ARCHITEKTURA V PERSPEKTIVĚ 2013

ARCHITEKTURA A URBANISMUS 2. POLOVINY 20. STOLETÍ

Martina Peřinková
a kolektiv

Vydala
Stavební fakulta,
Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava
2013

ARCHITEKTURA A URBANISMUS 2. POLOVINY 20. STOLETÍ

Martina Peřinková
a kolektiv

Editoři:
Bc. Ondřej Turoň
Ing. arch. Jakub Šebesta

Texty neprošly jazykovou úpravou.

Grafický návrh obálky:
Jana Bednářová

Tisk obalu:
Printo, spol. s r.o.
Výroba CD:
Computer MCL Brno spol. s.r.o.

Stavební fakulta,
Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava
Ostrava 2013
Vydání první, 262 stran

ISBN: 978-80-248-3148-0

OBSAH

Úvodní slovo 6

URBANISMUS A VEŘEJNÝ PROSTOR 8

Stavební tradice a současnost reformovaných církví v českých zemích ..... Mgr. Jiří Pometlo 10

Sakrálno ve městě ..... ThLic. Vladimír Šiler, Dr. 21

Problém komercjalizacji przestrzeni Publicznych ..... Dr inż. arch. Rafał Blazy 27

Přírodní bariéry města ..... Ing. Eva Slováková, doc. Ing. Martina Peřinková, Ph.D. 32

Local interpretation of public ..... Dr Inž. Arch. Grzegorz Nawrot 36

Mezidomí ..... Ing. arch. Lukáš Výtisk 41

Nowe przestrzenie publiczne jako efekt przebudowy obszarów miejskich końca XX i początku XXI wieku ..... Dr inż. arch. Urszula Nowacka-Rejzner 44

Veřejný prostor nových stavebních souborů ..... Ing.arch. Jana Zdráhalová, PhD. 49

Composition of the urban plan, forgotten aspect of the transformation process. Part II ..... Eng. Arch. Paweł Maryńczuk,Ph.D. 56

Voľnočasové aktivity a konverzia výrobných objektov v širšom jadre mesta ..... Ing.arch. Milan Andráš, PhD. 62

Przekształcenia struktury przestrzennej małych miast w 2 połowie XX wieku ..... Dr inż. arch. Anna Pawlak 67

The Quality of Public space in A 1970's housing development, on the example of Ignacy Paderewski Housing estate ..... Anna Kossak-Jagodzińska 71

Horní náměstí v Přerově: historické jádro bez funkce městského centra ..... Mgr. Markéta Žáčková 77

Ocelová socha Hlučín ..... Ing.arch. Jan Richter 88

Park - verejný mestký priestor ako kultúrne dedičstvo moderny 2. polovice 20. storočia. Príklady z Bratislavy ..... Ing. arch. Katarina Kristianova, PhD. 94

Vesnice v obležení městem ..... Ing. arch. Martin Nedvěd 100

Venkovská sídla bez hlavních veřejných prostorů ..... Ing. arch. Jan Kašpar 103

SOUDOBÉ ARCHITEKTONICKÉ TRENDY 107

Tendencia ku kazdodennosti v sucasnej architektonickej tvorbe ..... Ing. arch. Martina Nováková, MSc 108

Idee zrównoważonego rozwoju w architekturze drugiej połowy XX wieku ..... Beata Majerska-Pałubicka 116

Vliv soutěžních projektů konce 50. a 60. let 20. století na vývoj divadelní typologie..... Ing. arch. Lenka Popelová Ph.D. 122

Contemporary architectural trends in learning environment design in the context of experiences of the 2nd half of 20th century ..... Dr inŜ. arch. Małgorzata Balcer-Zgraja 126

Pojem trvale udržitelného rozvoje v kontextu funkcionalistické teorie architektury..... Ing. arch. Jan Obrtlík 132

Ekscentryczne geny..... dr inż. arch. Damian Radwanski 137

Housing typologies in Poland in the period 1947-1989 in the context of the modern family needs..... Jakub Czarnecki Ph. D arch 142

Problematika bývania a sociálneho bývania. Sociálna závislosť, sociálna diferenciácia..... Ing. arch. Dagmar Mikušková, PhD. 150

Špecifiká mestských hotelov v kontexte nových stratégií a typológie ..... Ing. arch. Zuzana Tóthová, PhD. 155

Súčasné moderné trendy v navrhovaní výchovno-vzdelávacích objektov ..... Ing. arch. Danica Končeková, PhD. 160

Múzeá – indikátor smerovania architektúry ..... Ing. arch. Alexander Schleicher, PhD. 165

Architektura alternativních základních a mateřských škol ve 2. polovině 20. století ..... Ing. arch. Valerie Zámečníková, Ing. arch. Martin Nedvěd 175

OBNOVA A KONVERZE OBJEKTŮ A ARCHITEKTONICKÝCH CELKŮ 183

Súčasná administratívna prevádzka v procese obnovy a konverze budov ..... Ing.arch. Pavel Nahalka PhD. 184

Housing revitalization as a tool for public security ..... Dr inż. arch. Joanna Serdyńska 191

Povojnová bytová výstavba a jej prepojenie s industrializáciou Slovenska ..... Ing. arch. Bartošíková Tereza 195

Proměny průmyslových areálů ..... Ing.Tereza Vokurková 198

Proces tvorby v pamiatkovom prostredí na príklade konverzie areálu bývalých zoborských kasární v Nitre ..... Ing. arch. Ľuboca Selcová, PhD. 203

The main preconditions and factors of modern industrial heritage - problem ..... Ing. Oleg Fetisov 211

Konverzia – programový prístup pri tvorbe múzea ..... Ing. arch. Alexander Schleicher, PhD. 215

Alfred Piffl – iniciátor obnovy Bratislavského hradu ..... Doc. Ing. arch. Jana Pohaničová, PhD. 227

EKOLOGICKÉ ASPEKTY V ARCHITEKTUŘE 234

Architektura vs. ochrana krajiny..... doc. Ing. arch. Jiří Kupka Ph.D. 235

Budovy s energetickým prínosom ..... Ing. Arch. Eva Oravcová, PhD. 241

Farma pro 21. století ..... Ing. arch. Petr Dýr, PhD. 247

Možnosti profesionálního užití slámy v architektuře ..... Ing. arch. Miroslav Ščudla 251

Drevo ako obnoviteľný stavebný materiál a jeho uplatnenie v súčasnej architektúre ..... Ing. arch. Pavol Korček, PhD. 256

ÚVODNÍ SLOVO

Perspektiva architektury a urbanismu do značné míry závisí na vzdělávání v rámci tohoto oboru. Obecně už tato oblast nespadá pouze do kompetence školství, ale v podstatné míře vychází z širší základny celoživotního vzdělání nejen odborné veřejnosti.

V době značné elektronizace vědeckovýzkumné práce a komunikace vůbec, by se mohlo zdát, že konference jako jedna z mála možností setkávání a navazování profesionálních vztahů je již překonaná a zbytečně nákladná forma spolupráce. Není tomu tak. Osobní vazby, z nichž se vyvíjejí další možnosti práce oborové a mezioborové, pedagogické a mnohé další jsou nenahraditelné a nepřekonatelné.

Sborník článků prezentovaných na již 5. ročníku konference Architektura v perspektivě vypovídá o aktuálních otázkách v oboru. Podle obsáhlé kapitoly Urbanismus a veřejný prostor můžeme soudit, že v poslední době se jeví jako nejaktuálnější otázky řešení městských struktur a také nových forem obcí v souvislosti s krajinou.

Architektonická tvorba se zřejmě soustředí na tři směry soudobé tvorby a s ní souvisejí ekologické aspekty a dále stále aktuální péče o historické objekty a jejich soubory. Následující kapitoly tedy mohou být náznakem dalšího vývoje trendů nejen v Česku, Slovensku a Polsku.

Doc. Ing. Martina Peřinková, Ph.D.

URBANISMUS A VEŘEJNÝ PROSTOR

STAVEBNÍ TRADICE A SOUČASNOST EVANGELICKÝCH CÍRKVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

THE BUILDING TRADITIONS AND THE CONTEMPORARY SITUATION OF THE EVANGELICAL CHURCHES IN THE CZECH LANDS

JIŘÍ POMETLO

Abstrakt

Článek pojednává o evangelickém stavitelství v českých zemích a pokouší se rozčlenit jednotlivé typy bohoslužebného prostoru. Sleduje vývoj od počátku v husitství přes toleranční dobu, období ČSR, komunistického útlaku do současnosti.

Abstract

This article discusses protestant architecture in the Czech lands and attempts to divide the different types of protestant worship space. Monitors development of protestant architecture since the beginning from the Hussite movement era, through Patent of Toleration time during period of Czechoslovakia republic and time of communist oppression to the present times.

1 VÝCHODISKA EVANGELICKÉHO „SAKRÁLNÍHO“ STAVITELSTVÍ

Již v utrakvismu v období nazývaném českou reformací popřípadě protoreformací se setkáváme s problematikou pozdější evangelické architektury a vztahu k výtvarnému umění obecně. Z Kroniky české od E. S. Piccolomoniho se dozvídáme, že se husité modlili ve „stodolách“, čímž budoucí papež hanlivě označuje „chrámy“ utrakvistů.[1] Podobnému přirovnání ke stodolám se dostane pozdějším hugenotským modlitebnám ve Francii. Otázky ovšem zní nakolik určuje toto pojetí rozličné koncepce bohoslužby a eklesiologické pojetí církve a nakolik jde o provizorium či danost zapříčiněnou nejrůznějšími omezeními. Také mnohde zmiňovaná husitská ikonofobie neměla zdá se tak vyhraněné formy, jak se mnohdy soudívá. Jak prokázal Jan Royt tak názory Mistra Jana Husa se nijak dramaticky nelišily od jiných teologů, například reformátora cisterciáckého řádu sv. Bernarda z Claivaux.[2]

V zásadě můžeme říci, že ačkoli vazby mezi protoreformací a reformací jako takovou nejsou vždy úplně přímé a zřetelné, mnohé otázky se objevují zde. Především je to pojetí církve jako sboru, shromáždění věřících. Mistr Jan Hus ve Výkladu na vieru říká: „prvý Čech, který jest najprvé vyložil to slovo řečské „ekklesia“, zle jest rozuměl tomu slovu. Protož zavedl jest hlúpé lidi tiem slovem „kostel“ neb „cierkev“: že mnějí, by chot pána Jezukrista byl kostel „kamenem“ a cerkev dřěvem ustavený. Ale by byl to „ecclesia“ takto vyložil, že „ecclesia“ jest „zbor“ i byli by ne tak zablúdili“[3] z čehož se také dozvídáme zajímavou informaci, že v tehdejší češtině se slovo kostel používalo pro výstavnější stavbu, zatímco cerkev označovala drobnější dřevěnou stavbu. Z dobových „Agitačních popěvků“ se také dozvídáme, že stěny Betlémské kaple zdobily didaktické texty napsané na stěny – citáty z Písma - se kterými se setkáváme také v pozdějších dobách. Například tento:

„Chtie-liť Písmo uměti,
Musieť do betléma jíti
Na stěnách se učiti,
Ježto kázal napsati
Mistr Jan u Husince“[4]

Reformace nevytvořila jednotný typ bohoslužby a tudíž jednoho pojetí bohoslužebného prostoru. Ačkoli můžeme hovořit o mnoha typech v případě českých zemí se v zásadě můžeme setkat se třemi typy, které nazýváme podle významné osobnosti, reformátora a můžeme tedy hovořit o pojetí Luterském, Kalvínském a podobně. Přesněji jej však označujeme podle vyznání (konfese) k níš se jednotlivé sbory hlásí, tedy ke konfesi augsburské či helvétské.

Bohoslužebný prostor vychází u každé církve ze dvou teologických důrazů. Jednak z toho, jak je chápána církev jako taková, (odborně řečeno z eklesiologie) a dále z toho, jak je chápána večeře Páně (liturgie). Pokud vše pro naše potřeby značně zjednodušíme, neboť tato problematika je velice rozsáhlá a s mnoha nuancemi můžeme říci, že v případě prvém se reformátoři zásadněji neliší. Církev chápou jako společenství věřících, kde není zapotřebí specifického prostředníka pro komunikaci s Bohem, katolickou svátost kněžství tudíž teologové reformace odmítají, ovšem pro potřeby organizování bohoslužeb se ordinují příslušní kazatelé - pastoři, u nichž se v praxi předpokládá odborné (teologické) vzdělání.

V pojetí večeře Páně se již reformátoři liší výrazněji a

jde dokonce o úhelnou otázku. V roce 1529 se pokoušel landkrabě Filip Hessenský sjednotit reformaci kulminující v německých zemích a švýcarských kantonech a proto svolal diputaci na svůj hrad Marburg, kde měli reformátoři sjednotit svá stanoviska. Právě otázka večeře Páně se ukázala být nejožehavějším tématem a mezi Martinem Lutherem a Huldrychem Zwinglim se osobní rozpory vyhrotily natolik, že po neúspěšném konci disputace údajně Luther odmítl podat Zwinglimu ruku.

Reformátoři se v zásadě shodují na tom, že hlavní těžiště bohoslužby představuje kázání, které má být srozumitelné a tudíž vedeno v národním jazyce, čímž se odlišují od tehdejší bohoslužby katolické, vedené nejčastěji v latině. Kazatele má být přirozeně dobře slyšet, ale také by měl mít celý sbor možnost dobře sledovat dění, jak na kazatelně, tak i u stolu Páně, kde se celebruje večeře Páně pod obojím způsobem. Tímto požadavkem se také reformátoři vymezují vůči katolické církvi, kdy v tehdejších dobách (před tridentskými reformami z druhé poloviny 16. století) chápala katolická církev mši jako posvátné tajemství a presbytář s oltáři vizuálně oddělovalo lectorium (lettner).

Neshodu mezi reformátory naopak vyvolala subtilní teologická otázka, nakolik svátost Oltářní zpřítomňuje Krista. Můžeme říci (opět velice zjednodušeně) že existuje jisté spektrum odpovědí na tuto otázku, kde se na jedné straně učení Martina Luthera blíží římsko-katolickému pojetí, ačkoli transsubstanciaci (přeměnu konsekrovaného chleba a vína v Kristovo tělo a krev) Luther odmítá, když hovoří o consubstanciaci. Na straně druhé pak stojí radikální pojetí Huldrycha Zwingliho, chápající večeři Páně „pouze“ jako symbolickou upomínku na neopakovatelnou Kristovu Poslední večeři, popsanou v evangeliích.

A nyní se tedy pokusíme naznačit, co z výše zmíněného vysplývá pro vybavení a charakteristiku architektury jednotlivých sborů.

Přední americký odborník na evangelickou architekturu a bohoslužbu James Floyd White rozeznává devět (sic!) typů protestantského bohoslužebného prostoru.[5] My však širokou problematiku zredukujeme do tří typů z toho důvodu, že s některými typy (např. metodistický) se v českých zemích setkáme zřídka, zatímco s jinými (např. anglikánský, kvakerský) prakticky vůbec.

1.1 Pojetí bohoslužby a architektury sboru u Martina Luthera- augsburský typ

Sakrální prostor augsburského typu se nejvíce blíží pojetí katolickému. Ačkoli v augsburském pojetí se bohoslužebná místnost nesvětí a nemůžeme tak hovořit o jednoznačném patronu toho daného prostoru, tak se často setkáme s různými dedikacemi, nejčastěji Kristu-Spasiteli nebo také s „abstraktnějším“ věnováním stavby Mírový kostel, apod.

Jde povětšinou o longitudinální prostor u kterého bývá někdy naznačen presbytář. Ačkoli se zde klade jednoznačný důraz na slovo a hudbu pak figurativní umění augsburská konfese jednoznačně nezavrhuje. Marin Luther sám inicioval výstavbu zámecké kaple v Torgau na Labi a když zde držel (5.10.1544) při slavnostním otevření kázání tak pravil: „tento dům nebyl postaven pro nic jiného, než proto, aby náš milý Pán mluvil s námi svým svatým Slovem – a my naopak mluvili s ním svou modlitbou a chvalozpěvem“[6]

Tento důraz na slovo a hudbu se promítá ve zdůrazněném místě kazatelny a v důrazu na hudební nástroj – varhany. Jak jsme již naznačili principielně Martin Luther figurativní zobrazení nezamítá, ale nemá se na něj klást příliš velký důraz. Také odmítá kult světců a světic, stejně jako zádušní mše, pro něž se budují v římsko-katolických kostelech mnohé oltáře. V praxi z výše řečeného vyplývá, že v Luterských sborech můžeme vidět pouze jeden oltář, který nemá příliš hýřit barvami, tedy často vysochaný z nepolychromovaného dřeva.

Samotné Augsburská konfese zformulovaná v roce 1530 Filipem Melanchtonem o bohoslužebném prostoru explicitně nehovoří.[7]

1.2 Pojetí bohoslužby a architektury sboru u Jeana Calvina-helvétský typ

Na pomyslné škále, kterou zmiňujeme výše představuje učení Jeana Calvina jistý střed. Nejprve se, přes jisté kritické výhrady blížil pojetí Martina Luthera, posléze však spíše přejal radikálnější pozice, yvcházející spíše z Zwingliho pojetí. Tehdejší pojetí římsko-katolické mše, naplněné mnoha symbolickými úkony Jean Calvin radikálně zavrhuje, když říká, že: „mše, kterou v papežově církvi vydávají za opravdovou večeři Páně, se stala pouhou opičárnou a kejklířstvím“[8] spíše se tak kloní až jistému pragmatickému pojetí večeře Páně a tím pádem i bohoslužebného prostotu: „Nezavrhuji obřady střízlivé a uměřené, pěstující úctu ke svátosti a napomáhající přijímat ji řádně a důstojně“.[9]

Samotná Helvétské konfese, redigovaná švýcarským reformačním teologem Heinrichem Bullingerem podobně zdůrazňuje důstojnost a funkčnost vybavení: „Místa, na nichž se věřící scházejí, nechť jsou důstojná a ve všem vhodná církvi Boží. Ať jsou tedy vybírány prostranné budovy nebo chrámy. Ale ať jsou vyčištěny ode všech věcí, které nesluší církvi. Všechno pak budiž uspořádáno slušně podle potřeby a se zbožnou důstojností, aby nescházelo nic, co je žádoucí k nutným obřadům a službám církve“.[10]

V hlavním ženevském gotickém kostele sv. Petra, kde Jean Calvin kázal, inicioval úpravy spočívající v odstranění figurativních zobrazení[11] z bohoslužebného prostoru a zdůraznění kazatelny jejím vysunutím do prostoru. Zde vedl dlouhá, mnohahodinová kázání, naopak večeře Páně se celebrovala pouze čtyřikrát do roka, ačkoli Jean Calvin si přál spíše každoměsíční vysluhování večeře Páně, což ovšem ženevská městská rada nepodpořila.

Typické helvetské pojetí prostoru vychází opět s logitudinálního prostoru nicméně již nečleněného presby-

tářem. Dominantní kazatelnu nejčastěji stavitelé situují na delší straně obdélného obvykle naproti vstupu a před ní pak stůl Páně, kolem něhož se umisťují do půlkruhu či pravého úhlu lavice. V historii se často, například u hugenotských sborů ve Francii objevovala snaha o centrální pojetí prostoru, použitím řeckého kříže, oktogonu a podobně. V současnosti se spíše odmítá figurativní zobrazení v prostoru naopak se spíše preferují citáty z Písma napsané na stěnách – tedy opět důraz na Slovo.

1.3 Pojetí bohoslužby a architektury sboru u anabaptistů

Anabaptisté neboli Novokřtěnci přestavují nejradikálnější větev reformace vycházející z pojetí Huldrycha Zwingliho, ačkoli on sám se od jejich myšlenek distancoval. Anabaptisté pronásledováni jak katolíky tak reformátory prchali před pronásledováním ze Švýcarska na východ. V českých zemích, kde také pobývali se jim říkalo Habáni a prosluli jako schopní řemeslníci. Prchaje před perzekucí doputovali nakonec do Spojených států a v tomto velice kreativním náboženském prostředí ovlivnili mnoho církví a náboženských společností.[12]

Anabaptistická architektura, jež ovlivnila mnoho dalších církví vychází z požadavku, co nejstřídmějšího a nejprostšího pojetí prostoru. Budovy sboru se budují nejčastěji ze dřeva, odmítají se zde výškové dominanty a také doprovodné hudební nástroje, neboť jediný povolený „instrument“ představuje lidský hlas. Navazuje se tak na přísný Zwingliho přístup, neboť ten nechal v Zürychu v roce 1524 odstranit tze všech bohoslužebných prostor ne pouze figurativní zobrazení, ale také hudební nástroje.[13]

Původní anabaptistické bohoslužby předpokládaly, že večeři Páně může předsedat více osob, což vede přižene k požadavku rozměrnější kazatelny, která se však v současnosti transformuje spíše ve vyvýšené místo pro církevní sbor.

Některé komunity požadují oddělení osob podle pohlaví, což indikují dva odlišné vstupy zvlášť pro muže a ženy na exteriéru stavby.

2 PŘED TOLERANČNÍM PATENTEM – BÍLÁ MÍSTA A VYJÍMKY

O husitských chrámech-stodolách jsme hovořili výše. Nesmíme však zapomínat, že odlišnosti v pojetí sakrálního prostoru u utrakvistů rozhodně nebyly příliš dramatické, pokud pomineme nejradikálnější následovníky Mistra Jana. Často se můžeme setkat se zajímavou koexistencí, kdy byly slouženy odlišné mše v jednom kostele u různých oltářů.[14] Dozvídáme se také o obvyklých shromážděních pod širým nebem nejčastěji na horách, přejmenovaných podle biblických hor – Tábor, Oreb apod.

Pozdější „kostel“ sv. Salvátora v Praze augsburského vyznání (1611-14) se nijak výrazně neodlišuje od soudobých katolických chrámů. Jak kriticky podotýká Emil Edgar jde o „kostel…docela katolického plánu a zjevu“.[15]

V zásadě se především přejímaly katolické kostely a některé evangelické později využívala římsko-katolická církev, jako například u sborového domu v Mladé Boleslavi (dokončen 1566).[16]

Po bitvě na Bílé Hoře a vydání Obnoveného zřízení zemského (1627 Čechy a 1628 Morava) se v českých zemích aplikovala zásada Cuius regio, eius religio - tedy ta, že náboženské vyznání obyvatelstva smí určovat vládce – a jiné než římsko-katolické vyznání se tak stalo nelegálním.

Výjimku představovaly dva luterské sbory v Aššku, jež nepatřilo k českým zemím a odlišná situace také panovala ve Slezsku, kde rekatolizace propukla později a příslušné vrchnostenské úřady k ní přistupovaly spíše laxně.[17]

Dále si mohli evangelíci postavit sborové domy díky výjimečným opatřením v Rakouském soustátí mimo české země, které ale, díky relativní blízkosti mohly mít později vliv na evangelické stavitelství v českých zemích.

Díky tzv Šoproňským artikulím z roku 1681 si mohli evangelíci v Uhrách vystavět několik sborových domů, které se obvykle nazývají artikulární kostely. Zde museli stavitelé použít jako stavebního materiálu dřeva a situovali je mimo vetší města.

Slezska se naopak týkala Altranstädtská smlouva z roku 1707, která umožnila vybudovat tzv. „chrámy milosti“ z nichž především Ježíšův kostel v Těšíně se nacházel relativné blízko moravské hranice a stával se tak často předmětem návštěv tajných evangelíkům z českých zemí, především Moravy.[18]

3 TOLERANČNÍ MODLITEBNY V ČESKÝCH ZEMÍCH (1781-1861)

Snaha unifikovat poměry v mimouherských zemích habsburského soustátí vedla Josefa II. v roce 1781 k vydání Tolerančního patentu, který povoloval vyznávat augsburskou a helvétskou konfesi.[19] V oblastech s větším počtem evangelíků (100 rodin anebo 500 osob) patent umožňoval „veřejný kult“ tedy povolání pastora a výstavbu modlitebny.[20]

V žádném případě však nesměla přijít k úhoně dominantní katolická církev, tudíž i evangeličtí poddaní museli nadále odvádět příslušné poplatky katolickému faráři a „konverze“ tak se sebou nesla i značné finanční náklady. Poddaní také museli absolvovat výuku římsko-katolického náboženství. Ovšem například na Valašsku od těchto „školení“ příslušné komise záhy raději upustily.

Nově budované modlitebny nesměly mít žádné znaky „kostela“ a také sbory nesměly využívat případné nevyužívané katolické budovy. Příslušná pasáž patentu zní takto: „Co se týče modlitebny, nařizujeme výslovně, aby, kde toho ještě není, taková modlitebna neměla žádného zvonění, žádných zvonů, věží, ani veřejného vchodu z ulice, jenž by chrám představoval, jinak však mohou ji, z jakékoli hmoty chtějí, vystavěti“[21]

Obr.01:Sborový dům na Velké/Hrubé Lhotě 1783. zdroj: www.srubyservis.cz/aktuality

Vidíme tedy, že na rozdíl od artikulárních modliteben patent neomezoval výstavbu materiálově. Evidentně šlo o to, aby stavba nevyvolávala příliš pozornosti, tudíž se nesměla nacházet na příliš exponovaném místě a neměla „rušit“ svými zvony. Zákaz výškových dominant – věží – patří k historickým stálicím nechtěné, pouze trpěné sakrální architektury. Tak synagogy stavěné v islámských zemích orientu nebo pravoslavné chrámy stavěné v Osmanské říši nesměly mít věže. Nejde zdaleka pouze o nějaký historický relikt, například kaple sv. Václava v Mostě od Michala Sborwitze, vybudovaná před rokem 1989 nesměla mít věž nebo brněnská mešita z roku 1998 minaret.(Obr.01)

Nejasnosti panovaly v případě řešení vstupu. V praxi často komise zakazovaly nějaký honosnější krytý vstup, nešlo zde pouze o architektonický výraz, ale také o to, aby se zde evangelíci před bohoslužbou „na veřejnosti“ neshromažďovali. Příslušné komise někde zapovídaly také klenutá okna a členění stěn apsidami.[22]

Zákaz přílišné zdobnosti nechtěně souzní s jistými – anabaptistickými - tendencemi v evangelickém sakrálním stavitelství, naznačenými výše.

Dlužno ale podotknout, že mnoho sborů poté, co padla veškerá právní a tudíž i architektonická omezení evangelických komunit (od roku 1948 platilo tzv. Protestantské provizorium a plnohodnotnými poddanými jeho veličenstva se evangelíci stali díky tzv. Protestantskému patentu z roku 1861) přistavělo ke stávajícím modlitebnám věže. A přístavbě věží v mnoha případech zabránila nevalná ekonomická situace sborů nikoli tedy ohledy na architektonickou střídmost, požadovanou některými reformačními větvemi.

Pastoři přicházeli často z Uher, nejčastěji pak – s ohledem na geografickou i jazykovou příbuznost - z Horních Uher, dnešního Slovenska. Modlitebny jednotlivých denominací se radikálněji neodlišovaly, Augsburské měly povětšinou vstup na kratší straně, zatímco helvétské na delší straně obdélníka. Napětí někdy vyvolávala otázka figurativní výzdoby modlitebny. To pokud přišel k helvétskému sboru – a k helvétskému vyznání komise zapisovaly povětšinou osoby hlásící se k antiikonické Jednotě Bratrské - augsburký farář, kterému figurativní výzdoba nemusela tolik vadit. Pastor se v těchto případech buď přizpůsobil farníkům anebo opět odkvačil.

4 EVANGELICKÉ STAVITELSTVÍ NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ (1861-1918)

Ve druhé polovině 19. století na jedné straně opadla evangelickým sborům jakákoli omezení. Náboženskou situaci začíná poznamenávat sílící nacionalismus, mnoho německy hovořícího obyvatelstva se začíná identifikovat s Luterským křesťanstvím, což kulminuje na přelomu století v hnutí „Los vom Rom“ – „pryč od Říma“, přičemž Římem se přirozeně míní římsko-katolická církev. Naopak česky hovořící sbory se skrze českobratrskou tradici identifikují spíše s helvétským vyznáním.

Evangelické stavby se budují i ve větších městech s – především na Moravě – převahou německy hovořícího obyvatelstva a to i na velice exponovaných místech, například na nově budovaných okružních třídách v Brně a Olomouci. Svým členěním se nijak výrazně neodlišují od katolických, jde o longitudinální stavby s dominantní věží na průčelí. (Obr.02)

Obr.02: Heinrich von Ferstel: Sbor Jana A. Komenského v Brně 1863. zdroj: commons.wikimedia.org

Z historických slohů dominuje neogotika, následovaná neorenesancí. V neobaroku, favorizovaném císařem Františkem Josefem, odkazujícím k dobám násilné rekatolizace přirozeně evangeličtí investoři zalíbení nenalézali. Oblíbený architektonický motiv představuje užití režného zdiva, které odkazuje k architektuře severoněmeckých a pobaltských hansovních měst - významných středisek a opor reformace. V našem prostředí zprostředkovalo toto pojetí především Slezsko, respektive Vratislav s mnoha původně evangelickými stavbami,

Obr.03: Otto Kuhlmann: Přerovský sbor,1908. zdroj: commons.wikimedia.org

pročež se někdy hovoří o „slezské gotice“.

Z historizujících architektů můžeme zmínit především Ludwiga Förstera, autora několika římsko-katolických kostelů či Budapešťské Velké synagogy, který pro potřeby moravských sborů vyprojektoval stavby v Suchdole nad Odrou (1852-58) a valašské Ratiboři (1842-61).

Na počátku 20. století v českých zemích realizovali několik staveb němečtí architekti. Původně augsburské sbory tak v Roudnici nad Labem (1908-09), Olomouci (1913-20) a především v Přerově (1907-08) navrhnul Otto Kuhlmann.[23] (Obr.03 a 04)

Především na severu Čech pak působil Otto Bartning, jehož poměrně drobné stavby, dnes bohužel často v havarijním stavu předjímají pozdější Bartningův vývoj, kdy se snažil rozvinout centrální pojetí sakrální stavby a jeho realizace i čistě spekulativní návrhy mají obrovský vliv na moderní i římsko-katolickou sakrální architekturu, po II. vatikánském koncilu.[24] (Obr.05)

Z architektů české národnosti stojí jistě za zmínku Oldřich Liska, který realizoval několik projektů sborových domů především ve východních Čechách, např. v Hradci Králové (1911-1912) nebo sbor s kubistickými prvky v Pečkách (1913–1915).

5 EVANGELICKÉ STAVITELSTVÍ V ČSR (1918-1948)

Po vzniku Československa se stalo populárním tzv. „přestupové“ hnutí, kdy mnoho věřících vystoupilo z římsko-katolické církve ke které se doposud spíše formálně hlásili.

Tito posílili evangelické sbory anebo častěji vstupovali do nově zformované Církve československé husitské (od roku 1971 pouze Církve československé), jejímuž stavebnímu programem skvěle konvenoval funkcionalismus v jehož stylu farníci vybudovali mnoho

Obr.04: Otto Kuhlmann: Přerovský sbor-interiér,1908. zdroj: commons.wikimedia.org

vynikajících sborových domů.[25]

Na Moravě zajímavě věřící, opustivší katolickou církev při hledání národních křesťanských kořenů, minouce nepříliš silné moravské husitské tradice dospěli až k tradicím cyrilometodějské misie a pravoslaví.

České evangelické sbory helvétské i augsburské konfese se slučují již v roce 1918 v Českobratrskou církev evangelickou, orientovanou spíše kalvínsky. Občané Československa německé národnosti si zakládají vlastní německou evangelickou církev -„Deutsche evangelische Kirche“. Ta však zaniká v průběhu pohnutých událostí roku 1945 a zdecimované zbytky evangelických sborů na území Sudet se začleňují do Českobratrské církve evangelické.

Specifické území opět představuje České Slezsko, kde nevyhovovala CČE svojí teologickou orientací a německy hovořící sbory jazykově. Po československé anexi Těšínska se tak slezské Lutherské sbory spojují (1923) v Augšburskou církev evangelickou ve východním Slezsku v Československu[26] s tím, že bohoslužby se často celebrují střídavě v českém a polském jazyce.

V období československé republiky evangelické sbory kopírují celkový vývoj architektury od kubistických

Obr.05: Otto Bartning: Sbor v Křenově-Tesařově,1909. zdroj: MOHR, Jan. Otto Bartning v Čechách

forem k funkcionalismu. Narozdíl od římsko-katolické církve, která dlouho zápolila s výrazem moderní architektury s ní neměly evangelické církve žádný problém, naopak její výraz dobře odpovídal požadavkům na střídmý architektonický výraz a v mnoha případech i finančním možnostem sborů.

Někteří architekti si vytvořili užší vazby s církevními představiteli a spolupracovali s nimi pravidelněji, což můžeme říci o tvorbě Bohumíra Kozáka,který realizoval například sbory v Čáslavi (1925) nebo Praze-Střešovicích (1939). Do kontextu baťovské průmyslové architektury spadá bratrský sbor ve Zlíně, navržený v roce 1936 Vladimírem Karfíkem.

Významnou sakrální stavbu třicátých let představuje sborový dům, který pro své rodné Louny (1932) vyprojektoval architekt Pavel Bareš, který bývá často zaměňován se svým jmenovcem Bohumilem Barešem. (Obr.07 a 08)

V první polovině 20tého století také působil významný teoretik evangelického stavitelství Emil Edgar, vlastním jménem Kratochvíl. Jeho kniha Protestantismus a architektura[28] z roku 1912 se cituje dosti pravidelně, za to mnohem méně pozornosti bývá věnováno jeho pozdní (1947) publikaci o stavební budoucnosti reformovaných církví[29]. V této studii Edgar tvrdí že má být evangelický sborový dům především přesně dimenzovaný a co nejsvětlejší. Po stránce architektonického výrazu „stavba sboru může být jednoduchá, ale jednoduchost nesmí být přehnána do primitivnosti a úmyslné střízlivosti“[30] a případná věž musí odkazovat na místo, kde je slavena večeře Páně.

Pokud jde o řešení interiéru, pak se vychovatel dobrého vkusu Edgar neztotožňuje se s naprostým odmítáním výtvarného umění. Doporučuje spíše díla nefigurativní, uměřené ve výrazu a „podle pravidla krásy učiněné“. Ostatně podle něj „i kultivovanému oku katolickému jsou odporné přeslazené Madony a obrazy pseudosalonních Kristů velmi laciné, přímo fabrické známky“[31] dnes bychom patrně řekli náboženské kýče.

6 EVANGELICKÉ SBORY V DOBĚ ÚTISKU (1948-1989)

Před únorovým pučem Emil Edgar ovšem nemohl tušit, že budoucnost církevních staveb (ne pouze evangelických) se bude odvíjet zcela jinými cestami. Po komunistickém převratu režim pronásledoval církve ve všech směrech, architekturu nevyjímaje. Zdá se, že tvrdšímu útlaku byla vystavena římsko-katolická církev[32], ale situace církví ostatních měla k růžové daleko.

Těsně před rokem 1948 stihnul sbor v Praze Bráníku vybudovat modlitebnu podle projektu Pavla Bareše. Jde o mimořádně povedenou stavbu, chápanou ve své

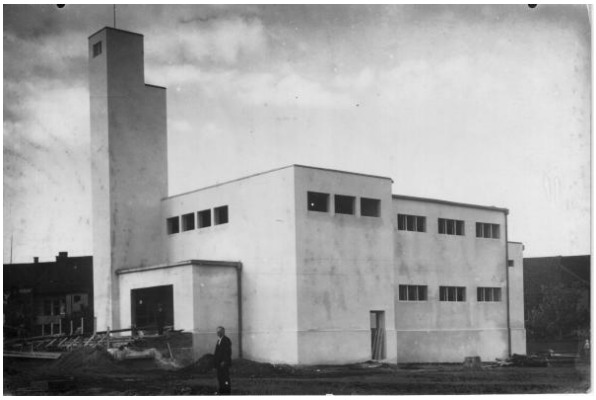

Obr.07: Pavel Bareš: Sbor v Lounech,1931. zdroj: evangnet.cz

Obr.08: Pavel Bareš: Sbor v Lounech - interiér,1931. zdroj: evangnet.cz

době jako provizorní řešení, ve které jakoby resonoval duch trampingu. Modlitebna připomíná srub s výrazným trojúhelníkovým tympanonem. Sbor byl později rozšířen o apsidu - citlivou dostavbu, stejně jako mobiliář, inspirovaný tympanonem v průčelí navrhnul David Vávra.[33]

V neblahých padesátých letech působil jmenovec Pavla, Bohumil Bareš. Ten v letech 1951-52 realizoval zajímavou modlitebnu Milíčova sboru v Praze Malešicích, které dominuje velice ostrý sanktusník. Tato budova se nyní nachází v katastrofálním stavu a bohužel se zvažuje její demolice. (Obr.09)

Podobně ostrá výrazná věžička dominuje dřevěnému sboru v Rožnově pod Radoštěm, který citlivě reaguje na tradice valašského lidového stavitelství, jež v letech 1951-53 farníci vystavěli podle projektu Bohumila Bareše. Podle jehož návrhu prakticky ve stejné době vznikl také sbor v Chotiněvsi, otevírající se do prostoru jednoduchými, geometrickými arkádami. (Obr.10 a 11)

V době politického uvolnění na konci šedesátých let (1967) byl postaven sbor vskutku unikátní, a to nejen architektonicky, ale i skutečností, že jde o jedinou stavbu postavenou u nás v tomto období podle projektu významného západoevropského architekta.[34]

Švýcarský architekt Ernest Gisel vsunul hmotu sboru do jednoduchého kubického tvaru, do kterého prorazil otvory dveří a oken, které na diváka působí svou přísnou geometrií. K tomuto vsouvání budov do jakéhosi „pláště“ bychom mohli najít paralelu ve tvorbě Louise Kahna. (Obr.12)

Titíž architekti také navrhli samostatně umístěnou zvonici, jejíž konstrukce připomíná příčky žebříku a podle ní obvykle bývá nyní sbor nazýván „U Jákobova žebříku“. (Obr.13 a 14)

7 EVANGELICKÉ SBOROVÉ DOMY V SOUČASNOSTI (1989-2013)

Po návratu k demokratickým poměrům jednoznačně zaujal stavební program početně sice malé, nicméně velice agilní církve – Církve bratrské. Tato evangelikální církev vznikla již na konci 19. století spojením východočeských sborečků a díky působení misionářů ze Spojených států.

Tato církev již v období nedemokratického režimu udivila relativně - s ohledem na množství členů – rozsáhlou a kvalitní stavební činností. Vysvětlení nabízí slovenský architekt Ján Komrska, který stál u zrodu

Obr.09: Bohumil Bareš: Milíčův sbor v Praze Malešicích,1952. zdroj: www.ceskybratr.cz

Obr.10: Bohumil Bareš: Sborový dům v Rožnové pod Radoštěm,1953. zdroj: commons.wikimedia.org

Obr.11: Bohumil Bareš: Sborový dům v Rožnové pod Radoštěm - interiér,1953. zdroj: www.ceskybratr.cz

Obr.12: Ernest Gisel: Sbor v Praze Kobylisích,1931. zdroj: Kostel u Jákobova žebříku.pdf

Obr.13: Radovan Schaufler a Jakub Roskovec: Dostavba sboru v Praze Kobylisích, 1995-2002. zdroj: commons.wikimedia.org

několika modliteben této církve. Strategie společenství spočívala především v tom, že sborové domy vznikaly jako rekonstrukce zchátralých domů mimo centra měst, které církev nezřídka získala darem. Tímto tyto stavby na sebe jednak tolik neupozorňovaly a také mohly lépe projít schvalovacím řízením, jako pouhé „rekonstrukce“, ačkoli doplněná hmota často mnohonásobně přesahovala původní objekt. Koordinací mezi jednotlivými sbory se podařilo koncentrovat síly celé církve na jeden projekt, kdy brigádníci nejen z celého Slovenska, ale i z českých zemí vypomáhali na stavbě, což umožnilo stavět relativně rychle a levně a přesunout pak záhy pozornost na potřeby dalšího sboru[35].

Sbory Církve bratrské dokazují, že církevní architektura relativně malého společenství může dosáhnout významného postavení pakliže se spojí jednotlivé sbory s kvalitním architektem. Něco podobného se také povedlo v devadesátých letech Církvi adventistů sedmého dne pro kterou realizoval několik staveb Aleš Lang.[36]

Obr.14: Radovan Schaufler a Jakub Roskovec: Dostavba sboru v Praze Kobylisích - interiér, 1995-2002. zdroj: commons.wikimedia.org

Zaujme také, jak se omezení komunistického režimu, nenápadně – nikoli v centru měst, žádné výškové dominanty a podobně nechtěně podobala omezením z dob tolerančního patentu.

Jedním z významných architektů, který projektoval pro Církev bratrskou je slovenský architekt Márius Žitňanský. Ten již dříve projektoval sborové domy této církve ve Staré Turé (1978-1982) a Levicích (1983-1985). Především modlitebna v Levicích zaujala zajímavým řešením atriového nádvoří před vstupem a světelným akcentováním stolu Páně v interiéru.

V roce 1991 Máriu Žitňanský zvítězil v soutěži na sborový dům Církve Bratrské v Moravské Ostravě. S jistou nadsázkou bychom snad mohli říci, že v případě ostravského sboru[37] (1993 – 1995), který vyprojektoval společně s Miroslavem Zikmundem, architekt zkombinoval expresivní výraz architektury s vytvořením atriového „předprostoru“ a světelným akcentováním stolu Páně, tedy obdobně, jako u sborových domů v Levicích a Staré Turé. V tomto případě musel architekt pracovat se zklidňujícím prostorem mnohem naléhavěji, neboť zde se stavba otevírá k rušné ulici.

Stavbu architekt (na rozdíl od ostatních soutěžních návrhů, které pracovaly s longitudinální dispozicí) komponuje do půlkruhu. Samotný bohoslužebný prostor, na půdorysu kruhové výseče, obepíná půlkruhový trakt sborového zázemí. Vzniká tak atriový prostor s mělkými bazénky, protnutý spojovacím, můstkem. Voda a most – přirozeně jde opět o antropologické konstanty, spojené s rituálem příchodu, respektive, přechodu – tedy opět variace na Via Sacra. Tento motivobsahují imanentně i předchozí sbory Máriuse Žitňanského. (Obr.15)

Bohoslužebný prostor na opačné straně uzavírá atrium velice ostrým břitem, vybíhajícím z hmoty stavby, který je zvednut nad úroveň terénu. Vzniká tak hrana, kontrastující s oválným půdorysem budovy. Tento velice expresivní motiv a jasný výtvarný kontrast má mnohé konotace.

Pokud se na tento motiv podíváme z hlediska sou-

Obr.15: Márius Žitňánsky:Sbor Církve bratrské v Ostravě, 1991-1995. zdroj: commons.wikimedia.org

Obr.16: Zdeněk Fránek: Sbor Církve bratrské v Černošicích u Prahy, 2010. zdroj: www.lidovky.cz

Obr.17: Zdeněk Fránek: Sbor Církve bratrské v Černošicích u Prahy - interiér, 2010. zdroj: www.lidovky.cz

časné architektonické teorie a praxe zjistíme, že zde rezonují myšlenky dekonstruktivismu, spočívající v rozkladu hmot a kontrastech mezi nimi. Z většího odstupu se tady odráží tradiční pojímání sakrálního prostoru jako lodi, kterou známe již z antické sakrální architektury. Tato nautická symbolika se tedy vztahuje ke zmiňovaným bazénkům a ke „stěžni“ kříže vztyčeného nad břitem. Poznamenejme však, že v původním projektu architekt kříž umístil do atria na úroveň okolního terénu. Na konvexní stěnu naproti presbytáři umístil architekt emporu s hudebním nástrojem. Skvělé transparentní provázání modlitebny se sborem také opakuje dřívější řešení.

Celkově ostravský sbor zajímavě reflekuje současné dekonstruktivistické architektonické trendy. Jistě nás také může těšit, že investor upřednostnil zajímavou a realizačně náročnou architekturu na úkor zaběhaných schémat – předchozí kvalitní řešení sborových domů Máriuse Žitňanského zde jistě sehrála velkou roli.

Na závěr roku 2010 převzala Církev Bratrská dva sborové domy, vyprojektované Zdeňkem Fránkem. Černošický sbor svým ostrým břitem připomíná poněkud sbor ostravský, tím, ale podobnost končí, neboť na rozdíl od čisté Žitňanského geometrie pracuje Fránek spíše s měkčeji, sochařštěji „taženými“ hmotami. Organický půdorys stavby může připomenut tvar ryby, což bychom mohli chápat jako narážku na Jonášův příběh. Nezapomínejme však, že ryba jako symbol křesťanství předchází motiv kříže, který v Černosšicích zakončuje výše zmiňovaný břit stavby. (Obr.16 a 17)

Litomyšlský sbor naopak pracuje s dalším tradičním architektonickým symbolem – motivem cesty. Tato betonová, zalamovaná cesta se odvíjí od země k nebi a na nejvyšším místě stavbu opět korunuje motiv kříže, nyní transparentního, skleněného od Václava Cíglera.[38] Na počátku textu jsem adjektivum sakrální vložil do uvozovek zcela záměrně, neboť v celé historii stavitelství evangelických církví se prolíná zřetelná snaha o vytvoření profánní-církevní architektury, což je ovšem přirozeně protimluv. Stavby oscilují mezi stavbou prostého sboru a architektonicky opulentním kostelem. Můžeme ovšem vidět, že onu typickou „protestantskou prostotu“ mnohdy zapříčinily okolnosti zcela jiné, než přání investorů. Pikantní na celé věci je, že zatímco výše zmíněný

teoretik Emil Edgar vyčítá mnoha evangelickým stavbám, že příliš napodobuji stavby katolické pak se dnes můžeme setkat s kritikou, že některé katolické kostely příliš napodobují protestantské stavby. Oba tyto pohledy zapomínají na bohaté tradice „prostoty“ i v katolické, především monastické architektuře.

Ostatně poslední stavby Zdeňka Fránka mimořádně dobře dokazují, že požadovaného posvátného účinku může architekt dosáhnout i když nehýří zlatem či věžemi anebo naopak jiné stavby dokazují že i budova s mnoha umnými a lákavými stavebními prvky může být duševního přesahu architektury zcela prosta.

Odkazy

1) SCHMIDT, Norbert: Kostel jako stodola - Architekt Emil Steffann. Teologie & Společnost 4 (12), č. 5, (2006) s. 3-10. (zde cit s. 3)

2) ROYT, Jan: Bernard z Clairvaux a Jan Hus. Umění 40, č. 4-5, (1992) s. 272-275.

3) MACEK, Josef: Ze slovníku české reformace: sbor. In REJCHRTOVÁ, Noemi (ed.): Směřování, Sborník k šedesátinám Amadea Molnára. Praha, Kalich 1983, s. 117-123 (zde cit. s. 118).

4) ŠMAHEL, František : Husitští „doktoři“ jehly a verpánku. In REJCHRTOVÁ, Noemi (ed.): Směřování, Sborník k šedesátinám Amadea Molnára. Praha, Kalich 1983, s. 89-96 (zde cit. s. 93).

5) WHITE, James. F. Architecture, Church. In HILLEBRANDT, Hans J. (ed) The enycklopedia of protestantism. New York London : Routledge. ISBN 0-415-92472-3. s. 146-152. WHITE, James. F. Protestant Worship and Church Architecture. New York: Oxford University Press, 1964.

6) FILIPI, Pavel. Pozvání k oslavě : evangelická liturgika. Praha : Kalich, 2011 ISBN 978-80-7017-149-3. s. 29.

7) Dostupné online na: http://ostrava.sceav.cz/vyznani-sceav/augustana.html (ke dni 08.09.2013)

8) KALVÍN, Jan. Malé pojednání o večeři Páně. Praha : Kalich, 2008. ISBN 978-80-7017-094-6. s. 57.

9) Ibidem s. 59.

10) Konkrétněji jde o Druhé helvétské vyznání Confessio Helvetica posterior z roku 1566 dostupně online na: http://polaris.nazory.cz/helvetica.html

11) Ve svých Institucích křesťanské víry Calvin zavrhuje figurativní zobrazení v poukazu na příslušné pasáže Dekalogu. Ve sboru (bývalé katedrále) sv. Petra však nepožadoval zcela striktní odstranění figurativních zobrazení – barevné vitraje mohly být ponechány. Radikálnější ikonoklastické tendence začaly být prosazovány, až po Calvinově skonu, jak je známe například z roku 1566 ze severního Nizozemí nebo z českých zemí z „očistění“ katedrály sv. Víta před korunovací Fridricha Falckého z r. 1619 a podobně. Obšírněji se zde zajímavou problematikou reformačních ikonoklastických tendencí nemůžeme zaobírat. Viz tedy blíže: BESANÇON, Alain. Zakázaný obraz : intelektuální dějiny obrazoborectví. Brno : Barrister & Principal, 2013. ISBN 978-80-87474-95-2. KRAMÁŘ, Vincenc. Zpustošení Chrámu svatého Víta v roce 1619. Praha : Artefactum, 1998. ISBN 80-902279-4-5.

12) KLASSEN, William. Anabaptism In HILLEBRANDT, Hans J. (ed) The enycklopedia of protestantism. New York London : Routledge. ISBN 0-415-92472-3. s. 100-106.

13) Ibidem 148

14) EDGAR, Emil. Protestantismus a architektura. Kutná Hora.: Nakladatelství Emila Šolce. 1912. s. 23-24.

15) Ibidem 28.

16) Ibidem 32.

17) NEŠPOR, Zdeněk R. (ed) Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska. Praha : Kalich, 2009 ISBN 978-80-7017-129-5 s. 8.

18) NEŠPOR, Zdeněk R.Vývoj moderního českého evangelictví a starokatolocismu. In NEŠPOR, Zdeněk R. (ed) Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska. Praha : Kalich, 2009 ISBN 978-80-7017-129-5 s. 12-32 (zde cit s. 13).

19) Problematika pravoslaví se v této době českých zemí prakticky netýkala a postavením židovského obyvatelstva se zaobíraly jiné panovnické výnosy.

20) NEŠPOR, Zdeněk R.Vývoj moderního českého evangelictví a starokatolocismu. In NEŠPOR, Zdeněk R. (ed) Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska. Praha : Kalich, 2009 ISBN 978-80-7017-129-5 s. 12-32 (zde cit s. 14).

21) Dáno ve Vídni dne 13.října 1781. citováno dle: BEDNÁŘ, František- HREJSA, Ferdinand. Toleranční patent, jeho vznik a význam. Praha : Nákladem Svazu národního osvobození, 1931. online: http://veritas.evangnet.cz/download/patent.pdf (ke dni 08.09.2013)

22) NEŠPOR, Zdeněk R.Vývoj moderního českého evangelictví a starokatolocismu. In NEŠPOR, Zdeněk R. (ed) Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska. Praha : Kalich, 2009 ISBN 978-80-7017-129-5 s. 12-32 (zde cit s. 15).

23) FILIP, Aleš. Secesní chrámy na Moravě a Slezsku. Sakrální výtvarné uměni kolem roku 1900. Brno: Barrister & Principál, 2004 ISBN 80-86598-63-2. s. 57-61. UHLIG, Alexander. Otto Kuhlmann (1873-1948), Architekt zwischen Tradition und Moderne. Dissertation : Universität Hannover. 2003.

24) Jde o sbory v Kořenově-Tesařově (1909), Lutherův dům ve Smržovce (1910) a sbory v Kraslicích (1912), Novém Městě pod Smrkem (1912) a v Mokřinách (1914). MOHR, Jan. Otto Bartning v Čechách. Liberec : Severočeské muzeum v Liberci 2012. ISBN 978-80-87266-09-0.

25) Přestože Církev československá husitská navazuje na reformační tradice její postavení v období první republiky bylo natolik specifické, že se jí nyní nemůžeme obšírněji zaobírat.Viz: KUDYN, Milan. Husovy sbory v Čechách a na Moravě.architektura 1920 – 1940. Diplomová práce : Univerzita Palackého v Olomouci. 2008. SVOBODOVÁ, Markéta. Architektonický vývoj sakrálních staveb Církve československé husitské ve 20. - 40. letech 20. století. In SYNESIS. Sborník Mikulovského centra pro evropskou kulturu, sv. 2., Brno 2006.

26) Od r. 1950 se nazývala Slezská církev evangelická augsburského vyznání

27) SVOBODA, Jan E. Pavel Bareš (1904 – 1984). Architekt, 1994, č. 4, s.8.

28) EDGAR, Emil. Protestantismus a architektura. Kutná Hora.: Nakladatelství Emila Šolce. 1912.

29) EDGAR, Emil. Předpoklady stavebně – umělecké budoucnosti reformačních církví. Praha : Kalich 1947.

30) Ibidem, s. 39.
31) Ibidem, s. 47.
32) Jistou roli zde patrně sehrály důvody praktické (početná římsko-katolická církev byla v našich podmínkách nejnebezpečnější), ale možná také i ideová (klasikové marxismu hovoří o evropské reformaci s jistými sympatiemi)
33) VRBOVÁ, Hana. Meditace v apsidě. Architekt, 1991, č. 6, s. 6-7.
34) ŠLAPETA, Vladimír. Chrámové stavby 20. století (v našich zemích). Umění a řemesla, 1991, č. 3, s. 33-41 (zde cit s. 40.)
35) KOMRSKA, Ján. Zborové domy Cirkvy bratrskej na Slovensku, Projekt XXXII, 1990, č. 9/10, s. 6-9.
36) Stavby církve Adventistů nezařazujeme, neboť jde –podobně jako u církve Husitské- o poněkud jinou problematiku viz:
POMETLO, Jiří. Sakrální stavby Aleše Langa (Církev adventistů sedmého dne) In SYNESIS. Sborník Mikulovského centra pro evropskou kulturu, sv. 2., Brno 2006. s. 125-133.
37) DULLA, Matúš. Funkcionalistický postmodernizmus M. Žitňanského, Zborový dom v Ostrave, Arch VII, 2002, č. 5, 33 – 35.
POMETLO, Jiří. Sakrální stavby v českých zemích, Stavba, 2000, č. 1, s. 46-52 (zde cit s. 50).
38) CÍGLER, Václav (et. al.). Nový kostel. Praha : Galerie Zdeněk Sklenář, 2010. ISBN 978-80-87430-09-5.

LITERATURA

[1] ALTOVÁ Blanka: Možnosti studia evangelické sakrální architektury, Lidé města, 2009, č. 3, s. 493-552.

[2] ALTOVÁ, Blanka. Architektura evangelických kostelů a modliteben. In NEŠPOR, Zdeněk R. (ed) Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska. Praha : Kalich, 2009 ISBN 978-80-7017-129-5 s. 32-55.

[3] BEDNÁŘ, František- HREJSA, Ferdinand. Toleranční patent, jeho vznik a význam. Praha : Nákladem Svazu národního osvobození, 1931. online: http://veritas.evangnet.cz/download/patent.pdf

[4] BESANÇON, Alain. Zakázaný obraz : intelektuální dějiny obrazoborectví. Brno : Barrister & Principal, 2013. ISBN 978-80-87474-95-2.

[5] BOLOM-KOTARI, Sixtus. Evangelické umění mezi neexistencí a zapomněním. Protestant, nezávislý evangelický měsíčník. 2012, r. XXIII.č. 5. s. 5-6.

[6] CÍGLER, Václav (et. al.). Nový kostel. Praha : Galerie Zdeněk Sklenář, 2010. ISBN 978-80-87430-09-5.

[7] DULLA, Matúš. Funkcionalistický postmodernizmus M. Žitňanského, Zborový dom v Ostrave, Arch VII, 2002, č. 5, 33 – 35.

[8] EDGAR, Emil. Protestantismus a architektura. Kutná Hora.: Nakladatelství Emila Šolce. 1912.

[9] EDGAR, Emil. Předpoklady stavebně – umělecké budoucnosti reformačních církví. Praha : Kalich 1947.

[10] FILIP, Aleš. Secesní chrámy na Moravě a Slezsku. Sakrální výtvarné uměni kolem roku 1900. Brno: Barrister & Principál, 2004 ISBN 80-86598-63-2.

[11] FILIPI, Pavel. Hostina chudých (kapitoly o Večeři Páně). Praha : Kalich, 1991. ISBN 80-7017-336-X.
[12] FILIPI, Pavel. Pozvání k oslavě : evangelická liturgika. Praha : Kalich, 2011 ISBN 978-80-7017-149-3.

[13] HARDT, Tom G. A.. O svátosti oltářní. Kniha o lutherském učení o Večeři Páně. Praha : Lutherova společnost, 2007. ISBN 978-80-903632-4-3.

[14] JUST, Jiří - NEŠPOR, Zdeněk R. – MATĚJKA, Ondřej. Luteráni v českých zemích v proměnách staletí. Praha : Lutherova společnost, 2009 ISBN 978-80-903632-8-1.

[15] KALVÍN, Jan. Malé pojednání o večeři Páně. Praha : Kalich, 2008. ISBN 978-80-7017-094-6.

[16] KLASSEN, William. Anabaptism In HILLEBRANDT, Hans J. (ed) The enycklopedia of protestantism. New York London : Routledge. ISBN 0-415-92472-3. s. 100-106.

[17] KOMRSKA, Ján. Zborové domy Cirkvy bratrskej na Slovensku, Projekt XXXII, 1990, č. 9/10, s. 6-9.

[18] KRAMÁŘ, Vincenc. Zpustošení Chrámu svatého Víta v roce 1619. Praha : Artefactum, 1998. ISBN 80-902279-4-5.

[19] KUDYN, Milan. Husovy sbory v Čechách a na Moravě. architektura 1920 – 1940. Diplomová práce : Univerzita Palackého v Olomouci. 2008.

[20] MOHR, Jan. Otto Bartning v Čechách. Liberec : Severočeské muzeum v Liberci 2012. ISBN 978-80-87266-09-0.

[21] NEŠPOR, Zdeněk R.Vývoj moderního českého evangelictví a starokatolocismu. In NEŠPOR, Zdeněk R. (ed) Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska. Praha : Kalich, 2009 ISBN 978-80-7017-129-5 s. 12-32.

[22] POMETLO, Jiří. Sakrální stavby Aleše Langa (Církev adventistů sedmého dne) In SYNESIS. Sborník Mikulovského centra pro evropskou kulturu, sv. 2., Brno 2006. s. 125-133.

[23] POMETLO, Jiří. Sakrální stavby v českých zemích, Stavba, 2000, č. 1, s. 46-52.

[24] STOJANOVÁ, Martina. Sakrální stavby reformačních církví dvacátých a třicátých let 20. století na Moravě. Diplomová práce : Ostravská univerzita. 2012.

[25] SVOBODA, Jan E. Pavel Bareš (1904 – 1984). Architekt, 1994, č. 4, s.8.

[26] SVOBODOVÁ, Markéta. Architektonický vývoj sakrálních staveb Církve československé husitské ve 20. - 40. letech 20. století. In SYNESIS. Sborník Mikulovského centra pro evropskou kulturu, sv. 2., Brno 2006. s. 84-97.

[27] ŠLAPETA, Vladimír. Chrámové stavby 20. století (v našich zemích). Umění a řemesla, 1991, č. 3, s. 33-41.

[28] UHLIG, Alexander. Otto Kuhlmann (1873-1948), Architekt zwischen Tradition und Moderne. Dissertation : Universität Hannover. 2003.

[29] VRBOVÁ, Hana. Meditace v apsidě. Architekt, 1991, č. 6, s. 6-7.

[30] WHITE, James. F. Architecture, Church. In HILLEBRANDT, Hans J. (ed) The enycklopedia of protestantism. New York London : Routledge. ISBN 0-415-92472-3. s. 146-152.

[31] WHITE, James. F. Protestant Worship and Church Architecture. New York: Oxford University Press, 1964.

Mgr. Jiří Pometlo

Katedra výtvarné výchovy, Pedagogické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě,

Českobratrská 16. Moravská Ostrava

jiri.pometlo@seznam.cz

SAKRÁLNO VE MĚSTĚ

THE SACRED IN THE CITY

VLADIMÍR ŠILER

Abstrakt

Tento příspěvek chce připomenout architektům a urbanistům, stavitelům či úředníkům, jak užitečné pro ně může být seznámit se s výsledky bádání humanitních a sociálních věd, konkrétně religionistiky a kulturní či sociální antropologie. Omezuje se na ukázkový výčet jmen a témat – a několik inspirativních podnětů, které mohou povzbudit zájem pídit se po dalších informacích. Město vykazuje ve své struktuře místa nápadně koncentrovaných a akcentovaných kulturních významů, která mohou být religionisticky interpretována jako posvátná, i když v sekulárním kontextu je tento fenomén maskován jako pseudo-, kvazi- či krypto-religiózní. V postsekulárním kontextu však musí být nově reinterpretována jednota míst tradičně posvátných i těch maskovaných v sekulárním hávu.

Abstract

This article wants to remind architects and urban planners, builders and city officials how useful it might be to become familiar with the research findings of the humanities and social sciences, namely religious studies and cultural and social anthropology. It is limited to a sample list of names and topics – and a few inspirational ideas that can stimulate interest insist on learning with the additional information. City has in its structure the spaces with remarkably concentrated and accented cultural meanings which may be interpreted as a sacred by religious studies, albeit in a secular context this phenomenon is masked as a pseudo-, quasi- or crypto-religious. In postsecular context must be newly reinterpreted the unity of traditional sacred places together with secular places which are masked in secular veil.

1 PŘÍNOS HUMANITNÍCH A SOCIÁLNÍCH VĚD

Počátek budování měst je ve vývoji lidstva stejným milníkem jako neolitická revoluce. Města dala lidstvu takové jevy jako civilizace (civis) či politika (polis). Je otázka, zda to byl pokrok nebo požehnání. Napětí mezi městem a venkovem, ohrazeným místem a otevřenou krajinou je podobné jako mezi životem kočovným a usedlým či ještě dříve lovectvím a pastevectvím. Tento spor nemá vítěze ani řešení – i když je předznamenán mytickým střetem Kaina a Ábela, v němž pastevec Ábel umírá a zemědělec Kain získává převahu, přesto usedlý život, k němuž vývoj, zdá se, logicky směřuje, je stižen kainovským znamením kletby. Už druhá generace po Kainovi začíná budovat město. A jakmile se lidstvo rozmnožilo tak, že zaplnilo zemi, pojalo nápad vystavět si věž až do nebe – Bábel, Babylon – tj. etymologicky zmatek.

Město je nábožensky a hodnotově ambivalentní. Vznikala posvátná města, která tak byla cíleně založena a budována. Jiná se posvátnými stala díky různým okolnostem. Ale není možno popřít, že tatáž náboženství, která spatřují ve vybraných městech koncentrát svatosti, dala vzniknout i tradicím okázale se k městům obracejícím zády – poustevnictví, mnišství, poutnictví.

Historicky nejstarší město je zřejmě Jericho, vzniklé v 9. století př. n. l. Na přelomu druhého a třetího tisíciletí našeho letopočtu už žilo víc obyvatel planety ve městech než na venkově. Přitom města začala intenzivně růst a jako černé díry vtahovat vše do sebe až poměrně nedávno, od počátků průmyslové revoluce, spíše ale až od poloviny 19. století. I tato nová urbánní revoluce je ale ambivalentní. Známý bonmot praví, že manželství je jako obležené město – ti, kdo jsou vně, chtějí dovnitř, a ti, kdo jsou v něm, zoufale si pomáhají ven. Ano, nápadně velká část populace touží žít ve městech, ale současně nezanedbatelná část obyvatel města hledá řešení, jak si od strastí městského života ulevit někde na venkově nebo v přírodě.

Vývoj není jednoduše přímočarý, plynulý, vzestupný. Je spíše multilineární, vnitřně komplikovaně strukturovaný. Proto je těžké mluvit o primitivních či archaických kulturách, náboženstvích, mentalitách – a stavět nad ně ty vyspělé, rozvinuté, pokročilé (pokrokové). Obojí je spolu spjato víc, než si naše naivní evolucionistické koncepce představovaly. Diachronní (evoluční) postupy byly doplněny synchronními (strukturálními), které vidí, že půdorys, daný v šerém dávnověku, se nemění a svým tvarem ovlivňuje i to, co se buduje ve vyšších patrech, tedy pozdějších epochách. Proto si musíme povšimnout

i toho, co spočívá v prehistorickém základu našeho lidství a v nejhlubších vrstvách kolektivního i individuálního nevědomí, neboť to spoluurčuje i náš aktuální život. Ukazuje se, že donedávna platná opozice náboženství versus sekularizace přestává platit. Moderna věřila, že evoluce znamená pokrok, revoluce pak dramatický skok – ale v každém případě opuštění starého, zavržení překonaného. Postmoderní atmosféra sklonku 20. století – a ostatně i naše vlastní přímá zkušenost – nás ale přesvědčila, že staré nemusí být jednou provždy mrtvé a nové ne tak životaschopné, jak se zdálo. Odborníci poněkud překvapeně konstatují, že tezi o sekularizaci budou muset opustit či přepsat. Zrodilo se postsekulární paradigma. Zkrátka, staré náboženství nevymizelo, jen se transformovalo. Nový moderní člověk není nenáboženský, sekulární, jen vykazuje znaky religiozity, pro niž dosavadní religionistika neměla kategorie. I zdánlivě bezbožné město může v neobvyklé perspektivě a nových souřadnicích zjevit své běžnému pohledu skryté posvátné struktury, byť bychom je třeba nakonec museli označit jako pseudo-, kvasi- či krypto-religiózní masky.

Pokusme se tedy pojednat vývoj měst v poslední době z perspektivy těch oblastí humanitních a sociálních věd, které učinily tuto paradigmatickou reflexi naivního evolucionismu a pracují i fenomenologicky a strukturalisticky.

2 FENOMÉN PROSTORU

Bez ohledu na to, je-li město vnímáno jako svaté či ne, zůstává v lidské mentalitě a kulturní paměti vepsán fenomén města se vší jeho symbolikou, která se na ně postupem doby nabalila. Jen si to někteří uvědomují víc, jiní méně.

Musíme ale začít fenoménem prostoru. Člověk nedokáže žít v neurčitém, nerozlišeném, homogenním prostoru. Prostor si musí existenciálně strukturovat a tím osvojit. Husserlova filozofická fenomenologie se v 2. pol. 20. století stala metodou uplatňovanou v religionistice, etnologii i psychologii. Religionista Mircea Eliade fenomenologicky postihuje, jak si archaický člověk rytmizuje prostor pomocí os, dělicích linií a kondenzačních bodů svatosti.[1] Svérázně pojal téma prostoru pozdní Heidegger[2] a předznamenal tak fenomenologický přístup dalších myslitelů, jako byl Christian Norberg-Schulz[3], ale zejména Gaston Bachelard[4] a Friedrich Otto Bollnow[5]. Bollnow se hrdě hlásí k existencialismu. ale vytýká mu, že se spokojil pouze s časovostí (či spíše časností – ve smyslu dočasnosti, smrtelnosti) lidského života a pominul jeho prostorovost. Na rozdíl od Norberga-Schulze či Bachelarda je Bollnow víc humanistický. Už názvy kapitol knihy Člověk a prostor hodně napoví: Elementární členění prostoru; Širý svět; Dům jako útočiště; Aspekty prostoru; Prostor lidského života. Jde mu o taková témata jako například: Axialita a lateralita (nahoře – dole, vpředu – vzadu, vpravo – vlevo), a to v kombinaci s Kierkegaardovou koncepcí úzkosti. Fixační a orientační body. Sociální a prostorová hierarchie (struktury prostoru, centrizace). Řeka a vítr (světové strany, moře, hory). Bollnow popisuje, jak Petrarkou počínaje renesanční a novověký člověk postupně objevuje přírodu. Za pomocí příkladů z literatury dokazuje, jak je psychologicky a existenciálně pojímáno to, co je prostorově širé a co úzké, svobodné a skličující, známé a neznámé, cizí a důvěrně blízké. Velkou pozornost věnuje cestám, ulicím, chodníkům, a to ve vztahu k archetypům kočovníka a usedlíka, poutníka a domorodce. Za nejposvátnější ale pokládá dům, obydlí. Jeho vnitřní prostor je opět strukturován: dveře a okna, postel. To je zcela jiná koncepce než Corbusierovo město jako stroj na bydlení. Dům a chrám jedno jsou, říká fenomenolog náboženství van der Leeuw. Gaston Bachelard v Poetice prostoru fenomenologii domu a jeho archetypální symboliku rozvádí do nejmenších detailů a nachází uvnitř domu další ohniska, jakési specifické svatostánky. Bollnow ale rozlišuje i v městském prostoru prostor hodologický (cesty, komunikace), prostor akční (práce, organizovaná činnost), prostor denní a noční (vizuální a akusticko-haptický). Jsou i prostory naladěné, psychologicky působící a existenciálně účinkující.

Tento způsob uvažování o fenomenologii prostoru (v angličtině se užívá spíše termín human space) bývá někdy označován jako spatial turn (v narážce třeba na linguistic turn ve filozofii nebo visual turn ve vizuálních studiích).[6] Plodem tohoto obratu je třeba kniha Duch a místo, určená poměrně konkrétně a prakticky architektům.[7]

Myšlenku bychom mohli dále rozvíjet. Stanislav Ko-

1) ELIADE, Mircea. Posvátné a profánní. Praha: Česká křesťanská akademie, 1994.

2) Srov. např. HEIDEGGER, Martin. Věc. In: Básnicky bydlí člověk. Praha: Oikúmené, 1993, s. 6-35. HEIDEGGER, Martin. Bauen Wohnen Denken. In: Vorträge und Aufsätze. 7. svazek sebraných spisů. Frankfurt/M: Klostermann, 2000. Sekundárně pak např. MALPAS, Jeff. Heidegger´s Topology. The MIT Press, 2006; NORBERG-SCHULZ, Christian. Heidegger´s Thinking on Architecture. Perspecta, Vol. 20 (1983), s. 61-68, dostupné také z: http://www.jstor.org/stable/1567066.

3) NORBERG-SCHULZ, Christian. Genius loci: K fenomenologii architektury. Praha: Odeon, 1994. 2. vyd. s podtitulem Krajina, místo, architektura. Praha: Dokořán, 2010.

4) BACHELARD, Gaston. Poetika prostoru. Bratislava: Slovenský spisovatel, 1990. Česky Praha: Malvern, 2009.

5) BOLLNOW, Friedrich Otto. Mensch und Raum. (1. vyd. 1963) 10. vyd. Kohlhammer, 2004.

6) Srov. např. DÖRING, Jörg. Spatial Turn: Das Raumparadigma in der Kultur- und Sozialwissenschaften. 2. vyd. Transkript, 2008. GÜNZEL, Stephan (ed). Raum-wissenschaften. Suhrkamp, 2008. GÜNZEL, Stephan. Raum. Ein interdisziplinäres Handbuch. Metzler, 2010. SCHROER, Markus. Räume, Orte, Grenzen. Auf dem Weg zu einer Soziologie des Raums. Suhrkamp, 2005. SELLE, Gert. Die eigenen vier Wände. Wohnen als Erinnen. Form+Zweck, 2011.

7) DAY, Christopher. Duch a místo. Šlapanice: ERA, 2004.

márek a Zdeněk Neubauer tak například popsali rozdíl mezi eremiální (pouštní) a hyletickou (zalesněnou) krajinou a odlišnými mentalitami, které v nich vznikají: pouštní a kočovná je semitská, a usedlá, zemědělská, je řecká. První je auditivní a má sklon k narativní a textové fixaci, druhá eidetická se sklonem k výtvarnému umění a architektuře.[8] Hana Svobodová zase provedla kulturně sociální analýzu různých typů evropské krajiny, a to i se vztahem k náboženskému, církevnímu prvku, který se na utváření krajiny podílel.[9]

Tematika se ovšem musí sledovat velmi obezřetně, neboť v oblasti se pohybují i různé obskurní spolky pěstující geomantii, prožitkovou psychologii, steinerovci i guruové hnutí new age.

3 AMBIVALENCE MĚSTA

Jak už bylo řečeno, město je nábožensky ambivalentní. Na jedné straně se v něm posvátno koncentruje, na druhé se ale stává symbolem vzpoury proti Bohu a místem neřestí. Naše evropská (euroatlantická) kultura spočívá na třech pilířích: Jeruzalém, Athény a Řím. Tedy židovsko-křesťanská náboženská tradice, řecká kultura a římské právo. Křesťanství se postupně stalo dědicem pozdně antické, helénistické kultury a ideovým tmelem římské říše, rozpadlé pod tlakem stěhování národů. Právě židovská mentalita, vepsaná do půdorysu křesťanství, má s městem rozporuplné zkušenosti. Náboženství Abrahamovo a Mojžíšovo bylo kočovné. Lid smlouvy je lid na cestě, jdoucí za božím příslibem nové země zaslíbené. Jenomže země zaslíbená už byla osídlená vyspělými kulturami s městskými státy a rozvinutými náboženskými systémy. Monoteistická náboženství žárlí na své předchůdce, pohrdavě je označuje za pohany, vězící v primitivní magii a mytologických pohádkách. Jestliže se ale Židé nakonec začali usazovat na okrajích měst a integrovali se do místních civilizací, byl to sice nutný, ale obtížný kompromis. A když si ještě ke všemu zvolili krále, byl jen krůček k tomu, aby vzniklo hlavní město s palácem. A brzy byl postaven ústřední Šalomounův chrám v Jeruzalémě. Židovskému Pánubohu se to pranic nelíbilo, ale musel uznat, že tento ústupek lidské přirozenosti a tedy temným pohanským zákoutím duše bylo nutno učinit. Malá židovská pospolitost byla drcena tehdejšími velmocenskými spory. Tak Židé přišli o Jeruzalém i chrám a roku 587 př. n. l. byli odvlečeni do Babylóna do zajetí, kde obyvatelstvo trpělo 70 let v exilu. Po návratu se sice opět pustili do budování chrámu a města, ale právě zkušenost pobytu v cizím prostředí, ono vykořenění, bezdomoví, zhroucení materiálně viditelných náboženských jistot je teprve nábožensky zocelilo. Tehdy se zrodilo to, čemu později religionisticky říkáme judaismus. I o ten druhý chrám ale Židé přišli, tentokrát jim ho roku 70 n. l. zbořili Římané – a Židy v podstatě rozehnali po celé tehdejší římské říši. Judaismus je tedy náboženství jednoho, neviditelného Boha, v něhož je možno a nutno věřit i bez chrámu, bez obětí a bez obřadů, dokonce v diaspoře. Synagogy jsou pouhá shromaždiště, nikoli chrámy v sakrálním slova smyslu. Zde se slovem utvrzuje víra. Nic víc.

A toto je zkušenost, kterou převzalo i křesťanství. Ježíš, když přichází do Jeruzaléma a učedníci mu ukazují impozantní zdi Hospodinova chrámu, se o nich vyjadřuje velmi skepticky. Křesťanství je takzvaně „levné“ náboženství. Kdekoli se shromáždí dva nebo tři, tam já budu mezi nimi, říká Ježíš. Křesťané – to platí i pro židy a muslimy – jsou primárně komunita, lidé opět bazálně na cestě, vykořenění, mířící k novému životu mimo tento svět. Na druhé straně se ale v tomto entuziastickém, chiliastickém vzepětí nedá žít dlouho, natož trvale. Proto opět jako kompromis vzniká strategie usazení se, vkořenění, budování institučních opor, posléze i budov a chrámů… se vším tím pohanským balastem, který je lidské přirozenosti vlastní.

Toto muselo být řečeno, aby bylo patrno, jaká pnutí vneslo křesťanství (židovsko-křesťanská tradice) do vínku evropské kultuře. Mytický, idylický ráj na počátku je vylíčen jako zahrada. Apokalyptický, vysněný ráj na konci je očekáván jako nový Jeruzalém, skvělé město (Apokalypsa – Zjevení Janovo). Je vidět, že v křesťanském pojetí je ve spáse nějaký vývoj, Bůh není zacyklený, ale dál své stvoření inovuje. Což se nedá úplně říct o judaismu ani o islámu. Napětí mezi nevázaností lidu na cestě a odpovědností vkořeněných, mezi svobodou lásky a kázní řádu, spontaneitou a tradicí, askezí a přirozeností si musíme být vědomi, chceme-li porozumět rozdílům mezi typy a mentalitami jednotlivých proudů v křesťanstvu – například mezi katolíky, pravoslavnými a protestanty, mezi kalvinisty a luterány, konzervativci a liberály, venkovany a měšťany. Tyto rozdíly totiž nacházejí výraz nejen ve formování komunit věřících, ale i ve vizuální stránce staveb, jež si tyto komunity pořizují, dokonce i v utváření krajiny jimi osídlené. Jeruzalém, svaté město, je pro všechny v podstatě sen, už nerealizovatelný. Řím, pro první křesťany „nevěstka ďáblova“, obraz dávného Bábelu, vzpoury lidské pýchy, pokoušející se obejít se bez Boha a vystavět si vlastní žebřík do nebe, se po několika staletích paradoxně stane svatým městem, centrem západního latinského křesťanstva (podobně jako Konstantinopol centrem křesťanstva východního). Harmonická zahrada versus dokonalé nové město, konzervativní zacyklená selská mentalita versus objevitelsko-dobyvatelský duch člověka tvořivého, spolupracovníka na božím dotváření světa – mezi takové, a mnohé další, úběžníky je rozpjato, křižováno historické křesťanstvo.

8) KOMÁREK, Stanislav. Eseje o přírodě a biologii a jiných nepravostech. Praha: Academia, 2011. Kapitola Lejzr a smrž, s. 90-95. NEUBAUER, Zdeněk. O počátku, cestě a znamení časů. Úvahy o vědě a vědění. Praha: Malvern, 2007. Kapitola Poušť a les aneb dvojí pramen metafyziky, s. 22-48.

9) SVOBODOVÁ, Hana. Příroda – krajina – člověk. Filosofický časopis, 1991. č. 6, s. 944-952.

Vezměme si jako příklad husity, kteří vyštváni z Prahy, přestanou svou zbožnost fixovat na chrámy a obřady, stanou se opět lidem na cestě, víru posilují v horizontálních, sociálně nestrukturovaných komunitách po vzoru prvokřesťanských obcí, bohoslužby konají na polích a kopcích – ale nakonec, pod tlakem okolností, opět budují město, nové město, založené cíleně na svých náboženských představách – Tábor. A proti Táboru si postavme jiné město, vědomě založené na jiné myšlence, ideologii, pragmatice – Havířov, jako kontrastní protipól. Nové město bez Boha, bez kostelů, město pro nové lidi, smělé ateisty, kteří se obejdou bez středověkého tmářství a starého měšťáckého haraburdí. Hle – příležitost ke komparaci.

Básník Jan Zahradníček, křesťansky spirituální a křesťansky trpící, meditoval nad dominantami Brna – na jednom kopci Petrov, na druhém Špilberk. Dvě moci vypínající se k nebesům, soupeřící o vliv na lidi dole… Chrám a palác, trůn a oltář byly v dějinách složitě provázané, plné vnitřních kontroverzí. Katedrála, biskupský chrám, ve městech nově budovaných v období vrcholného středověku po celé západní latinské Evropě, byla určena pro obyvatele města, už ne primárně a výlučně pro feudály. A radnice, od počátků renesance v severoitalských městech symbol měšťanské samosprávné demokracie, vymaněné z moci feudála, panujícího „z boží milosti“, se začne ve městech vypínat, aby konkurovala ještě i moci církevní, soupeří nejen s palácem, ale i s věží kostela, nádherou, zvony, orlojem, odbíjejícím jiný než liturgický čas, čas občanský, astronomický, fyzikální. Kolik významů, co myšlenek je tu vizualizováno! A teď si k tomu přidejme brněnský mrakodrap AZ Tower, vypínající se dokonce i nad Prahu. A vzápětí si brněnští postaví ještě vyšší mrakodrap, a dokonce od Jiřičné. Nepřipomíná to furiantské soupeření měšťanských věží v italských městech, čnících dnes bizarně a zcela zbytečně z panoramatu města k nebesům? Jak neuvažovat nad těmito stavbami o lidské pýše, marnosti a marnivosti, ale i o prométheovské a ikarovské snaze pozemšťanů vyrovnat se bohům – a obejít se bez nich. David, pětimetrový trpaslík, umístěný vzpurně na florentském fóru jako symbol vítězství nad obrem Goliášem, za nějž si můžeme dosazovat libovolné mocnosti, nad nimiž potřebuje občan, malý měšťák triumfovat.

Městské náměstí, ústřední místo, citlivě plánované, nábožně zdobené, obdoba antické agory a římského fóra, veřejný občanský prostor, vyňatý z privátních zájmů, se pragmaticky mění v tržiště, volební shromáždění, pohřební kondukt i lidovou veselici. Vhodné pro hlavní chrám, radnici, místo souběhu všech cest, kam se tak dobře umísťují sochy a památníky. Místo posvátné i profánní zároveň, kde zbožnost a neřest těsně sousedí, vznešené i plebejské, otevřené, a přesto nejvíce ukryté v srdci města.

Dlouze by se dalo hloubat nad symbolikou a fenomenalitou městských bran. Hradby zajisté měly sloužit proti nepřátelům, ať už nebezpečným cizákům, drobným nájezdníkům nebo konkurenci jiných měst. Méně už se ví, že symbolicky hradby spíše oddělovaly městský lid od venkovského živlu, od přírody, technické od organického, institucionalizovaně uspořádané od prvobytně chaotického, vzdělané a zjemnělé od hrubých a primitivních sedláků. Ale membrána hradeb musí být flexibilně polopropustná. Brány jsou velmi citlivá místa, informačně a komunikačně zahuštěná. Pokroky ve válčení, ale i osvícenské reformy a samozřejmě příliv obyvatelstva do industrializujících se měst si vynutily rozboření hradeb a rozšíření center měst k další expanzi.

Celá architektura města a její symbolika se dnes spíše přesouvá do kyberprostoru, médií a komunikací. Zdi a filtry, polopropustnost a ochrana, všudypřítomní hlídači a výběrčí – celá ta středověká komedie se dnes opakuje ve virtuálním světě. Má v tomto světě, kromě toho, že i zde jsou fóra, zdi, prostory soukromé a veřejné, hradby a brány, taky nějaké místo sakrálno, spiritualita? Otázka čeká na bedlivé promýšlení.

4 ALTERNATIVNÍ STUDIUM MĚST

Humanitní a sociální vědy nabízejí zainteresovaným odborníkům celou řadu pomůcek, jak účinně a s náležitým moudrým rozhledem a vhledem pečovat o to, co ve městech není jednoduše imanentní, zvladatelné jen technickým a ekonomickým kalkulem. A nejde jen o to poučit se o náboženských komunitách, ve městech žijících – kdysi i aktuálně, a o typologii staveb, jež si tyto komunity ke svým náboženským účelům zřizují. Například kniha o historických městech a jejich posvátných místech, vydaná péči Světové banky, pojednává o složitých situacích, v nichž si místní odborníci nemusí vědět rady.[10] Jde například o města překotně rostoucí a prudce se měnící, nebo postižená zemětřesením, nacházející se v zásadním ekonomickém přerodu. Jiné problémy mají města, jejichž posvátné památky mají už pouze neživou, historickou, kulturní hodnotu, jiné naopak ta, kde náboženské komunity jsou živé a vše je citlivě spjato s nějakou náboženskou, etnickou, sociální a kulturní identitou. Kniha nabízí případové studie, ale i poměrně praktické návody pro architekty, ale i pro různé instituce veřejného života, činěné odpovědnými za péči o kulturní dědictví.

Jiného typu je publikace Douglase R. Hoffmana Seeking the Sacred in Contemporary Religious Architecture.[11] Zde se mluví o moderní architektuře, stavbách cíleně zřizovaných k náboženským účelům. Jde o velmi praktickou, konkrétní publikaci, určenou speciálně

10) SERAGELDIN, Ismail – SHLUGER, Ephim – MARTIN-BROWN, Joan (eds). Historic Cities and Sacred Sites. Cultural Roots for Urban Futures. Washington, D. C. The World Bank, 2001. Pozoruhodná je zejména 1. a 49. kapitola.

11) HOFFMAN, Douglas, R. Seeking the Sacred in Contemporary Religious Architecture. Kent: Kent State University Press, 2010.

architektům, nezatěžovanou zbytečně komplikovaným filozofováním či literárně rozevlátými odkazy na beletrii. Zde se opravdu věcně zkoumá, co činí stavbu posvátnou, jak dát budově sakrální charakter, které znaky jsou univerzálně srozumitelné a přenositelné mezi jednotlivými náboženskými komunitami, a které už ne. Kniha je navíc sympaticky stručná.

Nakonec je ale třeba vrátit se k už avizovanému postsekulárnímu paradigmatu. Zatím jsme se omezili jen na evropskou kulturu a její klasické tradice. Žijeme ale v globalizovaném světě, multikulturně promíseném. Čelíme setkáním, na jaké nás dosavadní bádání humanitních a sociálních věd nepřipravilo.

Vezměme si třeba už jen Spojené státy, součást takzvané euroatlantické kultury či civilizace. O jejich religiozitu se tříští evropská religionistika, neboť zdejší kategorie tam neplatí. O USA se říká, že jsou prakticky nedotčené sekularizací, alespoň takovou, jakou známe v Evropě. Na druhé straně právě v této tak pobožné zemi proběhla průmyslová a urbánní revoluce nejrychleji, protože pramálo brzděna ohledy na krajinu, tradice či místní komunity. Vše, co v Evropě vzniklo a bylo sem importováno, zde prudce vzešlo jako ve skleníku, aby pak bylo reexportováno zpět do Evropy – nezřídka za protestů konzervativců a žehrání náboženských tradicionalistů, proklínajících vše americké jako liberální a bezbožné. Překotný americký průmyslový a urbánní vývoj dal ostatně světu množství nových a bizarních náboženských forem (jako byli například adventisté, jehovisté, mormoni, letniční hnutí apod.). Sociální vědy tvrdí, že je to reakce duše na příliš rychle se transformující společnost, jakýsi vedlejší produkt jednostranně materiálních změn.

Amerika byla do značné míry založena a utvářena náboženskými disidenty z Evropy – blouznivci, fanatiky, radikály a extremisty, jež většinová křesťanská společnost doma nedokázala vstřebat. Exaltovaná zbožnost, radikální víra, sklon k totalitnímu organizování komunit – to vše bylo vepsáno do americké mentality. Není divu. Tito z Evropy odcházející křesťané, se opět ocitli v oné situaci poutníků, vykořeněných z míst a tradic, jdoucích za příslibem země zaslíbené podobně jako starozákonní Židé nebo první křesťané za časů pronásledování. Zakládali si své obce v cizině, divočině, na zelené louce, zcela od základů, a to na rovnostářském principu, s důrazem na protestantské laické obecné kněžství, bez přítomnosti šlechty, feudálních principů a tradic vůbec. Z divočiny vyhnali nebo vyvraždili indiány, zvěř vyhubili, a zemi, člověkem zcela domestikovanou, utilitárně a nesentimentálně pragmaticky využívanou, tak zcela desakralizovali. Irští a italští katolíci zůstávali v tomto protestantském (anglikánském) moři významnou menšinou, která ale v tomto ohledu neměla na výsledný vývoj velký vliv, protože i tito katolíci byli vlastně vykořenění, vyrvaní ze svých míst a tradic (podobně jako poražení Francouzi, kteří se přesunuli do Kanady). Židé, další výrazná a vlivná menšina, ostatně vazby na místa a lokální tradice principiálně už dávno nemají.

Spojené státy se ovšem po druhé světové válce nápadně mění. Podíl katolíků stále roste, zatímco vliv místních anglosaských protestantů slábne – a zejména sílí vliv hispánských katolíků. Tento vývoj byl předmětem výzkumu, jehož výstupem je publikace Souls of the City.[12] Tříletý projekt se zaměřil zejména na středně velká americká města. Zkoumal ovšem převážně komunity, nikoli architekturu či prostorové souvislosti měst. Urbánní prostředí znamená sociálně především mobilitu, anonymitu, tranzitivnost, tvrdou konkurenci a soutěživost, sociální konflikty – a především trvalou změnu. Po druhé světové válce se ovšem především proměňuje samo urbánní prostředí, ztrácí se tradiční napětí mezi urbánním, suburbánním a rurálním. Najednou se všechno změnilo – města, krajina, průmysl, ale i komunity. Vzniklo nové prostředí, nová sousedství, nové instituce. Otázkou této knihy je, jak to vše souvisí s náboženským kontextem. Sociální vědy až dosud náboženství vztahovaly jen k etniku. Nyní je třeba zaměřit se na prostředí, metropoli. Autor a jeho výzkum si ovšem všímá primárně lidí, komunit, méně budov, architektury,

Zmíněný jev ovšem registrujeme i my v Evropě. Dnešní města nejsou tím, čím byla historicky vzato ještě nedávno. Venkov získal městský charakter, příroda se změnila v industriální krajinu, centra měst vymírají a předměstí rostou. Urbanisté tomu říkají urban sprawl, Pavel Hnilička „sídelní kaše“, Rem Koolhaas junk space. Je to neurčité, fádní, unifikované, homogenizované, hybridní, emergentní prostředí… nemá to hranice, předěly, je to natolik nerozlišitelné, že to současně je, i není. Zdá se, že nejen religionisté, ale i urbanisté či sociální geografové budou muset přepsat své teorie.

Jedna z možností, jak řešit odcizení městské architektury a nových městských komunit je pokusit se o návrat, revokaci osvědčených stavebních modelů, a to právě těch, které mají kondenzovanou náboženskou symboliku. O to se pokouší Herbert Bangs v knize Návrat posvátné architektury.[13] Publikace poněkud podezřelého českého editora je ve skutečnosti solidním příspěvkem určeným speciálně architektům. Odráží postmoderní klima své doby a věří, že v situaci totální relativizace a bezbřehé tolerance nebude návrat k některým tradicím působit nebezpečně dogmaticky. Autor zřejmě ještě věří v moc nové postmoderní religiozity a spirituality. V naší zemi máme ale spíš pocit, že její boom vyšuměl už v polovině 90. let.

Zcela zvláštní úkol – jemuž se zde ale už nemůžeme věnovat – před nás staví situace překotného rozvoje měst mimo euroatlantickou civilizaci, zejména v Číně,

12) DIAMOND, Etan. Souls of the City.Religion and the Search for Community in Postwar America. Bloomington and Indianopolis: Indiana University Press, 2003.

13) BANGS, Herbert. Návrat posvátné architektury. Praha: KMa, 2008.

Indii, Jižní Americe i Africe. Jak je tomu v tamních městech s náboženstvím, religiozitou, spiritualitou? Jak reaguje sakrální architektura na příliv takového množství lidí, nadto lidí v posledních dekádách značně proměněných? Na takový úkol naše evropské humanitní a sociální vědy se svými dosavadními paradigmaty nestačí. Nadějí snad jsou nové disciplíny rozvíjené v poslední době v Londýně – nejvíce multikulturním městě starého kontinentu. Říká se jim postsekulární studia[14] a postkoloniální studia[15]. Anebo musíme čekat, až v oněch zemích povstanou noví odborníci a budou svou situaci reflektovat sami. Knihy, jako je tato publikace indického autora, oprávněně vzbuzují naši zvědavost – Landscapes of Urban Memory.[16]

LITERATURA

[1] BACHELARD, Gaston. Poetika priestoru. Bratislava: Slovenský spisovatel, 1990. ISBN 80-220-0005-1 Česky Praha: Malvern, 2009. ISBN 978-80-86702-61-2.

[2] BANGS, Herbert. Návrat posvátné architektury. Praha: KMa, 2008. ISBN 978-80-7309-571-0.

[3] BOLLNOW, Friedrich Otto. Mensch und Raum. (1. vyd. 1963) 10. vyd. Kohlhammer, 2004. ISBN-10: 3170184717.

[4] DAY, Christopher. Duch a místo. Šlapanice: ERA, 2004. ISBN 80-86517-95-0.

[5] DIAMOND, Etan. Souls of the City.Religion and the Search for Community in Postwar America. Bloomington and Indianopolis: Indiana University Press, 2003. ISBN 0-253-34256-2.

[6] DÖRING, Jörg. Spatial Turn: Das Raumparadigma in der Kultur- und Sozialwissenschaften. 2. vyd. Transkript, 2008. ISBN 978-3-89942-683-0.

[7] ELIADE, Mircea. Posvátné a profánní. Praha: Česká křesťanská akademie, 1994. ISBN 80-85795-11-6.

[8] GÜNZEL, Stephan (ed). Raum-wissenschaften. Suhrkamp, 2008. ISBN 3518294911.

[9] GÜNZEL, Stephan. Raum. Ein interdisziplinäres Handbuch. Metzler, 2010. ISBN 3476023028.

[10] HEIDEGGER, Martin. Bauen Wohnen Denken. In: Vorträge und Aufsätze. 7. svazek sebraných spisů. Frankfurt/M: Klostermann, 2000. ISBN 3-465-05098-2.

[11] HEIDEGGER, Martin. Věc. In: Básnicky bydlí člověk. Praha: Oikúmené, 1993, s. 6-35. ISBN 80-85241-40-4.

[12] HOFFMAN, Douglas, R. Seeking the Sacred in Contemporary Religious Architecture. Kent: Kent State University Press, 2010. ISBN 978-1-60635-047-8.

[13] KOMÁREK, Stanislav. Eseje o přírodě a biologii a jiných nepravostech. Praha: Academia, 2011. Kapitola Lejzr a smrž, s. 90-95. ISBN 978-80-200-1891-5.

[14] MALPAS, Jeff. Heidegger´s Topology. The MIT Press, 2006. ISBN 0262250330.

ThLic. Vladimír Šiler, Dr.

Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, katedra filozofie

Katedra filozofie FF OU, Reální 5, 701 03 Ostrava 1

vladimir.siler@osu.cz

---

14) Centre for postsecular studies. London Metropolitan University. Web: http://www.jnani.org/postsecular/centre.htm.

15) Viz např. Postcolonial studies Association. Web: http://www.postcolonialstudiesassociation.co.uk/

16) SRINIVAS, Smriti. Landscapes of Urban Memory. The Sacred and the Civic in India´s High-Tech City. University of Minnesota Press, 2001.

KOMERCJALIZACJA PRZESTRZENI PUBLICZNYCH

COMMERCIALIZATION OF THE PUBLIC SPACES

RAFAŁ BLAZY

Streszczenie

Obserwowany rozwój współczesnego świata w zakresie finansowym i ekonomicznym doprowadził w ciągu niespełna 200 lat do powstania światowych korporacji. Firmy te stanowią znaczącą siłę gospodarczą i zarazem wielką siłę nacisku na władze państw, regionów i miast. Ich wpływ przenosi się na kształt całych społeczeństw, a więc i naszego życia, ale decyduje także o formie i kształcie naszych miast.

Przyczyn komercjalizacji przestrzeni publicznych należy upatrywać głównie w zbyt dużym obciążeniu finansowym samorządów, braku wizji funkcjonalnej rozwoju śródmieść, biernym poddawaniu się ekspansji kapitału zagranicznego. W niniejszym artykule autor próbuje pokazać mechanizmy tego zjawiska jak i również podać antidotum na wyraźne procesy komercjalizacji przestrzeni publicznych w miastach.

Abstract

Observed the development of the modern world in the field of financial and economic resulted in less than 200 years with the emergence of multinational corporations. These companies represent a significant economic power and a great amount of pressure on the authorities of the countries, regions and cities. Their impact is transferred to the shape of the whole society, and therefore on our lives, but also determines the form and the shape of our cities.

The reasons for the commercialization of public space should be seen mainly in too much financial burden on local governments, the lack of vision of the functional development of inner-city, passive yielding to the expansion of foreign capital. In this article, the author attempts to show the mechanisms of this phenomenon and provide an antidote to the distinct processes of commercialization of public space in cities.

KOMERCJA NA ŚWIECIE

Sytuacja światowa i jej przyczyny

Obserwowany rozwój współczesnego świata w zakresie finansowym i ekonomicznym doprowadził w ciągu niespełna 200 lat do powstania światowych korporacji. Kumulacja kapitału w wielkich korporacjach i wielkich globalnych instytucjach jest jednym z podstawowych czynników decydujących o ich sile ekonomicznej. Drugim niezwykle ważnym czynnikiem jest światowy zasięg wielkich korporacji. Firmy te stanowią znaczącą siłę gospodarczą i zarazem wielką siłę nacisku na władze państw, regionów i miast. Ich wpływ przenosi się na kształt całych społeczeństw, a więc i naszego życia, ale decyduje także o formie i kształcie naszych miast.

Światowe sieci producentów, sprzedawców, sklepów dyskontów, restauracji i barów, instytucji finansowych i banków, nawet instytucji charytatywnych są obecne niemal w każdym nawet najmniejszym miasteczku wielu rozwiniętych państw, są dla nas czymś powszechnym w Europie.

Znaki firmowe są rozpoznawalne bez przeszkód na całym świecie. Do tego przyczyniają się kampanie reklamowe realizowane w kilku, a czasami nawet w kilkunastu krajach jednocześnie. Logotypy i loga firm pojawiają się w miastach całego świata niezależnie od kontekstu urbanistycznego i charakteru miejsca, specyfiki, geograficznej, regionalnej i kulturowej.

Korporacje wypierają rdzenną ludność z lasów amazońskich, a ludność afrykańską z miejsc o cennych złożach minerałów. W europie korporacje wypierają w jakimś sensie ludność miejską z miejsc najbardziej atrakcyjnych w naszych miastach jakimi są przestrzenie publiczne i przestrzenie ogólnodostępne.

Specyfika komercjalizacji w Polsce.

Polska po zmianie ustrojowej, która dokonała się w 1989 roku z racji swojego położenia i prowadzonej polityki zmierzającej do coraz ściślejszego włączenia w struktury Unii Europejskiej przez prawie 25 lat jest miejscem intensywnej komercjalizacji. Proces ten dotyczy zarówno sfery ekonomicznej jak i sfery fizycznej, którą jest przestrzeń naszego kraju i naszych miast. Z perspektywy mijających 25 lat można powiedzieć, że zachodzące zmiany cechowały się zbyt dużym zaufaniem inwestorom zagranicznym wynikającym być może z „zachłyśnięcia się" kapitalizmem i całkowitym poddaniem się prawom wolnego rynku. Taka postawa była i jest szerokim i biernym, prawie całkowitym, otwarciem

się na różnego rodzaju spekulacje ekonomiczne. Z kolei sami Polacy szybko brak własności zamienili w pazerność, a uzyskaną wolność zamienili na swawolę, szczególnie jest to widoczne w kwestiach etycznych i moralnych, mających także swoje odbicie w przestrzeni.

Coraz wyraźniej widać, że koncerny zagraniczne bez jakichkolwiek przeszkód lokują się w Polskiej przestrzeni miejskiej wypierając lokalnych przedsiębiorców i handlowców, a także i samych mieszkańców.

W zakresie ekonomicznym korporacje wykorzystują swą siłę finansową do ciągłego zwiększania zysków przez uzyskiwanie dużych i wielostronnych ulg podatkowych.[1] Od prawie 25 lat podmioty te wykazują niewielkie dochody ze względu na wysokie koszty uzyskanie z tzw. cen transferowych i kosztów, generowanych przez centrale korporacji, a obciążające firmy w Polsce. Dbałość o klienta w wielu instytucjach sieciowych jest tylko pozorna, bo ich polityka nakierowana jest na maksymalizację zysków.

Kryzys

Współczesny przeżywany kryzys pokazuje, że propagowana przez niektórych ekonomistów, idea permanentnego wzrostu jest nierealna i utopijna. Obecny kryzys jest sygnałem do zweryfikowania dotychczasowego stanowiska i poglądów na prawa ekonomiczne i zasady wg których prowadzona jest polityka miejska i zarządzanie polskimi miastami.

Współczesny kryzys pokazał, że zasada ciągłego wzrostu gospodarczego i opierające się na tej zasadzie prawa ekonomiczne sprawdzają się wyłącznie w czasie wzrostu gospodarczego i prosperity, natomiast nie sprawdzają się w czasie recesji i regresji gospodarczej. Problemy ekonomiczne prowokują do zadania pytania jakie są zatem granice wzrostu i czy osiągaliśmy te granice, które już w latach 70-tych ubiegłego wieku były zapowiadane i wytyczane między innymi przez Klub Rzymski[3] i przez brytyjskiego ekonomistę Freda Hirsch'a?[4]

Każdy kryzys pokazuje ulotność ekonomii, a zarazem jaskrawo uwidacznia błędy w modelach ekonomicznych. Z drugiej strony dobrze przepracowany kryzys zawsze wyznacza nowe drogi i otwiera nowe perspektywy rozwoju.

1) Ulgi w podatku dochodowym dla firm inwestujących w Katowickiej SSE (Specjalnej Strefie Ekonomicznej) mogą być naliczane wg jednego z poniższych sposobów:

1. Zwolnienie podatkowe naliczane w oparciu o koszty inwestycyjne:

- Dla dużych przedsiębiorstw łączna kwota ulgi podatkowej może wynieść 40% poniesionych kosztów inwestycyjnych

2) Raport Klubu Rzymskiego pt. Granice wzrostu (ang. The Limits to Growth) opublikowany w 1972

3) Hirsch Fred: Social Limits to Growth, A Twentieth Century Fund Study. Cambridge, Mass. and London, England: Harvard University Press, 1976.

Polityka przestrzenna miast Polskich

Polityka naszego państwa i naszych miast charakteryzuje się uległością względem tzw. dużych inwestorów i opisanych korporacji. Równocześnie od dłuższego czasu polityka miast, w zakresie ekonomicznym, opiera się na stale rosnących podatkach od nieruchomości. Dochody z podatków miejskich takich jak: podatek od nieruchomości, podatek od środków transportu, opłaty z tytułu użytkowania wieczystego, opłaty targowe, opłaty skarbowe w rzeczywistości polskiej stanowią podstawę utrzymania gmin i miast.

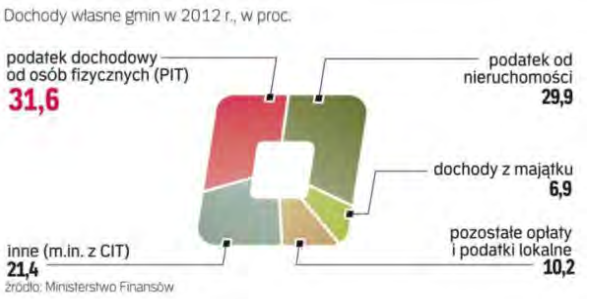

http://klimowicz.elk.pl/?attachment_id=5660

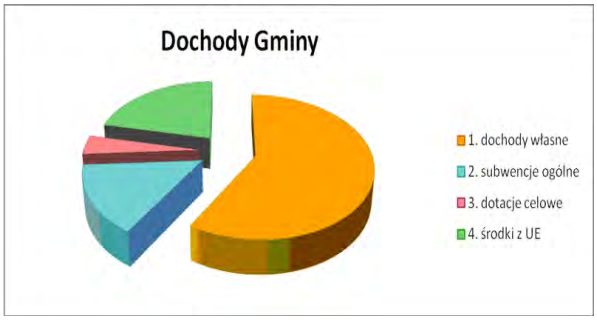

http://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Dochody_gminy.PNG

Ryc. 1+2. Podstawa funkcjonowania i utrzymania gmin i miast w Polsce.

- Dla małych i średnich przedsiębiorstw zwolnienie podatkowe wynosi odpowiednio 10 i 20% wiecej

2. Zwolnienie podatkowe naliczane w oparciu o kreację nowych miejsc pracy:

- Łączna kwota ulgi podatkowej może wynieść 40% dwuletnich kosztów zatrudnienia na nowo stworzonych miejscach pracy w strefie
- Dla małych i średnich przedsiębiorstw zwolnienie podatkowe wynosi odpowiednio 10 i 20% wiecej

CO TO JEST KOMERCJALIZACJA I IDEE TOWARZYSZĄCE KOMERCJALIZACJI

Według Słownika Języka Polskiego komercjalizacja jest działalnością nastawioną wyłącznie na osiągnięcie

zysku.[4] Bezpośrednio z komercjalizacją wiąże się także pojęcie komercjalizmu czyli podejścia w całości nastawionego na zysk.

Komercjalizacja następuje w przypadku przekroczenia granicy zdrowego rozsądku, w momencie przekroczenia granicy interesowności, a precyzyjnie rzecz ujmując, w chwili gdy każe podejmowane działanie ma na celu wyłącznie zysk. W codziennym życiu następuje to w momencie, gdy tracimy z pola widzenia faktyczne, jakiekolwiek potrzeby człowieka. Innym objawem może być dominacja podejścia kapitalistycznego nad podejściem prospołecznym przy realizacji różnorodnych zadań i przedsięwzięć. Traktowanie ekonomii jako czystej matematyki pozbawionej humanitaryzmu, to też jeden z objawów komercjalizmu.

Zauważyć można dość szybko kilka podstawowych idei towarzyszących komercjalizacji przestrzeni:

- komercjalizacja w imię ekonomicznego rozwoju pojmowanego wyłącznie jako wzrost i rozwój,
- komercjalizacja w imię poprawy estetyki i porządkowania przestrzeni,
- komercjalizacja w imię podnoszenia standardów, które są w stanie spełnić tylko duże korporacje i koncerny,
- komercjalizacja jako konieczność podporządkowania się prawu ekonomii i prawu wolnego rynku – zakaz tzw. nieuczciwej konkurencji pośrednio zabraniający ochrony własnych – lokalnych interesów,
- komercjalizacja w imię budowania nowego, „lepszego“ i współczesnego wizerunku.

Przyczyn komercjalizacji przestrzeni publicznych należy upatrywać głównie w zbyt dużym obciążeniu finansowym samorządów, braku wizji funkcjonalnej rozwoju śródmieść, biernym poddawaniu się ekspansji kapitału zagranicznego.

Skutki przestrzenne komercjalizacji dla miast.

Fizycznie widzimy, że w przestrzeni komercjalizacja następuje przez ciągle zabudowywanie i zawłaszczenie cennych społecznie obszarów. Zabudowywane są zielone ogólnodostępne, otwarte przestrzenie, co poprzedzone jest ich wcześniejszą sprzedażą. Stopniowo, ale ciągłe globalne korporacje lokują się przy głównych ciągach komunikacji pieszej (wewnątrz miast), oraz przy głównych arteriach komunikacji samochodowej (na obrzeżach miast). Prowadzi to, w konsekwencji do stopniowego zawłaszczania najbardziej atrakcyjnych przestrzeni śródmiejskich jak i do zdobycia przez lobby finansowe cennych terenów podmiejskich. Instytucje te w sposób zdecydowany wypierają lokalnych przedsiębiorców, handlowców, a nawet restauratorów. Czasami następuje nawet komercjalizacja targowisk i ich przekształcenie w hale targowe, zarządzane przez zagraniczne korporacje sieciowe.

4) http://sjp.pwn.pl/slownik/2564012/komercjalizacja
http://sjp.pwn.pl/slownik/2564013/komercjalizm

Zmiany te następują, w imię wcześniej wspomnianej niczym nie skrępowanej ekonomii i praw tzw. wolnego rynku. Powstaje w ten sposób rodzaj miasta, który możemy nazwać miastem stricte ekonomicznym. Czy jednak, takie miasto, jest potrzebne jego mieszkańcom? Przypomina ono bowiem miasto technokratyczne, poddane odhumanizowanemu prawu ekonomii.

Na dzień dzisiejszy obserwujemy chociażby, w tej dziedzinie, przemożny wpływ reklamy na kształt miasta i jego mieszkańców. Te same reklamy i te same instytucje niejednokrotnie zmieniają historyczny wizerunek miasta lokalnego i regionalnego na rzecz wizerunku miasta globalnego wpisującego się we współczesną kulturę konsumencką.

Jeszcze większe pogłębienie opisanego procesu komercjalizacji przestrzeni miejskich może w Polsce nastąpić w momencie wprowadzenia tzw. podatku katastralnego – w konsekwencji taki podatek prowadzi do rozwarstwienia społecznego polegającego na tym, że wysokość podatku będzie zależna od wartości nieruchomości i jej lokalizacji. Innymi słowy duże sieci i korporacje będą mogły sobie pozwolić na posiadanie najbardziej prestiżowych nieruchomości w centrach, z kolei prywatni właściciele mogą mieć problemy z opłaceniem podatków od budynków, które na dzień dzisiejszy posiadają.

Już dzisiaj struktura wielkości podatku od nieruchomości dla osób fizycznych i firm sprawia, że w obszarach centralnie położonych zdecydowanie łatwiej mogą utrzymać się duże firmy dysponujące ogromnym i mobilnym kapitałem umożliwiającym tzw. alokację środków.

Skutki społeczne

Należy też zapytać, jaką cywilizację tworzy architektura banków, instytucji finansowych, dyskontów, marketów oraz sieciowych restauracji i barów? Jaki przekaz mają reklamy tych instytucji? Czy ich przekaz jest dobry dla miasta i jego mieszkańców?

Coraz powszechniejsze staje się przekonanie, że następuje redukcja świadomości społecznej, będąca efektem upowszechniania się społeczeństwa konsumpcyjnego i kultury masowej. Wspomniana redukcja świadomości oparta jest na strategiach kreowanie wizerunku człowieka takich jak:

- budowanie poczucia braku szczęścia w przypadku braku posiadania jakiegoś towaru,
- budowanie poczucia przegranej w przypadku nie odniesienia sukcesu finansowego
- budowanie poczucia beztroski przy zakupie i korzystaniu z towarów i usług luksusowych.

PRÓBY ROZWIĄZANIA PROBLEMU

Globalizacja doprowadza do sytuacji, w której miasto przestaje w jakimś sensie być atrakcyjne i ciekawe dla nas. Parafrazując można powiedzieć, że miasto współczesne coraz częściej staje się rodzajem teatrzyku, w

którym ciągle grana jest ta sama sztuka. Globalizacja i komercjalizacja doprowadza bowiem do sytuacji, w której w mieście znajdują się te same elementy, te same reklamy, nawet te same budynki, przez co dla nas staje się ono mniej ciekawe i przewidywalne.

Ważne na dzień dzisiejszy było by skupienie się w działaniach przestrzennych na budowaniu tożsamości i na nie pozbywaniu się jej w imię przyjmowanych globalnych zasad i trendów. Warto tu zacytować Václava Hawla, który w jednym z udzielonych wywiadów powiedział cyt.: „(...) to my i tylko my sami odbieramy sobie tożsamość - poprzez straszny język, jakim mówimy, straszną architekturę, jaką budujemy, poprzez brak szacunku dla krajobrazu kulturowego i zabytków, wątpliwą urbanizację, rezygnację z rzemiosła i jego pluralizmu, wyludnianie wsi, poprzez budowę coraz to nowych monumentów konsumpcji, bez zwiększania wydajności i efektywności produkcji itp., itd. Stajemy się tuzinkowym „zglobalizowanym“ krajem.”[5]

Autor stoi na stanowisku, że człowiek zachodu ma wewnętrzną potrzebę do prowadzenia życia ustabilizowanego, aczkolwiek nacechowanego przygodą, poetycznością i fantazją. Każdy też potrzebuje w życiu nieco praktycznej romantyczności, wyrażającej się połączeniem rzeczy bezpiecznych, znanych, ustalonych z rzeczami, które by nas zaskakiwały - zaciekawiały swoją oryginalnością, dziwnością a czasem wręcz obcością. Ta ciekawość niejednokrotnie „pcha nas do rozwiązań” nieracjonalnych i niepraktycznych, ale nadających życiu dość niepowtarzalny smak. Ta ciekawość jest też przede wszystkim motorem ciągłych poszukiwań i wynalazków człowieka.

Dlatego pewną alternatywną dla miasta globalnego może być powrót do romantyczności i emocjonalności w projektowaniu miasta. Emocjonalność prowadzi do malowniczości i atrakcyjności. Emocjonalność jednocześnie stanowi pęknięcia w matriksie ekonomii. Próba oparcia rozwoju nie tylko na rozumie, ale i na emocjach. Styl romański oznaczał dawniej nie tyle styl średniowieczny, co styl Rzymski od włoskiej nazwy stolicy Włoch czyli Romy. Stąd też wzięła się późniejsza nazwa stylu romantycznego czyli stylu pejzażowego i nastrojowego.

W poszukiwaniu rozwiązań pomocne mogą być wzorce historyczne. Przykładem niech będzie obowiązujące jeszcze w XVIII wieku prawo do widoku, a więc prawo, które gwarantowało takie lokalizowanie nowej zabudowy, aby nie zaburzała ona naszego widoku z działki już zabudowanej. Jest to prawo czysto wizualne i trudne do opisania, ale wydaje się, że może ono dawać w większym stopniu gwarancję dobrego sąsiedztwa, niż zabezpiecza nam to dzisiejsze prawo w zakresie planowania i zagospodarowania przestrzennego.

Wspomnieć też należy, że historycznie wysokość płaconych podatków w mieście była zależna bezpośrednio od prowadzonej działalności. W średniowiecznych miastach inne podatki płacili kupcy, inne rzemieślnicy, inne piekarze, czy piwowarnicy, jeszcze inne złotnicy. Taki sposób kształtowania polityki fiskalnej bezpośrednio ma wpływ na profil funkcjonalny miasta. Za pomocą określonych ulg i preferencji można rozwijać np. w większym stopniu handel i drobne usługi w śródmieściach.

Na dzień dzisiejszy inne podatki powinny płacić wielkie korporacje, a inne kwiaciarki i czy też drobni handlowcy. Zdecydowanie większy podatek powinny płacić instytucje finansowe, które w żaden sposób nie przyczyniają się do ożywiania przestrzeni miejskiej. Wykorzystać w tym względzie można precedens, że istnieje powszechna praktyka, w której instytucje non profit płacą mniejsze podatki od nieruchomości, niejako w zmian za animację życia publicznego w mieście.

Koniecznym wydaje się także postulowane przez autora w jego pracach odwrócenie stref podatków od nieruchomości tzn. wprowadzenia opłat wyższych na peryferiach miasta, oraz zmniejszenie podatków w centrach miast.

W przeszłości życie publiczne w miastach łączyła i zespalała sztuka uliczna, która była atrakcją porównywalną do dzisiejszej telewizji. Najbardziej atrakcyjne wydarzenia miały miejsce na ulicy i w mieście, dlatego ulice i place miasta działały jak magnes. Samo miasto działało bowiem trochę na zasadzie współczesnych nam mediów informacyjnych. Dzisiaj mamy przeświadczenie, że to, co najbardziej atrakcyjne dzieje się w telewizji i internecie tj. w rzeczywistości wirtualnej. Promocja realnego życia i podkreślanie przez kulturę konieczności życia w tzw. „realu”, a ponadto nastawienie na działania interesujące i kreację sztuki na ulicy mogą stać się ponownie magnesem przyciągającym ludzi w rzeczywistość miejską. Ważne jest aby podkreślać fakt, że miasto jest atrakcyjniejsze niż telewizja i aby tę cechę współczesna kultura zaczęła doceniać i dowartościowywać.

W tym celu można w mieście urządzić – mini amfiteatry, mini muszle koncertowe i miejsca występów ulicznych, gdzie ludzie będą mogli poobcować z żywą i co najważniejsze realną sztuką. Tak, aby ponownie ludzi pociągała i połączyła sztuka uliczna.

Ożywianie centrum miasta przez popieranie akcji społecznych, kulturalnych realizowanych w centrum miasta (np. darmowe dowożenie ludności do centrum – tak jak to robią niektóre markety lub dyskoteki). Organizacja festynów ulicznych i happeningów, promocja street art. Wojna poduszkowa, pikniki na placach – to próby powrotu ludności miejskiej w przestrzeń publiczną.

Ważne są również miejsca publicznych wypowiedzi, dysput i rozmów, tak jak to miało miejsce na historycznym areopagu – czyli miejscu wymiany myśli i miejscu dysput publicznych w Atenach. Współcześnie podobne

5) Václav Havel: Tylko krótko proszę. Rozmowa z Karelem Hvížd'alą, Zapiski, Dokumenty. Znak, 2007.
http://lubimyczytac.pl/cytat/36144

miejsca mogą stać się interesującymi punktami żywej dyskusji, o problemach miasta, mogą też być ogniskami animacji społecznej.

Teoria równowagi ekonomicznej.

W zakresie ekonomicznym antidotum dla działalności światowych korporacji jest popieranie działań pro spółdzielczych. Dystrybucjonizm, solidaryzm, a przede wszystkim kooperatywizm mogą być kierunkami rozwoju ekonomicznego zdolnymi lokalnie i skutecznie działać obok sieci wielkich korporacji. Te idee z początku XX wieku z powodzeniem realizowane są we współczesnych nam czasach.

Wyznacznikiem prowadzenia formy działalności gospodarczej mogą być wymierne sukcesy dystrybucjonistycznych przedsięwzięć; np. hiszpańskiej Mondragón Cooperative Corporation, czy regionu Emilia-Romagna w płn. części Włoch, gdzie 40% PKB dostarczają spółdzielnie, a średnia pensja dwukrotnie przewyższa tę z pozostałej części kraju. Sukcesem na którym również można się wzorować, był program Ziemia dla rolnika (Land to the Tiller) na Tajwanie, który na wpół feudalne państwo zamienił w przeciągu jednego pokolenia w przemysłową potęgę, a wszystko bez obserwowanego w Chinach znacznego rozwarstwienia społecznego. Kolejnymi przykładami są Fabricas sin Patrones w Argentynie, brazylijskie SEMCO, amerykańskie Springfield Remanufacturing i wiele, wiele innych.

Poza działaniami w zakresie ekonomii, socjologii i ogólnie rzecz biorąc działaniami związanymi z zarządzaniem miastem istotne są działania w zakresie przestrzennym. Najbardziej ważne wydają się być następujące przedsięwzięcia:

- Podnoszenie standardów życia w śródmieściu przez budowę nowych kamienic czynszowych w centrum miast i rewaloryzację starych budynków mieszkalnych.
- Przeciwdziałanie exodusowi z centów miast na ich przedmieścia przez prawo zezwalające dogęścić śródmieścia i przebudować je wg nowych standardów.
- Wydzielenie przestrzeni rzeczywiście pieszej, w której ludzie będą uprzywilejowani, a w której rozwiązania techniczne będą jasno i dobitnie podkreślały podmiotowość pieszego.
- Działania zmierzające do stworzenia z grupy nie znanych sobie osób – społeczności ludzi sobie znajomych. Wydobycie pozytywnych relacji i zachowań, które już istnieją – podkreślenie ich wagi i pochwała za nie lokalnego społeczeństwa. Tworzenie solidarności społecznej. Wprowadzanie idei coomon ground – ogródki działkowe, przestrzenie społecznościowe.
- Nowe strefowanie miejskie (new zonning) jako połączenie strefowania opisywanymi parametrami ekonomicznymi (podatkowymi) i przestrzennymi.

W naszym działaniu należy pamiętać, że przestrzeń jest też dobrem i to dobrem luksusowym, której ilość jest ograniczona – wiedzą o tym niewątpliwie szefowie wielkich korporacji, lecz nie zawsze wiedzą o tym włodarze, zarządcy miast oraz urbaniści i architekci miejscy. Zarządzanie tą przestrzenią wymaga nie tylko wiedzy, ale i odwagi i szeroko zakrojonej wizji.

LITERATURA

[1] BURTON ELIZABETH & MICHELL LYNNE: Inclusive Urban design, Streets for life, Amsterdam 2006. Architectural Press.

[2] EDENSOR TIM, Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne, Kraków 2004, WUJ.

[3] Jak przetworzyć Miejsce. Podręcznik kreowania udanych przestrzeni publicznych – tłumaczenie książki How to Turn a Place Around wydanej przez Project for Public Spaces, tłum.: T. Jeleński, W. Kosiński. Publikacja udostępniona dzięki uprzejmości Międzynarodowego Centrum Kształcenia PK i Fundacji Partnerstwo dla Środowiska, w ramach współpracy w sieci „Wspólna Przestrzeń", dostępna na stronie Stowarzyszenia Architektury Krajobrazu www.sak.org.pl

[4] SINIECKI ADAM: Zmieniający się krajobraz miejski w kontekście komercjalizacji przestrzeni publicznej. Czasopismo Techniczne z. 14. Architektura z. 4-A2, Kraków 2011, s.377-380.

[5] WELSCH WOLFGANG, Estetyka poza estetyką, Kraków 2005, Universitas.

[6] ŻYCZKOWSKA KAROLINA: Informacyjna warstwa przestrzeni komercyjnej – smart city, a wizerunek miasta, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 721, Studia Informatica 29, Szczecin 2012. s.169-182.

Dr inż. arch. Rafał Blazy

Instytut Projektowania Miast i Regionów

Wydział Architektury i Urbanistyki Politechniki Krakowskiej

r_j_blazy@wp.pl

PŘÍRODNÍ BARIÉRY MĚSTA

THE NATURAL BARRIERS OF THE TOWN

EVA SLOVÁKOVÁ, MARTINA PEŘINKOVÁ

Abstrakt

Žijeme na místech, které nám vybrali naši předkové. Ať už tyto místa byla vybrána z důvodů výhodné polohy při obchodních stezkách, vojenských tažení či významné lokality nerostných surovin. Nyní zde žijeme a každodenně se prodíráme strukturou, která za tu dobu vznikla a dál se vyvíjí. Při tomto vývoji sídel člověk buďto sám bariéry vytvořil nebo na ně narazil. Při studiu podkladů pro tuto problematiku, byly nalezeny tři druhy bariér. Tento příspěvek se zabývá jednou z nich a to jsou přírodní bariéry. Bariéry, které nám byly dány výběrem místa.

Abstract

We live in places that are picked by our ancestors. Whatever these places were chosen for reasons advantageous position in trade routes, military campaigns or significant sites of mineral raw materials. Now here we live every day and taking out the structure, which in that time was established and further develops. This development of the settlements, the barrier itself created by either man or came across. In the study of materials for this issue, were found three types of barriers. This post deals with one of them and that they are natural barriers. The Barriers, which are made by selecting a location.

1 ÚVOD

Existuje mnoho definic pro pojem město. Z širokého výběru můžeme uvést například: „Specifický sídelní útvar, vzniklý přirozeným vývojem osídlení, později plánovitým zakládáním. Jako stabilizovaný a geograficky vymezený sociální organismus je město charakterizováno souborem dynamických znaků, které je odlišují od vesnice. Základními charakteristikami města jsou jeho relativní velikost (v našich podmínkách obvykle více než 3000–5000 obyvatel), geografická uzavřenost, vysoká hustota a kompaktnost zástavby, velká hustota obyvatel a jejich specifická demografická, sociální a profesní struktura, vyhraněná funkce (správní, průmyslové, obchodní, kulturní aj. centrum). Z uvedených charakteristik vyplývají i druhy, kvalita, koncentrace a intenzita různých forem společenských vztahů. Obvykle se město skládá z historického jádra, centra (vnitřní město, city) a předměstí.“ [1]

Při zakládání sídelních útvarů hrálo mnoho faktorů důležitou roli. Především dostupnost vody byla na prvním místě. Následovala jí strategická poloha a další. Ať už vedlo cokoli společnost k založení města na jakémkoli místě, v zápětí došlo ke vzniku překážek nebo-li bariér při rozvoji sídelního útvaru. Tyto bariéry autorky článku rozdělily na tři typy dle jejich původu a to na:

- přírodní,
- umělé,
- legislativní.

Tento příspěvek se zabývá přírodními bariérami. Jsou to překážky, které nám byly dány přírodou. Jejich překonávání stojí jak mnoho sil, tak finančních toků. Krajina, ve které vznikly sídelní útvary, je vytvářena krajino-tvornými prvky, které vtiskly identitu a tvář určitému místu. Tímto je i určité sídlo v krajině ovlivněno a má svoji identitu. Při dalším vývoji na sebe naráží a vzniká určitý konflikt mezi přírodou a člověkem. Ani jeden z nich není vítěz. Je zapotřebí hledat kompromis, který bude citlivý jak pro člověka, tak pro danou krajinu.

Při studiu mapových podkladů byly nalezeny dva druhy přírodních bariér. Byly rozděleny dle polohy vůči zemskému povrchu a pohledu lidského vnímání. Jsou to bariéry:

- viditelné,
- skryté.

Do skupiny viditelných bariér byli zařazeni dva hlavní zástupci a to řeka (liniový prvek) a reliéf země (plošný prvek). Do skupiny skrytých bariér byly vybrány geologická a hydrogeologická struktura (oba plošné i liniové prvky).

2 VIDITELNÉ PŘÍRODNÍ BARIÉRY

Už z názvu samotného vyplývá, o jaké bariéry se jedná. Jako hlavní zástupce za liniový prvek byla vybrána řeka a za plošný reliéf země.

Řeka je významným krajino-tvorným, tak i město-tvorným prostředkem. Přináší jak do krajiny, tak do měst život. V minulosti záleželo, kde lidé založili budoucí jádro sídla. Pokud toto jádro se nacházelo ve větší vzdálenosti od hlavního koryta toku, tak jeho vliv nastal až s odstupem času. A tím i bylo definováno působení

Obr. 1: ohraničení–Prostějov [2]

Obr. 3: štěpení–Přerov [2]

Obr. 2: ohraničení–Prostějov [3]

Obr. 4: štěpení–Přerov [3]

této přírodní bariéry jako „ohraničení“. Pro příklad „ohraničení“ bylo vybráno město Prostějov. Ale když bylo jádro založeno u břehu řek, tak v tom okamžiku byl vývoj ihned ovlivněn tímto tokem. A zástavba se v tom okamžiku začala „štěpit“. Pro pojem „štěpení“ bylo nalezeno město Přerov. Pomocí historických mapových podkladů se nyní dá srovnávat a nalézat důsledky vybraného místa pro centrum měst. (Obr. 1 - 4)

Reliéf země měl a má také dvojí působení na vývoj struktury sídel. Pokud bylo město založeno v hornatém údolí či u paty hor, tak se zástavba zhušťovala a o to méně se rozpínala směrem do vyšších poloh. Tím dochází ke „stlačení“ sídel a rozpínání směrem ke snadnějšímu zakládání. Typickým „stlačeným“ městem lze považovat město Zlín. Když byl terén rovinatý, tak lidé nemuseli překonávat výškové rozdíly a nebyli ovlivňováni, jakým směrem se mohou ubírat. Toto bylo pojato jako „rozpínání“ zástavby. Zástupce pro „rozpínavou“ zástavbu byla vybrána Kroměříž. (Obr. 5 - 8)

3 SKRYTÉ PŘÍRODNÍ BARIÉRY

Skryté přírodní bariéry náš život viditelně neovlivňují, co se týče zástavby. Ale už tím, že jsou skryté tak nesou sebou jisté nebezpečí, na které nesmíme zapomínat. Má se na mysli například nevhodné podmínky pro zakládání či nedostatek vody. Do této kategorie byla zahrnuta problematika geologické stavby podloží a hydrogeologie prostředí.

Geologická struktura se v dnešní době dá vyčíst z geologických map. V těchto dokumentech se nachází veškeré podrobnosti, které byly zjištěny při průzkumech jednotlivých lokalit. Díky tomu máme dnes možnost vědět, v kterých místech se nachází například geologické zlomy nebo nevhodné zeminy pro zakládání určitých staveb. Z toho vyplývají i různá omezení a tím je to bráno i toto jako bariéra. Mnoho městské zástavby se nachází především na navážkách, říčních naplaveninách a spraší. Tím vznikají nevhodné geologické podmínky pro zakládání staveb. Potom nastávají případy, kdy se zájmové území musí sanovat pomocí stabilizace hornin a zemin. V dnešní době se jílovité a hlinité zeminy stabilizují vápennými prostředky a štěrkovité zase cementovými prostředky. Zmapování geologických zlomů má také svůj velký význam a to, že tyto místa jsou vyhodnocena jako nevhodná pro bytovou zástavbu a všeobecně vůbec pro lidi a zvířata. Do těchto míst by se proto měla

Obr. 5: stlačení–Zlín [2]

Obr. 7: rozpínání–Kroměříž [2]

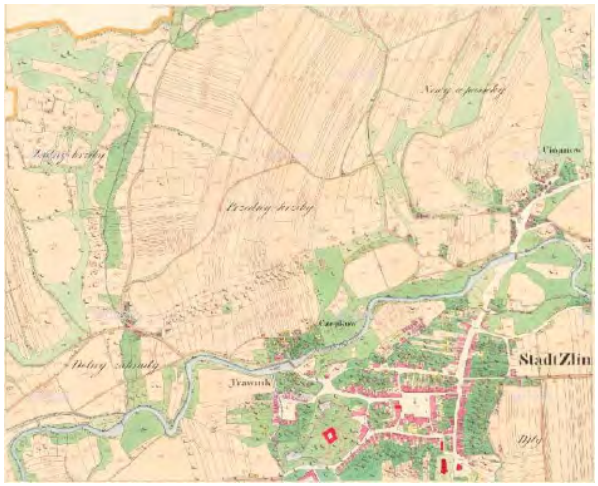

Obr. 6: stlačení–Zlín [3]

Obr. 8: rozpínání–Kroměříž [3]

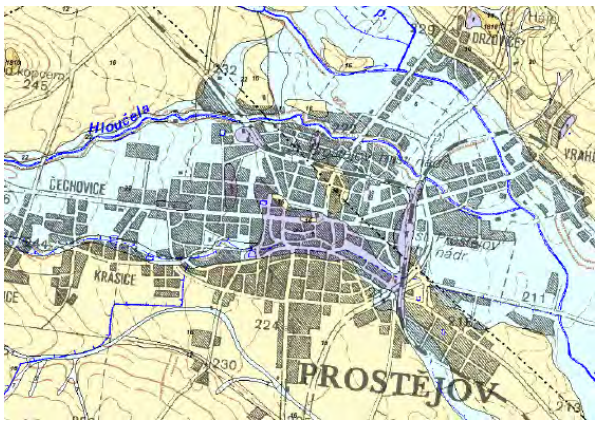

Obr. 9: Prostějov [4]

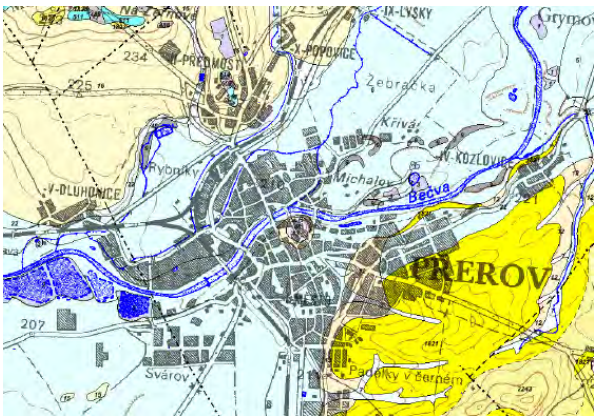

Obr. 10: Přerov [4]

co nejméně směrovat výstavba. (Obr. 9 - 10)

Hydrogeologické podmínky místa mají taktéž velký význam. Aby město fungovalo, tak jen řeka ho nenapojí. Proto je i důležitá hladina spodní vody. Jak z hlediska dostupnosti, tak i z hlediska zakládání obydlí. I když většina sídel se nachází v dostupnosti řek a tím i relativně v malé hloubce se nachází hladina spodní vody. Tak jsou případy, kdy je zapotřebí vrtané studny, protože například v důsledku geologického zlomu se v daném místě nachází buďto ve velké hloubce nebo vůbec zdroj vody. Nedostupnost vody měla v minulosti za následek úpadku sídelních útvarů, i když byli na vysoké vyspělé

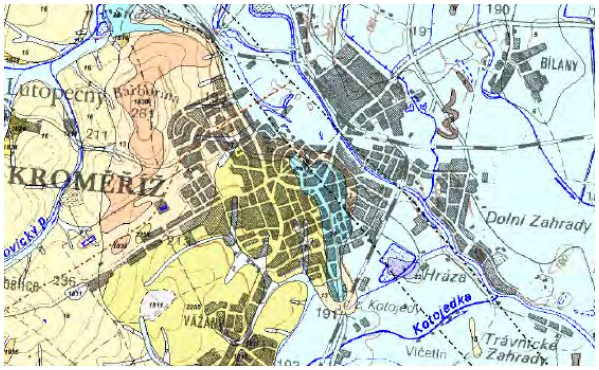

Obr. 11: Kroměříž [4]

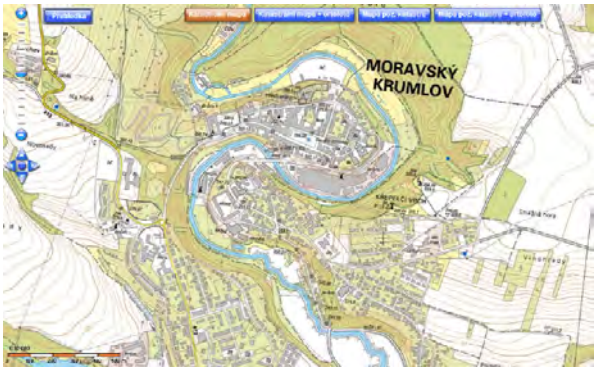

Obr. 12: Moravský Krumlov [2]

úrovni. Ale i vysoká hladina spodní vody má vliv a to při zakládání spodní stavby obydlí. (Obr. 11)

4 ZÁVĚR

Díky předkům a jejich mapovým záznamům, měly autorky tohoto příspěvku možnost nahlédnout do minulosti našich měst a vyčíst z nich pojmy a důsledky do let dnešních a budoucích. Pro studium historických map byly vybrány povinné císařské otisky stabilního katastru. Ty byly srovnávány s nynější katastrální mapou všech měst, které byly vybrány jako zástupci jednotlivých nalezených pojmů. Dále byla použita geologická mapa České Republiky.

Pomocí typových měst byly nalezeny přírodní bariéry, které se rozdělily do dvou hlavních skupin a to viditelné a skryté bariéry. Viditelné bariéry předvedly dva zástupce pomocí řeky a reliéfu země. Skryté bariéry byly prezentovány zástupci geologie a hydrogeologie podloží. Na základě působení viditelných zástupců byly definovány dva pojmy a to ohraničení a štěpení. Tyto dva pojmy jsou výsledkem mnohasetletého vývoje jednotlivých sídelních útvarů, které vznikly přičiněním všech třech bariér (přírodní, umělé a legislativní). (Obr. 12)

LITERATURA

[1] DUDÁK, Vladislav – POŠVA, Rudolf – NEŠKUDLA, Bořek: Encyklopedie světové architektury. Praha: Baset, 2000, s. 581.

[2] Geoportál ČÚZK: Nahlížení do katastru nemovitostí. Online, cit. 4. 9. 2013, dostupné na http://nahlizenidokn.cuzk.cz/.

[3] Geoportál ČÚZK: ÚSTŘEDNÍ ARCHIV ZEMĚMĚŘICTVÍ A KATASTRU. Online, cit. 4. 9. 2013, dostupné na http://archivnimapy.cuzk.cz/.

[4] Geologické a geovědní mapy. Online, cit. 4. 9. 2013, dostupné na http://www.geologicke-mapy.cz/.

Ing. Eva Slováková
Arbesovo náměstí 8, 796 01 Prostějov
eva_slovakova@email.cz

doc. Ing. Martina Peřinková, Ph.D.
VŠB-TU Ostrava, Stavební fakulta, katedra architektury,
L. Podéště 1875, 708 33 Ostrava-Poruba
martina.perinkova@vsb.cz

LOCAL INTERPRETATION OF PUBLIC

GRZEGORZ NAWROT, KAROLINA SZNURA

Abstract

Bruno Zevi divided 'interpretations' of architecture into three categories: categories of its content, physio--psychological categories, and formalist categories. The reference to the content of architecture (that is, what can be done in the created space) in the context of issues related to public space, is part of a local interpretation of the architecture.

1. LOCAL INTERPRETATION

Using the definition of Jan Chmielewski, according to which the space needs to be considered in two ways: as an infinite extent, into which objects and symbols given by a man are inscribed; or assume that it is defined by the elements and physical objects, and the human imagination.

Both concepts are not mutually exclusive, but in fact complementary. Architect offering an object in the urban context refers to the existing and planned urban fabric, inscribed into the composition of urban space. The absence of such context completely changes the approach to urban planning – then the space, in which a building will be located, begins to define it. An object moved to another location takes on a completely different light; it no longer fits, nor interacts with the environment.

Picture1: A representation of an object inscribed into an urban context; Engineering Project „A detached house complex in Tychy Ciemlice", author: inż. Arch. Karolina Sznura; supervisor: mgr inż. Arch. Janusz Poznański

Picture2: A representation of an object emerging from natural surroundings; A building project of a detached house „Dom w drodze" (A house on the road); A model made by inż. Arch. Karolina Sznura for the KWK Promes architekt Robert Konieczny

2. A GROUP SPACE

According to the social rules, cited by Chmielewski, such as territoriality, public life and social control, you can plan a clear division of space into public space and private space, the rules of which are meticulously described in the relevant legal articles. At the junction of these two concepts a third kind of space often arises, where formulating and establishing the rules cause great difficulties- it is a group space, social, also sometimes referred to as semi-public. The boundaries between that space and other areas are hard to set; it is often appropriated (by changing the form of its use into private) or ignored completely under the principle of „I only look

Picture3: A scheme illustrating a public, social and private space. author: inż. Arch. Karolina Sznura

after what belongs to me". In practice, it is difficult to determine when we deal with a group space, and when with a public one.

Let us get back to the development of the term space as defined by the elements and objects within. With regard to its definition a group space can be understood as one which is clearly defined and precisely isolated out of a public or private space by univocal defining elements such as: differences in terrain, the designed greenery, road communication system, cadastral scheme and others – and within its area the interaction among people of a defined social group is seen. Traditionally, the attempt to mark out such a zone by the system of signs is unclear, it seems to be artificial and blurred in the context of the entirety; and that in turn results in frequent social conflicts. We addressed the issues of the group space as a resident-friendly space which is subtly isolated from a public space, among other things, in a presented design of multi-family residential buildings in Gliwice. A city block consisted of freestanding residential buildings with a 'green' patio in the centre. The buildings were founded on poles, which allowed for getting rid of the ground floor and introducing within additional, attractive features, tailored to the needs of the residents. In order to avoid erecting artificial barriers such as fences and gates with intercom, I resolved on soft, plastic landform, which at the same time isolates the inner and outer zone, and also defines and directs specific functions in a proposed construction project.

The contents of a group space are mainly composed of social emotions and a set of interpersonal relations that occur within that area. A group space without that content looks abandoned and lifeless; it becomes a quasi-place. To create one, apart from its users' good intentions and a clearly isolated space, we need well--designed back-up facilities that will give the users an opportunity to engage in activities within the area. The concept of activity means here both a friendly talk on the bench and a collective care for surrounding greenery, but also a neighborly barbecue. In many homeowner associations, residents take the initiative in organizing their own group space illegally, despite the fact that it is a land manager's job to provide such basic elements as benches or paving for residents.

Picture4: A project of multi-family residential buildings in Gliwice; author: inż. Arch. Karolina Sznura, supervisor: dr inż. Arch. Grzegorz Nawrot

3. SOCIO-SPATIAL URBAN RELATIONS

The public space is one of the most over-used concepts; it falls into the same category as 'ecology', 'restructuring' or 'modern'. These concepts are often misused by the media and public opinion. Freely available urban spaces, that were poorly designed and notoriously neglected when used, constitute a serious problem in which basic definitions and relations between a user and a defined place become obliterated. As a consequence it leads to a paradox, a private property of a hypermarket (not well-referred to as a „shopping gallery") on which miscellaneous restrictive prohibitions are imposed is advertised as a public space – a new „city centre", whereas a piece of lawn in front of the block of flats is called a „no man's land". The misuse of the concept in that direction results in breaking the bond between inhabitants and the city centre, and the city itself as coherent entirety. Disharmonious city-house relations are developed pushing the city aside into a pointless admi-

nistrative unit, whereas particular elements of the chain exist autonomously being linked mutually with arteries of traffic as shown in the following draft.

Picture5: Disharmony of city relations: a) city=home+work+entertainment b) a house in the suburbs+ work+recreation centre – city; author: inż. arch. Karolina Sznura

A city is certain entirety of coherent spaces and places which are for the common good of the entire society, rather than a collection of individual needs. The consumer society, copying the pattern home-work-shopping, does not comprehend that issue as it is too difficult and it requires accepting other people's needs, often those that do not correspond with ours. Consumption becomes a strictly individual phenomenon which is unpropitious to interpersonal relations, while the submission to it leads to the retardation of our abilities to form social groups.

The quality of the space around us affects our state of being and the way we respond to external stimuli, and to our behaviour. The more the neglected, unidentified and no man's space is the more progressive social degradation of a defined urban space is existent, and consequently the devastation of public space. The municipality does not convey the importance of a well--designed urban space, conceiving investment projects and local plans of spatial development as placing single objects into the urban fabric. The lack of coordination of executed projects with existing facilities, as well as prospective investments, results in the expansion of unidentified spaces with which the residents are not able to indentify. New anonymous spaces are created where the residents- the space users – indulge in individual consumption without mutual influence on each other.

The contents of the city are an extremely complex kaleidoscope of diversity. It is a collection of elements that are changed in time and place. It is, in addition to emotions and group space relations, composed of sounds and scents identified with a given place, visual aspects including spatial dominants, symbolic elements and compositional axes that reinforce them. But above all, the contents of the city are unique places, often of local character, combined in a net of zones that are friendly and recognizable in the general perception of the residents. Not only does it include well designed squares and passages, but also municipal courtyards formed between tenement-houses which in the recent times have been undergoing their renaissance due to numerous revitalization programs.

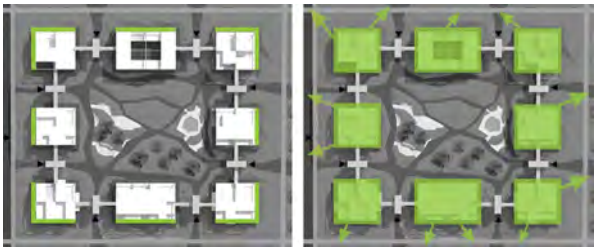

Picture6: A scheme illustrating a public space, a private space and an existing in-between borderline space. author: inż. Arch. Karolina Sznura

4. A BORDERLINE SPACE AND THE PROBLEM OF APPROPRIATION

We also observe the opposite tendencies known as the willingness to expropriate and limit the space for recipients with full rights of ownership. This total lack of respect for the common good, which is a real public space, is one of the basic problems with which a contemporary urban planning in Poland struggles with. Between the extremely different spaces, that is, public and private, there is a borderline space that most entrepreneurs and owners identify with heir private property. It causes a lot of conflicts because managing the borderline space requires willingness to compromise from both the authorities and the owners.

Most owners cannot accept the fact that their building, on the outside, and its environment, has a direct influence on the reception of the entire public space,

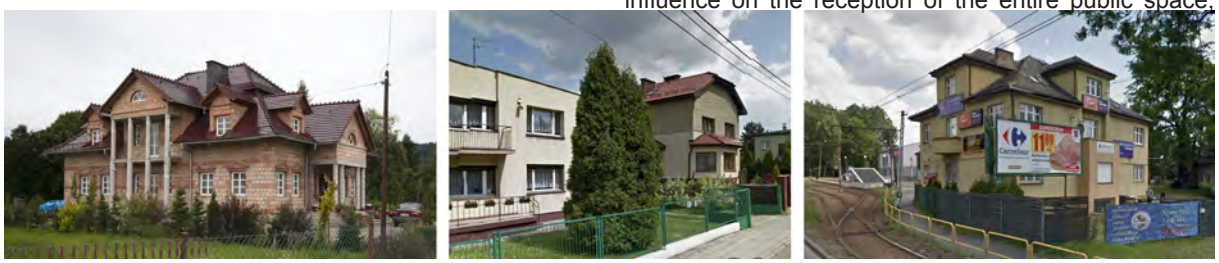

Picture7: A photographic documentation: a) a new building b) building alteration c) adverts invasion, author: inż. Arch. Karolina Sznura

Picture8: The classification of designed spaces; Engineering Project „A detached house complex in Tychy Ciemlice"; author: inż. Arch. Karolina Sznura; supervisor: mgr inż. Arch. Janusz Poznański

thus becoming one of its defining elements. The lack of such awareness is often detrimental to the surroundings and spoils the overall picture of the place. The negative impact of use of private space on the quality of public space can be categorized as follows:

- newly established facilities completely ignore the context in which they are being created
- alteration of existing buildings as a part of an urban unit destroyed beyond return
- invasion of advertisements that appear on private estates and facilities

The borderland of two extreme different zones does not have to be an architectonic or a social problem which can be seen in the next project of a detached--house complex in Tychy Cielmice, and which refers back to the typical architecture of the region. The very essence of the project, in addition to its simple form and use of local materials, is to group clearly the designed spaces as shown in the scheme below.

Each zone is clearly separated from the others which minimize the risk of conflict in the borderlands. The wall made of local rock spans around the complex of detached houses. From the inside it functions as the group space, from the outside it functions as the public space. Due to that maneuver a new complex of buildings gently blends into the structure of the neighbourhood, while the surrounding wall is not just a form of the boundary, but an attempt to familiarize residents with modern architecture. A designed urban unit is a paraphrase of the Greek atrium houses which unequivocally separated the concept of privacy and combining it with the rich public life of the Greeks.

The content of borderline space is a complex of private and public needs that are in a constant competition and constantly asserting dominance over its area. It is a certain cacophony of sounds and images that may mutually interact. These agents include any sort of intervention in the external look of a building (billboards installation, the change of windows arrangement, superstructures or others), as well as mass events organized by local authorities, in the curfew hours on the streets. When a borderline space is well managed, its content becomes harmonious and consistent. However, it calls for some effort that is the organization of social consultations in suitable time for residents- not only officials- during which decisions concerning specific areas of development should be taken.

5. CONCLUSIONS

The problematic aspects of public spaces come into view as one of the crucial elements in urban planning or spatial planning; however during architectonic operations on a smaller scale that aspect is frequently ignored. The lack of legal regulations and urban planning guidelines in many strategic urban areas gives the effect of a

Picture9: A structure of an urban unit, public space, interiors; Engineering Project „A detached house complex in Tychy Ciemlice", author: inż. Arch. Karolina Sznura; supervisor: mgr inż. Arch. Janusz Poznański

random hole patching in the urban fabric. A public space affects, favourably or not, the way we feel and the way we receive the surroundings.

The battle of the place content is not yet lost. Contrary to general opinions that the new generations, as mobile and technologically advanced societies, do not appreciate the local cultural and social values, we may observe the rise in the interest of regional subject matters and the return to traditional values, cutting the cumbersome process of globalization. The elementary need for finding their own place and making their presence known in the world are still valid. A number of undertaken actions pursuing the aim of familiarizing public and group spaces as part of small social initiatives raise hope for growing awareness amongst the next generation.

LITERATURE

[1] BAUMAN ZYGMUNT. Płynna nowoczesność. 1st ed. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2006. ISBN 83-08-03847-6

[2] CHMIELEWSKI JAN MACIEJ, Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast, 3rd ed. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, 2010. ISBN 978-83-7207-907-7

[3] CZARNECKI BARTOSZ, SIEMIŃSKI WALDEMAR, Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej, Warszawa: Politechnika Białostocka, Centrum Doradztwa i Informacji Difin sp. z o.o., 2004. ISBN 83-7251-468-2

[4] NAWROT GRZEGORZ, Architecture – Przechowanie zdarzeń zaistniałych, w: Definiowanie przestrzeni architektonicznej. Co to jest Architecture?, Czasopismo Techniczne Z.11-A/2005, Kraków, 2005

[5] NAWROT GRZEGORZ, Odzyskiwanie współczesności – przemyślenia o restrukturyzacji przestrzeni mieszkalnej. Współczesna propozycja koncepcji architektury (mieszkaniowej), w: Nowoczesność w Architekturze. Restrukturyzacja i rewaloryzacja zespołów mieszkalnych, monografia zbiorowa pod redakcją Jerzego Witeczka, Politechnika Śląska 2010

[6] ZEVI BRUNO, Architecture as Space. How to look at Architecture, New York: Horizon Press, 1957

---

dr inż.arch. Grzegorz Nawrot

Silesian University of Technology, Faculty of Architecture, Chair of Architectural Design

ul. Akademicka 7, Gliwice 41-100, Poland

arch_grzegorz_nawrot@poczta.onet.pl

inż.arch. Karolina Sznura

student of Silesian University of Technology, Faculty of Architecture

ul. Akademicka 7, Gliwice 41-100, Poland

karolina_sznura@op.pl

MEZIDOMÍ

MEZIDOMÍ

ONDŘEJ LIPENSKÝ, LUKÁŠ VÝTISK

Abstrakt

Mezidomí jsou všechny plochy, které jsou součástí města, ale ne samotných domů. Jsou to náměstí, ulice, řeka, ale i zahrady a proluky. Jsou to všechny prostory, ve kterých ze země hledíte přímo na oblohu, a které tak umožňují alternativní využití během roku.

Abstract

Mezidomí are all spaces within the city except of buildings. These are squares, streets, rivers, gardens and vacant lots - all spaces from where you can see directly at the sky, thus enabling alternative uses during the year.

1 HLEDÁNÍ

Na počátku byla mlhavá myšlenka na oživení ostravského veřejného prostoru. Kde? Jak? Proč? Máme řešit proluky v centru nebo problematická sídliště? Máme přímo ovlivňovat veřejný prostor drobnými zásahy realizovanými na místě, nebo představit způsoby jakými se dá prostor měnit a tím iniciovat vlastní aktivitu obyvatel? Čím konkrétnější jsme byli ve svých úvahách, tím vzdálenější se nám jevil cíl. Problémy Ostravy se nedají pojmenovat jedním slovem, a nevejdou se ani na jednu stránku. Vyčlenit jednu věc znamená vzdát se kontextu všech ostatních a tím ochudit naléhavost vyznění o podstatné věci. Při řešení konkrétních možností nám došlo, že problémy nejsou pouze na dílčích úrovních, ale bohužel na mnohem obecnější bázi. Nelze například nikoho přesvědčovat o potřebě zahuštění městského centra, když nechápe ani význam a smysl městského centra a když ulice města nepokládá za prostor pro život. Nelze lidem vysvětlovat, proč něco nefunguje, když si ani neuvědomují, že by to něco fungovat mohlo.

2 NÁZEV A TÉMA

Protože pojem veřejný prostor nabírá příliš velké množství odstínů (poloveřejný, polosoukromý atp.), které laikovi nemusí dávat smysl, rozhodli jsme se vytvořit termín jeden. Prostor vně domu, za stěnou, mezi domy... jakýkoliv prostor mimo váš příbytek nebo jiný objekt, je mezidomí. Mezidomí jako POCIT z okolního prostoru. Představte si, že dům, ve kterém bydlíte, je ložnice, a když projdete vchodem ven, na vzduch, ocitnete se v obýváku všech lidí na světě – ve společné místnosti, která jen rozšiřuje vaši domácnost o plochy takřka neomezených kapacit! I vaše zahrada už je součástí Mezidomí, protože se stáva jakousi vstupní bránou mezi domem a zcela otevřeným prostorem. Mezidomí je ulice, náměstí, ale třeba i les. Je to prostor, o který se musíme společně starat, abychom pochopili, že ho můžeme společně i využívat. Musíme pochopit, že je to prostor, na který máme všichni právo, a proto ho musíme chránit a udržovat. Mezidomí nerozlišuje lidi podle národnosti ani sociální situace. Je to prostor sdílený všemi.

3 STŮL NA MASARYKOVĚ NÁMĚSTÍ

Aby jsme si téma dostatečně zjednodušili a učinili ho srozumitelným, rozhodli jsme se pro schematické vyjádření domáckého prostoru uprostřed Masarykova náměstí. Náměstí je tak rozlehlé, až působí prázdně. Je to přesně ten typ místa, který svou polohou výstižně poukazuje na svůj význam, ale pro lidi je spíš dírou ve městě, kterou bez zastavení projdou. Středobodem našeho festivalu se stal sůl z europalet. Dlouhý stůl měl relativizovat měřítko náměstí. Délka vyšla z možností samotného plochy, zatímco výška svou ergonomií zvala k posezení.

Deska stolu se stala výstavní plochou, na které jsme představili několik ostravských míst, která mají velký potenciál, byť prozatím nevyužitý. Tato místa jsme nazvali zimující místa. Čekají na příchod prvních paprsků pozitivních myšlenek, které je probudí z dlouhého spánku.

Abychom u stolu vytvořili dostatečně bohatý sociální mix a získali co největší návštěvnost, rozhodli jsme se první den rozdávat lidem jídlo zadarmo. Je to příliš povrchní a populistické? Nebo je to oprávněný způsob jak si získat pozornost? Bude to fungovat? Sami jsme si nebyli jistí.

4 REALIZACE

Desítky palet rozmístěných uprostřed náměstí a dva kontejnery (K Světu) budily pozornost místních od sa-

mého rána. Většinou nás podezírali, že budujeme stůl pro přednášku nějakého politika nebo pro reklamní účely. Zmínka o jídlu zdarma v lidech vyvolávala smích, protože dnes přeci nic není zadarmo. A proč to děláme? „Přeci pro vás! Jen tak!“ - následovalo klepání si na čelo nebo odpověď „Nedělejte ze mě blázna. Tak jak to teda je?“ A celé vysvětlování mohlo začít nanovo. Ale je třeba zmínit i těch pár kolemjdoucích, kterým stůl připadal jako skvělý nápad a přáli by si vidět podobných věcí víc. Ti ostatní buď neměli zájem, nebo je to zvláštním způsobem provokovalo do ofenzivních a nechápavých otázek.

5 HOSTINA

Festival jsme zahájili hostinou. Profesionální kuchař navařil indické sabji a servíroval ho s rýží. Potom přišli dorty Ollies. Tady se skutečně podařil vytčený cíl. Lidé bez domova seděli vedle spokojeně vyhlížejících rodin, staří vedle mladých. Nikdo nic neřešil. Jako by uprostřed města vznikla demilitarizovaná zóna, kam si každý může zajít oddechnout. Až zpětně nám došlo, že jedna významná skupina u stolu chybí. Nebyl tam ani jeden Rom. Možná jsme to sami podcenili během přípravy, a možná prostě jen neměli zájem. Podařilo se nám tedy oslovit jen určitý výsek společnosti. Báli se přijít? Vnímali to jako „bílou“ akci? Jediné v co zbývá doufat je, že příště to promícháme lépe!

K tomu se pojí historka: Při stavbě stolu k nám přišla starší paní a zjišťovala co a jak. Zmínku o obědě zadarmo odměnila větou: „To přijdou jen cikáni!“ U stolu nakonec nebyl ani jeden. Paní tam byla. Když mě zahlédla jak roznáším dorty, hned byla u mě a ať jí jeden přinesu. „Bohužel nám došli vidličky.“ „To nevadí, já už mám,“ a vytáhla z kapsy vidličku, kterou si chtěla odnést po tom, co se nacpala hlavním jídlem.

6 DALŠÍ PROGRAM

Ani v následujících dnech festival neztratil ze zřetele svůj původní cíl – tj. klást otázky o životě v Ostravě. První vlaštovkou byla skvělá přednáška Martina Strakoše na téma ostravských sídlišť. Představil urbanistický rozvoj města jako souboj neustále soupeřících koncepcí, které se v jednotlivých dějinných obdobích snaží Ostravu přetvořit ve vlajkovou loď své ideologie. Od prvorepublikové zástavby, přes stalinské historizující bulváry až po pozdější sídliště. Spíš než odpovědi nastínil Strakoš složitost situace a představil minulost v celé šíři.

Jako určitý dozvuk přednášky pak můžeme vnímat následující promítání filmů z databáze CEAFE, kam jsme vybrali filmy věnující se složitému vztahu minulosti se sídlištní výstavbou (Most) nebo sídlištní výstavbě obecně (Petržalka). Promítání sice proběhlo za mírného poprchávání, deštníky a snaha vydržet to s ostatními do konce ale dotvořili atmosféru společně sdíleného zážitku, na který se jen tak nezapomíná.

Kolem stolu se v následujících několika dnech odehrálo množství drobnějších aktivit jako například improvizované divadlo, hudební vystoupení, jóga ve veřejném prostoru, urban knitting atp. Ne všechny aktivity měli dostatečné množství návštěvníků. Na vině bylo hlavně počasí, které neúprosně střídalo prudké lijáky s mezičasem vysychání plochy náměstí, než se do toho zase opřel déšť.

Největší návštěvnost jsme zaznamenali v pátek večer. Módní přehlídka Zuzany Hartlové a ostravská Pecha Kucha Night se ukázaly ještě větším lákadlem, než úvodní hostina. Možná to bylo i tím, že se v pátek večer chystají všichni do města, nebo tím, že vyšlo příjemné počasí.

V sobotu probíhal na náměstí dětský den, což vedlo k lehkému zmatení kolemjdoucích, kteří považovali Mezidomí za součást druhé akce. Naštěstí pro nás to znamenalo větší návštěvnost. Tato nezamýšlená propagace se bohužel neodrazila na večerní diskuzi o situaci městského veřejného prostoru. Přibližně 40 návštěvníků bylo vystaveno lehce napjaté atmosféře, ve které Miroslav Křídlo, vedoucí oddělení památkové péče a koordinovaných stanovisek z Magistrátu, v podstatě nemohl na nic odpovědět. V jeho kompetenci je prý jen územní plán a s tématy nastolenými naší diskuzí nezmůže nic.

Následovala projekce filmu Lidský dotek. V mrazivém počasí vydrželo pár statečných.

V neděli jsme konečně propojili Kontejner k Světu s ostatními městy a odehrála se přednáška Pavla Karouse na téma normalizačních soch. Unavený slunný den však nepřitáhl tolik lidí kolik jsme čekali. Večer se ještě přestavěly palety do nových konfigurací a to byl v podstatě konec festivalu.

V pondělí začalo pršet a akce byla ukončena.

7 HODNOCENÍ

Na festivalu se během těch pár dní vystřídalo velké množství lidí. Nedá se říci, že by se jednalo o stálé publikum (byť výjimky potvrzují pravidlo). Každá část programu přitáhla jiné skupiny lidí (Pecha Kucha, hostina, ale například i jóga oslovují různé skupiny napříč celým spektrem společnosti), z nichž velkou část tvořili i kolemjdoucí přitahování nečekanou aktivitou na náměstí.

Dobrým nápadem byla bezpochyby i výstava na ploše stolu, ta lákala pozornost kolemjdoucích od začátku do konce festivalu. Četné poznámky, kterými byl stůl na konci festivalu popsán, byly překvapivě k věci a z větší části se držely v mezích slušnosti. Nabízí se otázka, zda by výstava nemohla být příště ještě více provokativní a iniciující diskuzi u stolu, protože se ukázala jako jediný v podstatě konstantní zdroj zastávek kolemjdoucích a jejich zájmu.

Během samotné realizace jsme se často potýkali s úvahami nad banalitou našeho konání, a možná i nad jeho morální správností. Proč ztrácíme čas stavbou 30 metrů dlouhého stolu z europalet, a „pohrdáme“ tak každodenní pracovní rutinou, kterou se lidé běžně potýkají? Možná mluvím jen za sebe, ale při pohledu na

opilé šedesátníky, kteří se celý den vyvalovali na sluníčku s krabicí Sklepmistra a hladově koukali jestli jim dáme zadarmo najíst, si člověk prostě připadal hloupě. Tváří v tvář lidem, kteří před lety ztratili práci a dnes řeší skutečné existenční problémy ve městě, které ztratilo svůj původní účel, byla naše akce vystavena celkem těžké morální zkoušce. Má smysl vysvětlovat lidem, co je veřejný prostor, když nemají ani na chleba? Myslím, že asi ano. Od prvních momentů, kdy jsme vrstvili palety jednu na druhou, jsme se setkávali s nepochopením. Proč to děláte, kdo vám za to zaplatil a kdy přijede ten politik? - byly jedny z nejčastějších otázek. Málokdo dokázal pochopit, že to děláme jen tak, pro lidi, pro dobro společnosti. Proto, aby si ti lidé sedli u stolu, povídali si nebo třeba četli knížku. I nechápavé pozastavení se nad nesmyslností celého projektu je ale pozitivem. Jakákoliv akce vyvolává reakci. Dobře míněná akce může vyvolat nepochopení, ale jsem přesvědčen, že ve výsledku zažehne malý ohýnek, který se jednou rozšíří dál. V Ostravě, a pravděpodobně i jinde, nemají lidé důvěru ve svůj životní prostor. Vnímají ho jako prostředí určené k prodeji ideologií politických a obchodních. Prostor mezi domy je tak vnímán jako útočník, kterému je nejlepší se obloukem vyhnout, nebo ho projít co nejrychleji. Je to také prostor, kde se za klobásu stanete přívržencem té které strany. A lidé jsou bohužel ochotni na to přistoupit.

Je otázka, nakolik nevyváženou návštěvnost festivalu vyvolalo počásí, nakolik špatné promo nebo například nevyrovnaný program (nebyl záběr stále až moc široký? - např. jóga-sídliště). I přes to všechny se festival podařil. Vyvolal spoustu zajímavých diskuzí a momentů, které by se jinak nikdy neodehrály. A to je důležité. Ale zajímalo by mě, kolik životů v Ostravě náš festival skutečně změnil. V kolika lidech to skutečně něco podnítilo. Nakolik jsme dokázali inspirovat a nakolik jsme jen bojovali s technickými a klimatickými problémy. Jaká je vlastně reakce veřejnosti, je li nějaká? V tak velkém městě jako Ostrava se podobná aktivita jako ta naše lehce ztratí. Nezbývá než doufat, že tam někde je člověk, ve kterém jsme nastartovali podobné nadšení, jako spolu sdílíme my. A jednou se nám to třeba vrátí.

Za tým Mezidomí,
Ing. arch. Ondřej Lipenský
www.facebook.com/Mezidomi

NOWE PRZESTRZENIE PUBLICZNE JAKO EFEKT PRZEBUDOWY OBSZARÓW MIEJSKICH KOŃCA XX I POCZĄTKU XXI WIEKU

NEW PUBLIC SPACE AS AN EFFECT OF THE URBAN AREAS REVITALIZATION AT THE END OF 20TH CENTURY AND THE BEGINNING OF 21ST.

URSZULA NOWACKA-REJZNER

Streszczenie:

W artykule zostaną omówione wybrane przykłady współczesnych realizacji przestrzeni publicznych powstałych wyniku przebudowy obszarów miejskich. Szczególna uwaga zostanie zwrócona na przestrzenie publiczne tworzone na terenach nadrzecznych i dawnych terenach portowych.

Abstract:

The article will discuss some chosen examples of modern public space realizations which came into being as a result of the revitalization of urban areas. The focus will be laid on public space created on the areas near rivers and on the former port areas.

WPROWADZENIE

Raport „Człowiek i jego środowisko", opublikowany w 1969 r. uświadomił ludziom postępującą degradację środowiska naturalnego i zapoczątkował globalną dyskusję o możliwościach i warunkach zaspakajania różnorodnych potrzeb człowieka przy równoczesnym poszanowaniu zasobów naturalnych. Wynikiem wieloletnich spotkań i prowadzonych prac były dokumenty, które stały się podstawą do stworzenia koncepcji zrównoważonego rozwoju, przyjętej na konferencji w Rio de Janeiro w 1992 r. Rezultatem prowadzonych prac i dyskusji było również nowe spojrzenie na sposób kształtowania przestrzeni miejskiej, które w sposób wyraźny zaznaczyło się w powstających w ostatnim kwartale XX i początkach XXI wieku projektach i realizacjach urbanistycznych i architektonicznych.

Zgodnie z powszechnie akceptowaną dziś ideą zrównoważonego rozwoju, miasto ma zaspakajać zróżnicowane potrzeby mieszkańców przy równoczesnym zrównoważonym wykorzystaniu elementów środowiska naturalnego. Wszystkie więc działania w przestrzeni miasta zgodne z tą ideą powinny prowadzić do poprawy szeroko rozumianej jakości życia mieszkańców miasta.

Istotnym czynnikiem stanowiącym o jakości życia w obszarach miejskich jest jakość przestrzeni publicznych. Współcześnie w wielu miastach europejskich prowadzone są działania rewitalizacyjne dotychczas zaniedbanych, historycznych przestrzeni publicznych i terenów nadrzecznych. Powstają także nowe przestrzenie publiczne na m.in. dawnych terenach przemysłowych, wojskowych, kolejowych, które nie pełniąc już swoich funkcji uległy degradacji.

WYBRANE EUROPEJSKIE PRZYKŁADY

Interesujące przykłady przestrzeni publicznych powstałych w wyniku przebudowy obszarów miejskich znajdujemy w wielu miastach europejskich, Wśród nich znaczącą grupę stanowią przestrzenie publiczne powstające na terenach nadrzecznych, w sąsiedztwie zarówno dużych rzek jak i małych cieków wodnych, a także na terenach poportowych. W każdym przypadku istotnym elementem decydującym o kształcie tych przestrzeni, o ich tożsamości jest woda. Woda jako element budujący tą przestrzeń lub woda pozostająca tylko w relacjach widokowych z tworzoną przestrzenią publiczną. Program i skala tych rozwiązań przestrzennych jest bardzo różna.

Powierzchnię zaledwie 0,8 ha zajmuje zrealizowany w latach 2001-2004 projekt w centrum miejscowości Cendon di Silea w prowincji Treviso we Włoszech 1. Jest to niewielka przestrzeń publiczna otwarta na rzekę Sile i równocześnie łącząca tereny nadrzeczne poprzez ciąg pieszy z systemem przestrzeni publicznych miasteczka. To przestrzeń o wyjątkowym klimacie z miejscami do siedzenie i do cumowania małych łodzi, oraz pomostami spełniającymi funkcje platform widokowych. Na uwagę zasługuje zarówno skala zaproponowanych rozwiązań i użyte materiały, nawiązujące do charakteru małego miasteczka, jak i wykorzystany w projekcie i starannie dobrany rodzimy materiał roślinny.

Znacznie większą powierzchnię ok. 90 000 m² zajmuje założenie parkowe w Qurem w Portugalii. Park udostępniony użytkownikom w 2005 r. jest linearną przestrzenią o zmiennej szerokości od 10 m do 130 m, rozciągającą się na długości 1km wzdłuż rzeki Ribeira de Seica. Jest to bardzo udane połączenie nowej przestrzeni miejskiej z zielono-wodną strukturą terenów nadrzecznych co uzyskano m.in. przez zachowanie na

lewym brzegu rzeki naturalnej roślinności, a na prawym, wzdłuż którego prowadzą ciągi piesze i ścieżka rowerowa, przez nasadzenie roślinności charakterystycznej dla tego ekosystemu. W części centralnej parku został zaprojektowany system zbiorników wodnych o geometrycznych kształtach i obiekty użyteczności publicznej: centrum konferencyjne i hala targowa.

Podobna idea projektowa jest widoczna w będącym w trakcie realizacji berlińskim parku nad rzeką Panke, „Grünzug Südpanke". Park powstaje na dotychczas zaniedbanych terenach nadrzecznych. Pierwszy fragment parku został oddany do użytku 30.11. 2012 r. Zakończenie drugiego etapu realizacji ma nastąpić w 2016 r. W zrealizowanej części ciąg spacerowy, przystosowany również dla osób niepełnosprawnych, z miejscami do siedzenia został poprowadzony wzdłuż lewego brzegu rzeki, prawy natomiast został obsadzony roślinnością charakterystyczną dla terenów nadwodnych i sprawia wrażenie naturalnego.

Fot.1. Berlin - tereny parkowe nad rzeką Panke (fot. autor, 2013)

Z pewnością wyjątkowy ze względu na rozległość i różnorodność zastosowanych rozwiązań projektowych jest park nad rzeką Manzanares, Madrid Rio.[2] Zajmuje on tereny nadrzeczne o pow. 80 ha, stanowiąc kolejny element w rozbudowanym systemie terenów zielonych Madrytu.[3] Utworzenie w tym miejscu parku było możliwe dzięki ukryciu pod poziomem terenu sześciokilometrowego odcinka trasy M-30, która biegła wzdłuż rzeki. Park składa się z kilku części mających odrębnie nazwy i odmienny charakter. W kształtowaniu poszczególnych części parku starano się nawiązać do kulturowej tożsamości sąsiadujących z nim na danym odcinku dzielnic miasta, używając m.in. charakterystycznych materiałów, czy gatunków roślin. Park wyróżnia się bardzo bogatym programem rekreacyjnym i sportowym, na który składa się m.in. 25 ha terenów sportowych, 30 km ścieżek rowerowych i osiem kładek pieszo-rowerowych, przystanie wodne, 11 placów zabaw i place przystosowane do rekreacji dla osób starszych, oraz plaże. Powszechnie podkreśla się, że projekt parku jest urzeczywistnieniem idei, która jest w ostatnich latach bardzo mocno akcentowana w dokumentach Unii Europejskiej, oddawania rzekom należnej im przestrzeni.

Od lat nowe przestrzenie publiczne powstają także na zdegradowanych terenach nadwodnych mających charakter postindustrialny. Dawne dzielnice przemysłowe w wyniku wielokierunkowego procesu rewitalizacji zyskują nowe funkcje wpływając na poprawę wizerunku miasta i jakość życia mieszkańców. Jednym z przykładów odzyskania takich terenów dla rozwoju śródmieścia miasta, poprawy jego wizerunku i jakości życia mieszkańców jest HafenCity w Hamburgu[4].Rewitalizowane[5] tereny portu w Hamburgu leżą w bezpośrednim sąsiedztwie historycznego centrum miasta, którego początki sięgają VIII w. Działania rewitalizacyjne dotyczą północnej części portu, zamkniętej w 1997r. Jest to obszar o powierzchni 157 ha brutto. W 1998r. została opracowana dla tego obszaru koncepcja Masterplanu[6], a w 1999r. ogłoszony międzynarodowy konkurs urbanistyczny. Rozwiązania zawarte w zwycięskiej pracy konkursowej, wraz z wytycznymi planistycznymi i technicznymi zawartymi w koncepcji z 1998r., stały się podstawa do opracowania zatwierdzonego w 2000r. Masterplanu rozbudowy centrum Hamburga. Od początku HafenCity było promowane jako „dzielnica zrównoważonego rozwoju". Na objętym planem terenie, który podzielono na osiem obszarów, zaproponowano rozwój różnorodnych usług w tym: administracji, kultury, handlu, edukacji oraz rekreacji i turystyki. Znaczące miejsce w projekcie przewidziano także dla zróżnicowanej zabudowy mieszkaniowej, z lokalizacją na Sadtorhafen, Baakenhafen i w sąsiedztwie projektowanego parku Lohsepark. Obecnie została już zrealizowana zachodnia część HafenCity. Powstały zespoły zabudowy mieszkaniowej, funkcjonują biura[7], galerie, restauracje, kawiarnie i sklepy[8], wraz z towarzyszącą im przestrzenią publiczną. Jako główną zasadę w kształtowaniu przestrzeni publicznej w omawianym projekcie przyjęto stworzenie atrakcyjnych jej powiązań z rzeką Elbą. Promenady, parki i place HafenCity charakteryzują unikalne relacje z wodą i otwartą przestrzenią. Łączna powierzchnia tych publicznych przestrzeni ma wynosić 27ha 9, co stanowi 17% powierzchni objętej rewitalizacją. Bogata oferta usług towarzysząca zróżnicowanym funkcjonalnie i różnorodnym przestrzeniom publicznym przyciąga zarówno mieszkańców jak i turystów. Dużym zainteresowaniem cieszą się m.in. organizowane na terenie oddanych do użytku w 2005r. Magellan--Terrassen, letnie imprezy w ramach tzw. „Sommer auf den Magellan-Terrassen", m.in. duże plenerowe zabawy dla dzieci, konkursy taneczne (Tango-Tänzer), czy festiwale jazzowe. Z tarasów roztacza się piękny widok na otwarty w 2008r. port w Sandorhafen z zacumowanymi tu 30 zabytkowymi żaglowcami. Kolejna tętniąca życiem przestrzeń publiczna HafenCity to oddane do użytku w 2007r. Marco-Polo-Terrassen (7800m²).

Fot.2. Marco-Polo-Terrassen (fot. autor, 2011)

Charakterystyczne dla tej przestrzeni są przenikające się wzajemnie płaszczyzny trawiaste z pojedynczymi drzewami, z płaszczyznami drewnianymi i betonowymi, tarasowo opadającymi w kierunku wody. Zastosowane materiały podkreślają wyraźnie portową przeszłość tej przestrzeni. Wśród zrealizowanych przestrzeni publicznych na uwagę zasługuje także interesująco zagospodarowany plac Vasco da Gama z boiskami do koszykówki, gdzie nigdy nie brakuje chętnych do gry. Swoich stałych użytkowników ma także duży plac zabaw w dzielnicy Grasbrook w sąsiedztwie Marco-Polo-Terrassen. To „Wyspa Skarbów" z palmami, statkiem pirackim i wieloma atrakcjami dla najmłodszych. Na terenie nowego miasta nie zabrakło także przestrzeni zielonych. W zachodniej i centralnej części założenia zaprojektowano trzy parki. Na razie zrealizowano jeden Sandtorpark o pow. ok. 1ha, Kolejne dwa są w trakcie realizacji to: Grasbrookpark i Lohsepark zwany „Hamburskim Central Parkiem", o pow. 4,0 ha, który ma być zieloną przestrzenią o bardzo zróżnicowanych funkcjach i równocześnie miejscem pamięci o ofiarach nazistowskich zbrodni, o których ma przypominać linia przecinająca park, symbol torów hanowerskiego dworca z którego odbywały się deportacje. Dalmannkaipromenade, Marco-Polo-Terrassen w Grasbrookhafen czy Magellan-Terrassen. wypełnia barwny tłum ludzi, którzy spacerują, jeżdżą na rowerach, deskorolkach, siedzą na tarasach podziwiając piękne widoki lub korzystają z bogatej oferty kafejek i restauracji, które otwierają się na nadrzeczne bulwary. Nie brakuje chętnych, by zjeść tu lunch, umówić się na spotkanie biznesowe lub posłuchać muzyki uczestnicząc w plenerowych koncertach. Ciekawie zaprojektowane schody i pochylnie umożliwiają swobodne poruszanie się po sztucznie zróżnicowanym terenie. Przestrzenie publiczne nowego śródmieścia Hamburga otacza nowoczesna architektura wtopiona w historyczne otoczenie, które tworzą ceglane fasady budynków spichrzy.

Obecnie rewitalizowany obszar portu w Hamburgu jest niewątpliwie przykładem konsekwentnie realizowanej w Niemczech polityki zrównoważonego rozwoju[10] i unijnych celów polityki rozwoju miejskiego[11]. Podobny przykład ponownego wykorzystania obszaru dawnego portu znajdujemy w Bremie. Teren objęty działaniami rewitalizacyjnymi „Überseestadt", leży na prawym brzegu Wezery w bezpośrednim sąsiedztwie centrum miasta i zajmuje powierzchnię 288 ha (3,5 km długości i 1

Fot.3. Dalmannkaipromenade (fot. autor, 2011).

km szerokości). Centralne położenie rewitalizowanego obszaru predestynuje go do przejęcia znaczącej roli w dalszym rozwoju miasta. Przyjęta w 2000 r. przez Senat Bremy „Entwicklungskonzeption zur Umstrukturierung der Alten Hafenreviere in Bremen" i zatwierdzony „Masterplan Überseestadt", zawiera koncepcję przestrzennego zagospodarowania terenów portowych ze wskazaniem dokładnego przeznaczenia wydzielonych ośmiu kwartałów. Wśród zaproponowanych tu różnorodnych funkcji przewidziano znaczną powierzchnię na przestrzeń publiczną z funkcją wypoczynkową kulturalną i turystyczną. Zakończenie realizacji koncepcji przewiduje się na 2025 r.

Znacznie mniejszym powierzchniowo, odmiennym w wyrazie przestrzennym i niezwykle interesującym przykładem zagospodarowania terenów poportowych jest Anchor Park w Malmö[12]. Park jest fragmentem dzielnicy mieszkaniowej Västra Hamnen powstałej na trenie dawnego portu. Powierzchnia parku to zaledwie 2,9 ha. Głównym elementem kompozycyjnym założenia jest kanał wodny, brzegiem którego przebiega ścieżka spacerowa o nieregularnym kształcie, wykonana z białego betonu. Kolor i materiał, z którego wykonano ścieżkę wyraźnie kontrastuje z płaszczyznami, które tworzą różne gatunki traw. W kilku miejscach zaprojektowano także skupiska drzew i krzewów. Wykorzystanie w projekcie różnorodnych naturalnych biotopów, umożliwiło stworzenie miejskiej przestrzeni parkowej o niepowtarzalnym charakterze. Drewniane pomosty, kładki o nietypowych zoomorficznych formach i dodatkowe ciągi piesze umożliwiają swobodne poruszanie się pomiędzy poszczególnymi fragmentami parku i kontemplację tego ustawicznie zmieniającego się środowiska przyrodniczego. Anchor Park był nominowany w 2003 r. do nagrody Miesa van der Rohe.

Przykładem kompleksowego spojrzenia na problem terenów stanowiących sąsiedztwo rzeki w mieście jest opracowana dla Poznania „Strategia rozwoju rzeki Warty w Poznaniu 2012-2030" . Projekt[13] zakłada poprawę jakości środowiska naturalnego i walorów przestrzennych obszarów nadrzecznych przy równoczesnej poprawie bezpieczeństwa powodziowego. Oprócz całościowej wizji zagospodarowania terenów w sąsiedztwie Warty, opracowano także projekty dla poszczególnych jej odcinków, łącznie powstało 70 projektów. W strategii przedstawiono warianty zagospodarowania m.in. Chwaliszewa, Ostrowa Tumskiego, i Starołeki. Wśród jednostkowych projektów wymienić można projekt dzielnicy mieszkaniowej Portowo na terenie starego portu rzecznego w południowej części miasta przy rondzie Starołęka. W projekcie przewidziano oprócz zespołów mieszkaniowych, usługowych i obiektów użyteczności publicznej, powstanie mariny, plaży i całego systemu dróg pieszych i rowerowych łącznie z powiązanymi z nimi przeprawami mostowymi przez Wartę. Na szczególną uwagę zasługuje także projekt zakładający odkopanie starego koryta Warty na Chwaliszewie. Dzielnica Chwaliszewo, zwana „poznańską Wenecją", do lat 70 XX w., była wyspą. Odkopanie odnogi rzeki w miejscu której funkcjonuje obecnie parking, nie tylko przywróciło by dawny charakter tej części miasta, ale także zwiększyło bezpieczeństwo przeciwpowodziowe. Zmiany w zagospodarowaniu terenów nadrzecznych spowodują także przebudowę układu drogowego i zmianę organizacji ruch w centrum miasta. Założenia strategii ogłoszone w lutym 2013r. mają być uwzględnione w zmienianym obecnie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Poznania.

PODSUMOWANIE

W Nowej Karcie Ateńskiej z 2003r. kreśląc wizję miasta XXI wieku, wskazano potrzebę utrzymania i umacniania atrakcyjności miast europejskich, zachowania ich kulturowego bogactwa i różnorodności, spójności i ciągłości historycznej, „miast, które łączą przeszłość z tętniącym życiem dniem dzisiejszym i przyszłością"[14]

Obecnie jako jedno z istotnych wyzwań dla miast przyszłości wskazuje się konieczność znalezienie sposobu na zatrzymanie procesu suburbanizacji. Coraz powszechniej zwracając się uwagę na ogromne możliwości wykorzystania w tym celu terenów jakie znajdują się w tkance miejskiej, obecnie w różnym stopniu zdegradowanych i nie pełniące już swoich funkcji. Odzyskanie tych terenów dla nowych funkcji, także mieszkaniowych, wydaje się być ogromną szansą dla współczesnych miast w dążeniu do zatrzymania ich rozprzestrzeniania się na tereny zewnętrzne.

Szczególnie cenne dla realizacji tego celu są tereny nadwodne, które mogą stać się nie tylko miejscem zamieszkania, ale także wypoczynku i rekreacji, a w przypadku terenów nadrzeczne ze względu na ich liniowy charakter również mogą być wykorzystane do tworzenia sieci powiązań zarówno w skali miasta jak i regionu[15]. Współczesne miasta coraz częściej wracają na te tereny z bogatą ofertą, jaką prezentują tworzone w relacjach z wodą i przy jej udziale przestrzenie publiczne. Są to najczęściej bardzo udane przykłady połączenia i wykorzystania dziedzictwa historycznego miejsca i wartości środowiska naturalnego. Sprzyjają one poprawie funkcjonowania struktur miejskich. Charakteryzują się wysoka jakością zastosowanych rozwiązań architektonicznych i urbanistycznych oraz szeroką ofertą usług. Często stanowią także element korytarzy ekologicznych wpisując się w system terenów zieleni miasta służąc poprawie warunków życia mieszkańców, w szczególności centralnych jego obszarów. W tym przypadku woda i zieleń wykorzystana w aranżacji tych przestrzeni oprócz znaczenia estetycznego czy kompozycyjnego ma istotne znaczenie ekologiczne.

Wielofunkcyjne, atrakcyjne dla przedstawicieli różnych pokoleń przestrzenie publiczne, przy narastającej

konkurencyjności miast mogą być istotnym atutem i wyróżnikiem miasta. Ponieważ „…W XXI wieku sukces gospodarczy odniosą te miasta, które potrafią wykorzystać swoje przewagi konkurencyjne. Głównym źródłem tych przewag będzie wieloaspektowa spójność miasta. Znaczące przewagi konkurencyjne stwarzać będą także: umiejętne wykorzystanie przymiotów środowiska naturalnego i kulturowego, zachowanie dziedzictwa historycznego oraz podkreślenie zarówno unikalności miasta, jak i różnorodności tworzonych przez miasto możliwości działania. Ponadto zapewnienie w miastach przyjaznego, zdrowego i bezpiecznego środowiska życia i pracy dla jego mieszkańców i użytkowników będzie zwiększać w istotny sposób atrakcyjność miasta dla lokowania w nim przyszłościowych działalności gospodarczych, stwarzających wysokie wymagania miejscu ich prowadzenia."[16]

---

1) Projekt został wyłoniony spośród prac zgłoszonych na konkursu którego celem było uporządkowanie i podniesienie jakości przestrzeni nadrzeczne. Projekt: Made Associati e Paesaggio.
2) Autorzy: Gines Garrido;zespół projektowy: pracownie Burgos & Garrdo Arquitectos S.l., Porras & la Casta Arquitectos s.c.p., Rubio &Alvarez-Sala Arquitectos, West 8.Urban Design & Landscape Architecture b.v.
3) W granicach administracyjnych Madrytu znajduje się 40 parków publicznych., łącznie w mieście jest 3300 ha terenów urządzonej zieleni.
4) HafenCity jak zakład plan ma być poszerzeniem śródmieścia Hamburga o 40%
5) W Niemczech regulacje prawne dotyczące rewitalizacji istnieją już od 1971r., początkowa jako odrębna ustawa, później włączona do obowiązującej obecnie BauGB (Niemiecka ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym).
6) Patrz: Masterplan koncept. HafenCity 1989.
7) Biura mają zajmować w sumie 48.500 m2 powierzchni
8) W kwartale Sandtorkai / Dalmannkai swoje miejsce znalazło około 200 małych firm, wiele z nich zajmuje się innowacyjnymi technologiami, a ponadto 5.600 m2 zostało przeznaczone na sklepy, galerie, restauracje, kawiarnie, bary i inne drobne usługi.
9) Większość publicznych przestrzeni zachodniej części HafenCity została zaprojektowana przez EMBT-Arqitectes Associats (Barcelona).
10) Zrównoważony rozwój, który i stanowi podstawę wszystkich gałęzi i działań państw UE, zapisany jest w art.2. Traktatu UE, od 1997r.
11) Opierając się programowo o zasadę zrównoważonego rozwoju, unijna polityka miejska, w sposób szczególny akcentuje jakościowy rozwój obszarów zurbanizowanych w tym śródmiejskich, a także jakościowy rozwój społeczno-gospodarczy.
12) Projekt 2000, autorzy; Stig I. Andersson, Hans Kragh, J. P.Bergland, Christian Restorff Liliegreen, Hanne Bruun Møller, Stine Poulsen.
13) „Strategia rozwoju rzeki Warty w Poznaniu", Urząd Miasta Poznania, Poznań grudzień 2012. Projekt jest wspólną inicjatywą miasta Poznania, programu rzadu holenderskiego „Wereldwijd werken met water", holenderskich firm doradczych KuiperCompagnons i DHV oraz SwedeCenter.
14) Nowa Karta Ateńska 2003. Wizja miasta XXI wieku, Europejska Rada Urbanistów, Lizbona 2003, redakcja polska TUP, przekład S. Wyganowski, s. 14.
15) U. Nowack-Rejzner, Znaczenie małych cieków wodnych dla kształtowania środowiska miejskiego na przykładzie Krakowa, Zeszyty Naukowe, nr 45, seria Architektura, Wydawnictwa Politechniki Krakowskiej, Kraków 2001.
16) Nowa Karta Ateńska…, op.cit. s. 10

LITERATURA

[1] Agenda 21 [w:] Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych "Środowisko i Rozwój", Instytut Ochrony Środowiska , Warszawa 1993.

[2] Deklaracja z Toledo, Toledo 22 czerwca 2010

[3] Europejska Karta Planowania. Wizja Miast i Regionów – Terytoriów Europy XXI wieku. ECTP-CEU, Barcelona 2013

[4] Karta Lipska na rzecz zrównoważonego rozwoju miast europejskich, Lipsk 24-25 maja 2007

[5] NOWACKA-REJZNER U., Znaczenie małych cieków wodnych dla kształtowania środowiska miejskiego na przykładzie Krakowa. Zeszyty Naukowe, nr 45, seria Architektura, Wydawnictwa Politechniki Krakowskiej, Kraków 2001, ISSN 0137-1371

[6] Nowa Karta Ateńska 2003. Wizja miasta XXI wieku, Europejska Rada Urbanistów, Lizbona 2003, redakcja polska TUP, przekład S. Wyganowski

[7] „Strategia rozwoju rzeki Warty w Poznaniu" Urząd Miasta Poznania, Poznań grudzień 2012.

Źródła sieciowe;

http://www.hafencity.com

http://eur-lex.europa.eu

http;//www.ueberseestadt.de

Dr inż. arch. Urszula Nowacka-Rejzner

Instytut Projektowania Miast i Regionów

Wydział Architektury, Politechnika Krakowska

ul. Warszawska 24, 31-155 Kraków

nowacka.rejzner@gmail.com

ARCHITEKTURA NOVÝCH SOUBORŮ

ARCHITECTURE OF NEW ESTATES

JANA ZDRÁHALOVÁ

Abstrakt

Text se zabývá stavbami, které byly realizovány v historických částech měst po roce 1990. Zatímco původní zástavba reprezentuje typ „ulice“, nové stavební celky představují urbánní typ „souboru“. Článek analyzuje architektonické a urbanistické vlastnosti, které odlišují typ souboru od okolní zástavby, a sleduje, jaký vliv má typologie souboru na užívání prostoru.

Abstract

The paper deals with buildings that were realized in central areas of cities since 1990. The urban type of new building complexes and the original buildings differ. While the original buildings are “street-types”, the new complexes are “estate-types”. We analyse architectonic and urban properties that distinguish the estate type from the surrounding build-up area and investigate the impact of the estate typology on the use of space.

1 ÚVOD

Tento text se zabývá stavebními soubory, realizovanými v posledních 20. letech v historických částech měst. Popisuje jejich architektonické a prostorové vlastnosti, kterými se liší od okolní zástavby. Analýzy jsou dokumentované na případové studii pražských Holešovic, které reprezentují průmyslová předměstí vybudovaná v 19. století.

V Československu byla území původních průmyslových periférií z 19. století do značné míry až do roku 1990 investičně opomíjena. Pozornost se obracela k okrajovým částem měst, kde probíhala rozsáhlá panelová výstavba. Po společensko-ekonomických změnách, které proběhly v 90. letech 20. století, došlo postupně k zrušení velké části průmyslové výroby a rozsáhlé plochy v blízkosti středu měst zůstaly nevyužité. Velkých změn doznaly i dopravní území jako jsou přístaviště, překladiště a železniční nádraží, která buď úplně ztratila svůj význam, nebo došlo k jejich výraznému plošnému zmenšení. Uvolněné parcely po výrobních závodech nebo bytové domy ve špatném stavebně-technickém stavu v lukrativních lokalitách blízko centra měst s dobrým dopravním napojením představovaly výhodnou možnost investice. Mimo často zmiňovanou suburbanizaci tak můžeme sledovat i trend návratu lidí do měst, anglicky „back-to-city movement“ (Sýkora 2005).

Život v centru města je pozitivně hodnocen pro dobrou dostupnost široké nabídky služeb a autentický zážitek z městského prostředí (Karsten 2003, Zukin 2010). Centrální části měst díky výstavbě nových bytových komplexů nabízí i možnost výběru z moderních nadstandardních bytů. Oproti původním obyvatelům se do středních částí měst stěhují obyvatelé sociálně silní, často zaměstnanci v sektoru služeb, bankovnictví, kreativních profesích, médiích nebo informačních technologiích. Tyto tendence vedou k procesu gentrifikace vnitřních měst. Jedná se o proces nahrazování původních sociálně slabších obyvatel, typicky dělníků, obyvateli sociálně silnými. Proces gentrifikace má svůj výraz i ve fyzické podobě města (Van Kempen a Marcuse 2003). Jde o rekonstrukce nevyužívaných výrobních nebo dopravních staveb, případně o výstavbu nových objektů. Novou náplní je nejčastěji bydlení, administrativa nebo obchod. Jako důsledek příchodu sociálně silných obyvatel nebo zaměstnanců do původní dělnické čtvrti se postupně mění i nabídka služeb. Mezi nové služby patří typicky umělecké galerie, divadla, experimentální prostory nebo obchody s designovým zbožím. Významnou roli v procesu gentrifikace mají obchody s kvalitním jídlem, luxusní restaurace (Rofe 2003), pozornost si zaslouží i využívání veřejného prostoru pro trhy s biopotravinami nebo lokálními výrobky (Zukin 2010).

Nové stavební projekty neřeší pouze jednotlivé domy, ale často zpracovávají rozsáhlá území původních výrobních nebo dopravních areálů, které řeší jako celek. Velké měřítko zadání souvisí s nadnárodní povahou investovaného kapitálu. Zájmem developerských společností je realizované projekty následně prodat. To vede k potřebě zaujmout potencionálního kupce zajímavým architektonickým řešením jednotlivých objektů i urbanistického celku. Investoři tak hledají odpovídající urbanistickou formu, která by přilákala dostatečný počet lidí.

Urbanistická typologie nových objektů je odlišná od typologie původních domů. Zatímco původní objekty mají typologii nazývanou „street“ - ulice, nová výstav-

Obr. I. Mapa Holešovic, 2013

ba má typologii nazývanou „estate“ – soubor (Hanson 2000). Oba typy se mezi sebou liší v charakteru rozhraní mezi budovou a veřejným prostorem ulice nebo náměstí. Obecně lze rozlišit rozhraní primární a sekundární. Primární rozhraní je tvořenou samotnou budovou, příkladem je bloková zástavba průmyslových předměstí. Sekundární rozhraní představuje předěl mezi veřejným prostorem ulic a volným nezastavěným prostorem definovaným novými objekty. Tento volný nezastavěný prostor je nazýván „open space“ (Hanson, Zako 2007). Sekundární rozhraní může být tvořeno průhlednými nebo neprůhlednými ploty, zídkami, terénním zlomem nebo krajinnou úpravou okolí domu. V mnoha případech dochází nicméně k vytvoření prostoru open space pouze skladbou objektů bez použití výrazných dělících prvků.

Mezi důvody, které vedou k vzniku typologie souborů, jsou často zmiňovány legislativa, územní plán, stavební normy a předpisy. Významným vlivem je nicméně i povaha vložených investic, které směřují ke krátkodobému zisku z prodeje nemovitostí. Tímto přístupem se architektura a urbanismus stávají komerčním zbožím, které je potřeba co nejlépe prezentovat a představit zákazníkovi. Mezi důležité pojmy při prezentaci objektů patří exkluzivita, bezpečí a důraz na estetiku. Tyto vlastnosti nových stavebních souborů se v očích obyvatel nebo uživatelů nových komplexů stávají očekávaným standardem. Prostor open space se tak mění na tzv. „landscape“, esteticky tvarovaný prostor, kde je možné nerušeně konzumovat nebo relaxovat, ale kde nelze pozorovat odlišné formy využití prostoru například sociálně slabšími obyvateli, projevy fyzické práce nebo aktivistického vzdoru (Madanipour 2003, Mitchell 2003). Část obyvatel jako jsou bezdomovci, bezprizorní mládež nebo sociálně slabí, kteří by tyto jevy mohli do open space vnést, jsou tak z tohoto prostoru různými způsoby vyčleněni.

2 PŘÍPADOVÉ STUDIE V PRAZE HOLEŠOVICÍCH

Následující text se věnuje analýze třech souborům, jsou to Měšťanský pivovar, Klasik 7 a Lighthouse v Praze Holešovicích. Holešovice patří mezi původně dělnickou čtvrť, kde lze vhodně dokumentovat celou škálu projevů postupné gentrifikace. Na místech původně využívaných pro výrobu nebo dopravu vznikají residenční nebo administrativní objekty, jako jsou projekty Prague Marina a River Lofts v přístavišti nebo residenční objekt na místě původní mlékárny. Mimo výraznou stavební proměnu zde můžeme vidět i vznik uměleckých galerií jako je DOX, divadlo La Fabrika, obchod s designovým nábytkem v Holportu, restaurace SaSaZu nebo Dobrá polévka nebo obchod s italskými potravinami Tutto bene. V Holešovicích je několik architektonických ateliérů. Obrázek I ukazuje mapu dolních Holešovic. Tmavě jsou značené nové soubory, šedě původní zástavba. Prostor open space je vyznačený šrafou. (viz. obr. I)

2.1 Měšťanský pivovar

Soubor Měšťanský pivovar je konverze původního pivovaru na multifunkční komplex s bydlením, administrativou a obchody, viz obr. II a III Součástí areálu je i dostavba nových objektů. Areál obsahuje obchod s potravinami, restauraci a je sídlem vydavatelství Ringier Axel Springer CZ. Původní budovy pivovaru jsou třípodlažní se štítovou střechou, ale svou výškou odpovídají okolní pětipodlažní zástavbě. Nové administrativní objekty jsou čtyřpodlažní, nové residenční objekty jsou šesti a sedmipodlažní. Ve středu komplexu je novostavba residenčního objektu se 17 podlažími. (Obr. II a Obr. III)

2.2 Klasik 7

Soubor Klasik 7 je konverze původních mlýnů na administrativní komplex. Areál je doplněn novými objekty, viz obr. IV. Výška prvního rekonstruovaného objektu je 5 podlaží, druhý objekt má 7 podlaží a jednopodlažní ná-

Obr. II Novostavby Měšťanského pivovaru

Obr. III Prostor open space u Měšťanského pivovaru

stavbu. Mezi oběma budovami je spojující křídlo – čtyřpodlažní novostavba s pátým ustoupeným podlažím. (Obr. IV)

2.3 Lighthouse

Soubor Lighthouse je komplex administrativních budov. Jedná se o novostavbu. Soubor tvoří čtyřpodlažní objekty a objekt o 18 podlažích, viz obr. V.

3 ARCHITEKTURA NOVÝCH SOUBORŮ

Popis a porovnání vybraných prostorů se soustředí na architektonické a urbanistické ztvárnění a k tomu používá následující kritéria: integrace prostoru, zastavěnost a výška zástavby, zeleň a mobiliář, rozhraní, parkování a forma dohledu.

3.1 Integrace

Integrace prostoru vyjadřuje míru zapojení konkrétního území do celkové uliční sítě. S pomocí metodiky Space syntax vyvíjenou na University College London lze každé části veřejného prostoru přiřadit integrační hodnotu (Hillier a Hanson 1984, Hillier 2007). Čím vyšší je integrační hodnota daného místa, tím větší se pravděpodobnost, že se toto místo stane součástí náhodné trasy obyvatel při pohybu městem. Naopak, pokud je integrační hodnota místa nízká, je takové území relativně segregované od okolí a šance, že tudy lidé náhodně projdou, je malá. Při těchto úvahách počítáme s tzv. přirozeným pohybem (anglicky natural movement), při kterém počítáme pouze s vlivem skladby prostoru na trasu pohybu lidí a naopak neuvažujeme vliv důležitých služeb, které fungují jako „magnety“, jako například pošta, škola nebo zdravotní středisko. Až 60 – 80% pohybu prostředím je ovlivněno strukturou uliční sítě (Stonor 2012). Více dostupná místa jsou více navštěvovaná.

Obr. IV Klasik 7

3.2 Zastavěnost a výška zástavby

Zastavěnost je koeficient, který určuje procento řešeného území, na kterém jsou umístěné stavby. Maximální procento zastavěnosti určuje územní plán. Zastavěnost spolu s koeficientem zeleně jsou závazné požadavky územního plánu. V některých lokalitách reguluje územní plán i výšku zástavby nebo vymezuje území se zákazem výškových staveb. Výšku zástavby lze vyjádřit počtem podlaží nebo výškou hřebene. Podle Územního plánu Prahy je „výšková stavba je taková stavba, která svou výškou překračuje výškovou hladinu dané lokality“ (ÚPP 2012)

3.3 Zeleň a mobiliář

Obr. V Administrativní soubor Lighthouse

Zeleň lze klasifikovat jako soukromou, například zahrady přístupné pouze majitelům příslušné nemovitosti, a veřejnou, která je umístěná ve veřejném prostoru, případně v prostoru open space. Sem patří trávníky, stromy v dlažbě, keřové porosty, květinové záhony, ale i plochy řešené štěrkovým nebo oblázkovým posypem s použitím vysoké okrasné trávy nebo bambusem.

3.4 Rozhraní

Primární rozhraní může tvořit zeď s okny a dveřmi, jako v případě řady domů s obytným parterem, zeď pouze s okny umístěnými na úrovni prvního mezipatra nebo plná zeď jako v případě zadních traktů budov. Charakter primárního rozhraní, který se vyskytuje v nejrušnějších částech města je tzv. „active frontage“. Jedná se o řadu domů, která s prostorem ulice komunikuje prostřednictvím oken, výloh, vchodů do bytových domů a vchodů do obchodů nebo provozoven (Hanson, Zako 2007).

Kategorie sekundárního rozhraní zahrnuje nízké ploty, vysoké průhledné ploty, vysoké plné ploty (Hanson,

Zako 2007), případě krajinnou úpravu. Důsledkem užití sekundárního rozhraní dochází k fyzickému vzdálení vstupu do budovy od hranice ulice nebo náměstí.

Obr. VI Rozhraní komplexu Lighthouse

3.5 Parkování

Parkování je možné řešit stáním ve veřejném prostoru na kraji vozovky, případně je možné parkovat ve dvorech bloků. Nové soubory mají jako důsledek obecně technických požadavků na výstavbu (OTP) vyřešené parkování na pozemku v podzemních podlažích.

3.6 Forma dohledu

Pocitu bezpečí ve veřejném prostoru lze dosáhnout několika způsoby. Za prvé to je formou přirozené sociální kontroly, jejíž podstatou je přítomnost různých lidí v prostoru tak, že na sebe navzájem „dohlíží“. Tento přístup předpokládá inklusi širokého spektra společnosti (Jacobs 1992, Whyte 1980).

Podobný přístup k problematice bezpečí ve veřejném prostoru používá Hillier (2007), který pracuje s pojmy obyvatel (inhabitant) a cizinec (stranger). Obyvateli rozumí lidi, kteří se v daném území pravidelně vyskytují, můžou zde bydlet nebo pracovat. Cizinci jsou náhodně průchozí lidé, pro které daná lokalita není cílovou destinací. Právě vyrovnaný poměr obyvatel a cizinců podporuje přirozený dohled a pocit bezpečí. Z hlediska přirozeného dohledu je pro architekturu veřejného prostoru důležité, aby zde byl bezbariérový přístup, dostatek možností pro zastavení se, posezení nebo hru dětí (Gehl a Gemzoe 2002, Lynch 1984). Důležitou otázkou je materiálové řešení pochozích povrchů, které může významně regulovat činnost v prostoru. Volbou hrubých dlažebních kostek lze například znemožnit jízdu na kole, bruslích nebo skatu a tím zamezit využití prostoru těmito činnostmi. Druhý způsob dohledu je technologický. Patří sem kamerové zabezpečení prostoru, případně napojení objektů na bezpečnostní agentury (Vidler 2001).

4 DISKUZE

Všechny nové analyzované soubory mají formu samostatně stojících objektů, které mezi sebou tvoří open space. Okolní zástavba je naproti tomu tvořena urbánními bloky, které jsou složené z jednotlivých bytových domů.

4.1 Rozhraní

V případě Měšťanského pivovaru a Klasik 7 šlo o částečnou rekonstrukci a dostavbu. Měšťanský pivovar má sekundární rozhraní, které tvoří vysoký pevný plot, vysoká průhledná mříž a v některých místech samotná hmota budovy. Uvnitř, podobně jak tomu bylo v dobách fungování pivovaru, je velká nezastavěná plocha – open space.

Soubory Klasik 7 a Lighthouse nemají prostor mezi objekty vymezený žádnou fyzickou bariérou. K dojmu exkluze prostoru mezi domy vede samotné prostorové rozložení objektů, které vytváří prostor „náležící“ více k souborům než k celému veřejnému prostoru Holešovic. Soubor Lighthouse určitou formu oddělení obsahuje, terénního zlomu směrem k Vltavě lze chápat jako sekundární rozhraní, viz obr. VI.

4.2 Integrace

Všechny prostory open space mají výrazně nižší integrační hodnotu než je průměr pro část dolních Holešovic směrem od nádraží Bubny na východ. Dochází zde k zajímavému rozporu, kdy například prostor open space u Měšťanského pivovaru je vizuálně propojený s okolními ulicemi, leží v centrální části dolních Holešovic a ulice, které ho vymezují, jsou vysoce integrované a obyvateli hojně využívané. Přesto je prostor open space výrazně segregovaný od okolí. Podobně je tomu v případě Klasik 7 a Lighthouse s tím rozdílem, že poloha těchto souborů není v tak centrální části Holešovic jako Měšťanský pivovar a ulice, které tyto soubory vymezují, nemají tak vysokou integrační hodnotu. Přesto je rozdíl mezi integrací open space a vymezujících ulic výrazný, což má svůj odraz v užívání obou míst. Prostory open space jsou minimálně používané k průchodu lidí, pokud jsou využívané tak residenty souborů – ke hře dětí v Měšťanském pivovaru nebo k poledním posezením v Klasik 7. Role „obyvatele“ a „cizince“, jak je popisuje Hillier (2007), tu jsou výrazně omezené.

4.3 Zastavěnost a výška zástavby

Procento zastavěnosti nových souborů je podstatně menší oproti zastavěnosti původních bloků. V případě, že u okolních bloků počítáme s dodatečnými objekty, které jsou umístěny ve dvorech, jako drobné výrobny nebo garáže, se jejich zastavěnost pohybuje okolo 60 až 70%. V případě, že uvažujeme pouze residenční objekty vymezující blok a vnitřní dvůr počítáme jako nezastavěnou plochu, je zastavěnost bloků mezi 46 a 55%. Naproti tomu zastavěnost nových souborů je okolo 30%, vyšší je u konverzí – zastavěnost souboru Lighthouse je 25%, Měšťanského pivovaru 45%, souboru Klasik 7 43%, residenčního komplexu River Lofts 30%.

Výška nové zástavby jednoznačně převyšuje okolní zástavbu. Původní zástavba je přibližně pěti až šesti podlažní, relativně souvislé řady domů jsou občas přerušené dvoupodlažními nebo třípodlažními objekty, které

Obr. VII Řešení open space u souboru Lighthouse

dříve sloužily jako výrobny. Příkladem je objekt klubu Mecca v ulici U Průhonu nebo objekt První české továrny na vodoměry, dnes sídlo architektonického ateliéru a firmy M&P Copier. Nová zástavba má nejčastěji o několik podlaží víc, například Prague Marina má 7, respektive 10 podlaží, River Lofts má 7 podlaží, v části 9. Nové objekty Měšťanského pivovaru mají 6 a 7 podlaží. Některé soubory navíc obsahují výškovou dominantu, která je v porovnání s okolními budovami solitérem a působí dojmem věže. Příkladem je věž ve středu souboru Měšťanského pivovaru, která má 17 podlaží nebo objekt Lighthouse, který má 18 podlaží.

4.4 Parkování

Vzhledem k tomu, že všechny nové soubory mají parkování řešené v 1. podzemním podlaží, jsou prostory open space neprůjezdné a mimo vjezd integrovaného záchranného systému nebo zásobování do případných obchodů výlučně pochozí. Původní zástavba naproti tomu řeší parkování formou stání při kraji vozovky nebo ve vnitřních dvorech. Možnost vlastního parkování v nových souborech řešeného tak, že člověk se z prostoru vnitřního parkoviště dostane rovnou ke svému bytu vnitřkem budovy a nemusí proto vstoupit do veřejného prostoru ulic, je důležitá charakteristika, která významně zvyšuje standard nových souborů.

4.5 Zeleň a mobiliář

Množství zelených ploch u nových souborů vychází z požadovaného koeficientu zeleně, stanoveném v územním plánu. Výsledek často tvoří veřejně přístupné, malé plochy trávníků nebo dekorativních travin, které mimo vizuální zážitek nelze využít k jiné činnosti, například hře dětí nebo posezení, viz část open space u souboru Lighthouse, na obrázku VII. Současně ovšem toto řešení napomáhá k výrazně odlišnému dojmu z prostoru open space na rozdíl od klasických ulic, kde, pokud je zeleň zastoupená, pak v podobě stromů v pásu trávy nebo v dlažbě. Zeleň ve formě trávníků nebo dekorativně řešených povrchů často slouží jako měkké sekundární rozhraní. Příkladem je open space Měšťanského pivovaru, kde bohatě tvarovaný záhon tvoří oddělení residenčního objektu od prostoru nádvoří, viz obr. VIII. Soukromou zeleň nové soubory neobsahují, okolní bloková zástavba ji má případně ve vnitrobloku.

Obr. VIII Oddělení residenčního objektu Měšťanského pivovaru od vnitřního prostoru souboru formou záhonu

Městský mobiliář, jako jsou lavičky, odpadkové koše a osvětlení jsou v prostoru open space zpracovány stylově tak, aby vyjadřovali exkluzivitu místa. Příkladem je Klasik 7, viz obr IX. Prostor mezi historickými objekty je řešen jako čestné nádvoří. Okolo budov je pětimetrový pás dlažby. Ten vymezuje obdélný tvar, který je řešen ve čtyřech plánech. Nejblíž nové budově, která spojuje oba historické objekty, je dřevěná terasa s objektem vodotrysku. Následuje travnatá plocha se stromy v krychlových květináčích v rastru 4 x 3. Květináče jsou nahoře obloženy dřevěným roštem, který slouží jako lavička. Plochou trávníku vede zpevněná cesta, která se jako stuha proplétá mezi stromy, viz obr X. Třetí plán je tvořený hladkou dřevěnou terasou. Poslední plán je opět zatravněný, s podélnými lavičkami, přístupnými po úzkých cestičkách. Lavičky i cesty jsou orientované kolmo k hlavní ose nádvoří. V případě souborů Lighthouse nebo Měšťanského pivovaru je uplatněn obdobný přístup. Řešení parteru podtrhuje jednotu souboru a potlačuje jejich zapojení do celku čtvrti.

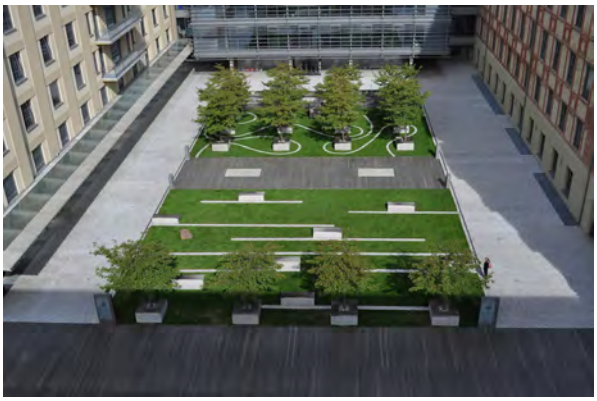

Obr. IX Prostor open space u komplexu Klasik 7

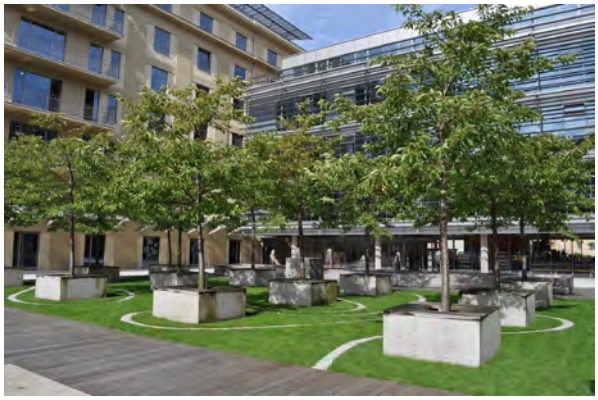

Obr. X Stromy a lavičky u komplexu Klasik 7

4.6 Forma dohledu

Všechny nové soubory jsou technologicky zabezpečené. Je to dané požadavky obyvatel komplexů, kteří tuto službu očekávají jako standardní. Z pohledu developera je to způsob, jak na trhu nabídnout službu, která v okolních stavbách není běžná a tím získat výhodu před konkurencí. Příkladem transformace tohoto trendu do architektury je prostor recepce, který slouží pro trvalý pobyt recepční. Důvodem pro pocit potřeby technologického dohledu nad open space je nicméně i fakt, že prostor sám o sobě je prostorově segregovaný, a proto zde nedochází k dostatečně velkému počtu náhodných chodců, kteří by zajišťovali přirozený dohled.

5 ZÁVĚR

Nové stavební zásahy do historických částí měst mají v převažující míře typologické charakteristiky souboru. Specifickou skladbou hmot objektů, případně využitím sekundárního rozhraní, vytváří nezastavěný prostor, tzv. open space. Architektura souborů se na rozdíl od okolní zástavby typu „ulice“ liší v míře integrace nových prostorů do uliční sítě celku. Nové soubory jsou více segregované od okolí, i když jejich vizuální propojení může být standardní. Open space je v zásadě určen pouze pěší dopravě, s velkou pozorností věnovanou estetickému dojmu. Použití designových laviček, osvětlení, odpadkových košů nebo stojanů na kola, stejně jako důraz na estetické řešení povrchů a parteru přispívá k formování prostoru označeném jako „landscape“. Toto řešení zdůrazňuje výlučnost souboru v kontrastu s původní městskou čtvrtí a nepodporuje bohaté užívání volných prostor k různorodým činnostem. Namísto toho slouží jako technologicky hlídaný, exkluzivní prostor s vysokou měrou předvídatelnosti využití.

PODĚKOVÁNÍ

Článek vznikl v rámci postdoktorandského výzkumu s názvem Sémantika městského prostředí, registrační číslo P104-11-P526, s finanční podporou Grantové agentury ČR.

LITERATURA

[1] GEHL, J. & GEMZOE, L.: Nové městské prostory. Vydavatelství ERA, Šlapanice. 2002

[2] GEHL. J.: Život mezi budovami. Nadace Partnerství, Brno. 2000

[3] HILLIER, B. & HANSON, J.: The Social Logic of Space. Cambridge University Press. 1984

[4] HANSON, J. – ZAKO, R.: Communities of Co-presence and Surveillance, how public open space shapes awareness and behaviour in residential developments. Proceedings, 6th Internatinal Space Syntax Symposium, Istanbul, 2007

[5] HANSON, J.: Urban transformation. A History of design Ideas. URBAN DESIGN International 5. 97–122. Stockton Press, 2000

[6] HANSON, J. & HILLIER, B.: The Architecture of Community: Some New Proposlas on the Social Conseguences of Architectural and Planning Decisions. Arch& Comport. /Arch. Behav and Vol 3 N 3., 1987, pp. 251-273

[7] HILLIER, B.: Space is the Machine. A configurational theory of architecture, 2007, http://www.ninsight.at/ak_stdb/SpaceIsTheMachine.pdf

[8] KARSTEN, L.: Family Gentrifiers: Challenging the City as a Place Simultaneously to Build a Career and to Raise Children. Urban Studies, Vol. 40, No. 12, 2573–2584, November 2003

[9] LYNCH K. Good City Form, The MIT Press, Cambridge, Massacuses, and London, England. 1984.

[10] MADANIPOUR, A.: Marginal public spaces in European cities. Journal of Urban Design. 9 (3), 2003, pp. 267 – 286.

[11] MITCHELL, D.: The Right for Cities. Social Justice and the Fight for Public Space. The Guildford Press, 2003

[12] JACOBS, J.: The Death and Life of Great American Cities. Vontage Books Edition, 1992

[13] ROFE, M. W.: 'I Want to be Global': Theorising the Gentrifying Class as an Emergent E´lite Global Community. Urban Studies, Vol. 40, No. 12, 2511–2526, November 2003

[14] SÝKORA, L.: Gentrification in post-communist Cities in Gentrification in a Global Context. The New Urban Colonialism. Edited by Rowland Atkinson and Gary Bridge. Routledge, 2005, pp. 90 – 106

[15] STONOR T. Measure map model make. The use of geographic infortmation in the planning & design of urban environments. 19.th September 2012 http://www.slideboom.com/presentations/615318/Tim_Stonor_Measure-map-model-make, slide 20.

[16] ÚPP. Prostorová regulace. Portál územního plánování hl. m. Prahy. 2012. http://www.uppraha.cz/clanek/58/prostorova-regulace

[17] VAN KEMPEN R. & MARCUSE, P.: Globalizing Cities A New Spatial Order? Blackwell Publishing, 2003

[18] VIDLER, A.: Aftermath; A City Transformed: Designing ‚Defensible Space' Published: The New York Times. September 23, 2001

[19] WHYTE, W. H. 1980. The Social Life of Small Urban Places. Washington, D.C.: The Conservation Foundation.

[20] ZUKIN, S.: Naked City, The Death and Life of Authentic Urban Places. Oxford University Press, 2010

Ing. arch. Jana Zdráhalová, PhD.

Ústav urbanismu
Fakulta architektury
České vysoké učení technické v Praze
Thákurova 9
166 34 Praha 6 – Dejvice
mail: zdrahjan@fa.cvut.cz

PICTURE OF URBAN PLAN IN THE PROCESS OF ITS TRANSFORMATION

PAWEŁ MARYŃCZUK

Abstract:

Each case bringing something new to the object and the new object to the existing architectural environment is the interference in the nature of the visual object, and its composition. For me the transformation is essential, which creates a new experience depending on the tensions that arise from their location. To start with, I am going to find relationships between perceptions of urban plan and its presentation illustrating the geographical space. Then I will try to answer the question, to what extent the visual image influences the psyche of the observer, who is watching it.

Introduction

The study of images and the concept of „image" at the very beginning, collides with the issue of the unity of the categories suggested by the fact that commonly we use only one definition to determine it. In practice, the word „image" refers to the number of cases, the context and expressions. The ratio of the image has long been dominated by the visual experience. Eye as an organ and vision as a function of human beings are both therefore privileged axis for setting images. Vision (visual awareness) is not only a passive, biological act of receiving visual sensation, is not a purely mechanical reflection of the world once and for all the same and unchanging as the reflection in the mirror. "Analysis of our knowledge on visual perception made me think that incredible mechanisms ,that help senses to discover experience , are almost identical with those described by psychology of thinking.. And vice versa-pretty much indicates that the domain of a really creative thinking in every sphere is a field of imagination, "writes a Rudolf Arnheim. We learn the world not by seeing it , but because we think and learn[1], what every visual sensation is telling us. Sight is the physiological sense par excellence, the analysis of which allows you to give meaning to the concept of presentation and which serves as the most important area of exploration in the images, as even today, it has a very privileged place in cognitive psychology [2].

The functions and importance of images

From a philosophical point of view, most of representative issues of nature of images, was ruled by Jean-Jacques Wunenburger, Professor at the University of Burgundy, in the book "Philosophy of pictures"[3]. For architects it is essential to examine how to use the image . Well, images are ubiquitous in the life of the mind: they support perception, accompany our emotions and interfere with our concepts. However, the picture often is considered shaky, distorted , eluding control, responsible for our mistakes and defeats – says the author. This criticism is justified, as the picture play an irreplaceable role of a helper or a middleman , when it is determined by the limited exterior emotions , that influence our adaptation to the reality, or when it undergoes more abstracted performances, that allow to make use of judgement, reasoning and reflexion for pragmatic or speculative reasons. In turn, Rudolf Arnheim in "Visual Thinking" [1]. highlights the fact that for centuries the classic philosophy depreciated the senses, especially sight. It was thought that "message streaming from the senses is vague and unclear, and that only the reason may clarify it." Fine arts, especially painting, were treated with suspicion. A deceptive charm of a picture was described. Rudolf Arnheim acknowledges that unreasonableness can confuse us:

" A stick inserted into the water looks broken, from a distance objects appear to be small, an ill person with jaundice sees the world in yellow. "However he is against neglecting the arts. The whole argument carried out in the " Visual thinking "is devoted to one main problem – equalise the role of sight with a role of mind.

"Visual perception is visual thinking" – he writes. Perception and thinking according to Arnheim intertwine with each other. The process of recognition of visually available fact is a confrontation with our experience and

knowledge. Arnheim also opposes the view that differently than -the process of reasoning - view is passive. In his opinion, “along with the perception of shape starts creating the concept “. We perceive things, in fact, according to certain rules, archetypes. For example: „Three-dimensional objects are often perceived as full, although we can directly see only the view from their front side. Creating shapes that make up what we call „ looking at” is active . The work of memory is the same. Present experiences – proves Arnheim- „…united with the luggage of past experiences, influence future acts of perception”. Showing clearly the perceived reality shows humans’ struggles with the world and reveals the way its understanding. Therefore Arnheim pays a special attention to visual arts: „Thinking calls for images, and images contain thoughts” – he continues. For this reason, the Visual Arts are a natural environment of visual thinking. The artists, in fact, must make their works communicative.

The plan image

In a different perspective, presenting the geographical space illustrates to what extent the visual picture influences the psyche that is watching it and shaping its mind. The impact of cognitive space is revealed in the technique of cartography. Each map or plan is the image of a certain territory and intends to replace it, giving its synthetic presentation, superior to any fractional information about this area. From this point of view, the picture is abstract in many ways because the change of scale makes the picture be far away from its reference, and a map informs about the real space and by means of abstract signs which require certain codes (legend of a map or plan).And yet the space of a map is often only a little analogous , as colours can be mimetic-imitating (green for farmlands, blue for rivers and lakes) what provides a source of poetic dreams and geographical imaginary places.

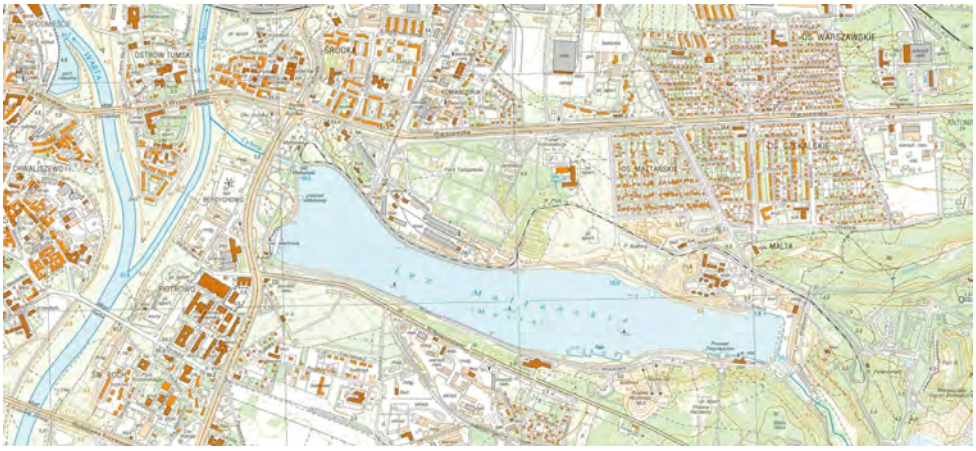

Fig.1. Sample of a topographic plan as a synthetic image of the territory.

Some techniques of cartography limit the language of arbitrary characters. (fr. langage digital) and use colours, pictograms, geometrical figures (circle, triangle, etc..), targeted vectors, to show information. In this sense, being different indeed from a mimetic picture such as photography, a cartographic image gives an access to certain knowledge about a territory ,which allows to omit an abstractive discussion. Artificiality of the visual presentation on the map causes that the information about a real space is much more synthetic and clear that a photographic image- that is in a sense more faithful to an ideal appearance of a space – it is much more difficult to be interpreted, as significant elements remain trapped in its particular empirical shape. The map or plan is therefore directly the whole of visual knowledge that begins at the point of the surface of its being. At the same time a space drawn provides an intermediate world, subjective or objective, through which “I” may you be ripped out from its fated interiority [4].

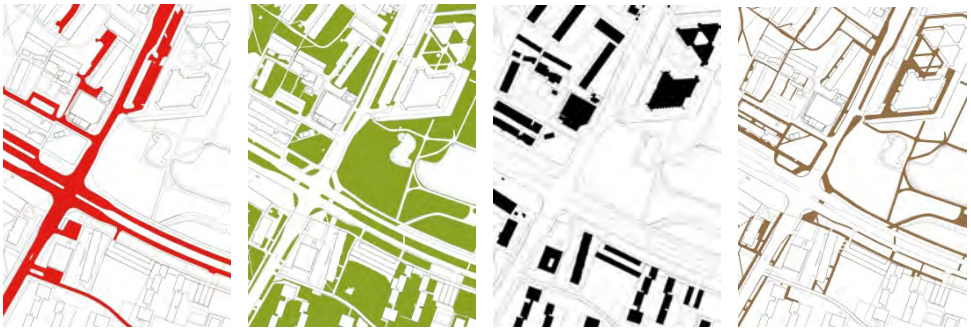

Fig.2. Visual knowledge represented synthetically on the plan detailing:
communication systems, B) roads C) green areas, D) sidewalks Author: Klaudia Bondarenko.

The picture of a landscape

From a located and fragmented point of view, the landscape is a performance situated at the intersection of objective forms of land and a focus of vision, perceiving things in the background of a horizon, which highlights it and makes it limited. „This is because it does not allow to see everything, the landscape is established as a coherent whole, it creates a certain „ whole" that can be seen " at one glance" cause it is fragmented.[5] Half objective, half subjective the picture of a landscape is situated in an experience, charged with emotions, it starts "calling for a sense" that reveals certain knowledge prior to any geographical knowledge. Although it is covered with signs for a mentor who recognises forms' properties , the landscape also show as a text , that generates in a viewer, a kind of "landscape performance". This does not mean only some emotional phenomenon, the impact of the world on sensitivity, but also the ability of the landscape to start thinking or – in the opposite direction- -the ability of thoughts to recognize the shape of the world [6].

il 1. Landscapes as the opposite of maps resulting from the fragmented point of view .

Thus, you can understand the development of exploration, as in case of the Scottish poet, philologist Kenneth White's, who seeks for a new art return to sources, through sensitive relationship to space, free from any symbolic burden [7]. The space turns to be at once highly fertile, rich in meanings and focus which brings it to the image generated by art.
Therefore regardless of any acquired knowledge, instrumental skills, the world of exterior ,natural or artificially shaped by the picture or graphics, is seen as equipped with the original, direct meanings , that belong to the sphere entity ,into the interior of the soul, to the idea of a thought.

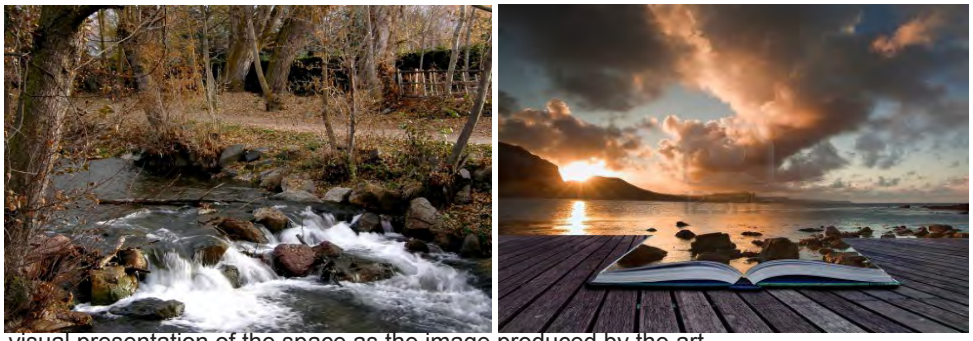

il 2. A visual presentation of the space as the image produced by the art.

Picture in terms of architecture

In fact, the building is a product of the architecture, but also architecture. While in its interior, the architect and the user located in the middle of the product of architecture, at the same time are located in the middle of the architecture, understood as a concept, and thus representing the field of knowledge and cultural product. Similarly the thing looks in the case of drawing: it is the product of the drawing area, but it is also a drawing. However, illustrator or artist and viewer-receiver is always outside the product, it is not possible to be physically in the middle- they can only do it mentally and spiritually while in architecture it is also possible in a physical sense. The work of a cartoonist, two-dimensional art par excellence, cannot establish relationships with only spatial elements,therefore from the nature of things, of a volume. However, graphics, painting and drawing are fine arts, where you can find similarities with architecture, urban design and its characteristics: plasticity, fluidity and continuity of space. They are often compared with the architecture which is treated as art. Antoinae Furetiere gave the word the second meaning. „Tableau "in architecture means doorways, windows and window holes, holes in the wall to fill the interior allowing enlightening of the entrance to the room [8]The picture as a surface on which painting or drawing set, and also the picture as a hole made In the wall, create two meanings of the same word not mutually exclusive, but complementary ones. Comparison with the architecture, treated as art is of course justified, in particular, in relation to the perception of the planes, which also occur in the composition of architectural space by creating a flat picture of reality.

Plan and landscape.

Both the view and the landscape and the plan have a common reference: architectural team. However neither view nor plan are able to " introduce" the whole team on their own. The real team is not in a panorama or a plan: it is a point in which two presentations meet.

Presentation of the same team in the form of "the view," and landscape or in the form of a "plan" is forcing the observer to a bifocal view. There is a view In the background and the plan on the surface. Both landscape and plan are the spaces of the convention, with this difference, that the view is built in accordance with convention called the perspective, and the plan is consistent with the triangled design . A view is to be watched whereas the plan is to be decrypted, read. It is clear that one of the features is the ability to plan adjustments, which the observer will make in panorama and that the plan is a part of the exposed image-context, next to it on the wall, table or in a cupboard. There an eager observer may see the plan and compare it with the landscape. The plan provides the context, and in addition, a sort of intertext. Its real role consists of imposing a double view on an observer, continuous passing between the presentation in depth and presentation on the surface, shortly speaking: it is a kind of optical and mental voyage between two presentation systems .

il 3. The Plan and its spatial image - landscape. Residential area of. J. Słowacki. Lublin. arch. Zofia and Oskar Hansen

The problem of a gap between the two systems- perspective system (picture) and cartographic system (a map) has always existed. There are two its main manifestations. The first concerns the full seventeenth- century cartography and its preference for framing the map by “views” of a town. The second concerns specifically the painting together with its good pleasure (or mania, as said Thore Burger) [9] to quote the maps in interior scenes.

il 4. The plan and its spatial images-landscapes. Residential area named by A. Mickiewicz. Lublin. arch. Feliks Haczewski

Basically this last aspect determines all problems, that the already mentioned discord : on the one hand it gives birth to a dialogue between the landscape (view) and a map whereas on the other hand it pulls into the interior of the space- closure of a perspective box. A complete map can be taped, developed, spread across the board, hung over on the wall. Regardless of its use, it does not show „ the view through” as it is done by the picture but the “view

on". A good map is characterized by the accuracy and the ability to collect (and transmission) information. Between the landscape and a map there is no continuity. The map is not a landscape seen from a big or a very big distance. It derives from a conceptual panorama. Thus we are dealing with a total collapse of a level, not only with remoteness of a watched object. This is a reason why the map can not only be an image. At the same time it has something to do with a text and to read a map, there must be a legend.

Conclusion

"Image" also this one on the set , shapes not only our hic et nunc, but also past and future. The image is in fact a mixed category and confusing, which lies halfway between abstract and something concrete, real and meant, sensual and mentally recognisable. It allows to imitate or internalize it , keep it mentally or with some material media, but also it allows you to change it, shape it until fictional worlds are created. Between a raw matter of a sensory diversity and its conceptual presentation which is based in the language, the picture is an intermediate presentation that contributes both to the knowledge of reality and its melting in unreality. It is grafted on the sensory content coming from experience, but also imbued with meanings produced by mental activities; usually takes the form of the world according to the new setup, but is also exposed on emotional projection of the object that assigns the values often criticized. This is why the picture is not appreciated by philosophers of architecture, who focused mainly on observations and concepts. When they come across it and while it takes into consideration a brain activity, philosophers accuse it of ambiguity or even treat as dangerous. Meanwhile, the image is inextricably linked to the issue of the mental impact of the architecture, as well as the impact of the mental reception on architectural composition. I believe that in the face of human stress, tiredness and fatigue resulting from a lack of order and beauty of the surrounding architecture, each human's sense and dignity of place should be discovered not so much through new technologies and organisations but looking for complex, omnipresent and real special composition, the beginning of which is found on the plan. Looking for this composition should be conducted by examining general laws that rule it and which arise from the legacy of tradition and consequently through very inspiring and informative comparison of different areas from philosophy to art.

LITERATURE

[1]Rudolf Arnheim Visual thinking, pub. Word/ picture territories Gdańsk 2011
[2] Strzemiński Władysław, Selection of the aesthetic writings o, TAiWPN Universitas, Kraków, 2006.
[3] Jean-Jacques Wunenburger , The philosophy of images, pub. Word/picture territories, Gdańsk 2011. pages.161,162,163
[4] Didier Anzieu, . Jacques Doron, Le chaos psychique, esquisse d'une cartographie de la psychi, Centurion, Paris 1991.
[5] Michel Collor, Points de vue sur la perception du paysage, w: La theorie du paysage en France (sous la direction d'Alain Roger), Champ Vallon, Paris 1995.
[6] Lire Lespace (sous la direction de Jacques Poirier et Jean-Jacques Wunenburger), Ousia, Bruxelles 1996.
[7] Kenneth White, Le plateau de l'Albatros, Paris, Grasser 1995.
[8] Antoinae Furetiere. Dictionnaeire universel s.v. Tableau 1694
[9] Thore-Burger Van der Meer de Delft. s. 461

PAWEŁ MARYŃCZUK
Technical University of Silesia in Gliwice
Architectural Design Faculty RAr2-
Department of residential and service architecture.
biuro@m-projekt.com.pl

VOĽNOČASOVÉ AKTIVITY A KONVERZIA VÝROBNÝCH OBJEKTOV V ŠIRŠOM JADRE MESTA

LEISURE ACTIVITIES AND INDUSTRIAL BUILDING CONVERSION IN WIDER CITY CENTRES.

MILAN ANDRÁŠ

Abstrakt

Mnoho našich miest je poznačených existenciou výrobných objektov nachádzajúcich sa v širšom jadre miest. V rámci prechodu krajiny na podmienky voľného trhu výroba v uvedených objektoch sa stála nerentabilnou a zanikla. Budovy sú nevyužité, zívajú prázdnotou a ich stavebný fond postupne chátra. Trpí tým architektonický výraz nielen samotného výrobného areálu, ale aj celkový tvar mesta. Jedným z riešení je konverzia priemyselných budov pre voľnočasové aktivity. Proces revitalizácie si vyžaduje celý rad prieskumov, analýz a posúdení, na základe ktorých je možné vytipovať jednotlivé objekty pre tu ktorú funkciu trávenia voľného času s potrebnou rekonštrukciou verejného priestranstva.

Abstract

Many of our cities are marked by the existence of industrial facilities located near wider city centres. After transition to free market economy, manufacturing in such objects became unprofitable and disappeared. Unused, abandoned buildings decay in functionality and construction conditions. Such situation degrades architectural look of local areas and also of the whole city. One of the solutions is conversion of industrial building into leisure activities centres. Revitalization process requires a number of surveys, analyses and assessments to identify individual objects with specific leisure function together with the necessary reconstruction of public space.

Sociálno-ekonomické zmeny spoločnosti 90-tých rokov minulého storočia a prechod plánovitého hospodárstva na trhové spôsobili zánik nerentabilnej výroby a s ňou opustenie priemyselných hál. Sprivatizované výrobné areály, častokrát nachádzajúce v blízkom okolí obytného prostredia, nenašli novú výrobnú náplň. Priestory jednotlivých objektov boli prenajaté iným podnikateľským subjektom na rôzne funkčne účely, ktorí nejavia záujem o rekonštrukciu budov, ani ich okolia. Stavebnotechnický stav pôvodných výrobných priestorov chátra, haly kvôli finančnej náročnosti opráv zívajú prázdnotou, v mestách vznikajú nevyužité komplexy- bronwields.

Obr. 1: Opustená fabrika bratislavskej cvernovky v širšom centre mesta zíva prázdnotou

S touto problematikou nezápasí len Bratislava, ale aj iné mestá. Niektoré lokality využili bývalú industriálnu architektúru pre vytvorenie kultúrnych zariadení. V Prahe vytvorené „Centrum současného umění DOX vzniklo rekonštrukciou a dostavbou priemyselných objektov, ktoré postupne vznikali od začiatku 20. storočia až do roku 1939.“ V meste Krems (Rakúsko) bola realizovaná „adaptácia bývalej tabakovej fabriky z polovice 19. storočia na jeden z najmodernejších rakúskych výstavných priestorov.“ [1] Trhové hospodárstvo spoločnosti však oproti minulosti vytvorilo zlepšenie materiálnych podmienok širokým vrstvám spoločnosti. Solídne finančné pomery v rodinách a nové možnosti nákupu širokého sortimentu tovarov v novovznikajúcich super a hyper marketoch podnietili vznik konzumného spôsobu života. Novodobý fenomén society charakterizovaný nárastom spotrebných výdavkov, zvyšovaním materiálnych statkov jedincov pričinil aj nárast voľného času ako sprievodného znaku modernej doby. Voľný čas je dôležitou súčasťou života v každom veku ako čas oddychu, uvoľnenia, zábavy, regenerácie síl, sebarealizácie v záujmových činnostiach, spoločenských kontaktov. Na rozdiel od minulosti nadobudol masový charakter s nasledujúci

odlišnosťami:

- „je individualizovaný, čas práce i oddychu teda nie je podriadený jednotnej kolektívnej kontrole prostredníctvom rituálu, náboženských regulí a pod., ale človek s ním disponuje relatívne samostatne
- je všeobecný, čo znamená, že sa týka prevažnej väčšiny členov spoločnosti;
- je postavený do protikladu k pracovnej dobe, ktorá vystupuje voči človeku ako „čas pre cudzích“. [2]

Trávenie voľného času sa uskutočňuje v oblastiach turizmu, kultúry, športu, hier, zábavy, médií, samovzdelávania, konzumu atď. Všetky formy sú založené na spoločnej štrukturálnej vlastnosti „afektívnej kontrole“ [3] a väčšej miere slobody. Voľba spôsobu trávenia v príslušnej oblasti je ovplyvňovaná nielen vnútornými potrebami a záujmami človeka, ale aj jeho blízkym okolím a materiálno-technickými podmienkami spoločnosti. Prírodné, rodinné, sociálne či pracovné prostredie, ktoré jedinca obklopuje, do značnej miery rozhoduje o tom, ako svoj voľný čas naplní. Charakter trávenia voľného času významne ovplyvňuje aj sociálno-ekonomický a vedecko-technický pokrok. Napríklad rozvoj informačných a komunikačných technológií vytvára podmienky pre trávenie voľného času pri počítači. Veľký podiel na znalostne orientovanej práci predstavuje individuálna, sústredená práca, ktorú odborník môže vykonávať relatívne nezávisle na ostatných členoch tímu. Pracovník sa tak do značnej miery stáva priestorovo nezávislým, mobilným vo vzťahu k svojmu pracovnému miestu. Dokonca môže spájať v rámci vlastného harmonogramu „prácu s oddychom, či iným typom práce pre vlastné rodinné zázemie“ [4].

Novou formou trávenia voľného času je tzv. „retailtainment“ [5]. Ide o spôsob trávenia voľného času spojením nakupovania a zábavy v nákupných a zábavných centrách. Trendom v rozvinutých krajinách je aktívny, človeku prospešný vynaliezavý a rozmanitý spôsob oddychu. Zaujímavá forma spájania zábavy s prímesou rôzneho poznania či vzdelania tzv. „edutainment“ [6] v podobe tematických parkov. Ďalším zo súčasných trendov vo sfére voľného času je vznik priemyslu voľného času, ktorý patrí v súčasnosti medzi najviac prosperujúce odvetvia hospodárstva. Na voľný čas, vzdelávanie a zdravotnú starostlivosť bolo v minulom storočí vynaložených „viac ako polovica finančných prostriedkov z rastu výroby“ [7]. Ponuka rôznych foriem aktivít (napr. vzdelávacie kurzy, predaj, prenájom priestorov a ďalšie) neustále rastie, čo vyvoláva potrebu ďalších priestorových kapacít. Existujúce zariadenia voľnočasových aktivít nie sú schopné saturovať rozmanité požiadavky obyvateľov na trávenie voľného času a v zastavaných územiach je pre ich výstavbu veľmi málo príležitostí. Jedným z riešení je využitie existujúceho opusteného, respektíve zanedbaného stavebného fondu bývalých priemyselných areálov lokalizovaných v blízkosti obytného prostredia mesta, či v jeho širšom okolí.

Obr. 2: Príklad využitia výrobne pórobetónu - maloobchodná predajňa stavebných materiálov

Veľkorozponové výrobné haly priam ponúkajú možnosti využitia priestorov pre voľnočasové aktivity. Avšak nie každý takýto objekt, či areál musí vyhovovať uvedenému zámeru. Voľba toho-ktorého opusteného priemyselného domu, či komplexu bronwields pre voľnočasové aktivity sa deje na základe vyhodnotenia predpokladov danej lokality z pohľadu praxou overených a vycizelovaných požiadaviek majúcich vplyv predovšetkým na rentabilitu a konkurenčnú schopnosť zamýšľanej prevádzky.

Popri uvedenom investorovom hľadisku sa skúma aj celý rad problémov súvisiacich s okolitým obytným priestorom a urbanistickou štruktúrou mesta. Medzi rozhodujúce sledované oblasti patria:

- geomarketingové posúdenie. Jeho úlohou je matematickou metódou vyčísliť predpokladanú rentabilitu zisk z predaja plánovaných ponúkaných druhov služieb v danej lokalite vo vzťahu ku kúpnej sile, vekovej skladbe a životných zvyklostí obyvateľov spádového územia. Ďalším poslaním posúdenia je vypočítať ekonomickú náročnosť funkčnej premeny, určiť objem financií potrebných na investovanie do objektu na jeho adaptáciu či rekonštrukciu, stanoviť časovú dĺžku predpokladanej návratnosti investícií, ako aj finančnú náročnosť následnej udržateľnosti prevádzky.
- urbanistická analýza. Pre úspech podnikateľského zámeru v opustenom priemyselnom prostredí je rozhodujúca jeho poloha vo väzbe na obytnú zónu, na štruktúru už existujúcich zariadení kultúry, športu, administratívy, maloobchodu, služieb a iné. Nie menej dôležité je overenie schopnosti implantovať funkcie zamýšľaných voľnočasových aktivít v hmotovo-priestorovej štruktúre opustených výrobných hál do blízkeho existujúceho zastavaného obytného prostredia tak, aby s ním vytvárala harmonický celok.

dopravný prieskum. Je orientovaný na štúdium možností dopravných vzťahov medzi revitalizovaným areálom a dopravným systémom mesta, a to z pohľadu

obslužnej funkcie voľnočasového zariadenia, bezkolíznych možnosti napojenia príjazdových komunikácií obsluhy zázemia zariadení a predpokladaných plošných nárokov statickej dopravy návštevníkov. Skúsenosti z rozvinutých krajín jednoznačne potvrdzujú premisu: „bez parkovísk niet biznisu“.

Obr. 3: Adaptácia nabytkárskej továrne na maloobchodné priestory s dostatočne veľkým parkoviskom

- historicko-pamiatkársky prieskum: Väčšina objektov priemyselného dedičstva nie je pamiatkovo chránená. Neznamená to však, že nemajú pamiatkovú hodnotu, že nenesú autentičnosť doby svojho vzniku. Preto je potrebné preskúmať špecifickosť stavebnej štruktúry, vyšpecifikovať hodnotu každého objektu, jeho stavebnej substancie. Poznanie existenčného príbehu areálu, jeho historickej ceny zohráva veľkú úlohu pri voľbe spôsobu jeho revitalizácie. Pamiatkárske hľadisko sleduje konverziou cieľ vytvoriť prostredie s vlastnou identitou, ktorá by vypovedala o pôvodnom charaktere areálu , či budovy a o svojej histórii.
- stavebno-konštrukčné posúdenie: Jeho cieľom je zhodnotiť technický stav konštrukcií, ich nosnosti, izolačných vlastností obvodových konštrukcií, kvality povrchových úprav. Posúdiť mieru konštrukčných zásahov v súvislosti s nárokmi nového využitia, ako aj mieru využitia existujúceho potenciálu stavby, jej plošných a priestorových možností. Odhaliť prípadné konštrukčné či architektonické artefakty, resp. architektonické skvosty, ktoré môžu vniesť do budúceho interiéru archaickú dimenziu a zároveň môžu spoluvytvárať magnet pre návštevníkov.
- priestorovo-dispozičná analýza. V rámci nej je potrebné vyhodnotiť dispozično-prevádzkové predpoklady existujúcich výrobných priestorov na implantáciu voľnočasových zariadení. V prípade využitia revitalizovaných priestorov pre integrované zariadenie maloobchodu, služieb, kultúry a športu, je žiaduce overiť možnosť vytvorenia krytej dobre presvetlenej pasáže ako ťažiskového priestoru budúceho zariadenia. Rozmerové nároky na priestor krytej ulice sú praxou overené so šírkou min.6 m a max.16 m. Priamočiara dĺžka takejto uličky sa odporúča max. 200 m. Ak je dlhšia, potom musí byť kvôli monotónnosti zalomená. V priesečníku takýchto dvoch smerov sa situuje či už zasklené, dobre presvetlené átrium s vodnou plochou, zeleňou, stravovacím zariadením, alebo s osadením prvkov vertikálneho komunikačného systému napr. eskalátory, schodiská, výťahy. Výška takejto uličky sa odporúča min cez dve podlažia budovy a galéria na hornom podlaží je vítaná. Zdokumentovať je potrebné aj priestory priamo nadväzujúce na plánovanú hlavnú komunikačnú kostru zariadenia, posúdiť ich priestorové i stavebno-technické kvality.
- architektonické zhodnotenie: Architektúra priemyselných budov pri svojom vzniku nebola len rýdzo účelová. Na jednotlivé objekty bola vždy kladená požiadavka reprezentácie majiteľa vo forme čo najelegantnejšieho vzhľadu jednotlivých stavieb, lebo areál fabriky bol zároveň symbolom majetnosti továrnika. Architektonickou kritikou je potrebné zatriediť jednotlivé objekty do stupnice kvality a dôležitosti ochrany. Zvláštnu pozornosť je treba venovať umeleckému dielu, ak sa ono nachádza v riešenom území.

Obr. 4: Zanedbaný objekt cvernovej továrne v Bratislave vhodný na voľnočasové aktivity v obytnom prostredí

Umelecké dielo vždy zohrávalo významnú úlohu v oblasti architektúry. Jeho potretie, či likvidácia spôsobuje veľkú škodu v konverzii industriálneho dedičstva.

- enviromentálne aspekty: V procese konverznej ambície priemyselného územia pre voľnočasovú funkciu je veľmi dôležité posúdiť potencionálne dopady zámeru na okolité územie a jeho obyvateľov. Nakoľko cieľom revitalizácie vytypovaného územia je zvýšiť vhodnú koexistenciu väčšieho počtu zariadení a vytvoriť kvalitnejšiu identitu v rámci obytného celku, je potrebné v tomto kontexte posúdiť otázku: aký prospech prinesie nová funkcia do územia a akú enviromentálnu záťaž predstavuje pre životné prostredie ľudí.

Prieskumné posúdenie lokalít priemyselného dedičstva developermi voľnočasových aktivít na základe vyššie definovaných hľadísk, môže vyústiť do rezultátu s piatimi možnými alternatívami riešenia:

- sprístupnenie priemyselného areálu ako pamätníka histórie územia,
- zachovanie areálu s čiastočnou prestavbou a dostavbou pre zmenu funkčného využitia,
- asanácia brownfieldu a uvoľnenie plochy pre nové koncepčné riešenie retailingu vo väzbe na urbanistickú štruktúru mestského organizmu,
- ponechanie areálu zubu času, v rámci čoho prebehne zmena z brownfieldu na greenfield,
- premena dominujúceho, technicky a konštrukčne náročného areálu na atrakciu (land-art) [8].

Prínosné pre konverziu samotného areálu so zachovaním jeho autenticity (jeho prežitého príbehu) pre voľnočasové využitie je najideálnejší koncepčný prístup zachovať areál, jeho hmotovú substanciu v pôvodnej podobe, prípadne s rekonštrukciou jej nevyhovujúcich častí autochtonnej konštrukcie, alebo dostavbou chýbajúcich požadovaných objemov. Adaptáciou vnútorných priestorov pre integrované zariadenia aktivít voľného času sa umožní sprístupnenie bývalých výrobných hál verejnosti, čím dôjde k ich nenásilnému zapojeniu do okolitej existujúcej štruktúry zástavby. Revitalizáciou nielen interiérových prvkov a konštrukcií, ale aj susediacich exteriérových plôch sa obohatia a doplnia poloverejné i verejné priestranstvá, čím sa vtlačí mestskému prostrediu špecifický charakter s jedinečnou atmosférou, ťažko dosiahnuteľnou novovybudovanou zástavbou. Využitím existujúcej urbanistickej štruktúry konverzného územia, jeho citlivého zakomponovania do sídelnej organizácie budov sa vytvorí identifikačný znak nového centra. Zachovaním pôvodného architektonického výrazu priemyselného dedičstva , ktoré bolo navrhnuté s cieľom prispôsobenia sa výrobným procesom, sa umocní osobitosť tvarového výrazu renovácie. V prípade existencie dominantného architektonicko-konštrukčného prvku v areáli a jeho vhodným začlenením do celkového riešenia môže vzniknúť zrakový orientačný bod v danom obytnom prostredí. Ponechaním a dizajnerským pojednaním pôvodných konštrukčných detailov, kovových prvkov, či strojovo-výrobných fragmentov vo vnútorných priestoroch možno obohatiť interiér komunikačno-spoločenských prevádzok, zachovať čitateľnosť pôvodnej funkcie, „rešpektovanie pôvodnej atmosféry a autenticity diela“ [9]. Valorizáciou svojich vlastných hodnôt si zabezpečia širokú príťažlivosť a ocenenie. Pôvodná nefunkčnosť objektov alternatívne areálov bude nahradená spoločensky príťažlivými riešeniami, ktoré budú aktuálne reagovať na potreby súčasnosti.

Niveau úspechu konverzie priemyselného dedičstva pre účely voľnočasových aktivít možno určiť podľa miery zachovania génia loci. Tá je závislá od vôle budúceho prevádzkovateľa. I keď využitie pôvodných stavebných objektov je z hľadiska ekologického a ekonomického výhodnejšie, predsa len rozhodnutie súkromného investora je veľakrát neisté. Pre zachovanie historického dedičstva v plnohodnotnom rozsahu a stálu prevádzku novej funkcie je potrebné využiť všetky opustené priestory, čo v mnohých prípadoch záujemcovia o podnikanie nie sú ochotní rešpektovať. V súčasnej dobe, keď je trendom znižovanie spotreby energií (a to nielen z pohľadu nákladov, ale najmä z pohľadu dostupnosti ich zdrojov), sa javí potreba voľby energeticky efektívneho konceptu. Pre architektov a stavebníkov sa tu otvára priestor na citlivé, prostrediu priateľské a zároveň inovatívne riešenia s využitím aj rôznych foriem OZE a v ich rámci aj priamej výroby energie integráciou fotovoltiky do architektúry. Implementáciu súčasných aktuálnych požiadaviek na znižovanie energetickej náročnosti stavieb a dnes už očakávaný i štandardne požadovaný komfort vnútorného prostredia, so všetkými jeho atribútmi, súčasne však so stále viac prítomným záujmom o ochranu architektonického dedičstva, bude do budúcna potrebné jasne, ale citlivo naformulovať a navzájom skĺbiť. To si vyžaduje, aby pre túto špecifickú oblasť architektonickej tvorby, ktorou obnova pamiatok nesporne je, boli podmienky a prístupy k rekonštrukcii, obnove resp. revitalizácii vždy „šité na mieru“ [10]. Pre splnenie požiadaviek konverzie musí byť vôľa súkromného sektora spolupracovať s verejnými inštitúciami a to nielen v odborno-profesnej rovine, ale aj vo sfére ekonomickej a administratívno-schváľovacej. Miestna samospráva je jedným z kľúčových zainteresovaných subjektov. Ochota a kooperácia zaangažovaných inštitúcii vždy vedie k vzniku synergického pôsobenia rôznych funkcií pod jednou strechou, výsledkom čoho sú polyfunkčné zariadenia s rôznymi voľnočasovými prevádzkami zabezpečujúci spokojnosť obyvateľov, vyššiu kvalitu života a zachovanie kultúrneho dedičstva v meste.

LITERATÚRA

[1] KONČEKOVÁ, D.; SCHLEICHER, A.: Kunsthalle, In Zborník z Vedeckej konferencie [ŠOV] BA 2012,

I. roč., FA STU Bratislava 2012, s. 128–129. ISBN 978-80-227-3844-6.

[2] PÁCL, P.: Čas volný, In Velký sociologický slovník. Univerzita Karlova, Vydavatelství Karolinum, Praha, 1996, str. 156, ISBN 80-7184-164-1.

[3] OPASCHOWSKI.: Pädagogik der freien Lebenszeit, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1996, str.46, ISBN: 978-3810015636.

[4] NAHÁLKA, P.: Environmentálne aspekty architektonickej tvorby vnútorného prostredia administratívnych budov, In: Drevostavby a ekologické bývanie [elektronický dokument] : Vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou, TU Zvolen,2012, str.5, ISBN 978-80228-2356-2.

[5] CHORVÁT,I.: Voľnočasové aktivity obyvateľov Slovenska, Bratislava: SAV, 2011.,str.8,

ISBN 978-80-85544-68-8.

[6] NĚMEC,J.: Edutainment - trendy v oblasti volného času. In Sýkora, J.: Výchova a volný čas, Hradec Králové, Gaudeamus, 2008, str. 59,ISBN 978-80-7041-730-0.

[7] ŠERÁK, M.: Zájmové vzdělávání dospělých, Praha, 2005, FF UK, str.36, ISBN 80-86284-55-7.

[8] http://archiweb.cz/news.php?action=show&id=38&type=1

[9] KONČEKOVÁ, D.: Architektonické dedičstvo a súčasné požiadavky školských stavieb (so zameraním na územie Slovenska), In: Obnova kultúrneho dedičstva- Zborník referátov z Vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou, STU Bratislava, 2012, str. 94, ISBN 978-80-227-3811-8.

[10] ORAVCOVÁ, E.: Obnova architektonických pamiatok a fotovoltika, In: Obnova kultúrneho dedičstva- Zborník referátov z Vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou, STU Bratislava, 2012, str.93, ISBN 978-80-227-3811-8.

Ing. arch. Milan Andráš, PhD.

Slovenská technická univerzita

Fakulta architektúry, Nám. Slobody č. 19, 812 45 Bratislava

andras@fa.stuba.sk

PRZEKSZTAŁCENIA STRUKTURY PRZESTRZENNEJ MAŁYCH MIAST W 2-GIEJ POŁOWIE XX WIEKU

ANNA PAWLAK

Abstrakt

Małe miasta w Polsce stanowią ponad połowę całkowitej ilości miast i wraz z ich walorami kulturowymi i sposobem zagospodarowania tworzą charakterystyczny obraz kraju[1]. Okresy przemian gospodarczych od końca II wojny światowej miały duży wpływ na ich rozwój lub stagnację, co z kolei miało związek z przekształceniami struktury przestrzennej. Skutek działań lat minionych jest widoczny po dzień dzisiejszy.

Abstract

Small towns institute above half of total quantity towns in Poland. Their cultural values and way of arrangement make characteristic appearance of country. The period of economic transformation since the end of the II world war has been great influence for their development or stagnation and changes of spatial structure. The effects of past time activities is visible up nowadays.

Spośród obecnej liczby około 880 miast w Polsce ponad połowę stanowią miasta małe liczące poniżej 10 tysięcy mieszkańców, które tworzą charakterystyczny wizerunek kraju . Są one reliktem, pozostałością dawnych układów urbanistycznych i aktywności, które oparte były na odmiennych od dzisiejszych warunkach produkcji i innej od dzisiejszej organizacji usług.

Równomierne rozmieszczenie małych miast jako ośrodków usługowych związane było z podstawowymi ich funkcjami i wynikało z bezpośredniego zasięgu pojazdu konnego. Zmiany, jakie nastąpiły w dawnej organizacji układów sieci miasteczek w Polsce południowej spowodowała budowa kolei żelaznej, co miało miejsce dopiero w końcu XIX wieku. Ośrodki miejskie, które wtedy znalazły się na szlaku kolejowym uzyskały lepsze powiązanie z innymi częściami kraju i zwiększyły tym sposobem swój zasięg wpływu. Wprowadzenie nowego środka transportu, jaką była kolej, stał się rozwój miast zlokalizowanych się wzdłuż przebiegu linii kolejowych i równocześnie degradacja tych, które znalazły się poza ich zasięgiem. Wraz z rozwojem miast następowały przeobrażenia ich układów urbanistycznych, pojawiała się nowa zabudowa i często zmiana ich charakteru. Dla pozostałych ośrodków miejskich w obszarach kraju mniej dostępnych komunikacyjnie, poprzez brak podstaw ekonomicznych dla rozwoju[2] oznaczało to stagnację i w efekcie doprowadziło do utraty praw miejskich[3].

Lata II wojny światowej spowodowały wyniszczenie społeczeństwa polskich miast oraz zniszczenie substancji materialnej, w tym w dużej ilości zabytków. Wszelkie działania podejmowane w pierwszych latach powojennych dotyczyły głównie odbudowy miast ze skutków zniszczeń wojennych i w miarę możliwości zachowania ich wartości historycznych. W wyniku przemian społeczno-gospodarczych związanych ze zmianą ustroju, a zwłaszcza uprzemysłowienia kraju nastąpił dynamiczny proces urbanizacji.

Liczba ludności w Polsce od 1950 roku do 2000 roku wzrosła o 56%, podczas gdy liczba ludności w miastach wzrosła o 126%. W 1950 roku w miastach mieszkało ok.10 mln, a w 2000 roku już 24 mln ludzi[4]. W okresie tym można spotkać się z powszechnym zjawiskiem industrializacji kraju. W celu nadrobienia zacofania gospodarczego, w jakim znalazły się miasteczka nastąpił proces uprzemysłowienia, a z tym związana urbanizacja. Inwestycje przemysłowe łatwiej uzyskiwały miasta większe i te, które leżały w obszarach eksploatacji surowców. Jednakże przy dynamicznym rozwoju nie zawsze miasta uzyskały rozwój harmonijny i zrównoważony.

Małe miasta, które służyły jako ośrodki obsługujące sąsiednie miejscowości, często napotykały trudności nie tylko w swoim rozwoju, ale wręcz w prawidłowym funkcjonowaniu. Nacjonalizacja gospodarki, a zwłaszcza handlu, doprowadziła do ograniczenia ich dotychczasowych funkcji społeczno-gospodarczych związanych z obsługą rolnictwa, skutkiem czego przeżywały degradację i powolny upadek. Dlatego próby zlikwidowania kryzysu poprzez lokowanie inwestycji przemysłowych, zwłaszcza opartych na lokalnych zasobach wzmocniły nieco gospodarkę, ale doprowadzały do wielu konfliktów przestrzennych i niejednokrotnie zatraceniu tożsamości miasteczek.

Począwszy od lat 50-tych w środowiskach naukowych podejmowano wiele znaczących problemów

badawczych skoncentrowanych na określeniu aktywizacji małych miast. Środowiska akademickie angażowały się również na opracowaniach naukowych mających na celu wymyślenie i wypracowanie odpowiednich strategii dla rozwoju społeczno-ekonomicznego zaniedbanych terenów, w tym obszarów małych miast[5].

Proces uprzemysłowienia trwający 40 lat sprawił, że małe miasta znajdujące się na obszarze Polski południowej obfitującym w tereny o charakterze wypoczynkowo-rekreacyjnym i uzdrowiskowym znalazły się pomiędzy miastami o dużej dynamice rozwoju, a terenami niezwykle cennymi przyrodniczo. Rozwój miast związany z uprzemysłowieniem i dynamiką urbanizacji spowodował szereg konfliktów przestrzennych i zagrożeń ekologicznych dotyczących samych układów miejskich, jak i całych regionów.

fot.nr 1– rynek w Jędrzejowie zamieniony w rondo komunikacyjne

W miarę rozwoju motoryzacji i wzrostu liczby samochodów osobowych w drugiej połowie XX wieku nastąpiły zasadnicze zmiany w warunkach rozwoju układów osadniczych, porównywalne z tymi, które zaszły wraz z wprowadzeniem kolei żelaznej. O regionalnym układzie zaczął decydować transport ludzi i towarów i stał się jednym ze środków aktywizacji miast. Komunikacja autobusowa, modernizacja i budowa nowych dróg kołowych spowodowały rozwój osadnictwa wzdłuż tras komunikacyjnych, czego skutkiem zostało rozproszenie zabudowy i rozciągnięcie terenów zainwestowanych z dala od centrów miasteczek.

Wraz z rozwojem motoryzacji występuje nagminne zjawisko zepchnięcia centrów małych miast do roli węzłów komunikacyjnych. W takich przypadkach rynek miasteczka całkowicie zmienił swoją funkcję z handlowo-usługowej w ronda lub skomplikowane skrzyżowania dróg i to często dróg tranzytowych.

Pieszy użytkownik głównej przestrzeni publicznej miasta został zepchnięty na drugi plan, a priorytet uzyskał pojazd kołowy. Jest to sytuacja sprzeczna w stosunku do głównej roli i rangi centrum miasteczek, które skupiają na swym obszarze najważniejsze obiekty użyteczności publicznej, często o bardzo wysokich wartościach historycznych i walorach estetycznych. W latach 70-tych częstym zjawiskiem pojawiającym się na obszarach małych miast jest tendencja wyprowadzania ważnych dla życia mieszkańców usług poza obręb historycznego centrum. Spowodowało to zamieranie życia publicznego w rynkach i powstawanie sztucznych „centrów" o przypadkowych formach architektonicznych dalekich od tradycyjnego budownictwa.

fot.nr 2- rynek w Kalwarii Zebrzydowskiej leżący na trasie drogi o znaczeniu międzynarodowym prowadzącej z Krakowa do przejścia granicznego w Cieszynie

Przekształcenia w strukturze przestrzennej związanej z dynamicznym rozwojem niektórych miasteczek[6] były powodem zniekształceń układu urbanistycznego i utratę ich tożsamości. Charakterystycznymi cechami tego procesu były m.in.: chaos przestrzenny, brak czytelności układu urbanistycznego, dewastacja struktury zabytkowej, konflikty funkcjonalno-przestrzenne. Dynamicznemu rozwojowi gospodarczemu tych lat często towarzyszyła zła jakość wykonania i nieodpowiednia obca forma architektoniczno-przestrzenna powstających obiektów i zespołów budynków. W okresie tym powstawały głównie nowe budynki siedziby władz i placówki oświatowe. W miejscu indywidualnej zabudowy miasteczka pojawiły się nowe obiekty użyteczności publicznej (np. popularne w tym okresie domy towarowe), często lokalizowane w zabytkowej tkance urbanistycznej rynku, a także budynki mieszkalnictwa wielorodzinnego, które zaburzyły skalą harmonijną zabytkową zabudowę.

Tym sposobem powstały nowe, negatywne dominanty w kompozycji przestrzennej harmonijnej zabudowy małomiasteczkowej.

Zjawiskiem związanym z okresem lat 70-tych XX wieku było pojawianie się sporych rozmiarów inwestycji przemysłowych nieprawidłowo zlokalizowanych i zaburzających wartości krajobrazowe oraz kompozycyjne malowniczych miasteczek. Ogólnie mówiąc, brak szacunku dla istniejącej kultury przestrzeni doprowadziło

w wielu przypadkach do degradacji krajobrazu małych miast i wartości kulturowych oraz stworzenie wielu konfliktów przestrzennych i funkcjonalnych powodujących utratę ich indywidualnego charakteru.

Jak już wspomniano wcześniej charakterystyczną cechą urbanizacji w Polsce drugiej połowy XX wieku była silna zależność od wzrostu zatrudnienia w przemyśle, jednakże odbywała się ona przy stosunkowo słabym tempie rozwoju sektora usługowego. Proces urbanizacji do końca lat 80-tych miał industrialny charakter. Następowało odchodzenie ludności od zawodów związanych z rolnictwem i przechodzenie do pracy w przemyśle i budownictwie. Wiązało się to oczywiście z migracjami ze wsi i małych miast do większych ośrodków miejskich. Zmalało znaczenie małych miast w ogólnym zaludnieniu kraju i często obniżenie rangi historycznych miasteczek i ich roli w regionie[7].

fot.nr 3 - Zakliczyn- przytłaczająca kubatura domu towarowego wprowadza dysonans przestrzenny

Dopiero przemiany społeczno-gospodarcze i ustrojowe ostatniej dekady XX wieku, a zwłaszcza powrót do gospodarki wolnorynkowej i systemu samorządowego stworzyły nowe szanse rozwoju małych miast. Odrodziła się koncepcja rozwoju opartego na uwarunkowaniach wewnętrznych zakładającego wykorzystanie lokalnych zasobów rozwojowych. Po 1989 roku nastąpiło zmniejszenie roli sektora przemysłowego w strukturach zatrudnienia ludności na korzyść sektora usługowego. Przemiany te przełożyły się na zmianę roli i funkcji wielu małych miast oraz ich działalności gospodarczej i fizjonomii.

Koniec XX wieku dał istotne zmiany w dynamice rozwoju ludnościowego i typach funkcjonalnych miasteczek. Są one odzwierciedleniem rozwoju gospodarczego i przemian strukturalnych, których efektem jest rozrastanie się sektora usługowego oraz ich zmiany jakościowe[8]. Zwiększył się popyt na usługi i wzrost znaczenia tego sektora oraz rozpoczął się proces deindustrializacji miast. Wzrost znaczenia usług w rozwoju małych miast jest niezwykle korzystnym zjawiskiem, w związku z dużymi zaniedbaniami w tej strefie oraz dużych brakach usług i instytucji, które służą zaspokajaniu podstawowych potrzeb społeczeństwa.

Od 1998 roku liczba mieszkańców małych miast zaczyna wzrastać. Wiąże się to z wyhamowaniem wzrostu zaludnienia w dużych miastach oraz odpływem ludności na obrzeża dużych miast i do miast najmniejszych. Rozpoczął się proces dezurbanizacji związany ze wzrostem zaludnienia w małych miastach.

Droga przyszłego rozwoju małych miast tkwi w wykryciu zasobów społeczno-ekonomicznych oraz wyborze odpowiedniej strategii rozwojowej i określenia warunków, możliwości i sposobów ich uruchomienia w dłuższej perspektywie czasu. W pierwszym etapie istotne jest określenie najbardziej efektywnych kierunków przyszłego rozwoju.

Rozwiązywanie problemów małych miast wydaje się łatwiejsze w porównaniu z problemami trapiącymi duże miasta ze względu na ich mniejszy obszar i większe zaangażowanie oraz znajomość trudności, zarówno ze strony mieszkańców, jak i samorządy lokalne. Od początku lat 90-tych XX wieku znane jest w Polsce pojęcie rewitalizacji jako zintegrowanego zespołu wieloletnich działań w celu wyprowadzenia ze stanu kryzysu poszczególnych obszarów miasta. Pierwsze programy samorządowe pojawiły się w kilku większych miastach, ale mimo zaangażowania władz lokalnych nie można było w pełni zrealizować programów naprawczych ze względów finansowych. Dopiero po akcesji Polski do Unii Europejskiej zostały uruchomione środki finansowe pomocne do zrealizowania tych działań.

Rozpatrując problemy przestrzenne małych miast w okresie minionych dziesięcioleci, czyli od czasu odzyskania niepodległości po II wojnie światowej, aż do okresu transformacji po 1989 roku, można stwierdzić, iż nierespektowanie szacunku dla istniejących wartości przestrzennych doprowadziło w wielu przypadkach do degradacji krajobrazu małych miast oraz wywołanie konfliktów przestrzennych powodujących utratę indywidualnego charakteru i tożsamości oraz specyfiki miasteczek.

fot.4 – Sucha Beskidzka –betonowe osiedle w malowniczym górskim miasteczku

W procesie przekształceń struktury przestrzennej miast, których początek miał miejsce w okresie odbudowy ze zniszczeń wojennych, zmian ustrojowych związanych z nacjonalizacją gospodarki oraz procesu urbanizacji o industrialnym charakterze, większość małych miast, i to zarówno ich układy urbanistyczne, zespoły zabudowy, jak i pojedyncze obiekty tradycyjnej architektury małomiasteczkowej zostały zdominowane przez zabudowę standardową, typową i powtarzalną w każdym regionie kraju od południa po północ i od wschodu po zachód kraju. Spowodowało to zatracenie prawidłowego rozwoju tkanki urbanistycznej. Dlatego głównym atrybutem przy realizacjach przyszłych przedsięwzięć inwestycyjnych, modernizacjach, przebudowach i rewitalizacjach musi być zachowanie odmienności terytorialnej i specyficznych cech przestrzenno-funkcjonalnych miasteczek. Prawie każde małe miasto posiada swój indywidualny charakter i klimat miejsca, bardziej lub mniej , ale cenne relikty historycznej zabudowy oraz układy urbanistyczne, które powinny być respektowane jako najważniejsze dobro nie do podważenia.

ODNOŚNIKI

1) małe miasta są zasadniczym elementem systemu osadniczego w Polsce i od średniowiecza tworzą charakterystyczny szkielet osadniczy
2) gdzie upadało rzemiosło, a ludność zajmowała się głównie rolnictwem
3) dla prawie 1/3 miast obszaru Polski południowej
4) wskaźnik urbanizacji zwiększył się z 42,5% w 1950 roku do 61,7% w 2000 roku
5) np.: Kazimierz Wejchert; „Miasteczka polskie jako zagadnienie urbanistyczne", Warszawa 1947, Zbigniew Wzorek; „Problemy rozwoju metody planowania regionalnego w ośrodku krakowskim", „Wybrane problemy małego miasta w regionie krakowskim", Kraków 1966
6) związany z okresem reformy administracyjnej w latach 70-tych XX wieku
7) w okresie od 1970 roku do 2000 roku nastąpiły znaczące zmiany w typach funkcjonalnych małych miast. Zmalała liczba miast rolniczych, rolniczo-usługowych i usługowo-rolniczych, a rozrosła się 6-cio krotnie liczba miast usługowych. Odsetek miast usługowych zwiększył się z 8,6% w 1973 roku do 42,5% w 2000 roku
8) nastąpiło zwiększenie udziału małych miast o funkcjach usługowych i usługowo-przemysłowych, które w 2000 roku stanowiły 24,3% ogółu małych miast

LITERATURA

[1] WEJCHERT K. ,Miasteczka polskie jako zagadnienie urbanistyczne, Wydawnictwo Ministerstwa Odbudowy Nr. 8, Warszawa 1947

[2] WZOREK Z., Wybrane problemy małego miasta w regionie krakowskim, [w:] Teka Komisji Urbanistyki i Architektury PAN, t.II, Kraków 1968

[3] ADAMCZEWSKA-WEJCHERT H., WEJCHERT K., Małe miasta, Arkady, Warszawa 1986
[4] BARTKOWICZ B., BARTKOWICZ T., Ekologiczne podstawy funkcjonowania i rozwoju miast, [w:] Teka Komisji Urbanistyki i Architektury PAN, t.XXII, Kraków 1988

[5] BARTKOWICZ B., BARTKOWICZ T., Przemiany struktury przestrzennej wybranych miast woj.nowosadeckiego, [w:] Teka Komisji Urbanistyki i Architektury PAN, t.XVI, Kraków 1982

[6] SZYMAŃSKA D., Niektóre aspekty urbanizacji w Polsce w latach 1950-2000, [w:] Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast, Red.Słodczyk J., Uniwersytet Opolski, Opole 2002

[7] PAWLAK A., Problemy przestrzenne wybranych małych miast położonych w strefie turystyczno-wypoczynkowej Małopolski Południowej, [w:] Czasopismo Techniczne, Politechnika Krakowska, 2-A/2009 z.10, ROK 106, Kraków 2009

[8] PAWLAK A., Zmiany przestrzenno-funkcjonalne centralnych obszarów miasteczek Polski południowej w związku ze wzrostem aktywności gospodarczej, [w:] Transformacja funkcji miejskich w ośrodkach lokalnych, Akademia Ekonomiczna, Katowice 2010

[9] PAWLAK A., Działania przestrzenne w programach rewitalizacji obszarów miejskich- wybrane przykłady miast Małopolski, [w:] Czasopismo Techniczne, Politechnika Krakowska, 1-A/2011, Kraków 2011

Dr inż. arch. Anna Pawlak

Instytut historii architektury i konserwacji zabytków

Katedra planowania przestrzennego i ochrony środowiska

anpawlak@poczta.fm

THE QUALITY OF PUBLIC SPACE IN A 1970'S HOUSING DEVELOPMENT, ON THE EXAMPLE OF IGNACY PADEREWSKI HOUSING ESTATE.

ANNA KOSSAK-JAGODZIŃSKA

Abstract

Housing estates of the latter half of the 20th century are usually based on broad and diversified architectural and urban planning principles that are complex in their functional and spatial structure, meant to be inhabited by large groups of people (from a few thousand, up to more than 10 thousand inhabitants). In this case, we may say that it is a "city within the city". Nowadays, do they meet the standards of contemporary users? Is the quality of public space satisfactory?

1 INTRODUCTION

At the beginning, we should give some thought to what public space is: why is the quality so important for the city and the estate, why can the housing development be considered as a "city within the city" and what can reflect its urbanity?

The essence of the city is its role as a place of contacts, made, to a large extend, in public space. Therefore, the existence of good urban space is considered as one of the fundamental conditions of the preservation of this form of settlement.

Danuta Kochanowska [1]

The quality and condition of public space synthetically determine the state and functioning of the city and the life quality of its inhabitants.

J.M. Chmielewski [2]

Just like a human family, the city may grow only by reproduction and multiplication, which must lead to polycentrism (…) The fundamental module of the polycentric city is an autonomous quarter perceived a city within the city.

Leon Krier [3]

A city within the city is an element of the existing structure but constituting an integral (immanent) value and, at the same time, supporting the city's entire urban value by its specific value.

Wojciech Kosiński [4]

When analyzing the above criteria, one may easily assume that housing estates of the 1970's can be indeed a "city within the city", in the full sense. The number of dwellers and the abundance of commercial, cultural, educational and recreational functions make the settlements almost self-sufficient spatial arrangements, small cities.

The author of this study cooperated several times with J. Seredyńska in the research on the quality of public space of the squares in Katowice [7-11]. She came to a conclusion that, since the quality of public space as a meeting place in the city significantly affects its functioning, the same principle can be applied to the squares and greens between the buildings of the estates, that is the "cities within the city". It became a valuable contribution to the discussion.

2 IGNACY PADEREWSKI HOUSING

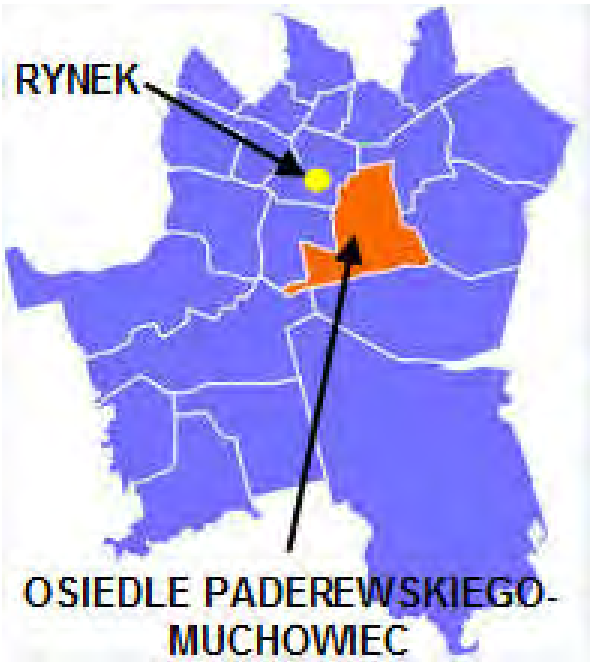

Fig.1 Location of Paderewski-Muchowiec Housing Estate on a scale of the city, and the distance from Central Katowice. [6]

ESTATE IN KATOWICE.

Ignacy Paderewski Housing Estate in Katowice – a housing settlement situated south east of Central Katowice. Together with Katowice-Muchowiec sport airport, they form a district called Paderewski-Muchowiec Housing Estate (Polish: Osiedle Paderewskiego-Muchowiec). [5]

Fig.2 A bird's eye view of Paderewski-Muchowiec Housing Estate. [6]

Katowice Housing Association (Polish: Katowicka Spółdzielnia Mieszkaniowa), the investor, took a decision to build the estate in 1965. The authors of the project are Jurand Jarecki, Stanisław Kwaśniewicz and Ryszard Ćwikliński. The construction started in 1970 and was finished in 1980.

The covered area amounts to 15% of the estate's grounds, the development density index (net) is 1.28, weighted arithmetic mean of number of storeys is 8,53. The development mostly consists of tall residential buildings (twenty 10 and 11-storey buildings). The estate is inhabited by 12 thousand people. Between 2000-2013, three small enclaves of 4-storey buildings had been erected: Firstly, 7 buildings of "Bay" (Polish: "Zatoka"), then 4 buildings of "Cypress Estate" (Polish: "Cyprysowe Osiedle"), and then 4 buildings of "Recreational Valley" (Polish: "Rekreacyjna Dolina"). There is still more to come. Today, a new complex of 4 – 8-storey buildings is under construction, the so called "Three Ponds"(Polish: "Trzy Stawy"). [5]

Fig.2 The panorama of the estate, a view from the Three Ponds Valley. [6]

The location of Ignacy Paderewski Housing Estate is very convenient: in the north-west it borders on Central Katowice and it is easy to access from the A4 motorway and Diametral Motorway (Polish: Drogowa Trasa Średnicowa). The location of Ignacy Paderewski Housing Estate is very convenient: in the north-west it borders on Central Katowice and it is easy to access from the A4 motorway and Diametral Motorway (Polish: Drogowa Trasa Średnicowa).

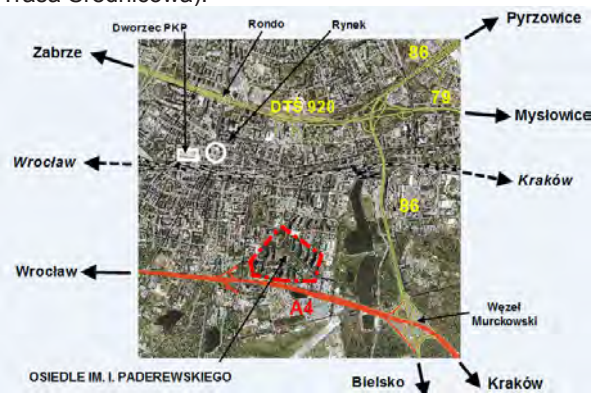

Fig.4. Communication scheme of I. Paderewski Housing Estate with main arteries and railroads (Dworzec PKP – Train Station; Rondo – the main roundabout; Węzeł Murckowski – Murckowska junction) (own picture).

In the west the settlement borders on beautiful recreational and sport area: Three Ponds Valley (there are three big ponds and numerous small ones, numerous cycle routes, a harbour with a beach volleyball pitch and Katowice Horse Riding Club), which is an oasis of peace and greenery, a place where one can pleasantly spend some time with family.

In the neighbourhood, there are, among others: Silesian Library, the Academy of Music, the Silesian University of Technology; the buildings of: the Regional Court, the regional rescue service, BGŻ and PKO BP Banks, office buildings, Campanille Hotel, "Trzy Stawy"

Fig.5. Functions located in the neighbourhood of I. Paderewski Housing Estate (Usługa – Service; Handel – Commerce; Oświata – Education; Przemysł – Industry; Rekreacja – Recreation; Plac Rady Europy – The Council of Europe Square) (own picture)

commercial centre, “Biedronka” supermarket and “Belg” shopping centre.

In the area of the settlement, there are numerous shops, such as Lidl, and a local market. On the ground floors of the buildings, there are 241 business establishments of a total area of 10 777m². They consist of small groceries, a shoe repairer, a watch repairer, a tailor, hairdressers, etc.

Convenient location of a primary and secondary school, three nursery schools and a crèche is an additional asset that encourages young married couples to settle there. [5]

Fig.6. Main functional zones in I. Paderewski Housing Estate in Katowice. (own picture)

3 CRITERIA ADOPTED FOR PUBLIC SPACE QUALITY EVALUATION

Squares and spaces between the buildings can be systematized in accordance with a dominant function. [8]

- public
- sacred
- commercial
- representative
- communicational
- recreational

According to E. Hall’s concept [12]: “The way of organizing space influences mental condition of people in it.” The features of “a sociopetal” space are as follows: [9]

- enclosed space – perceptible and well defined space boundaries,
- scale and proportion of space – the shape of a square and its size,
- lighting – lighting of medium intensity, constant, regardless of the seasons and time of a day,
- space arrangement – perceptible idea that organizes space, not overly sterile and not overloaded,
- “furnishing” – high quality elements of street furniture: benches, playgrounds for children, dustbins, lighting..., comfortable, solid and stable “furniture”,
- the colour of urban interior – preferred pastel colours, browns and yellows, and green recreational areas,
- individualization of space – filling with unique items, that refer to a certain place; interesting accompanying functions – representative, recreational, social and cultural,
- distracting elements – all elements deteriorating the comfort of using the space: noise, exhaust fumes, unpleasant smells, too intensive air flow, etc.

In accordance with the PPS method (Project for Public Spaces) [13], there are four basic qualities of a successful public place: [10,11]

- uses and activities – people are engaged in various activities there,
- sociability – people meet each other, initiate contact with others, they feel an emotional bond with the space,
- Comfort and image – safe, clean, accessible scale of surrounding development, comfortable and safe street furniture (benches, dustbins, etc,
- access and linkages – people want to meet each other there and initiate contact with others, they are emotionally attached to the space.

Fig.7 Location of analysed places in the I. Paderewski Housing Estate. (own picture)

4 THE QUALITY OF PUBLIC SPACE IN I. PADEREWSKI HOUSING ESTATE

The evaluation is based on the most characteristic public places in the settlement: Polish Soldier Square (Polish: Plac Żołnierza Polskiego), the market place, two squares between residential buildings, and also a square in the new enclave of “Cypress Estate”.

4.1 Polish Soldier Square (Fig.8)

The square is situated by the Graniczna street, in the I. Paderewski housing estate. On the Monument of the Polish Soldier, which towers over the square, one may find the names of the WWII battlefields. The Polish Soldier Square is a place where parades are organized and wreaths are being laid on the occasion of state celebrations. It is also a venue of community festivities and concerts. On everyday basis, it is a meeting place for young people, moms with children, and for roller blade, skateboard and bike riders. In the winter, the em-

bankment of the monument changes into a hill for sleigh riding. Next to the square, near a local clinic, there is a small car park, and by the street, there is a bus stop. Two years ago the square underwent major renovation. The square was rearranged, the flooring, lighting and street furniture was changed, a few single trees were planted and nicely lit.

4.2 Market Place (Fig.9)

A square of a strictly commercial function. It is situated to the south of Graniczna street roundabout, in the neighbourhood of the shopping centre, recreational square and one of the two education facilities. The glory days of the market place have passed long ago. It used to be vibrant with life, gladly visited by the inhabitants. Fierce competitiveness of new shopping centres and little shops in the ground floors of the building made the market go under and today, it is in liquidation.

4.3 Squares Between Residential Buildings (Fig.10 and 11)

They are supposed play the role of semi-private, green recreational areas for the residents. Today, this role is played only by those areas that do not consist of building entrances. Just like in the case of the first of the presented spaces (Fig.10). Among luxuriant greenery, there is a playground that consists of decent elements of street furniture. Another one, intrinsically turned into a car park, overwhelmed with ubiquitous cars (Fig.11). Damaged lawns, patched roads full of holes complete the work of destruction.

4.4 Square in the „Cypress Estate"

A square between four 4-storey buildings that are surrounded by the fence, make a separated quarter. This guarded residential "ghetto" goes out to meet the development fashion and a vogue for apartments in fortified stronghold. Carefully cut grass, groomed pathways, benches, no view over the parked cars (there is an underground car park in the layout) make up a strong asset. Cosy and neat interior is supposed to support neighbours' integration. It is meant to make the residents more identified with the place and make them care of the common space like it was their own.

Fig.8 Polish Soldier Square (own picture)

Fig.9 Market Place (own picture)

Fig.10 Recreational square (own picture)

Fig.11 Car park (own picture)

The squares were analysed paying special attention to Hall's "sociopetal" character and the PPS methodology. The PPS method can be called an evaluation of potential attractiveness of a place, and the method based on the Hall's concept can be called an evaluation of development condition.

5 CONCLUSIONS

The greatest advantage on the analyzed estate is its close location to the city centre. Convenient communication system, proximity of education, cultural and commercial objects, and also large green areas make the settlement an attractive and friendly place to live.

The Polish Soldier Square is the best public space in the housing estate. It proves that taking care of space arrangement, individualizing its character, taking care of the quality of flooring, street furniture (street lamps, benches, dustbins) and greenery elements (flower stands,

Tab.1 **Evaluation of space quality – according to Hall, is it socio "-petal" or "-fugal".** **(scoring: form -1 to +1):**	**Polish Soldier Square**	**Market Place**	**Sq. b/w buildings**		**Sq. In „Cypress estate"**
			recreational	**car park**	
• enclosed space	0	0	+1	+1	+1
• scale and proportion	+1	0	-1	-1	0
• lighting	+1	-1	0	0	+1
• space arrangement	+1	0	0	-1	0
• "furnishing"	+1	-1	+1	-1	+1
• the colour of urban interior	+1	-1	0	0	+1
• individualization of space	+1	0	0	-1	+1
• lack of distracting elements	0	0	+1	0	0
Final mark:	**+6**	**-3**	**+2**	**-3**	**+5**

Tab.2 **PPS evaluation method (scoring: from -2 to +2):**	**Polish Soldier Square**	**Market Place**	**Sq. b/w buildings**		**Sq. In „Cypress estate”**
			recreational	**car park**	
Uses and activities:	+5	+1	+4	-2	?
• presence of users • age diversification • service diversification • use of space	+2 +2 -1 +2	0 +1 0 0	+2 +2 -1 +1	0 +2 -2 -2	Non-inhabited enclave
Sociability:	+8	+3	+6	+3	?
• presence of groups of people • social interactions • diversity of users • taking care of place by the users	+2 +2 +2 +2	+2 +2 +1 -2	+2 +2 +1 +1	+1 0 +2 0	
Comfort and Image	+6	-5	+5	-7	?
• comfort of sitting places • cleanness and safety • number of men/women • visual attractiveness	+2 +2 0 +2	-2 -2 +1 -2	+1 +1 +2 +1	-2 -2 -1 -2	
Access and linkages	+8	+6	+4	+2	?
• visibility from the outside • no impediments on the entrance • convenient neighbourhood • public transportation proximity	+2 +2 +2 +2	+2 +1 +2 +1	+1 +1 +2 0	+1 0 0 +1	
Final Mark:	**27/32**	**5/32**	**15/32**	**-4/32**	**?**

trees) have good influence on residents' opinion and identification with the place. People like spending time there, they stop, make contact with each other, which means the square properly fulfils its function and was developed in accordance with its potential.

Nowadays, the biggest problem of housing estates from the latter half of the 20th century is insufficient number (for those days' demand) of parking spaces. Cars take away green areas that, according to the project, were supposed to be only recreational. In I. Paderewski Housing Estate, the car park that was designed along the main streets (Graniczna, Sikorskiego, Sowińskiego) do not meet even half of the demand.

Most large post-war housing estates consist of areas that are not developed. They include parks or terrain reserves, for example, for planned, but not constructed service facilities. Such reserves are very attractive areas for investing, because there are less and less plots for development in the city centre. New small residential complexes enclosed with a fence, with a common green courtyard in the middle, with underground car parks and convenient parking spaces, are more and more popular. "Cypress Estate" is an example of the new way of increasing the number of buildings within an estate. It is a seemingly harmless phenomenon, however, such developments become new prosperity enclaves against the background of neglected, underinvested areas of a settlement. One of the internet users wrote about this phenomenon on the website http://slaskie.naszemiasto.pl: Indeed, "Paderwski" is losing its atmosphere. Green, quiet areas are further away, there are more cars passing by and parking around. It's unbearable. If the plans of activating the Muchowiec airport will come true, it is better to move out in advance.

LITERATURE

[1] KOCHANOWSKA D.: Wielofunkcyjne struktury jako współczesne „miasta w mieście" [w:] „Miast w mieście - problemy kompozycji. Materiały pokonferencyjne IX Międzynarodowej Konferencji Instytutu Projektowania Urbanistycznego Politechniki Krakowskiej, Kraków 14-15 maj 2004

[2] CHMIELEWSKI J.M.: Kryteria projektowania urbanistycznego. COBPBO Warszawa 1990

[3] KRIER L.: Architektura – wybór czy przeznaczenie. Arkady Warszawa 2001

[4] KOSIŃSKI W.: Miasto w mieście – wzniosłość, paranoja i banał. [w:] Miasto w mieście - problemy kompozycji. Materiały pokonferencyjne IX Międzynarodowej Konferencji Instytutu Projektowania Urbanistycznego Politechniki Krakowskiej, Kraków 14-15 maj 2004

[5] Osiedle Paderewskiego (Katowice). Online 15.08. 2013 dostępny na: http://pl.wikipedia.org/wiki/Osiedle_Paderewskiego_(Katowice)

[6] Katowice Osiedle Paderewskiego zdjęcia. Online 15.08. 2013 dostępny na: https://www.google.pl/search?q=katowice+osiedle+paderewskiego+zdj%C4%99cia&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=HdgjUojhK5O0hAfs1oG4DA&ved=0CCsQsAQ&biw=1366&bih=632

[7] BUJNIEWICZ Z., KOSSAK-JAGODZIŃSKA A., SERDYŃSKA J.: Place Katowic wobec redefinicji funkcji przestrzeni publicznej współczesnego miasta, [w:] Przestrzeń publiczna współczesnego miasta, Kraków, 2005.

[8] KOSSAK-JAGODZIŃSKA A., SERDYŃSKA J.: Place Katowic - próba usystematyzowania ich funkcji w mieście. [w:] Nowoczesność w architekurze 2. Zabrze - scalanie przestrzeni miejskiej. red. Jerzy Witeczek. Politechnika Śląska w Gliwicach. Wydział Architektury. Gliwice : Wydział Architektury Politechniki Śląskiej, 2008, s.151-165, ISBN 987-83-928236-0-5.

[9] KOSSAK-JAGODZIŃSKA A., SERDYŃSKA J.: Place Katowic: przestrzeń publiczna czy odspołeczna. [w:] Renowacja budynków i modernizacja obszarów zabudowanych. T. 5. Red. T. Biliński. Uniwersytet Zielonogórski. Zielona Góra : Oficyna Wydaw. Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2009, s.309-322, ISBN 978-83-7481-239-9,.

[10] KOSSAK-JAGODZIŃSKA A., SERDYŃSKA J. Place Katowic w świetle metody PPS. [w:] Przegląd Budowlany, Miesięcznik Polskiego Związku Inżynierów i Techników Budownictwa; red. Agnieszka Stachecka-Radziewicz; kwiecień 2011, nr 4, s 135-137 ISSN 0033-2038 indeks 37067.

[11] KOSSAK-JAGODZIŃSKA A., SERDYŃSKA J.: Squares of Katowice according to the PPS methods of public space evaluation. [w:] Architektura v perspektive. Minulost. Misto. Kazdodennost. Eds: M. Perinkova, E. Spackova. Ostrava : Stavebni fakulta. Vysoka Skola Banska - Technicka Univerzita, 2011, s.114-117, ISBN 978-80-87079-17-8.

[12] HALL E.T. Ukryty wymiar, PIW, Warszawa, 1978

[13] WHYTE W. H.: Social Life of Small Public Spaces; New York; 1980r.

Ph.D. Eng. Arch. Anna Kossak-Jagodzińska,

The Faculty of Architecture,

Silesian University of Technology, Gliwice

e-mail: anna.kossak-jagodzinska@polsl.pl

HORNÍ NÁMĚSTÍ V PŘEROVĚ: HISTORICKÉ JÁDRO BEZ FUNKCE MĚSTSKÉHO CENTRA

UPPER SQUARE IN PŘEROV: HISTORIC CORE WITHOUT A FUNCTION OF CITY CENTRE

MARKÉTA ŽÁČKOVÁ

Abstrakt

Příspěvek je zaměřen na zhodnocení urbanistické podoby historického jádra města Přerova s důrazem na jeho nefunkčnost v roli městského centra, což představuje ojedinělý jev. Záměrem je zjistit a popsat, kdy a z jakých příčin mohlo dojít k vyčlenění lokality Horního náměstí z městského života a nastínit možnosti jeho opětovné integrace prostřednictvím modifikace stávajících funkcí.

Abstract

Purpose of the contribution is to evaluate an appearance of historic core of Přerov with an accent to its lack of function as a city centre, which is quite an unusual phenomenon. The intention is to examine and describe when and under what circumstances became detached from bustle of a city centre and outline possibilities for its reintegration through modification of its current functions.

Ke zhodnocení urbanistické podoby historického jádra města Přerova, jímž je Horní náměstí, přistupujeme jednak prostřednictvím historického exkursu pojednávajícího o vývoji dané lokality, jednak prostřednictvím zhodnocení současného stavu v rámci jejího funkčního potenciálu. Při tom se soustřeďujeme na nefunkčnost sledovaného historického jádra v roli městského centra. Historické centrum Přerova je tvořeno třemi náměstími (náměstí T. G. Masaryka, Žerotínovo náměstí a Horní náměstí)[1], přičemž Horní náměstí představuje městský prostor, který není obyvateli města intenzivněji využíván. V tomto ohledu můžeme Přerov vnímat jako specifický příklad města, v němž se historické jádro, jež zpravidla bývá integrální součástí městského centra, stalo zcela sociálně izolovaným prostorem, třebaže jsou zde situovány veřejné instituce – Magistrát města Přerova (Odbor správní, oddělení matriky), historická dominanta města, kterou je zámek, v němž sídlí Muzeum Komenského, a Galerie města Přerova zřízená v objektu bývalé zámecké kotelny, jehož konverze byla provedena v roce 2009 podle projektu architektonického ateliéru Ladislava Palka.[2] Na Horním náměstí však citelně scházejí obchody, restaurace a další atraktivní a funkční provozy a služby. Muzeum Komenského ani Galerie města Přerova pro místní obyvatele zřejmě nepředstavují dostatečně atraktivní instituce, které by dokázaly přispět k oživení tohoto historicky, architektonicky a urbanisticky cenného prostoru, jenž byl v roce 1992 prohlášen městskou památkovou zónou.[3]

V okamžiku, kdy skončí provozní doba městských a muzejních institucí lokalizovaných v prostoru Horního náměstí, odpadá i poslední důvod, aby se zde veřejnost zdržovala. Ani sami obyvatelé Přerova nevnímají Horní náměstí jako součást městského centra, jak bylo zjištěno na základě stručné ankety provedené v letech 2011, 2012 a 2013[4]. Záměrem příspěvku je zjistit a popsat, kdy a z jakých příčin mohlo dojít k vyčlenění lokality Horního

1 V Přerově se kromě Horního náměstí, náměstí T. G. Masaryka a Žerotínova náměstí nachází ještě náměstí Františka Rasche, náměstí Přerovského povstání a náměstí Svobody.

2 ŽUREK, Karel. Historie galerie. Online, cit. 1. 9. 2013, dostupné na http://www.prerov.eu/cs/o-prerove/galerie-mesta-prerova/historie-galerie/.

3 Zákon č. 476/1992 Sb., Vyhláška ministerstva kultury České republiky ze dne 10. září 1992 o prohlášení území historických jader vybraných měst za památkové zóny. Změna: 251/1995 Sb. Online, 10. 1. 2003, cit. 2. 9. 2013, dostupné na http://monumnet.npu.cz/chruzemi/rozobsah.php?cis=1992476.

4 Anketa byla součástí výzkumu prováděného autorkou příspěvku v průběhu doktorského studia na Ústavu teorií Fakulty architektury VUT v Brně v rámci předmětu Problémy

náměstí v Přerově z městského života a nastínit možnosti jeho opětovné integrace prostřednictvím modifikace stávajících funkcí.

Primární prameny relevantní pro sledování historie Horního náměstí v rámci městské struktury představují především plány uchovávané ve Státním okresním archivu Přerov. Katalogizací, zpřístupňováním a kritickým zhodnocováním historické plánové a obrazové dokumentace města se soustavně zabývá ředitel Státního okresního archivu Přerov Jiří Lapáček, který se věnuje rovněž jeho historii a stavebním dějinám[5]. Díky jeho soustředěné a precizní práci byly zpřístupněny nejen historické plány města, ale i dobové fotografie a pohlednice ze sbírkových fondů Státního oblastního archivu Přerov, Muzea Komenského a ze sbírek soukromých sběratelů[6], které jsou rovněž důležitým podkladem pro studium historické podoby města. Dalším podstatným zdrojem jsou příspěvky uváděné v tištěných regionálních periodikách, které poskytují (byť často poněkud kusé) informace o historii města, architektonických památkách a o průběhu soudobého stavebního dění.[7]

Současnou situaci jsme mapovali prostřednictvím internetových zdrojů[8]. Velmi podnětný zdroj informací o životě města představují webové stránky *Foto Přerov* zřízené Martinem Cínem, které se vedle dokumentace architektury, urbanismu a stavebnictví – především ze synchronního pohledu – věnovaly také společenským, kulturním a politickým událostem ve městě[9], a stránky přerovského amatérského badatele Jiřího Rosmuse přinášející obsáhlou obrazovou dokumentaci především historické podoby města z autorovy soukromé sbírky a texty reflektující vybrané události lokální historie[10]. Další příspěvky ke sledovanému tématu byly publikovány v odborných periodikách – ve Sborníku památkové péče v Severomoravském kraji[11] a v časopisu Architektura ČSSR[12], kde byla otištěna studie podrobného územního plánu Horního města v Přerově vytvořená v letech 1963–1964 na Katedře teorie a vývoje architektury Fakulty stavební ČVUT v Praze pod vedením Svatopluka Voděry. Z hlediska širších sociologicko kulturních a historicko politických souvislostí je velmi hodnotná také diplomová

městských center pod vedením doc. Ing. arch. Maxmiliána Wittmanna a skládala se ze tří otázek pokládaných namátkově obyvatelům města Přerova různých věkových kategorií: *1. Kde se nachází centrum města?*; 2. *Které náměstí pokládáte ve městě za hlavní?*; *Kde se nachází Horní náměstí?*. Pro naše účely bylo relevantní zjištění, že z 45 respondentů neuvedl Horní náměstí jako centrum města ani jeden, přičemž 7 z nich nedokázalo určit ani jeho polohu v rámci města.

5 LAPÁČEK, Jiří – HLOUŠEK, Jiří. Přerov v proměnách času II. Stavební proměny Přerova od 2. poloviny 19. století a pohlednicová tvorba s přerovskou tematikou v letech 1939–2002 [kat. výst., Státní okresní archiv Přerov]. 1. vyd. Přerov: Elan, 2004, s. 15–20 [1. Katastrální mapa Přerova, 1830; 2. Regulace města dle A. Bühlera, 1881; 3. Situationsplan der Stadt Prerau, Franz Oehler, září 1890; 4. Plánek města Přerova s uvažovanými trasami hlavních spojů, 1927; 5. Situační plán města Přerova, 1960; 6. podrobný územní náčrt rozšířeného území Přerov-Šířava, arch. Typovský, konec 50. let 20. st.].
LAPÁČEK, Jiří (ed.). Přerov. Povídání o městě. 1. vyd. Přerov: Město Přerov, 2000 [Plán města Přerova roku 1912, Alois Tichý; Orientační plán města Přerova roku 2000].
LAPÁČEK, Jiří. Přerov. Zmizelá Morava. 1. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 2010 [Plán města Přerova roku 1903, Karel Černý].

6 Významným sběratelem historických fotografií a pohlednic a dokumentátorem stavebního vývoje města je Jiří Rosmus, přerovský patriot a organizátor místního společenského života, který pokračuje v dokumentační činnosti svého otce Karla Rosmuse. Srov. Přerov – soukromý archiv. Online, cit. 5. 9. 2013, dostupné na http://www.rosmus.cz/.

7 Kultura Přerova: kulturní, osvětové, společenské, sportovní a jiné veřejné akce v Přerově. Přerov: Osvětová beseda, 1959–1989; Nové Přerovsko: Týdeník občanů přerovského okresu. Přerov: Okresní úřad, 1957–1991; Obzor: Národně demokratické noviny. Přerov: Tiskařské a vydavatelské družstvo Obzor, 1918–1941. Povětšinou se jedná o stručné články týkající se historického vývoje města se zaměřením na vybraná témata jako například přerovské ulice a náměstí, přerovská předměstí, přerovské brány atp.

8 Důležité poznatky o lokální historii přinášejí oficiální webové stránky statutárního města Přerov (http://www.prerov.eu/) a oficiální webové stránky Muzea Komenského v Přerově (http://www.prerovmuzeum.cz/); aktuální informace poskytují internetová média – Přerovský deník (http://prerovsky.denik.cz/), Přerovské noviny (http://www.prerovskenoviny.eu/prerov/), iDNES.cz/Olomoucký kraj (http://olomouc.idnes.cz/), Přerov – nejlepší adresa (http://prerov.nejlepsi-adresa.cz/), Český rozhlas Olomouc (http://www.rozhlas.cz/olomouc/zpravy/).

9 Stránky *Foto Přerov* (http://www.fotoprerov.cz/) byly zřízeny jako soukromá iniciativa Martina Cina v roce 2008 se záměrem zpřístupnit aktuální fotodokumentaci města a prostřednictvím textových příspěvků představit jeho historii i současné problémy a pozitiva. Provoz tohoto rozsáhlého elektronického archivu (3550 fotografií 160 míst v Přerově, 5000 snímků z akcí a událostí probíhajících v Přerově a blízkém okolí) byl ukončen v roce 2012 z důvodu přílišné časové náročnosti jeho vedení a současně též z důvodu masového rozšíření aplikace Gogole Street View. Další příčinou ukončení provozu stránek bylo jejich přesunutí na jiný hosting, v jehož důsledku došlo ke ztrátě fotodokumentace čítající na 5000 snímků akcí a událostí v Přerově a na Přerovsku. Autor uchovává danou fotodokumentaci v soukromém archivu, z časových důvodů ji však prozatím opětně neuveřejnil. Obsah stránek je nicméně – i po oficiálním ukončení jejich provozu – nadále přístupný. Srov. CÍN, Martin: Street View a poslední tečka... Online, cit. 2. 9. 2013, dostupné na http://fotoprerov.cz/. Příspěvky týkající se architektury zpracovával pro stránky *Foto Přerov* architekt Jan Horký.

10 Přerov – soukromý archiv. Online, cit. 2. 9. 2013, dostupné na http://www.rosmus.cz/.

11 GWUZD, Jiří. Historická jádra měst okresu Přerov a jejich regenerace. In: Sborník Památkové péče v Severomoravském kraji, 1985, č. 6, s. 87–115.

12 RADOVÁ–ŠTIKOVÁ, Milada. Horní náměstí v Přerově. [Přestavba a rekonstrukce]. Architektura ČSSR, 1968, č. 27, s. 144–146.
VODĚRA, Svatopluk. Studie podrobného územního plánu Horního města v Přerově. Architektura ČSSR, 1968, č. 27, s. 146–150.

práce Martiny Horáčkové, která zevrubně postihuje architekturu vybraných měst střední Moravy mezi lety 1918–1945[13] a jež se dotýká i otázek urbanismu v Přerově.

1 HORNÍ NÁMĚSTÍ V KONTEXTU STAVEBNÍHO VÝVOJE PŘEROVA

První písemné doklady o osídlení města pocházejí z 11. století. Archeologické nálezy dosvědčují, že osídlení se začalo rozvíjet na travertinovém návrší rozkládajícím se na levém břehu řeky Bečvy ve výšce 220 metrů nad mořem a převyšujícím okolní terén o 10–12 metrů. Tento tzv. přerovský kopec plnil funkci mocenského centra. Na jeho okraji se nachází současná dominanta města – trojkřídlý renesanční zámek. Původně bylo na tomto návrší slovanské výšinné hradiště, u něhož bylo archeologicky doloženo paleolitické a mladší velkomoravské osídlení. *„Archeologické výzkumy z let 1984–1990 odhalily unikátní mohutné opevnění prostou Horního náměstí, tzv. hákové konstrukce, na našem území ojedinělé, jehož obdobu můžeme najít například na různých místech v Polsku. V rámci tohoto opevnění se pak zachovaly zbytky dřevěných srubových obydlí a stopy dřevěných cest, což vede k závěru, že Přerov na začátku 11. století představoval jeden z důležitých opěrných bodů vojsk polského krále Boleslava Chrabrého.“*[14] Na místě hradiště byl založen převážně dřevěný raně středověký hrad, který se stal významnou součástí zeměpanské hradské soustavy. Hradní komplex zahrnoval také hradní kapli. Přesnou polohu centrální obranné stavby – hradu se však zatím nepodařilo přesně určit.[15] Před hradbami, které byly za husitských válek výrazně poničeny, se nacházel kamenný příkop a hliněný val.[16]

Od počátku 11. století je doložena také existence přerovského podhradí (suburbia), které se začalo formovat v okolí dnešního kostela sv. Michala na Šířavě[17]. Kostel představoval jednak duchovní centrum, u něhož se patrně nacházelo také sídlo arcijáhenství, jednak – z hlediska komunikačního – středobod, od něhož se směrem na jih rozkládal výrazný trojúhelníkový prostor v současnosti pojmenovaný Svisle, *„kde se spojovaly cesty od jihu a východu a kde bylo vybíráno biskupské mýto, zmiňované roku 1389. Od kostela severním směrem šla komunikace k přerovskému kopci s hradem“*[18]. Osu prostoru podhradí, z něhož se později vyvinula trhová osada, tvořila právě předpokládaná důležitá obchodní stezka vedoucí od jihu na sever.[19]

V roce 1256 byla osada povýšena listinou vydanou Přemyslem Otakarem II. na královské město, *„což s sebou v praktické rovině neslo novou lokaci městského areálu. Zatímco dříve se za takový prostor považovalo náměstí T. G. Masaryka, popřípadě v novější době se uvažovalo o přeměně původního sídliště na místě Žerotínova náměstí, předpokládáme nově, že k lokaci došlo na území kopce, kde je dokázána kontinuita osídlení ve 13. – 15. století* [...] *Areál nově založeného města na kopci byl poměrně malý, představoval plochu asi tří hektarů“*[20]. Zpráva z roku 1276 potvrzuje, že v lokalitě hradiště byl v této době budován pevný hrad a zároveň také most přes řeku Bečvu. Podle Milady Radové–Štikové lze zřízení mostu doložit také z názvu staré osady Předmostí, světoznámého paleolitického naleziště.[21] Po roce 1350 došlo k opevnění královského města Přerov rozkládajícího se na kopci, jak dosvědčuje listina z 13. června 1386, v níž Jošt, markrabí moravský, propůjčuje Přerovu odúmrtní právo. Z listiny vyplývá, že toto právo má platit nejen pro obyvatele usedlé v omezeném prostoru kopce, ale i pro obyvatele podhradí. Z textu listiny je dále zřejmé, že v dané době byl opevněn právě jen prostor na kopci a

13 HORÁČKOVÁ, Martina. Architektura střední Moravy, 1918–1945: Přerov, Kroměříž, Bystřice pod Hostýnem, Holešov, Kojetín (diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra teorie a dějin výtvarných umění: Olomouc, 2004. 232 s.

14 Jedná se o listinu vydanou biskupem Jindřichem Zdíkem, jejíž přesné časové zařazení je sporné, jak uvádí Jiří Lapáček. V uvedené listině biskup *„informuje o přenesení biskupského sídla v Olomouci od kostela sv. Petra ke kostelu sv. Václava. V současnosti převažuje názor, že k tomu došlo v roce 1141. Součástí listiny je seznam statků olomoucké diecéze zahrnující více než 200 lokalit, jež jsou děleny podle obvodů šesti velkofarmách kostelů – v Olomouci, Přerově, Spytihněvi, Břeclavi, Brně a Znojmě.“* (LAPÁČEK 2010, s. 8).

15 LAPÁČEK, Jiří. Přerov. Zmizelá Morava. 1. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 2010, s. 7.

16 Tamtéž, s. 20.

17 MLČÁK, Leoš. Přerovské památky. In: LAPÁČEK, Jiří (ed.). Přerov. Povídání o městě. 1. vyd. Přerov: Město Přerov, 2000, s. 92.

18 Tamtéž, s. 94: *„Kostel sv. Michala na Šířavě má pravděpodobně velmi staré založení a lze připustit také jeho raně středověký preurbální původ. Stál na území předlokačního tržního sídliště, které je prameny poprvé připomínáno v r. 1371. Zda se k tomuto kostelu váže funkce velkofarního kostela, zmiňovaného v listině biskupa Jindřich Zdíka ze 12. století není zatím bez archeologického průzkumu úplně jisté* [...] *Kostel existoval už ve 13. století a až do stavby kostela sv. Vavřince na Dolním městě plnil funkci přerovského farního kostela.“*

19 LAPÁČEK, Jiří. Přerov. Zmizelá Morava. 1. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 2010, s. 21.

20 Tamtéž, s. 9*: „K výhodám polohy osídlení Přerova patřilo, že obyvatelé mohli těžit z tranzitního obchodu. K roku 1225 je Přerov zmiňován jako trhová ves* [...] *Jisté nevýhody s sebou ovšem přinášela válečná léta, protože sídliště ležící na pochodové trase se stávalo často cílem nepřátel [...] Přerov ležel na tzv. skalické cestě, která vedla z Olomouce přes Přerov na Uherské Hradiště, Strážnici do Skalice, odtud na Jablonici a přes Trnavu do Ostřihomi.“*

21 Tamtéž, s. 22.

zastavěné části podhradí neměly nikdy vlastní hradby.[22]

V druhé polovině 14. století zaznamenává podhradí hospodářský vzestup. Od začátku 15. století se přerovské panství dostává do zástavy různým pánům. Za husitských válek se Přerov stal centrem vyznavačů přijímání pod obojí a byly odtud vedeny útoky proti biskupské Olomouci. V době, kdy bylo panství v držení Ctibora Tovačovského z Tovačova (1465–1470), který podporoval krále Jiřího z Poděbrad ve válce proti uherskému králi Matyášovi, začalo znovu docházet k osidlování kopce v lokalitě dnešního Horního náměstí. Mezi osadníky převládali členové Jednoty bratrské. Během 16. století město fungovalo jako jedno z jejích nejsilnějších správních center (konaly se zde bratrské synody, sídlil zde bratrský biskup a bratrské školy)[23]. V roce 1523 se zde narodil Jan Blahoslav, biskup Jednoty a překladatel Nového zákona z řečtiny do češtiny, který se stal součástí Bible kralické.

V roce 1475 získává Přerov do zástavy Vilém z Pernštejna, který roku 1487 dostává hrad i město do dědičného držení a to se tak stává městem poddanským. Jím vydaná listina z 23. října 1487 dokládá *„existenci dvou městských organismů – Dolního a Horního města. Všichni, kteří stavěli na kopci v Přerově, byli osvobozeni od dávek na deset let a byl jim dán díl ostrova k založení zahrad* [...] *Spojení obou měst bylo déle trvajícím procesem, završeným roku 1520 ustanovením o společném užívání radnice, pro niž byl zakoupen již v roce 1482 dům Jana z Rácova na kopci, dnes budova matriky č.p. 10“*[24]. Za vlády Viléma z Pernštejna byly položeny základy dalšího rozvoje města po stránce hospodářské, politické i kulturní. Jeho zásluhou bylo dokončeno osídlení Horního města, které se postupně začlenilo do starší městské struktury. Město prosperovalo po dobu celých sta let, kdy bylo v držení Pernštejnů, což se promítlo i do rozvoje stavebního dění. Kolem historického centra vznikají předměstí (na západě Novosady, o jejichž existenci se dovídáme poprvé v roce 1512 stejně jako o Kozlovské ulici na východě, která dala základ širšímu území zvanému Trávník; z roku 1653 pochází písemné svědectví o kostele sv. Michala v ulici Šířava, v roce 1691 je jeho lokalizace popsána jako začátek předměstí na Dolním městě, jemuž se říká Šířava; za řekou se nacházelo rozsáhlé předměstí Dlážka, uváděné v roce 1376 jako městečko).[25] V 16. prochází významnými stavebními změnami nejen město, ale i hrad: gotický palác hradu je za Pernštejnů a následně za Žerotínů rozšiřován a přestavován na renesanční zámek. Patrně nejstarší přerovský kostel sv. Jiří (nazývaný také „capella regia“ nebo „na kopečku“), který ve 12. století plnil funkci velkofarního kostela, byl za vlády Viléma z Pernštejna po vypálení husitskými vojsky obnoven pro funkci bratrského sboru.[26]

Stagnace, kterou město zažívalo během třicetileté války, ustupuje v období baroka, kdy jsou po rozsáhlých katastrofách (destrukce zástavby, úbytek obyvatelstva) spojených s násilnou rekatolizací opravovány a přestavovány církevní i světské stavby. V 19. století nastává konjunktura dolní části města, které se po demolici hradeb sloučilo s rozsáhlými předměstími, zatímco Horní město – determinované lokalitou hradního návrší a obemknuté hradbami – zůstalo zakonzervováno a nadále se nevyvíjelo. Půdorys Přerova dodnes ukazuje existenci dvou historických částí města definovaných dvěma původními tržními prostory: Horním a Dolním náměstím (a okolní zástavbou obou z nich). Odlišné podmínky založení obou těchto městských částí a různá doba jejich vzniku vyústily v jejich rozdílnost (dolní starší tržiště je starší, horní bylo založeno později). Diference v urbanistickém rázu obou jmenovaných oblastí jsou zřejmé: dolní část prošla v 19. a 20. století četnými (a mnohdy ne zcela homogenními) přestavbami, zatímco horní část – díky své izolovanosti od organismu města – zůstala nedotčená a zachovala si původní charakter obytné zástavby pocházející převážně z 15. a 16. století. Jak uvádí Milada Radová–Štiková, *„Horní náměstí je cenné též svými zachovanými hodnotami historickými, jež mají širší platnost v souboru městských založení pernštejnských a v souboru ostatních, zejména moravských sídlišť Českých bratří.“*[27]

Prostor Horního města (dnešního Horního náměstí) obklopeného hradbami je vymezen nepravidelným oválem z vnitřní strany definovaným stavebními čarami 34 městských domů v řadové zástavbě přerušené

22 RADOVÁ–ŠTIKOVÁ, Milada. Horní náměstí v Přerově. [Přestavba a rekonstrukce]. Architektura ČSSR, 1968, č. 27, s. 144.

23 LAPÁČEK, 2010, s. 22.

24 Tamtéž, s. 10.

25 MLČÁK, 2000, s. 95: *„Nejstarší přerovská radnice stávala na jižní straně náměstí Dolního města, mezi dvěma hospodami ‚U zlatého jelena´ a u ‚Bílého koníčka´* [...] *Sloužila radě Dolního města až do roku 1520, kdy došlo ke spojení obou měst do jednoho celku a jako společná městská radnice začala být používána radnice na Horním náměstí.“*

26 LAPÁČEK, 2010, s.

27 *„Není však vyloučeno, že ve skutečnosti mohlo jít nikoli o velkofarní kostel, ale jen o starou pozdně románskou hradní kapli, která vznikla až v souvislosti s budováním románského hradu. Na pozdně románský původ kostela sv. Jiří, který byl asi původně zasvěcen sv. Vavřinci, ukazuje celková dispozice i druhotný nález románské hlavice,“* uvádí MLČÁK, 2000, s. 93. LAPÁČEK, 2010, s. 24, považuje původní zasvěcení kostela sv. Jiří sv. Vavřinci za prokázané: *„Na kopci byla postavena kaple sv. Vavřince, o které se objevuje první zmínka v roce 1324, kdy byla v držení strahovského kláštera* [...] *Zřejmě v době husitských válek byla poničena a místo ní si členové Jednoty bratrské postavili sbor, v němž byl v roce 1500 pochován první biskup Jednoty bratrské Matěj Kunvaldský (dnes kaple sv. Jiří).“*

zámeckým příkopem s hmotou zámku v pozadí a frontou kaple sv. Jiří. Z urbanistického hlediska se jedná *„o volně rostlý soubor obytných staveb podélné dispozice, prostorově výrazně determinovaný přirozenými podmínkami terénní konfigurace“*[28]. Dominantou prostoru náměstí byla – vedle budovy zámku opatřené válcovou věží na západě – výrazná věž radnice. Přístup na Horní náměstí a na zámek byl umožněn prostřednictvím dvou protilehlých bran (Dolní na severu a Horní na jihu) a jednou fortnou (na východě) určenou pro pěší. Severní brána byla lokalizována v místě původního vstupu na hrad směrem od mostu přes řeku Bečvu. Jižní brána byla vystavěna při parcelaci území hradu na místě zrušeného hřbitova při kostele sv. Jiří. Relikty původní stavby naznačují, že brána byla opatřena barbakanem (válcovitou ochrannou zdí). Výpadovou fortnou, jíž byly proraženy hradby na východě, bylo možné zkrátit si cestu k řece.[29] *„Parcelace pro původní zástavbu podmínila vznik úzkých štítových domů s dvory a zahrádkami sahajícími až k hradbám. Prohnutá stěna uliční fronty tvořená domy proti zámku měla v přízemí loubí. Tyto domy, pokud patří ještě k nejstarší stavební etapě, vykazují typové dispoziční řešení, lišící se skrovnými rozměry svých komunikačních prostorů, síní a průchodů, od typu zastoupeného na severovýchodní straně náměstí. V průběhu 16. století se jednotný ráz parcelace a zastavění vlivem hospodářské a společenské rozdílnosti jeho obyvatelstva.“*[30] Ve středu Horního náměstí byl umístěn altán s pumpou a v roce 1874 sem přibyla ještě socha Jana Amose Komenského od pražského akademického sochaře Tomáše Seidana, která byla v průběhu 19. a první poloviny 20. století několikrát přemisťována (od roku 1952 se nachází na svém nynějším místě v parteru evangelického kostela postaveného v letech 1907–1908 podle projektu Otto Kuhlmanna v ulici Čapka Drahlovského). U příležitosti 400. výročí narození Jana Blahoslava byl v roce 1923 v centrální části náměstí osazen jeho pomník od Františka Bílka. Tento symbolistní prostorový objekt naddimenzovaného měřítka je koncipován jako figurální skulptura představená před sloupovou architektonickou kompozici doplněnou figurálními reliéfy. Významný humanista zde v symbolické alegorii starozákonního proroka předává českému národu nejcennější odkaz Jednoty bratrské, překlad bible Kralické[31]. Ve vztahu k drobné zástavbě městských domů působí pomník orientovaný ke vstupu do zámku příliš monumentálně a poněkud nepatřičně.

Počátkem 19. století začalo být mohutné středověké opevnění Horního města postupně rozebíráno. V důsledku finančních obtíží, v kterých se město ocitlo po opravě radnice na Horním náměstí, která byla poničena požárem, prodalo *„se svolením gubernia občanům usedlým kolem Horního náměstí přilehlé parcely spolu s příkopem, jenž byl zasypán a vyrovnán a vyrovnána rozdílná úroveň pozemků, které tím byly rozšířeny. Získaný kámen byl použit k dláždění komunikací či k jejich výstavbě, zvláště když po roce 1830 byla stržena mohutná předbraní. V roce 1868 začaly být rozebírány i vnitřní hradby Horního města, včetně obou bran odstraněných kvůli rozšíření ulice. Jen na některých místech je vidět ještě malé pozůstatky zevnější, snad třetí hradby.“*[32] Výrazné stavební změny Horního náměstí proběhly jednak v období baroka, kdy byla upravena průčelí některých domů, *„z nichž barokní členění římsami a svislými pásy, portály a šambránami je částečně zachováno na domech č.p. 9, 12,*

28 RADOVÁ –ŠTIKOVÁ, 1968, s. 144.

29 LAPÁČEK, 2010, s. 26.

30 RADOVÁ –ŠTIKOVÁ, 1968, s. 144; LAPÁČEK, 2010, s. 26, uvádí popis veduty z 20. konce 18. století, která zachycuje město z ptačí perspektivy: *„Městskému organismu dominuje Horní náměstí* [...] *Brány byly vytvořeny hranolovou věží s vysokým průjezdem a patrem, či polopatrem, které bylo proraženo okénky, snad původně střílnami. Věže byly zastřešeny sedlovými střechami. Před oběma branami se rozšiřoval prostor parkánu a tvořil oblý barbakan (předhradí), opatřený množstvím střílen a ochozem. Vstup do barbakanu byl veden po překonání příkopu (snad dřevěným mostem) průlomem ve zdi.“*

31 RADOVÁ –ŠTIKOVÁ, 1968, s. 144.

32 Pomník Jana Blahoslava, Národní památkový ústav, Monumnent, Nemovité památky. Online, cit. 9. 9. 2013, dostupné na http://monumnet.npu.cz/pamfond/list.

21, 32 a 33 a jak letopočet na posledně jmenovaném domě udává, byly tyto úpravy provedeny kolem roku 1716"[33], jednak po požáru v roce 1868. V této době byly u většiny domů odstraněny renesanční a barokní štíty, došlo ke změně orientace střešních hřebenů a postupně bylo rušeno podloubí. Obdobnými změnami prošla i zástavba na Dolním náměstí (dnešní náměstí T. G. Masaryka) tvořeném čtvercovým prostorem, *„z něhož vybíhaly v rozích ulice pod pravým úhlem a byly souběžné s frontami domů na rynku."*[34]

Po třicetileté válce město prodělávalo období hlubokého úpadku. Masivní rozvoj však nastal se zbudováním železnice na trati Vídeň – Krakov mezi lety 1841 a 1847. Trasa železnice měla být původně vedena přes Kroměříž, avšak zastupitelé města její zřízení odmítli a díky tomu se z provinčního Přerova stal významný dopravní uzel. V souvislosti s intenzivní industrializací města se rozvíjela především oblast v okolí nádrží, kde byly zakládány průmyslové podniky a postupně zde vznikala rozsáhlá průmyslová čtvrť, což s sebou neslo – vzhledem k počtu novostaveb v období počínajícím 80. léty 19. století – i nutnost regulace stavební činnosti.

V rozmezí let 1867–1914 řešili zastupitelé města otázky spojené s vytvořením regulačního plánu (třebaže různé koncepce rozvoje města byly projednávány i před polovinou 19. století). V prosinci 1913 byla vypsána soutěž na předběžné či ideové regulační plány v měřítku 1 : 2880 a v červnu následujícího roku byly posouzeny její výsledky. Žádný z došlých projektů nicméně nenaplnil cele zadání, takže nebyla udělena první cena. Druhou cenu obdržel pražský architekt Bohumil Hübschmann (Hypšman), třetí pak architekti Josef Šejna a Vladimír Zákrejs. Jakékoli další kroky vedoucí k realizaci regulačního plánu však znemožnila válka. Po vzniku republiky byla koncem roku 1918 vypsána na regulační plán nová soutěž. V podmínkách bylo zakotveno, že jako podklady k vypracování nového plánu měla sloužit pětice projektů vzešlých z veřejné soutěže z roku 1914. V roce 1924 byl Šejnou a Zákrejsem, kteří byli na základě doporučení stavebního odboru v roce 1920 vyzváni městskou radou ke zpracování regulačního plánu předložen návrh, v jehož průvodní zprávě autoři zvláště upozornili na otázky týkající se železniční a silniční dopravy. *„Potřeby nádraží a jeho vztah k městu vyžadovaly bezpodmínečně úpravu komunikace před nádražím až po hlavní přerovskou třídu Komenského, jakož i spojení hlavního náměstí s nádražím, které v té době vlastně vůbec neexistovalo, což působilo značné nesnáze nejen pro pěší, tak pro vozy, nehledě ani k naprosté dezorientaci cizinců. Důležitost úpravy vystupovala také v souvislosti s nárůstem významu severní části ulice Palackého, která měla po provedení nového mostu tvořit spojnici s nádražím nejen na Velkou Dlážku a Předmostí, nýbrž také na dluhonický objezd."*[35] Historicky nejhodnotnější části města, tj. starý Přerov včetně zbytků hradebního zdiva a bývalé podhradí, zůstaly vzhledem k potřebám památkové ochrany regulačním plánem nedotčeny.[36]

2 SOUČASNÁ SITUACE HORNÍHO NÁMĚSTÍ V PŘEROVĚ

Horní náměstí, které patří mezi historicky nejstarší urbanistické celky ve městě, dnes představuje plně vyvinutý městský prostor, jehož urbanistický i architektonický charakter s největší pravděpodobností zůstane zachován. S ohledem na to, že od roku 1992 podléhá přísné památkové ochraně (kdy byl také přijat plán jeho regenerace), nelze tu počítat s žádnými stavebními změnami. Počátky cílené památkové péče uplatňované v Přerově jsou spojeny právě s prostorem této historicky cenné lokality: město zde v letech 1928–1932 provedlo rozsáhlou rekonstrukci zámku, který zakoupilo již v roce 1917, aby v něm zřídilo sídlo radnice. Negativní posudky památkářů však tomuto záměru zabránily a objekt je až do dneška využíván pro muzejní účely.[37]

Přes svou nespornou přitažlivost zůstává Horní náměstí vyčleněno z organismu města, a ačkoli je jeho historickým jádrem, zdaleka neplní funkci městského centra. Za hlavní příčiny tohoto stavu pokládáme jeho vyvýšenou polohu v rámci města a s ní související špatnou dostupnost. Horní město – jakožto historicky cenná lokalita – bylo

php?hledani=1&KrOk=&HiZe=&VybUzemi=1&sNazSidOb=&Adresa=&Cdom=&Pamatka=pomn%EDk+jana+blahoslava&CiRejst=&Uz=B&PrirUbytOd=3.5.1958&PrirUbytDo=9.9.2013; MLČÁK, 2000, s. 98.

33 LAPÁČEK, 2010, s. 32.

34 RADOVÁ –ŠTIKOVÁ, 1968, s. 145.

35 Tamtéž, 2010, s. 27.

36 LAPÁČEK, Jiří – HLOUŠEK, Jiří. Přerov v proměnách času II. Stavební proměny Přerova od 2. poloviny 19. století a pohlednicová tvorba s přerovskou tematikou v letech 1939–2002 [kat. výst., Státní okresní archiv Přerov]. 1. vyd. Přerov: Elan, 2004, s. 3: *„Na pokyn spolku českých architektů vyzvala městská rada ku podání nabídek pouze projektanty regulačních plánů z roku 1914, a to Ing. B. Hübschmanna, Ing. Oldřicha Lísku a jako společné projektanty Ing. arch. Josefa Šejna a Vladimíra Zákrejse."*

37 LAPÁČEK, 2004, s. 5, k tomu uvádí: *„Město jako investor veřejných staveb se od 70. let 19. století zaměstnávalo přestavbou radnice č.p. 10 na Horním náměstí, kde byl v pronájmu okresní soud, a radnice č.p. 80 na Dolním náměstí, které měly buď okresnímu soudu, nebo nově založenému gymnáziu. Okresní soud se ale odmítl přestěhovat do nově přistavěných prostor při obecním domě č.p. 80 na Dolním náměstí., naopak začátkem roku 1873 sjednal s majitelem pozemků Leopoldem Löwenrosenem zakoupení stavební parcely na ulici Komenského k výstavbě vlastní budovy. Od roku 1884 pak až do vystavění nové budovy ve Smetanově ulici v roce 1927 sídlil soud v budově zámku na Horním náměstí."*

v rámci veškerých regulačních i územních plánů ušetřeno jakýchkoli zásahů, které by vedly k jeho funkčnímu propojení s okolní městskou strukturou. Od zbudování železniční trati v polovině 19. století se ve městě řešily především otázky spojené s industriální zónou vzniklou v prostoru kolem nádraží a dopravy v širším smyslu. K historickému jádru bylo přistupováno z pozice nutnosti zachovávat historické dědictví, aniž by do tohoto uvažování byl zahrnut sociální rozměr. Dalším faktorem, který přispívá k zmrtvělosti tohoto městského interiéru, je nedostatek atraktivních provozů a služeb. K oživení prostoru Horního náměstí nepřispěje ani zamýšlený přesun radnice z jejího dosavadního sídla na náměstí T. G. Masaryka.[38] Jediným důsledkem bude zvýšení zatížení automobilovou dopravou a atraktivita pro běžné sociální využití tím nikterak nevzroste.

Zatím posledním ze stavebních zásahů, které přispěly k lepší dostupnosti Horního náměstí, je zpřístupnění tzv. fortny v jeho východní části, které se uskutečnilo v roce 1998 v rámci opravy hradeb. Fortna propojuje prostor náměstí s ulicí Pod Valy. Tento zásah přinesl – vedle stávajících přístupů ulicí Pivovarskou a Žerotínovým náměstím – další vstup na Horní náměstí, který je sice významným zpestřením nejen pro turisty, ale z hlediska běžného využití neznamená žádný zásadní přelom v jeho propojení s organismem města. Podobně ani Tyršův most postavený na místě původního mostu z roku 1903 podle projektu architektů Aleny Šrámkové, Lukáše Ehla, Tomáše Koumara a statiků Milana Komínka a Ladislava Dvořáka, který byl otevřen 8. května 2012[39] a který se stal novým symbolem Přerova, nijak zásadně nepřispěl ke zpřístupnění lokality Horního náměstí ani k jeho propojení s Dolním městem.

Pro využívání Horního náměstí je příznačné, že se neděje přirozeně. Život se sem dostává pouze prostřednictvím předem naplánovaných akcí určených pro veřejnost (jarmarky, hody, kulturní programy apod.), které se ovšem konají pouze příležitostně. Obyvatelé tedy nemají příliš mnoho důvodů sem chodit ani se zde déle zdržovat (návštěva matriky ani psího salonu nepatří mezi každodenní aktivity, stejně jako návštěva muzea a galerie, kde se publikum v hojnějším počtu objevuje maximálně při vernisážích výstav nebo při příležitosti jiných – opět předem naplánovaných – společenských a kulturních akcí). Zmínky v odborné literatuře a dobové fotografie však prokazují, že ještě počátkem 20. století sloužilo Horní náměstí plnohodnotně běžnému životu obyvatel města: bylo využíváno jednak ve funkci sociální jako korzo, jednak ve funkci obchodní – byly zde pravidelně pořádány trhy. Do poloviny 19. století zde byla lokalizována také radnice (dům č.p. 10) a hostinec (dům č.p. 8)[40]. Domy na náměstí plnily vedle obytné funkce i funkci obchodní, což představuje důležitou podmínku kvalitního fungování městského prostoru.

Na nedostupnost sledované lokality má nesporný vliv její vyvýšená poloha v rámci městské struktury a uzavřenost dispozice tohoto městského interiéru i celého území, na němž se rozkládá. Náměstí je dostupné pouze prostřednictvím osobní dopravy, a to z jednoho směru (z Pivovarské ulice). Je zde povoleno parkování, takže při pohledu na vyprázdněnou scénu, vymezenou malebnými kulisami goticko renesanční, částečně barokizované zástavby, se naskýtá poněkud pitoreskní obraz náměstí bez lidí, na němž se nacházejí pouze auta. Jak již bylo zmíněno v úvodu, pěší sem chodí minimálně, a to především z důvodu mizivé atraktivity nabízených služeb. Dalším nedostatkem tohoto městského interiéru je absence kvalitního řešení veřejného prostoru – chybí zde koncepční řešení: historické náměstí nemůže být využíváno jako cíl procházek a relaxace také proto, že slouží víceméně jako parkoviště a není zde rozsáhlejší prostor pro odpočinek ani potřebný městský mobiliář. Několik málo trvale funkčních provozů tu reprezentuje zavedený klub Teplo zaměřený na pořádání kulturních akcí s možností pronájmu konferenčních prostor nebo penzion Taverna s restaurací a vinným sklípkem z 15. století. Návštěvy obou těchto zařízení se však omezují spíše na odpolední a večerní hodiny, takže nemohou zaručit „přirozenou živost“ náměstí.

38 Snaha současného zastupitelstva dislokovat tento úřad na Horní náměstí údajně navazuje na historickou kontinuitu: v bývalém domě Jana z Rácova sídlila radnice mezi lety 1482–1854. Tyto pokusy jsou ale kritizovány opozicí, která je pokládá za nehospodárné, když město v minulosti vynaložilo nemalé finanční prostředky na odkup pozemků v lokalitě nynějšího sídla radnice na náměstí T. G. Masaryka a v přilehlé Bratrské ulici. Jak uvádí architekt Jan Horký: *„sice bylo v minulém století rozhodnuto, že* [radnice] *bude na Horním náměstí, ale město se za sto let natolik změnilo, že je nutné rozhodnutí přehodnotit. Je zarážející, že nebyla v této otázce vyhlášena vyhledávací urbanistická soutěž nebo studie ani obecní referendum.“* V březnu 2011 byly přerovské veřejnosti představeny projekty nové budovy radnice lokalizované na náměstí T. G. Masaryka od studentů brněnského Vysokého učení technického, vytvořené právě pod vedením architekta Jana Horkého. K tomu srov. HELCL, Roman. Obrazem: Výstava v Přerově ukazuje, jak by mohla vypadat nová radnice. Online, 20. 3. 2011, cit. 5. 9. 2013, dostupné na http://olomouc.idnes.cz/obrazem-vystava-v-prerove-ukazuje-jak-by-mohla-vypadat-nova-radnice-11g-/olomouc-zpravy.aspx?c=A110315_1549243_olomouc-zpravy_stk. K tématu přesunu sídla radnice srov. též POLÁKOVÁ–UVÍROVÁ, Petra. Radnice pro stěhování na Horní náměstí s budovou Pegasu nepočítá. Online, 1. 6. 2013, cit. 5. 9. 2013, dostupné na http://prerovsky.denik.cz/zpravy_region/radnice-pro-stehovani-na-horni-namesti-s-budovou-pegasu-nepocita-20130531.html.

39 Horáková, Alena. Přerované symbolicky otevřeli nový Tyršův most za 120 milionů. Online, 8. 5. 2012, cit. 7. 9. 2013, dostupné na http://www.archiweb.cz/news.php?action=show&id=11844&type=1;

40 LAPÁČEK, 2010. Obrazová příloha, č. 7, 8, nestránkováno; Srov. Říhová, Barbora. Jak bude vypadat regenerace Horního náměstí? První slovo dostali místní. Online, 4. 3. 2013, cit. 5. 9. 2013, dostupné na http://prerov.nejlepsi-adresa.cz/zpravy/clanky/Jak-bude-vypadat-regenerace-Horniho-namesti-Prvni-slovo-dostali-mistni-obyvatele-12748;

Běžné obchody a služby zde nenajdeme.

Jako městské centrum jsou obyvateli Přerova vnímány náměstí T. G. Masaryka a Žerotínovo náměstí, Horní náměstí však nikoli, jak již bylo zmíněno.[41] V souladu s tímto chápáním uvádějí náměstí T. G. Masaryka jako městské centrum také oficiální webové stránky Přerova[42]. Architekt Jan Horký uvádí, že se *„čas od času objevuje myšlenka zpřístupnění hradebního okruhu, vytvoření jakési stezky po hradbách. Ačkoli by se tento akt přímo nedotýkal Horního náměstí, podařilo by se zatraktivnit jeho nejbližší okolí. Navíc, když už byste byli na hradbách, vyjít na náměstí už není takový problém."* Dalším možnost oživení Horního náměstí spatřuje v pravidelném pořádání trhů s lokálními produkty, což se na Hané přímo nabízí a čímž by se zároveň navázalo na tradici pro tento prostor příznačnou.

3 HISTORICKÉ JÁDRO VERSUS SOUČASNÉ MĚSTSKÉ CENTRUM

Je zřejmé, že v případě Horního náměstí není nutné – a vzhledem k přísné památkové ochraně ani možné – provádět žádné invazivní stavební zásahy do jeho stávající struktury. Přivést místní obyvatele do tohoto izolovaného prostoru je spíše otázkou organizace města, která se v demokratické společnosti uskutečňuje dvěma směry: buď shora (top-down), tj. prostřednictvím procesu řízeného k tomu zvolenými autoritami, nebo naopak zdola (bottom-up), tj. prostřednictvím aktivit jedinců sdružených do profesních nebo jinak motivovaných skupin, organizací a hnutí, které usilují o prosazování změn vyjednáváním s příslušnými úřady. *„Ve městě sice může docházet k samoorganizaci některých procesů, ale k tomu, aby se mohly tyto nově vzniklé struktury zapojit do stávajícího systému, je třeba v určité fázi souhlas autorit. Ideální stav je, pokud společenská poptávka odpovídá nabízeným řešením. Plánování měst je typickou top-down disciplínou, kdy politická moc prosazuje změny, ke kterým jí daly oprávnění její voliči."* V současné neoliberální společnosti převládají různé kombinace nebo spíše mutace top-down a bottom-up přístupů, ale strategie, které se snaží do procesu plánování zapojit i veřejnost, začínají nabývat na stále větší důležitosti.[43]

V případě Horního náměstí v Přerově se řešení nabízí spíše prostřednictvím nové náplně, obohacením funkcí, zatraktivněním programu. Uvedené procesy by však měly být uskutečňovány nikoli formou přímých stavebních zásahů provedených na základě architektonicko-urbanistického projektu (jehož realizace by navíc byla velmi komplikována památkovou ochranou), ale spíše formou snahy politické reprezentace města o usnadnění cesty k realizaci případných podnikatelských záměrů (rychlé projednávání žádostí o zřízení restaurace, letní zahrádky apod.) v kombinaci s činností zástupců městských kulturních zařízení a nezávislých občanských iniciativ zabývajících se životem ve veřejném prostoru. Na volených autoritách pak zůstává odpovědnost za „rychlé a kladné vyřízení žádostí občanů".

Závěrem připojujeme odkaz na videozáznam pořízený webkamerami umístěnými paralelně na Horním náměstí a na náměstí T. G. Masaryka, který zachycuje 24 hodin života těchto dvou veřejných prostorů zhuštěných do dvouminutového skeče.[44] Zatímco náměstí T. G. M. tepe živým městským ruchem, prostor Horního náměstí působí naprosto mrtvě. Důkazem budiž výsledný počet lidí pohybujících se v daném časovém úseku v prostrou obou snímaných náměstí: 12 261 oproti 922. Nicméně vyhlídky na oživení Horního náměstí přesto existují: 9. června 2011 proběhlo slavnostní otevření nového amfiteátru v prostorách přerovského zámku mezi hradbami nazvaného Letní divadelní scéna[45] určeného pro konání hudebních, divadelních a dalších performativních kulturních akcí, jehož činnost úspěšně pokračuje do současnosti. V témže roce byl realizován rozsáhlý zábavně vzdělávací projekt Toulky přerovskou minulostí iniciovaný Galerií města Přerova, jehož součástí byly kromě jiného komentované prohlídky Horního náměstí, které se uskutečňovaly vždy před zahájením programu probíhajícího v Letní divadelní scéně[46]. Je škoda, že městské instituce s obdobně úspěšnými projekty (návštěvnost uvedeného programu dosáhla 3000 osob) nepřišly i v následujících letech.

V roce 2012 se politická reprezentace města začala opět intenzivněji zabývat otázkou regenerace

41 Srov. pozn. 4.

42 O Přerově. Online, cit. 9. 9. 2013, dostupné na http://www.prerov.eu/cs/o-prerove/..

43 STEJSKALOVÁ, Lucie. Mezi kontrolou a laissez-faire. Současné urbánní strategie (diplomová práce). Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, Katedra dějin umění a estetiky, 2010, s. 21.

44 Tamtéž, s. 21.

45 HORKÝ, Jan – CÍN, Martin. 24 hodin života na náměstí TGM a Horním náměstí v Přerově (středa 18. 5. 2011). Online, cit. 5. 9. 2013, dostupné na Jan Horký, přerovský architekt a urbanista, http://janhorky.cz/24-hodin-na-namestich/, a na http://www.youtube.com/watch?v=0U_eEIy1uBU (zde pod názvem 24 hodin života v Přerově ve dvou minutách).

46 KOŘÍNEK, Jiří. Přerov má letní divadelní scénu. Online, 26. 6. 2011, cit. 5. 9. 2013, dostupné na http://www.rozhlas.cz/olomouc/zpravy/_zprava/prerov-ma-letni-divadelni-scenu--913074.

Horního náměstí.[47] Plánované předláždění by nepochybně přineslo zvýšení komfortu jeho obyvatel, občasných uživatelů i návšgtěvníků, k sociální resuscitaci náměstí ani k jeho opětovnému začlenění do městské struktury však nijak významně nepřispěje (podobně jako zamýšlené nasvícení zdejších architektonických dominant).
Na jaře roku 2013 byla městským zastupitelstvem uspořádána anketa, jejímž cílem bylo zjistit, jaké nedostatky vnímají obyvatelé Horního náměstí jako nejzásadnější. Nejčastěji tematizovanými problémy se ukázaly být jednak nedostatek míst k parkování, jednak nedostatek zeleně. Otázkami izolovanosti Horního náměstí v rámci městské struktury se anketa nezabývala, což je škoda; zároveň byla kritizována její nedostatečná propagace a omezení respondentů výlučně na okruh obyvatel Horního náměstí.[48] Přesto je ale třeba ocenit snahu města vtáhnout obyvatele do řešení zásadních otázek souvisejících s prostředím, v němž žijí.

Současně je však třeba zdůraznit, že cesta k integraci Horního náměstí do života města nevede přes stavební zásahy. Oživení této cenné historické lokality, která disponuje neoddiskutovatelným potenciálem stát znovu v centru dění, je možné docílit zejména a především novou a atraktivní sociální a kulturní náplní.

LITERATURA:

[1] BENEŠ, Ivo. Co očekáváme od regulačního plánu města Přerova. Obzor, 1919, č. 18, 19.

[2] CEKOTA, Vojtěch – KUBÍČEK, Jaromír – PUMPRLA, Václav. Bibliografie okresu Přerov. 1. vyd. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1993. 487 s. ISBN: 80-85048-49-3.

[3] DOSTÁL, Josef. Bývalá radnice na Horním náměstí v Přerově. Kultura Přerova X, srpen 1967, č. 8, s. 117–119. ISSN: sine.

[4] DOSTÁL, Josef. Přerovské brány. Kultura Přerova III, červenec 1960, č. 4–5. ISSN: sine.

[5] DOSTÁL, Josef. Přerovské Horní náměstí. K připravovanému sjezdu rodáků – Vrchňáků. Nové Přerovsko, 1972, 12. 5., s. 5; 19. 5., s. 5; 26. 5., s. 5. ISSN: sine

[6] DOSTÁL, Josef. Přerovská předměstí. Kultura Přerova X, červenec 1967, s. 21–22. ISSN: sine.

[7] DOSTÁL, Josef. Přerovské ulice a náměstí. Kultura Přerova II, září 1959, s. 7. ISSN: sine.

[8] DOSTÁLEK, František. Za památkami města [Nejstarší zachovaný pohled na město od Jana Willenbergera z roku 1593]. Kultura Přerova XXII, 1978, č. 12, s. 181–182. ISSN: sine.

[9] GALOVÁ, Lada. TZ – Přerovskou minulostí se přišly toulat bezmála tři tisíce zájemců. Online, 8. 9. 2011, cit. 8. 9. 2013, dostupné na http://www.prerov.eu/cs/o-prerove/galerie-mesta-prerova/tiskove-zpravy/tz-vystavy/tz-prerovskou-minulosti-se-prisly-toulat-bezmala-tri-tisice-zajemcu.html

[10] GWUZD, Jiří. Historická jádra měst okresu Přerov a jejich regenerace. In: Sborník Památkové péče v Severomoravském kraji, 1985, č. 6, s. 87–115.

[11] HALÍK, Pavel – KRATOCHVÍL, Petr – NOVÝ, Otakar. Architektura a město. 1. vyd. Praha: Academia, 1998. 204 s. ISBN: 80-200-0665-6.

[12] HAUKE, Karel. Ještě přerovská předměstí. Kultura Přerova X, 1967, s. 52–53. ISSN: sine.

[13] HELCL, Roman. Obrazem: Výstava v Přerově ukazuje, jak by mohla vypadat nová radnice. Online, 20. 3. 2011, cit. 5. 9. 2013, dostupné na http://olomouc.idnes.cz/obrazem-vystava-v-prerove-ukazuje-jak-by-mohla-vypadat-nova-radnice-11g-/olomouc-zpravy.aspx?c=A110315_1549243_olomouc-zpravy_stk.

[14] HORÁČKOVÁ, Martina. Architektura střední Moravy, 1918–1945: Přerov, Kroměříž, Bystřice pod Hostýnem, Holešov, Kojetín (diplomová práce). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra teorie a dějin výtvarných umění, 2004. 232 s.

[15] HORKÝ, Jan – CÍN, Martin. 24 hodin života na náměstí TGM a Horním náměstí v Přerově

47 Tisková zpráva k projektu Toulky přerovskou minulostí, Online, 20. 5. 2011, cit. 6. 9. 2013, dostupné na http://www.mu-prerov.cz/cs/o-prerove/galerie-mesta-prerova/tiskove-zpravy/tz-vystavy/tz-toulky-prerovskou-minulosti.html; Galová, Lada. TZ – Přerovskou minulostí se přišly toulat bezmála tři tisíce zájemců. Online, 8. 9. 2011, cit. 8. 9. 2013, dostupné na http://www.prerov.eu/cs/o-prerove/galerie-mesta-prerova/tiskove-zpravy/tz-vystavy/tz-prerovskou-minulosti-se-prisly-toulat-bezmala-tri-tisice-zajemcu.html.

48 PROCHÁZKA, Jan. Plány radnice s Horním náměstím: předláždit a nasvítit zámek. Online, 20.1.2012, cit. 6. 9. 2013, dostupné na http://prerov.nejlepsi-adresa.cz/zpravy/clanky/Plany-radnice-s-Hornim-namestim-predlazdit-a-nasvitit-zamek-11151

(středa 18. 5. 2011). Online, cit. 5. 9. 2013, dostupné na Jan Horký, přerovský architekt a urbanista, http://janhorky.cz/24-hodin-na-namestich/, a na http://www.youtube.com/watch?v=0U_eEIy1uBU (zde pod názvem 24 hodin života v Přerově ve dvou minutách).

[16] HUMBÁLEK, Miloš. 1. sjezd Vrchňáků. [Dějiny a současnost přerovského Horního náměstí]. Nové Přerovsko, 1972, 26. 5., s. 4–5.

[17] KOŘÍNEK, Jiří. Přerov má letní divadelní scénu. Online, 26. 6. 2011, cit. 5. 9. 2013, dostupné na http://www.rozhlas.cz/olomouc/zpravy/_zprava/prerov-ma-letni-divadelni-scenu--913074.

[18] LAPÁČEK, Jiří (ed.). Přerov. Povídání o městě. 1. vyd. Přerov: Město Přerov, 2000. 243 s. ISBN: 80-238-6173-5.

[19] LAPÁČEK, Jiří – HLOUŠEK, Jiří. Přerov v proměnách času II. Stavební proměny Přerova od 2. poloviny 19. století a pohlednicová tvorba s přerovskou tematikou v letech 1939–2002 [kat. výst., Státní okresní archiv Přerov]. 1. vyd. Přerov: Elan, 2004. 145 s. ISBN: 80-239-3968-8.

[20] LAPÁČEK, Jiří. Přerov. Zmizelá Morava. 1. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 2010. 76 s. ISBN: 978-80-7432-052-1.

[21] -lský. Zub času plombován po Přerově i v Tovačově [Oprava hradeb]. Obzor, 1940, 5. 6.

[22] MUŽÍK, Jan – TŮMA, Miroslav – ČERNÝ, Zdeněk (ed.). Proměny městských center. Sborník odborné části výročního shromáždění členů Asociace pro urbanismus a územní plánování 18. a 19. října 1996 v Čelákovicích, 1997. 47 s. ISBN: sine.

[23] POLÁKOVÁ–UVÍROVÁ, Petra. Jak bude vypadat Horní náměstí v Přerově? Radnici tam místní nechtějí. Online, 7. 3. 2013, cit. 5. 9. 2013, dostupné na http://prerovsky.denik.cz/zpravy_region/jak-bude-vypadat-horni-namesti-v-prerove-lide-se-vyjadrili-v-ankete-20130306.html.

[24] POLÁKOVÁ–UVÍROVÁ, Petra. Radnice pro stěhování na Horní náměstí s budovou Pegasu nepočítá. Online, 1. 6. 2013, cit. 5. 9. 2013, dostupné na http://prerovsky.denik.cz/zpravy_region/radnice-pro-stehovani-na-horni-namesti-s-budovou-pegasu-nepocita-20130531.html.

[25] PROCHÁZKA, Jan. Radnice na Horním náměstí? Zatím jen sen politiků. Online, 20. 5. 2011, cit. 5. 9. 2013, dostupné na: http://prerov.nejlepsi-adresa.cz/zpravy/clanky/Radnice-na-Hornim-namesti-Zatim-jen-sen-politiku-10153

[26] PROCHÁZKA, Rudolf – KOHOUTEK, Jiří – PEŠKA, Jaroslav. Přerov – Horní náměstí. Od pravěkého hradiska ke středověkému městu. 1. vyd. Olomouc: Archeologické centrum, 2007. 76 s. ISBN: 978-80-86989-08-2.

[27] RADOVÁ–ŠTIKOVÁ, Milada. Horní náměstí v Přerově. [Přestavba a rekonstrukce]. Architektura ČSSR, 1968, č. 27, s. 144–146.

[28] RIEDL, Dušan. Rekonstrukce historických jader měst. 1. vyd. Brno: Vysoké učení technické v Brně, 1987. 78 s. ISBN: sine.

[29] ŘÍHOVÁ, Barbora. Jak bude vypadat regenerace Horního náměstí? První slovo dostali místní. Online, 4. 3. 2013, cit. 5. 9. 2013, dostupné na http://prerov.nejlepsi-adresa.cz/zpravy/clanky/Jak-bude-vypadat-regenerace-Horniho-namesti-Prvni-slovo-dostali-mistni-obyvatele-12748.

[30] STEJSKALOVÁ, Lucie. Mezi kontrolou a laissez-faire. Současné urbánní strategie (diplomová práce). Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, Katedra dějin umění a estetiky, 2010. 66 s.

[31] Tisková zpráva k projektu Toulky přerovskou minulostí. Online, 20. 5. 2011, cit. 8. 9. 2013, dostupné na http://www.mu-prerov.cz/cs/o-prerove/galerie-mesta-prerova/tiskove-zpravy/tz-vystavy/tz-toulky-prerovskou-minulosti.html.

[32] VODĚRA, Svatopluk. Studie podrobného územního plánu Horního města v Přerově. Architektura ČSSR, 1968, č. 27, s. 146–150.

[33] VOŽDA, Gustav. Pamětihodnosti města Přerova. Nové Přerovsko, 1969, 20. 6., s. 6–7.

[34] Zákon č. 476/1992 Sb., Vyhláška ministerstva kultury České republiky ze dne 10. září 1992 o prohlášení

území historických jader vybraných měst za památkové zóny. Změna: 251/1995 Sb. Online, 10. 1. 2003, cit. 2. 9. 2013, dostupné na http://monumnet.npu.cz/chruzemi/rozobsah.php?cis=1992476.

Mgr. Markéta Žáčková

Fakulta architektury Vysokého učení technického v Brně

Poříčí 273/5

639 00 Brno

e-mail: zackovamark@seznam.cz

SOCHA FRANTIŠKA ŠTORKA A SYMPOZIUM PROSTOROVÝCH FOREM 1967

FRANTIŠEK ŠTOREK SCULPTURE AND SPACE FORMS SYMPOSIUM 1967

JAN RICHTER, JAROSLAV MICHNA

Abstrakt

Socha Františka Štorka pochází z roku 1967 a vznikla pro první ročník mezinárodního sochařského Sympozia prostorových forem v Ostravě, což byl unikátní a umělecky kvalitní soubor informelního avantgardního sochařství. V době normalizační cenzury byla většina děl označena za škodlivou a byla z parku odstraněna. Podařilo se zachránit pouze několik soch a jednou z nich je plastika Františka Štorka, která byla převezena do Hlučína, ale dodnes je bohužel umístěna na neutěšeném místě a čeká na svou rehabilitaci.

Abstract

The František Štorek statue is from 1967 and was created for the first year of the Space Forms Symposium, an international sculpture event held in Ostrava where a unique collection of Informel avant-garde works of high artistic quality was displayed. In the period of Normalization censorship, the majority of works were labelled as harmful and were removed from the park. Only several statues were saved one of which is the František Štorek sculpture that was moved to Hlučín at the beginning of the seventies. However, it's location is still unsatisfactory. The ideological intent of the Zone Planning and Conservation Department of MO Hlučín consists in its rehabilitation, including a new location in the central area of the city.

1 KULTURNĚ- HISTORICKÝ KONTEXT

Ocelová plastika Františka Štorka vznikla pro první ročník mezinárodního sochařského Sympozia prostorových forem, které se uskutečnilo v roce 1967 v Ostravě, což byl sám o sobě obdivuhodný a na Ostravské poměry velkolepý projekt. Ostrava byla totiž díky svému průmyslovému potenciálu postižena poměrně velkým stigmatem socialistické propagandy. Obraz města utvářely především kontexty hornických, hutnických a chemických závodů, rozrůstajících se sídlišť a obecně byla Ostrava vnímána jako město stranicky solidární. Navíc zde byl od roku 1952 realizován monumentální projekt sídelního satelitu Poruba podle návrhu architekta Vladimíra Meduny, což byl ryzí import sovětské architektury v tak obrovském měřítku, který v tehdejším Československu neměl obdoby. Charakteristickými prvky této architektury, reprezentované u nás ještě např. výstavbou v Havířově, Karviné, nebo Ostrově nad Ohří, byly příklon k eklektickému tvarosloví a klasickému dekorativismu, projevující se např. užíváním sloupů s kanelovanými pilastry vysokého řádu povětšinou s iónskými hlavicemi, dále konzolových říms, věžičkových a obloučkových atik v renesančním duchu, detailů kovaných prvků zábradlí a mříží, ale i nástěnných sgrafit, zobrazujících témata

obr. I
popis: Atika obytného domu na rohu ulic Porubské a Matěje Kopeckého, Ostrava-Poruba.
zdroj: http://www.protimluv.net/protimluv/19/strana.php?cislo=11

dle diktátu socialistické propagandy. U nich bylo paradoxní to, že atributy práce byly zasazeny do dětského světa-jako by zde byl podprahově naznačen motiv zne-

užití, vykořisťování a manipulace (obr. I). Nutno ovšem dodat, že spojení motivů práce a dětí nalezneme v Ostravě i na fasádních dekoracích z dřívější doby, jako je tomu např. na vlysu budovy bývalého obchodního a bytového domu Živnostenské banky pro Čechy a Moravu z r. 1908[1] na Nádražní ulici. Paradoxní, vzhledem k eklektickému pojetí architektury socialistického realismu, jsou urbanistické kvality budovaných satelitních měst s blokovou zástavbou s polouzavřenými dvory a jasně vymezeným veřejným prostorem, který se později začal vytrácet mezi neurčitou rozvolněnou zástavbou panelákových sídlišť.

Stejně jako v architektuře, i v sochařství se v tehdejším Československu v letech 1948–19582) začaly objevovat sochy, reliéfní vlysy a pomníky ve stylu tzv. socialistického realismu, což byl těžko uchopitelný a dodnes jasně nevydefinovaný koncept politicky manipulované umělecké produkce. První zmínky o něm nacházíme v SSSR již ve 30. letech. Oficiálně se pojem socialistický realismus poprvé objevil v časopise Literaturnaja gazeta v roce 1932 a použil ho Ivan Gronský. Jako tvůrčí metoda pak byla definována Andrejem Alexandrovičem Ždanovem v roce 1934 na Prvním všesvazovém sjezdu spisovatelů: „pravdivost a historická konkrétnost uměleckého zobrazení se musí pojit s úkolem ideového přetvoření a výchovy pracujících lidí v duchu socialismu.“[3]

obr. II
popis: Pomník rudoarmějců-bratrství v bojí, Bohumín-Skřečoň, A. Kalvoda, 1957
zdroj: MICHNA, Jaroslav. Socialistický realismus a typologie pomníkové tvorby v Moravskoslezském kraji v období let 1948 – 1958. Diplomová práce FF OU v Ostravě. Ostrava 2009.

Tohoto pojmu se následně chopili i další dogmatičtí teoretici, u nás byl známým propagátorem Zdeněk Nejedlý. Postupně se tedy utvářela myšlenka realistického zobrazování námětů ideově konvenujících se socialistickou propagandou. Co se týče sochařství, v bezprostředním poválečném období to byly především oslavné sochy a pomníky československých vojáků a jejich sovětských bratrů v boji. Schematicky utvářené stafáže bojovníků se zbraní a kyticí, méně pak sochy obětí fašismu v útrpných gestech, byly ještě spíše dobovou reflexí válečného běsnění. (obr. II)

Nově se objevuje motiv ženy, jakožto heroické bojovnice za spravedlnost a mír. Zrodil se obraz rovnostářské matky ochranitelky, agilní a aktivní dělnice. Socialistický realismus, pro mnohé umělce dosti nebezpečný směr, znamenal pozastavení svobodného tvůrčího procesu úspěšné meziválečné avantgardy, reprezentované takovými jmény jako byli namátkou malíři Josef Čapek, Emil Filla, František Kupka, sochaři Otto Gutfreund, Jan Štursa, Quido Kocián, nebo architekti Pavel Janák, Josef Gočár, či Bohuslav Fuchs. Takzvaná sorela nastavila příkré mantinely propagandistické utopie, do nichž mohl umělec propašovat jen velmi málo ze své tvůrčí invence.

Rigidita, persekuce a násilné potlačování individuálních přístupů se však na konci 50. a v průběhu let 60. začínala postupně rozvolňovat, což mimo jiné umožnilo vzniku i mezinárodního sochařského sympozia v Ostravě v roce 1967, v němž se předvedly tvůrčí trendy, odrážející se od abstrakce a informelu.

Potencionálním podhoubím vzniku sympozia, bylo několik předešlých událostí. V prvé řadě to byly společensko-politické změny po úmrtí Josefa V. Stalina a následně pak Klementa Gottwalda v březnu 1953. Ty se projevily mimo jiné postupným uvolňováním cenzury a dogmatismu v oblasti kultury. I přesto, že z oficiálních pozic výtvarné kritiky stále zaznívaly pejorativní výtky typu „formalismus“, „abstrakcionismus“, či „úpadková móda západu“,[4] začaly v Československu vznikat samostatné umělecké skupiny, distancující se od sorely a tzv. realismu a čerpající svou inspiraci z tradice první republiky, ale také z impulzů tzv. západního umění. Mezi nejvýznamnější patřily skupiny Máj 57, či Trasa 54, v Ostravě to pak byla např. skupina Kontrast, založená ale až v roce 1964.

Dalším mezníkem, který znamenal postupnou liberalizaci kulturního prostředí, bylo vítězství československého pavilonu na světové výstavě EXPO v Bruselu v roce 1958. Naše expozice slavila velký úspěch svou progresivní geometrickou a organickou dekorativní estetikou, která zobecnila pod pojmem „brusel“. Ocenění na mezinárodní úrovni znamenalo expanzi této estetic-

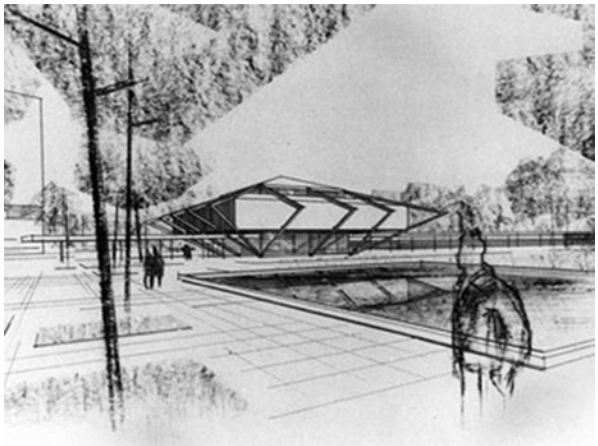

obr. III
zdroj: http://www.protimluv.net/protimluv/24/strana.php?cislo=6

ké manýry do širokých vrstev umělecké produkce počínaje architekturou, vnímanou jako gesamtkunstwerk, viz. nádraží Havířov, Ostrava-Vítkovice, či Přívoz, přes užité umění, plakáty, knižní přebaly, sklo, porcelán, až po sochařskou tvorbu, která se v některých případech v této formě představila právě i na Sympoziu prostorových forem v letech 1967 a 1969.

Nutno ovšem dodat, že sochařská expozice na EXPU 58, kterou měl za úkol stranicky loajální sochař Jan Lauda, představila konvenční schematismus v duchu socialistického realismu.[5)]

2 SYMPOZIUM PROSOTORVÝCH FOREM 1967 A SOCHA FRANTIŠKA ŠTORKA

První ročník mezinárodního sochařského Sympozia prostorových forem se odehrál v Ostravě v roce 1967. Velkorysý byl tento projekt mimo jiné v tom, že zázemí, včetně materiálu poskytly autorům tehdejší Vítkovické železárny Klementa Gottwalda, které krom toho nabídly sochařům, často nezkušeným s utvářením železných plastik v tak monumentálním měřítku, spolupráci s místními svářeči a slévači, což bylo společensky velmi kvitováno. Dělnictvo participující na uměleckých dílech pro veřejný prostor, bylo pro tento projekt tou nejlepší vizitkou.

Zadavatelem sympozia bylo město Ostrava a vedle Vítkovických železáren se v projektu angažovaly i Svazy architektů a výtvarných umělců. Sympozium bylo logicky orientováno na využití železa a jeho posláním měla být výtvarná a architektonická kultivace průmyslového města. Po tuhém období politické manipulace a persekuce musela působit opravdu velkoryse samotná myšlenka vyčlenění rozlehlého prostoru pro stálý sochařský park v sadech J. A. Komenského, což je v samém centru Moravské Ostravy. Sochaři navíc měli svobodnou ruku ve výběru námětů, formy a způsobu zpracování, mnozí z nich prožili první experimentální dotyky s matérií železa jakožto výtvarného média v tak velkém měřítku. Kromě nové exteriérové sochařské galerie byl v plánu vybudovat i objekt výstavní síně, jenž měl doplnit výtvarný potenciál nově definovaného parku. Se svým návrhem nové výstavní síně se představila dvojice Bronislav Firla a Barnabas von Sartory, nebo Josef Havlíček a Jan Palkovský (obr. III) nikdy však k realizaci jejich návrhů nedošlo.[6)]

V rámci prvního mezinárodního sochařského sympozia vznikly autorské plastiky sochařů z šesti různých zemí. Představil se Slovák Štefan Belohradský, Slovinec Janez Boljka, Polák Jerzy Jarnuszkiewicz, Japonec Jo Oda a Rakušan Barnabas von Sartory, o němž byla již zmínka v souvislosti s návrhem objektu galerie. Z domácích sochařů přijeli do Ostravy Rudolf Valenta, Aleš Veselý a František Štorek.

František Štorek měl ke kovu vztah od dětství, jelikož jeho otec se strýcem měli kovářskou dílnu, v níž, jakožto umělečtí kováři vytvářeli komponenty pro tehdy doznívající secesní dekor fasád i interiérů. Tuto dílnu po smrti otce sochař zdědil, už ovšem přeorientovanou na výrobu technických předmětů, díky snížené poptávce po dekorativních zakázkách, v souvislosti s nástupem konstruktivismu 20. let.[7)] Sochař byl osloven účastí na sympoziu také z toho důvodu, že se v letech 1962–1967 intenzivně věnoval práci s kovem, „buď svoje sochy tesal do kamene, a nebo je vykovával ze silných železných plátů svařovaných do abstraktních útvarů, které nabývají architektonické, ale i přírodní podoby bezprostředně působivé hmotnosti a statutárnosti....“[8)]

Socha pro sympozium vznikala dva měsíce a svou formou spadá do sochařova raného abstraktního období. I když světové umění od 50. let postupně opouští lyrickou, expresivní a informelní abstrakci a nastupuje cestu nové figurace, v Československu byla atmosféra po prolomení tuhé totality a otevření možnosti konfrontovat se s těmito abstrahovanými formami umění stále příznivá, a to zajisté i v opozici s předchozí dekádou násilného diktátu socialistického realismu, který byl ryze zobrazivý a figurální. Novou figuraci bude František Štorek rozvíjet až zhruba od 70. let 20 st., a u tohoto formálně-ideového konceptu zůstane až do konce svého života. Jeho vyvrcholením bude návrat do Ostravy se sochou Ikara, nainstalovanou v roce 1999 na Prokešově náměstí před budovou nové radnice.

Plastika bez názvu, pracovně označována jako „socha pro sympozium“ (obr. IV) ztěžuje ideovou identifikaci. Dle historičky umění Evy Petrové: „se v abstraktním pojetí zračí výchozí představa položeného kmene stromu“[9)] , přičemž ve Štorkově tvorbě nalezneme formálně příbuznou, ale vertikálně řešenou plastiku Kmen (1965). Vzhledem k autorově celoživotní posedlosti figurou je ovšem stejně tak možné přiklonit se k názoru historičky umění Marie Štastné, která se o objektu zmiňuje jako

o „antropomorfním tvaru, naznačujícím torzo lidského těla“[10] . Faktem je, že v roce Ostravského sympozia sochař pracoval na abstrahovaných stylizacích odkazujících se k ležící, nebo stojící figuře, viz. Anatomie I., II., (1967), Torzo (1967).

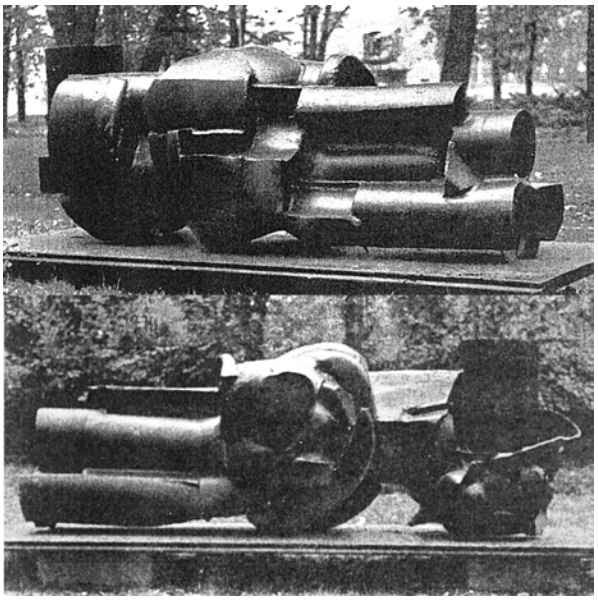

obr. IV
zdroj: Mezinárodní sympozium prostorových forem. Katalog výstavy. Ostrava 1967.

Horizontální plastika o rozměrech 305 x 125 x 110 cm, vytvořena formou svařování jednotlivých kovaných komponent, má robustní charakter. V prostoru sadů J. A. Komenského počítal sochař s její přímou konfrontací s kolemjdoucími, jakožto potencionálním objektem pro posezení, nebo pro hry a pohyb dětí.[11] Tato jistá přízemnost nebo možná nevýlučnost sochy, která se měla stát součástí každodenního městského života, spíše svádí k onomu konceptu kmene padlého stromu.

Všechny sochy pro sympozium, včetně té od Františka Štorka byly podle plánu v roce 1967 úspěšně nainstalovány do sadů J. A. Komenského a v roce 1969 k nim v rámci druhého ročníku sympozia přibylo dalších pět soch.[12]

Osud plastik byl ovšem zpečetěn nástupem tuhé normalizační cenzury, kdy v roce 1972[13] komunistická garnitura města Ostravy rozhodla o zrušení sochařského parku v Komenského sadech a vyzvala výtvarníky, aby si svá díla odvezli, jinak budou rozebrána, roztavena a zlikvidována, což se bohužel u celkem čtyř plastik i potvrdilo. Z prvního sympozia byly zničeny celkem čtyři sochy od Barnabase von Sartory, Boljka, Oda a Jarnuszkiewicze. Socha Aleše Veselého byla zachráněna převozem na výstavu Socha a město do Liberce v roce 1969[14] . Bohužel ani tento liberecký projekt se neobešel bez kontroverzí.[15] Zbývající dvě sochy ostravského sympozia se zachránily, ovšem byly odvezeny mimo zaniklý sochařský park a zmizely z veřejného prostoru Ostravy.16)

3 SOCHA DNES

Jednou ze soch, kterou se podařilo zachránit, byla i horizontální plastika Františka Štorka. Invencí hlučínského rodáka Ing. arch. Mojmíra Sonnka, který v době likvidace sochařského parku pracoval na útvaru hlavního architekta města Ostravy, a který byl pracovně angažován na umisťování soch v rámci obou sympozií, byl se sochařem dohodnutý převoz do nedalekého Hlučína. Zde byla plastika umístěna před právě dokončenou budovu základní školy v místní části Rovniny. Původně dobrá myšlenka umístit sochu do „živoucího dění“ jako potencionální objekt pro posezení, nebo hry a pohyb dětí, byla degradována konkrétním umístěním do těsné blízkosti objektu za živý plot (obr. V). Toto řešení nebylo pro blízké ani dálkové vyznění sochy nejideálnější, ale znamenalo faktickou záchranu uměleckého díla před mašinérií normalizačního „úklidu“. Z provizorního řešení se však stalo čtyřicet let tichého přehlížení. Tehdejší vedení školy se za umístění sochy u své budovy údajně stydělo a dlouho nebyla vyvinuta žádná snaha ani inicia-

obr. V
zdroj: vlastní archiv

tiva se odloženou a pomalu rezivějící plastikou zabývat.

Až v roce 2013 se vzhledem ke kulturně-historickému významu sochy rada města Hlučína na popud Ing. arch. Sonnka, začala sochou zabývat a zadala oddělení územního plánování a památkové péče za úkol vyřešit její rehabilitaci. Záměrem bylo pokusit se najít vhodnější umístění, nejlépe přímo v centrální části městské památkové zóny. Nová lokace se ukázala být nelehkým úkolem, vzhledem k horizontálnímu rozvrhu sochy a požadavku kvalitního pohledového uplatnění. Při výběru lokality byla snaha vyhnout se obecnému a celkem běžnému postupu na městských, či obecních úřadech, kdy rozhodnutí u architektonických záležitostí, či záměrů ve veřejném prostoru, jsou často provedena na zá-

kladě algoritmu „líbí-nelíbí“. Důležité bylo mít k dispozici relevantní argumenty pro další navazující jednání, kterými by bylo možno doložit, proč jsou některé lokality k umístění sochy vhodné, jiné nikoliv a z jakých důvodů.

obr. VII
zdroj: RICHTER, Jan – MICHNA, Jaroslav. Přemístění ocelové Sochy Františka Štorka. Studie na MěÚ Hlučín, odbor výstavby, oddělení územního plánování a památkové péče. Březen 2013.

Proto bylo pro výběr lokality zvoleno několik posudkových kritérií. Jednalo se o urbanisticko-architektonické požadavky, mezi které lze zařadit požadavek na dostupnost nové lokality z centra města, nejlépe v místě, kde prochází nebo se zdržuje více osob na spojnici pěších komunikačních tras nebo v parcích, adekvátní okolní kontext vzhledem k reprezentativnímu charakteru sochy, například architektonicky hodnotné stavby v okolí, měřítko přilehlých prostorů, dostatečně volné prostranství, kompoziční osy, průhledy, pohledy, případně kontext reflektující dobu vzniku sochy. V neposlední řadě byl důležitý požadavek umístit sochu na pozemky v majetku města. Z pohledu požadavků vyplývajících z charakteru sochy a záměrů autora, bylo hodnoceno umístění sochy tak, aby byla splněna myšlenka aktivní účasti ve veřejném prostoru. Plastika by tedy neměla jen pasivně působit jako nepřístupný, nedotknutelný artefakt, nýbrž by měla být volně přístupná, hmatatelná, umožňující fyzický kontakt, sednutí, lezení, spočinutí, zastavení se. Rovněž se uvažovalo o technických parametrech území, jež zahrnovaly zjištění a respektování vedení tras technické infrastruktury v potencionálních lokalitách, dále dosah elektrického vedení pro možnost napojení osvětlení sochy a možnost umístění informační cedule. V souvislosti s přemístěním a obnovením sochy byly stanoveny základní činnosti a postupy, které bude nutné v dalších fázích procesu řešit, a které budou tvořit část finančních nákladů na rehabilitaci sochy. Vyřešit by se mělo jakým způsobem umístit objekt i s železným podstavcem nad rostlý terén, jak převést tří metrovou ocelovou sochu ze staré lokality k restaurování, jež bude zahrnovat pravděpodobně otrýskání a opravu poškozených částí vyvařením, a jak bude probíhat následná úprava nové lokality v souvislosti s vybetonováním podkladního betonového soklu nebo patek. Nutno je také počítat s úpravami stávajících zpevněných ploch a veřejné zeleně.

Jednotlivá kritéria a požadavky spolu s nastíněním historických souvislostí vzniku sochy, hodnocením jednotlivých vytipovaných lokalit a s doporučením nejvhodnější lokality, byly zapracovány do studie, která sloužila jako podkladní materiál pro zasedání komise pro regeneraci městské památkové zóny Hlučín[17)] , jakožto poradního orgánu rady města Hlučína. Celkově bylo ve studii vytipováno šest lokalit (obr. VI), převážně v těsné návaznosti na centrum města, s výjimkou lokality na sídlišti OKD, které tvoří oddělenou městskou část. S umístěním sochy v této lokalitě bylo uvažováno mimo jiné z přibližného časového období vzniku sídliště a tedy potencionálního působení dobového kontextu, což ovšem samo o sobě nestačilo k tomu, aby byla lokalita vybrána jako vhodná. Dodatečně byly do studie zapracovány i lokality přímo na náměstí, které ovšem nebyly, i vzhledem k vyjádření autorů rekonstrukce náměstí[18)] , vyhodnoceny kladně.

Komise nakonec v souladu s doporučením studie vybrala jako nejvhodnější prostor pro umístění ocelové plastiky Františka Štorka lokalitu č. 6, navazující na centrum města (obr. VII), v blízkosti pozůstatků jedné z bývalých obranných bašt, jež byla součástí středověké-

obr. VI
zdroj: RICHTER, Jan – MICHNA, Jaroslav. Přemístění ocelové Sochy Františka Štorka. Studie MěÚ Hlučín, odbor výstavby, oddělení územního plánování a památkové péče. Březen 2013.

ho opevnění Hlučína. Jedná se o poměrně frekventované místo, částečně sloužící k zastavení jako neoficiální parčík a zároveň spojnice mezi městskými částmi. Další předností je již stávající zaměření daného prostotu na komemorativní objekty, v místě je již bludný balvan s plaketou T. G. Masaryka a dále zde byl zasazen strom na počest vstupu České republiky do Evropské unie. Prostor je tedy pietní, obklopený přírodním rámcem vhodného lidského měřítka a zároveň je dostatečně otevřený, umožňující vyniknout horizontální plastice v blízkých i dálkových pohledech.

Umístění sochy do této lokality lze považovat zároveň jako první apel na rekultivaci tohoto prostoru, jakožto potencionálního městského parčíku a klidové zóny. V souvislosti s konkrétním umístěním, bude nutné zohlednit, respektovat, případně navrhnout úpravy stávajících zpevněných ploch, vzrostlé zeleně a celkového prostorového rozvržení lokality a pojmout přemístění sochy jakožto příležitosti k vytvoření dalšího kvalitního veřejného prostoru ve městě Hlučíně.

4 ZÁVĚR

I když plastika Františka Štorka nebyla primárně určena pro veřejný prostor Hlučína a rovněž neměla sloužit jako výrazný solitérní objekt, je již vzhledem ke svému výjimečnému kulturně-historickému kontextu a mimořádným uměleckým kvalitám významným artefaktem, který ozvláštní veřejný prostor čtrnáctitisícového města a stane se, doufejme, popudem k dalším vstupům sochařské, či architektonické invence. S nadsázkou lze říci, že osud tuto sochu zachránil a přemístil zde do Hlučína, místa s pohnutou minulostí, které neoplývá množstvím soch ani pomníků. Je tedy dobrou příležitostí vzdát hold svobodné tvůrčí práci a poodkrýt kousek historie vhodným poukazem na tuto sochu i na příběh, který se za ní skrývá.

ODKAZY

1) ŠTASTNÁ, Marie: Socha ve městě. Vztah plastiky a architektury v Ostravě ve 20. století. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně 2009. Rukopis disertační práce, s. 29.
2) Orientační vymezení socialistického realismu od komunistického puče do roku konání světové výstavy EXPO 58 v Bruselu. Ideově manipulované sochy a pomníky v doznívajících formách socialistického realismu nalézáme i v 60. letech, např. Pomník revolučních bojů na náměstí Dr. E. Beneše v Ostravě z roku 1965.
3) ŽDANOV, A. A. O umění. Praha: Orbis 1949, s. 15.
4) MICHÁLKOVÁ, ZDENA a kol.: František Štorek: zapomenutý deník. Praha: Art D – Grafický ateliér Černá s. r. o. 2004, s. 59.
5) NOVOTNÁ, Silvie: Jan Lauda. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně 2010. Rukopis diplomové práce, s. 72-74.
6) Mezinárodní sympozium prostorových forem. Katalog výstavy. Ostrava 1967, nestr.
7) MICHÁLKOVÁ, Zdena a kol.: František Štorek: zapomenutý deník. Praha: Art D – Grafický ateliér Černá s. r. o. 2004, s. 10.
8) Tamtéž, s. 107
9) MICHÁLKOVÁ, Zdena a kol.: František Štorek: zapomenutý deník. Praha: Art D – Grafický ateliér Černá s. r. o. 2004, s. 61.
10) ŠTASTNÁ, Marie: Socha ve městě. Vztah plastiky a architektury v Ostravě ve 20. století. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně 2009. Rukopis disertační práce, s. 142.
11) Z osobní výpovědi Ing. arch. Mojmíra Sonnka, 11. 7. 2013.
12) Autorsky se představili Karl Äge Riget, Oto Ciencala, Yves Trudeau, Nicola Carrino, Karel Nepraš.
13) Z osobní výpovědi Ing. arch. Mojmíra Sonnka, 11. 7. 2013.
14) ŠTASTNÁ, Marie: Socha ve městě. Vztah plastiky a architektury v Ostravě ve 20. století. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně 2009. Rukopis disertační práce, s. 143.
15) Jednotlivé plastiky z výstavy Socha a město konané v Liberci v roce 1969 byly nainstalovány přímo v městském organismu, a staly se tak jednoduchým terčem vandalů. Na výstavě účinkoval i František Štorek, jehož nadživotní figurální socha z mramoru byla vandaly téměř zničena.
16) Dnes jsou obě sochy, jmenovitě od Štefana Belohradského a Rudolfa Valenty rehabilitovány a spolu s dalšími zachráněnými sochami z II. ročníku sympozia a se sochami z obnoveného sympozia z porevolučních let 1992, 1993, umístěny v ostravském sadu Dr. Milady Horákové.
17) ve složení: Ing. arch. M. Sonnek, Ing. arch. E. Malchárková, Ing. H. Kubinová, Ing. J. Koščáková, Ing. P. Kubuš. Ing. A. Laňka, Mgr. J. Michna, Mgr. M. Pflegrová, přizván Ing. arch. J. Richter.
18) Ing. arch. Renata Májková, Ing. arch. Petr Májek, rekonstrukce dokončena 2005.

LITERATURA

[1] ŠTASTNÁ, Marie. Socha ve městě. Vztah plastiky a architektury v Ostravě ve 20. století. Doktorská disertační práce FF MU. Brno 2009.

[2] ŽDANOV, A. A. O umění. Praha: Orbis, 1949.

[3] MICHÁLKOVÁ, ZDENA a kol. František Štorek: zapomenutý deník. Praha: Art D – Grafický ateliér Černá s. r. o., 2004.

[4] NOVOTNÁ, Silvie. Jan Lauda. Diplomová práce FF MU. Brno 2010.

[5] Mezinárodní sympozium prostorových forem. Katalog výstavy. Ostrava 1967.

[6] MICHNA, Jaroslav. Socialistický realismus a typologie pomníkové tvorby v Moravskoslezském kraji v období let 1948 – 1958. Diplomová práce FF OU v Ostravě. Ostrava 2009.

[7] PETIŠKOVÁ, Tereza. Československý socialistický realismus 1948-1958. Praha: Gallery, 2002.

Mgr. Jaroslav Michna

Městský úřad Hlučín, odbor výstavby, oddělení územního plánování a památkové péče Mírové náměstí 23, 748 01 Hlučín

michna@hlucin.cz

Ing. arch. Jan Richter

Městský úřad Hlučín, odbor výstavby, oddělení územního plánování a památkové péče Mírové náměstí 23, 748 01 Hlučín

richter@hlucin.cz

PARK – VEREJNÝ MESTSKÝ PRIESTOR AKO KULTÚRNE DEDIČSTVO MODERNY 2. POLOVICE 20. STOROČIA. PRÍKLADY Z BRATISLAVY

PARK – PUBLIC URBAN SPACE AS A CULTURAL HERITAGE OF THE 2ND HALF OF THE 20TH CENTURY MODERNISM. EXAMPLES FROM BRATISLAVA

KATARÍNA KRISTIÁNOVÁ, ROBERTA ŠTĚPÁNKOVÁ

Abstrakt

Architektúra 2. polovice 20. storočia je v móde. Nastal ten čas, kedy sa stala vzorom pre súčasnú tvorbu. Architekti, historici a teoretici architektúry poukazujú na jej hodnoty a potrebu ich zachovania. Aj niektoré diela verejných mestských priestranstiev – parkov predstavujú výnimočné umelecké a kultúrne hodnoty, ktoré reprezentujú súdobé prejavy krajinno-architektonickej moderny v jedinečnom rukopise svojich autorov. Verejný priestor je však priestorom intenzívne reflektujúcim súdobé požiadavky spoločnosti - na využitie, i na prezentáciu ideí. V tvorbe socialistických verejných priestorov sa takto odrazili idey totality a monumentality, ktoré sa stali predmetom postsocialistických transformácií, od zmien názvov až po odstraňovanie sôch. Neúdržba a materiálovo-technologické nedostatky, ktoré viedli k degradácii stavebných konštrukcií a vegetácie, i nové požiadavky na súčasné využitie vedú k potrebe revitalizácie týchto priestorov, pričom verejnosť, a to i odborná, túžiac po „novej modernite“, nie vždy je schopná rozoznať a uvedomiť si hodnoty, ktoré možno nie sú čitateľné na prvý pohľad a pod nánosom času. Príspevok predstavuje niekoľko vynikajúcich diel verejných priestorov – parkov v Bratislave a zdôvodňuje potreby ich rekonštrukcie a rehabilitácie, spôsobom zachovávajúcim integritu celku i detailu, ako reprezentantov kultúrneho dedičstva – diel krajinnej architektúry moderny 2. polovice 20. storočia na Slovensku.

Abstract

Architecture of the 2nd half of the 20th century is in fashion. It becomes a model for the current design. Architects, historians and theoreticians point out its values and need of their preservation. Public urban spaces – parks represent exceptional artistic and cultural values of modernist landscapes. But public space intensively reflects contemporary needs of society – for use, and for presentation of ideas. The socialist public spaces reflected the ideas of totalitarianism and monumentality. These features became an object of post-socialist transformations, from changes of names, to removal of statues. Lack of maintenance, material and construction shortcomings led to degradation of building constructions and vegetation. New demands for current use necessitate revitalization of these spaces, while public, even professionals, aspiring after „new modernity“ are often not able to distinguish the values, which are not clearly readable under sediment of time. The paper introduces few notable works of public spaces - parks in Bratislava and gives reasons for their restoration and rehabilitation in the way preserving the integrity both of detail and the whole, as representatives of cultural heritage - landscape architecture of the 2nd half of the 20th century modernism in Slovakia.

1 ÚVOD

Charakteristické črty architektonických konceptov moderny 2. polovice 20. storočia sa prejavujú aj v hodnotách krajinno-architektonických riešení verejných priestranstiev, či parkov. V záujme zachovania integrity a autenticity dedičstva moderného hnutia je pri procesoch ochrany pamiatok moderného hnutia potrebné venovať pozornosť spôsobom a možnostiam ich zachovania.

Moderné hnutie už začiatkom 20. storočí prinieslo nové koncepty tvorby architektúry a urbanizmu, ktoré sa premietli do uplatňovania nových modernistických prístupov i v oblasti záhradnej a krajinnej architektúry v období medzivojnovej moderny a neskôr v období moderny 2. polovice 20. storočia.

Ako uvádza Treib [1], krajinná architektúra nerobí „kataklizmatické prerušenie vzťahu s minulosťou“, ale v krajinno-architektonických riešeniach sa postupne odrážajú revolučné spôsoby formovania vzťahu budovy a jej prostredia, prepojenia interiéru a exteriéru prostredníctvom veľkých presklených plôch, pásových okien, terás, lodžií, či zimných záhrad, ako aj nové urbanistické riešenia, usilujúce sa zabezpečiť dostatok bytov v zdravom hygienickom prostredí, plnom vzduchu, svetla, zelene. Ako priemet nových trendov v architektúre, v urbanizme a umení, moderna vstupuje aj do oblasti záhradnej a krajinnej architektúry. Súbory výrazových prostriedkov

19. storočia, vychádzajúce z tradícií Beaux Arts, Art Deco, či secesie sú nahrádzané uplatňovaním nových charakteristických foriem, štruktúr, znakov a princípov.

Krajinno-architektonické koncepty moderny sa prejavujú v rôznych mierkach a typologických formách, od záhrad rodinných domov a víl, cez riešenia vonkajších priestorov areálov škôl, sanatórií, či obchodných i administratívnych budov, až po urbanistické koncepty a riešenia verejných urbánnych priestorov. V období medzivojnovej moderny sa v medzinárodnom meradle formuje i profesia krajinného architekta a vymedzuje sa vo vzťahu k záhradníctvu, posunom k architektúre a umeniu. V období povojnovej moderny pokračuje jej vývin v ďalšom posune centra záujmu od záhradnej tvorby ku krajinárskej tvorbe a k zmene štylistických modelov smerom od prírody k abstraktnému umeniu a architektúre [2, 3].

V období medzivojnovej moderny ako i v období povojnovej moderny vznikajú v medzinárodnom, ale i domácom prostredí mnohé významné diela krajinnej architektúry. Identifikácia, interpretácia ich hodnôt a problematika ich ochrany - ochrany tzv. „krajiny moderny" tvorí veľmi špecifickú oblasť ochrany kultúrneho dedičstva, špecifickú oblasť ochrany tzv. kultúrnej krajiny, či ochrany pamiatok moderného hnutia. Požiadavka ochrany zanikajúcich hodnôt týchto diel sa javí aktuálnou potrebou súčasnosti, no zatiaľ je jej venované málo pozornosti.

2 MODERNA 2. POLOVICE 20. STOROČIA NA SLOVENSKU A KRAJINNÁ ARCHITEKTÚRA

Moderna ako medzinárodný architektonický štýl ovláda v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. storočia architektonické dianie v Československu, ako „nový sloh v novej republike" [4]. Modernosť, či „modernita" - v umení, móde, dizajne nábytku, v architektúre, preniká všetky oblasti života a stáva sa spôsobom životného štýlu. Vstupuje aj do oblasti tvorby záhrad a tvorby vonkajších priestorov, do oblasti záhradnej a krajinnej architektúry.

Na tieto tradície medzivojnovej československej moderny nadväzuje povojnová moderna 2. polovice 20. storočia. Po krátkom období socialistického realizmu, modelu tvorby diktatúry proletariátu inšpirovanom historickými slohmi a vyjadrujúcom kultúrnu orientáciu na Sovietsky zväz, ktorého etapa sa v päťdesiatych rokoch, po verejnom odsúdení stalinského kultu osobnosti v roku 1956 rýchlo uzavrela, začína na tradície moderny na Slovensku nadväzovať generácia tvorcov, ktorá študovala u významných osobností klasickej moderny a osvojila si jej princípy [4].

Slovensko prechádza v 2. polovici 20. storočia druhou vlnou industrializácie, ktorá podmieňuje výraznú urbanizáciu krajiny [4]. Mimoriadnu dôležitosť nadobúda územné plánovanie, plánujú sa prestavby celých miest, navrhujú dopravné systémy, nedostatok bytov sa rieši výstavbou veľkých obytných celkov, panelových sídlisk. Architektonické projektovanie v socialistickom období sa sústreďuje vo veľkých štátnych projektových ústavoch. Architektúru charakterizuje sledovanie funkcie a pravouhlá geometria, podmienená stavebnými technológiami, súčasne však, ako uvádza Moravčíková [4] možno sledovať aj snahy „dať budove myšlienku a tvar", či „vyjadriť jej svojskosť". Podobne ako pre škandinávsku modernu, i pre slovenskú modernu je inšpiráciou okrem „všesvetovej" i ľudová tvorba a tradícia, v interpretáciách abstrahujúcich jej archetypálnu podstatu. Ako uvádza Milučký [5]: „Tradícia, ktorú nám predkovia zanechali, je to najkrajšie, čo sme mohli dostať do vena. Za jej ďalší osud sme však aj my plne zodpovední."

Architektonické hľadanie formy moderny 2. polovice 20. storoćia na Slovensku je tak charakterizované aj abstrahovaním jednoduchých a pravdivých riešení v kráse elementárnych foriem a v použití jednoduchých prírodných materiálov. Ako uvádzajú Dulla a Moravčíková [6:216]: „Posun hodnôt, od niekdajšej funkcionalistickej ortodoxnosti k uznaniu zmyslu výtvarnosti, či priamo samostatnej umeleckej sily architektúry, prináleží k poznaniu druhej polovice 20. storočia." Tieto charakteristické prejavy moderny 2. polovice 20. storočia možno sledovať i v dielach krajinnej architektúry, v tvorbe verejných priestorov, parkov, námestí, vnútroblokov a verejných priestorov sídliskových štruktúr.

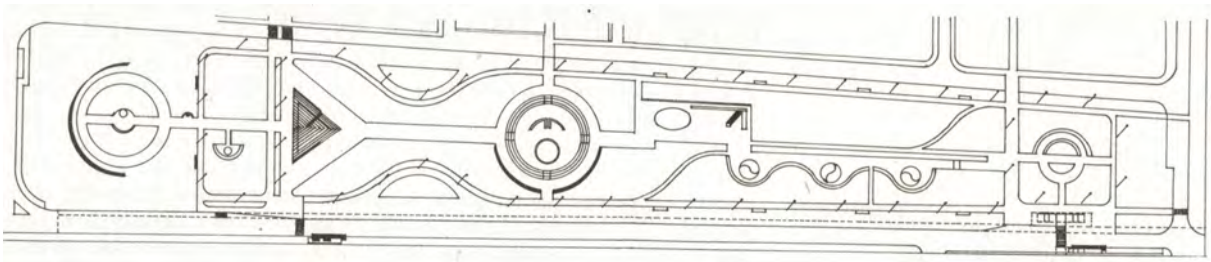

Obr. 1: Park Karola Šmidkeho v Bratislave. Zdroj: Zalčík, T., Dulla, M. Slovenská architektúra 1976-1980. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1982.

3 PARK – VEREJNÝ MESTSKÝ PRIESTOR AKO KULTÚRNE DEDIČSTVO MODERNY 2. POLOVICE 20. STOROČIA. PRÍKLADY Z BRATISLAVY

Reprezentantmi súdobých prejavov krajinno-architektonickej moderny v jedinečnom rukopise svojich autorov, ktoré predstavujú výnimočné umelecké a kultúrne hodnoty, sú aj niektoré diela verejných mestských priestranstiev, vnútroblokov, parkov, či námestí v Bratislave.

3.1 Park Karola Šmidkeho, v súčasnosti Park Andreja Hlinku

Azda jedným z najžiarivejších príkladov je Park Karola Šmidkeho, (realizovaný okolo r. 1970, dnes Park Andreja Hlinku) v Bratislave, kde Ferdinand Milučký uplatnil princípy, ktoré sú charakteristické pre celú jeho tvorbu. Ako autor v roku 1979 hovorí [7].: „Park K. Šmidkeho mi poskytol veľkú príležitosť – v našich podmienkach priam ojedinelú – reliéfne-plasticky stvárňovať terén na veľkej ploche s uplatnením betónových prvkov, zelene, vody.“

Zalčík a Dulla v roku 1982 [8:65] píšu: „Je to jediný novozaložený a architektonicky riešený park u nás. Utvára kultivované oddychové prostredie pomocou pomerne malého počtu výrazových prostriedkov.“ Ferdinand Milučký, sa už v roku 1960 ako jeden z autorov sídliska Trávniky zaoberá formovaním a dizajnérskym tvarovaním verejných mikropriestorov obytných súborov [9]. Jeho výtvarno-priestorová koncepcia vychádza z plastického tvarovania terénu pomocou výškových stupňov, ktoré dopĺňa deliacimi stienkami z pohľadového betónu. Do prostredia programovo umiestňuje aj výtvarné diela, ako prvky s funkciou výtvarnou a estetickou, ale i orientačnou a organizačnou. Takýmto spôsobom jedinečne sformoval priestory s detskými ihriskami v jednotlivých okrskoch na Trávnikoch [9].

Park Karola Šmidkeho je komponovaný pozdĺž centrálnej kompozičnej osi, trasy a priestory sú tvarované použitím základných archetypálnych geometrických tvarov, kruhu, polkruhu, trojuholníka, či vlnovky, ktoré sú charakteristickým znakom Milučkého rukopisu. Základom architektonického konceptu je jemne plastické stvárnenie terénu, mierne vyvýšeniny, zvlnenia a zárezy, ktoré sú doplnené deliacimi betónovými stienkami, chrániacimi napríklad oddychové sedenia [8, 9]. V hlavných bodoch kompozície Parku Karola Šmidkeho boli umiestnené významové a tvarové dominanty, dve fontány a socha Karola Šmidkeho. Závojová fontána bola navrhnutá Jozefom Vachálkom v spolupráci s Ferdinandom Milučkým. Z kruhového bazéna vyrastajú dva vysoké oceľové piliere, podopierajúce dva roztvárajúce sa oblúky, z ktorých steká voda a vytvára vodný závoj. V bazéne je umiestnený aj ostrov v tvare kruhu, prístupný cez stupienok, ktorý môže tiež slúžiť ako pódium pre umelecké produkcie. Plocha fontány je znížená oproti okoliu niekoľkými stupňami. Vejárovú fontánu s architektom Milučkým vytvorili Ladislav Mandíček a Júlia Kunovská. V polkruhovom bazéne je na pilieri osadená kovová plastika oblúkového tvaru, pozostávajúca zo štyroch spojených polprstencov, voda striekajúca z oblúkov vytvára vejár [9]. Na východnej strane parku bol v roku 1979 umiestnený pamätník Karola Šmidkeho, jeho autorom je akademický sochár Vojtech Remeň spolu s architektom Milučkým. Park pôvodne niesol meno tohto politika a funkcionára komunistickej strany. Po zmene spoločensko-politickej situácie v roku 1989 bol park premenovaný na Park Andreja Hlinku, ktorému tu v roku 2007 osadili pamätnú bustu od autorov Teodora Baníka a Stanislava Májeka [9].

Obr. 2: Závojová fontána v Parku Karola Šmidkeho, dnes Andreja Hlinku v Bratislave. Zdroj: http://www.muop.bratislava.sk

Výnimočný architektonický a umelecký význam Parku Karola Šmidkeho, dnes Parku Andreja Hlinku, potvrdila aj mestská časť jeho zapísaním do svojho zoznamu pamätihodností a snahami o plánovanie jeho revitalizácie spôsobom zachovávajúcim jeho hodnoty.

3.2 Verejné priestory sídliskových štruktúr 2. polovice 20. storočia ako príklady krajinno-architektonickej moderny

Aj verejné priestory sídliskových štruktúr 2. polovice 20. storočia predstavujú príklady krajinno-architektonického formovania „zelených“ priestorov v duchu princípov moderny. Model uzavretých blokov socialistickorealistických sídlisk je prekonaný a nahrádza ho voľná štruktúra s jasne čitateľnou koncepciou a rytmom. Rozsiahle zelené plochy a exteriérové umelecké diela inštalované vo verejnom priestore tvorili významnú súčasť ich architektonickej koncepcie [10]. Takým bolo napríklad i sídlisko Februárka v Bratislave (autori Štefan Svetko, Ondrej Dukát, Václav Houdek, Mária Krukovská, Emil Vician, Štefan Ďurkovič, Stavoprojekt Bratislava, 1953 – 1961). Z mnohých umeleckých diel, ktoré boli súčasťou jeho verejných priestorov, boli niektoré odstránené, napríklad Plastika Holubice, ktorú vytvoril Tibor Bártfay v roku

1960 [10]. Umelecké diela – plastiky s námetom zvierat, umiestnené medzi bloky domov Račianska č. 3 – 9 – 15 – 21, mali slúžiť ako domové znamenia. Jednou z nich bola aj kovová plastika „Ryby“, vytvorená po roku 1960 sochárom Václavom Kautmanom (1922-1981). Súčasťou verejného priestoru sa stala v r. 1967. Dve kovové ryby boli uchytené tenkými kovovými prútmi do prírodného balvana. Samotná kompozícia z kameňa s kovovými prvkami bola osadená na dlhý betónový pás. Dnes z umeleckého diela zostal len kamenný podstavec [11].

Ako veľmi zaujímavý príklad odvážnych krajinno-architektonických konceptov moderny možno uviesť veľké polootvorené osemuholníkové vnútrobloky obytného súboru Medzi jarkami (Štefan Svetko, Štefan Ďurkovič, ŠVPTÚ Bratislava, 1973-1979). Boli navrhnuté ako rekreačno-športové priestory, ktoré mali podporovať detskú kreativitu a vzťah k umeniu [10]. Najväčší blok Bieloruská dotvárali umelé vŕšky na sánkovanie, cyklistické trasy, hrad s palisádami a objekt lietajúceho taniera, z ktorého sa zachovalo len torzo [10]. Autormi vybavenia areálu detských hier vo vnútrobloku Bieloruská boli Juraj Hovorka a Štefan Svetko (1979) [10].

Obr. 3: Lietajúci tanier vo vnútrobloku na Bieloruskej ulici v Bratislave. Zdroj: http://sk.wikipedia.org/wiki/S%C3%BAbor:Lietaj%C3%BAci_tanier_na_Bieloruskej.JPG, foto JozoS, január 2004.

3.3 Gottwaldovo námestie, dnes Námestie slobody - park v centre mesta

Osobitý a jedinečný príklad verejného priestoru 2. polovice 20. storočia v Bratislave predstavuje Gottwaldovo námestie, v súčasnosti Námestie slobody, námestie, či skôr park, v centre mesta. Kolektív autorov - Virgil Droppa, Juraj Hlavica, Tibor Bartfay, Karol Lacko a Juraj Hovorka tu na základe návrhu z roku 1976 [12] vytvorili umelecké dielo, ktoré špecificky interpretuje posolstvo moderny, svojou abstraktnou umeleckou výtvarnou formou, jednoduchosťou použitých materiálov, betónu, kovu i sadovníckou kompozíciou. Súčasne však monumentálna symetrická radiálna kompozícia evokuje i odkaz monumentality v štýle reálneho socializmu [13] a odzrkadľujúc podmienky tvorby v historickom prostredí, poznamenanom rôznymi stavebnými obdobiami, na druhej strane akoby predznamenáva i postmoderné prístupy k architektonickej tvorbe. Centrum monumentálnej radiálnej kompozície tvorí obrovská fontána Družba, jej kompozičným partnerom v hmotovo-priestorovej kompozícii bolo súsošie na čele s Klementom Gottwaldom, ktoré bolo po novembri 1989 odstránené. Forma vysporiadania sa s ideologickou minulosťou bývalého režimu prezentovala však i nekultúrne prejavy demokracie, ktorých výsledkom boli len zdevastované plochy po odstránenom súsoší. Námestie i nefunkčná fontána Družba dodnes zatiaľ chátrajú, ich čaro objavujú rôzne kampane a iniciatívy oživenia. Priestor, ktorý je v bezprostrednom kontakte, či takmer súčasťou živého univerzitného areálu Slovenskej technickej univerzity, tak čaká na revitalizáciu.

Obr. 4: Námestie slobody a fontána Družby v roku 2006. Zdroj: http://sk.wikipedia.org/wiki/S%C3%BAbor:Namestie_slobody.jpg

Verejné priestory sú priestormi intenzívne reflektujúcim súdobé požiadavky spoločnosti - na využitie, i na prezentáciu ideí. V tvorbe socialistických verejných priestorov sa takto odrazili idey totality a monumentality, ktoré sa stali predmetom postsocialistických transformácií, od zmien názvov až po odstraňovanie sôch. Neúdržba a materiálovo-technologické nedostatky, ktoré viedli k degradácii stavebných konštrukcií a vegetácie, i nové požiadavky na súčasné využitie, vedú k potrebe revitalizácie týchto priestorov, pričom verejnosť, a to i odborná, túžiac po „novej modernite“, nie vždy je schopná rozoznať a uvedomiť si hodnoty, ktoré možno nie sú čitateľné na prvý pohľad a pod nánosom času. I preto je potrebné upozorňovať na hodnoty vynikajúcich diel verejných priestorov ako reprezentantov kultúrneho dedičstva –. komplexných diel krajinnej architektúry 2. polovice 20. storočia a zdôvodňovať potreby ich rekonštrukcie a rehabilitácie, spôsobom zachovávajúcim ich integritu v celku i v detaile, tak aby boli schopné spros-

tredkovať svoje odkazy i nasledujúcim generáciám. V prípade Gotwaldovho námestia sa tak javia zaujímavými tie umelecké iniciatívy oživenia, ktoré nenarúšajú jeho viacvrstevnaté architektonické a ideologické odkazy, ale súčasne doňho vnášajú súčasný „nový vietor“, ako napríklad umelecký projekt Ilony Németh, ktorá navrhuje na námestí spúšťať „tornádo“ z umelej hmly, prírodný jav, ktorý by sa pravidelne vracal a ktorý by svojou temporálnou existenciou komentoval kontext námestia v súvislosti s efemerálnou súčasnosťou, vizuálne by nezaťažoval priestor a svojou povahou by nadväzoval na tradíciu politickej a ideologickej zábavy, ktorá je s priestorom Gotwaldovho námestia spätá [14].

3.4 Hradný vrch a Hlavné námestie. Príklady výnimočných krajinno-architektonických prístupov k tvorbe verejných a parkových priestorov v historickom jadre Bratislavy.

Projekt úpravy hradného vrchu v Bratislave (F. Milučký, spolupráca M. Bajan, B. Herzková, J. Malovcová, M. Polakovičová, A. Potočňáková, A. Sarvaš a K. Sarvašová, 1984-1988), reprezentuje už architektúru osemdesiatych rokov 20. storočia. I úpravy hradného vrchu sú príkladom jedinečného rukopisu Milučkého, „akademika moderny“ ako ho nazýva Dulla [15], tak ako ho poznáme z krajinno-architektonického formovania urnového hája pri krematóriu, či parku Karola Šmidkeho.

Z projektov úprav hradného vrchu sa realizovala časť, koncipovaná ako sústava chodníkov s vyhliadkovými a oddychovými miestami. Ako uvádza Dulla [15]: „Silná a presvedčivá línia trás chodníkov je vedená pevnou rukou. Milučký vie byť prenikavo štýlový aj pri takej maličkosti, ako je vedenie chodníka po svahu, jeho uloženie do zvlneného terénu, odbočenie či odrazenie rampy, schodiska alebo odpočívadla. Pri každej veci sleduje jej estetický rozmer. To, že z húštiny stromov a kríkov zostali len osamotené solitéry ako výtvarné artefakty, sa úpravám hradného kopca vyčíta asi najviac. uvedomelosť, vedomá zámernosť a prenikavosť riešenia kole oči romantikom, ktorí by radi videli niečo máličko kultivovanejšie od džungle rumovísk, kriačia a krivoľakých prtí.“ A ako Dulla pokračuje [15]: „Za tým všetkým sa zrejme ukrýva strach pred jednorozmernou totalitou. Mnohorozmerný človek má obavy, že jeho svet idú štylizovať prostriedkami čo ako krásnej, predsa len jednomocnej architektúry.“

Obr. 5: Nerealizovaná úprava Hlavného námestia v Bratislave, navrhovaná Ferdinandom Milučkým, okolo roku 1988. Zdroj: Dulla, M. Architektúra dnes, Bratislava: Pallas 1993, p. 55

Príklad výnimočného krajinno-architektonického prístupu k tvorbe verejného priestoru v historickom jadre Bratislavy predstavoval i Milučkého nezrealizovaný návrh riešenia Hlavného námestia v Bratislave, návrh vydláždenia stredovekého námestia, ktoré úpravami koncom 19. storočia nadobudlo charakter parkového priestoru.

4 ZÁVER – ASPEKTY OCHRANY A ZACHOVANIA HODNÔT VEREJNÝ MESTSKÝ PRIESTOR AKO KULTÚRNE DEDIČSTVO MODERNY 2. POLOVICE 20. STOROČIA

Prejavy krajinno-architektonickej moderny druhej polovice 20. storočia reprezentované dielami verejných mestských priestranstiev, vnútroblokov, parkov, či námestí predstavujú výnimočné umelecké a kultúrne hodnoty. Krajinno-architektonické diela sú vystavené vplyvom počasia urýchľujúcom procesy degradácie ich stavebných prvkov, ich súčasťou je živý rastlinný materiál, ktorý charakterizujú neustále procesy zmeny, rast, vitalita, ale i degradácia a zánik. Verejné priestory ako krajinno-architektonické diela sú konfrontované s meniacimi sa požiadavkami spoločnosti na ich využitie, ako i s nedostatkom verejných prostriedkov na ich údržbu. Požiadavka zachovania zanikajúcich hodnôt týchto krajinno-architektonických diel, verejných mestských priestorov ako kultúrneho dedičstva moderny 2. polovice 20. storočia, vyvoláva potrebu zaoberať sa širokým komplexom rozmanitých aspektov možností ich ochrany, i zviditeľňovaním a propagáciou ich hodnôt a hľadaním možností ich rekonštrukcie a revitalizácie [16].

POĎAKOVANIE

Príspevok vznikol v rámci projektu Gardens of MoMo in Slovakia – aspects of preservation and restoration, s podporou The Getty Foundation a The Getty Conservation Institute a s podporou projektu VEGA 1/0769/12 Tvorba udržateľných verejných priestorov vidieckych sídiel modernými metódami.

LITERATÚRA

[1] TREIB, M. Introduction. In: Treib, Marc (ed.) Modern landscape architecture: a critical review. The MIT Press 1993, 294 p.

[2] HAUXNER, M. Open to the sky. Copenhagen: Arkitektens Forlag 2003, 390 p.

[3] JORGENSEN, K. Post-war modernism and the renewal of the European urban landscape: Hydro park, Oslo 1962. In: Yildizci, A. C., Seckin, Y. C., Guler, G. (eds.) Cultural landscape. 27th Eclas conference in Istanbul proceedings. Istanbul: Cenkler 2010, pp. 439-450.

[4] MORAVČÍKOVÁ, Henrieta (ed.). et al. Architektúra na Slovensku – stručné dejiny. Bratislava: Slovart spol. s.r.o. 2005,

184 p.

[5] MILUČKÝ, F. Buďme svoji! Slovo na obranu tradície. Projekt. Revue slovenskej architektúry Roč. XVI., č. 182 (10), 1974. pp. 26-29.

[6] DULLA, M., MORAVČÍKOVÁ, H. Architektúra Slovenska v 20. storočí. Bratislava: Slovart 2002, 512 p.

[7] MILUČKÝ, F. Park Karola Šmidkeho v Bratislave. Moje skúsenosti s exteriérovým designom. Projekt 21, 1979, č. 10, pp. 18 – 21.

[8] ZALČÍK, T., DULLA, M. Slovenská architektúra 1976-1980. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1982, 192 p.

[9] ANDRÁŠIOVÁ, K. Park Andreja Hlinku. Ružinovské echo. Mesačník MČ Ružinov, november 2012, p. 11.

[10] MORAVČÍKOVÁ, H. et al. Bratislava Atlas sídlisk,. Bratislava: Slovart 2011, 344 p.

[11] HAMŠÍKOVÁ, J. Račianske mýto: Park na Račianskom mýte skrýva mnohé umelecké diela. Bratislavský Kuriér, 7. máj 2013, p. 5.

[12] DROPPA V., HLAVICA, J. Gottwaldovo námestie v Bratislave v novej podobe. Projekt. Revue slovenskej architektúry Roč. XXIII. č. 5, 1981, pp. 23-28.

[13] POTOČÁR, M. Gottwaldovo Námestie slobody v Bratislave – námestie totalít? Alfa. FA STU Bratislava, Roč. 18, 2013, č. 1, pp. 18-25.

[14] NÉMETH, I. Námestie Slobody Project, 2011, Tornado, Fog. [cit. 7.9.2013]. Dostupné na http://www.ilonanemeth.sk/?p=606.

[15] DULLA, M. Architektúra dnes. Súčasná slovenská architektúra a jej súvislosti. Bratislava: Pallas 1993, 224 p.

[16] BIRNBAUM, CH. Preserving Modern Landscape Architecture II. Making Postwar Landscapes Visible. Spacemaker Press, 2006, 128 p.

Ing. arch. Katarína Kristiánová, PhD.

Ústav záhradnej a krajinnej architektúry FA STU v Bratislave

Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava, SR

kristianova@fa.stuba.sk

Doc. Ing. arch. Roberta Štěpánková, PhD.

Katedra záhradnej a krajinnej architektúry FZKI SPU v Nitre

Tulipánová 7, 949 76 Nitra, SR

roberta.stepankova@uniag.sk

VESNICE V OBLEŽENÍ MĚSTEM

VILLAGES BESIEGED BY A CITY

MARTIN NEDVĚD

Abstrakt

Masivní urbanizace a rozvoj měst ve 2. polovině 20. století způsobili, že řada původních vesnických struktur byla pohlcena sídlišti nebo jinými městskými částmi. Některá historická sídla ustoupila městu a zcela zanikla nebo s ním splynula, z jiných vesnic zůstaly určité, dodnes patrné fragmenty a několik si jich zachovalo svou historickou stopu, strukturu a dokonce určitou autonomii na městě, které je obklopuje. Příspěvek představí všechny tři tyto případy a ukáže, jak vesnice ovlivnily urbanismus a architekturu měst, která je vstřebala a naopak, jak města ovlivnila pozůstatky vesnic a život v nich.

Abstract

Massive urbanization and expansion of cities in the second half of the 20th century caused an integration of a set of earlier village structures into the housing estates or into other parts of cities. Some historical settlements yielded to cities and completely disappeared or were subsumed into them; however, specific, still noticeable fragments have remained in other villages and some of them have kept its historical state, structure and even some independence on the city, which it is surrounded by. This article introduces all three cases and shows how villages have influenced the urbanism and architecture of cities, which absorbed them, and vice versa, how cities have influenced the residues of villages and living in them.

Český venkov byl ve své historii postižen několika velkými ranami. Byly to husitské války, třicetiletá válka, industrializace a 2. světová válka (respektive poválečné uspořádání a odsuny obyvatel). Nejdrastičtějším zásahem však nebyla válka, ani epidemie, ale racionálně se tvářící a vědecky podložená reforma nazývaná „zavedení střediskové soustavy obcí“. V rámci této optimalizace bylo zlikvidováno asi tisíc vesnic a většina ostatních nějakým způsobem poznamenána. Z podobných ideových zdrojů, jako středisková soustava, vycházela i „kulturní revoluce“ v Číně a reformy venkova v Rumunsku, „kde diktátor správně pochopil, že vesnici nestačí přestavovat postupně a ponechávat jí sílu plynoucí z jejího místa, ale je třeba ji zbořit a jinde, na svévolně zvoleném místě, postavit betonové paneláky“. (Blažek, 1998, str. 88). S vývojem ve 2. pol. 20. století souvisel i růst měst, masivní bytová výstavba a zábory krajiny pro stavbu sídlišť.

„Venkovský prostor je převážná část státního území (krajina), nezastavěná městskou zástavbou, tj. volná krajina, doplněná původním venkovským osídlením, tj. zemědělským a plochami, na kterých probíhá výstavba, nebo aktivity, které nesměřují k podobě a funkcím (budoucích) urbánních (rozuměj městských) celků“. (Baše, 2006, str.15). Z této i z jiných definic vyplývá, že venkovské obce anektované městským katastrem a obestavěné městskou zástavbou již nesplňují charakteristiky venkova a tudíž nejsou vesnicemi. Nicméně je pro potřeby tohoto textu je budeme pro přehlednost vesnicemi nazývat.

Z architektonicko-urbanistického pohledu, lze vesnici popsat z hlediska prostorového uspořádání (způsob založení, struktura zástavby, morfologie terénu, ...), funkční struktury (bydení, doprava, vybavenost, přírodní prvky, pole lesy, ...) a symbolické kostry (kostel, kaple, hřbitov, pomníky, artefakty, jiná významná „magická“ místa). Tyto vrstvy vznikaly postupně, často po celá staletí a není možné (ani žádoucí) je vymazat několika tahy urbanistovy tužky.

1 ÚPLNÁ ABSORBCE – FRAGMENTY

Na mapách větších měst nesou některé městské části jména vesnic, které k nim byly postupně připojovány. Příkladem mohou být Radlice, které bývaly malou vesnicí v údolí za Prahou. V roce 1922 se staly městskou částí Prahy a rozvíjely se jako okrajová, vilová čtvrť. Radikální změna nastala až v souvislosti se stavbou metra v 80. letech, kdy byly staré Radlice zbourány a jediný objekt, který se dochoval z původní vesnice byla stará kaplička Sv. Jana Nepomuckého. S tímto jediným fragmentem původní zástavby se musel o třicet let později vyrovnávat architekt Pleskot se svými spolupracovníky při výstavbě obřího sídla ČSOB v této lokalitě. „Daleko více než metro nás trápil vztah ke kapličce, která je tako-

vá jemňounká a my jsme k ní postavili kolos. Na začátku šlo také o hledání vztahů velkého domu s tím malinkým.“ Řekl architekt David Ambroz v rozhovoru s Věrou Konečnou [6]. AP atelier Josefa Pleskota se nakonec s kapličkou vyrovnal velmi elegantně jejím začleněním do předprostoru administrativní budovy a výsledný urbanistický detail jejího okolí působí mnohem venkovštějším charakterem, než většina návsí v Česku.

2 ČÁSTEČNÉ POHLCENÍ – DOMINANCE

Pokud k tomu nebyl důvod jako výstavba infrastruktury nebo průmyslových podniků, či těžba surovin, nebyly původní venkovské objekty v anektovaných vesnicích plošně bourány, ale nejčastěji obklopovány novou uliční sítí s novými domy (podobně, jako se to dělo a stále děje i v řadě vesnic mimo města). Novými objekty byly také vyplňovány cézury mezi domy a nahrazovány dožilé stavby. Není třeba dodávat, že na venkovský charakter novostaveb ani urbanistického založení se v žádném případě nehledělo. Přesto však v takto vzniklých městských částech dokážeme přečíst původní prostorové uspořádání, bývalá hlavní cesta se většinou stává jejich hlavní osou a jsou podél ní rozmísťovány nejdůležitější objekty občanské vybavenosti. Také symbolická struktura bývá dohledatelná, ne-li na první pohled patrná.

3 NEGATIVNÍ EXTERNALITY – SUBURBANIZACE

Velké město vždy ovlivňuje nejen svůj vlastní katastr, ale i široké okolí. Zčásti pozitivně (nabídka pracovních míst, studia, kulturního vyžití, služeb), ale také negativně, nejrůznějšími formami znečištění od splodin v ovzduší, po urbanistické poluce zaplavující okolní vesnice. Katalogové domy v suburbiích často svým počtem mnohonásobně přečíslují původní vesnické objekty, odřezávají je od plužiny, se kterou bývaly původně logicky propojeny a zcela mění prostorovou strukturu vesnice na rastrový nebo všelijak „umělecky“, organicky tvarovaný systém ulic.

4 ZAPOUZDŘENÍ – „JIZVA V MĚSTSKÉ STRUKTUŘE“

Za určité konstalace docházelo při rozvoji měst k tomu, že zabrala okolní polnosti a ves ponechala v její původní stopě. Takovým případem je místní část Ostravy – Pustkovec. Původní vesnice, která vznikla jako jednostranná silnicovka s nepravidelnou návsí a délkovou plužinou, patří podle všeho ke starým slovanským osadám, první písemná zmínka však pochází z roku 1377. Až do roku 1951, kdy se začala připravovat výstavba sídliště Poruba, žil Pustkovec běžným vesnickým životem. Pustkoveckých polí se Poruba poprvé dotkla v roce 1955 svým II. obvodem a do roku 1981 jej obklopila z obou stran a zabrala 2/3 jeho katastrálního území. Tím v Pustkovci prakticky zanikla zemědělská výroba a stal se součástí městské části Poruba.

„Rád se vracím do Pustkovce, kde jsme toho tolik prožili. Na kopečku, kde stojí Vysoká škola báňská, kde kousek dále stojí restaurace Slovan, tam vždycky se zastavím a ohlížím se po polích, kde maminka pracovala a skrápěla tu zem svým potem a často i slzami... Stojím tak a hledím na ty kolosální stavby, na ty paneláky, deskáče, věžáky a bůhví, jak se to jmenuje a v duchu si říkám: „Tady, těm polím se říkalo Na porubském, tam Na hájích, U olšiny, Na panském, U dvora; na druhé straně V přívratníku, Na rybníčku, V Okovci, Ve Mlýnku, V dolinku, U Osošníka, Za humny, U Vlčího dola, V Šibraňkách, U švrča. Na všechna ta místa vzpomínám, jak jsme kdysi v době panských honů dělali za pár krejcarů náhončí.“ (Rohel – Rohlová, 2009, str. 43)

Z prostorového uspořádání se zde zachovala hlavní

Obr. 1: Pustkovec v roce 1954 (Zdroj: http://kontaminace.cenia.cz/)

silnice a tvar údolí s potokem, definující strukturu zástavby, která však byla zahuštěna městskými typy rodinných domů. Vesnici uprostřed protnula ulice 17. listopadu a vytvořila tu velkou křižovatku. Z funkční struktury zůstalo bydlení, rybník s okolní zelení (dnes fungující jako městský park) hasičská zbrojnice a hostince. Nejlépe se dochovala symbolická kostra vesnice, až na hřbitov, který musel ustoupit panelákovému sídlišti a byl zrušen. Na horním konci obce stojí hostinec U Zlatého lva z 18. století, v jehož sále v minulosti probíhalo mnoho spolkových a kulturních aktivit a zároveň byl, jako zájezdní hostinec u císařské cesty, místem kontaktu s okolním světem. Dále se zachovala kaple Svatých andělů (i když v nové podobě postavené po zásahu bombou v roce 1945), škola (dnes sloužící jako úřad), památník obětem 1. světové války a bludný balvan připomínající pohyb ledovců v dávné minulosti.

V roce 1990 se Pustkovec jako městský obvod Ostravy osamostatnil a vytvořil tak zvláštní útvar rozdělující Porubu na dvě části. Vesnice zapouzdřená mezi sídlišti díky tomu funguje zčásti nezávisle, probíhá zde téměř venkovský kulturní a společenský život (Sokol, hasiči, různé obnovené a vytvořené slavnosti) a pro svou venkovskou atmosféru je vyhledávána obyvateli okolních městských ulic k procházkám a odpočinku.

5 ZÁVĚR

„Statek a zemědělská vesnice jsou připoutány k zemi, tvoří součást určitého jedinečného prostředí a toto pro-

Obr. 2: Pustkovec v roce 2009 (Zdroj: Google Earth)

středí též určuje jejich strukturu. V městském obydlí i ve městě jako celku je přímý vztah k přírodnímu prostředí oslaben, ne-li vůbec ztracen; shromažďují se zde proto formy, které jsou přeneseny z jiných míst, kde mají své kořeny... Genius loci města by měl proto v sobě obsahovat ducha lokality, skýtajícího městu kořeny...“ (Schulz, 1997, str. 58)

Při architektonickém a urbanistickém plánování ve městě by tedy měla být pečlivě analyzována nejen současnost místa, ale také jeho minulost. Fragmenty, stopy a jiné pozůstatky původního, třeba vesnického osídlení, by měly zůstávat vodítkem a inspirací při návrzích, neboť zde vznikaly vrstvením a adicí po velmi dlouhou dobu a mohou vnést do projektu zajímavé momenty a dát mu zcela jinou dimenzi.

LITERATURA

[1] BARCUCH, A – ROHLOVÁ, E. Pustkovec 1377 – 2002. 625 let historie obce. Ostrava: Repronis, 2002. 78 s. ISBN 80-7329-016-2.

[2] BAŠE, M. Sídla a stavby na venkově. Praha: ČVUT, 2006. 80 s. ISBN 80-01-03390-2.

[3] BLAŽEK, B. Venkov města média. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. 362 s. ISBN 80-85850-59-1.

[4] BLAŽEK, B. Vesnice. Od problémů ke společenství. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj, 1995.

[5] KOMÁREK, S. Příroda a kultura. Svět jevů a svět interpretací. 2. vyd. Praha: Academia, 2008. 312 s. ISBN 978-80-200-1528-2.

[6] KONEČNÁ, V. AP atelier o konceptu budovy ČSOB. In: Architekt. 07/2008, str. 22-23.

[7] ROHEL, P. – ROHLOVÁ, E. Pustkovec – ves anděla strážce. Ostrava: Montanex, 2009. 112 s. ISBN 978-80-7225-289-3.

[8] SCHMEIDLER, K. A KOL. Sociologie v architektonické a urbanistické tvorbě. Brno: Nakadatelství PC-DIR spol. s.r.o, 1997. 292 s. ISBN 80-85895-11-0.

[9] SCHULZ, CH. N. Genius loci. Krajina, místo, architektura. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2010. 219 s. ISBN 978-80-7363-303-5.

[10] STRAKOŠ, M. Ostrava a její satelity. Kapitoly z dějin architektury 30.-50. let 20. století. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 2010. 200 s. ISBN 978-80-85034-60-8.

Ing. arch. Martin Nedvěd

Fakulta stavební, VŠB-TU Ostrava

Ludvíka Podéště 1875/17, 708 33, Ostrava - Poruba

martin.nedved@vsb.cz

VENKOVSKÁ SÍDLA BEZ HLAVNÍCH VEŘEJNÝCH PROSTORŮ

RURAL SETTLEMENTS WITHOUT MAIN PUBLIC AREAS

JAN KAŠPAR

Abstrakt

Návsi nebo široké uliční prostory umožňující společenské, kulturní a rekreační aktivity jsou podmínkou kvalitního vesnického života. Nefunkčnost nebo absence obdobných center bez možnosti jejich dodatečné realizace je závažným omezením dalšího rozvoje sídla po stránce stavební a především sociální.

Příspěvek se zabývá problematikou hlavního veřejného prostoru ve venkovských sídlech a představuje závěry analýz zpracovaných v regionu Dobříšska.

Abstract

Village squares or wide streets enabling social, cultural and recreational activities are conditions of village life quality. Failure or absence of similar centers is a principal limitation of further city development in all respects - building and especially social.

This paper deals with the problems of the main public space in rural settlements and presents the conclusions of analysis worked out in the region of Dobříš.

1 ÚVOD

Rozvoj venkova byl po stovky let pozvolný a kontinuální, doprovázený vztahem ke krajině a půdě, která představovala hlavní zdroj obživy. Jemu historicky vtisknuté rysy jsou dodnes pozitivně přijímány a jsou v jeho tváři patrné.

Prudká expanse výstavby započatá v 90. letech 20. století a nedostatek vhodných architektonických vzorů, jsou těžko vnímaným dopadem aktuálních problémů rozvoje venkova. Přerušení kontinuity a vztahu k půdě, statku a tradici v 2. polovině 20. století je pak dlouhodobě diskutovanou diagnózou problematických změn.

Projekty malého, ale i většího rozsahu, které jsou pro venkov typické, jsou často realizovány bez zásahu erudovaného architekta nebo urbanisty, a tak se krize venkovského prostoru prohlubuje. Výstavba se přesouvá na okraje sídel a kdysi malebná centra se paradoxně vylidňují. Kritický pohled na současný stav přinesl např. výzkum z roku 2011 [1], který se zabýval rekognoskací a stavem venkovského veřejného prostoru v okresu Příbram po stránce architektonické a urbanistické. Nové společností kladené požadavky na úpravu ploch a dopravní a technické infrastruktury prakticky vytlačily některé zásadní potřeby obyvatel z center vsí. Zejména doprava a s ní související rozšíření silničních profilů byla hlavním deformačním činitelem. Prostor autobusové zastávky se stal hlavním komunikačním uzlem. Komplexní sociologický přístup prezentuje např. J. Binek a kol. [2] nebo disertační práce D. Smrčinové [3], která přináší konkrétní přístupy vedoucí ke zkvalitnění prostředí. Zásadní je zejména aktivní spolupráce občanů, kteří se podílí na budování sociálně, ekologicky a ekonomicky stabilního sídla.

Bez dostatečné poptávky po fungujícím centru budou obce jen stěží něčím jiným než novodobými „noclehárnami“, zejména obce v dosahu větších územních center. Příkladem je i řešený region, který je v dobré dopravní dostupnosti Prahy nebo Příbrami. Současně se zde projevuje známý jev, kdy obyvatelé nemají v místě trvalá bydliště, a tak obce přichází o někdy významnou část svého rozpočtu. Tento fakt se projevuje i v péči o veřejná prostranství.

Není ojedinělé, že v součinnosti s obecními úřady jsou studentům VŠ zadávány projekty řešící konkrétní problematiku jednotlivých sídel. V roce 2012 řešili studenti Fakulty stavení ČVUT v Praze urbanistické a architektonické úpravy centra rozrůstající se obce Hybrálec u Jihlavy [4]. Cílem projektů bylo rozšířit stávající náves o prostor odstraněného původního statku a současně vytvořit kulturní centrum s dalšími přidruženými funkcemi (lékař, obecní úřad, obchod aj.) v rozsahu dle aktuálních potřeb sídla. Primární rozbory jasně poukazovaly na nutnost rozšíření setkávacích prostorů pro občany, zejména seniory a matky s dětmi. Velkorysejší prostor pro celoobecní akce byl jasně deklarovaným požadavkem zástupců obce.

Nutnost rekonstrukcí a přestaveb původní architektury a revitalizací prostranství je v souvislosti s aktuální poptávkou evidentní. Původní návsi jsou prakticky jediným prostorem obce, kde můžeme hlavní společenské potřeby zajistit. Velký otazník však visí nad sídly, kde se tyto původní prostory nevyskytují, jsou nedostačující nebo zanikly v důsledku postupného rozvoje zástavby

(např. zástavba návsí vlivem sociální diferenciace [5, str. 64 - 72], [6, str. 6]). Že počet těchto obcí není zanedbatelný, ukazuje i provedený průzkum.

2 PROVEDENÉ ANALÝZY V ŘEŠENÉM ÚZEMÍ

2.1 Popis území

Řešeným územím je lokalita Dobříšska, která je představitelem oblastí relativně stabilně osídlených již na přelomu 10. a 11. století. Nalezneme zde i mladší vsi z následujícího kolonizačního období. Místní krajina je příjemně zvlněná s významným podílem lesních ploch. Od toho se odvíjí i charakter osídlení.

Bylo posuzováno celkem 22 obcí, resp. 69 vesnických sídel (58 bez chatových osad a samot). Území je zastoupeno především drobnými vískami a rostlými formami hromadných a komunikačních vsí (typologie dle J. Pešty [7]).

Tab. 1: Podíl urbanistických struktur (Dobříšsko)

Typ vesnice	**%**
Pravidelné	**5**
Rostlé	**88**
hromadné (návesní, soustředěné a rozvolněné)	57
komunikační	18
Vísky	25
Ostatní smíšené typy	**7**

2.2 Zachovalost urbanistických struktur

Dochovaná urbanistická struktura a prostorová koncepce je jedinečným znakem každého sídla. Identifikace prostoru a jeho ochrana je základním stavebním článkem dalšího rozvoje. Vyjma sídel postižených záplavami (břeh Vltavy) můžeme hodnotit tento sledovaný faktor kladně. Pouze u 3 vesnic bylo zjištěno významnější narušení původního půdorysného charakteru.

Tab. 2: Identifikace hlavního veřejného prostoru ve struktuře sídel (Dobříšsko)

Hlavní veřejný prostor	**% případů (z 58 sídel)**
je prostorově definovaný	70,7
nelze přesně identifikovat / nenachází se	29,3

2.3 Vymezení hlavního veřejného prostoru

Tvar a velikost prostoru je zpravidla dán historickou formou založení. Existují ale sídla, kde není konkrétně vymezen a současně neplní své společenské funkce. Tento jev byl jedním z hledaných v rámci analýzy řešené lokality. Pro rozvoj a fungování sídla je absence fungujícího centra významným nedostatkem. Negativní je zejména odsunutí centra na okraj vlivem novodobé nekoncepční výstavby, jeho izolace a následné chátrání. Při identifikaci prostoru je nutné odlišit jeho urbanistické a funkční vymezení. Jak již bylo dříve zmíněno, i rozsáhlý prostor může být natolik znehodnocen nevhodnou koncepcí dopravního řešení nebo pozdějšími dostavbami, že jeho další využití je dosti limitováno.

2.4 Možná východiska

“Opuštěná a chátrající” centra jsou častým obrazem českého venkova. Další vymezování rozvojových ploch na okrajích sídel ale není dlouhodobě udržitelné, a tak představují do budoucna velký územní potenciál. Na jejich revitalizaci je třeba pohlížet kritickým způsobem v kontextu s dalším rozvojem sídla.

Význam původních venkovských prostorů není jen v historicky formovaném geniu loci, který je pro toto prostředí typický. Pro přežití a fungování sídel je třeba především utvářet nové obytné hodnoty. Jejich úroveň stoupá i klesá s mírou akceptování historicky daných vazeb a zvyklostí, stavebních trendů, aktuálních potřeb rozvíjejícího se sídla aj.

Otázkou zůstává, jak se vypořádat s obytnými strukturami s absencí takového centra, např. rozrůstající se vísky a původní samoty nebo transformované rekreační osady. Přístup k obnovení, resp. vytvoření, centra může být dvojí:

- v původním místě,
- v novém místě.

2.4.1. Centrum v původním místě

Studiem historických mapových podkladů (např. map stabilního katastru) lze bezpečně určit původní centrum urbanistické struktury a jeho původní tvar, který může být východiskem k obnově veřejného prostoru. Vždy je otázkou, zda hledaný prostor bude kapacitně postačovat plánovaným funkcím. Druhotná zástavba návsí může být nepřekonatelnou hranicí, neboť její odstranění, byť by se jevilo jako jasné východisko, může být neakceptovatelné. Rovněž by se jednalo o jisté popření konkrétní vývojové etapy sídla. Na druhou stranu, urbanistické struktury se v čase postupně mění a jednotlivé stavby mají svou životnost. Již zmíněné odstranění zchátraného statku v obci Hybrálec (okr. Jihlava), které „náhodně“ umožňuje další rozvoj sídla je takovým dokladem.

Nepochopitelným krokem se zdá být přesun veřejného prostoru, ve smyslu funkčního využití, v obci Klučenice (okr. Příbram). Pro společenské akce obce je využíván převážně nově vzniklý prostor po demolici původního objektu na okraji historického jádra (Obr. 1).

(Obr. 1: Prostor vzniklý demolicí původní stavby, obec Klučenice)

Původní velkorysá náves s hmotově zajímavou kulisou statků a barokním dvorem slouží jako park s centrální „asfaltobetonovou křižovatkou“. Malebný mikroprostor pod kostelem Narození sv. Jana Křtitele a sv. Antonína Opata, bohužel příliš ovlivněn dopravou, by byl příhodnějším místem pro setkávání občanů (Obr. 2).

(Obr. 2: Prostorový rozbor historického jádra, obec Klučenice)

2.4.2. Centrum v novém místě

Tento způsob se nabízí v případě, kdy stávající veřejný prostor kapacitně nedostačuje požadavkům sídla a neumožňuje vložení požadovaných funkcí. Zachování původního historicky formovaného prostoru nebo jeho obnova je podstatná pro udržení historických vazeb. Další vhodně zvolený prostor však může některé funkce zastoupit nebo nahradit.

Podívejme se na příklad rychle se rozrůstajícího sídla Pouště (okr. Příbram). Původní víska skládající se z několika stavení (Obr. 3) se mnohonásobně rozrostla o novodobou zástavbu, která historické jádro izolovala na okraji (Obr. 4). Historicky zformované veřejné prostory jsou pro novu etapu vsi naprosto nedostatečné, přitom nové koncepčně vytvořeny nebyly. Je pravděpodobné, že se hranice sídla budou stále rozšiřovat, až dojde k propojení se západně ležící osadou Porostliny. Její transformace na trvalé bydlení již započala. Nový veřejný prostor pak může být situován mezi těmito sídly a

(Obr. 3: Historická struktura vesnického sídla Pouště na indikační skice [8], víska rostlá hromadná komunikační, hlavní veřejný prostor je uliční s dvouřadým nepravidelným zastavěním)

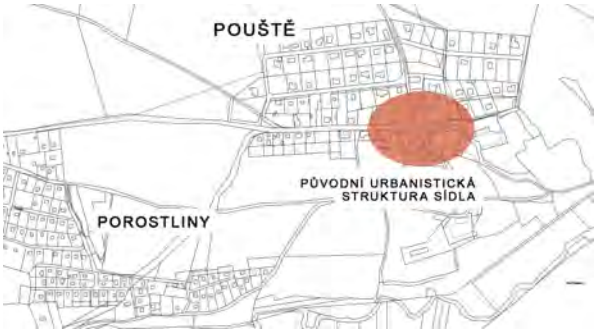

(Obr. 4: Sídlo Pouště na katastrální mapě)

prakticky se stane centrem nově vzniklého útvaru. Tato představa se však v dnešní době může zdát být utopií. Se zatím nezastavěným prostorem mezi těmito strukturami by však mohlo být počítáno jako s územní rezervou pro další potenciální vývoj.

3 ZÁVĚR

Práce s veřejnými prostory je zásadní činností při úvahách o dalším rozvoji sídla, zejména v souvislosti s přípravou územně plánovací dokumentace. Samotná zakládací urbanistická struktura je předpokladem rozvoje a odrazovým můstkem jakékoli stavební činnosti.

Tato práce byla podpořena grantem Studentské grantové soutěže ČVUT č. SGS12/018/OHK1/1T/11 „Identifikace urbanistických a architektonických hodnot v hlavním vesnickém veřejném prostoru“.

LITERATURA

[1] KAŠPAR, J. Rekognoskace a zhodnocení stavu hlavních veřejných vesnických prostorů na Příbramsku. Grant č. SGS11/017/OHK/1T/11, Fakulta stavební ČVUT v Praze. Praha: 2011.

[2] BINEK, Jan a kol. Venkovský prostor a jeho oživení. Georgetown, 2007. 116 s. ISBN 80-251-19-5.

[3] SMRČINOVÁ, D. Udržitelný management venkovských sídel v ČR. Fakulta stavební ČVUT v Praze. Praha: 2007.

[4] Centrum obce Hybrálec. Architektonické a urbanistické studie zpracované studenty předmětu Ateliérová tvorba 2, Obor Architektura a stavitelství, Fakulta stavební ČVUT v Praze, Ateliér: Pešková, Košatka, Kašpar, 2012.

[5] ŠKABRADA, Jiří. Lidové stavby: Architektura českého venkova. 1. vyd. Praha: Argo, 1999. 246 s. ISBN 80-7203-082-5.

[6] VAŘEKA, J. a JIŘIKOVSKÁ, V. Středočeská náves. Třebíz: MNV, 1979.

[7] PEŠTA, J. Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech. Průzkumy památek, II/2000, s. 153-168

[8] Archivní mapy. Dostupné na: http://archivnimapy.cuzk.cz, 20.3.2013.

Ing. arch. Jan Kašpar

Katedra architektury Fakulty stavební ČVUT v Praze

Thákurova 7, 166 29 Praha 6 - Dejvice

jan.kaspar@fsv.cvut.cz

SOUDOBÉ ARCHITEKTONICKÉ TRENDY

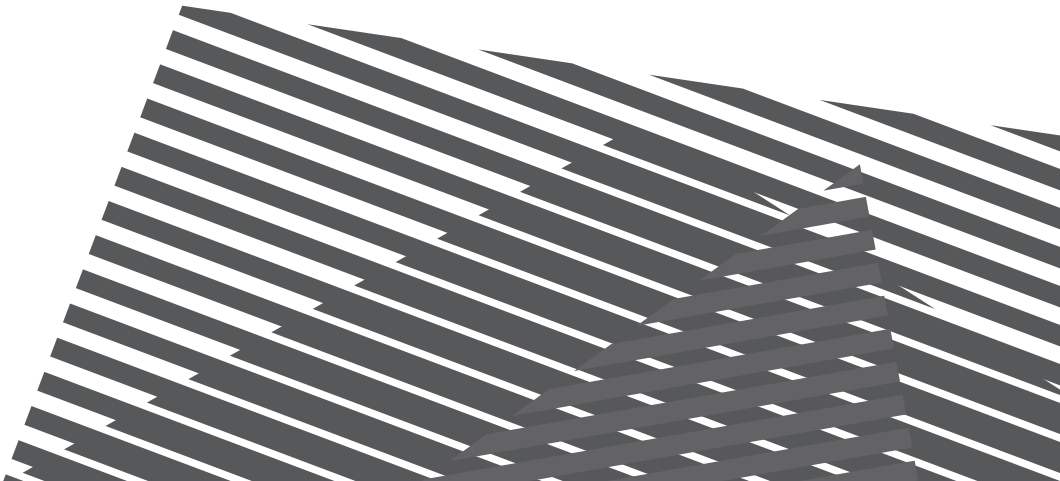

TENDENCIA KU KAŽDODENNOSTI V SÚČASNEJ ARCHITEKTONICKEJ TVORBE

THE TENDENCY TOWARDS EVERYDAYNESS IN CONTEMPORARY ARCHITECTURAL DESIGN

MARTINA NOVÁKOVÁ

Abstrakt

Práca sa zaoberá architektúrou, ktorá sa opiera o bezvýznamné, obyčajné–skrátka každodenné. Každodennosť predstavuje často používaný fenomén v premýšľaní európskej architektúry od druhej polovice 20. storočia. Pre nasledujúci výskum bola použitá práca švajčiarskeho architekta Petra Märkliho, ktorý princíp každodennosti demonštroval vo svojej tvorbe.

Abstract

The paper deals with architecture which has been inspired by the commonplace, ordinary–simply the every day. Everydayness is a commonly referenced phenomenon in the thinking of European architecture from the second half of the 20th century. The following research focuses on the work of Swiss architect Peter Märkli who demonstrates the principle of everydayness in his work.

Žijeme v kultúre, kde boli hrdinovia nahradení celebritami a pätnásť minút slávy je cenených viac ako celoživotná usilovná práca. V tomto prostredí sa musí architekt stať celebritou, aby dostal možnosť stavať. Tí, ktorí stavajú, majú tendenciu produkovať „značkové“ budovy, navrhnuté za účelom upútať pozornosť médií a udržať záujem verejnosti. Preto podľa týchto pravidiel architektúra môže vzísť len z ruky „značkového“ architekta. Urbánne prostredie je posiate takýmito výsostne celebritnými produktmi.[1)]

Čo by mali urobiť architekti namiesto toho? Existuje jednoduchá a priama odpoveď: vziať na vedomie potreby mnohých, skôr než niektorých, osloviť rozmanitosť triedy, rasy a kultúry, navrhovať bez oddanosti k architektonickým štýlom alebo vzorcom, zohľadniť lokalitný program a konštrukciu. Výsledok môžeme nazvať každodennou architektúrou, hoci každodennosť odoláva prísnej definícii–akýkoľvek dôsledný pokus o jej stručné vymedzenie nevyhnutne povedie k rozporom.[2)]

Práve každodennosť predstavuje často používaný fenomén v premýšľaní európskej architektúry od druhej polovice 20. storočia. Takýto prístup sa dá rozpoznať na všedných, dokonca banálnych zakázkach, zväčša od klientov z blízkeho okolia, ktoré boli nielen obyčajnými úlohami, ale a v tom spočíva záujem o ich prácu–boli aj vedome naplnené referenciami na ich každodennosť. Spoločné črty spomínanej architektúry sú viac alebo menej viditeľné. Ide predovšetkým o bezvýrazovú architektúru alebo architektúru chudobnú na výraz, architektúru kladúcu dôraz na materialitu a architektúru s obmedzenou afinitou ku klasickej štruktúre mesta.

V architektúre sa predstavuje predovšetkým snaha o objavenie nových kvalít údajne známych, každodenných produktov a materiálov a následne prostredníctvom reinterpretácie snaha odhaliť a zobraziť tieto kvality. Aby sme pochopili túto tendenciu–ak je to vôbec tendenciou možné nazvať–je potrebné sa pozrieť na historické pozadie a základné princípy architektúry od druhej polovice 20. storočia vo všeobecnosti.[3)] V zornom poli sa znovu a znovu objavujú práce architektov ako Robert a Roger Diener, Peter Zumthor, Anette Gigon a Mike Guyer, Peter Märkli a mnohých iných, od ktorých pochádzajú hlavné impulzy.

Obr 1. La Continuita v Giornicu, 1992

V neskorých sedemdesiatych rokoch, kedy táto generácia architektov vstúpila do profesionálneho architektonického poľa, stáli pod silným vplyvom teórii neoracionalizmu Alda Rossiho a neorealizmu Roberta Venturiho. Kontext, s ktorým sa títo architekti stretli, však nebolo

Obr 2. La Continuita – Interiér

Rossiho mesto. Tradícia, ku ktorej by sa mohli pripútať, mala byť v tej dobe ešte len objavená. Okrem švajčiarskeho modernizmu, v ktorom videli svoje korene, tu bola periféria, ktorá slúžila ako referenčný bod, keďže ich návrhy sa väčšinaou nezaoberali centrami miest, ale ležali niekde medzi nimi v anonymite krajiny každodenného života.

Na rozdiel od niektorých ich kolegov, ktorí sa odvrátili od architektonickej ničoty periférie a obrátili sa do intorventných súkromných svetov, alebo sa snažili nastoliť poriadok silou, niektorí architekti v Európe, tak ako Robert Venturi v Spojených štátoch, sa pokúšali brať periféria vážne a využiť jej „diskrétny šarm“. To čo hľadali, neboli pravidlá navrhovania, ale skôr obrazy, dojmy z náhodného a zdanlivo neúmyselného. Inšpiráciu našli vo filmoch a v literárnych dielach, kde sa protagonisti potuľovali pustatinou nekonečných predmestí veľkomiest , alebo našli domov v obrovskej zastavanej krajine industriálnej štvrte.[4)]

Obraz periférie odvodený z týchto zdrojov sa vyznačuje predovšetkým priestormi, ktoré vznikli medzi niekedy prizmatickými, často však komplexne formovanými budovami. Lacné, každodenné materiály ako vlnitý plech, preglejka a rôzne syntetické hmoty predurčili atmosféru–auru náhodnosti a provizórnosti. Tento pocit odcudzenia umožňuje ľahšie objaviť senzorické kvality vybraných konštrukčných metód novým, nestranným spôsobom. Nie je to primárne obraz chatrče a dočasných budov, na ktorý sa tu snažia poukázať, ale skôr prekvapivo senzuálne vlastnosti použitých materiálov. Takto architektúra ukazuje, ako záujem o symbolickú hodnotu materiálu alebo spôsobu konštrukcie ustupuje záujmu o jeho formálne kvality.[5)]

Radikálne sa posúva aj hodnotový systém. Tento posun samotný umožňuje nové interpretácie každodenných materiálov a konštrukčných metód. Klesajúci podiel nákladov na materiál na celkových výdavkoch stavby, takmer neobmedzené možnosti transportu a nové technológie viedli k skutočnému znehodnoteniu mno-

Obr 3. Dom Huetzler v Erlenbachu, 1997

hých „drahých“ materiálov. Cena, zdá sa, viac nehrá úlohu pri rozhodnutí pre alebo proti použitiu luxusného dreva, špeciálnej tehly alebo obkladu a podobne. Prírodný kameň vo všetkých farbách a vzoroch je zrazu dostupný z odľahlých kútov sveta a je braný ako samozrejmosť, dokonca aj na fasádach sporných kancelárskych budov na predmestí, rovnako sa mramorová kúpeľňa stala štandardnou črtou rodinných domov strednej triedy. V dôsledku toho sa stáva použitie jednoduchého, zdanlivo chudobného materiálu alebo bežnej konštrukciu, metódou odlíšenia sa od tohto fenoménu. Preglejka a bitúmen sa premiestňujú do rodinných domov, ateliérov a módnych butikov, azda čoskoro aj do vstupných hál medzinárodných bánk.[6)] Hodnota preto nemôže byť už ďalej vyjadrená materiálmi a produktami samotnými, ale iba–jednoduchým spôsobom povedané–cez stupeň duševného preniknutia, ktoré mimochodom nemá nič spoločného s kvalitou estetických detailov, ale má veľa so schopnosťou rozpoznať a využiť optické, taktilné, akustické, olfaktorické a v neposledom rade konštrukčné možnosti daného materiálu. To umožňuje novým materiálom, produktom a konštrukčným metódam ako aj tým, ktoré sú nám dôverne známe z každodenného života, objaviť sa v nezvyčajnom, často i prekvapivom kontexte,

ktorý prináša nové a fascinujúce spôsoby videnia. Samozreje existuje určité nebezpečenstvo opotrebovania v rámci konštatntej fixácie na nové. Pozitivny výsledok je však neustále sa rozširujúca paleta architektonických možností.[7)]

Pre nasledujúci výskum bola použitá práca švajčiarskeho architekta Petra Märkliho, ktorý princíp každodennosti demonštroval vo svojej tvorbe. Architektúra, ktorá je skúmaná v tejto práci, má výnimočné kvality a vzniká z moderného porozumenia produkcie, tektonickej hustoty a kompozičnej sily, ale zároveň ukazuje silnú empatiu pre danosti miesta a kritický postoj k modernej avantgarde, zodpovedá túžbe po čistote, pravdivosti a potvrdzuje často potláčanú sociálnu a kultúrnu realitu každodennosti.[8)]

Obr 4. Dom Huetzler – Vstup

Peter Märkli pracuje zväčša na menších zakázkach, ba dokonca banálnych rodinných domoch. Jednou z jeho najznámenších stavieb je galéria La Continuita v Giornicu, ktorá vystavuje diela sochára Hansa Josephsohna. Je to dlhá, trojdielna stavba konštantnej šírky, ale rôznej výšky častí z betónu, kde stopy práce, debnenia, stavebné medzery a malé zmeny vo farbe betónu, v jeho šedosti, vyjadrili tomuto „chudobnému“ materiálu zmyslovosť. Od tej doby je Märkli stotožňovaný s týmto materiálom a predovšetkým s jeho „chudobou“ a každodennosťou, bez toho, aby boli tieto slová nevyhnutne myslené pejoratívne, práve naopak: v čase, keď architekti požadujú od materiálu vždy výnimočnosť a výraz kvality, je Märkliho potreba len tohoto mála, ktoré potrebuje k stavaniu, nie manifestom, je to jednoducho spôsob práce.

Keď hovoríme o mále, čo potrebuje k stavaniu, nemáme na mysli jednoducho materiál, betón, hliník, drevo a sklo, ale predmety a veci, „proporcie medzi vecami“, o ktorých hovoril Mies van der Rohe. „Jednoduchosť neznamená kultúrnu chudobu, ak sa snažíme zachytiť toľko krásy ako je len možné.“ Takéto vety, ktoré sa hovorili v rozhlase v roku 1931, „v čase najväčšieho ekonomického strádania“[9)] , sú oprávnené nielen vo svojej dobe, hovoria o tomto duševnom postoji. Dá sa predpokladať, že je to aj Märkliho postoj. Obmedzenie zdrojov nie je zamerané na estetiku mála–a ešte menej na „chudobné“. Jeho architektúra nemá nič spoločného s minimalizmom. Obmedzenia, o ktorých hovoríme, znamenajú pre Märkliho dosiahnuť toľko čistoty a presnosti, ako je len možné. V tomto zmysle nie je jednoduchosť cieľom samým o sebe, pre Märkliho je nutnosťou a začiatkom.[10)]

Práce Petra Märkliho tvoria impozantné stopy takéhoto učenia. Zdá sa byť preto vhodné, opísať jeho dom Hürzeler v Erlenbachu spolu s domom Gantenbein v Grabse. Samozrejme, každý z domov je špecifickým prípadom sám o sebe, každý z nich má ako svoj dôvod existencie potreby ľudí, ktorí ho obývajú a podmienky pozemku, na ktorom stojí. Na druhej strane sú práve tieto podmienky vždy takmer rovnaké: niekoľko sto štvorcových metrov na predmestí s podobnými domami a pozemkami, ktoré ho obklopujú a tiež s otázkou, ako sa dajú za týchto podmienok regulovať vzťahy medzi „mnou“ a „ostatnými“, to znamená s podmienkami, ktoré neudeľujú „mne“ mimo domu žiaden súkromný piestor.[11)]

Zadanie rodinného domu v Erlenbachu nemohlo byť snáď už ani banálnejšie: úlohou bolo postaviť dom s bežnými priestormi na malom pozemku, asi 900 m2, medzi dvoma cestami, z ktorých zadná je vyššie položená, bez vzťahu k domu. Pozemok sa nachádza v predmestskom prostredí Zürichu pri jazere, ktoré je však z veľkej časti prekryté stromami. Iba na severozápadnom konci uvoľňujú stromy úzky priehľad. Tieto okolnosti zhodnotil Peter Märkli vo výnimočnom dome, dome, ktorý obsahuje velký pokoj a jednoduchosť.

Väčšina Märkliho projektov stojí práve v týchto štvrtiach–na periférii, väčšina z návrhov, ktoré mohol počas svojej kariéry postaviť, sú práve obyčajné rodinné domy. Keďže stoja v takýchto štvrtiach, tvoria ich múry pevnú hranicu. To platí najmä pre dom v Grabse, ktorý sa na svojom pozemku do určitej miery zmršťuje a terasa, ktorá pod uhlom zaberá dve strany, je navrhnutá v rámci

Obr 5. Dom Hutzler – Terasa

Obr 6. Dom Hutzler – Pohľad z boku

objemu jeho hmoty. Je len logické, že táto terasa, ktorá je zdvihnutá asi na šírku dlane nad zem a uvoľňuje len úzku cestu do záhrady vysadenej niekoľkými ovocnými stromami, odmieta každú predstavu o privátnom priestore. Tak je toto prostredie vnímané cez uhlovitú štrbinu, ktorá zostala medzi parapetom a stropom a rozdeľuje okolie posuvnými hliníkovými žalúziami „do sekvencie statických snímkov filmu, ktorý sa neustále opakuje“.[12] Tým, že sa dom v strede pozemku zužuje, dáva záhrade, hoci je malá, šírku, ktorá zasa posilňuje hustotu domu. K tomuto pôsobeniu prispieva aj materiál, z ktorého je dom postavaný: betón v priamom, inžinierskom opracovaní, v ktorom sa odrážajú jednotlivé pracovné postupy, ktoré prezrádzajú vlastnosti domu ako celku.[13]

Dom, ktorý postavil Märkli v Erlenbachu, sa zdá byť niečím úplne iným. Tu prevládajú stropy, ktoré sa vznášajú nad zemou. Dôvodom tohoto pôsobenia je farba betónových panelov, ktoré na dvoch stranách podopierajú tieto stropy. Farba panelov je červená a ako farba od seba zdanlivo odpútava predstavu nesenia. Avšak aj posunutie týchto panelov poskytuje pôsobenie pohyblivosti–čiže nie nosnosti–týchto nosných prvkov, ktoré sa nachádzajú v dome v Grabse. Poukazujú na vzťah, ktorý nepochybne existuje medzi oboma návrhmi. V oboch prípadoch sa otvára interiér do zošikmenej terasy, ktorá je ale súčasťou hmoty.[14]

Hovorili sme o charakteristikách, ktoré tieto dva domy spájajú. Oba sú z betónu, ktorý je v jednom prípade, v Grabse, opracovaný popísaným hrubým spôsobom. Škrvny nie sú úmyselné, nejde tu, ako bolo už povedané, o „chudobu“ v zmysle arte povera,[15] nejde tu ani o to, ukázať krásu takéhoto betónu v zmysle Le Corbusierovho „les yeux qui ne voient pas“[16] , nejde tu ani, ako už bolo povedané o manifest, ale o to, postaviť túto hmotu, a to je možné len z betónu. Materiál a forma sa podmieňujú navzájom dokonalým spôsobom.[17] V tomto vyhlásení spočíva radikálnosť tohto domu, nie v jeho forme alebo v jeho „chudobných“ materiáloch alebo v jeho obmedzení na tieto veci.

Rovnaké tvrdenie platí aj pre dom v Erlenbachu. Avšak v tomto prípade, je betón zjemnenou odpoveďou na svoje okolie. Na jednej strane tým, že sú nosné panely na okraji terasy odliate z betónu prifarbeného na červeno, na druhej strane použitím debnenia, ktoré bolo ošetrené gélom, aby bol betón určitým spôsobom pocitovo vnímaný ako mastný. Prostredníctvom farby boli stopy práce, ktoré sú badateľné aj na druhom dome, prenesené na inú úroveň vnímania. Nejde tu len o ich existenciu, nie sú jednoducho stopami vykonanej práce, sú, keď už tak stopy myslenia, ktoré tejto práci predchádza. Rozdeľujú objem na časti, z ktorých pomyslene pozostáva: steny, stropy, zábradlie a panely, nesúce tieto stropy na dvoch stranách. Výsledkom je dom, ktorý poukazuje na elementárny, avšak presný spôsob svojej konštrukcie.[18]

Keď hovoríme, že dom poukazuje na konštrukciu, časti, z ktorých pozostáva a vzťahy týchto častí–tak je to potrebné brať doslovne, v zmysle vety, ktorú povedal Frank Stella o svojich obrazoch „you see what you see“[19] –vidíte, čo vidíte.[20] Nemá to nič spoločné s pravdivosťou konštrukcie a tiež nič s farbou, hoci jehoduchosť formy zodpovedá rovnako jednoduchej konštrukcii. Šedé stropy sú jednoducho šedými stropami, ničím iným, červené panely sú červenými panelmi a ničím iným...

Obr 7. Dom Hutzler – Červený panel

Na začiatku tejto práce bolo o tvorbe Petra Märkliho vyslovené tvrdenie, že od čias jeho projektu v Giornicu je identifikovaná s použitím na hrubo opracovaného betónu. Dom Gantenbein túto predstavu posilnil. Preto musí byť dom Hürzeler prekvapením, za ktoré sú zodpovedné v prvom rade červené „teplé“ panely. Na prvý pohľad skutočnosť, že aj tento dom pozostáva z jednoduchého objemu, ktorý je na dvoch stranách vykonzolovaný nad suterénom ako dom Gantenbein, a ako tu toto vykonzolovanie definuje otvorenú terasu ležiacu v rámci hmoty domu. V tomto prípade je však táto zošikmená terasa uzavtratá zábradlím z betonu a horné podlažie je celkom uzavreté, takže pôsobí ťažko nad tieňom terasy, na okraji ktorej vyčnievajú úzke platne, nesené panelmi. Takto sú podlažia zarovnané nad sebou, ale sú tiež odlíšené vďaka posunutým panelom. Slovo „posunuté“ treba brať obrazne–na rozdiel od hliníkových panelov na dome Gentenbein sa nedajú posúvať–sú súčasťou nosnej konštrukcie: malé kresby, ktoré Märkli aj v tomto prípade naškicoval, aby si ujasnil svoju predstavu, sa veľmi dobre vyjadrujú o jeho architektonickom myslení.

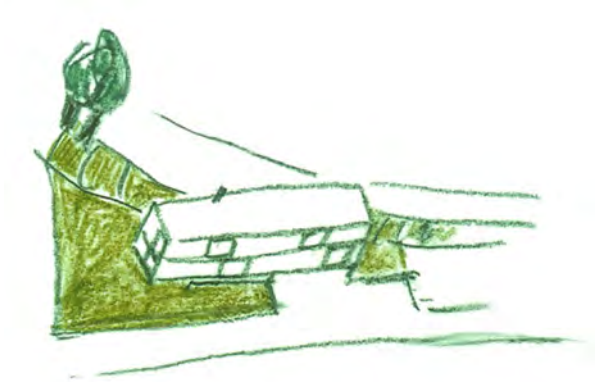

Obr 8. Dom Hutzler – Škica

Prvá z týchto kresieb ukazuje dom, ktorý pripomína Vilu Stein od Le Corbusiera, okrem toho, že veľká terasa je tu rozdelená do dvoch poschodí. Druhá časť domu pozostáva zo zábradlí a rovnomerne rozdelených okein. Ako u Vily Stein nie sú tu vidieť žiadne stĺpy, strop je nesený v interiéri, za „voľnou fasádou“. Ani v našom prípade nie sú viditeľné žiadne podpory. Okná sú na plnú výšku poschodia od kraja po kraj. Na rozdiel od schematizujúcej realizácie „piatich bodov“ Le Corbusiera, pri dome Hürzeler sa jedná o panely, nie o stĺpy. Dôvod týchto panelov sa nachádza v pôsobení, ktoré podporujú. Toto komplexné pôsobenie však legitimuje dom Hürzeler ako najdôležitejšiu a najkrajšiu prácu, ktorú Märkli doposiaľ postavil. Ako najdôležitejšiu preto, že tu jednoduchými prostriedkami, ako to požadoval Mies van der Rohe, vytvoril základ pre hru vzťahov medzi predmetmi. Dá sa tomu skutočne rozumieť ako hre. Pritom existuje len niekoľko pravidiel, ktoré ju riadia, ale riadia ju spôsobom, ktorý umožňuje urobiť zrozumiteľnými rovnako formu aj pravidlá, na ktorých je založená. [21)]

Podpory sú v pôdoryse body, nemajú žiaden smer, takže nimi nie je priestor ohraničený. Pri dlhom tvare domu to znamená, že vzniká privilegovaný vzťah medzi ním a ulicou. Takýto vzťah ale bude zodpovedať podmienkam okolia. Preto nastupujú panely na miesto podpôr a tak posilňujú pohyb pozdĺž domu k miestu, odkiaľ je výhľad na jazero–k terase. Aj v prípade, že nie sú široké, ohraničujú tieto panely hmotu jednoznačným spôsobom. Robia to cez svoju formu, ktorá–ako pohyb–vedie nad ich skutočnú šírku: slovami Wassilyho Kandinskeho ako „usmernené napätie“. Motív panelov sa v Märkliho práci objavuje nečakane. Aj na dome v Grabse je strop v spodnom podlaží nesený podobným spôsobom v rohu, i keď s jedným zásadným rozdielom: panel je tu zo strany hmoty odsadený a oddeľuje interiér od exteriéru, jeho obe strany sú rozdielne, vnútorná ukazuje izoláciu, takže panel nemá povrch z betónu. Aby dostal spomenutý status, ktorý sme popísali ako „you see what you see“, je to rozhodujúci krok, ktorý tvorí tento dom

Obr 9. Dom Gantenbein v Grabse, 1995

tým, že jeho nosné časti posadil von, za čiaru základov. Keďže sú všetky nosné časti poukladané na okraji stropu, je pôdorys čistý „plan libre“ a zodpovedá potrebným miestnostiam, voľne delenými panelmi z dreva, ktoré sú natreté v odtieňoch bielej. Miestnosti tvoria na oboch podlažiach objemy, ktoré sú zabalené v materiáli ako v baliacom papieri, ktorý zabraňuje teplu, chladu, vlhkosti a podobne. [22)]

Ale vráťme sa späť k fasádam, o ktorých teraz vieme, prečo sú navrhnuté takýmto spôsobom. Malé nákresy znázorňujú hľadanie správneho vzťahu panelov na dvoch poschodiach. Pravidlo, na ktorom je založený tento vzťah, je v možnosti pohybovať platne proti sebe. Panely majú tri základné vzťahy, ktoré existujú: na kratšej strane pôdorysu stoja presne nad sebou, potom nasledujú na dlhej strane k ulici vľavo dva panley čiastočne nad sebou a nakoniec vpravo dva panely, ktoré sú posunuté tak ďaleko, že sa neprekrývajú. Ďalšia možno-

sť neexistuje, všetky ťahy tejto hry sú hotové. Otázka, ktorá zostáva, sa týka miery posunutia. Tá je dôležité najmä v prípade, že panely nie sú nad sebou. Ako ďaleko sa môžu od seba posunúť, aby boli ešte vnímané ako vzťahy dvoch panelov a nie ako dva panely bez vzťahu? Odpoveď nemožno oddeliť od skutočnosti, že dva panely, ktoré stoja čiastočne nad sebou, vytvárajú pravidlo, podľa ktorého sa riadia všetky ostatné. [23)]

Obr 10. Dom Gantenbein – Vstup

Keďže bola poloha týchto panelov otázkou vonkajšej formy, nie sú v nej v žiadnom prípade vyčerpané. Vnútorná a vonkajšia forma sa navzájom podporujú a nachádzajú v sebe dôvod svojej existencie. Na spodnom podlaží stoja panely tak, aby boli rohy obývacej izby voľné. Na hornom podlaží naproti tomu podporuje posunutý panel roh spálne, ktorá sa tu nachádza. Poloha ostatných panelov je zvolená tak, aby bola od ostatných spální z časti viditeľná hranica hmoty. Týmto spôsobom sa rozširujú miestnosti. Posunutie vytvára na dlhej strane domu pravidlo, ktoré riadi dva rozdielne vzťahy panelov. Neexistuje žiaden iný poriadok, žiadna pravidelnosť,

Obr 11. Dom Gantenbein – Terasa

žiadna symetria, ani to, čo Paul Klee nazýva „nesymetrickou rovnováhou“. Akokoľvek už chcú byť tieto vzťahy nazvané, sú zapísané v dlhom, jednoduchom telese, ktoré svojími vlastnosťami posilňujú ako jeden celok.

Märkliho domy sú jednoduchými hmotami, ktorých formy sa ujasňujú vo vzťahu k predmetom okolia, preto sa nachádzajú na jeho malých škiciach predmety, ktoré sú potenciálne dôležité. Všetky škice domu Hürzeler ukazujú rovnaké objekty: dve ulice, za tým niekoľko stromov, svah a tento konečný a presný vzťah medzi nimi. To je všetko: všetko, čo potrebuje, aby rozvinul z každodenného prostredia bohatstvo tohto domu.

Tak vzniká budova pôsobivej krásy, ktorá môže byť vnímaná aj bez predchádzajúcich vedomostí. Mimo toho sa otvárajú možnosti interpretácie na mnohých úrovniach: s ohľadom na pozemok, klienta, typológiu budovy a podobne, ale tiež s ohľadom na históriu a teóriu architektúry. Navyše budova je pôsobivá vďaka svojej koherencii, diskrétnosti a vhodnosti. Práve s rešpektom voči materiálom a metódam konštrukcie je zrejmé na tomto príklade, ako sa navzájom dopĺňa výraz a význam, čo vedie k vzniku početných dojmov a interpretácií, porovnateľnými so súčastným výtvarným umením. Preto v mných prípadoch, budovy, ktoré sa na povrchu zdajú byť jednoduché, každodenné a chudobné, v skutočnosti otvárajú jemnú, zmyslovú multivalenciu.

Počiatočný impulz k záujmu o každodennosť v európskej architektúre druhej polovice 20. storočia bol fakt, že mnohí európski architekti sa zdanlivo obracajú k tomuto fenoménu.[24)] Rozdiel medzi „architektúrou každodennosti“ a každodennou budovou sa nachádza presne vo vedomom akte tvorby architektúry. To je presne, kde stratédia, o ktorej tu hovoríme, je najviac náchylná na kritiku, čoho sme si veľmi dobre vedomí. Aj keď sa architektúra sama dotýka pochybných, banálnych, každodenných, sekundárnych vecí, musí byť zrejmé, že sa jedná o architektúru. Rozdiel je teda výrazný, neexistuje žiadne zmierenie medzi architektúrou a ne-architektúrou. Ak sa architektúra obráti na každodenné, musí zostať architektúrou, keď sa každodenné priblíži architektúre, môže byť nanajvýš gýčom, alebo

Obr 12. Dom Gantenbein – Škica

môže byť zamenené za sladkasté a znehodnotené poňatie vernakulárneho. Táto hranica je prísna a nie je možné jej uniknúť. Hranica medzi architektúrou a každodennosťou sa môže len posunúť, odcudziť, znejasniť, nikdy však zničiť.

ODKAZY

1) BERKE, Deborah: Thoughts on the Everyday. In: HARRIES, Steven – BERkE, Deborah (eds.): Architecture of the Everyday. New York: Princeton Architectural Press, Yale Publications on Architecture 1997. s. 222–226.
2) Ibid.
3) MEILI, Marcel: Ein paar Bauten, viele Pläne. In: DISCH, Peter: Architektur in der Deutschen Schweiz: 1980-1990: ein Katalog und Architekturführer. Lugano: Verl. ADV Advertising Co. & Publ. House 1991. s. 26–31.
4) TSCHANZ, Martin: Gentle Perversions. In: GERHARD, Auer: Daidalos: Berlin Architectural Journal. Nr. 56. Magie der Werkstoffe. Magic of Materials. Gütersloh: Bertelsmann Fachzeitschriften 1995. s. 88.
5) STEINMANN, Martin: Die Gegenwartigkeit der Dinge: Bemerkungen zur neueren Architektur in der Deutschen Schweiz. In: GILBERT, Mark – ALTER, Kevin (Hrg.): Construction, Intention, Detail: Five Projects from Swiss Architects. Funf Projekte von funf Schweizer Architekten. Zurich: Artemis 1994. 80 s.
6) Poznáme však mnoho prípadov, keď si práve títo archietkti sami na mieru navrhli vlastné materiály alebo predmety ako kľučka lebo prvok osvetlenia. Deje sa to z dôvodu, že predmety z regálov a katalógov „fail to communicate their „ordinariness“.“ Niekedy preto architekti navrhnú dvere užšie ako zvyčajne, pritom však stále ostávajú obyčajnými dverami. Tento fenomén by sme mohli nazvať pojmom „vital realism“, kde realizmus znamená „a realism that does not aim to simply repeat objects and experiences, a realism that continually extends reality.“ Pozri: STEINMANN, Martin: An architecture that engages with reality. Laudatio on the occasion of the awarding of the Tessenow Medal to Jonathan Sergison and Stephen Bates, 9th November 2006, Dresden.
7) TSCHANZ, Ibid.
8) HAYS, K. Michael: Ready to Travel: A Note on the Architecture of Roger Diener. In: STRATHAUS, Ulrike Jehle-Schulte – STEINMANN, Martin – HÜTER, Karl-Heinz (eds.). Diener & Diener. New York: Rizzoli International Publications 1991. s. 19.
9) NEUMEYER, Fritz: Mies van der Rohe: das kunstlose Wort. Gedanken zum Baukunst. Berlin: Siedler Verlag 1986, s. 375. Orig.: „Einfachheit bedeutet keine kulturelle Armut, wenn wir uns bemühen, so viel Schönheit als nur möglich einzufangen.. in einer Zeit grösster wirtschaftlicher Not“.
10) STEINMANN, Martin: You see what you see. Zu einem neuen Werk von Peter Märkli. Archithese 1, 1998.
11) Ibid.
12) LAMUNIERE, Ines: Une pesanteur fragile - une maison de Peter Märkli Grabs. Faces, 40, 1996-97. s. 24.
13) STEINMANN, Ibid.
14) Ibid.
15) V Európe dosiahla manifestom arte povera Germana Celanta z roku 1967 interakcia umenia a každodenných, obyčajných, banálnych objektov vrchol. Pojem Arte povera, ktorý použil Germano Celant na výstave Arte povera - IM spazio v galérii La Bertesca v Genua od 27. Septembra do 20. októbra 1967, prevzal divadelné tézy Jerzyho Grotowskeho pre chudobné divadlo. Pozri: BÄTZNER, Nike (Hrsg.): Arte povera. Manifeste, Statements, Kritiken. Dresden. Basel: Verlag der Kunst, 1995. s. 15.
16) „Les yeux qui ne voient pas“, v preklade „oči, ktoré nevidia“ je nazov kapitoly Le Corbusierovej knihy Vers une architecture. Pozri: LE CORBUSIER: Vers une architecture. Paris: G. Crès et Cie 1924. Alebo pozri anglicky preklad: LE CORBUSIER: Towards a new architecture. London: Architectural Press 1946.
17) Táto konštrukcia tak ako ej sa dala postavit len týmto spôsobom–nejde tu toeda o záľubu v betóne a jeho estetickej kvalite, ale o nutnosť.
18) STEINMANN, Ibid.
19) STELLA, Frank.citované v: RUBIN, William Stanlez. Frank Stella. 1970-1987. New York: Museum of Modern Art 1987. s. 14.
20) STEINMANN, Ibid.
21) Ibid.
22) Ibid.
23) Ibid.
24) DAVIDOVICI, Irnia: Forms of Practice: German-Swiss Architecture 1980-2000. Zurich: gta verlag eth, 2013. 284 s.

LITERATURA

[1] BÄTZNER, Nike (Hrsg.): Arte povera. Manifeste, Statements, Kritiken. Dresden. Basel: Verlag der Kunst, 1995. 288 s. ISBN 3364003149.

[2] BERKE, Deborah: Thoughts on the Everyday. In: HARRIES, Steven – BERKE, Deborah (eds.): Architecture of the Everyday. New York: Princeton Architectural Press, Yale Publications on Architecture 1997. s. 222–226. ISBN 1568981147.

[3] DAVIDOVICI, Irnia: Forms of Practice: German-swiss Architecture 1980-2000. Zurich: gta verlag eth, 2013. 284 s. ISBN 9783856763077.

[4] HAYS, K. Michael: Ready to Travel: A Note on the Architecture of Roger Diener. In: STRATHAUS, Ulrike Jehle-Schulte – STEINMANN, Martin – HÜTER, Karl-Heinz (eds.). Diener & Diener. New York: Rizzoli International Publications 1991. ISBN 084781355X.

[5] LAMUNIERE, Inès: Une pesanteur fragile - une maison de Peter Märkli Grabs. Faces, 40, 1996-97.

[6] LE CORBUSIER: Towards a new architecture. London: Architectural Press 1946. 269 s.

[7] LE CORBUSIER: Vers une architecture. Paris: G. Crès et Cie 1924. 243 s.

[8] MEILI, Marcel: Ein paar Bauten, viele Pläne. In: DISCH, Peter: Architektur in der Deutschen Schweiz: 1980-1990: ein Katalog und Architekturführer. Lugano: Verl. ADV Advertising Co. & Publ. House 1991. s. 26–31. 278 s. ISBN 8879220004.

[9] NEUMEYER, Fritz: Mies van der Rohe: das kunstlose Wort. Gedanken zum Baukunst. Berlin: Siedler Verlag 1986, 413 s. ISBN 3886801861

[10] STEINMANN, Martin: An architecture that engages with reality. Laudatio on the occasion of the awarding of the Tessenow Medal to Jonathan Sergison and Stephen Bates, 9th November 2006, Dresden.

[11] STEINMANN, Martin: Die Gegenwartigkeit der Dinge—Bemerkungen zur neueren Architektur in der Deutschen Schweiz. In: GILBERT, Mark – ALTER, Kevin (Hrg.): Construction, Intention, Detail: Five Projects from Swiss Architects. Funf

Projekte von funf Schweizer Architekten. Zurich: Artemis 1994. 80 s. ISBN 187405696X

[12] STEINMANN, Martin: Von ‚einfacher' und ‚gewöhnlicher' Architektur. Archithese 1, 1980, s. 8–13.

[13] STEINMANN, Martin: You see what you see. Zu einem neuen Werk von Peter Märkli. Archithese 1, 1998.

[14] STELLA, Frank. Citované v: RUBIN, William Stanlez. Frank Stella. 1970-1987. New York: Museum of Modern Art 1987. 171 s.

[15] TSCHANZ, Martin: Gentle Perversions. In: GERHARD, Auer: Daidalos: Berlin Architectural Journal. Nr. 56. Magie der Werkstoffe. Magic of Materials. Gütersloh: Bertelsmann Fachzeitschriften 1995. 128 s.

Ing. arch. Martina Nováková, MSc.

Fakulta architektúry Slovenská technická univerzita v Bratislave

Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava

martina.novakova@stuba.sk

IDEAS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN ARCHITECTURE IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

BEATA MAJERSKA-PAŁUBICKA

Abstract

Iluzja nieograniczonego rozwoju przemysłu i technologii zdeterminowały treści i formę architektury XX wieku. Celem artykułu jest przedstawienie wpływu rodzących się w owym czasie idei zrównoważonego rozwoju, na kształtowanie architektury. Analizy obejmują zagadnienia związane z głównymi nurtami filozoficznymi, architektonicznymi, projektowymi oraz rozwojem technologii, świadomości i odpowiedzialności względem człowieka i natury.

Abstract

An illusion of unlimited development of industry and technology determined the contents and form of the 20th-century architecture. The aim of the article is to present an impact of the sustainable development ideas of the time on architecture. The analyses include issues related to major philosophical, architectural and design trends as well as the development of technology, awareness and responsibility towards man and nature.

1 INTRODUCTION. LEGACY OF THE 20TH CENTURY.

An influence of building and architectural strategies on the quality of environment, which is connected with relations between man and nature, could be observed as early as in the ancient times It should be noted that ideas involving respect for nature were not dominant in every period of civilization development; sometimes they merely stayed in the background of major trends. Nonetheless, they always remained noticeable.

Man's walking away from natural environment has been noticeable throughout the process of civilization development. However, in the industrialisation period this phenomenon reached drastic proportions and became dangerous to species survival due to scientific and technological progress as well as industry development. The industrial revolution (XVII-XIX) caused by the growing consumerist needs of the market opened up possibilities of mass production. The industrialisation period led to the universal character of architecture and liberated it from restrictions imposed by animate and inanimate nature. It brought about changes in the immemorial manner of building. There was also a breakthrough in the mental approach. Man became independent from nature and tried to shape and adjust it to his needs, thus causing its degradation and irreversible damage. People built ugly, densely packed houses. Industrial towns adopted a frightening image, unfriendly and unhealthy to their inhabitants. The artistry of craftsmen and the art of architects from previous periods was replaced by mass production and buildings constructed on the basis of copied, typical architectural designs. The mass character of art and architecture gradually lowered its quality until the turn of the 19th and 20th century. At that time new concepts were developed in the field of urban planning and architecture, aiming to relieve congestion in town centres and create comfortable, well-aired and sun-filled residential areas surrounded by greenery. Examples of this turn towards nature include: Sir Edwin Chadwick's charity event (1834), the Arts and Crafts movement (1887) created under the influence of William Morris and John Ruski, the concept of towns-gardens, introduced by Sir Ebenezer Howard (1898), as well as the reconstruction of Paris or Prague.

2 PROGRESSION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONCEPT IN 20TH-CENTURY ARCHITECTURE

The beginning of the 20th century in architecture was characterised by a noticeable heterogeneity in the attitude to nature. Attempts were undertaken to solve the problem of mass, industrialised housing, which resulted in the establishing of Deutsher Werkbund in Europe in 1907, De Stlij in 1917 and Bauhaus in 1919, which gave rise to new ideas of contemporary architecture, perceived as a synthesis of art, craft and technology.

At the same time, an objection to the ideas of industry symbolism and architecture dehumanisation was expressed in a decisive way by Frank Lloyd Wright, whose constructions as early as in 1910 laid foundations for the architecture of context, sustainable ecological design and organic architecture. In Frank Lloyd Wright's office,

in the years 1901-1911, major designs of prairie houses were created, Robie House and Taliesin I – built under the influence of the master's Japanese fascinations.

2.1 Modernism

The architecture of modernism was created as a result of a series of many events. The assumptions of the development of pure form, functionality and economy of detail corresponded to the style of the new social and economic order after the first world war. Putting it simply, it can be assumed that the idea of modernism was born owing to the civilisation of industry, but it was based on positive ethical premises, similarly to many other ideological movements at the turn of the 19th and 20th century. Apart from the fundamental postulates of rationalism, liberalism and the idea of progress, the modernist architecture (1918-1975) was based on technical revolution – technological development. At the close of the 19th century a big impact was exerted by engineers, who, in response to the market demands, constructed warehouses, industrial and exhibition halls as well as other engineering structures, such as flyovers, bridges etc. The most outstanding representatives of modernism, understanding the aesthetics of the classical style, perceived it from the angle of the latest technical achievements. The postulates of: Form follows function by Sullivan, Less is more by Mies Van der Rohe and Ornament is crime by Adolph Loose became a basis for seeking modern forms, functional solutions, for exploring the technical possibilities of new technologies and materials. In the social context, there was a sense of moral obligation to solve social problems (W. Gropius) by creatively using the results of research and technological development.

In Europe the 1920s and 1930s are considered as a very important period due to relations between architectural solutions and nature, the propagation of new urban planning and architectural concepts and, at the same time, the clashing of such design trends as the previously mentioned concept of „town-garden" and the German system of „parallel housing", introduced by Walter Gropius, G. Ernst May and Bruno Taut. In 1927, in Stuttgart, on the premises of Weissenhof housing estate, which was considered a synonym of modernist functionalism, Werkbund organised an exhibition showing the residential houses designed by top avant-garde architects of the time, including Le Corbusier, Walter Gropius, Mies van der Rohe and others. Also in 1927 other spectacular events took place, among others the construction of Van Nelle Factory in Rotterdam, designed by Leendert van der Vlugt, Mart Stam and Johaness Brinkman. Van Nelle Factory was acclaimed one of the major industrial buildings of the 20th century. Its facades are the best example of a fully developed system of curtain walls. 1927 was also the year of the first issue of „Towards architecture" by Le Corbusier, the author of the famous five principles of modern architecture, and the erection of a number of facilities based on these principles, e.g. Villa Stein in Garches, or a bit later, in the year 1929, Villa Savoye in Poissy, in which Le Corbusier applied all his principles of modern architecture. [4]

2.2 Solar architecture

The period after the first world war saw a revival of the architecture of solar houses and housing estates. The principle of orienting the buildings towards the sun and using big glazed surfaces on southern elevations was applied among others by B. Taut [13] and M. Wagner (Britz settlement in Berlin 1925), M. V. Der Rohe (Weissenhof housing estate in Stuttgart 1927) or W Gropius. The pioneering designs based on the use of glass by Mies van der Rohe, Gropius and other Bauhaus architects emphasised the potential of this material, which added transparency to architecture, enabling an optical connection of the building interiors with the environment. The popularity of architectural solutions inspired research into new technologies.

The ideas and techniques of ecological, aware and controlled use of solar energy for heating and ventilation purposes, which started to appear in the 1930s, became the foundations for the modern trend of sustainable architecture. Two courses of actions emerged at that time. The first one was based on technology, which resulted in architecture subordinated to technology, while the other one drew on the examples of local building, the effect of which was bioclimatic architecture, referring in its form and materials to the local tradition. A consequence of the need to shade southern glazed elevations exposed to summer sunshine was the introduction of natural greenery, e.g. walls made of deciduous trees. M. Breuer and W. Moltke are considered to be the pioneers of these solutions. [13]

2.3 Organic architecture

In the first half of the 20th century, in the shadow of major modernism trends, among others the one followed by Bauhaus, the essence of which was standardization and industrialization, organic architecture began to develop. It consisted in creating a harmony between the artificial environment built by man and natural environment formed by nature. The thesis about an analogy between architecture and nature was formulated by an American sculptor Horatio Greenough as early as in the first half of the 20th century. Among the architects this idea was adopted by Louis Sullivan, who was a supporter of „seeking" a form in the context of the function rather than imposing it rigidly, as well as Hugo Haring, Frank Lloyd Wright, Alwar Aalto, Hans Scharoun and, currently, Ralph Erskine, Bruce Goff, Herb Green. The organic architecture trend was expressed in three interpretations, which were not always suited to the goal:

- facilities whose external form and selection of materials was inspired by the world of plants and ani-

mals and which opposed the „heartless geometry“ to the „vivid“, dynamic curve line. This trend was defined as „biological expressionism“. [17] It is among others represented by buildings designed by A. Gaudi, Steiner, Aalto;

- facilities the construction of which referred to solutions copied from nature, such as a cobweb, a soap bubble, the structure of bamboo or an ear of grain, which provide inspiration for solutions characterised by impressive strength parameters ;
- facilities whose construction is based on the definition of organism formed as a result of an “outward” natural development of a form, is a contradiction of a „machine for living“, consisting of replaceable, independent elements. Buildings erected according to this principle are made up of many merging elements or a set of independent elements organised around the common centre in a manner that takes into consideration the natural environmental conditions. The essence is space organisation and a relation between the building and natural environment, while the material and construction do not influence the concept. Such architecture was heralded by the previously mentioned prairie houses, designed by F.L. Wright; in the years 1935-1937 the idea was continued in the form of a complex of buildings Taliesin West, near Phoenix in Arizona and famous Fallingwater – Kaufmann’s House. F.L. Wright supported the idea according to which houses, similarly to trees, should grow out of the ground towards the sun and the places where we happen to live should be an integral part of the whole precisely functioning organism, i.e. the surrounding nature. He believed that the internal and external integration with nature and universe is extremely important. [5, 15]

2.4 Architecture of the second half of the 20th century

The second half of the 20th century was a period of turbulent political, economic and social changes. A change of the economic and social situation, which was among others related to the economic development, became a source of opposition against the „economy“ of modernism. The modernists‘ love for industry was acclaimed a symbol of the failure of the idea, and the slogan „house – a machine for living“ was treated as an insult to both nature and man. A particularly vehement reaction against technocentrism and the idea of progressive design propagated by modernism was demonstrated by Lewis Mumford, who as early as in 1938 gave voice to it in his book „The Culture of Cities“. [14]

After the second world war it becomes clearly visible that there was no more faith in global solutions of the international style, which posed a threat of architectural monoculture on a global scale. Tendencies for adding an individual character to buildings came to the fore as well as national architecture, which interpreted modernist architecture in terms of climatic, geographical and cultural conditions of a given country.

Technologies based on the use of solar energy were still developing. In the years 1940-1950 a number of buildings were erected, the most spectacular of which was the school in Tuscon designed by A. Brown, being the first public building heated by solar energy.

At those times a growing fascination with new construction technologies and computing techniques could be observed. They provided architects with possibilities of shaping large-span roofs, while applying the principle of minimal use of material. Searches for new aesthetics, adjusted to the times of technological discoveries, led Le Corbusier to the form of Ronchamp Chapel (1950-1955), which is described by Charles Jencks in the following way: „All forms vividly interact with each other, the building forms an organic plastic whole. If one sculpting element was removed, the other one would collapse, if one element was excessively highlighted, the other one would disappear. This rhythmic entirety is so precise that the structure could be named a reasoned sculpture“. [4] The applied curvatures allowed reproducing the free forms encountered in nature. The undertaken concepts still referred to associations with the organic world, emphasising their lightness and transparency of structures. An example might be John F. Kennedy International Airport or Weiss House (1948-1949), designed by Louis Kahn, who is considered to be the first eco-designer. The idea of organic architecture, which at the turn of 1950s and 1960s was in full bloom, was treated as the opposite of modernist architecture and cubic shapes of buildings, especially if the external form diverged from the function it performed. Organic architecture referred to nature and harmoniously merged with the landscape, using natural construction materials and environmentally-friendly, energy-efficient solutions in order to create facilities being a part of the natural environment. The architecture easily integrated with the landscape as its extension; taking into consideration the ecological premises, it was aimed at restoring balance in the built environment, upset by the development of industrial civilization. It referred to the context of place and made use of local traditional construction solutions, which had been known and applied for ages in a particular area.

Despite the fact that organic architecture stayed in the background of major modernist and international style trends, it continuous to develop until present. Contemporary designers more and more frequently and in an increasingly wide range make use of solutions occurring in nature. A contemporary example is among others the Swiss Re skyscraper in London, designed by Foster&Partners, which in the opinion of its authors is the first really ecological skyscraper in the world.

A considerable impact on the achievements of the post-war American architecture, especially on the hu-

manization of the then modernist architecture, which remained subordinated to technology, was exerted by the designs of a series of model houses within the framework of Case Study House project, which searched for relations with nature and man's relationship with the natural environment.][1] One of the programme's participants was R. Neutra, fascinated by Wright's architecture, who made a remarkable contribution to the development of glass application as a building partition joining the interiors with the environment. In his designs he freed buildings from the structure, moving it outside, beyond the outline of projection, which resulted in the use of solar energy for heating in passive systems and shaping the interiors' microclimate as a basic architectural principle. [13]

In the 1950s and 1960s two main currents of searches could be observed. The first trend involved designs which continued the activity of modernism, while the other one was aimed at finding self-sufficient energy solutions, which constituted the first examples of energy-saving architecture. [12] R. Erskin introduced the principle „Form follows climate", being a riposte to the principle of modernism „Form follows function". He adjusted and integrated the form of architectural structures with the landform features and landscape, taking into consideration a wind direction analysis. His analysis included the profit and loss account of a building thermal energy. Greenhouses on the southern side, asymmetrical, steep roofs, dark colours of elevations as well as a compact form and high-density housing became characteristic features of the architecture he designed. Examples include Kiruna, erected in the years 1961-62, and Strom's house, built in 1961. [13]

The energy-saving activities undertaken in Europe were combined with a search for solutions aimed at reducing heat losses in buildings. Technological experiments carried out by Felix Trombego, who designed a glazed collector-storage wall, enabling a maximum use of solar energy in buildings, marked a starting point for the methods of using and storing solar energy. These solutions were repeatedly applied by Trombego, for the first time in 1956, in a passive solar house in Odeillo, France.

The use of reflexion glass by A. Saarinen in the design of a complex of Bell's laboratories in New Yersey as well as the introduction of float technology by A. Pikington contributed to the development of transparent partition systems in energy efficient architecture, which resulted in the construction of modern sun-lit glass facades. An experiment for this solution was the building of St. Georges School in Wallasey near Liverpool, England, designed by A.E. Morgan in 1962. It marked an important stage in innovative design works related to passive solar architecture. It applied for the first time the three basic principles of solar architecture, consisting in the use of: external partitions characterised by very high insulation properties, a glazed winter garden from the southern side as well as walls and ceilings functioning as collector-storage elements. [13] An innovative solution was the design of a wall made up of two glass planes 60 cm away from each other, the internal planes of which on a large surface were made of dark glass. Mobile, reversible elements reflected sunrays in summer, while in winter the dark glass absorbed heat and next transferred it to the interior. [6] The designed elevation system was a prototype of modern „double skin" elevation systems.

In the 1920-1960s the undertaken searches and attempts related to energy-saving designing did not have a clear ecological and environmental context. The widespread use of fossil fuels and their accessible prices did not indicate the approaching crisis, so any pro-ecological activities were of secondary importance in relation to industry domination. For this reason, the environment protection issues did not have a big impact on the major trends in architecture. It was only the consequences of the energy and economic crisis at the end of the 20th century that revealed the necessity of limiting the use of energy and materials and implementing more beneficial designs in terms of energy. The global energy crisis in the years 1973-1974 decreased the interest in the development of building, but it had some positive effects, becoming a turning point for the development of renewable energy industry. Numerous investigations into innovative energy technologies and their large-scale implementation were conducted. This among others resulted in the experimental use of photovoltaic technology in architecture. [11] So-called „mixed-mode buildings" appeared - interesting solutions in a form of mixed building systems in which natural ventilation was combined with mechanical one and with heating systems. The aim was not only to reduce power consumption, but also to simplify the use and operation of technological systems, which is currently one of major strategies in sustainable building.

Attempts were undertaken to obtain buildings that would be self-sufficient in terms of energy. The first energy independent building in Europe was Autarkic House, erected in the years 1971-79 by A. Pike and a group of students from Cambridge University in England. The designer applied solar collectors for heating the rooms and the water, which cooperated with a passive system in the form of a winter garden surrounding the building from three sides. Power was supplied by a system employing the strength of wind. It should be highlighted that, as D.L. Jones said, [6] the building was a unique symbiosis of architecture, the surrounding nature and the climate.

Buildings based on research provided inspiration for further experiments. Extensive investigations into innovative technologies of obtaining energy and reducing its consumption were conducted. British architects in-

troduced glass facade systems in a form of large-sized prefabricated thermo-insulating panels. The prototype solution was first applied in the complex of offices belonging to General Electricity Generation Board in Bristol, England, designed by Arup Associates in 1973, and in the intelligent facade in Farnborough, Hampshire, also designed by Arup Associates, in 1984. [2] The solutions applied in the buildings of Office Centre in Ipswitch (1975) and Visual Art Centre of the University in Norwich (1978) were a comeback to internal glazed atriums known in the antiquity, which played the role of internal microclimate natural regulators. [2] The ecological aspect "healthy man – healthy environment – healthy house" appeared in the 1970s in the ideology of Christian Norberg Schulz, who according to S. Gzell [9] is one of the precursors of the sustainable development concept in architecture. In his theory of architectural space he combines it with existential space, understood as a larger whole, which is therefore close to the notion of ecology. [9] At the beginning of the 1980s, the birth of a new philosophical trend whose main idea was belonging to nature and being its part gave rise to a new approach to ecology. In the context of natural healthy houses design based on the Natural House philosophy, in the 1980s the West of Europe saw an increased popularity of ancient arts, especially Feng shui. [8] Health, ecology, the state of mind – these three elements together create a basis for the philosophy of Earth - Gaia and the idea of Friendly House [10], proposing a holistic approach to processes occurring on Earth as elements of an organic whole.

The second energy crisis, which took place in 1979, made the necessity of sustainable development and global energy saving even more evident. A long-term strategy for the construction industry was prepared, taking into consideration the adjustment of buildings to the needs as well as building and technological low-energy solutions. Monitoring of results throughout the use of buildings was applied for the first time. The examples of buildings which were a response to new restrictions and requirements include: Gateway 2 office building in Basingstoke, UK, erected in 1983, with a naturally aired atrium having a length of 50 m [3] and RMJM's building of the head office of NFU Mutual and Avon Insurance in Stradford, erected in 1982, with a mixed ventilation system. [16]

The period after 1980, when the crisis influencing the condition of international economy and politics was over, saw a turn in the direction of high-tech solutions. The market of commercial buildings in the countries of Western Europe copied the air-conditioned facilities, such as Broadgate and Stockey Park, which were inspired by American architecture. [2] Supermarkets, shopping malls as well as office and industrial centres built outside towns caused a spread of urbanization and an increasing dependence on cars. Theo van Doesburg, one of outstanding members of De Stlij, as early as in the 1920s drew attention to the problem of big pollution and fuel consumption due to transport in the context of scattered suburban buildings compared to a collective city model. [8]

The nineties brought a new interest in so-called "lean and fit" buildings having a small energy demand, adjusted to the needs. In 1990 the system of environmental evaluation BREEAM was introduced for the first time. The ideas of sustainable development reflected in G.H. Brundtland Report, the subject matter of a conference in Rio de Janeiro in 1992 as well as research on environment improvement and CO2 emissions reduction, supported by developed countries' governments, gave hope for a new period of „professional architectural services" aimed at creating sustainable buildings.

The idea of sustainable development, born at the turn of the 20th and 21st century, became a synonym of the „post-industrial" period. It evolved in the spirit of erecting ecological houses, decreasing the energy demand, reducing the emissions of greenhouse gases as well as promoting renewable energy sources. In the 1990s movements of radical ecologists with their spokesman Arne Naess put forward an idea of co-operation within the framework of eco-democracy. [14 Environmentally--friendly buildings, with an optimal use of daylight, natural ventilation, solar energy and double facade systems began to be erected on a large scale. [7] Lloyd's Centre in London, designed by R. Rogers in 1986, new Houses of Parliament in London, designed by M. Hopkins in 1986, and Commerzbank in Frankfurt on the Main, designed by N. Foster in the years 1994-1997 (as the first ecological tower office building) became symbols of changes in architectural design. Also smaller-scale buildings were erected as prototype facilities – „Heliotrop", designed by R. Disch, an example of architectural use of the naturally occurring process of following the sun, or „Sunny house" in Freiburg, designed by A. Goetzberger, as the first self-sufficient building.

The 20th century is not only interest in nature-focused architecture developing in Europe and America. All Far East cultures since the dawn of time have been attaching great importance to harmony between man and nature as well as other living organisms. In Japan a movement called metabolism was born as a continuation of the Buddhist vision of the world's changeability; it expressed frankness in architecture, resulting from the deeply rooted tradition in Japanese culture related to the impermanence, transition and variability in nature, which was expressed in the view that architecture should be impermanent, flexible and changeable. It should exist in harmony with the rest of nature, as it is transient in character. The representatives of the trend were Kenzo Tange and Kisho Kurosawa, who as early as in 1958 predicted a transition from „The Machine Period to the Life Period", the appearance of new styles in architectu-

re, which are topical until present, among others the architecture of symbiosis between a building and the rest of nature, modern technology and the ideas of humanism. The essence of metabolism was expressed in 1960 by K. Tange in the concept of a new quarter in Tokyo, designed on artificial islands joined by a common transport axis. The plan resembled the trunk of a tree with branches and leaves growing out of it.

3 SUMMARY

The last 30 years has been a decisive period for the development of sustainable architecture. Currently, the era of science, knowledge and information civilization is dominated by the awareness of a necessity to subordinate the methods of process design as well as the erection and use of buildings to the requirements of respect for the environment. A big role is played by a global pro-ecological policy. Starting with the first warning against the effects of the irresponsible development of the world's economy contained in the Report by U Thant from 1969, through Brundtland Report, Agenda 21 (1992 and 1996) and finishing with Kyoto Protocol, concerning a necessity to reduce greenhouse gases emissions, the subject of sustainable development is one of the most important problems to be solved in our times, also in architecture.

Architects Council of Europe – ACE in 1999 defined the role of contemporary architecture in the context of sustainable development, which was contained in „The White Book of Architecture", in a form of the following formulation: „Architecture transforms an idea into a permanent form. An idea is much more than merely an optimal combination of building elements. Architecture is the quality of surroundings: warmth, cold, light and shadow, man's scale, the use of appropriate materials and appropriate structure (...). Architecture is ecological and functional correctness: durability of materials, low use of energy, flexibility of use (...). Architecture is a cohesion of culture, function, technology, environment, scale, aesthetics, cohesion in disintegrated surroundings". Continuous references to the above quoted words are currently becoming a necessary element of activity in the architectural profession.

REFERENCES

[1] BONENBERG W. O Architekturze, nauczaniu i badaniach architektonicznych, Biblioteka Cyfrowa PK, 2001, p.23.

[2] BORDAS B. Built environment Professional In the UK. 40 years back, 40 years on?, In Preceedings SB11 Helsinki, 2011, pp.16-20. ISSN 0356-9403.

[3] HAWKES D, The environmental tradition, London: E&F Spon,, 1996,pp.154-159,

[4] JENCKS Ch. „Le Corbusier – tragizm współczesnej architektury", Warszawa, Wyd. Artystyczne i Filmowe, 1982, pp.33, 43-49,166

[5] JENCKS Ch. Frank Lloyd Wright, Warszawa, Wyd. Artystyczne i Filmowe, 1979, pp.48,67.

[6] JONES D.L.: Architecture and the Environment. Bioclimatic Building Design, London 1998, p. 6,58, In WEHLE--STRZELECKA S. Architektura słoneczna w zrównoważonym środowisku mieszkaniowym, Kraków, Wyd. PK, 2004, pp.60-62.ISSN 0860-097X.

[7] MAJERSKA-PAŁUBICKA B. Rozwiązania Energooszczędne w Architektonicznym Projektowaniu Obiektów Handlowych, Gliwice, Wyd. Pol. Śl.,2001.ISBN 83-88000-23-3.

[8] MIKOŚ-RYTEL W. O Zrównoważonej Architekturze Ekologicznej i Zarysie Jej Teorii, Gliwice, Zeszyty Naukowe Pol. Śl., 2004.PL ISSN 0860-0074.

[9] NORBERG – SCHULZ Ch. Bycie, przestrzeń, architektura, Warszawa 2000, pp.4-5

[10] PEARSON D. Przyjazny dom, Warszawa 1998, p.16

[11] SAYIGH A., Rozwój Energetyki odnawialnej z perspektywy globalnej i europejskiej, In Proceedings Odnawialne źródła energii u progu XX wieku, Warszawa, 2001, pp.20-30. ISBN 83-86264-77-2.

[12] WEHLE –STRZELECKA S. Szkło w architekturze – estetyka i technologiia, Świat Szkła 7-8/2006

[13] WEHLE-STRZELECKA S. Architektura słoneczna w zrównoważonym środowisku mieszkaniowym, Kraków, Wyd. PK, 2004, pp.42-43,53,59-61. ISSN 0860-097X.

[14] WINES J., Green Architecture, Kolonia, Taschen, 2000GmbH,2003, pp.12,22-29.

[15] WRIGHT F.L.: The Natura House, 1954, In MIKOŚ-RYTEL W. O Zrównoważonej Architekturze Ekologicznej i Zarysie Jej Teorii, Zeszyty naukowe Pol. Śl., Gliwice 2004, s.60.ISSN 0860-0074

[16] Energy Efficiency Office, General Information Leaflet 11, Energy Efficiency in Office Review of Twelve Office Case Studies , London: UK Energy Efficiency Best Practice Programme, 1996

[17] http://www.historiasztuki.com.pl/72_ARCHWSO_1.html, dostęp 09.10.2012

dr inż. arch. Beata Majerska-Pałubicka

Wydział Architektury Politechnika Śląska

44-100 Gliwice, ul. Akademicka 7

beata.majerska-palubicka@polsl.pl

ROLE A VLIV SOUTĚŽNÍCH PROJEKTŮ 60. LET 20. STOLETÍ NA VÝVOJ DIVADELNÍCH STAVEB

THE ROLE AND THE INFLUENCE OF ARCHITECTURAL COMPETITIONS ON THE DEVELOPMENT OF THEATRES DURING THE 1960s

LENKA POPELOVÁ

Abstrakt

Text se zabývá úlohou a vlivem soutěžních projektů šedesátých let na vývoj divadelních staveb v Česku.

Abstract

The text deals with the role and the influence of architectural competitions on the development of theatres in the Czechoslovakia during the 1960s.

1 ÚVOD

Pro československou architekturu šedesátých lét byla typická snaha systematicky zdokonalovat funkčně-dispoziční řešení jednotlivých typologických druhů – a to jednak formou typizace, tak formou dalšího výzkumu, odbornou diskuzí a soutěžní činností. Tento text se zabývá úlohou a vlivem soutěží šedesátých let na vývoj divadelní typologie. Obecně se očekávalo že, soutěže přinesou inovativní či experimentální řešení (cílená byla tato snaha u soutěží na obytné a zdravotní stavby, na stavby kulturní – divadla, koncertní síně a kina, na stavby školské, průmyslové a administrativní). Vypisování soutěží bylo od konce padesátých let u nás systematické (ve srovnání s dnešním děním) a soutěže tak vskutku postupně přinášely zajímavé výsledky a funkční řešení pro praxi. Výsledky soutěží byly průběžně publikovány na stránkách našich odborných periodik a reflektovány odborníky i širokou veřejností (uvažovalo se i o tom, že by se soutěže staly regulérní součástí činnosti projektových a výzkumných ústavů). Soutěžní činnost tak můžeme definovat jako významný fenomén naší architektury šedesátých let, který mě dopad jak na teorii, tak architektonickou praxi.

Co se týče počtu architektonických soutěží podle jednotlivých typologií, nejvíce se soutěže vypisovaly právě na kulturní stavby (Výzkumem bylo na základě zvolených kritérií zmapováno celkem 229 architektonických, architektonicko-urbanistických a urbanistických soutěží. 42, tj.18 % se týkalo staveb pro kulturu – kulturní domy, divadla, koncertní síně, kina, osvětové kluby, další klubová zařízení, výstavní pavilony ap.). Tyto stavby byly v šedesátých letech pro socialistický stát významné nejen z kulturního, ale stále i z politicko-propagačního hlediska a jejich přínos pro „socialistického člověka“ byl velmi akcentován. Díky své exkluzivitě tyto stavby ale představovaly jednu z typologicky nejvolnějších skupin, jen málo svázanou s probíhající typizací. Architektům, jinak svázaných rutinou běžné projektové činnosti, tak přinášely možnost navrhnout neotřelé formy i dispozice.

Svébytnou kapitolou jsou soutěže na divadelní stavby, které přinesly velmi progresivní řešení. Od modernizovaných variant divadelní typologie 19. století došlo v průběhu šedesátých let k rozvolnění půdorysné a objemové struktury a vývoj divadelních budov pak vrcholil v návrzích pracujících s totálně flexibilním divadelním prostorem zcela negujícím tradiční kukátkovou scénu a umožňujícím nové inscenační postupy. Společným znakem progresivních návrhů bylo užití šestiúhelného rastru, který přispěl k rozvolnění půdorysné struktury, do té doby strnule pracující s klasickým kukátkovým jevištěm, přísně odděleným od hlediště. Pozornost architektů se soustředila zejména na vztahy a variabilitu hlediště, jeviště a proscénia. Vývoj divadelních staveb, pokud sledujeme tuto vývojovou řadu soutěžních návrhů, se tak téměř vyrovnal dění na Západě – bohužel ale ne v realizacích, jelikož dané soutěžní návrhy zcela překračovaly realizační možnosti doby.

V soudobém výkladu našich dějin architektury není této zajímavé epizodě zatím věnována dostatečná pozornost (Zabýval se jí pouze Jiří Hilmera ve své knize Česká divadelní architektura, autorka tohoto textu ve své dizertační práci Architektonické soutěže šedesátých let 20. století publikované na stránkách periodik Architektura ČSR/ČSSR a Československý architekt. Tématu se dotýká i databáze divadelních staveb, viz http://www.theatre-architecture.eu/cs/databaze-divadel.html, jejímž výsledkem je publikace BEYOND EVERYDAYNESS - THEATRE ARCHITECTURE IN CENTRAL EUROPE, prezentující informace o historii 73 nejdůležitějších divadelních stavbách z České republiky, Rakouska, Maďarska, Polska, Slovenska a Slovinska.). Důvody nezájmu o hlubší reflexi soutěžních projektů na divadelní stavby v současných přehledech československých dějin architektury vyvěrá zřejmě z faktu, že se jedná většinou o nerealizované projekty, a že stále převládá výklad dějin

architektury z hlediska vývoje formy nikoli typologie.

Na úvod je nutné poznamenat, že systematičnost ve vypisování soutěží na kulturní stavby – zejména divadla, měla souvislost s unikátním rozvojem československé scénografie a divadelnictví od konce padesátých let. Zcela unikátní roli hrála i systematická činnost Divadelního ústavu a Scénografického ústavu. Tyto ústavy, vedené předními odborníky, se o vypisování soutěží cíleně zasazovaly (konkrétně se na soutěžích podíleli např. Miroslav Kouřil, František Tröster ad.). jako důležitý faktor se ukázala i systematičnost publikování výsledků soutěží v odborných architektonických periodikách Architektura ČSR/ČSSR, Československý architekt, ACTA SCENOGRAPHICA. Problematika systematické podpory vypisování soutěží ale není pro svou rozsáhlost předmětem tohoto příspěvku.

2 VLIV SOUTĚŽÍ NA VÝVOJ DIVADELNÍ TYPOLOGIE

Následující text představuje průřez nejvýznamnějšími soutěžemi na divadelní stavby, které proběhly ve sledovaném období. Pro bližší pochopení vývojových tendencí a souvislostí je ale nutno zařadit i soutěže, které proběhly na přelomu padesátých a šedesátých let.[1)] Tyto soutěže sice nepřinesly ještě pokrokové a progresivní návrhy typické pro další desetiletí, ale již se zde objevují náznaky budoucích cest a již se zde profilují architekti, později úzce spojení s touto typologií.

Typickým příkladem je dvoufázová soutěž na Státní divadlo v Brně – Janáčkovo divadlo (veřejná část soutěže 1956, vítězný návrh užší soutěže J. Víšek, V. Zavřel, L. Žáčková, 1956; realizace O. Oplatek a V. Zavřel, 1960 – 1965). Tato soutěž ještě spadala do období, kdy „socialisticko-romantická normatika pozbyla své diktující síly, ale v níž jako by projektující architekti dosud nejistě hledali nový způsob vyjádření.“ (HILMERA, 1999, s. 145) Většina architektů sice užila již abstraktnější „přechodové“ formové estetiky – jakéhosi moderního tradicionalismu, v dispozičně provozních řešeních ale byla stále tradiční. Přestože se v této soutěži již objevily náznaky modernistických forem, Oldřich Starý v otištěné zprávě poroty upozorňoval, že je potřeba distancovat se od jakýchkoli pokrokových postojů, a modernistické tvarosloví nazýval avantgardním formalismem. Výsledky soutěže byly evidentně limitovány nevyjasněností dalšího směřování naší architektury po období socialistického, ale i faktem, že se jednalo o divadlo operní koncepce, kde se jako svazující prvek (a to i v návrzích stejných divadel na západě) uplatňuje nutné frontální řazení hlediště-orchestřiště-jeviště. Střízlivý vítězný návrh omezené soutěže J. Víška, V. Zavřela a L. Žáčkové tak užil tradiční kompoziční principy pro celkový rozvrh půdorysu i hmotové řešení. Čelní fasádu doplnila obligátní balustráda a trigy. Zjednodušená realizace[2)] se posunula směrem k modernistickému výrazu, ovšem obligátního dispozičního řešení. Tato soutěž je významná proto, protože přinesla tolik kýženou realizaci nového divadla, jež se v Brně řešilo již od začátku 20. století.

Soutěž na divadlo ve Zlíně (tehdy Gottwaldově) je významná zejména tím, že přinesla další významnou poválečnou realizaci (1957 – 1958; nejvýše oceněné návrhy: K. Řepa, M. Řepa; realizace M. Řepa a Fr. Rozhon, 1967). Odborný tisk ale o ní kupodivu nepřinesl téměř žádné informace. Do jisté míry, jak upozorňuje Hilmera (HILMEAR, 2009, s. 149) se vítězný návrh dá interpretovat jako statická obměna proslulého totálního divadla Waltera Gropia, které bylo stále mnohými architekty a divadelníky vnímáno jako nepřekonatelný vzor jak v oblasti divadelní architektury, tak inscenačních možností. Návrh ale byl opět omezen požadavky na svou operní funkci, od níž se ale později ustoupilo a divadlo se stalo pouze činoherní scénou. V realizaci se jako pokrokové jeví užití amfiteatrálního vejčitého tvaru hlediště, práce s vejčitým prostorem proscenia.

Souběžně s tímto kláním probíhala veřejná dvoukolová soutěž na ideové řešení operní budovy Státního divadla v Ostravě pro 1400 sedadel (dvoufázová soutěž; 1958 – 1959, 1959; v čele poroty J. Fragner; vítězové druhé fáze: 2. nejvyšší cena I. Klimeš; 3. cena V. H. Pardyl; 3. cena V. Beneš, V. Dohnal; 3. cena I. Šimoník; nerealizováno). První kolo soutěže proběhlo v letech 1958 – 1959. Navržená divadla byla ještě ve svém půdorysném řešení úplně klasická a po soutěži se tak v odborných článcích logicky rozebíraly zejména provozně-dispoziční nedostatky předložených projektů, např. vazby hlavního jeviště a bočních jevišť (soutěžící užívali obligátní křížové řešení), vztah foyer – hlediště ad. I přes tyto závady ale soutěž ukázala, jak velký krok naše divadelní architektura od poloviny padesátých let, kdy byla ještě zcela svázaná tradicionalistickými model, směrem k moderním řešením urazila. Význam této soutěže vidíme např. v návrhu V. Beneše a V. Dohnala, kteří progresivně užili šestiúhelníkový rastr,později v šedesátých letech tak typické organizační půdorysné schéma (dělo se tak ale pouze u hlediště, které se podle zadání mělo řešit jako amfiteátr s jedním balkonem). Architekti v této soutěži už opatrně reagovali na západní trendy, ale i naše meziválečné projekty divadel[3)] .

Ve druhé fázi soutěže zvítězil návrh mladého architekta Ivo Klimeše, který se pak v průběhu šedesátých let stal nejvýznamnějším architektem divadelních staveb u nás. Na jeho návrhu bylo porotou oceňováno, že užil funkční, moderní, asymetrické členění provozní části. Bylo mu ale vytýkáno, že průčelí nemá znak divadelní architektury. Jak uvádí Ivo Klimeš: „Tenhle návrh byl ještě trochu ve vzduchu. K tomu, co by to mělo být jsem se přiblížil až později. Co se týče fasády, líbilo se mi, jak se Fragner u svého kulturního domu projevil jako klasicista. V Athénách tehdy Walter Gropius dokončil americké velvyslanectví, které bylo publikované v mnoha časopisech. Byly zde užity antikizující portiky, ale zároveň bylo i moderní a velmi úsporné. Myslel jsem, že takto nějak

by mohla opera či divadlo vypadat.“ [4] Projekt, ačkoli se začal rozpracovávat, nebyl z finančních důvodů realizován.

Významná byla též dvoufázová veřejná anonymní soutěž na ideový návrh novostavby krajského oblastního divadla v Českých Budějovicích (1. fáze 1958 – 1959, 2. fáze 1960; porotě předsedal Oldřich Starý; 1. fáze 3. cena V. a V. Machoninovi; 3. cena K. Filsak, K. Bubeníček, J. Šrámek; 3. cena B. Kříž a V. Syrovátka; 2. fáze 1. cena B. Kříž a V. Syrovátka; nerealizováno). Nejzajímavější návrh v první fázi soutěže předložili V. a V. Machoninovi – užili v půdorysu rozvolněných křivek, které zejména ve vstupních partiích převedli do mohutných objemů. Provozní části divadla ale tvarovali kontrastně, pravoúhle. Amfiteatrální hlediště má progresivní šestiúhelný tvar, který se ale neodráží v žádné další části stavby (ostatní soutěžící užívali lichoběžníkových tvarů). Machoninovi se jako jediní, jak zdůrazňuje J. Hilmera, snažili řešit akustiku moderními prostředky. Navrhli akustický strop tvořený příčnými sekcemi; systém byl vhodný i pro instalaci světelných zdrojů. Výjimečný návrh B. Böhma (odměna) se inspiroval „zjevně myšlenkou budějovického scénografa Joana Brehmse, uplatněnou už v létě roku 1958 u přírodního divadla v zahradě krumlovského zámku, a svůj projekt založil na myšlence amfiteátru, postaveného na kruhové točně.“ (HILMERA, 1999, s. 153) Architektonické ztvárnění Böhma projektu ale nebylo přesvědčivé. Ve druhé fázi soutěže rozpracovaly své návrhy tři nejvýše oceněné týmy. Vítězný projekt B. Kříže a V. Syrovátky, doporučený k realizaci, dále rozpracovávali architekti z KPÚ České Budějovice(viz Československý architekt, 1962, roč. VIII, č. 1), přičemž vše osobité bylo odbouráno a zbylo schematické torzo, o čemž se dočítáme i v tisku.

Veřejná anonymní soutěž na vyřešení souboru a objemové studie nového divadla a kulturního domu ROH v Hradci Králové (1960 – 1961; porota: J. Fragner, L. Metelka, V. Palla ad.; 2. zvýšená cena V. Klimeš, V. Růžička, E. Růžičková a M. Vašek; 2. cena L. Doutlík, J. Krise; 3. cena J. Gřegorčík, F. Rozhon, M. Řepa; nerealizováno) je již příkladem přerodu k pokrokovějším řešením. V hodnocení soutěže ale převládla diskuse o celkovém urbanistickém řešení a projekt samotného divadla se stal jen okrajovým tématem. Nejvýše ocenění autoři přehledně rozčlenili jednotlivé provozy rozsáhlého souboru staveb a vytvořili tak zajímavá řešení, třebaže použili stereotypního členění fasád v intencích mezinárodního stylu, který byl ve vztahu ke kulturním stavbám už v této soutěži vnímán kriticky. Podobně pracoval i kolektiv odměněný 3. cenou – zlínští architekti J. Gřegorčík, F. Rozhon, M. Řepa (v jejich případě je zajímavé srovnání s daleko plastičtějším návrhem, který podali do soutěže na obdobné téma roku 1968).

Zlomem ve vývoji byla množstvím inovativních prostorových řešení obeslaná veřejná anonymní soutěž na urbanisticko-architektonické řešení ideového návrhu opery a baletní scény v Pardubicích (1961 – 1962; 2. snížená cena V. Klimeš, E. Růžičková, V. Růžička, M. Vašek; 2. snížená cena I. Klimeš; 3. snížená cena S. Nábělek, M. Böhm; 3. snížená cena R. Opletal, J. Menzel; nerealizováno). V Pardubicích stálo secesní divadlo od Antonína Balšánka (1909), od roku 1960 se ale v tomto dynamicky se rozvíjejícím městě uvažovalo o výstavbě nového divadla. Soutěž měla vyřešit operní a baletní divadlo v Pardubicích pro 800 diváků. Soutěž byla obsáhle komentována v tisku v souvislosti s otázkami variability divadelního prostoru, možnostmi scénografie a řešením jevištní technologie.

Do soutěže došlo 43 projektů, což byl v té době u takového druhu soutěže nadprůměr. V porotě se objevilo plno významných osobností: předsedal architekt J. Kittrich, dále zde byl Z. Vávra, ze starších osobností R. F. Podzemný a F. Tröster, M. Kouřil – propagátor nových trendů. Jak uvádí J. Hilmera, zřejmě tak silné „složení poroty ovlivnilo, že pardubické výsledky ukázaly po Prešovu nové perspektivy divadelní architektury u nás. Konvenční řešení divadla s kukátkovou scénou bylo jednoznačně zavrženo, cílem se stala maximální flexibilita prostoru. Někteří projektanti volili zase gropiovskou cestu, když spodní část hledištního amfiteátru a přední část hrací plochy založili na mohutné točně a vytvořili tím možnost mechanické konverze amfiteátru na arénu.“ [5] (Viz HILMERA, 1999, s. 162) Do této skupiny patřil projekt V. Klimeše, E. Růžičkové, V. Růžičky, M. Vaška užívající k zvýšení flexibility i pohyblivých stěn. Návrh I. Klimeše a kol. byl statičtější a předpokládal rozšíření hrací plochy díky můstkům i po stranách hlediště. Oba projekty užily šestiúhelnou půdorysnou osnovu. Nejvíce flexibilní projekt F. Fencla byl bohužel ze soutěže pro neúplnost vyřazen. Pro další vývoj bylo důležité, že autoři se snažili své půdorysné experimenty promítnout i do exteriéru – tak tomu bylo například u centrální hmoty návrhu V. Klimeš a kol. Organizující šestiúhelníkovou osnovu užili I. Loos a J. Malátek a nechali ji promítnout do hmotového řešení exteriéru stavby. „Zaklínadlem“ všech návrhů byla co největší prostorová variabilita, požadován samotným zadáním soutěže. Vyzdvihnout v tomto směru můžeme návrh Ivo Klimeše, v jehož do šířky rozvinutém hledišti se objevuje šestiúhelný rastr (i návrh M. Böhma a kol.). „V mém návrhu bylo vše pohyblivé. Hlediště jsem navrhl tak, že hrací plocha byla víceméně uprostřed.“ [6] Principem předložených návrhů byl jak halový prostor, tak „gropiovské řešení“. Plánovaná navazující omezená soutěž se neuskutečnila a stavba se nerealizovala. Soutěž na pardubické divadlo ale představovala kulminaci snah o experiment s divadelním prostorem v první polovině šedesátých let. Ozvuky této soutěže zaznamenáme v pozdější soutěži na divadlo v Mostě, kde ale mnohé projekty nebyly zdaleka tak progresivní.

Diskuze kolem dostavby Národního divadla (soutěže 1958 – 1959, 1962 a 1964) se typologických otázek

netýkala. Mělo se jednat o společenský dům, nikoli divadlo, proto se zde touto soutěží nebudeme zabývat.

Po této soutěži byly další vypisovány až na konci zkoumaného období. Jde o užší neanonymní soutěž na nové divadlo a budovu rozhlasu v Hradci Králové (1968, 1. snížená cena M. Řepa, F. Rozhon, J. Gřegorčík; 2. snížená cena J. Černohorský, F. Flašar, Z. Vávra a kol. [7] ; nerealizováno; výsledky publikovány jen omezeně). Soutěž volně navazovala na klání z let 1960 – 1961. Tentokrát se ale divadlo mělo spojit s rozhlasovou budovou. Už zadání předpokládalo užití progresivního variabilního divadelního prostoru. Objevily se zde např. reminiscence na Gropiovo divadlo, ne však na kruhovém základě, nýbrž na polygonálním, takže soutěžící museli řešit značně složitou technologii scény s propadlovými stoly – návrh K. Řepy, F. Rozhony, J. Gřegorčíka. Kolektiv J. Černohorského použil variabilní hledištní vozy, libovolně se uskupující v nepravidelném polygonálním divadelním sále. Půdorysná řešení se promítala opět již i do exteriérů staveb. Zajímavý pyramidální, prolamovaný útvar scelující hlediště s jevištěm dominoval návrhu B. Petránka a kol. (2. cena).

Linie dispozičně invenčních projektů vyvrcholila ve veřejné celostátní soutěži na divadlo v novém Mostě (1967 – 1968; 1. cena I. Klimeš; realizace 1979 – 1985 I. Klimeš). Mnozí architekti navrhli totálně flexibilní divadelní prostory. Nejpokrokovější návrh E. Gutové a J. Růžičky (2. cena) využil tehdy již běžného šestiúhelníkového rastru, který byl aplikovaný na halový, flexibilní divadelní prostor umožňující nepřeberné množství uspořádání hlediště a jeviště. V tomto prostoru bylo zrušeno klasické oddělení scény od hlediště pomocí portálu a předělu orchestřištěm, klasické frontální řazení. Porota ve své zprávě nová dispozičně-provozní řešení účelově vyložila jako reakci na nástup socialistické společnosti. Klasická kukátková scéna podle ní totiž patřila k buržoazním modelům, a měla být proto nahrazena jinými formami. U nejvýše oceněných projektů proto porota vyzdvihla jejich programový rozchod s klasickou typologií divadla. Toto dění přirozeně probíhalo ale i na Západě, kde se tento vývoj vázal na nové trendy v divadelnictví.

Vítězný projekt I. Klimeše byl umírněnější jak ve formovém, tak v dispozičním řešení. I on ale využíval šestiúhelný rastr a propojoval hledišťový prostor s jevištěm. J. Hilmera vyzdvihuje, ve srovnání s experimentálnějšími konkurenčními návrhy, že „autor volil šťastnou rovnováhu mezi požadovanou variabilitou (…) i střízlivým odhadem předpokládané praxe, mezi hledáním efektivního architektonického výrazu i podmínkami stavební ekonomie.“ (HILMERA, 1999, s. 165) Vývoj divadelní typologie v šedesátých letech byl touto stavbou završen; její realizace se však protáhla až do roku 1985 a prodělala ještě množství změn odvislých od realizačních možností a uvažovaného využití divadelního sálu.

Tato soutěž představuje završení snah o progresivní řešení divadelního sálu. Zajímavé je,že realizace, která, jak jsme již řekli, byla ovlivněna různými vnějšími faktory, přinesla kvalitní divadelní prostor, který se ale dá interpretovat jako reformní kukátkové divadlo. Nejprogresivnější vize šedesátých let tak zůstaly jen na papíře.

3 ZÁVĚR

Je evidentní, že soutěže šedesátých let na divadelní stavby reagovaly na poptávku po nových typologických řešeních velmi pružně,k čemuž přispívala i zmíněná podpora odborných ústavů (viz množství ideových soutěží a například snaha výsledky shrnout v diskuzích, sbornících ap.). Je též zřejmé, že výsledky bohužel překročily realizační a společenské možnosti doby.

Autorka příspěvku se v současnosti podílí na přípravě publikace o díla Ivo Klimeše, která danou tematiku dále rozpracuje.

LITERATURA

[1] HILMERA, J. Česká divadelní architektura. Praha: Divadelní ústav, 1999. ISBN 7008-087-6.

[2] POPELOVÁ, L. Architektonické a architektonicko-urbanistické soutěže 60. let 20. století ve vztahu k vývoji typologických druhů, In: Svorník 6/2008 Praha: Sdružení pro stavebněhistorický průzkum, 2008, s. 203-214. ISBN 978-80-86562-11-7.

[3] POPELOVÁ, L. Mutující fáze československé architektury po roce 1954 a otázka historismu reflektovaná v soutěžních projektech, In: Svorník 8/2010, Praha: Sdružení pro stavebněhistorický průzkum, 2010, s. 165-174, ISBN 978-80-904503-1-8.

[4] POPELOVÁ, L. Architektonické soutěže šedesátých let 20. století publikované na stránkách periodik Architektura ČSR/ČSSR a Československý architekt. Dizertační práce. Praha: Fakulta architektury ČVUT v Praze, 2011, 273 s., 126 s. příloh.

[5] POPELOVÁ, L. Architektonické a architektonicko-urbanistické soutěže šedesátých let. Architektúra & urbanizmus. 2013, roč. XLVII, č. 1 – 2, s. 34-51. ISSN 0044 8680.

Ing. arch. Lenka Popelová, Ph.D.

Fakulta stavební ČVUT v Praze

Thákurova 7, Praha 6 Dejvice, 166 29

lenka.popelova@fsv.cvut.cz

CONTEMPORARY ARCHITECTURAL TRENDS IN LEARNING ENVIRONMENT DESIGN IN THE CONTEXT OF EXPERIENCES OF THE 2ND HALF OF THE 20TH CENTURY

MAŁGORZATA BALCER-ZGRAJA

Abstract

Artykuł jest próbą pokazania nowych tendencji w kształtowaniu architektury środowiska służącego edukacji. Rozważania prowadzone są w kontekście doświadczeń architektonicznych drugiej połowy XX wieku, okresu, który dał początek aktualnym trendom. Przedmiotem badań są w szczególności miejsca służące edukacji na obszarach restrukturyzowanej tkanki miejskiej, ze specjalnym uwzględnieniem ekologicznego aspektu projektowania.

Abstract

This article is an attempt to explore new trends in the architecture of learning environment. Considerations are conducted in the context of architectural experiences of the 2nd half of the past century which was a starting point for new trends. The subject of this study is, in particular, the learning environment in restructured and renovated areas of the urban fabric, with a special interest in ecological aspects of the designing process.

1 INTRODUCTION

The subject of this study is a way of developing contemporary learning spaces. This article aims at presenting current trends in the context of architectural experiences of the past century (in particular its second half). The following definitions have been used in the considerations:

„Formal learning is typically provided by an education or training institution and leads to certification. It is structured (in terms of learning objectives, learning time or learning support) and is intentional from the learner's perspective. Non-formal learning is not provided by an education or training institution and typically does not lead to certification. It is, however, both structured and intentional. Informal learning is not provided by education and training institutions, does not lead to certification and is not structured. It is the result of daily activities. It may be intentional but in most cases it is not (i.e. incidental/random)." [UE definition, 14]

Preparation for non-formal processes of permanent life-long education has now become one of the fundamental objectives of formal learning. Permanent education relates to people of different age groups and may take place in various places, not necessarily distinctly defined as educational institutions. Contemporary learning spaces are the spaces in a school building designed according to social requirements and state-of-the-art technique, but also other spaces, often random ones, in the city and beyond, such as other public utility buildings, cultural, recreational and sports facilities, work places, flats, places in the open space or public space. Contemporary trends in designing such places result from the experiences of the past century. On the one hand, they reject a mechanical approach inspired by the production processes, on the other hand, they continue to be fascinated by the city typology as the source of inspiration. The development of modern communication techniques over the 20th century determined the direction of transformations in the ways of shaping learning spaces.

A. Vidler in the essay published in Oppositions in 1976 distinguishes three types of typology in the history of architecture; one historical and two other types which developed in the 20th century. [12]. Adopting his classification, we may see the architecture of the 2nd half of the past century from the angle of the analogy of architecture and a machine (the decline of modernist typology) as well as architecture and a city (post-modernist typology), which is perfectly reflected in the way of designing school buildings. The decline of the industrial revolution period and birth of a new revolution – IT revolution influenced the methods of education and at the same time the requirements set out for the space in which education takes place.

2 EDUCATION IN THE CITY SPACE OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

2.1 Modernist city ('the machine analogy')

The industrial revolution commenced a period of intense urbanisation in Europe. Its negative consequences became visible in the 19th century: intense mig-

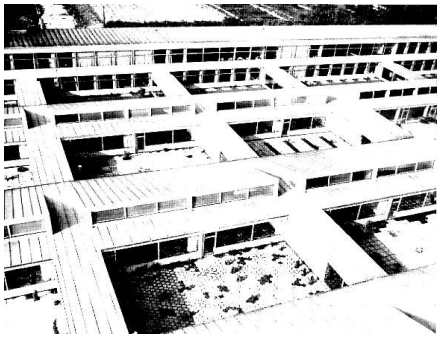

'the machine analogy' Munkegård School in Copenhagen-Søborg, Arne Jacobsen, 1954-1956

'the city analogy' not implemented prototype design of School in Darmstadt, Hans Scharoun, 1951

ration of the population to towns, over-population and worsening of hygienic and sanitary conditions. The need arose to find new alternative forms of dwelling, a new model of the city which would be adequate to the requirements of the industrialisation period. The involvement of architects in the social matters resulted in the development of new model urban planning concepts. The plan of the city was divided into functional areas (defined in compliance with the 1933 Athens Charter as: dwelling, work, recreation and transport). As a result new housing estates came into being; self-sufficient and functional housing complexes. It was already in the 19th century that most countries introduced the obligation to send 12-year-old children to school. That was the reason why caring and educational institutions were planned to be built in the areas of housing estates. They were for the children of mothers who began to take up work at a mass scale in newly created industrial plants. In the urban planning models, such as Ebenezer Howard's garden city concept, Arturo Soria y Mata's linear systems, Tony Garnier's industrial city, Le Corbusier's Ville Contemporaine, or Clarence Arthur Perry's neighbourhood units structure, the buildings which served the purpose of compulsory education constituted an integral element of the carefully designed social spaces. They were the central point and the measure of the size of housing complexes. These ideas were put into practice in newly designed social and patron housing estates of the first half of the 20th century. Structurally modernist concepts of school buildings broke off with the compact body hidden behind a monumental facade, which was typical of the schools of the 19th century ('organic analogy' according to Vidler, 12). New objects of a freely shaped plan and glazing came into being. They were connected with the surrounding open areas and made it possible to run open-air classes for children in frail health.

A new wave of building schools was related to the rebuilding of European towns and cities after the war damage and took place in the years after the 2nd World War. In the conditions of the demographic peak it was necessary to quickly built new housing estates along with accompanying social infrastructure. The post-war urban planning continued the realisation of the assumptions of the Athens Charter; functional zoning of the city plan with housing estates located satellite-like around the service centres and industrial zones. Until the 1970s prefabricated building had been intensely developing. After the period of construction of small residential complexes came the time for mono-functional estates composed of super-blocks of flats. On the premises of such housing estates adequately big school buildings were erected. The scale and quality of the new layout were gradually losing social support.

2.2 Postmodernist city ('the city analogy')

Since 1950s modernism has been criticised by postmodernists. A new trend was formed in the mid 1960s (the USA, Italy). The 1973 oil crisis created favourable conditions for searching new solutions, which aspired for the reduction of energy used for the construction and operation of buildings. Prefabrication turned out to be uneconomic. The construction of mono-functional housing estates was given up due to social reasons. In a similar way, big school buildings constructed in the housing estates failed to serve their purpose. Their size holding faceless crowds turned out to be inefficient in western countries after the period of the demographic peak. It was due to too vast spaces, too high, uneconomic use of energy, difficulty in providing security and implementing new educational programmes (Pimlico School, London, John Bancroft, 1967-1970).

In the 1980s a new issue was addressed, namely, how to restore a proper scale and continuity of the urban fabric, how to reconstruct historical quarters destroyed as a result of the war operations and how to reconstruct the centre which was missing in industrial cities dispersed into mono-functional districts. In the construction of schools new objects appeared. They were of a rather small size and constituted an integral spatial element of the existing fabric (De Evenaar, Amsterdam, Architectuurstudio Herman Hertzberger 1984-1986; Albert-Einstein-Gymnasium, Berlin, Bangert Scholz Architekten 1988-1990; de l'École de la Placette à Nîmes, France, Brunet-Saunier, 1991). They were often infills in the dense development with a small open space designed on the roof, functionally well connected with the public sphere of the city (Het Kompas, Deventer, Netherlands, Kristinsson, 1992; Hampden Gurney School, Marylebone, London, BDP Architects, 2002). Freely designed

mini-centres organising the local public space as well as green, energy-saving schools were built in the open areas on the outskirts of the city (Lycée Albert Camus, Fréjus, France, Foster & Partners, 1991-1993). Such new realisations were inspired by the way of solving the issue of the school public space by analogy to the city space and in strong connection with it. Mutual relations of the internal space of the school and its surroundings at the scale of the district or the whole city became the object of interest. W. Brubaker observed [1997; 4] that the significance of a school in the functioning of local communities consists in bringing mutual benefits: the school may draw from local resources and the local community may make use of school facilities. According to John Dewey's postulates (learning by doing) or Howard Gardner's theory of multiple intelligences, the use of the infrastructure existing outside the school within the scope of facilities connected with culture, sport, recreation, tourism, management, industry or business makes it possible to partially transfer the educational function outside the school and to limit the functional programme of the school. The process of 'spilling out' of education was described by H. Hertzberger "«Learning in the street» is a new paradigm that has since made its way into modern education. If education at the modern school spills out of the classroom into learning streets and learning squares at the extended school education automatically extends it's territory since it includes local facilities, which means having to interact with others. Whenever we architects succeed in creating at least the spatial conditions for this, we see learning spilling out past the confines of the school grounds and into the city. Schools don't stop at their walls – or rather, those outer walls are unable to stem the flow of learning" [6].

3 LEARNING SPACES IN THE SCHOOL OF THE SECOND PART OF THE 20-TH CENTURY

The 20th century, named also the 'century of the child' (E. Key), brought a trend of the so-called 'new upbringing' (J. Dewey, M. Montessori, R. Steiner, A.S. Neil, C. Freinet, J. Korczak, M. MacMillan). New forms of education which emphasized comprehensive development of the child required a new approach to forming learning spaces: "The idea o school building f a large and strongly built edifice as a school for children went by the board long ago. To hold such a conception (and it was long held) as if one, escaping from a cave dwelling, insisted on living in a large prison... The school of tomorrow will be a garden city of children; that is to say a place of many shelters – a township, if you will, of small schools built as one community but with every shelter organized as a separate unit designed to meet the needs of children of specific age or stage of life... every shelter is in effect a small school, it is also a self contained unit or school home..." (MacMillan, 5, p.)

3.1 Traditions of modernism ('the machine analogy')

The fundamental objective of education in the period of an intense development of industry was to adequately prepare for work in production in compliance with the following rules: 'to be like everyone', 'to learn like everyone', 'uniformly act like everyone'. By the machine analogy school spaces resembled in their structure production spaces in the industrial plant. Rows of classrooms along passages looked like production lines. The layout of the classroom, where all desks faced the teacher as if workstations in a factory, served the purpose of unidirectional transfer of knowledge. That period was recapitulated by a designer of school buildings Gűnter Behnisch in his interview for Detail 03/2002: „In the 1950s and 1960s, school design was not encumbered very much by ideology. The aim was to build liberal, open places of learning, in which one responded to local and social conditions. In the late 1960s, ideological aspects came to assume a greater role. Schools for all-day instruction were required to provide a place of education separate from the parental home. Imparting knowledge became part of the production process, and in the end, teachers and children were cut off from the outside world in artificially lighted and ventilated 'production spaces'." [3]

Functional aspects of school at the beginning of the 20th century meant first of all providing good hygienic and sanitary conditions, a proper size and proportions of classrooms as well as appropriate additional natural lighting and adequate artificial lighting for the rows of school desks. At the turn of the 1950s and 1960s the search for an ideal classroom led to the creation of a classroom unit concept, with its own entrance zone including a cloakroom and toilet. Apart from the room for running classes, such a classroom was to have an annexe for practical classes or an open-air classroom. The outcome of the quest for functionality in that period is comprised in A.Roth's The New Schoolhouse (1961). The author expresses his conviction about major significance of classrooms in shaping the structure of the school building: „Although modern pedagogics demand more differentiated teaching methods and a considerable number of special purpose rooms, the classroom must still be considered the basic element of the school". According to Pestalozzi's recommendations – the classroom in the school is like the living room in the flat [8].

After some time, learning became subject to planning inspired by production processes. A perfect example can be given by such projects as American Trump's Plan of 1959 [11, 15], the purpose of which was re-organisation of the learning process in order to increase its 'productivity'. According to Trump, running classes in groups of various sizes (lectures, seminars, individual work) was supposed to provide an alternative to the traditional le-

sson-and-classroom system. The concept reflected new trends in American education, such as the-then open schools, ungraded instruction methods, or team teaching. Such experiments had strong implications for the architecture of school buildings. It was there that flexible open-plan solutions similar to systems used in industry were applied.

Inspiration by production processes and pursuit for the increase of 'productivity' in building engineering resulted in experiments concerning its industrialisation, which were performed after the 1st World War in Holland and Germany. Bigger structures and the whole prefabricated housing estates started to be built beginning from the 1930s. Standard designs and prefabricated elements were used to construct also educational institutions, such as Hertfordshire and C.L.A.S.P. systems in the UK or SCSD in the USA executed in the 1950s.

The emergence and development of new technologies within the scope of communication were an important factor influencing the character of experiments in new learning spaces in the second half of the 20th century. The decline of the period of intense development of industry and territorial expansion of cities coincided with the beginning of a new era – the IT revolution. New 'machines' emerged whose impact on shaping learning spaces was not only of theoretical or ideological character, but was connected with specific technical and functional requirements. It was already in the 1950s in the USA that experiments concerning practical application of teaching machines were conducted. Those were in sequence: the motion picture in the 1920s; the radio in the 1930s; the new media (television, language laboratories) in the 1950s and 1960s being the basis for an American idea of plug-in schools; the telephone access to the sound and picture in the 1970s and related prospects of remote learning; the computer and other contemporary technologies which have greatly influenced teaching and learning methods since the 1980s. [Perkins, Kliment 6]

3.2 Traditions of postmodernism ('the city analogy')

The 2nd World War proved the weakness of the old educational systems based on authoritarian methods. For this reason the 1960s became the period of the search for educational alternatives. That fact was reflected in the architecture of school buildings. New experimental objects, individually designed, emerged beside an official current, i.e. mass construction. A traditional classroom became less significant in favour of the school public space.

In the mid 20th century schools were built by analogy to a real city. They resembled a city in miniature ('the city of childhood') where the public space of the school formed internal streets and squares, while classrooms were equivalents of residential houses (van Eyck, Jacobsen, Scharoun, Hertzberger, Behnisch).

The school public space as a place of social interaction and informal education became the central element of school buildings constructed in the second half of the 20th century. It became the core assumption, the sphere rich in a functional programme and spatial solutions formed on the basis of the urban space. It is the continuation of the urban space in the school micro space; often a germ of a new centre in the degraded areas. Classic solutions of this kind, often referred to in numerous publications, are the designs of the following offices: Dutch Architectuurstudio Herman Hertzberger (among other Montessori School in Delft, Apolloschulen or Montessori College Oost in Amsterdam), as well as German Behnisch, Behnisch & Partners ('In den Berglen' School in Berglen – Oppelsbohm, 'Auf dem Schäfersfeld' School in Lorch/Remstal, 'St.Benno-Gymnasium' Middle School in Dresden, or Montessori School in Ingolstadt).

Independently of the main current of mass-produced prefabricated school building with its peak in the 1970s, individual building was developing. It resulted from the search for an alternative definition of learning spaces. Educational environment was equated with social environment. A concept of environmental conditioning of the educational process influenced the perception of educational objects. The overriding aim was to integrate school with the environment outside the school, such as: family, neighbours and local institutions. One postulated moving some classes out of school buildings into institutions outside the school. In Poland the experiments combining the disciplines of social pedagogy (H. Radlińska) and architecture resulted in a concept of community schools in the 1960s. A good example of such an institution can be provided by the H. Skibniewska school in Sadyba, Warsaw. The idea of integration of school and local community is still relevant in the second half of the 20th century. The involvement of the community in the school life takes place already in the phase of designing and construction of the object (participation of the future users). It also means opening of the school for local users outside educational hours.

4 POST POSTMODERNISM AND CONTEMPORARY LEARNING SPACES

Contemporary trends in shaping objects and places serving educational purposes result from the experiences of the past century as well as the change of social conditions (the end of the industrial revolution, the IT revolution). Interpretation of the notion of 'educational environment' is very broad at present. It is not a specific physical place in the school, such as a classroom or even school's public space. It may well be on-line, virtual space, often distant from the teacher but easily accessible in the city, often in a surprising context of the surroundings providing natural scenery for experiencing

such a ‘lesson’. Owing to that, places serving the purpose of education and gaining knowledge may appear practically everywhere.

A concept of the city as ‘school at a macro scale’ has resulted in contemporary projects of Learning Cities. They promote education in a broad sense of this word involving local community and institutions in local initiatives that support permanent education and use it in the processes of social and economic revival of the city. While writing about one of such projects concerning American cities [10], Roy Strickland draws the reader’s attention to the following aspects of the ‘City of Learning’: small educational institutions should come into existence as a result of the co-operation of various social groups within the framework of bigger strategic projects of the city development taking into account all possible local resources as a potential source of information and experience. One should consider the possibility of multi-functional use of the investment such as a school, provide an efficient financial co-ordination of the investment as well as anticipate the location of learning spaces in all possible types of objects with the use of technology as a tool supporting the educational process. The concept of ‘Educational Urbanism’ as a common ground for research in urban development planning, educational activities planning and using new methods within the scope of pedagogy [Banerjee, 2] results from the search for analogy between learning spaces and the space of the city being a constant source of knowledge (information and experience). In order to meet current social requirements, it was necessary to expand the definition of learning spaces beyond the school building, which in the period of an intense expansion of towns and cities constituted a distinctly defined and integral element of the structure of newly built housing estates. Contemporary learning spaces appear in different areas of the city as points, trails or networks, so called ‘knowledge moments’. They constitute an integral part of the city’s spatial and functional structure and are open to all citizens. Objects and spaces serving the purpose of formal and informal education are often located in the degraded post-industrial areas where they become a method of restoring the cohesion of the urban fabric in the sense of a compact structure of spatial and functional connections of the whole urban organism in accordance with the assumptions of the New Athens Charter [13]. They constitute an important element of sustainable development of towns and cities. Such a strategy can be illustrated by examples of investments realised within the framework of a broad European scope, like ERIH (European Route of Industrial Heritage), or local ones, such as Silesian Industrial Monuments Route (a part of ERIH from 2010) or 22@ Barcelona Plan - a program of urban, economic and social transformation of Poblenou District.

The most accessible source of information is nowadays the Internet. It is also a new form of social contacts: the exchange of views and co-operation in the net. Properly selected and acquired pieces of information backed by individual experience may become the source of knowledge. Thanks to new technological possibilities also the virtual world, apart from the real city, may be the source of experience. School as an institution plays a role of a ‘co-ordinator’ of such a process, which can take place in various environments, both prepared and random ones. „If one thinks about the combination of the rapid development of technology and the increasing lack of confidence parents have in public education, the disappearance of the brick-and-mortar structure called school is possible” [Sanoff, 9, p.288]. However, the most probable scenario of the development of education architecture is the reduction of the school building to a high tech learning and social center with a broad programme of educational classes in the city in specially prepared or random places (‘knowledge moments’ in urban fabric) as well as the possibility to run remote classes in the system of open and distance learning. High-tech means not only equipping an object with state-of-the-art teaching aids (such as audio-visual equipment, computers, etc.) which make it possible to run classes in the system of active learning, but also applying technical solutions aiming at the reduction of power consumption. To a small extent the spaces used for informal education may appear also in the school as the spheres of social contacts, recreation, places of individual work or functions beyond the curriculum. However, bearing in mind budgeting of the buildings of educational institutions one draws a conclusion that a more economic solution lies in the use of the external infrastructure to a possible extent and limitation of the functional programme of the building.

5 CONCLUSIONS

The way of shaping places used for educational purposes results from the process of evolution influenced by the experiences of the past century. In the first half of the 20th century the educational function was performed first of all by the school. As far as organisational and spatial aspects are concerned, the school constituted a distinctly defined formal structure, an enclave, in the premises of a housing estate. In this way education accompanied a dwelling function. In the second half of the 20th century some experiments were conducted with the aim of creating functional and spatial connections between the school building and the space of the city in its closest neighbourhood. The school became a local centre based on the model of the urban space. In the 21st century the relationship between the school and the city becomes so close that the city partially takes over the school’s functions - contemporary “schools can achieve more innovative approaches to learning by creating learning environments in non-traditional settings, such as museums and shopping malls,

as well as by encompassing community needs" [Nathan & Thao; 9; p. 289]: The process of 'moving' education out of the school building into the city is enhanced by the phenomenon of adult education and a falling birth rate. What establishes new directions in the transformation of the existing infrastructure of educational buildings is: the improvement of the quality of the school space, the reduction of the space where formal learning curriculum is realised as well as simultaneous development of the educational offer directed outside. At the same time, the contemporary learning spaces incorporated freely into the urban fabric form a structure of places of a special purpose – elements of the hybrid multi-functional space of the city. The whole system may function efficiently at the scale of the city, like a well-designed 'machine', combining two clashing 20th-century traditions of the 'machine analogy' and 'city analogy'.

LITERATURE

[1] BALCER-ZGRAJA, Małgorzata: Architektura budynku szkolnego lat najnowszych w aspekcie wpływów współczesnej techniki i wymagań społecznych, 1st ed. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, 2008. 143 pp. ISBN 978-83-7335-492-0

[2] BANERJEE A.: Educational Urbanism – The strategic alliance between educational planning, pedagogy and urban planning, p. 1-16, Proceedings of REAL CORP 2010 - 15th International Conference on Urban Planning, Regional Development and Information Society, Vienna, [ed. SCHRENK M., POPOVICH V.V., ENGELKE D., ELISEI P.], online: http://publik.tuwien.ac.at/files/PubDat_193027.pdf, access: 2013-04-10

[3] BEHNISCH G., SABATKE M. Diversity and Democracy – 50 Years of School Design by Behnisch & Partner in Detail 03/2003, s.150, ISSN 0011-9571

[4] BRUBAKER W.: Planning and Designing Schools, 1st ed., McGraw-Hill Professional Publishing, 1997. p.41, ISBN 10: 0070494053

[5] DUDEK M.: Architecture of Schools: The New Learning Environments, Architectural Press, 2000, pp. 25-26., ISBN 10: 0750635851

[6] HERTZBERGER H.: Space and Learning : Lessons in Architecture 3, Rotterdam: 010 Publishers, 2008. p.204. ISBN 9064506442

[7] PERKINS L.B., KLIMENT S.: Building Type Basics for Elementary and Secondary schools, Architectural Press, 2000, p.141, ISBN 047132700X

[8] ROTH A.: The New Schoolhouse. Das Neue Schulhaus. La Nouvelle Ecole, Zurich: Editions Girsberger, 1961, p.42,

[9] SANOFF H. and WALDEN R. School Environments, Oxford Handbook of Environmental and Conservation Psychology, Chapter15 School Environments, 2012, pp.276-294, online: http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/97801 99733026.001.0001/oxfordhb--9780199733026-e-15, access: 2012-12-10

[10] STRICKLAND R. The City of Learning: Schools as Agents for Urban Revitalization. Schools for Cities Urban Strategies. (HAAR Sh. ed.), 1st ed. New York: Princeton Architectural Press, 2002. pp. 61-70 pp. ISBN 1-56898-378-6

[11] TANNER O.: The productivity push in schools. ARCHITECTURAL FORUM 11/1959, pp.110-115

[12] VIDLER A. The Third Typology in NESBITT K. (ed.), 1-st ed., Theorizing A New Agenda For Architecture. A Anthology Of Architectural Theory 1965 – 1995, New York: Princeton Architectural Press, 1996, pp. 260-263. ISBN: I-56898-054-X

[13] La Nouvelle Charte d'Athenes 2003/The New Charter of Athens 2003, Alinea, Firenze 2003 Lizbona, ISBN 88-8125-782-3, [red. pol.]: Towarzystwo Urbanistów Polskich, [przekład]: Wyganowski Stanisław, [online] [dostęp: 2013-04-15], http://www.zabytki-tonz.pl/pliki/karta%20atenska%20 2003_pl.pdf

[14] NFE Book. The impact of Non Formal Education on young people and society, AEGEE Europe, p.11, on line: http://www.aegee.org/wp-content/uploads/ publications/ NFE_book.pdf, access: 15.07.2013

[15] Three ace schools for the Trump plan ARCHITECTURAL FORUM 03/1960, pp.118-129

Dr inż. arch. Małgorzata Balcer-Zgraja

POJEM TRVALE UDRŽITELNÉHO ROZVOJE V KONTEXTU FUNKCIONALISTICKÉ TEORIE ARCHITEKTURY

CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN CONTEXT OF FUNCTIONALIST THEORY OF ARCHITECTURE

JAN OBRTLÍK

Abstrakt

Příspěvek přináší stručný souhrn historie pojmu trvale udržitelného rozvoje a staví jej do kontextu funkcionalistické teorie architektury. Pro několik klíčových principů moderní architektury analyzuje jejich udržitelnost z hlediska dnešního chápání.

Abstract

Contribution presents brief historical summary of sustainable development concept and puts it in context of functionalist theory of architecture. It analyzes few important principles of modern architecture from contemporary point of view.

1. PROČ SE ZABÝVAT TÍMTO TÉMATEM?

Všeobecné chápání řadí pojem funkcionalismus nebo funkcionalistická architektura do 1. poloviny 20. století a dnešní odborník stejně jako laická veřejnost jej pokládají za určitý historický umělecký a designérský výrazový styl. Při podrobnějším pohledu pak lze diskutovat jednotlivé formální znaky, programové principy a případné technologické a sociální souvislosti. V druhé dekádě 21. století by tak málokdo jeho místo hledal jinde než v učebnicích dějin architektury a designu.

Vnímavému pozorovateli však neujde, jak mocný vliv tento esteticko-ideologický směr doposud má na dnešní stavební praxi, stejně jako na její kritiku i teorii. Mezinárodní styl, který od 30. let 20. století rozšířil funkcionalistické formy i ideje do téměř celého světa, je dodnes, byť v mnoha případech latentně, přítomen v našem porozumění architektuře a stavění obecně. Tím jako pomyslný etalon podmiňuje i naše hodnocení nových staveb a dále tak spoluurčuje budoucí architektonickou produkci.

Trvale udržitelný rozvoj je dnes přes všechny své desinterpretace[1)] nepochybně správným směrem, kterým se lidstvo chce, či spíše musí, ubírat. Jeho systematická reflexe a definice na začátku 70. let 20. století a postupná artikulace základních principů spojená s jejich uplatňováním v mezinárodní politice i v jejích národních aplikacích z něj učinila jeden z aktuálně nejvlivnějších ideologických proudů. Přes dílčí diskuse týkající se jeho jednotlivých aspektů dnes málokdo zpochybňuje jeho principielní správnost.

Vidíme tedy dvě ideové mohutnosti, z nichž každá jedna nezpochybnitelně spoluvytváří naši dnešní situaci. Obě jsou nám do značné míry vnuceny okolnostmi nebo historickým vývojem a tak jsme si možná ani nepoložili otázku po jejich vzájemné slučitelnosti.

2. MODERNÍ ARCHITEKTURA, FUNKCIONALISMUS A MEZINÁRODNÍ STYL

Funkcionalismus a jeho rozvinutí v podobě Mezinárodního stylu[2)] je provázen až paradoxními obtížemi s nalezením jednoznačné definice.[1] Definic funkcionalismu existuje celá řada, nejčastěji vycházejí z charakteristiky pomocí formálních znaků, popřípadě i tvůrčí metody. Chceme-li však najít definici vhodnou pro naše obecnější zkoumání, musíme abstrahovat od výtvarné složky až k myšlenkovému jádru moderního hnutí. I zde je více myšlenkových linií, nebudeme se však mýlit, uvedeme-li tyto základní postuláty: a) namísto tradičního umění vytvářet umění (tedy i architekturu) odrážející dobu svého vzniku; b) vzhled budov primárně podřizovat jejich funkčnosti a nikoliv teoretickým principům (např. symetrii); c) postupovat ekonomicky efektivně a nevytvářet samoúčelné ozdoby.

Modernistický požadavek na soudobost uměleckého výrazu je projevem dobové tendence začátku 20. století, která byla ještě posílena zklamáním nad nesmyslností 1. světové války, spojované s dožívající měšťanskou civilizací. Jedná se o komplexní ideu překračující hranici umění, kterou lze charakterizovat jako emancipaci od tradice a snahu o nové chápání lidského života založené výhradně na tehdy se prosazujícím způsobu uvažování, tedy vědecké racionalitě. Moderna je tedy myšlenkovým hnutím zasahujícím celou společnost a nové umělecké směry jsou jenom jedním z jejích projevů.

Důkazem šíře tohoto hnutí může být i pojetí samotných teoretiků architektury. Mies van der Rohe hovoří o architektuře jako o „vůli epochy přeložené do prostoru“.[2] Karel Teige byl nejvlivnějším teoretikem české archi-

tektonické avantgardy, která ve své době spoluvytvářela moderní stylový vývoj i v rámci celé Evropy. Pro Teigeho je velmi typické pojetí teorie architektury v širších souvislostech, kdy architekturu chápe spíše jako jeden z oborů, do nichž se nová doba propisuje, než samostatné pole působnosti. Zabývá se proto rozsáhle sociálními otázkami, v nichž vidí hlavní oblast působení společenské změny. Velmi typické jsou (často nerealizované) projekty škol, nemocnic a sanatorií v novém stylu. Takto se samotný funkcionalismus mění v ideologii, která překračuje hranice architektury a spoluvytváří obecnou politiku. Tento pohled je znatelný i v předstalinském období sovětské avantgardy, se kterou Teige udržoval kontakty, a která jeho i další omračovala svými utopickými vizemi proměny Sovětského svazu.

Obr. 1: Léčebný dům Machnáč ve funkcionalistickém stylu, Trenčianské Teplice, Slovensko (architekt Jaromír Krejcar, 1929-32).

_ _Pro veřejnost byla nová funkcionalistická architektura reprezentací zdravějšího životního stylu i sociálně spravedlivější společnosti. Ukázat příchod nové doby bylo její demonstrativní úlohou. Je vlastně překvapivé, že do této demonstrativní polohy, typické pro velké slohy minulosti, dospěl myšlenkový směr, který si původně nekladl za cíl ustavení nového slohu, ale pouze odstranění přebytečných tradic.

Z tohoto úspěchu potom vyrostla nová moderní tradice, která získala takovou autoritu, že se proti ní už brzy po druhé světové válce začala přirozeným způsobem vytvářet názorová opozice, která v 60. letech utvořila směr postmoderny. Postmoderna byla kreativní kritikou moderny. Tradici, tedy klasické slohy, nezavrhovala, ale chtěla z ní svobodně vybírat dle aktuálního názoru konkrétního tvůrce. Tuto párovou opozici (či snad dialektiku) stylů mezi modernou a postmodernou lze s určitými obměnami vystopovat až do dneška.

3. HISTORIE POJMU TRVALE UDRŽITELNÉHO ROZVOJE

V širším historickém kontextu je trvale udržitelný rozvoj jen jedním z možných přístupů k historickému vývoji a dynamice historické změny. Lidské myšlení prošlo v průběhu historie několika fázemi, z nichž trvale udržitelný rozvoj představuje z dnešního hlediska nejvyspělejší názor.

Východiskem reflexe historické dynamiky bylo tradiční cyklické chápání dějin objevující se u prehistorických kultur. Pro ty neexistoval vývoj v soudobém pojetí, ale pouze opakování různých časových a životních cyklů. Průlomem v tomto chápání byla monoteistická náboženství (judaismus a křesťanství následované islámem), která cykličnost nahradila stanovením konečného cíle dějin, k němuž všechny události směřují. V případě křesťanství, které je v Evropě nejrozšířenější, vidíme, že toto pojetí konečného cíle dějin bylo pod tlakem kritiky racionálního a ateistického vědeckého myšlení vyvolaného osvícenstvím, nahrazeno menšími světskými cíli. Cíl věčné spásy a návratu k Bohu byl nahrazen například snahou o rozšíření demokracie, kapitalismu nebo podobnými dílčími ideami vztahujícími se k materiální realitě. Novodobá ekonomie pak začala vývojové procesy podrobněji analyzovat především z hlediska zvyšování ekonomické prosperity.[3]

Po druhé světové válce došlo ke komplexní celospolečenské reflexi vývojových tendencí a byla konstatována nemožnost pokračování tehdejšího tempa růstu produkce vzhledem k čerpání zdrojů a znečišťování životního prostředí. Přelomové z hlediska veřejné publicity byly závěry Konference o lidském rozvoji (United Nations Conference on Human Development) pořádané Spojenými národy v roce 1972 ve Stockholmu. Ve stejném roce také skupina vědců, politiků a obchodníků nazývající se Římský klub publikovala vlivnou knihu Meze růstu (Limits to Growth).[4] Následující publikace Římského klubu z roku 1974 nazvaná Lidstvo na bodu zlomu (Mankind at the Turning Point) [5] pouze potvrdila již nastavený kurz spíše negativní katastrofické rétoriky, která byla pro toto období environmentálního diskursu typická. Začal tak být obecně přijímán názor, že životní prostředí a ekonomický rozvoj jsou vzájemně provázanými oblastmi.

V této fázi také vznikl poněkud černobílý spor mezi environmentalisty pocházejícími především ze Západu a developmentalisty pocházejícími především z Třetího světa[3)] , který byl překonán až závěry Komise Spojených národů pro prostředí a rozvoj z roku 1987, kdy vznikla dodnes přijímaná definice trvale udržitelného rozvoje chápající jej jako naplnění potřeb přítomné generace bez omezení možností budoucích generací naplnit jejich vlastní potřeby.[4)] [6]

Paralelně s touto především ekologicky a ekonomicky orientovanou linií se od 70. let konstituuje druhý proud myšlení o udržitelnosti, který připomíná či dokonce zdůrazňuje sociální aspekt historického vývoje. V této souvislosti je významné působení Worldwatch Institutu a jeho zakladatele Lestera Browna, který v roce 1981 publikoval knihu Budování udržitelné společnosti (Buil-

ding a Sustainable Society,[7] která je obvykle uváděna jako první definice sociálního aspektu trvale udržitelného rozvoje. K tomu je nutné poznamenat, že sociální aspekt není v principu ničím více než souhrnem celé škály vědeckých oborů o člověku i s jejich aplikacemi.

Zavedením pojmu udržitelné společnosti se sice celý diskurs přiblížil komplexnímu pohledu na lidský život, současně však pro šíři a složitost zavedeného sociálního aspektu začal ztrácet kontury. Následovala devalvace pojmu udržitelného rozvoje a jeho rozředění ve velkém množství spíše povrchních a módních užití. Tato situace, typická částečným a nedostatečně komplexním pojetím udržitelnosti, dosud přetrvává.

4. MODERNÍ ARCHITEKTURA A UDRŽITELNÝ ROZVOJ

Pro diskusi o našem tématu zde zvolíme zcela základní a typické znaky a pojmy. Za typické lze jistě pokládat programové body Le Corbusierovy, stejně jako pozice Miesovy.

Le Corbusier mezi prvními inicioval proces formulování funkcionalistické teorie publikováním „5 bodů nové architektury“ ve své knize Za novou architekturu (Vers une architecture) z roku 1923.[8] Jakkoliv je tato pozice dnes už jen historickým milníkem, její vliv na stavební produkci byl po dlouhá desetiletí značný. Pro celou jednu generaci architektů představovala autoritu, vůči které se vymezovali. Le Corbusier předložil 5 základních požadavků, které musí budova splňovat, aby ji bylo možné označit za „novou architekturu“. Jsou to tyto: a) dům na sloupech nebo pilířích; b) volný půdorys pater zajištěný užitím skeletového nosného systému; c) fasáda předstupující před rovinu nosných podpor, což umožňuje její volné členění; d) pásové okno jako typický znak rozvíjející předchozí princip; e) obytná střešní terasa.

Obr. 2: Ilustrace uplatnění principů 5 bodů nové architektury na příkladu Le Corbusierova projektu vily Savoye, Poissy, Francie (1929-31).

_ _ _ _Pomineme-li umístění budovy na sloupy s otevřeným parterem, které je poměrně málo obvyklé, uplatňuje se z uvedených principů ve značné míře v současné architektuře volný půdorys. V některých typech budov je dokonce vyžadovaným standardem, například obchodní plochy v nákupních centrech nebo kancelářské prostory především ve výškových budovách. Při podrobnějším zkoumání zjišťujeme, že volnost půdorysu je velmi dvojsečná vlastnost. Na jedné straně umožňuje svým uživatelům téměř libovolné uspořádání, na druhé straně je ve své podstatě ne-architektonická, protože postrádá (byť potenciálně) trvalost. Stavba s volným půdorysem se může díky své flexibilitě během krátké doby zásadně vnitřně změnit, takže svým uživatelům nebo návštěvníkům nezajišťuje dlouhodobou stabilitu, která spoluvytváří totožnost určitého místa. Postačí, když zde jen krátce připomeneme neoddiskutovatelnou skutečnost, že identita míst pomáhá dotvářet i vnitřní identitu osob. Na místě své oblíbené restaurace tak můžeme během jediného měsíce najít autosalon nebo prodejnu psích potřeb.

Přejděme nyní od možnosti volného ztvárňování fasády k jedné její formě, která byla funkcionalisty nejoblíbenější, totiž k pásovému oknu. To bylo v době svého vzniku zdůvodňováno potřebou dobrého osvětlení a větratelností vnitřního prostoru. Navenek pak fasády získávaly osobitý vzhled, který se stal ikonickým prvkem Mezinárodního stylu. Současná „zelená“ politika založená na rostoucích cenách energií a často objektivně konstatovaném riziku vyčerpání energetických zdrojů, staví pásové okno do nového kontextu. Budeme-li o vývoji stavebních materiálů a technologií uvažovat ve schématu technologických generací, musíme konstatovat, že prozatím v žádné technologické generaci nebyla jednotková plocha průhledné výplně otvorů ani levnější ani energeticky úspornější než stejně velká plocha stěn. Nebo jinak řečeno, okno bylo prozatím vždy dražší než stěna, a to jak v oblasti pořizovacích, tak v oblasti provozních nákladů. Takové zjištění zásadně zpochybňuje použití pásových oken či dokonce plošného zasklení, přinejmenším z hlediska environmentálně-ekonomického.

Plochá střecha s obytnou terasou je posledním z Le Corbusierových znaků nové architektury. Zde vzniká neoddiskutovatelně nová kvalita. Je spíše věcí osobního názoru, zda dostane přednost před tradiční sedlovou střechou s obytným podkrovím. Alespoň v rámci České republiky se zdá, že preference běžného stavebníka leží spíše na straně tohoto tradičního řešení. Vysvětlením může být skutečnost, že terasu lze stejně dobře realizovat i na terénu a ušetřit tak vertikální pohyb osob. Svou roli zde může hrát i technická stránka věci, kdy ploché střechy jsou obecně méně spolehlivé z hydroizolačního hlediska a současně jsou i jednotkovou plochou s největšími tepelnými ztrátami. Přesto zůstává ještě obtížně popsatelná kvalita spojená s užíváním střešní terasy, která zahrnuje určitý životní postoj k okolnímu světu, a nemá další obdobu.

Z díla Miese van der Rohe můžeme uvést dva typické základní principy. Jsou to princip volného půdorysu

a pojetí budovy se zavěšenou prosklenou fasádou jako „kůže a kosti“ (orig. „skin and bone“). Princip volného půdorysu a jeho důsledky jsme již diskutovali u Le Corbusiera, zbývá tedy sledovat uplatnění druhého principu, který se u Miese objevuje záhy po skončení 1. světové války, kdy vytvořil projekt výškové budovy s organickým půdorysem a celoplošně prosklenou fasádou. Princip „kosti a kůže“ byl symbolickým vyjádřením pro vztah subtilního skeletu a transparentní celoskleněné obálky budovy. Vyjadřoval Miesův estetický ideál, ovšem k realizaci obdobné budovy došlo i kvůli posunu hranic technických možností až o několik desetiletí později.

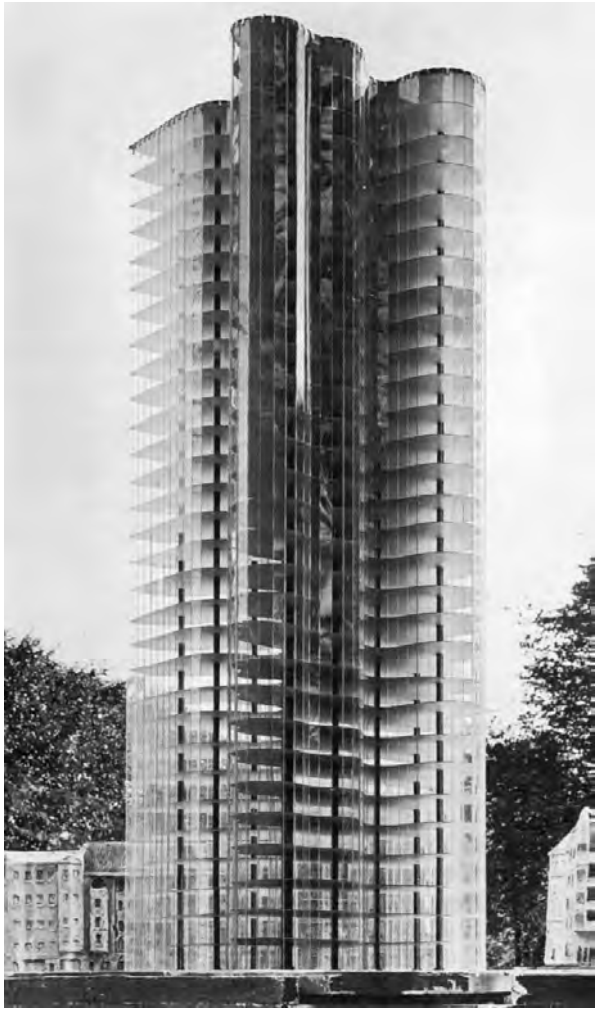

Obr. 3: Návrh skleněného mrakodrapu podle teorie „kosti a kůže“, Ludwig Mies van der Rohe, 1920-21

Dnes se zdá, že princip, který je zde reprezentován Miesem, našel široké uplatnění. Jeho vznik byl pochopitelně složitější a postupný s nárustem technických možností. Miese v této souvislosti zmiňujeme proto, že mu jako jeden z mála světových architektů přiznával vysokou estetickou kvalitu a zřejmě i poetický význam. Ekonomické kalkulace výhodnosti výškové zástavby v centrech měst jsou jednoznačné a nevyžadují rozbor. Méně jasné už je to, z jakého důvodu je právě velkoplošné zasklení tak oblíbeným řešením fasád mrakodrapů. O cenových rozdílech mezi standardní stěnou a zasklením jsme hovořili o několik odstavců výše, u mrakodrapů je navíc efekt malé tepelné setrvačnosti budovy ještě zesílen vzdáleností od země, která současným[5)] budovám tepelnou setrvačnost dokáže zajistit. Nemluvě o vysokých bezpečnostních nárocích kladených na zasklení použité v těchto výškách. Zdá se, že fyzikální transparentnost a elegantní reflexe je schopna investorům vyvážit vyšší náklady ve srovnání s konvenčními fasádními panely. Je paradoxní, že zrovna v tomto kontextu, spojovaném obvykle s dravým kapitalistickým hospodářstvím, nalézáme situaci, kdy estetika vítězí nad ekonomií. Možná je ale skutečným jménem této estetiky soutěživost, pokud ne přímo soupeření o vyšší a lesklejší stavby.

Dnešní architektura tak stojí před dilematem. Je zde modernistická tradice jednoduchých architektonických objemů a skleněných věží. Jsou zde novější formy, které se vyvinuly až na základech funkcionalismu. Některé z těchto forem se staly samy o sobě znaky, s jejichž pomocí člověk dnešní civilizace dekóduje významy odkazující k jádru moderní epochy. Je zde ale také stále naléhavější skutečnost omezených zdrojů a stagnujícího hospodářského vývoje. Existují stále jasnější důkazy lidského vlivu na systémy celé planety Země. Opakující se ekonomická nestabilita v globálním měřítku signalizuje hranice růstu.

Funkcionalismus vznikl mimo jiné i z kritiky předchozích slohů za to, že příliš mechanicky opakují formy, které již dávno ztratily svůj význam. Jednalo se o formy odvozené z dávno překonaných konstrukčních postupů, ale i o původní symbolické a zdobné formy starověkých kultur. Ty všechny provokovaly mladé modernisty k oprávněné kritice povrchnosti a zkostnatělosti historismů.

Mezinárodní styl vytvořil svůj vlastní kánon, i když není nikde explicitně kodifikován. Je to určitý druh přístupu k materialitě staveb demonstrující krajní možnosti lidského technického umu. Někdy se možná právě tento kánon stává novou tradicí a novým „klasicismem“ průmyslového věku.

Chceme-li zachovat svěžest, kterou měla první funkcionalistická díla, musíme ji hledat jinde než v jejich hmotné podobě. Musíme ji hledat v duchu přístupu, s nímž je jejich tvůrci navrhovali. Po hospodářské krizi na konci 20. let vznikly jednoduché a strohé formy jako kreativní reakce na všeobecný požadavek úspornosti. Dnes jsme stále ještě zcela nevyvázli z vleklé ekonomické krize vzniklé v prvním desetiletí nového milénia, avšak architektonická díla, která aktuálně vznikají, jsou obdobné kreativní odezvy na aktuální situaci téměř pro-

stá. Vidíme spíše luxusní variace na staré téma - stále vyšší a stále lesklejší. Toto není trvale udržitelné. A i kdyby to bylo udržitelné ekologicky a ekonomicky, není to udržitelné sociálně.

5. ODPOVĚĎ SKRYTÁ V JÁDRU UDRŽITELNÉHO ROZVOJE

Vrátíme-li se na konec třetího oddílu, je zde zmíněn sociální aspekt trvale udržitelného rozvoje a jeho nepoměrně vyšší složitost oproti ostatním dvěma komponentám.[6)] Sociální aspekt je velmi široké označení všech dějů, které bychom mohli nazvat kulturou v tradičním významu tohoto slova. Významnou součástí kultury jsou tradice a inovace jako dva neoddělitelné aspekty jednoho procesu.

Zdá se, že celý proud vycházející z funkcionalismu se nachází v kritickém bodě mezi tradicí a inovací. Klíčem k jeho překonání může být hlubší pochopení právě Brundtlandovy definice trvale udržitelného rozvoje. K rozvoji jistě patří právo na vyjádření a vlastní estetický vkus. Dobový vkus je pak odrazem něčeho, co jen velmi přibližně označujeme jako „ducha doby“.

Limitem naší architektonické generace je fakt, že nám předchozí generace zanechaly výrazné dílo, které svou původní logičností a koherencí téměř ohrožuje naše vlastní vyjádření. Klíčem k řešení je vědomí, že limitem naší oprávněné seberealizace není odkaz moderní architektury, ale spíše množství naší odvahy zformovat a vyjádřit svou dobu se stejnou silou, jako to před necelým stoletím udělali funkcionalisté.

ODKAZY

1) Objevují se odchylky od středního názorového proudu oběma směry. Na jedné straně sahají až k naprosté skepsi ohledně vlivu člověka na (eko)systém, tedy i ohledně nutnosti nést za něj jakoukoliv odpovědnost. Na druhé straně existuje i proud „zelené ideologie“ podrobující nelítostné kritice cokoliv nesplňujícího požadavky udržitelnosti. Ve většině případů je sledována především udržitelnost ekologická.

2) Pojem mezinárodního stylu (International style) je do jisté míry intelektuálním konstruktem, který se stal skutečností. V roce 1932 proběhla v USA významná výstava, která měla za cíl představit novou funkcionalistickou architekturu. Sborník z výstavy nesl jméno The International Style a toto označení poměrně rychle začalo reprezentovat funkcionalistický styl i styly z něj přímo odvozené.

3) V podstatě se jednalo o obranu vlastních pozic mezi dvěma civilizačními okruhy. Zástupci ekonomicky silného Západu hledali spíše stabilní polohu zdůrazňující ochranu zdrojů a životního prostředí. Zástupci Třetího světa naopak vnímali dějinnou situaci jako příznivou pro nastartování intenzivního ekonomického růstu, často bez adekvátní ochrany přírody.

4) Někdy také označována jako tzv. Brundtlandova definice, podle předsedy komise, norského premiéra Gro Harlem Brundtlanda

5) Myšleny jsou nízkoenergetické a pasivní budovy využívající geotermální energii apod.

6) Myšleny jsou ekologická, ekonomická a sociální komponenta trvale udržitelného rozvoje, jak o nich hovoří současný diskurs. Je nutno připomenout, že se jedná o schéma, nikoliv o úplný obraz reality.

LITERATURA

[1] MICHL, Jan. Tak nám prý forma sleduje funkci: sedm úvah o designu vůbec a o chápání funkcionalismu zvláště. Vyd. 1. Praha: VŠUP, 2003. 237 s. ISBN 80-901982-7-9. s.40

[2] FRAMPTON, Kenneth. Moderní architektura: kritické dějiny. Vyd. 1. Praha: Academia, 2004. 457 s. ISBN 80-200-1261-3. s.271

[3] MITCHAM, Carl. The concept of sustainable development: its origins and ambivalence, Technology in Society, Volume 17, Issue 3, 1995, Pages 311-326, ISSN 0160-791X.

[4] MEADOWS, Donella H. et al. The Limits to growth: a report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind. New York: Universe Books, 1972, 205 p. ISBN 0876631650.

[5] MESAROVIĆ, Mihajlo D - PESTEL, Eduard. Mankind at the turning point: the second report to the Club of Rome. 1st ed. New York: Dutton, 1974, xiii, 210 p. ISBN 0525039457.

[6] World Commission on Environment and Development. Our common future. New York: Oxford University Press, 1987, xv, 383 p. ISBN 019282080x.

[7] BROWN, Lester R. Building a sustainable society. 1st ed. New York: Norton, 1981, xiii, 433 p. ISBN 0393014827.

[8] LE CORBUSIER. Za novou architekturu. 1. vyd. Praha: Petr Rezek, 2005. 233 s. ISBN 80-86027-23-6.

[9] HAAS, Felix. Architektura 20. století. 1. vyd. Praha: SPN, 1978. 645 s. Učebnice pro vysoké školy. s.300

Ing. arch. Jan Obrtlík

student doktorského studia,

školitel: prof. ing. arch. Vladimír Šlapeta, DrSc.

Ústav teorie, Fakulta architektury Vysokého učení technického v Brně

jobrtlik@yahoo.com

EKSCENTRYCZNE GENY

ECCENTRIC GENES

DAMIAN RADWAŃSKI

Streszczenie

Superpozycja fasady w architekturze początku XXI wieku, to w dużej mierze zasługa współczesnych mechanizmów marketingowych funkcjonujących również w tej dziedzinie. Bardzo silne powiązanie fizyczności budynku z wątkiem wizerunkowym marki, coraz częściej pociąga za sobą działania, wybiegające daleko poza odtwórczy proces klasycznej implementacji w projekt dostępnych i funkcjonujących, wysoce zaawansowanych systemów i technologii budowlanych. Coraz częściej dla potrzeb wzmocnienia i utrwalenia wizualnego przekazu, inwestorzy decydują się na podjęcie wyzwania, jakim jest z całą pewnością, tworzenie jednorazowych i innowacyjnych rozwiązań o wysoce ekstremalnych cechach technicznych i estetycznych.

Abstract

The superposition of facade in architecture of the early 21st century is the merit of contemporary marketing mechanisms which function in architecture. The distinct relation between the exterior side of the building and the brand take effect in choosing advanced, already existing and available systems and architectural engineering, which are far from the classic process of project implementation. Investors often decide to take an effort in creating unique, innovative solutions of extreme technical and esthetical features in order to intensify the visual impression.

Rywalizacja jest częścią natury człowieka. Wpisana w ludzki kod genetyczny, od tysiącleci kształtuje osobowość każdego z nas. Zgodnie z teorią doboru naturalnego, stanowi jeden z ważniejszych czynników ewolucji biologicznej, który zwiększa możliwości adaptacyjne jednostki do otaczających ją warunkach środowiskowych.

Nie powinien zatem dziwić nas fakt, że wraz z chwilą pojawienia się się pierwszych koncepcji organizacji przestrzennej środowiska człowieka, również w tym obszarze współzawodnictwo i rywalizacja zaczęły odciskać swoje piętno. Dzisiaj wiemy, że wraz z chwilą nastania rewolucji rolniczej w okresie neolitu, gdy człowiek po raz pierwszy na stałe związał swoje budynki z gruntem, odpowiednie koncepcje ich konstrukcji były gwarancją przetrwania i rozwoju pradawnych społeczności. Przesądzały o skutecznej ochronie zarówno zamieszkujących ją ludzi jak i zebranych plonów, które w tamtym okresie stanowiły ich najcenniejsze dobro. Około 7000 - 9000 l.p.n.e. budynek ujawnił także swój inny potencjał. Po raz pierwszy stał się wyjątkowo istotnym i skutecznym elementem strategii budowania pozycji swego właściciela, w kształtujących się w tym okresie strukturach społecznych. Właściwość tą budynek zachował do czasów współczesnych. Obecnie identyczny mechanizm jest jednym z fundamentalnych wzorców kulturowych całej zachodniej cywilizacji. Jedyna różnica polega na tym, że w trakcie kilku tysięcy lat swojej ewolucji, znacznie poszerzył obszar swojego oddziaływania i z równą skutecznością potrafi dzisiaj wpływać na status firm, instytucji, miast, regionów, państwa oraz międzynarodowych korporacji.

Wyjątkowym przykładem oddającym charakter tej doktryny jest jedna z najbardziej spektakularnych inwestycji II połowy XX wieku, zapoczątkowana w 1958 roku, w Paryżu. Jej efektem jest zrealizowana 32 lata później, Paryska dzielnica La Défense, która w tym samym roku stała się największym centrum biznesowym Europy. Za sprawą 72 budynków o łącznej powierzchni 37000000 m2 w świat został wysłany czytelny sygnał o realnych możliwościach Francji aspirującej wówczas do statusu pierwszoplanowego gracza w coraz bardziej

il. 1 Paryska dzielnica La Défense

przyspieszającym świecie. [1] Ten bezsporny potencjał wizerunkowy architektury aż nadto dobitnie potwierdził w jednym ze swoich kontrowersyjnych wywiadów nieżyjący już prezydent Francji François Mitterrand, który stwierdził, że wielka architektura jest domeną jedynie wielkich narodów.

Jego osobista świadomość siły przekazu jaki generuje architektura sprawiła, że między innymi dzięki dziesiątkom wyjątkowych budowli zrealizowanych pod koniec XX wieku w całej Francji, kraj ten postrzegany był jako jeden z najbardziej nowoczesnych w ówczesnym świecie. Od tamtego czasu, w wielu innych miastach Europy, realizowane są nie mniej spektakularne projekty (np. Hafen City w Hamburgu). W każdym z nich, wzmocnienie wizerunku obszaru na jakim powstają, jest jednym ze założeń strategicznych. Dzięki synergii świata architektury i gospodarki, każda ze stron tego procesu zwiększa szansę na wyższe pozycjonowanie swoich wartości. W wypadku architektury jest nią przede wszystkim wysoka jakość obiektu

Głównym katalizatorem, który bardzo poważnie zdynamizował te mechanizmy, jest megatrend zdefiniowany pod pojęciem globalizacji. Totalny przepływ wiedzy, towarów i usług sprawił, że zarówno rozwój jak i rywalizacja, będące częścią jego istoty, mają obecnie charakter ponadpaństwowy, ponadspołeczny i ponadkulturowy. Jednymi z największych beneficjentów tego ekstremalnego zjawiska są ekstremalne organizmy w postaci korporacyjnych podmiotów, które w opinii wielu redefiniują fundamenty podmiotowości współczesnego świata. Te nieznające granic struktury, mają przeogromny wpływ na niemal każdy aspekt współczesnego życia. Wywierają ogromny nacisk na kształt i obraz każdego środowiska na ziemi. W sposób szczególny artykułują technosferę planety, złożoną między innymi z powstających wciąż budynków. Poszukując najbardziej skutecznych metod i środków rozwoju, wykorzystują wszystkie wcześniej znane człowiekowi mechanizmy, które optymalizowane na przestrzeni wieków, zwiększały jego konkurencyjność w tej dziedzinie. Koncypując i doskonaląc wciąż nowe wzorce w tym zakresie, stymulują przy okazji proces ich replikacji przez wszystkich pozostałych uczestników tej globalnej gry. Coraz częściej realizacja nawet małej inwestycji publicznej lub prywatnej, staje się pretekstem świadomych działań, mających na celu wzmocnienie wizerunku inwestora.

Jednym z takich współczesnych mechanizmów jest marketing. Zdefiniowany po raz pierwszy w 1941 roku, oznacza - mówiąc najogólniej - proces komunikacji pomiędzy dostawcą a odbiorcą produktu, mający na celu przekazanie informacji na jego temat. Obecnie marketing jest bardzo wyspecjalizowaną i bardzo złożoną formą nauki, rozwijaną i doskonaloną w celu odnalezienia i wypracowania jak najbardziej efektywnych form oraz metod przekazu informacji na temat produktu. Przy czym w kategoriach produktu należy rozumieć nie tylko ostateczny efekt działalności gospodarczej. W świecie początku XXI wieku, marketing obejmuje swoim oddziaływaniem również takie dziedziny życia jak sport, naukę, edukację, kulturę czy politykę. Wywiera ogromny wpływ na wizerunek współczesnego świata. W tym także tego, który postrzegamy przez pryzmat realnej przestrzeni artykułowanej tysiącami obiektów będących jej podstawowym składnikiem. Bardzo ważnym elementem tego mechanizmu jest „branding", który oznacza kreowanie i utrwalanie w świadomości odbiorcy faktu istnienia pozytywnego wizerunku konkretnej marki [2]. Ta zaś jest pojęciem, w którym kumuluje się konsumencki obraz produktu o odpowiednim poziomie jakości. Im wyższa jakość tym lepsza reputacja, a im lepsza reputacja - tym większe prawdopodobieństwo sukcesu w globalnej grze. Najbardziej powszechne metody budowania świadomości marki sprowadzają się do wyszukania odpowiedniej nazwy, stworzenia logo, reklamowego sloganu i obowiązkowego od kilkunastu lat - tworzenia strony internetowej. Wyjątkowo istotną kwestią jest spójność przekazu jaki emitują wszystkie te elementy, oraz forma, dzięki której przekaz ten ma szansę dotrzeć do jak największej grupy docelowej.

Wszystkie budynki dysponują dwoma cechami, dzięki którym stanowią potencjalnie wyjątkowo efektywne tworzywo marketingowe. [3] Każdy budynek posiada zarówno fizyczną formę jak i permanentny kontakt z ludźmi współtworząc podstawowe środowisko ich egzystencji. Pomimo tego tylko niektóre z nich stają się ostatecznie wehikułem dla tego szczególnego rodzaju informacji. Jednym z najpoważniejszych ograniczeń w skutecznej transmisji zakodowanego w budynkach przekazu jest „szum miejskiego tła", który emituje zróżnicowana pod względem formalnym fizyczna natura każdego miast. Mozaika jego form, kształtów, skal, proporcji, materiałów, barw, wzorów, struktur, i tekstur, będąca naturalnym kontekstem każdej nowo powstającej budowli, bardzo skutecznie wchłania i dezaktywuje każdy informacyjny przekaz zaszyfrowany w jej pochodnych atrybutach. By skutecznie przeciwstawić się tej neutralizującej sile miasta, każdy nowo realizowany budynek aspirujący do roli marketingowego tworzywa, musi emitować ultra silny przekaz, którego najbardziej efektywnym źródłem jest skrajnie ekstremalna fizyczność. To z tego powodu obserwujemy od kilkunastu lat, tak wyraźny wzrost statusu zewnętrznej powłoki budynku, która - pomijając przypadki przerostu formy nad treścią - może stanowić autentyczną wartość dodaną.

W trakcie XIII Międzynarodowej Wystawy Architektury jaka odbyła się w 2001 roku w Wenecji, zaprezentowanych zostało między innymi kilkanaście modeli wyjątkowo spektakularnych fasad, wykonanych z rzeczywistych materiałów w realnej skali. Skonstruowane według zaawansowanych kanonów techniczno - inżynieryjnych, były zapowiedzią trendu, który nieprzerwanie od kilkunastu lat, nadaje budynkom szczególnych

cech, dzięki którym nie sposób wymazać ich z pamięci. Oczywiście należy pamiętać o tym, że każde z przytoczonych poniżej rozwiązań, było jedynie środkiem, który w zamyśle autora wypływał z całościowej koncepcji projektu budynku, którego strategicznym zadaniem - oprócz funkcjonalno-użytkowego aspektu - było także wzmocnienie wizerunku marki zleceniodawcy. Wśród wszystkich zaprezentowanych w trakcie tej wystawy rozwiązań, można było zaobserwować kilka zróżnicowanych idei.

Pierwszą z nich były elewacje, które skonstruowane zostały z ogólnie dostępnych w owym czasie na rynku bardzo zaawansowanych technologii. Nowatorskie kompilacje wyszukanych rozwiązań konstrukcyjnych samych obiektów ze sprawdzonymi i renomowanymi systemami fasadowymi oraz produktami izolacyjnymi, gwarantowały wysoką jakość użytkową i relatywnie przewidywalny efekt wizualno–estetyczny. Przykładem takiego rozwiązania była fasada zaprojektowana przez UN Studio w ramach projektu Mercedes-Benz Muzeum, fasada BMW Muzeum autorstwa Coop Himmelblau oraz fasada Walt Disney Concert Hall autorstwa Franka Gehry. Ostatecznie jednak - w ogólnym odbiorze tych zrealizowanych kilka lat później obiektów - to ich bardzo ekspresyjne i dynamiczne formy zdominowały wszystkie pozostałe atrybuty ich fizyczności, realizując jednocześnie strategiczny zamysł wzmocnienia wizerunku inwestora.

il. 2 Fragment fasady Mercedes-Benz Muzeum, Stuttgart, UN Studio

Bardziej interesujący i wyrafinowany był przykład rozwiązania fasady budynku Swiss Re. autorstwa pracowni Foster and Partners. Jego przewaga wynikała z faktu, że owinięta wokół spektakularnej formy wieżowca „klasyczna fasada", była zaledwie jednym z elementów składających się na bardzo wyrafinowany system izolacyjno-wentylacyjny. Dzięki niemu budynek ten wciąż pozostaje niedoścignionym wzorcem architektury nurtu high tech, który w sposób wyjątkowo innowacyjny wpisuje się w filozofię zrównoważonego rozwoju. Potwierdzają to również liczne międzynarodowe nagrody. [4]

Podobny zamysł ideowy stanowił podstawę projektu fasady biurowca Torre Agbar autorstwa Jeana Nouvela, która jako jedyna z pośród wszystkich zaprezentowanych wówczas rozwiązań, w charakterystyczny dla

il. 3 Fragment fasady biurowca Torre Agbar, Barcelona, Jean Nouvel

il. 4 Fragment fasady sklepu Prada, Tokio, Jacques Herzog, Pierre de Meuron

niego sposób, łączyła tę samą filozofię zrównoważonego rozwoju ze światem wysoce zaawansowanej technologii oraz ze światem sztuki, w której kolor ze światłem odgrywają rolę szczególną. Dzięki temu rozwiązaniu, obiekt ten w globalnej świadomości niemal „z dnia na dzień powołał do istnienia" kompletnie nieznaną firmę, po czym zapewnił i utrwalił jej tam wysoko pozycjonowany status. Co więcej, jego emanująca po zmroku wielobarwną poświatą sylwetka, stała się jednym z głównych symboli stolicy Katalonii, wyznaczając również w tym obszarze zupełnie nowe standardy architektonicznego marketingu. W wielu kategoriach budynek ten otrzymał dużą ilość prestiżowych nagród. [5]

Kolejną grupę rozwiązań elewacyjnych stanowiły unikatowe i niepowtarzalne przykłady, które już przy pierwszym kontakcie z odbiorcą rozbudzały w nim swoistą ciekawość płynącą głównie ze ich nieoczywistej natury. U wielu wzbudzały entuzjazm i zachwyt. W ten sposób już wówczas sygnalizowały, że co najmniej podobne reakcje rozbudzać będą również okryte nimi budowle. Istota tych rozwiązań sprowadzała się do tego, że każde z nich stanowiło całkowicie nowatorski charakter. W niczym nie przypominało żadnego ze znanych rozwiązań. Do grupy tej zaliczyć można było: pokrytą giętym, błękitnym, akrylowym szkłem fasadę Kunsthaus Graz autorstwa Petera Cooka i Colina Fournier, betonowe płyty z wtopionymi „okruchami" matowego szkła fasady Matsumoto Performing Arts Center autorstwa Toyo Ito,

śnieżno-białe panele sfalowanego akrylu będące reminiscencją rozwiewanej przez wiatr tkaniny na fasadzie budynku Christiana Diora autorstwa Kazuyo Sejimy i Ryue Nnishizawy, romboidalną strukturę samonośnej fasady szklano-diamentowego budynku Prady, pumeksowo-szklaną fasadę z fioletowego betonu Katalońskiego Forum autorstwa Herzoga i de Meurona, oraz brokatową fasadę centrum handlowego w Birmingham autorstwa Jana Kaplyckiego.

Każdy z zaprezentowanych podczas tej wystawy projektów stanowił mistrzowski przykład świadomego budowania i wzmacniania wizerunku konkretnej firmy, za pomocą wyjątkowo spektakularnych środków architektonicznych, w których pierwszoplanową rolę odgrywa zewnętrzna powłoka budynku. Fakt ten wielokrotnie podkreślali zarówno niezależni krytycy, inwestorzy oraz wszyscy mający okazję osobiście doświadczyć wpływu oddziaływania tych budowli na ludzkie zmysły.

W 2012 roku ogłoszony został międzynarodowy konkurs architektoniczny na nową siedzibę Muzeum Historii Bawarii [Neubau Museum der Bayerischen Geschichte (MdBG)], która ma powstać w ciągu kilku najbliższych lat w Regensburgu. Z nieoficjalnych materiałów publikowanych w lokalnych mediach można było dowiedzieć się, że zanim doszło do podjęcia ostatecznej decyzji o lokalizacji muzeum w dawnej Ratyzbonie, władze tego miasta przez kilka lat rywalizowały w tej kwestii z innymi ośrodkami takimi jak Monachium, Norymberga czy Wurzburg.

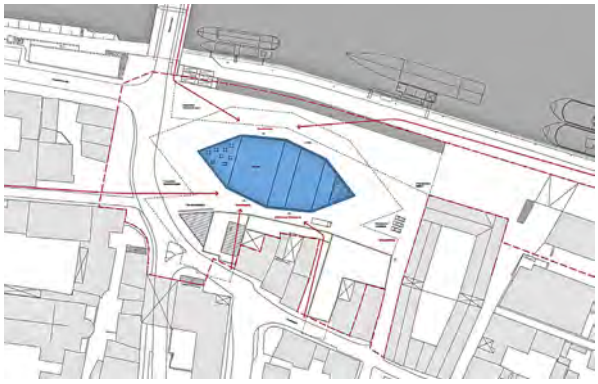

il. 5 Sytuacja, Muzeum Historii Bawarii (MdBG), Projekt Konkursowy, D. Radwański, J. Muszyński, T. Berezowski, P. Fojcik

W poszukiwaniu informacji poszerzających zakres wiedzy na temat historii Bawarii, dotarliśmy między innymi do materiałów dotyczących historii dziejów dynastii Wittelsbachów, która panowała w Bawarii od roku 1118. Wśród szeregu interesujących informacji, znajdowała się również wzmianka o jednym z największych i najcenniejszych diamentów wszechczasów, noszącym nazwę tej dynastii - Blaue Wittelsbacher. W ten sposób nasza koncepcja nowego gmachu MdBG stała się architektoniczną metaforą tego bawarskiego klejnotu koronnego, a ośmiokątne serce geometrycznej struktury rysunku szlifów błękitnego Diamentu Wittelsbachów, nadało identyczny kształt sześciu kondygnacjom obiektu, z których każda zapisana została liniowym rastrem o zróżnicowanym co do szerokości rozstawie.

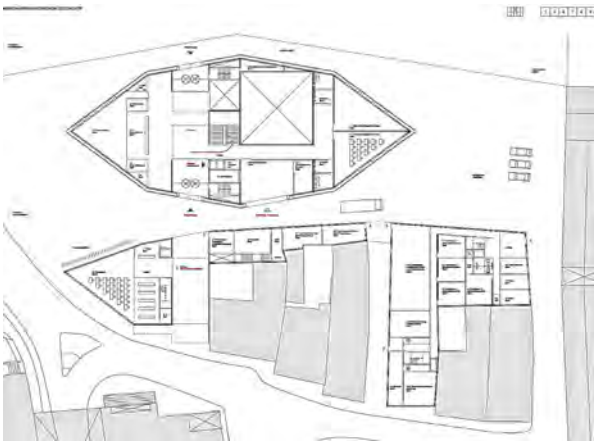

il. 6 Rzut parteru, Muzeum Historii Bawarii (MdBG), Projekt Konkursowy, D. Radwański, J. Muszyński, T. Berezowski, P. Fojcik

il. 7 Widok od strony Dunaju, Muzeum Historii Bawarii (MdBG), Projekt Konkursowy, D. Radwański, J. Muszyński, T. Berezowski, P. Fojcik

Koncepcja fasady tego budynku stanowi konsekwentne rozwinięcie idei transkrypcji błękitnego diamentu do świata architektury. Jej głównym elementem jest - montowany na zdystansowanym w stosunku od konstrukcji budynku, stalowym ruszcie nośnym - powtarzalny, przestrzenny, jednokomorowy panel akrylowego szkła w kształcie przyciętego ostrosłupa romboidalnego. 110 cm głębiej wycofana jest żelbetowa ściana budynku, która pokryta jest 20 cm warstwą poliuretanu oraz błękitną blachą falistą rozpiętą na własnym, niezależnym ruszcie nośnym. W 90 cm pustce rozdzielającej zewnętrzną płaszczyznę blachy od wewnętrznej płaszczyzny szklanych paneli, zainstalowany został system oświetlenia. Ukierunkowany w stronę pofalowanej płaszczyzny niebieskiej blachy sprawia, że odbite od niej, rozproszone promienie niebieskiego światła, penetrują przezroczystą przestrzeń szklanego panelu fasady, w konsekwencji

czego cały obiekt emanuje niebieską poświatą.

Rywalizacja jest istotną częścią natury ludzkiej, a fizyczny obraz świata który stworzyliśmy na przestrzeni tysięcy lat i w którym obecnie żyjemy, jest w dużej mierze jej zasługą. Budynki były od czasów rewolucji neolitycznej ważnym obszarem manifestowania tej cechy. Na przełomie XX i XXI wieku, w okresie wyraźnego przyspieszenia procesów globalizacyjnych, budowle znacznie umocniły status marketingowego tworzywa, aspirując coraz częściej do miana symboli państw, regionów, miast, dzielnic, firm i korporacji. Synergia tych ostatnich i - reprezentujących wszystkie nurty współczesnej architektury - biur projektowych aspirujących do tego miana, umożliwiła w dwóch ostatnich dekadach realizację bardzo wielu dzieł wyjątkowych, z których spora część epatuje niespotykaną wcześniej jakością estetyczno–formalną swych fasad. 2 kwietnia 2001 roku, dwóch szwajcarskich architektów: Jacques Herzog i Pierre de Meuron otrzymało nagrodę Pritzkera. W trakcie ceremonii jej wręczenia, przewodniczący jury - J. C. Brown - powiedział: „Trudno jest znaleźć w historii innych architektów, którzy zwrócili się w stronę zewnętrzności, skóry budynku z tak wielką wyobraźnią i z taką wirtuozerią" [6]. Dwanaście lat po tym wydarzeniu możemy z całą pewnością powiedzieć, że superpozycja fasady w architekturze początków XXI wieku wydaje się być wciąż wyjątkowo wysoce pozycjonowana.

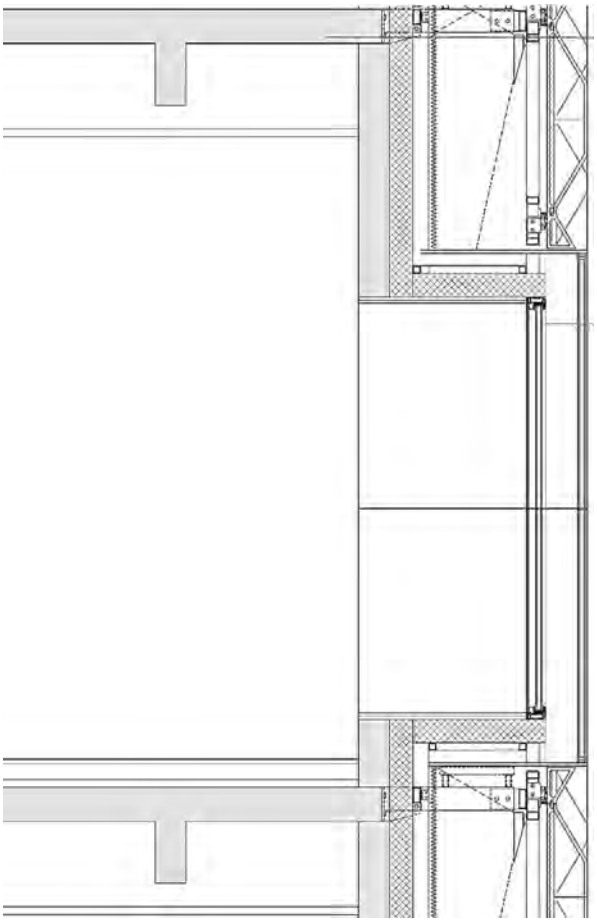

il. 8 Detal fragmentu fasady, Muzeum Historii Bawarii (MdBG), Projekt Konkursowy, D. Radwański, J. Muszyński, T. Berezowski, P. Fojcik

LITERATURA

[1] http://www.britannica.com

[2] A. Wheeler, Designing Brand Identity: A Complete Guide to Creating, Building, and Maintaining Strong Brands, John Wiley & Sons, (April, 2006),

[3] M. Kaika, Architecture and crisis: re-inventing the icon, re--imag(in)ing London and re-branding the City, s 453 – 472

[4] Foster and Partners (http://www.fosterandpartners.com)

[5] Torre AGBAR (http://www.torreagbar.com)

[6] D.Leśniak, Pritzker 2001 dla Herzoga i de Meurona, Architektura & Biznes, 2001/5, Kraków 2001, s. 12 – 15, za: Press Service The Prizker Architecture Prize

Damian Radwański, dr inż. architect

Faculty of Architecture, Silesian University of Technology, ul. Akademicka 7, 44-100 Gliwice, Poland,

tel: +48 32 2372442

email: damian.radwanski@polsl.pl

HOUSING TYPOLOGIES IN POLAND IN THE PERIOD 1947-1989 IN THE CONTEXT OF THE MODERN FAMILY NEEDS.

JAKUB CZARNECKI

Abstract

The architecture of post second world war time in Poland that was shaped during socialist period can be divided into three phases. Inside this article we take a brief glimpse at those phases to understand the circumstances that lay at the roots of the creation of those buildings to understand why and how they were built. The second aspect that will be discussed here comes from the reflections about the shape of modern family and hypothetical relations between the modern family needs and the existing housing substance.

1 INTRODUCTION

Architecture of post second world war time in Poland that was shaped during socialist period can be divided into three phases. All three of them have developed characteristic forms of building formation that can be distinguished by an ordinary observer with little guidance or professional assistance. The shapes of each phase have their source in the political, economical and architectonic background. Inside this article we take a brief glimpse at those phases to understand the circumstances that lay at the roots of the creation of those buildings to understand why an how they were built. Those buildings are basic found of housing space available for modern society. The second aspect that will be discussed here comes from the reflections about modern family shape. We have to understand that family as a concept is not a fixed construct. It is a process that evolves through time. During that process not only relations between family members evolve - couples become parents, children grow, but the whole concept of family changes, creating new forms of relationship between people. The modifications that occur inside family create new relations toward space of modern home. As the architects we should be aware of those changes during design of new housing as well as the renovation and conversion of existing buildings, which may be conducted in order to conform to the needs of a postindustrial society better .

IL 1 AlejaRóż-WidokOgólny-POL,_Kraków.jpg

2 THE THREE PHASES OF POST SECOND WORLD WAR HOUSING

To understand how the housing architecture in the post second world war period was created, we have to acknowledge that it was shaped under strict political pressure, because “housing matter” was one of most important key in socialist ideology. This is why the shape of the architecture, especially the housing, reflects the changes in political course so clearly.

2.1 Stalinist – Soc-real 1945-1956 The first period that has to be mentioned here is the “Stalinist – Soc-real” time from year 1945 to 1956. We have to remember that surprisingly, despite great war damage, the housing conditions in Poland after the second World War were better than in year 1939 due to great population loss and border shift. Average amount of people per room dropped from 2.0 to 1.7 people[1)] . That is why at that times the reconstruction of industry and central administrative facilities was the priority. Bigger urban - housing settlements like “Nowa Huta” near Krakow were planned in early fifties. As Stalin‘s regime was in full power, the housing industry was modeled after strictly centralized Soviet patterns[1] at that time. Everything, from pompous urban setup that was based on over scaled streets and plazas(IL.:1) that were designed to host mass gatherings of working class to overdecorated monumental buildings - “Working Class Palaces”, was build under strict ideological supervision. To achieve that, the authorities released a vast number of normative and

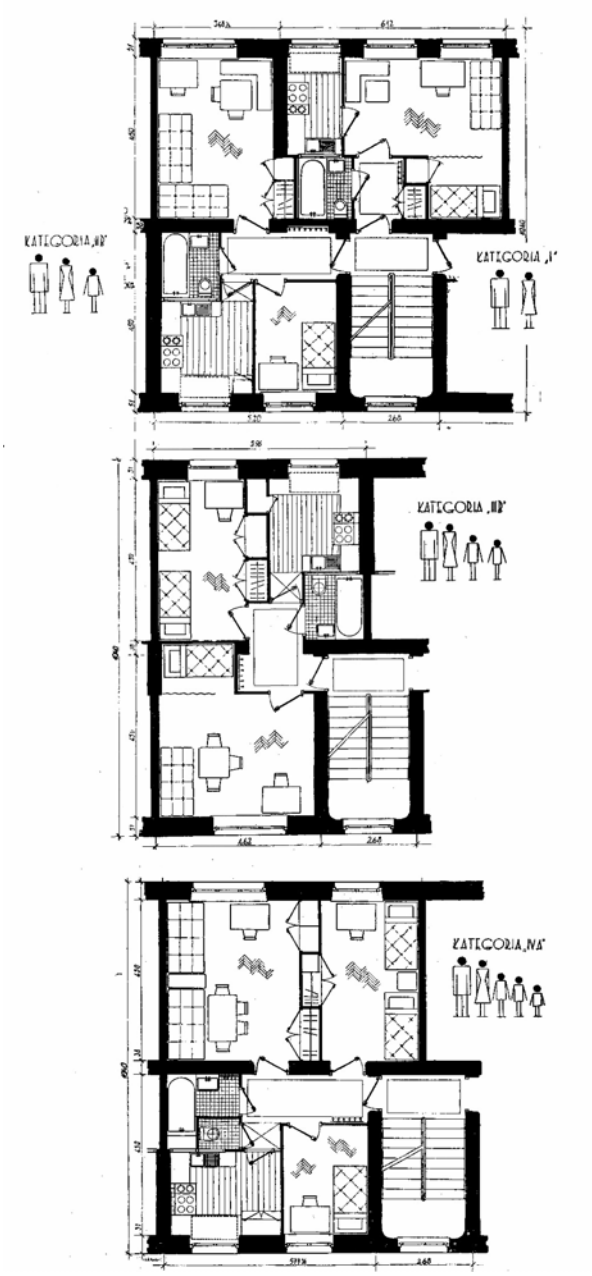

IL 2 mieszkania1950.jpg

regulations (that will not be discussed here due to the article limitations) that influenced every field build process from design to the cost per square meter and flat assignment.

However, few flats were created during that time due to the political changes that occurred in year 1956, but outcomes of work of Committee Housing Standards in Institute of Housing (1950 IL.:2) determined shape and strategy of flat creation for many years to come despite of the technology in which the buildings were created.

To understand that typology we have to acknowledge some key factors that stand behind it.:

- Communist ideology caused that the government took full responsibility for providing living space for citizens – the working class, relieving people from co--financing their homes. As such, it required central management and financing. (that was redefined after year 1956 with introduction of Housing Association system)
- Limited financing as a derivative of central management in post war era was ruining the country, and an ideological rejection of prewar "bourgeois false typology", caused the tendency to limit the amount of space available for inhabitants.
- Another important factor influencing the shape of flats created at that time was how the concept of family was perceived at that time.

For better understanding of that question we have to refer to sociological dissertations concerning that problem as "Sociology of Family -evolution, history and diversity" by professor Tomas Szlendak. One of the most important outcomes of that point of view is that we must considerthe "Family" more like a process than a fixed construct. It not only evolves with time like an organism, but also the principles of relations between its members are altered due to wider changes in the whole society. According to sociological observations after the Second World War there was a major shift called "conservative crump" that was induced by the postwar trauma. The family model at that time referred to Victorian patterns with a man – "the provider of food" and a woman – housewife especially a mother of many children. That of course was a well perceived and promoted by authorities (around the world to be true) model that "produced" lot of manpower depleted by war. And there was a real baby-boom around the world at that time indeed. In "United States factor of birth hit, never reached after , 25.3 babies per 1000 inhabitants and in Poland even 30,7 babies.[T.S 353]" In year 2009 that factor in Poland was 10.9[2)] due to the changes in the shape of family, which will be discussed later in the article. The problem is that while in America single-family housing was developed to fit the promoted motto "my home is my castle", the Polish families were forced into flats with very limited living space. An even more severe problem was the fact that the number of flats with more rooms did not reflect the demographic shape of society.

As we look at presented at previous page at recommended by Institute of Housing proposals of flat configuration we may see that:

- Structure – The structure of those flats is based on an enclosed formalistic layout with dominant entrance hall, with all other living and utility spaces mixed randomly as an ancillary arrangement
- Communication – Communication is derivative of poor structure of those flats. Entrance hall is the main pathway between all chambers and as tho-

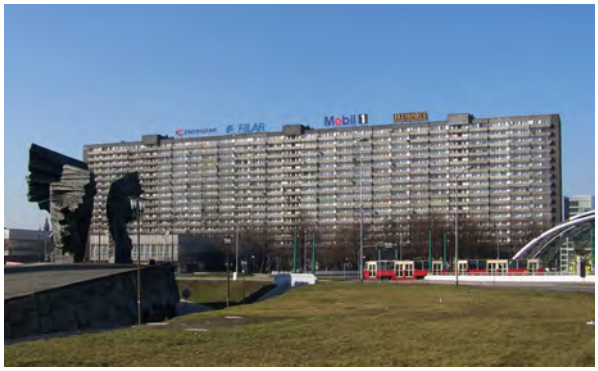

IL 3.jpg

se rooms have no hierarchy hall doesn't offer any valuable information about "what is behind that closed door". Even worse in some cases doors that supposed to lead to a living -main room as they are in front of the entrance lead to a toilet instead.

- Functional layout – those apartments have no partition between living – public and sleeping – private space. Utility chambers – kitchen and toilet are located rather to have good use of ventilation shaft than to have proper relation to other rooms. There is no cooking – dining relation.
- Building structure is based on longitudinal walls system that may give better chances in remodeling of the interior.
- If maintained properly, the buildings from that time have fairly good state of building structure. Thick traditionally build walls(made of bricks) have decent thermal parameters. As those buildings are fairly old there is a need of technical infrastructure replacement.
- If adapted to modern requirements it has to be remembered that almost all of the chambers do not meet the contemporary regulations.

Structure of those flats seems to have rather been achieved by "packing" various functions to accomplish best people/square meter ratio than some boarder human focused principles. Drawings show clearly that the main intention of the author is to pack as many beds into a limited space as possible without any care for inhabitants comfort or intimacy. Although icons of families are placed next to drawings there is no indication what are the relations between those people when we read the drawings. Is this due to taboo relating "sex matters" or prudery of the designer, one may get an impression that the adults inhabiting those flats are strangers to themselves for whom separate beds are reserved. There is no intimate space for the parents. Anyway, locating the sleeping area for spouses inside a living room become norm for many years to come.

Things that were most significant to soc-real form of architecture – monumentality and ornamental neoclassic shape lead this style to an unavoidable end as it was ineffective, costly and laborious.

2.2 Breath of modernism 1956-1974

After the death of Stalin in 1953 the changes in political system were inevitable but it took three years to October events in 1956 for them to come. It is very important to underline that those events and collapse of the Stalinist terror open the way to the creation of modern architecture in Poland. However not all of the countries in soviet block had that chance for such relief, we may read in many publications related to architecture in the sixties "there was unusual spirit of enthusiasm" [3)] From the one side people hoped that there will be some real changes in political course, which proved to be vain hopes eventually, from the other side sixties and especially beginning of seventies have to be remembered as period of unusual fascination with modernity and competition between West and Soviet satellite states. The pinnacle of that competition were the space exploration programs beginning with Jurij Gagarin's flight in 1961 and ending with Neil Armstrong's landing on the moon in year 1969. We may see the influence of that competition in the architecture as well, as many buildings from that time, had really giant scale as Super-unit (IL.:3) in Katowice or "wavers" in Gdansk.

IL 4.jpg

However there was a brief modernistic breath in the architecture of that time, we have to remember that it was still created under strict political control. The highest priority was the industrialization and migration of vast amounts of people to big agglomerations. Huge settlements and even cities (Tychy) have been founded at that time. There was a great pressure for typification, optimization, simplification and search for mass production of houses at that time. Slowly architects were loosing influence over the shape of buildings to urbanists – town planners who used predefined houses as blocks to create build environment. As Henryk Buszko recollects about that time: " Only very few have given opportunities to demonstrate the original solutions that in their formal value constituted their personal contribution in the dissemination of aesthetic trends, matching of the creativity of recognized architects" [4)] . As majority of

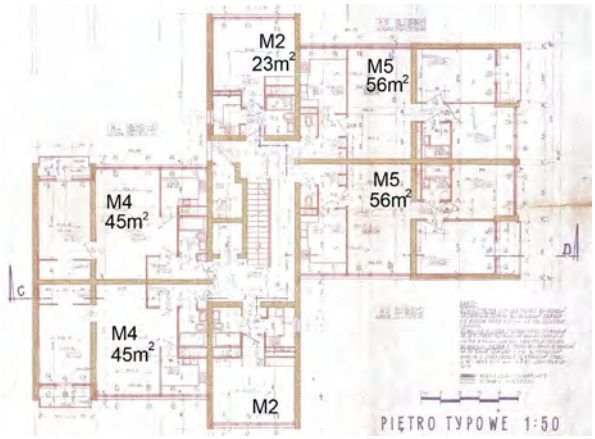

IL 5 stawowa-rzut-M.jpg

houses were created based on the stereotype of designing buildings from the fifties, those architects who had a chance to create something new were looking for new modern typology of housing. The effect of that search was a whole line of houses especially from the end of sixties that represent the cold modern typology(IL.:5,6):

- Structure – structure of those flats have often linear character of recurrent modules
- The communicative role of the entrance hall is reduced and enfilade usage of living room is frequently used
- Functional layout derivate the linear character from bands of different functions. Band for sleeping, band for living room band for service utilities. We may see that in some buildings some effort was made to create some sort of hierarchic space with day -public area and private sleeping space. However due to standards space limitations spouses have to be located in the living area. As a deep span for those buildings was preferred, this layout produced frequently a dim kitchen without a window.
- Building structure accommodates parallel transverse load-bearing walls that leaves outer walls to be more lightweight and transparent.
- However some people may be fascinated by the modern look of those buildings. It has to be stressed that this look – material oriented design might be the toughest to preserve feature of those buildings, as they have very low thermal parameters.

IL 6 wyszyńskiego-f.jpg

IL 7.jpg

2.3 1970-1989 large panel acceleration

As the ruling party in a socialist country didn't last forever after the "events of December 1970" a new political group took government over Poland with a new doctrine of social and industrial acceleration. Baby boom of the fifties produced a big wave of flat requirement as this generation has matured and started to seek for own homes. As the authorities have reserved solving of the housing problems of the society for themselves, they were looking for fast, industrial methods for fulfilling

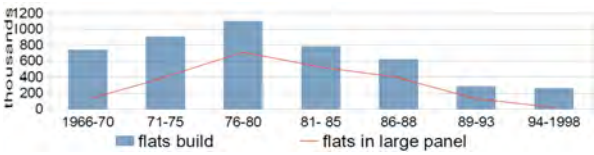

IL 8.jpg

these demands. However in west countries application of large panel died in year 1972 with demolition of Pruitt-Ignore(IL.:7) due to progressing social degradation and an increase in crime, authorities in Poland chose this technology to be leading way of building creation. Professor Hanka Zaniewska estimates that in period 1971-1989 72.5% of all flats was build in this technology[5)] . With introduction of new housing and urban standards in year 1974 and entry of industrial large panel systems this epoch turned to to be grand typification time. "During this period, the core activity of design offices amounts to adapt the design of conventional or

IL 9.jpg

even just to determine the locations of ready-made prefabricated buildings"[6)]

IL 10 tychy1-2.jpg

As we look at the flats built in large panel technology, we may see that they are to some point descendants of Institute of Housing typology (IL.:10) with domination of entrance hall and lack of functional hierarchy. There are some differences that have to be stressed however:

- First difference is the normative size of flats. With year 1974 new regulations size of flats was increased by approximately one level.
- There was a regulation that in the flat categories for three people and more, only one sleeping place may be created inside the living room, with minimum size of that room at 18 m². That regulation pushed spouses, at least formally, out of the living room. It opened possibility to create private – public partition in home. (IL.:11)
- Extremely high stiffness was and is the main stigma of that system of building fabrication. From the one hand stiff system hamper design process leaving monotonous self repeating build environment.(IL.:12) System reduces possibility to create variability to conform to different inhabitants needs. From the other hand building structure is rigid itself with a dense net of parallel thwart load-bearing iron-concrete walls. More of that many prefabricated systems utilized ready-made bathroom blocks (that were discontinued in buildings after 1982 year) that stiffen internal flat structure even more.
- Due to high complexity during prefabrication process this system is sensitive to the low culture of making. Not only the number of defective slabs was very high but during assembly lot of hidden faults might have

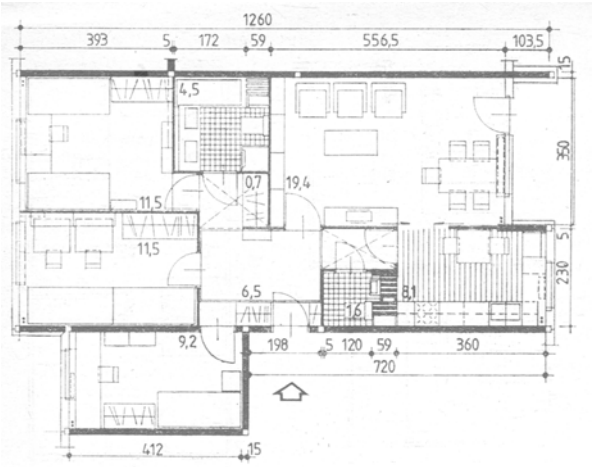

IL 11 W701.jpg

been created that are very difficult to diagnose as joints are hidden and therefore the life span of these buildings is uncertain.

- Similarly to modern buildings from the sixties the large panel buildings suffer from low thermal parameters.

3 CHANGES IN MODERN FAMILY

As was mentioned before about nature of family, which is the basic objective of design of housing process, is not as immutable as many and especially as some politics may desire or comprehend. We have to acknowledge that its nature changes trough time reflecting wider worldwide trends along with the globalization of modern society. Of course we have to remember that those processes refer to West postindustrial countries (some including Japan as well). Some of those changes seem to have especially profound effect in countries that have deep traditional religious or patriarchal background.

IL 12.jpg

- First outcome of demographical observation is that the family especially in post socialist countries is decreasing (IL.:13) in size with dropping of fertility rate. Other "old western" countries went trough that process earlier after sexual revolution in the seventies. This process have side effect of aging of society (details in graphs omitted). As an outcome of that process flats of

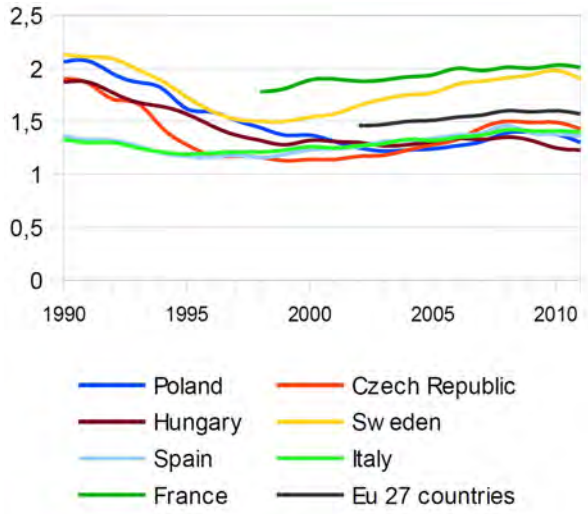

IL 13.jpg

IL14.jpg

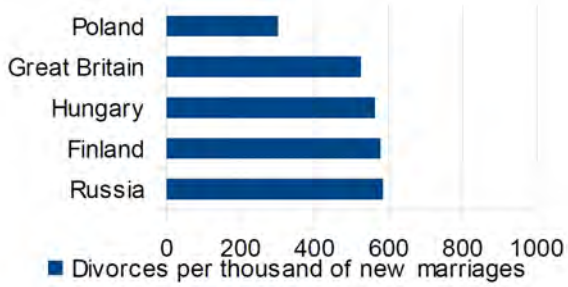

IL15.jpg

three inhabitants and below will dominate housing market in the near future (around 77% total flats) with substantial share of flats for one and two persons IL.:14.

- Although the families have less children(and in later age), they become more "child oriented". That means that if the family has a child, the parents focus more resources on them for better education and day life.
- Second big change in society attitude is that institution of marriage is becoming less permanent. (IL.:15) Marriage itself become more of a voluntaristic than mandatory relationship. Even the partner pregnancy ceased to be a cause to legalize that relationship. In countries like France or Bulgaria more children was born from out of marriage[7)] in year 2006.
- There is increasing amount of people who decide to have single life especially women who after

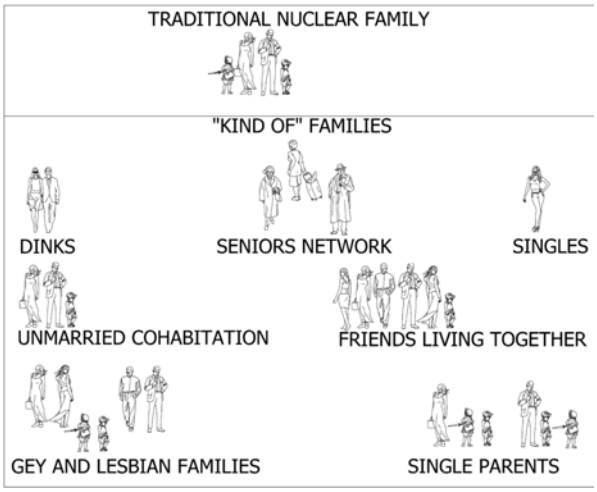

IL 16 FAMILIES.jpg

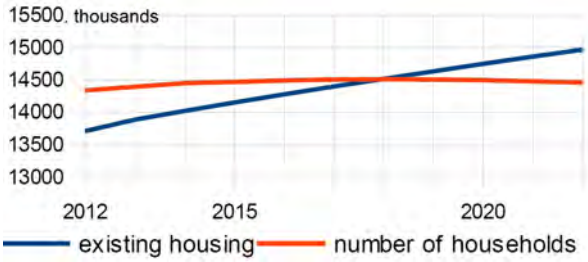

IL17.jpg

graduation easily fall into a loop of self-sufficiency (70% of whole students in Poland are women). There is an increasing amount of people that cohabit permanently.

- As the marriage and children had become postponed "problems" couples decide for them in later age.

Marriage itself becomes more egalitarian relationship in which both partners aspirations are respected. New forms of family evolve as alternative to traditional yet egalitarian nuclear family. Each model of family will have slightly different approach to living space of their home and as architects we should try to understand them and try to fulfill their needs

One may ask now: What is this all about? This is just problem of the new housing! Why is the legacy of 1945 -1998 discussed? The answer is simple: We discuss it because this legacy produced an amount of flats that almost filling housing needs of modern society (IL.:17) Therefore the reasonable re usage and remodeling of those flats will become a very important instrument in fulfilling modern society housing needs, especially for the less wealthy part of society who will seek for second hand houses. If a renovation of the building is planned, a target should be chosen wisely according to the positive features of the flats that are going to be renovated and to match the distinct needs of the potential lodger

group.

4 Example of such potential target may be a growing group of elderly people marked on IL.:16 as “seniors network”. When considering the remodeling of the buildings for this group of people we must remember that:

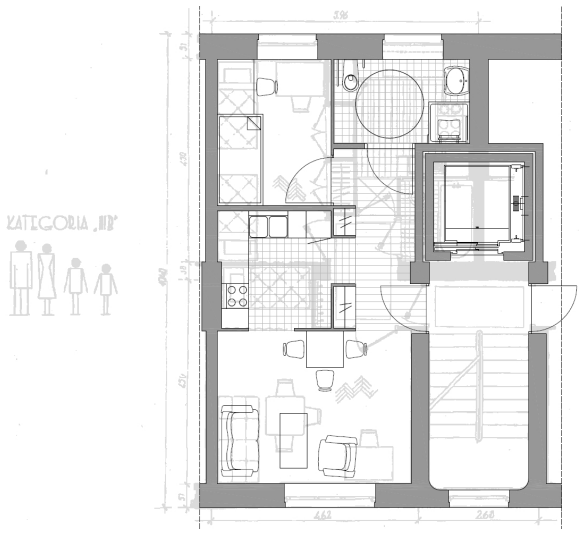

IL 18.jpg

- Seniors are persons who often live lonely after loss of spouse and therefore the relationship with other people of the same age is very important for them - they will create a network of relations with other seniors. This need is to be realized by urban and apartment solution. From the one hand inside urban area there should plenty o meeting places as squares and other institutionalized facilities and from the other hand seniors will visit themselves more than other groups so living – day space in their homes is very important and should be better separated from private sleeping area.
- For economical reasons the seniors will prepare food for themselves more often than other groups so a proper solution for kitchen and dining area goes along with the demand of living – day area domination.
- Potential disability of elderly people is most important objective during flat and building remodeling. Therefore the buildings with elevators should be chosen or these in which elevator might be added to provide disabled with greater accessibility. All sanitary utilities should be remodeled with riffleless showers, proper toilets, handles and maneuver areas. This of course requires a lot of space and can not be accomplished in large panel buildings with sanitary blocks.

Buildings with limited space from the early sixties may be a good source of flats for those people, as they have certain urban advantages. As built at the beginning of mass urbanization those buildings are located close to the centers of cities and have good integration with the communication system,which was created later. Moreover they posses a good access to various public utilities located in city centers, such as: medical services, pharmacy, grocery shops, cultural and variety of meeting places.

As in this article is no place to discuss all of the types of needs of modern families separately, we should acknowledge that:

- Modern family will look for apartment with increased quality of living space.
- We should understand that along with saturation of the market a flat will be perceived more like any other consumer product. Buildings created in the sixties and beginning of seventies with good design quality may even have an advantage over modern buildings as iconic houses.
- We should realize that modern family will be more mobile - it will be more likely for them to change homes and therefore flat structure should be as flexible as possible.
- Compared to legacy housing modern apartment should provide increased intimacy level. (not only we should seek for private/public separation but within private parents/children separation. If buildings are to be remodeled new layout of should provide this feature with better common – private space separation. If possible spouses separate area with a dedicated bathroom and wardrobe.
- With continuing process of moving typical “family tasks” from family to external institutions,

(eg. family had once the main educational task.... taken by the school) we may predict that certain home spaces will change accordingly.

At the end it has to be underlined again that housing from socialism period will be the main source of living space for the middle and lower class part of society and as so with overall improvement of quality of life it has to be wisely redefined to fulfill modern family needs.

---

1) Andrzejewski A. Polityka mieszkaniowa PWE Warszawa 1979

2) Central Statistical Office [GUS] Demographic Yearbook 2011 Warsaw

3) Włodarczyk M Architektura lat 60-tych w Krakowie WAM Kraków 2006 ISBN 83-7318-767-7s

4) Szymski A z zespołem Architektura polska lat1961-1975 na obszarze Pomorza Zachodniego Walkowska Wydawnictwo JEŻ Szczecin 2007 ISBN 978-83-9249883-3-9

5) Buszko H W określonym czasie miejscu i celu Architektura--Murator Nr3/2006 s66

6) Zaniewska. H Architektoniczno-urbanistyczne i społeczne aspekty dostosowania powojennej zabudowy osiedlowej do standardów XXI wieku Przegląd Budowlany March 2013 str 145

7) Szymski A. M. With team Architektura polska lat 1961-1975 na obszarze Pomorza Zachodniego, Szczecin, 2007 ISBN 978-83-924983-3-9 str 52
rce:http://info.wyborcza.pl/temat/wyborcza/związkach pozamałżeńskich

LITERATURE

[1] ANDRZEJEWSKI A. Polityka mieszkaniowa PWE Warszawa 1979.[A.A]

[2] BUSZKO H W określonym czasie miejscu i celu Architektura-Murator Nr3/2006 s66

[3] KORZENIOWSKI W. Budownictwo Mieszkaniowe- poradnik projektanta Arkady Warszawa 1989 ISBN 83-213- 3405-9

[3] SZAFER T. Nowa Architektura Polska Diariusz lat 1966-1970 Arkady Warszawa 1972 [Sz.T]

[4] SZLENDAK T. Socjologia Rodziny Ewolucja -historia , zróżnicowanie PWN 2012 ISBN 978-83-01-16309-9 [T.S]

[5] SZYMSKI A z zespołem Architektura polska lat1961-1975 na obszarze Pomorza Zachodniego Walkowska Wydawnictwo JEŻ Szczecin 2007 ISBN 978-83-9249883-3-9

[6] WŁODARCZYK M Architektura lat 60-tych w Krakowie WAM Kraków 2006 ISBN 83-7318- 767-7s

[7] ZANIEWSKA. H Architektoniczno-urbanistyczne i społeczne aspekty dostosowania powojennej zabudowy osiedlowej do standardów XXI wieku Przegląd Budowlany March 2013 str 145

other sources:

[1] Source:http://info.wyborcza.pl/temat/wyborcza/związkach pozamałżeńskich

[2] Source: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home

[3] GUS (Central Statistical Office) Prognoza dla ludności Górnego Śląska na lata 2008-2035

[4] REDNET PROPERTY GROUP, Dział consultingu

Jakub Czarnecki PhD eng. Arch

Silesian Technical University in Gliwice Architecture Department

Ul Akademicka 7 44-100 Gliwice .Poland

jak111@wp.pl

PROBLEMATIKA BÝVANIA A SOCIÁLNEHO BÝVANIA. SOCIÁLNA ZÁVISLOSŤ, SOCIÁLNA DIFERENCIÁCIA.

ISSUE OF HOUSING AND SOCIAL HOUSING. SOCIAL DEPENDENCY, SOCIAL DIFFERENTIATION.

DAGMAR MIKUŠKOVÁ

Abstrakt

Problematika bývania, a zvlášť sociálneho bývania patrí medzi výrazné spoločenské problémy. Ide o aktuálnu problematiku, socio-ekonomickú a socio-kultúrnu, ktorá má aj významnú priestorovú dimenziu v sídelnom kontexte (osciluje medzi sociológiou a architektúrou). Problematika chudoby a sociálnej exklúzie je zložitým javom na ktorý vplýva množstvo faktorov.Jedným zo základných práv človeka je právo na bývanie – a aj preto bývanie prístupne pre všetkých by sa malo snažiť spĺňať najvyššiu mieru funkčnej, materiálnej a architektonickej kvality, hľadať inovácie v chápaní bývania pre všetkých pri zachovaní podmienok obývateľnosti na báze ľudskej dôstojnosti.

Abstract

The issue of housing, social housing especially, is one of outstanding social problems. It is a highly debated issue, both from the socio-economical and socio-cultural point of view, and one which has an important spacial dimension in the context of settlements (oscillating between sociology and architecture). The issue of poverty and social exclusion is complicated and it is influenced by a number of factors. One of basic human necessities is to have shelter. Due to this, housing available for everyone should fulfill the highest possible level of functional, material and architectural quality, searching for innovation in housing while maintaining appropriate housing conditions based on human dignity.

1 TEÓRIA, POJEM A ZMYSEL SOCIÁLNEHO FENOMÉNU V ARCHITEKTÚRE

Snahou predloženej práce je hľadať odpoveď na kvalitu a charakter bývania v súčinnosti s jej sociálno-ekonomickým charakterom. Metodologickým znakom riešenia sociálneho fenoménu architektúry je „návrat“ racionalizmu do bytovej výstavby ako zvláštna téma teoretického významu a poznania. Riešenie úlohy je témou architektonickej koncepcie efektívneho a racionálneho bývania, ktorá vyslovuje tvorivý názor na tento problém. Dôležitým krokom je nájsť spôsob, ako skĺbiť primeranú cenu bývania s jeho dostatočnou kvalitou. Tu sa dostávame k významnej úlohe – nájsť riešenie ekonomicky výhodné, technicky nenáročné, ale architektonicky a enviromentálne kvalitné. Potreba zaoberať sa touto problematikou vychádza zo súčasného stavu riešenia bytovej otázky obyvateľov a riešenia bytového problému tak po kvantitatívnej ako aj po kvalitatívnej stránke.

Bývanie je výrazne zviazané s vývojovými zmenami spoločnosti, ktorá má spätnú väzbu aj na životný štýl a bývanie. Problematika bývania so sociálno-ekonomickými parametrami patrí medzi výrazné spoločenské problémy. Ide o aktuálnu problematiku, socio-ekonomickú a socio-kultúrnu, ktorá má aj významnú priestorovú dimenziu v sídelnom kontexte, osciluje medzi sociológiou a architektúrou. Sociológia[1] skúma, do akej miery nás utvára spoločnosť a do akej miery my utvárame seba i spoločnosť a ako sa to vzájomne prelína [Giddens, 2013]. Podľa Ferenčuhovej (2012) sociológia je veda schopná poskytnúť architektom, urbanistom a plánovačom poznatky užitočné pre racionálne a poučené rozhodovanie o zásahoch do mestskej štruktúry či pre projektovanie stavieb, ktoré budú lepšie vyhovovať užívateľom a splnia svoj plánovaný cieľ.

Otázka tvorby minimálnych životných štandardov je v centre pozornosti výskumov chudoby a evaluačných analýz sociálnej politiky. Žiadna teória (či už sociologická alebo iný sociálny teoretický odbor) však nedokáže úplne vysvetliť rozmanitosť ľudského sociálneho vývoja, dajú sa však identifikovať aspoň faktory, ktoré vzorce sociálnych zmien ovplyvňujú: kultúrne faktory, fyzické prostredie a politická organizácia. [Giddens, 2013]. Z architektonického hľadiska môžeme pozorovať snahy o identifikáciu rôznych úrovní minimálnych životných štandardov diferencovaných pre rôzne typy domácností i rôzne životné úrovne – „minimum living standard“, „low-cost but acceptable“, „social vitality minimum“).

1) Veda o sociálnych vzťahoch, štruktúrach, systémoch, štúdiu ľudského života i celých spoločností. Učí nás, že to čo považujeme za samozrejmé, je v skutočnosti výsledkom historických udalostí a sociálnych procesov. Patrí medzi spoločenské vedy.

Problematika chudoby a sociálnej exklúzie je zložitým javom na ktorý vplýva množstvo faktorov, napríklad aj vplyv priestoru na správanie a kvalitu života ľudí, či sociálnych skupín. Pretože ak priestor prestáva byť sociálnym priestorom, stáva sa miestom asociálneho správania sa. (Tóthová, 2012)

Ako však môžeme definovať chudobu? V sociológii sa stretávame s pojmami absolútnej a relatívnej chudoby. Pojem absolútnej chudoby[2] je založený na predstave existenčného minima – ľudia žijúci pod touto hranicou sú vnímaní ako chudobní. Stanoviť štandard absolútnej chudoby však naráža na mnohé námietky, napríklad vzťah celkového životného štandardu prevládajúceho v danej spoločnosti. Podľa názorov zastávajúcich koncept relatívnej chudoby[3], je chudoba definovaná kultúrne a nemala by byť meraná podľa univerzálnych štandardov núdze. (Giddens, 2013)

Výstavba bytov, ktorá by sa opierala o presadzovanie úžitkovej a estetickej kvality a súčasne presadzovala kritérium ekonomickej efektívnosti z hľadiska nadobúdacích a prevádzkových nákladov nie je u nás veľmi rozšírená. Možno povedať, že celkovo je nedostatok primeraných a cenovo dostupných bytov /domov/ a celkove vysoká úroveň bývania je sprevádzaná zhoršovaním bytovej a tým aj sociálnej situácie najchudobnejších domácností, medzi ktoré patria nezamestnaní, neúplné rodiny, príslušníci rôznych minorít, prisťahovalci a pod. S prehlbujúcou sa sociálnou nerovnosťou[4] a s rozširovaním chudoby dochádza k čoraz výraznejším prejavom sociálneho vylúčenia. Zo sociologického hľadiska výskum spoločenských nerovností do značnej miery predstavuje určenie celkovej charakteristiky našich životov, z architektonického hľadiska sociálna diferenciácia spoločnosti býva často sprevádzaná diferenciáciou bytového fondu, ktorého „sociálna“ časť chátra. Spoločnosť by si však mala v rámci sociálnej skladby uvedomiť jej mnohovrstevnatosť a nielen potrebu, ale aj právo každého človeka bývať na úrovni človeka, dôstojne.

2 PRÁVO NA BÝVANIE V MEDZINÁRODNÝCH DOKUMENTOCH

Jedným zo základných práv človeka je právo na bývanie – a aj preto bývanie prístupne pre všetkých by sa malo snažiť spĺňať najvyššiu mieru funkčnej, materiálnej a architektonickej kvality, hľadať inovácie v chápaní bývania pre všetkých pri zachovaní podmienok obývateľnosti na báze ľudskej dôstojnosti. Chceme sa vôbec angažovať za právo na bývanie a bývanie ako verejnú službu? Sme ochotní priznať toto právo všetkým obyvateľom Slovenska? (Kusá, 2013)

Otázka ľudských práv vo všeobecnosti sa v histórii ľudstva objavila v období Veľkej francúzskej buržoáznej revolúcie, kedy sa po prvýkrát spomína myšlienka prirodzených práv človeka, zahŕňala však iba tie najzákladnejšie, ako je napríklad právo na život. V 19. storočí sa už prijímali medzinárodné dokumenty, ktoré sa týkali otroctva a obchodu s nimi. Skutočný krok vpred nastal až v dvadsiatom storočí. Aj keď do roku 1945 nemožno hovoriť o sociálnych právach v pravom slova zmysle. V rámci Spoločnosti národov existovali iba koncepcie pomoci na základe dobrovoľnosti a nebrali sa do úvahy potreby jednotlivca. Zvrat nastal až po vojne následným prijímaním medzinárodných dokumentov.

Po skončení druhej svetovej vojny sa ešte umocnil nárast chudoby a sociálneho vylúčenia[5] , nezamestnanosti a preto otázka sociálnych istôt začala byť markantne aktuálna. Svet pociťoval potrebu nielen bezpečnosti, ktorej výsledkom bolo vznik OSN, ale aj istých sociálnych istôt. Nasledovalo prijímanie množstva dokumentov, ktoré sú stále aktuálne a stále viac sa konkretizujú. Niektoré z nich majú iba formu odporúčania (sú to všetky deklarácie), sú tu ale aj záväzné dokumenty – konvencie a pakty, ktoré sú sankcionovateľné v prípade ich nedodržiavania. Sociálne práva spolu s hospodárskymi a kultúrnymi právami majú veľmi silnú argumentáciu v rámci ľudských práv.

Už od polovice 20. storočia vznikajú rôzne medzinárodné dokumenty upravujúce bývanie ako ľudské právo, diskutuje sa na rôznych medzinárodných fórach - napríklad Všeobecná deklarácia ľudských práv (1948), Európska sociálna charta (1961) a Európska sociálna charta revidovaná (1996), Medzinárodný pakt o ekonomických sociálnych a kultúrnych právach (1966), Deklarácia OSN o ľudských sídlach – Habitat (1976), Celosvetová konferencia o ľudských právach (1993), Svetový summit o sociálnom rozvoji (1995), Konferencia spojených národov o ľudských sídlach – Habitat II (1996), Agenda 21 o udržateľnej výstavbe (1998), Právo na adekvátne bývanie (2009), Charta základných práv Európskej únie (2010/C83/02) ako súčasť Lisabonskej zmluvy.

2) V tomto ponímaní sú štandardy existenčného minima viac-menej rovnaké pre všetkých ľudí rovnakého veku, telesnej konštitúcie bez ohľadu na to, kde žijú.
3) Ľudské potreby nie sú všade na svete totožné. Veci, ktoré jedna spoločnosť pokladá za nevyhnutné, môžu byť v inej spoločnosti považované za luxus.
4) Sociológia popisuje existujúce nerovnosti medzi jednotlivcami či skupinami jednotlivcov, ktorí tvoria ľudskú spoločnosť pomocou konceptu sociálnej stratifikácie (=rozvrstvenia). Charakterom každej spoločnosti je, že netvorí jednotný celok, ale je vnútorne rozdelená na viaceré vrstvy. Podľa zastúpenia jednotlivých vrstiev môžeme identifikovať, o akú spoločnosť ide.

5) Výsledok zložitého javu, ktorý jednotlivcovi alebo skupine bráni v plnej účasti na spoločenskom, hospodárskom alebo politickom živote danej spoločnosti

Všeobecná deklarácia ľudských práv[6] je historicky najdôležitejší medzinárodný dokument, z ktorého sa tejto problematiky najviac dotýkajú články:

Čl. 2 Každý má všetky práva a všetky slobody, vyhlásené v tejto deklarácii, bez hocijakého rozlišovania najmä podľa rasy, farby, pohlavia, jazyka, náboženstva, politického alebo iného zmýšľania, národnostného alebo sociálneho pôvodu, majetku, rodu alebo iného postavenia. Žiaden rozdiel sa nebude robiť na podklade politického, právneho alebo medzinárodného postavenia krajiny alebo územia, ku ktorému osoba prislúcha, či je to krajina alebo územie nezávislé alebo pod poručenstvom, nesamosprávne alebo podrobené hocijakému inému obmedzeniu suverenity.

Čl. 22 Každý človek má ako člen spoločnosti právo na sociálne zabezpečenie a nárok, aby mu boli národným úsilím i medzinárodnou súčinnosťou a v súlade s organizáciou a prostriedkami príslušného štátu zaistené hospodárske, sociálne a kultúrne práva, potrebné k jeho dôstojnosti a k slobodnému rozvoju jeho osobnosti.

Čl. 25, ods. 1 Každý má právo na takú životnú úroveň, ktorá by mohla zabezpečiť jeho zdravie a blahobyt, aj zdravie a blahobyt jeho rodiny vrátane potravy, ošatenia, bývania, lekárskej starostlivosti a nevyhnutných sociálnych služieb; má právo na zabezpečenie v nezamestnanosti, v chorobe, pri pracovnej nespôsobilosti, pri ovdovení, v starobe alebo v ostatných prípadoch straty zárobkových možností, ktoré nastali okolnosťami nezávislými od jeho vôle. (Sepeši, 2011)

Práva garantované Európskou sociálnou chartou revidovanou[7] sa týkajú každodenného života všetkých ľudí. V oblasti bývania deklarujú prístup k primeranému a cenovo prístupnému bývaniu, zníženie počtu bezdomovcov; bytovú politiku zameranú na všetky znevýhodnené skupiny, postupy na obmedzenie násilného vysťahovania, rovnaký prístup pre cudzincov k sociálnemu bývaniu a príspevkom na bývanie, výstavbu bytov a príspevky na bývanie zohľadňujúce potreby rodín.

Článok 31: Každý má právo na bývanie

1. podpora prístupu k ubytovaniu na dostačujúcej úrovni,

2. predchádzanie výskytu a zníženie počtu osôb bez prístrešia s cieľom postupného vyriešenia ich situácie,

3. sprístupnenie ceny ubytovania osobám, ktoré nemajú dostatočné príjmy.

(Európska sociálna charta, 2008)

Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach v článku 11, ods.1 definuje nasledujúce sociálne práva pre každého: „Štáty, zmluvné strany paktu, uznávajú právo každého jednotlivca na primeranú životnú úroveň pre neho a jeho rodinu, zahrnujúce dostatočnú výživu, šatstvo, byt, a na neustále zlepšovanie životných podmienok. Zmluvné štáty podniknú zodpovedajúce kroky, aby zabezpečili uskutočnenie tohto práva, uznávajúc pre dosiahnutie tohto cieľa zásadnú dôležitosť medzinárodnej spolupráce, založenej na slobodnom súhlase.“ (Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, 1966 , vyhláška č. 120/1976 Zb.)

Európska rada považovala za žiadúce, aby boli základné práva aplikovateľné aj na úrovni Európskej únie a zjednotené v jednej listine - Charte, aby sa tak zvýšilo všeobecné povedomie o nich. Charta základných práv Európskej únie[8] v článku 34 ods. 1 hovorí:

„S cieľom bojovať proti sociálnemu vylúčeniu a chudobe. Únia uznáva a rešpektuje právo na sociálnu pomoc a pomoc pri bývaní s cieľom zabezpečiť dôstojnú existenciu všetkých osôb, ktoré nemajú dostatok prostriedkov, v súlade s právom Únie a vnútroštátnymi právnymi predpismi a praxou.“ (Charta základných práv EÚ (Listina základných práv EÚ), 2007)

---

6) Všeobecná deklarácia ľudských práv je deklarácia prijatá Generálnym zhromaždením OSN (A/RES/217, 10. decembra 1948), ktorá vymenúva a opisuje základné ľudské práva. Autorom návrhu je John Peters Humphrey z Kanady, s výpomocou Eleanor Rooseveltovej z USA, René Cassina z Francúzska a P. C. Changa z Číny a ďalších. Všeobecná Deklarácia ľudských práv priniesla úplné nóvum ponímania práv človeka. Je to základný dokument v oblasti ľudských práv na európskej i medzinárodnej pôde, od ktorého sa odvíjali neskoršie dokumenty. negatívom je vymáhateľnosť obsiahnutých práv, nakoľko je to iba deklarácia, ktorej nedodržiavanie je v konečnom dôsledku možné. Deklarácia už konkretizuje a klasifikuje práva. V sociálne oblasti sa p prvýkrát spomína ochrana rodiny, dieťaťa, materstva a právo na sociálne zabezpečenie. Hlavná zodpovednosť sa prikladá štátu ako hlavnému garantovi všetkých kategórii ľudských práv. Deklarácia je dokumentom, z ktorého vychádzali všetky ostatné dokumenty spadajúce do oblasti ľudských práv.

7) Európska sociálna charta stanovuje práva a slobody a zakladá kontrolný mechanizmus, ktorý garantuje ich rešpektovanie zmluvnými štátmi. Po svojej revízii v roku 1996 revidovaná Európska sociálna charta, ktorá nadobudla účinnosť v roku 1999, postupne nahrádza pôvodnú zmluvu z roku 1961. nemá právny charakter. Zakladá sa na dvojročných správach, ktoré sú zmluvné štáty povinné predložiť Rade Európy. Za Slovenskú republiku bola charta podpísaná 18. novembra 1999. Národná rada Slovenskej republiky s chartou vyslovila súhlas uznesením č. 1321 zo 17. februára 2009 a rozhodla, že ide o medzinárodnú zmluvu podľa čl. 7 ods. 5 Ústavy Slovenskej republiky, ktorá má prednosť pred zákonmi.

8) Charta je právne záväzný dokument (pripojený ako príloha Lisabonskej zmluvy), ktorý musia po úspešnej ratifikácii Lisabonskej zmluvy rešpektovať všetky európske inštitúcie, orgány i členské krajiny, ktoré sa riadia právom Spoločenstiev.

V júni 1996 sa v Istanbule (Turecko) konala II. celosvetová Konferencia OSN o ľudských sídlach HABITAT II.[9] Na konferencii sa schválili záväzné dokumenty, ako Istanbulská deklarácia o ľudských sídlach a Agenda Habitat (globálny akčný plán). V Istanbulskej deklarácii o ľudských sídlach sa v Čl.9 hovorí: „Budeme pracovať na rozšírení ponuky finančne dostupného bývania tým, že umožníme trhu, aby sa správal efektívne spôsobom zodpovedajúcim sociálnym a enviromentálnym požiadavkám, zlepšujúc prístup k pozemkom a úverom a pomáhajúc tým, ktorí nie sú schopní podieľať sa na trhu s bytmi.“ Z agendy Habitat II. je dôležité spomenúť Kap.III, časť A: Primerané bývanie pre všetkých, kde sa v ods. (h) hovorí: „Zvyšovať ponuky primeraného bývania ..... vrátane ponuky dostupných nájomných, komunálnych a iných bytov pomocou partnerstva medzi verejnými, súkromnými a komunálnymi iniciatívami..“ (Dokumenty konferencie OSN, 1996).

Bývanie na Slovensku (nielen) ako problém v trhovej ekonomike?

Keďže v podmienkach trhovej ekonomiky sa zodpovednosť za obstaranie vlastného bývania prenáša na občana, podstatou všetkých týchto dokumentov je, aby štát a obec vytvorili tím ľuďom, ktorí nie sú schopní samy si zaobstarať primerané bývanie vhodné podmienky na jeho zabezpečenie. Štát tak musí vytvárať ekonomické a legislatívne nástroje pre rozvoj bývania, nástroje na dostupnosť bývania pre všetkých, hlavne však pre tie skupiny obyvateľstva ktoré si nie sú schopné samy obstarať primerané bývanie (výstavba obecných nájomných bytov, regulované nájomné, príspevok na bývanie) a tým, v budúcnosti, zabrániť nadmernému rastu urbánnej roztrieštenosti, ktoré by viedli k sociálnej exklúzii (vylúčeniu?) najmä chudobných, starších a zdravotne znevýhodnených občanov.(Končeková, 2008) v zmysle platnej definície: Sociálne bývanie je bývanie obstarané s použitím verejných prostriedkov určené na primerané a ľudsky dôstojné bývanie fyzických osôb, ktoré si nemôžu obstarať bývanie vlastným pričinením a spĺňajú podmienky podľa tohto zákona. Sociálne bývanie je aj bývanie alebo ubytovanie financované s použitím verejných prostriedkov a poskytované v rámci starostlivosti podľa osobitných predpisov. (Zákon 443/2010 Z.z.. o dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní, §21, odsek1).

Z hľadiska budúceho vývoja sídiel sú stále dôležitejšie otázky sociálnej udržateľnosti a dostávajú sa na rovnakú úroveň ako ekologické či ekonomické ciele udržateľnosti. Sociálna udržateľnosť ako sociálne prístupné mesto nie je definovaná len ako suma kvantitatívnych požiadaviek, ale ako predmet intenzívnej prípravy celého bloku bývania spolu s kvalitatívnymi požiadavkami. Ako spomínajú aj autori knihy Sociopolis –projekt mesta budúcnosti (Sociopolis, Project for a City of the Future), a tiež aj štúdia realizovaná švajčiarskym inštitútom bývania (BWO) s názvom „sociálny rozmer udržateľnosti obytných štvrtí“: pri plánovaní nových obytných štvrtí si treba zadefinovať „sociálny rozmer udržateľnosti obytných štvrtí“ ako aj jasné ciele sociálneho aspektu bývania. Sociálnu interakciu medzi obyvateľmi je možné podporovať na architektonickej úrovni uplatňovaním nových typologických foriem rodinných a bytových domov, ktoré reagujú na zmenenú sociálnu štruktúru rodín, ako i spôsob života. Na urbanistickej úrovni podporuje sociálne kontakty kvalitné verejné a poloverejné obytné prostredie, ktoré je orientované na integráciu širšej škály sociálnych skupín obyvateľov v jednom obytnom súbore. Sociálnou úlohou bývania je podporovať kvalitné bývanie pre všetkých - so splnením podmienok bezpečnosti, udržateľnosti, tvorby inkluzívneho a bezbariérového prostredia (Končeková, 2008), podpora štátu v záujme najširšieho uspokojenia práva človeka na bývanie.

3 ZÁVER

V súčasnosti si solventná vrstva obyvateľstva svoje bytové potreby zabezpečí sama, ale na rad prichádzajú obyvatelia nižších príjmových skupín, ďalej špecifické skupiny ako mladí ľudia, starší a hendikepovaní ľudia, pre ktorých je aplikácia tejto filozofie bytu základnou existenčnou potrebou. Je veľmi ťažké čokoľvek predpovedať. Netrúfam si byť prognostikom. Až čas ukáže, aké nové hodnoty ktoré teraz nepoznáme, objaví v sebe život v budúcnosti. Ale na druhej strane sa nesmieme báť robiť niečo nové, úplne iné. Nový spôsob vnímania života ľudí je podkladom pre budúcu originalitu. Pokúsme sa v treťom tisícročí prehodnotiť vzťah sociálne odkázanej vrstvy obyvateľstva k životu a ilustrovať ho práve architektúrou.

9) Konferencia Habitat sa konala vo Vancouvri v roku 1976, Habitat II v Istanbule v roku 1996. Bola celosvetovou výzvou k aktivite na všetkých úrovniach s potrebou zlepšiť kvalitu ľudských sídiel. Cieľom Habitatu II. boli témy „Adekvátne bývanie pre všetkých“ a „Trvalo udržateľný rozvoj ľudských sídiel v urbanizovanom svete“. Na základe týchto medzinárodných dokumentov bol aktualizovaný aj Národný akčný plán rozvoja osídlenia a bývania Slovenskej republiky.

CITOVANÉ DIELA

Giddens, A. P. (2013). Sociologie. Praha: Argo.

Kusá, Z. (2013). Je sociálne bývanie na Slovensku sociálne? Ľudia bez domova 2013 „Rozvoj potenciálu človeka bez domova“. Beladice: Notabene.

Končeková, D. Design for real needs and life, In: Tourism for all, 1. part . Lectures, Bratislava: FA STU, CEDA, 2008. pp. 65 ISBN 978-80-969981-6-6,

Sepeši, P. (2011). http://www.ucps.sk/Vseobecna_deklaracia_ludskych_prav. Cit. 07. 08 2013

Tóthová, Zuzana: Socializácia verejných priestorov. In: Študentské mestské zásahy a vízie - Devínska Nová Ves. - Bratislava : Slovenská technická univerzita v Bratislave, 2012. - ISBN 978-80-227-3657-2. - S. 7

LITERATÚRA

[1] BACOVÁ, A., LOVICH, P., MIKUŠKOVÁ, D.: Architektonické vízie mesta Galanta. Teória -projekty. STU Bratislava 2012. ISBN: 978-80-227-3807-1

[2] Európska sociálna charta (revidovaná), Rada Európy, Štrasburg 1996, odbor záležitostí Európskej únie a medzinárodnej spolupráce Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky Bratislava, 31. januára 2008, dostupné na internete: www.employment.gov.sk/europska-socialna-charta--re.pdf /08/2013/

[3] GIDDENS, A. P. (2013). Sociologie. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-0807-1

[4] http://www.bwo.admin.ch/ 24.08.2012

[5] http://www.socialnapolitika.eu/ dostupné na internete: /08/2013/

[6] KOL: Sociopolis, Actar 2004, ISBN/ISSN: 8495951835

[7] KUSÁ, Z. (2013). Je sociálne bývanie na Slovensku sociálne? Ľudia bez domova 2013 „Rozvoj potenciálu človeka bez domova“. Beladice: Notabene.

[8] Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, 1966 , vyhláška č. 120/1976 Zb. o Medzinárodnom pakte o občianskych a politických právach a Medzinárodnom pakte o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, http://www.unhcr-centraleurope.org/sk/pdf/zdroje/pravne-materialy/medzinarodne-utecenecke-pravo/medzinarodny-pakt-o-hospodarskych-socialnych-a-kulturnych-pravach.html

[9] Novela zákona č. 443/2010 Z. z. o dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní (15. mája 2013)

[10] SEPEŠI, P.:Všeobecná deklarácia ľudských práv. dostupné na internete: http://www.ucps.sk/Vseobecna_deklaracia_ludskych_prav, 07.08.2013

[11] Sociálna charta na prvý pohľad, Department of the European Social Charter Directorate General of Human Rights and Legal Affairs Council of Europe 2007, dostupné na internete: http://www.radaeuropy.sk/informacne-stredisko/aktivity/ /08/2013/

[12] Zákon č. 443/2010 Z. z. o dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní v znení zákona č. 134/2013 Z. z.

Ing. arch. Dagmar Mikušková, PhD.

Fakulta architektúry STU Bratislava

Nám. slobody 19, 812 45 Bratislava

dagmar.mikuskova@stuba.sk

MESTSKÝ HOTEL V KONTEXTE NOVÝCH STRATÉGIÍ A TYPOLÓGIE

URBAN HOTEL IN THE CONTEXT OF NEW STRATEGIES AND TYPOLOGY

ZUZANA TÓTHOVÁ

Abstrakt

Počas 19. storočia boli obchodní cestujúci dominujúcou klientelou využívajúcou väčšinu izieb veľkých metropolitných hotelov. Začiatkom 20. storočia sa objavili prvé národné hotelové reťazce v USA, čo išlo ruka v ruke so štandardizáciou. Avšak štandardizácia a zábezpeky značky viedli k vzniku určitej druhej kultúrnej úrovne, ktorá má obrovský vplyv na dnešnú hotelovú architektúru. Súčasne s narastajúcou homogenizáciou metropolitného prostredia začal prevládať kult jednotlivca.

Abstract

During the 19th century the traveling salesmen dominated the clientele, consistently taking up the majority of rooms in larger metropolitan hotels. National chains were already appearing in the first half of the 20th century, which went hand in hand with standardization. However the standardization and advances of the chain created a duplicitous cultural landscape which was to have an enormous effect on contemporary hotel architecture. Along with the increasing homogenization of metropolitan environment began to dominate the cult of the individual.

1 ÚVOD

V súčasnosti „zahusťovanie a revitalizácie mestských centier, nedostatok priestoru a stúpajúca hodnota stavebných pozemkov vyvolávajú proces zlučovania foriem a štruktúr nezlučiteľných programov v jednej štruktúre.“ (Selcová 2013:21) Z hľadiska budúceho vývoja je v týchto súvislostiach perspektíva mestských hotelov vo využití kapacít a blízkosti objektov nových úspešných polyfunkčných, obchodno-spoločenských a voľno časových centier, ktoré preberajú najmä neubytovanú - pasantnú klientelu hotelov, a tým sa samotným hotelom stávajú veľmi silnou konkurenciou. Jedna z možností je teda tá, že sa hotel stane súčasťou takéhoto centra.

Pre hotelierstvo to znamená prehodnotenie existujúceho stavu v záujme zachovania konkurencieschopnosti. Zmena spoločenských pomerov znamená aj významnú zmenu v obsahu a vybavenosti mestského hotela súčasne s orientáciou na turistov a obchodných návštevníkov a súčasne aj s rastom životnej úrovne. Ďalším faktom je, že aj architektúra hotelov prechádza „procesom transformácie zahŕňajúcej otázky vo vzťahu k energii a udržateľnosti, ktoré neboli vždy súčasťou stavebného priemyslu.“ (Mikušková 2013:42)

Obr.1: AIK Ivan Kubík : Obchodné centrum Centrál, Bratislava

2 MESTSKÝ HOTEL

Návrh týmto spôsobom determinovaných hotelových konceptov je možné sledovať v rámci mestských hotelov v dvoch polohách, a to hoteloch centrálnych mestských zón a hoteloch v okrajových polohách miest:

2.1 Downtown hotely

Termín mestský hotel vychádza zo špecifickej lokalizácie a väzby na mestské prostredie. Downtown hotely sa tradične nachádzajú v najlukratívnejších polohách centier miest . „Poloha je všetko“, znelo už heslo zakladateľa rovnomennej hotelovej siete Conrada HILTONA. [Keck: 2004] Sú spravidla zamerané na klientelu s krátkodobým pobytom (biznis, poznávacie zájazdy,...). Predovšetkým v USA bol hotel vždy – pri nedostatku iných zariadení – miestom obchodných, spoločenských a politických podujatí. Hotely hrajú v Amerike na rozdiel od Európy živšiu úlohu v spoločenskom živote mesta a ich kvalita odzrkadľuje obraz jednotlivých miest. Tak napríklad hotely Johna Portmana urobili z pôvodne tichej Atlanty jedno z najdôležitejších kongresových miest v USA. **2.2 Suburbánne hotely**

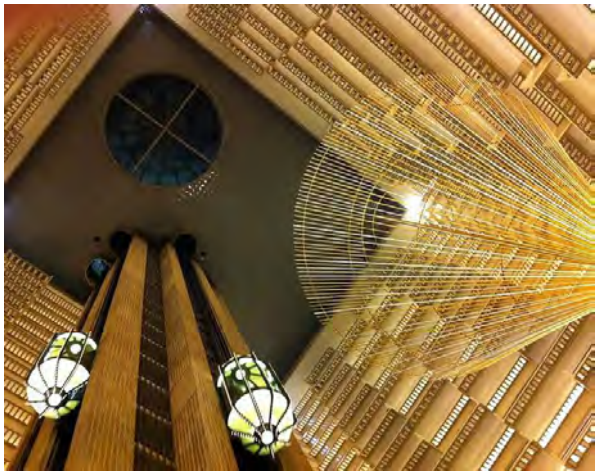

Obr.2 : John Portman : Hotel Hyatt Regency, Atlanta, USA

Doslovne preložené by sme ich mohli označiť ako „hotely na okraji mesta“. Medzi suburbánne hotely patria tie, ktoré celkom nezapadajú do schémy „platne, veže, haly“. Spoločnú majú polohu mimo centra mesta a ich menší výškový rozmer. Ich využitie je podobné downtown hotelu, charakteristická je pre nich však skôr plošná, rozvoľnená organizácia priestorov, v čom pripomínajú skôr pobytové rekreačné hotely. Príčinu ich vzniku je možné odvodiť od decentralizácie rozvojov miest a budovania biznis parkov a nákupných centier mimo preplnených, dopravne ťažko dostupných centier miest. Prednosťou týchto hotelov je aj nižšia cena pozemkov, čo sa odráža aj v cene ubytovania.

Do tejto skupiny je možno zaradiť aj letiskové hotely a hotely nákupných centier¬, ako novodobého fenoménu. Začiatok prejavu posunu od trhovej ekonomiky ku konzumnej kultúre, sa začal prejavovať od začiatku hlavne v zariadeniach masovej spotreby, čo boli v prvom rade obchodné domy. V amerických mestách mal práve obchodný dom, či nákupné centrum v rozptýlenej predmestskej zástavbe pri snahe formovania verejného priestoru a vnesenia mestských funkcií do okrajových častí miest, nahrádzať chýbajúce tradičné verejné priestory. „Nákupné centrum a jeho špecifická podoba shopping mallu, ako sa vyvinula v USA a dnes sa presadzuje po celom svete, je jedným z najvýraznejších symptómov tohto posunu.“ [Kratochvíl 2012:13] Posunu k napodobeniu jediného prvku, ktoré predmestie postrádalo, a to mesta. Začleňovanie stále nových aktivít a funkcií predĺžilo prevádzkovú dobu nákupných centier na 24 hodín a preto postupne začlenili aj funkciu prechodného bývania.[1)]

1) West Edmonton Mall je podľa Guinnessovej knihy rekordov najväčším nákupným centrom na svete. Je väčší ako 100 futbalových štadiónov. Okrem 800 obchodov, 11 obchodných domov a 110 reštaurácií obsahuje aj hokejový štadión regulárnych rozmerov, hotel s 360 izbami, jazero, ekumenickú kaplnku, 20 kín a 13 nočných klubov.

Obr.3: Hotel Gate One, atelier GFI, Bratislava

3 NOVÉ STRATÉGIE

„Nikto viac nemá chuť na klasické, alebo takzvané internacionálne hotely: hotel znamená spať a v priebehu pol hodiny sa cítiť ako doma.“

Jean Nouvel

Pred asi tridsiatimi rokmi sa začala etablovať nová generácia hotelov, ktorá zastávala opačné stanovisko ako konvenčné objekty hotelových reťazcov. „Masovosť hotelových prevádzok počas cestovného boomu v 60 –tych a 70-tych rokoch viedla k banalizácii a trivializácii hotelierstva strednej triedy, ktoré bolo redukované prevažne len na základné potreby - spanie, očista tela a stravovanie.“ (Watson: 2005) Hotel stratil ten význam, ktorý mali hotelové paláce obdobia Belle Epoque. Priepasť medzi nimi a kvantitou uniformovaných hotelov sa zväčšovala. Impozantné príklady nových hotelov stále viac preháňali štandardizáciu. A práve uzavretie tejto diery sa stalo kreatívnou výzvou nielen pre architektov a dizajnérov, ale aj marketingovým nástrojom vynaliezavých hoteliérov. Podľa Hubertusa : „V polovici 80. rokov, priniesol trend vstupu do „stuhnutého“ hotelového priemyslu zmeny - v roku 1984 Ian Schrager otvoril v Manhattane „Morgans“ s veľmi výrazným zariadením, prostredníctvom ktorého parížsky dizajnér Andrew Putman nastavuje nové štandardy.“ [Hubertus, 2007] Tu niekde sa zrodila myšlienka dizajnového hotela. Spoločná charakteristika tejto novej hotelovej generácie spočíva práve v tom, že v zásade majú veľmi málo spoločného, všetky sú však protipólom anonymného hotelového stroja. Práve rozdielnosť a individualita sa stáva znakom kvality. Toto je jedna z možných stratégií hotelového marketingu, ktorá vedie k zmenám hotelovej typológie.

Prevažne ide o malé (menej ako 100 izieb), nezávislé (neprislúchajúce žiadnemu reťazcu) hotely, často rodinné podniky a stavby jednotlivých podnikateľov. Sú

2) Štandard - dosiahnutá, ustálená, bežná úroveň (podľa Slovníka cudzích slov)

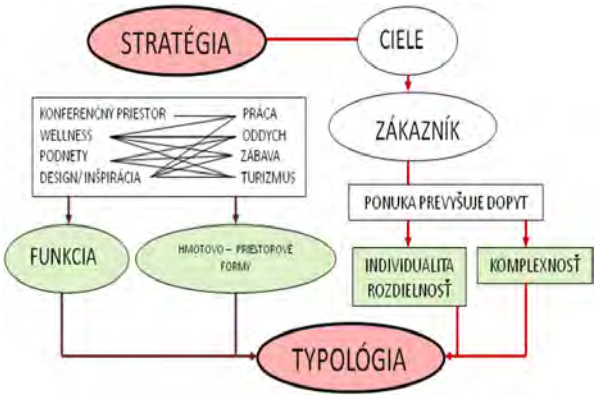

Obr.4: Schéma možných vplyvov stratégií hotelového marketingu na typológiu mestského hotela, zdroj: autor

súčasťou vyššej cenovej kategórie, ale nie nutne luxusnej triedy. Dochádza k reinterpretácii cestovania a cestovanie už nekončí pred hotelom, ale malo by zodpovedajúco pokračovať aj v hoteli . Koncept sa venuje polohe, histórii a jedinečnosti miesta, životného prostredia. Často vidieť snahu vrátiť miestam ich identitu, ktorá bola predtým zahalená legendami cestovania a luxusu.

Hotelové koncepty sú často tvorené v protikladoch. Niektoré koncepty sú zamerané na prebudenie zvedavosti, vsádzajú na nečakané a prekvapujúce v priestorovom zážitku. „Tvorivý repertoár siaha pritom od sparťanskej jednoduchosti (luxus jednoduchého) až po teatrálny dekorativizmus, avšak nikdy nie v zmysle „zriedeného“ funkcionalizmu alebo dokonca v zmysle falošného vzhľadu historizmu“. [Keck: 1998]

Je tu snaha dať hotelom atmosféru nielen imidž. Miesto corporate identity nastupuje originalita a individualita. Jedná sa o individuálne hotely pre individuálne nároky. Často sa jedná o nové definovanie pojmov ako je luxus, pohodlie a služby, oslobodené od bežného klišé.

4 FUNKCIA AŠTANDARDY HOTELOVÉHO PROGRAMU

Aj keď determinantov hotelových konceptov a realizácií je viac, štandard je jedným z kritérií, ktoré najviac zaujímajú zákazníka.[2)] Štandard chápaný v zmysle úrovne a rozsahu ponúkaných služieb, či už vlastných, alebo ako súčasť komplexu. Vo vzťahu k aktuálnej hotelovej produkcii môžeme z hľadiska štandardu hotelového programu, t.j. rozsahu služieb, deliť mestské hotely na tri základné typy:

- Štandardný typ – hotel so základnými funkciami ubytovania a stravovania
- Komplexný typ – hotel, ktorý poskytuje zvýšený rozsah doplnkových služieb rôzneho zamerania
- Urbánny hybrid – hotel ako súčasť mixed – use komplexu,

Moderný mestský hotel by mal vyhovovať obchodným cestujúcim, účastníkom konferencií či prázdninovým hosťom, bez ohľadu na to, v akej polohe sa nachádza. Architektúra, prostredie, moderné konferenčné a seminárne miestnosti, wellness zóny a multikultúrna atmosféra dodá hotelu možnosť pružne reagovať na zvýšené požiadavky klientov, čo pri monofunkčnom charaktere nie je možné. Komplexnosť poskytovaných služieb hotelových zariadení patrí medzi hlavné trendy v dopyte cestovného ruchu. V súčasnosti už zďaleka nepostačuje poskytovať návštevníkom tzv. základné služby(ubytovanie a stravovanie). Čoraz väčší dôraz sa kladie na tzv. doplnkové služby. Okrem konferenčných miestností sú to najčastejšie „zariadenia, v ktorých sú

Obr.5: Central de Arquitectura, Héctor Galvan : Hotel Basico, Mexiko

Obr.6: Central de Arquitectura, Héctor Galvan : Hotel Basico, Mexiko

Obr.7: Central de Arquitectura, Héctor Galvan : Hotel Basico, Mexiko

vytvorené podmienky pre športové, rekreačné, relaxačné a zábavné aktivity návštevníkov.“ (Končeková: 2011) Komplexnosť zariadení cestovného ruchu

- zvyšuje spokojnosť návštevníkov
- generuje dodatočné zisky z prevádzky širokého spektra ďalších zariadení poskytujúcich hlavne doplnkové služby.
- Každá odlišnosť predurčuje hotel na úspech. Znamená niečo navyše, čo hosť neočakával a práve preto sa tam rád znova vráti.

Viac ako kedykoľvek predtým sú v hoteloch spracovávané dôležité projekty a úlohy. Pracovným prostredím sa dnes stáva každé miesto, kde je možnosť otvoriť notebook. Vedie to k tomu, že stále viac a viac mestských hotelov sa musí rozhodnúť, či chcú byť súčasťou tohto zosieťovaného systému, ktorý sa nazýva podnikanie (ekonómia, hospodárstvo) alebo sa vedome postaviť do opozície a byť pripravený pre tých, ktorý potrebujú vypnúť.

To znamená byť tzv. online t.j. v prúde súčasnej ekonomiky založenej na priestoroch pracovných stretnutí a inšpirácie, v sieti každodenného života a technológie, alebo zostať offline, t.j. vedome postavený do opozície, zostať “nezosieťovaný“ = „time – out“ a mať okno s výhľadom, namiesto Windows s pohľadom dnu.

Obr. 8: Legorreta+ Legorreta: Hotel la Purificadora, Puebla

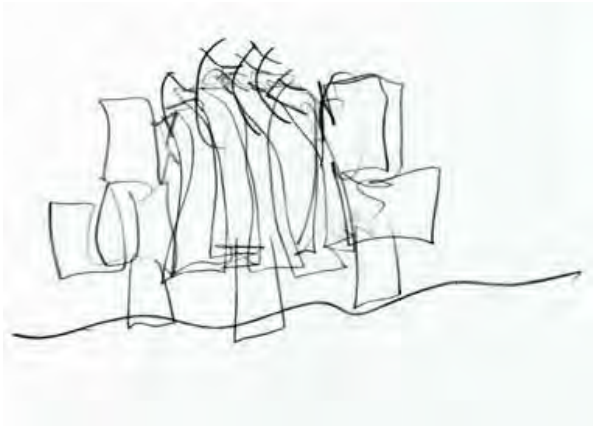

Obr. 9: Frank O.Gehry: Hotel Marques De Riscal, Elciego, Spain

5 HMOTOVO – PRIESTOROVÉ FORMY

V súčasnosti sa kompatibilita funkcií hotela dosahuje ich integráciou v rôznych podlažiach hotela, nielen v parteri a za pomoci vertikálnych a horizontálnych komunikácií sa vytvorí živá štruktúra hotela. To je možné dosiahnuť ako v kompaktnej hmote mestského downtown hotela, tak aj v rôznorodej hmotovej kompozícií suburbánneho hotela, samozrejme vždy s dodržaním optimálnej orientácie hotelových izieb a vhodnej nadväznosti jednotlivých funkčno-prevádzkových celkov hotela. Parter napriek tomu spája všetky funkcie do jedného celku. Jeho línie by mali vymedziť základné zóny – nástupnú s väzbou na ulicu a parkovisko a re-

Obr.10: Frank O.Gehry: Hotel Marques De Riscal, Elciego, Spain

laxačno-pobytovú s kontaktom na rekreačnú časť exteriéru. (Obr. 9, 10: Frank O.Gehry: Hotel Marques De Riscal, Elciego, Spain)

6 ZÁVER

Stratégie hotelového marketingu sa v zásade môžu uberať dvoma smermi. Buď je to cesta rozdielnosti a individuality, ktorá však bez podpory komplexnosti poskytovaných služieb nebude dlhodobo účinná. Druhá možnosť je polyfunkčné riešenie prevádzky, ktoré svojou intenzitou stiera rozdiely v rámci zaradenia hotelového zariadenia do jednotlivých kategórií určených vyhláškou. Často bývame svedkami, že najmä staršie hotely, ktoré v minulosti hrdo vítali známe osobnosti, dnes takmer zívajú prázdnotou. Dôvod je jednoduchý: majú väčšinou monofunkčný charakter a nedokážu pružne reagovať na stále sa zvyšujúce požiadavky klientov.

Trendy v oblasti cestovného ruchu dnes korelujú v pohybe medzi domovom a prácou. V nervovej sieti ekonomickej spoločnosti sú preto hotely jedny z hlavných uzlov a ako uzlové sa preto musia správať.

LITERATÚRA

SELCOVÁ, Ľubica. 2013. Bývanie v hybridných domoch, In Eurostav. Bratislava. roč. 19, č. 1-2. SSN 1335-1249, s. 20-23

FERIANC, Dušan: Názory na lokalizáciu a funkčné zmeny v tvorbe mestských hotelov na Slovensku, in.Mestský hotel, Zborník z prednášok medzinárodného odborného seminára.1st ed. Bratislava: STU, 2003. ISBN 80-227-2186-7.

KECK, Herbert : Hotels.Stadthotels. Institut für Wohnbau, TU Wien, 2004

WATSON, Howard: Hotel Revolution. Chichester : Wiley-Academy, 2005.

KECK, Herbert: Das Hotelzimmer, Entwicklungen und tendenzen. Forschungsarbeit, Institut für Wohnbau, TU Wien, 1998

DULLA, Matúš, MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: Architektúra Slovenska v 20.storočí, 1st ed., Bratislava, vydavatelstvo Slovart, 2002, str.213 – 214. ISBN 80-7145-684-5

BARTSCHI, Hans-Peter .Industrialisierung, Eisenbahnschlachten und Städtebau, Basel: Birkhäuser. 1983. 528 s. ISBN 3-7643-1312-9

RUTES Walter , PENNER Richard , ADAMS Lawrence: Hotel Design, Planning and Development, Architectural Press, 2001. ISBN 9780750646079

PATÚŠ, Peter: Projektová výstavba zariadení cestovného ruchu, [online] Vydavateľstvo EUROSTAV, s. r.o.¬ 2009 [cit. 2012-04-23]. URL: <http://www.4-construction.com/sk/clanok/projektova-vystavba-zariadeni-cestovneho-ruchu/>

HUBERTUS Adam: Strategies and Typologies in Hotel Design. In: DETAIL, Review of Architecture and Construction Details, 3/2007, Concept : Hotel Design, s.172

KONČEKOVÁ, Danica: Wellness na Podpoľaní. In: Vízie mesta Detva. Bratislava : STU v Bratislave, 2011. - ISBN 978-80-227-3541-4 MIKUŠKOVÁ, Dagmar: Nové impulzy v architektúre sociálneho bývania..

In: Fenomén bývania v kontexte architektúry 21.storočia: Zborník z vedeckejkonferencie s medzinárodnou účasťou. - Bratislava : STU v Bratislave, 2013. ISBN 978-80-227-3930-6. S. 42-44

ZDROJE OBRÁZKOV

Obr. 1 AIK Ivan Kubík : Obchodné centrum Centrál, Bratislava [cit. 2013-01-13]. Dostupné na URL< http://www.arch.sk/files/obsahy/full/central-3_aoEgZ.jpg >

Obr. 2 John Portman : Hotel Hyatt Regency, Atlanta, USA [cit. 2013-01-16]. Dostupné na URL http://www.invisiblethemepark.com/2011/04/hyatt-regency-atlanta-and-jim-morrison/

Obr. 3 Atelier GFI : Hotel Gate One, Bratislava [cit.2013 – 22 08]. Dostupné na URL http://www.eduworld.sk/sk/nh-gate-one--hotel!zid=960

Obr. 5,6,7 Central de Arquitectura, Héctor Galvan : Hotel Basico, Mexiko [cit. 2013-1-24]. Dostupné na URL < http://trendland.com/hotel-basico/ >

Obr. 8 Legorreta + Legorreta: Hotel la Purificadora, Puebla [cit. 2013-01-16]. Dostupné na U URL<http://www.mexican--architects.com/en/projects/project-review-detail/27117_la_purificadora_hotel_puebla >

Obr. 9,10 Frank O.Gehry: Hotel Marques De Riscal, Elciego, Spain [cit. 2012-11-16]. Dostupné na URL< http://www.arcspace.com/features/gehry-partners-llp/hotel-marques-de-riscal/ >

Ing.arch. Zuzana Tóthová, PhD.

Fakulta architektúry STU, Ústav architektúry obytných budov

Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava, Slovensko

zuzana.tothova@stuba.sk

MODERNÍ TRENDY V NAVRHOVÁNÍ PEDAGOGICKÝCH OBJEKTŮ ZÁKLADNÍHO ŠKOLSTVÍ

MODERN ARCHITECTURAL SUPPORT OF NEW EDUCATIONAL TRENDS IN FIELD OF PRIMARY SCHOOLS BUILT ENVIROMENT

DANICA KONČEKOVÁ

Abstrakt

Problematika výchovy a vzdelávania rozhodujúcim spôsobom ovplyvňuje kvalitu života a hodnotovú orientáciu členov spoločnosti, ako aj sociálny a hospodársky rozvoj krajiny. Z tohto dôvodu je príspevok medzinárodnej vedeckej konferencie zameraný na problematiku tvorby výchovno-vzdelávacích zariadení s kvalitnou architektonickou podporou aktuálne reagujúcou najmä na nové trendy vo výchovno-vzdelávacej oblasti, s vhodnou technicko-materiálnou podporou pedagogických procesov a s ekonomickými predpokladmi, prispieva k výchove osobnosti každého človeka i celej spoločnosti a má dopad na ich životnú úroveň.

Abstract

The issue of education critically affects the quality of life and value ranking of society orientation as well as social and economical development of the whole country. Due to this reason the contribution of the international conference focused on the implementation of educational facilities with appropriate architectural solution following the new trends in the field of education, with respect to technical and financial support of teaching process, highly contribute to the person and whole society education and has deep impact on its living standard.

Problematika výchovy a vzdelávania rozhodujúcim spôsobom ovplyvňuje kvalitu života aj hodnotovú orientáciu všetkých členov spoločnosti, konkurencieschopnosť, sociálny a hospodársky rozvoj krajiny. Je veľmi dôležitá pre zachovanie kultúry ako i budúcnosti národa. Z celosvetového hľadiska alarmujúce negatívne ukazovatele vyplývajúce z výsledkov hodnotiacich testov študentov a žiakov, ich následného dopadu na hospodárske výsledky krajín, požadujú dôkladnú reorganizáciu školstva ako aj vzdelávacieho - pracovného prostredia školských stavieb. Poukazujú na nutnosť zabezpečenia potrebných zdrojov a na prijatie opatrení slúžiacich k zabezpečeniu vitálnych funkcií vzdelávacieho systému pre najbližších 10-20 rokov, ktoré vychádzajú z nutnosti premeny výchovy a vzdelávania, ako aj vytvoreniu nových koncepčných prístupov v tvorbe škôl a školských zariadení. Hlavnou motiváciou je podchytiť individualitu jedinca, jeho schopnosti. Snahou je vytvárať prostredie pre aktívne zapájanie sa žiaka do výchovno-vzdelávacieho procesu, pre jeho rozvoj iniciatívy a samostatnosti s prihliadnutím na povahové vlastnosti žiaka.

Tradičné školské zariadenia sú často charakteristické dlhými chodbami s množstvom dverí do jednotlivých učební. V princípe používajú rovnaký opakujúci sa druh tried - učebne, pre takmer rovnaký počet žiakov, kde dodnes prebieha vyučovací proces uniformným spôsobom. Ich dispozičné riešenia a typologické zásady tvorby vychádzajú z tradičnej formy výučby. Tá je postavená na prednese problematiky učiteľom, zapisovaním si poznámok žiakom a individuálnym memorovaním. Ide o opakujúce sa rutinné činnosti, ktoré často viedli a vedú užívateľov k nezáujmu o vzdelávanie, nepodporujú individuálne schopnosti žiakov a absentuje napojenie na prax.

V súčasnosti požadovaná diferenciácia výučby kladie nároky na vytvorenie rôznych veľkostných druhov priestorov s rôznou atmosférou a s možnosťou ich prekonfigurovania v závislosti od aktuálnych požiadaviek. Nové znalosti majú žiaci získavať nie memorovaním, ale prostredníctvom účasti na rôznych projektoch, diskusiách. Práca žiaka je interaktívna, má byť vykonávaná na báze spolupráce, prioritne v skupinách, pod dohľadom učiteľa alebo i bez neho, v priestoroch školy ako i mimo nich, napr. v exteriéri budovy, v prírode, v knižnici, v galérii. Základný výučbový priestor mení svoj charakter na polyfunkčný a v niektorých prípadoch až na veľkopriestor s variabilne diferencovanými zónami rôznych veľkostí s potrebným flexibilným vybavením zameraným na skupinovú výučbu (Hellerup Schole, Kodaň, Dánsko). Vznikajú pohodlné priestory rôznej veľkosti, tvaru, s rozmanitým vybavením určené pre štúdium, prezentáciu, sústredenie, oddych a relax... Súčasní žiaci apelujú na vytvorenie nového sociálneho prostredia, ktoré by im poskytovalo veľa príležitostí a súčasne umožňovalo

Tab. 1: Porovnanie tradičnej školy s modernou školou 21.storočia (zdroj: autor)

problematika tradičnej školy 20. storočia	**nové trendy uplatňované pri navrhovaní priestorov škôl**
dominantná pozícia učiteľa , je centrom pozornosti	centrom pozornosti sa stáva žiak
zameraná na výučbu triedy	zameraná na výučbu jedinca
frontálny typ výučby	variabilné usporiadanie priestoru prispôsobenie sa požiadavkám výučby a žiakom („learning by doing“
nevhodne navrhnuté, resp. absentujúce priestory pre potreby komunikácie, spolupráce ako i individuálnej práce	vytvorenie priestorov pre potreby komunikácie, spolupráce ako i individuálnej práce
obmedzená podpora technológií a vybavenia	výrazná podpora technológií a vybavenia
rigidná konštrukcia často s nízkou schopnosťou variability, flexibility	nosný konštrukčný systém s variabilnými priečkami umožňuje flexibilné a variabilné riešenia priestoru v závislosti od požiadaviek
zabezpečená denná starostlivosť	zabezpečená celodenná starostlivosť

požadované obmedzenia. Vyžadujú fyzickú interakciu s rovesníkmi, učiteľmi, spoločnosťou, ale aj využitie inovatívnych technológií, ktoré im pomáha, v rámci učebného prostredia, nielen absorbovať poznatky, ale si ich aj overovať a skúmať. (Napr. množstvo zaujímavých realizácií je v oblasti objektov školských stavieb, s integráciou solárnych systémov – fotovoltiky - v rôznej podobe, kde takáto aplikácia má aj druhotnú, v budúcnosti isto zhodnotiteľnú, funkciu – didaktickú. Enviromentálne cítenie sa k detskému užívateľovi takto dostáva nenásilnou cestou a stáva sa štandardnou súčasťou jeho života. Deti sa učia o nových technológiách, ktoré si môžu preveriť na mieste.[1]) Do popredia sa dostáva dôraz na uplatňovanie nových pedagogických metód, diferenciáciu a individuálny prístup pedagógov k žiakom, využívanie didaktických pomôcok, techniky. Význam vzdelania,

Obr. 1 Schéma prístupu k riešeniu problému v modernom školskom systéme (zdroj: autor)

využívanie nových foriem prezentácie, modernej techniky sa prehlbuje a tým rastú aj nároky na architektonické riešenia edukačných zariadení a ich vybavenie. Zariadenia sú variabilné, flexibilné, bezpečné, riešené podľa požiadaviek sociálnej, ekonomickej a ekologickej udržateľnosti, prístupné pre všetkých užívateľov. Architektúra súčasnosti a budúcnosti musí byť rozhodne radikálne iná, s pozitívnym prístupom k životnému prostrediu.[2]

Základom pre vytvorenie optimálneho prostredia pre vzdelávanie je aj kladenie dôrazu na vhodné a inšpiratívne interiérové stvárnenie priestorov školy. To napomáha učiteľom a žiakom uplatniť splnenie požiadavky flexibility. Zmenou usporiadania, zmenou vzdialenosti medzi pedagógom a vyučovaným je možné napr. zvýšiť pozornosť a záujem žiakov, prípadne prispôsobovať si hygienické (akustické[1)] a vizuálne) požiadavky v priestore podľa potreby. (Napr. v prípade preslnenia, prehrievania, v prípade iných rušivých vnemov...).

Dôležitým bodom je i zapracovanie správnych konštrukčných, technických, priestorových, psychologických, hygienických a ergonomických nárokov do architektonického a interiérového návrhu školských stavieb. Tu si treba položiť otázku, či môžeme kombinovať tradičné konštrukcie so súčasnými technologickými pokrokmi? Dajú sa tradičné techniky aplikovať do pokročilých digitálnych procesov?[2] V zariadeniach je potrebné dosiahnuť vyššie spomínanú variabilitu, flexibilitu, elasticitu, ale nie na úkor zanedbania primárnych požiadaviek užívateľov. Architektonické koncepty musia reagovať nielen na želania existujúcich užívateľov

1) Podľa Marca Waldeckera, zaoberajúcim sa problematikou školského zariadenia, veľa tradičných učební z dôvodu svojej vybavenosti majú zrozumiteľnosť hovorenej reči 75% alebo menej. To znamená, že žiak s normálnym sluchom môže pochopiť iba 75% z hovoreného slova.

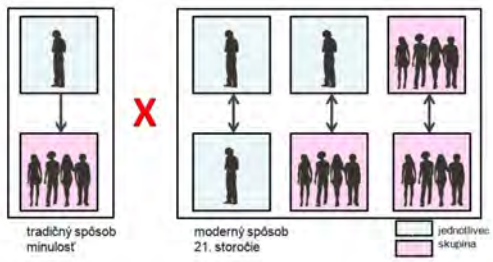

Obr. 2 Rozdiely medzi tradičným a moderným vzdelávaním (zdroj: autor)

(súčasných žiakov, učiteľov a technológií ich pedagogického spolupôsobenia), ale do značnej miery aj na predpokladané možné scenáre a alternatívy ďalšieho vývoja..[3] Pri návrhoch sa vychádza z pôvodných hygienických parametrov, ktoré zabezpečujú vytvorenie vhodných mikroklimatických podmienok pre potreby vzdelávania. V jednotlivých krajinách sa požiadavky navzájom mierne odlišujú, avšak v niektorých prípadoch sa im pripisuje väčšia dôležitosť ako v minulosti. Napr. osvetlenie priestorov denným osvetlením, ako i dostatok prístupu čerstvého vzduchu je spojené s vytvorením vhodného optického prepojenia interiéru s exteriérovým prostredím a s možnosťou jeho priameho napojenia a využívania počas výučby.

Podľa súčasného dopytu spoločnosti je potrebné, tzv. „zdravé fungovanie“ škôl, kedy by si škola svojou širokou ponukou aktivít vedela získať priazeň žiaka, študenta a ich zákonných zástupcov v konkurenčnom prostredí iných škôl, výchovno-vzdelávacích ustanovizniach. Každá škola by mala vedieť okrem základných edukačných aktivít ponúknuť spoločnosťou požadované doplnkové aktivity, služby, mimoškolské, športové, kultúrne aktivity dôležité pre správny rozvoj jedinca. Vzniká dopyt po tzv. „otvorenej škole“ namiesto pôvodného „uzatvoreného modelu“. Zavádzanie novej, tzv. celodennej výchovno-vzdelávacej náplne školy, vplýva na architektonické a dispozično-prevádzkové riešenie zariadenia. Výchovno-vzdelávacie aktivity majú prebiehať počas celého dňa a majú zahŕňať relaxáciu, rekreáciu a teda nielen výchovno-vzdelávacie činnosti počas doobedňajších hodín. Dochádza k synergii vyučovania a celodenného dopytu. T.j. okrem zaužívaného umožňuje žiakom pobyt v bezpečnom prostredí so zmysluplným programom, poskytuje im priestory pre individuálne štúdium, spoločenské, záujmové činnosti, lepšiu sociálnu integráciu, rekreáciu, relaxáciu, šport a iné aktivity až do večerných hodín, podľa záujmu žiaka a jeho rodiča. Škola má napomáhať rozvíjať sociálnu kompetenciu, „prijíma nielen vzdelávaciu funkciu, ale aj výchovnú a sociálnu“ .[4]

Hlavnou ambíciou modernej zdravej školy v demokratickej spoločnosti je aj vytvorenie nediskriminačného prostredia v súlade s princípmi základných ľudských práv, medzi ktoré neodmysliteľne patrí i právo na vzdelanie. Dôraz sa kladie na tvorbu kvalitného inkluzívneho školského prostredia s fokusom na integráciu zdravotne znevýhodnených osôb do edukačného procesu. Najideálnejším spôsobom je navrhnúť areál a objekt výchovno-vzdelávacej inštitúcie podľa zásad Univerzálneho navrhovania s perspektívou sociálne udržateľného rozvoja. Takto je možné vytvoriť prístupné, bezpečné a komfortné prostredie pre všetkých užívateľov vzťahujúce sa na všetky prevádzkové časti a úseky zariadenia, ako i na prístup k informáciám.

Viaceré krajiny sa rozhodli pre zmenu školského systému súvisiace s previazanosťou na nutnú adaptabilitu školských objektov. Svedčia o tom neutíchajúce diskusie na tému školskej reformy. Najväčší rozmach reorganizácie školského systému zaznamenali vo Fínsku, kde okrem reformy vo výchovno-vzdelávacom procese sa štát a spoločnosť rozhodli vytvoriť kultivované a bezpečné priestory pre široké spektrum učebných štýlov.

obr. 4 Priestory základnej školy Remarkables v Queenslande (zdroj: Marina Mathews, Remarkables Primary School)

Ponúkli transformáciu statických priestorov s jasnou hierarchiou na oveľa dynamickejšie a pružnejšie formy výučby Postupné zmeny sa uskutočňujú i vo viacerých krajinách: Dánsku, Švédsku, Anglicku, Švajčiarsku, Austrálii....

Aktuálne je aj na Slovensku záujem o humanizáciu a efektivizáciu konvenčnej formy školského systému.

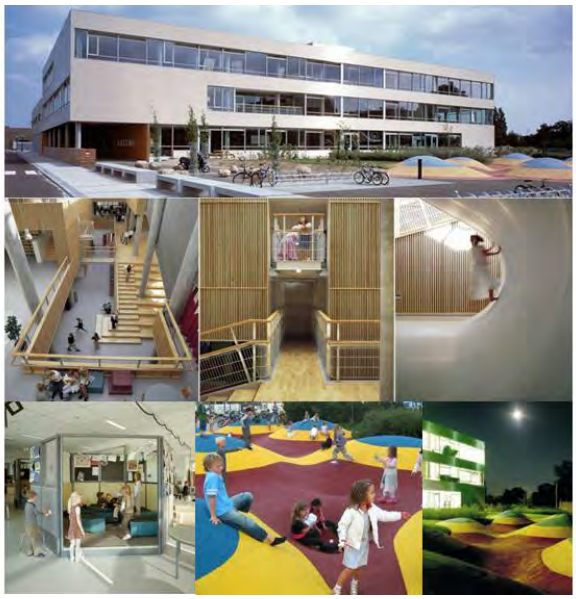

obr. 3 Hellerup základná škola (zdroj: http://www.sj.dk, ARKITEMA architects)

Vznikajú rôzne druhy alternatívnych škôl[2)] , ktoré využívajú rôzne koncepcie a metódy vzdelávania. Všetky nové vzdelávacie formy sú pomenúvané ako alternatívne. Medzi ne patrí aj otvorená škola, otvorené vyučovanie, ktoré sú v zahraničí akceptované a nahrádzajú tradičné spôsoby výučby, stávajú sa vzdelávaním 21. storočia[3)]. Zámerom novej koncepcie vzdelávania pri transformácii školstva je prenos niektorých prvkov alternatívneho vyučovania do tradičnej školy a vzniku inovatívnej školy. [5] Avšak v súčasnosti rozvoju nových foriem vzdelávania v našich podmienkach podľa I. Tureka bránia viaceré bariéry: priestorovo - časové, finančné, vzdelávacie a individuálne.

Výchovno-vzdelávací systém je neustále sa meniaci, dynamický proces, ktorý si vyžaduje permanentné zmeny, na ktoré je potrebné reagovať. Nesmieme zabúdať, že prioritou sú deti a mládež - mladí jedinci, a preto všetky prijaté opatrenia musia byť realizované v ich prospech. Problematika architektonickej tvorby výchovno-vzdelávacích zariadení má medziodborový charakter s veľkým vplyvom na rozvoj osobnosti žiaka/študenta a na celkovú kvalitu vzdelávania. Tento prístup potvrdili i štúdie viacerých zahraničných organizácii zaoberajúcich sa problematikou školských stavieb súčasnosti s výhľadom do budúcnosti (PISA, LOOP, EDEN, FNI a iné). Z toho dôvodu je architekt povinný v spolupráci s ostatnými mimorezortnými odborníkmi, ako aj so žiakmi, rodičmi a pedagógmi, vytvoriť „zdravé“ prostredie, v ktorom mladý človek trávi veľkú časť dňa. Vplyv okolitého prostredia na človeka je všeobecne známy fakt. Organizácia a priebeh vyučovania, vybavenie a zabezpečenie tried, riešenie úpravy exteriérového prostredia školy majú veľký vplyv na sociálne správanie sa žiakov, študentov a na ich študijné výsledky. Pre tvorbu konceptov kvalitných architektonických objektov a areálov edukačných zariadení je nutné pochopiť podstatu problematiky pedagogického procesu a spoločenských zmien.

Škola je miesto, kde žiak/študent trávi dlhé obdobie svojho života v čase najintenzívnejšieho telesného a duševného rozvoja. Napomáha zvyšovať jeho kvalifikáciu a kreovať jeho osobnosť. Pri využití poznatkov z odboru pracovnej psychológie je možné vytvoriť prostredie, ktoré bude učenie výrazne uľahčovať, či stimulovať. Kvalitné, inšpiratívne a podnetné prostredie podporuje školskú a mimoškolskú prácu detí, mládeže, ich rodičov, pedagógov, ostatných zamestnancov, ich výkonnosť, fyzické a psychické zdravie. Umožňuje dosiahnutie vysokých výkonov, vytvára priestor na oddych, budovanie si sociálnych kontaktov, poskytuje dostatok podnetov, uľahčuje prístup k dôležitým aktuálnym informáciám, podporuje učenie kedykoľvek a kdekoľvek. Takto vytvorené prostredie bude vplývať nielen na prítomnosť, ale i na budúcnosť celej spoločnosti. Z toho dôvodu v našich podmienkach tvorba školských zariadení vyžaduje prehodnotenie, ktoré by prispelo k vytvoreniu rôznorodého vzdelávacieho prostredia vyhovujúceho širokej škále užívateľov. A okrem iného ak priestor prestane byť sociálnym priestorom, stane sa miestom asociálneho správania sa. [6]

„Pravdou je tvrdenie, že dnešná skutočnosť nemôže ovplyvňovať zajtrajšie možnosti.“ [7]

[2)] využívajúce Waldorfskú, Montessori, Freinetovskú koncepciu, Humanisticky a kreatívne orientované školy, Tatranská alternatívna škola, škola Orava, Škola hrou, Autorské triedy, školy pre talentované a nadané deti, školy s modelom integrovaného tematického vyučovania, Škola dokorán, otvorené školy a iné... Školy využívajú rôzne druhy vyučovania, napr. Otvorené vyučovanie, Projektovú formu vyučovania, Globálnu výchovu, dramatickú výchovu, kooperatívne učenie, heuristiku, alternatívne vyučovanie, tvorivo-humanistickú výchovu a iné...

[3)] začiatkom 70-tych rokov sa hlavne vo Veľkej Británii a Kanade začalo rozvíjať pedagogické hnutie tzv. Open learnig - t.j. Otvorené vzdelávanie, neskôr sa udomácnilo i v krajinách západnej Európy.

LITERATÚRA

[1] ORAVCOVÁ, E. Možnosti integrácie fotovoltaických systémov do striech a fasád budov. In: enviBUILD Budovy a prostředí 2012: Mezinárodní konference. Zborník. Brno,CR,25.- 26.10.2012. - Brno: VUT v Brne, 201, pp. 273-276, ISBN 978-80-214-4505-5.

[2] MIKUŠKOVÁ, D. Idea modulárnosti a malej prefabrikácie v sociálne orientovanom bývaní. In: Vplyv nových technológií a konštrukcií na tvorbu architektonických diel V.: Medzinárodný vedecký zborník recenzovaných vedeckých prác. - Bratislava: Nakladateľstvo STU, 2012, pp. 102-106. ISBN 978-80-227-3850-7.

[3] NAHÁLKA, P. Obnova historickej architektúry a požiadavky na prevádzku administratívnej budovy súčasnosti. In: Obnova kultúrneho dedičstva.: Zborník referátov z Vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Bratislava,SR, 21.6.2012,. - Bratislava : STU v Bratislave, 2012, pp. 77, ISBN 978-80-227-3811-8.

[4] ZELENKOVÁ, J. Občanské stavby, stavby školské. Praha, České vysoké učení technické v Praze, 2003, ISBN 80-01-02502-0.

[5] ALEXOVIČOVÁ, T. Alternatívne školstvo v kocke - 2.časť. Prešov : metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 2007, pp. 1, ISBN 978-80-8045-439-5.

[6] TÓTHOVÁ, Z. Socializácia verejných priestorov. In: Študentské mestské zásahy a vízie - Devínska Nová Ves. - Bratislava: Slovenská technická univerzita v Bratislave, 2012, pp. 7, ISBN 978-80-227-3657-2.

[7] 21st Century Learning. Future proofing Scools. brožúra. Melbourn: The University of Melbourn. 2001, pp.1., ISBN 978 0734044310.

[8] ČEREŠŇOVÁ, Z. Vzdelávanie, In: Samová, Mária, a iní.: Tvorba bezbariérového prostredia, Základné princípy a súvislosti, Bratislava, Eurostav, spol. s r.o., 2008, ISBN 978-80-89228-10-2.

Príspevok bol vypracovaný v rámci grantovej úlohy VEGA, „Univerzálne navrhovanie prostredia v súlade s požiadavkou inklúzie zdravotne limitovanej populácie do vzdelávacieho a pracovného procesu“, Projekt MŠ SR 1/0996/11, 2011-2014, Bratislava

---

Ing. arch. Danica Končeková, PhD.

ÚAObB, FA STU,

Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava, Slovensko

koncekova@fa.stuba.sk

MÚZEÁ – INDIKÁTOR SMEROVANIA ARCHITEKTÚRY?

MUSEUMS – INDICATING THE DIRECTION IN ARCHITECTURE?

ALEXANDER SCHLEICHER

Abstrakt

Múzeá predstavovali od počiatku svojej existencie ako samostatného druhu architektúry výnimočné objekty. Výnimočnosť múzeí pramení z ich vznešenej funkcie – sú dokladom o vývoji ľudstva a spoločnosti, ktorú sa ich tvorcovia snažia reflektovať vo výraze múzejných objektov. Okrem tejto základnej témy je tu rad ďalších impulzov, ktoré ovplyvňujú podobu múzeí. Spoločne tieto faktory určujú širokú škálu prístupov pri tvorbe múzejných objektov súčasnosti.

Abstract

Museums have been since the beginning of their existence as an autonomous architectural typological class represented by exceptional objects. Their exceptionality stems from their noble function - they epitomize the evolution of humankind and society, which their creators attempt to reflect by the museum buildings visual expression. Besides this essential theme various else impulses influencing the final appearance of the museums occur. Altogether these factors determine a wide range of different approaches when designing contemporary museum buildings.

1 GENÉZA VÝRAZU MÚZEA

Múzeá sú jedným z typov stavieb, ktorých korene siahajú pomerne ďaleko do histórie – ako samostatné špecializované budovy sa začínajú formovať na prelome 17. a 18. storočia. Od svojho zrodu múzeá predstavovali v rôznych aspektoch výnimočné objekty priťahujúce pozornosť – v ranom štádiu samostatnej účelovej budovy dôstojnosťou a výstavnosťou, v súčasnej dobe to môže byť naopak asketizmom, rozsahom a funkciou zredukovanými na minimum, filozofiou a pod. Na počiatku histórie múzeí sa týmto stavbám hľadal adekvátny vzor a logickým riešením sa zdalo byť obrátenie na históriu (spôsobené aj filozofiou dobových slohov, v ktorých v tom čase múzeá vyrastali) – a hľadanie impulzov pre výraz múzea v antike, kde fungoval archetyp múzea v podobe múseionov. Múzeum bolo vnímané ako chrám, výnimočné a povznášajúce miesto.

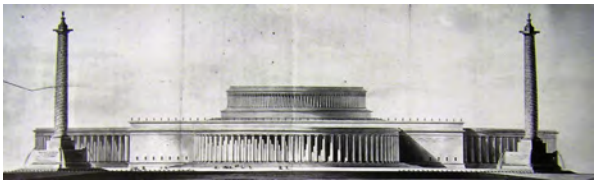

Obr. 1: Le Muséum (1783), Étienne-Louis Boullée

Tento názor len potvrdzuje koncept ideálneho múzea – Le Muséum, ktorý vytvoril Étienne-Louis Boullée[1)] v roku 1783 (ako v každom druhu stavieb, aj pri múzeu sa nevyhnutne objavili ideálne koncepty, zachytávajúce dobové vnímanie a názory). Skôr ako presný funkčný obsah s jasným rozvrhnutím veľkolepý návrh Le Muséum pripomína symbolický obraz národnej pamiatky, monumentu, ktorý ani sám autor presne nevysvetlil vo svojej eseji venovanej múzeu. Boullée vo svojej eseji bez bližšieho spresnenia spomína verejný monument uznania, miesto, „ktoré spája všetky roztrúsené krásy prírody tak, aby v ňom mohlo byť múzeum.“ [1] Spomína monument situovaný v parku upravenom na spôsob kvetinovej záhrady, malebnej a vplývajúcej na zmysly, vytvárajúcej obrazy variovateľné do nekonečna.

Fasáda objektu je vytváraná zo stĺpov. Imitácia prírody zostáva rovnako ako v antike prírodným hlasom umeleckej praxe Boulléeho doby. Rád architektúry je

Obr. 2: British Museum, Londýn (19. storočie)

jedným z prostriedkov vytvorenia štruktúry koncipovanej podľa obrazu rastlinného sveta, ktorým boli na počiatku inšpirované stĺpy a trámy. Profilované, proporčne radené stĺpy a kladie sa podieľajú na zaujímavých priestorových scénografiách, ktoré Boullée umocňuje kolosálnou mierkou monumentu.

„Nakoniec to bude architektúra, ktorá bude svojou účasťou v múzeu manifestovať nadvládu svojho umenia, ktoré vychádza z usporiadania prírody do diela. Je to tu na tomto mieste, kde bude pôžitkom každý krok." [1] hovorí autor o úlohe architektúry v múzeu.

2 SÚČASNOSŤ MÚZEÍ

2.1 Okruh I. – Výnimočnosť

Napriek kritickým hlasom proti tzv. diktatúre architektúry v múzeu (už od druhej polovice 19. storočia) – hlasom proti prehnane veľkolepému vzhľadu architektúry, navyše skombinovanému s nie optimálnou funkčnosťou vnútorných priestorov, čo v konečnom dôsledku len vzďaľuje múzeum od svojho publika[2)] , až do súčasnosti pretrváva v rámci určitej časti názorového spektra vnímanie múzejných budov ako spektakulárnych objektov.

Obr. 3: Musée des Confluences, Lyon (2013), Coop Himmelb(l)au

Múzeá sa stávajú prostriedkom definovania miesta. Mestá si prajú žiariť na medzinárodnej úrovni a múzeá sú jedny zo stavieb, ktoré im tento lesk dodávajú. Architekt Alessandro Mendini[3)] označil vyžarovanie neobvyklých múzejných stavieb za „poetický moment v živote mesta". [5] Ako požadovanú výnimočnosť v múzeu dosiahnuť, je predmetom vášnivých diskusií ako na strane tvorcov budov – architektov, tak na strane klientov – múzejných odborníkov a často aj verejnosti, ktorá je hlavným percipientom múzejnej architektúry. Snaha o vytváranie spektakulárnej múzejnej architektúry zachádza tak ďaleko, že niektoré múzeá absolútne strácajú funkčnosť múzejného objektu. Prestáva sa zaoberať tým, čo sa bude diať v múzeu. Prof. Dr. Ulrich Winko[4)] konštatuje: „Je jasné, že vzniká nový typ múzeí, ktorý funguje podľa vlastných kritérií. Napríklad v Lyone[5)] sa vôbec nediskutuje o tom, čo sa bude diať v múzeu – je tu prioritne vyjadrený cieľ vytvoriť novú identitu mesta, prepojiť sociálne, politické a kultúrne akcenty. Aspekt

Obr. 4: Kunstmuseum Lichtenstein (2000), Meinrad Morger, Heinrich Degelo a Christian Kerez – optimálna múzejná budova?

zbierania, uchovávania a vystavovania stojí pritom v takých prípadoch skôr v pozadí." [5] Snahy o výnimočnosť múzejných objektov sú nespochybniteľné a legitímne. Objekty múzeí by mali byť výnimočné a túto výnimočnosť prameniacu z ich vznešenej funkcie by mali vyžarovať do okolia. Výnimočnosť múzeí je spojená s podstatou múzeí – predstavujú schránku vysoko ceneného obsahu – prezentujú vývoj a stav ľudstva a jeho prostredia – spoločnosti, kultúry, umenia a prírody. Je citeľná výnimočná snaha týmito stavbami prezentovať kultúrnu vyspelosť krajiny, spoločnosti a lokality, kde vznikajú. Výnimočnosť je rovnako dôležitá ako súčasť faktoru atraktivity múzea, ktorá je nevyhnutná na ich prežitie – musia oslovovať čo najširší okruh návštevníkov, resp. musia o sebe nechať informáciu, aby mohli byť vyhľadávané[6)]. Ale stále tu je otázka, či len spektakularita je spôsob, ako dosiahnuť výnimočnosť. Rad realizovaných príkladov ukazuje aj iné spôsoby. Môžeme vidieť príklady výnimočnosti dosiahnutej rôznymi spôsobmi výtvarnosti, silnou myšlienkou a filozofiou, jednoduchosťou, redukciou výrazových prostriedkov, purizmom, prácou so svetlom, vnútorným prostredím a pod. Vedľa seba paralelne existujú rôzne názory na to, čo to je múzeum a akú podobu má mať, názorové prúdy sa dokonca diametrálne odlišujú. Táto skutočnosť nám prináša pestrosť múzeí, nespočetné množstvo realizácií, výrazovo sa od seba viac – či menej navzájom odlišujúcich.

2.2 Okruh II. – Vzťah architektúry a obsahu múzea

Popri úvahách o výnimočnosti, v múzejnej architektúre je stále prítomná otázka vzťahu architektúry – schránky a obsahu múzea – expozície (v rovine vonkajšieho vzhľadu múzea aj interiéru). Vzájomný vzťah týchto dvoch zložiek je jednou z najdiskutovanejších tém v problematike múzeí, ktorá zásadným spôsobom ovplyvňuje vzhľad múzeí a je úzko previazaná s momentom výnimočnosti múzejného objektu. V názoroch na rovnováhu architektúry a obsahovej stránky múzea, prípadne

Obr. 5: Kunstmuseum Lichtenstein (2000), Meinrad Morger, Heinrich Degelo a Christian Kerez – optimálna múzejná budova?

prevahu jednej zo zložiek však nie sú jednotní ani architekti, ani múzejníci, nehovoriac o názorových rozdieloch medzi oboma odbornými tábormi.

Spektrum názorov v tejto otázke sa pohybuje v širokom rozsahu – od prikladania dôležitosti expozícii, cez názory o rovnováhe obidvoch zložiek, až po chápanie objektu múzea ako jednej zo zložiek výstavy a chápania samotného objektu múzea ako exponátu pútajúceho pozornosť. V niektorých prípadoch architekt – tvorca objektu múzea, aj napriek deklarovanému rešpektu k múzeu a jeho obsahu, v duchu minimalistického a puristického prístupu k tvorbe múzea s obmedzenou škálou výrazových prostriedkov paradoxne nevytvára o nič menej výrazný objekt, ako ten, ktorý vychádza z protiľahlého názorového spektra – tých, ktorí sa domnievajú, že objekt múzea má právo pútať minimálne rovnakú pozornosť ako expozícia. Už Ludwig Mies van der Rohe deklaroval prístup k múzeu v zmysle názoru menej je viac a týmto spôsobom chcel vytvoriť univerzálny priestor pre umelecké diela. Jeho architektúra však svojou silou vytvára vystaveným umeleckým dielam ak nie priamo konkurenta, tak minimálne silného partnera. V prípade ďalšej známej architektúry oficiálne považovanej za predstaviteľa minimalizmu bolo skonštatované, že „Kunsthaus Bregenz je ťažko o niečo neutrálnejší vo vzťahu k vystavenému umeniu, ako zdeformovaná architektúra pavilónu Groninger museum, ktorého architekti môžu byť pyšní na to, že teraz už nikto nebude mať šancu v ňom spraviť dobrú výstavu.“ [7]

Obr. 7: Kunsthaus Bregenz (1997), Peter Zumthor – minimalizmus?

Časť múzejných odborníkov, kurátorov požaduje skutočne neutrálne priestory a objekty nekonkurujúce vystaveným exponátom a toto sa snažia až programovo dosahovať, ďalšia časť múzejných odborníkov za pomoci architektúry buduje svojím inštitúciám imidž a svoju inštitúciu spájajú s architektonicky silnými konceptmi a výraznými osobnosťami architektúry, tieto múzea stotožňujú inštitúciu so svojimi stavbami a návštevníci ich prostredníctvom nich identifikujú. Ako príklad možno uviesť Guggenheim museum, Whitney museum, MoMA a pod.

Obr. 6: Groninger Museum (1994), Coop Himelb(l)au – interiér

2.3 Okruh III. – Odchýlenie sa múzea od historickej tradície

Múzeá počas dlhého obdobia svojej existencie boli formované v duchu tradičných schém, vychádzajúcich vo veľkej miere z predchodcov múzeí – reprezentatívnych historických sídiel. Stav sa zmenil až s rozvojom moderny v architektúre a naplno sa rozvinul po druhej svetovej vojne. V medzivojnovom období sa zrodili dva koncepty múzeí, ktoré mali pre ďalšie smerovanie múzeí zásadný výraz. Išlo o Le Corbusierov koncept Musée à croissance illimitée (Neobmedzene rastúceho múzea) z roku 1939 a koncept Ludwiga Miesa van der Rohe Museum für eine kleine Stadt (Múzeum pre malé mesto) z roku 1942.

Le Corbusierov koncept Neobmedzene rastúceho múzea v tvare plošnej zgeometrizovanej špirály nadväzoval na jeho predchádzajúce nerealizované návrhy múzeí a vyjadroval architektov názor na problematiku múzea – reagovanie múzea na permanentne sa zväč-

Obr. 8: Kunsthaus Bregenz (1997), Peter Zumthor – minimalizmus?

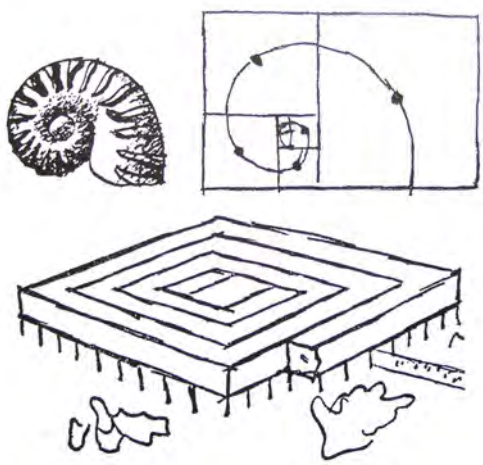

Obr. 9: Musée à croissance illimitée (1939), Le Corbusier

Obr. 10: Museum für eine kleine Stadt (1942), Ludwig Mies van der Rohe

šujúce zbierkové fondy, dispozično-prevádzkové usporiadanie múzea, fungovanie múzea a pod. Le Corbusierové úvahy boli zhmotnené až po druhej svetovej vojne, všetky architektove realizácie boli mimo Európu, spomeňme len najznámejšie – National Museum of Western Art, Tokyo (1959).

Obr. 11: National Museum of Western Art, Tokyo (1959), Le Corbusier

Obr. 12: Neue Nationalgalerie, Berlín (1968), Ludwig Mies van der Rohe

Koncept Ludwiga Miesa van der Rohe rovnako predstavoval sumár architektových názorov na múzeum, ktorý ho vnímal oproti dovtedajším modelom múzea otvorenejšie ako funkčne (s novými funkciami napr. prednáškovej sály), tak priestorovo otvorenejšie, s presahmi interiéru cez obvodové presklenia do exteriéru. Zaujímavý je aj Miesov názor na variabilitu interiéru a vôbec, celkové pôsobenie interiéru spolupracujúce s vystavenými dielami. Miesove myšlienky o múzeu po nerealizovaných projektoch v povojnovom období boli zhmotnené v realizácii až v podobe Neue Nationalgalerie v Berlíne (1968).

Ako už bolo spomenuté, uvedené koncepty okrem samotného vzniku a dopadu na tvorbu ich autorov mali oveľa väčší význam vo vplyve na múzejnú architektúru vo všeobecnosti. Jednou z najzásadnejších realizácii múzea v povojnovom období odkazujúcou na Le Corbusierov koncept tak bolo Solomon R. Guggenheim Museum v New Yorku (1959) od Franka Lloyda Wrighta. Aj napriek výtkam o čisto formálnej inšpirácii bez hlbšieho opodstatnenia, je potrebné skonštatovať, že Guggenheimove múzeum predstavuje jeden zo základných míľnikov modernej múzejnej budovy[7)] . Na Miesov koncept zase filozoficky nadväzuje výnimočná realizácia Louisiana Museum of Modern Art v Humlebæku (1958, múzeum získavalo postupne svoju podobu prístavbami počas ďalších štyridsiatich rokov do roku 1998) od Vilhelm Wohlert a Jørgen Bo. Spomeňme len niekoľko výnimočných aspektov múzea, v ktorých tkvie jeho mimoriad-

ny význam – citlivé osadenie do prírodného prostredia, presahy múzea cez obvodové presklenia do exteriéru, funkčná skladba múzea.

Druhá polovica 20. storočia až do súčasnosti predstavuje atraktívnu genézu rôznorodých prístupov k tvorbe múzea a súbežnú existenciu mnohokrát protichodných koncepcií, bez možnosti považovať niektorú z nich za správnu alebo nesprávnu. Toto sú moderné základy múzejnej budovy, z ktorých vyrástlo súčasné múzeum. Ako príklad uveďme aspoň Lehmbruck-Museum v Duisburgu (1964) od Manfreda Lehmbrucka, Whitney Museum of American Art v New Yorku (1966) od Marcela Breuera a Hamiltona Smitha, Everson Museum of Art v Syracuse (1968) a Herbert F. Johnson Museum of Art na Cornell University, Ithaca (1973) od Ieoh Ming Peia, Kunsthalle Bielefeld (1968) od Philipa Johnsona.

3 SÚČASNÉ PODOBY MÚZEA

V súčasnej múzejnej architektúre nie je možné v širokom spektre stavieb stanoviť presné a jediné správne smerovanie súčasného múzea a striktnú kategorizáciu, je problematické stanoviť pre kategorizáciu kritériá. Môžeme len vytypovať základné okruhy a pokúsiť sa vymedziť ich za pomoci zvolených príkladov. Je potrebné vziať do úvahy, že reprezentanti jednotlivých okruhov väčšinou nenesú úplne čisté znaky, ktoré by jednotlivé príklady od seba absolútne oddeľovali, väčšinou dochádza k prelínaniu jednotlivých vlastností. Napriek tomu môžeme definovať nasledujúce základné okruhy.

3.1 Silný výraz verzus Výrazová umiernenosť

Guggenheim Museum Bilbao – Museu Serralves, Porto

Okruh vymedzujúci polohu silného výrazu a výrazovej umiernenosti múzea je jednou z najpertraktovanejších tém v rámci problematiky múzea. Hodnotenie tejto oblasti so sebou prináša riziko značnej dávky subjektivity. Už tradične na stranu výrazovo silnej múzejnej architektúry býva stavaný Frank Gehry, jeho Geggenheimovo múzeum v Bilbao je učebnicovým príkladom takéhoto typu architektúry. Hľadanie výrazovej umiernenosti v architektúre je zložitejšie. Uviesť príklad, pri ktorom dôjde k všeobecnému konsenzu a všestrannému súhlasu s voľbou je skoro nemožné. Pri nastavení kritérií príjemnej ľudskej mierky, spolupráce architektúry s okolím, to znamená nenásilného, prirodzeného sa integrovania architektúry do prostredia, používania vymedzeného spektra výrazových prostriedkov a tradičných materiálov a vytvorenia vhodných výstavných priestorov pre exponáty, môžeme uviesť ako príklad Museu Serralves v Porte od Álvara Sizu Vieira.

Guggenheim Museum Bilbao (1997) predstavuje príklad expresívnej architektúry ovládajúcej okolie, príznačnej pre architektúru Franka Gehryho. Pri úvahách o novom múzeu, ktoré rozšíri pôsobenie Guggenheimovho múzea mimo jeho domovskú destináciu, riaditeľ múzea Thomas Krens preveroval možnosti situovania

Obr. 13: Solomon R. Guggenheim Museum, New York (1959), Frank Lloyd Wright

Obr. 14: Louisiana Museum of Modern Art, Humlebæk (1958), Vilhelm Wohlert a Jørgen Bo

Obr. 15: Lehmbruck-Museum, Duisburg (1964), Manfred Lehmbruck

takto veľkolepého zámeru vo viacerých európskych mestách. Voľba napokon padla na Bilbao, s ktorým boli dohodnuté aj špecifické zmluvné a finančné podmienky takto náročnej investície. Po rozhodnutí o lokalite Guggenheimovo múzeum vyzvalo štyroch architektov, resp. architektonické tímy so skúsenosťami v oblasti tvorby múzejných stavieb, na spracovanie návrhu pre lokalitu Bilbao. Boli to Hans Hollein, Arata Isozaki, Coop Himmelb(l)au a Frank Gehry. Najviac svojou predstavou objektu zaujal Frank Gehry. Gehryho tradičná skulpturálna architektúra, roky sa v oblasti múzejných objek-

Obr. 16: Whitney Museum, New York (1966), Marcel Breuer a Hamilton Smith

Obr. 17: Everson Museum of Art, Syracuse (1968), Ieoh Ming Pei

Obr. 18: Herbert F. Johnson Museum of Art, Cornell University, Ithaca (1973), Ieoh Ming Pei

Obr. 19: Kunsthalle Bielefeld (1968), Philip Johnson

Obr. 20: Guggenheim Museum Bilbao (1997), Frank Gehry

tov[8)] vyvíjajúca, priniesla aj tento krát priestorovo silný, explozívny koncept. Kovovým plášťom obalené hmoty sa vzájomne prepletajú a vytvárajú obal múzea. Koncept múzea podľa názoru Guggenheimovho múzea zohľadňuje organizačnú filozofiu nového múzea ako filiálky, ktorá rozšíri domovskú inštitúciu a bude zdieľať a zapo-

žičiavať si diela zo spoločných zbierok. To znamená, že výstavné priestory by mali byť koncipované dostatočne univerzálne pre výstavu rôznych druhov umenia. Rovnako, súbežne s existenciou univerzálnych priestorov na výstavu sú v Guggenheimovom múzeu vytvárané aj priestory so silne špecifickou podobou, ktoré uvažujú s vytvorením inštalácií špeciálne pre tieto priestory. Široká skupina múzejných odborníkov práve moment vhodnosti pre výstavu a univerzalitu priestorov spochybňuje – považujú priestory nielen za nedostatočne univerzálne pre výstavu, ale najmä, v súvislosti so špecifickým výrazom vnútorných priestorov a rovnako vonkajšej architektúry kritizujú prehnanú prevahu architektúry nad obsahom múzea, akoby múzeum mohlo fungovať samo o sebe, bez výstavy umenia v múzeu a mohlo by vystavovať len seba. Čo však Guggenheimovmu múzeu skutočne nemožno uprieť, je náboj, ktorý práve vďaka tomu múzeum má a prináša ho so sebou do mestského prostredia, v ktorom funguje. A aj keď sa do prostredia objekt múzea plynulo nezapája, vzniká tu istý špecificky spôsob koexistencie pôvodnej a novej štruktúry.

Obr. 21: Museu Serralves, Porto (1999), Álvaro Siza Vieira

Opačnú polohu pre nás predstavuje Museu Serralves, Porto (1999) ktoré navrhol Álvaro Siza Vieira. Aj keď jeho architektúru nemôžeme označiť za nevýraznú, naopak má výrazný výtvarný náboj, úzko spolupracuje s prostredím, do ktorého vstupuje. V tomto prípade architekt objekt úzko preväzuje s parkom, využíva materiály (bielu omietku a jemné kamenné detaily), ktoré sú v prostredí prirodzené, tvaruje spôsobom, ktorý približuje objekt mierke človeka a napriek pomerne značnému rozsahu objektu, aspekt veľkosti objektu je vhodne potlačený. V interiéri síce opäť cítiť Sizov rukopis a tvarovanie, ale priestory s vystaveným umením nesúperia, rovnako ako v exteriéri, aj tu architekt dosahuje súzvuk. Álvaro Siza Vieira je majstrom jemnej výtvarnosti, ktorá nepotláča, ale necháva vyniknúť, zapája sa a čerpá svoju silu zo vzájomného súladu. Pri stavbe silno vyznieva ešte jeden aspekt, ktorý jej dodáva výnimočnosť – architektúra nemá internacionálnu povahu, má silne lokálny charakter a to Museu Serralves pristane. Nie je to univerzálna architektúra, ktorá by mala podobný vzhľad kdekoľvek na svete a to je mimoriadne cenné.

3.2 Malé múzeum verzus Múzejný komplex

Múzeum La Congiunta, Giornico – MuseumsQuartier, Viedeň

Tieto dve polohy nepredstavujú len jednoduché konštatovanie veľkého, či malého múzea a spektra poskytovaných funkcií, predstavujú aj filozofický prístup spájajúci sa s tvorbou múzea, názor na múzejný priestor, materiály, škálu výrazových prostriedkov, svetlo a pod.

Obr. 22: La Congiunta, Giornico (1992), Peter Märkli a Stefan Bellwalder

Múzeum La Congiunta, Giornico (1992) od architektov Petra Märkli a Stefana Bellwaldera predstavuje príklad múzea, ktoré je minimálne vo viacerých ohľadoch, nie však vo všetkom a bez výnimky. V celkových rozmeroch je popri zminimalizovanej šírke (je široké len 4,6 m) pomerne dlhé (dĺžka 42 metov), minimálne je však vo funkčnej skladbe, vybavení múzea, materiáloch a škále výrazových prvkov. Múzeum venované tvorbe švajčiarskeho sochára Hansa Josephsohna[9)] z obdobia 1950 – 1991, má podobu úzkej, pozdĺžne tvarovanej hmoty s rôznymi výškovými úrovňami prispôsobenými výstave a odrážajúcimi sa vo vonkajšom tvarovaní hmoty z pohľadového betónu. Objekt osvetlený prirodzeným horným osvetlením postráda akékoľvek technické vybavenie (vrátane elektrifikácie). Pri múzeu La Congiunta môžeme hovoriť o zredukovaní múzea na nevyhnutné minimum, na čistú esenciu múzea. Návštevníci, ktorí chcú múzeum navštíviť, si ho musia doslova nájsť, leží mimo hlavných centier (je pomerne vzdialené od Milána aj Zurichu) a absolvovať k nemu symbolickú cestu, tá je odmenená výnimočným zážitkom. Múzeum je prístupné bez vstupného, kľúč od múzea si návštevník vyzdvihne v miestnej kaviarni. Napriek viacerým parametrom zo spektra minimálnych, tých na spodnej hranici, nie je objekt nevýrazný, ba naopak v tejto kategórii sa pohybuje na opačnej strane spektra, keď ho pokojne môžeme označiť ako výrazovo mimoriadne silné múzeum.

MuseumsQuartier, Viedeň (2001–2002) – múzejný komplex od architektov Ortner&Ortner[10)] , predstavuje diametrálne odlišný príklad oproti múzeu La Congiun-

Obr. 23: MuseumsQuartier, Viedeň (2001–2002), Ortner&Ortner

ta. Pohybuje sa na opačnej strane spektra bohatosťou funkčnej skladby aj veľkosťou. Materiálovo a výrazovo múzeum nie je zredukované na minimálnu škálu materiálov a prostriedkov ako predchádzajúci príklad, no napriek tomu môžeme jeho výraz v rámci múzejnej architektúry považovať skôr za umiernený, rešpektujúci historický komplex, ktorého adaptáciou MuseumsQuartier vzniklo a lokalitu v rámci širšieho centra Viedne, v ktorej je komplex situovaný. MuseumsQuartier poskytuje pestrú škálu funkcií – dve veľké samostatné hmoty múzeí situované v areáli (Museum Moderner Kunst Stiftung Ludwig Wien – MUMOK a Leopold Museum), relatívne veľkú pôvodnú, rekonštruovanú hmotu Halle E+G spojenú s Kunsthalle, v povodných objektoch situované Architekturzentrum Wien, kultúrne zariadenie pre deti s tvorivými dielňami Kindermuseum Zoom, detská scéna Dschungel Wien, centrum súčasného tanca Tanzquartier, priestor pre malé ateliéry, kancelárie, agentúry, redakcie, archívy a priestory pre kultúrne podujatia – quartier21 a viacero kaviarní a reštaurácií, veľké kníhkupectvo König atď. (spolu je v MuseumsQuartier približne 70 kultúrnych zariadení) a verejné priestranstvá v rámci areálu a okolí budovy, ktoré umožňujú konanie rôznych kultúrnych podujatí. MuseumsQuartier charakterizuje diverzita. Ďalším z parametrov komplexu, ktoré patria medzi tie na hornej hranici – maximálne je veľkosť. Areál má rozlohu približne 60 000 m2, čo ho radí medzi najväčšie na svete, v čase jeho vzniku bol ôsmym najväčším kultúrnym areálom sveta.

3.3 Novostavba verzus Adaptácia

Centre Georges-Pompidou, Paríž – Tate Modern, Londýn

Tento okruh je zrejme najjednoznačnejšie definovateľný, je pomerne jednoduché na základe objektívnych kritérií vymedziť krajné polohy, resp. relatívne čisté podoby novostavieb a adaptácií a uviesť k nim zodpovedajúce príklady.

Centre national d'art et de culture Georges-Pompidou (Centre Georges-Pompidou) v Paríži (1977), ktoré bolo vybudované podľa návrhu architektov Renza Piana a Richarda Rogersa je príkladom novostavby múzejného kultúrneho centra. Objekt je zaujímavý rozsahom a faktom vybudovania stavby takéhoto rozsahu v hustej historickej štruktúre Paríža, navyše v high-tech podobe, ktorá v čase vzniku objektu nebola obvyklá a moment novostavby ešte zvýrazňovala. Návrh vzišiel z veľkej medzinárodnej architektonickej súťaže v roku 1971, v ktorej participovalo takmer 700 návrhov a členmi poroty boli osobnosti ako napr. Oscar Niemeyer, Jean Prouvé a Philip Johnson. Stavba v čase svojho vzniku prevratným spôsobom zmenila nahliadanie na múzeum, ale aj architektúru všeobecne. Mimoriadne rozsiahly lokalitný program architekti vyriešili koncipovaním univerzálnych priestorov. Aby vnútorné priestory ostali úplne voľné, využili systém na obvod umiestnenej konštrukcie, komunikácií a inštalácií. Architektonické riešenie objektu toto technické riešenie posúva ešte ďalej, keď z týchto funkčných prvkov farebným zvýraznením vytvára objekt moderného umenia. Riešenie univerzálnych otvorených priestorov odkazovalo na Miesove snahy oslobodiť priestor od podpôr a jadier a vytvoriť voľný, variabilný priestor pre umenie, aj keď výrazové prostriedky architektúry sa výrazne odlišovali. Výnimočné je predstavenie múzea ako kultúrneho centra, čo bolo však skôr reakciou na zadané požiadavky. Riešeniu bolo vyčítané, že vytvorenie otvorených univerzálnych priestorov bolo samoúčelné, lebo výstavná funkcia si aj tak vyžiadala rozdelenie priestorov pre fungovanie výstavy a oslobodenie vnútorného priestoru od komunikácií – ich posunutie na obvod spôsobuje, že mnoho návštevníkov smeruje na vrchné podlažia Beaubourgu skôr kvôli nádhernému výhľadu na Paríž, ako kvôli výstave v múzeu. Rovnako je pravdou, že riešenie architektúry a na obvod posunutej konštrukcie a inštalácií si vyžiadali v druhej polovici 90. rokov finančne mimoriadne náročnú rekonštrukciu objektu. Napriek mnohým negatívam je Centre Pompidou jedným z najvýznamnejších symbolov Paríža[11)] . Kritici ho označili v dobe vzniku za „lásku na druhý pohľad" [24] a o Centre Pompidou sa hovorí ako o „stavbe, ktorá obrátila architektúru naruby". [24]. Porota Pritzker Pri-

Obr. 24: Centre Georges-Pompidou, Paríž (1977), Renzo Piano a Richard Rogers

ce pri udelení ceny Richardovi Rogersovi v roku 2007 o Centre Pompidou skonštatovala, že „prinieslo revolúciu v múzeu transformáciou elitárskych monumentov na ľudové priestory pre sociálne a kultúrne strety vložené do centra mesta“. [25]

Tate Modern, Londýn (2000) je múzejné kultúrne centrum, ktoré vzniklo konverziou – rekonštrukciou industriálneho objektu podľa návrhu architektov Jacquesa Herzoga a Pierra de Meurona. Pôvodný objekt – bývalú tepelnú elektráreň Bankside Power Station navrhol Sir Giles Gilbert Scott, známy tiež ako konzultant pre stvárnenie architektúry ďalšieho známeho industriálneho objektu Battersea Power Station. Bankside Power Station je objekt príznačný masívnou tehlovou hmotou veľkolepých rozmerov (dĺžka 200 m) a voči objektu osovo umiestneným, vysokým komínom (99 m, výška komína bola limitovaná výškou Katedrály sv. Pavla). Elektráreň bola situovaná v exponovanom mestskom prostredí Londýna na nábreží Temže, krížom cez rieku oproti barokovej Katedrále sv. Pavla. Bola postavená v rokoch 1947 – 1963. V prevádzke bola v období 1952 – 1981, v roku 1981 bola v dôsledku neekonomičnosti a negatívneho dopadu na životné prostredie vyradená z prevádzky. Po odstavení budove roky hrozila demolícia, ale kontroverzný prvok v mestskom prostredí sa stal pre lokalitu signifikantný a ľudia si ho obľúbili – bolo zorganizovaných niekoľko petícií za zachovanie budovy s novou funkciou. Objekt sa v roku 1993 dostal aj do programu BBC „One Foot in the Past“ (Jedna noha v minulosti), zameraný na objekty, ktoré by ako súčasť dedičstva mali byť zachránené.

V roku 1994 Tate Gallery oznámila, že objekt by sa mohol stať domovom budúcej galérie Tate Modern. Návrh, podľa ktorého bola Tate Modern zrealizovaná zvíťazil v súťaži organizovanej galériou v tom istom roku.

Obr. 25: Tate Modern, Londýn (2000), Jacques Herzog a Pierre de Meuron

Súťaž bola dvojkolová – na základe predkola bol zostavený krátky zoznam účastníkov, ktorí boli oslovení, aby predložili rozpracované návrhy[12)] . Víťazmi sa stali Jacques Herzog a Pierre de Meuron, ktorí v nasledujúcom roku začali s prípravou rekonštrukcie. Riešenie, ktoré si Tate osvojila, len potvrdilo zámer Tate nechať objekt akoby v pôvodnom stave, so všetkými jeho typickými znakmi – neuplatnil sa teda Chipperfield navrhujúci zbúranie komína, ani Koolhaas navrhujúci viditeľnejšie zásahy do budovy. Bola prijatá koncepcia architektov, ktorá navonok len distingvovaným spôsobom signalizovala premenu – nad masívnou hmotou pôvodného objektu pribudla vznášajúca sa dvojpodlažná, v noci žiariaca, sklenená hmota a pribudlo sklenené zakončenie na vrchole komína. Premena objektu bola vnútorná, zmenila sa jeho logika – Herzog a de Meuron vytvorili jeden z najdramatickejších interiérových priestorov v Londýne. Vo vnútri – v bývalej turbínovej hale impozantných rozmerov (152 m dlhá x 23 m široká x 35 m vysoká) vznikol priestor so širokou rampou, ktorý slúži ako vstup a vnútorné verejné námestie súčasne. Hala je zhora prirodzene presvetlená a sú v nej vnímateľné vitríny – sklenené boxy výstavných priestorov situovaných vo vyšších podlažiach. Výstavné priestory tvoria štruktúru pôdorysnou veľkosťou, výškou a rôznym spôsobom osvetlenia diferencovaných miestností, s jednoduchým výrazovým a materiálovým stvárnením interiéru, čím poskytujú variabilné možnosti výstavy, presne v duchu predstáv kurátora. Voľba výrazových prostriedkov a zásahov bola obmedzeného rozsahu – jednoduché pravouhlé hmoty a plochy, veľká rampa a betón, nerez, dub a sklo, presne v duchu tradícií architektov Jacquesa Herzoga a Pierra de Meurona.

Tate Modern sa po svojom otvorení v roku 2000 (výstavba v rokoch 1998 – 2000) stala jednou z hlavných atrakcií nielen Londýna, ale celkovo Veľkej Británie. Od jej otvorenia ju navštívilo viac ako 40 mil. návštevníkov a Tate Modern sa stala treťou najvyhľadávanejšou turistickou destináciou vo Veľkej Británii. [26]

V roku 2012 boli sprístupnené Tanks – tri veľké nádrže kruhového pôdorysu, pôvodne určené ako zásobárne vykurovacieho oleja – paliva v bývalej elektrárni, ktoré prešli konverziou a v súčasnosti slúžia na performance a eventy. Tate Modern definuje priestor ako „prvé múzejné priestory na svete trvalo určené živému umeniu“. [27]

Od roku 2004 je plánované rozšírenie priestorov. Po nevôli, ktorú vyvolali prvé návrhy prístavby formou stupňovitej sklenej pyramídy bol návrh zjemnený a prepracovaný. Desaťpodlažná stavba bude vybudovaná nad pôvodnými olejovými nádržami, jej ukončenie je plánované na roky 2015 – 2016.

Zaujímavosťou pri konverzii bývalej elektrárne na galériu, ktorá má skladbou funkcií a veľkosťou až povahu kultúrneho centra, je celkový rozsah premeny, ktorý ju zaraďuje medzi jedny z najväčších premien industriálneho objektu na galériu.

4 ZHODNOTENIE

V súčasnej múzejnej architektúre popri výrazovo-expresívnom smere súbežne existujú objekty výrazovo umiernené, popri minimálnych, filozoficky puristických formách, vznikajú funkčne rozsiahle komplexy múzeí,

popri tradične usporiadaných priestorových konceptoch vznikajú koncepty s novým usporiadaním alebo voľne koncipovaným priestorom, umožňujúce inovatívne využitie výstavného priestoru, popri novostavbách vznikajú programové adaptácie a konverzie, ktoré sú skôr voľbou ako nutnosťou.

V prenesenom zmysle slova môžeme hovoriť, vzhľadom na pestrosť múzejnej architektúry, o múzeách ako o indikátore smerovania architektúry, čo je zároveň v obsahovej koherencii s primárnou funkciou múzeí – dokumentovania stavu ľudstva a jeho prostredia, v zúžení okruhu na architektúru. Takto môžeme parafrázovať základnú definíciu múzea a definovať múzeum ako objekt, ktorý sa stáva dokladom o vývoji architektúry.

Pestrosť múzejných objektov, existencia rôznych názorových platforiem v oblasti múzeí – rôzne názory na to, čo múzeum je a akú podobu by malo mať, interakcia jednotlivých názorov atď., to všetko vytvára z múzeí životaschopný druh stavieb s veľkým potenciálom rozvoja do budúcnosti.

LITERATURA

[1] L'architecture et l'urbanisme des loisirs. [Online] [Dátum: 24. 08 2013.] dostupné na http://expositions.bnf.fr/boullee/arret/d4/index.htm.

[2] British Museum. [Online] [Dátum: 09. 09 2013.] dostupné na http://en.wikipedia.org/wiki/British_Museum.

[3] Le musée des Confluences à Lyon. [Online] [Dátum: 09. 09 2013.] dostupné na http://projets-architecte-urbanisme.fr/actualite-lyon-confluence-musee-hotel-region/.

[4] Le musée des Confluences à Lyon. [Online] [Dátum: 09. 09 2013.] dostupné na http://www.design-party.com/2012/10/le-musee-des-confluences-a-lyon/.

[5] APP, Volkhard. 2012. Muzeum a jeho architektura. In : Architekt. roč. 58, 2012, č. 1. p 2. ISSA 0862-7010.

[6] Kunstmuseum Liechtenstein @ Vaduz. [Online] [Dátum: 09. 09 2013.] dostupné na http://concretedesignblog.com/2010/03/22/kunstmuseum-liechtenstein-vaduz/.

[7] NAREDI-RAINER, Paul von a kol. 2004. Museum Buildings: A Design Manual. Basel : Birkhäuser, 2004. ISBN 3-7643-6580-3.

[8] Groninger Museum. [Online] [Dátum: 09. 09 2013.] dostupné na http://en.wikipedia.org/wiki/Groninger_Museum.

[9] Kunsthaus Bregenz. [Online] [Dátum: 09. 09 2013.] dostupné na http://de.wikipedia.org/wiki/Kunsthaus_Bregenz.

[10] ZEIGER, Mimi. 2005. New Museums: Contemporary Museum Architecture Around the World. New York : Universe, 2005. ISBN 0-7893-1227-1.

[11] GANS, Deborah. 2006. The Le Corbusier Guide. New York : Princeton Architectural Press, 2006. ISBN 1-56898-539-8.

[12] ZIMMERMANOVÁ, Claire. 2007. Mies van der Rohe 1886-1969: Struktura prostoru. Köln, Praha : Taschen / Slovart, 2007. ISBN 978-80-7209-928-3.

[13] HAAS, Felix. 1983. Architektura 20. století. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1983. ISBN 14-418-83.

[14] Lehmbruck-Museum. [Online] [Dátum: 09. 09 2013.] dostupné na http://de.wikipedia.org/wiki/Lehmbruck-Museum.

[15] About the Whitney. [Online] [Dátum: 09. 09 2013.] dostupné na http://whitney.org/About.

[16] Everson Museum of Art. [Online] [Dátum: 09. 09 2013.] dostupné na http://en.wikipedia.org/wiki/Everson_Museum_of_Art.

[17] Herbert F. Johnson Museum of Art. [Online] [Dátum: 09. 09 2013.] dostupné na http://en.wikipedia.org/wiki/Herbert_F._Johnson_Museum_of_Art.

[18] Kunsthalle Bielefeld. [Online] [Dátum: 09. 09 2013.] dostupné na http://de.wikipedia.org/wiki/Kunsthalle_Bielefeld.

[19] LAMPUGNANI, Vittorio Magnano - Sachs, Angeli. 1999. Museums for a New Millennium: Concepts, Projects, Building. Munich : Prestel, 1999. ISBN 3-7913-2219-2.

[20] Hans Josephsohn. [Online] [Dátum: 09. 09 2013.] dostupné na http://en.wikipedia.org/wiki/Hans_Josephsohn.

[21] UFFELEN, Chris van. 2011. Contemporary Museums - Architecture History Collections. Salenstein, Switzerland : Braun Publishing AG, 2011. ISBN 978-3-03768-067-4.

[22] The MuseumsQuartier Wien. [Online] [Dátum: 09. 09 2013.] dostupné na http://www.mqw.at/en/about/.

[23] The Art Newspaper, London. 2013. Visitor Figures 2012. http://www.theartnewspaper.com/attfig/attfig12.pdf. [Online] apríl 2013. [Dátum: 27. 07 2013.]

[24] Centre Georges Pompidou. [Online] [Dátum: 25. 08 2013.] dostupné na http://en.wikipedia.org/wiki/Centre_Georges_Pompidou.

[25] POGREBIN, Robin. 2007. British Architect Wins 2007 Pritzker Prize. http://www.nytimes.com/2007/03/28/arts/design/28cnd-pritzker.html?hp. [Online] 28. 3 2007. [Dátum: 25. 08 2013.]

[26] History of Tate. [Online] [Dátum: 06. 09 2013.] dostupné na http://www.tate.org.uk/about/who-we-are/history-of-tate.

[27] Tate Modern. [Online] [Dátum: 06. 09 2013.] dostupné na http://en.wikipedia.org/wiki/Tate_Modern.

Ing. arch. Alexander Schleicher, PhD.

Fakulta architektúry STU, Ústav architektúry občianskych budov

Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava 1

alexander.schleicher@spde.sk

ARCHITEKTURA ALTERNATIVNÍCH ZÁKLADNÍCH A MATEŘSKÝCH ŠKOL VE 2. POLOVINĚ 20. STOLETÍ

ARCHITECTURE OF ALTERNATIVE PRIMARY AND NURSERY SCHOOLS IN THE 2ND HALF OF THE 20TH CENTURY

VALERIE ZÁMEČNÍKOVÁ, MARTIN NEDVĚD

Abstrakt

Společenské změny po druhé světové válce přinesly v západní Evropě a USA rozvoj existujících a vznik nových alternativních vzdělávacích směrů. V Československu v té době existovalo pouze státem řízené školství s jednotnými osnovami a alternativní směry, které sem pronikly po roce 1989 teprve nyní získávají důvěru některých rodičů i odborníků. Je proto užitečné sestavit přehled jednotlivých druhů nekonvenčních škol a jejich požadavků na funkci, formu, konstrukci, materiály a další aspekty architektonického návrhu.

Abstract

Social changes after the Second World War brought in Western Europe and the USA the development of existing and new alternative educational directions. In Czechoslovakia at that time there were only state-run schools with uniform curriculum and alternative directions that penetrated here since 1989 are only now gaining the trust of some parents and professionals. It is therefore useful to compile a list of different types of unconventional schools and their requirements for function, form, structure, materials and other aspects of architectural design.

Pojem „alternativní škola“ má celou řadu definic i významů. Například: „Alternativní školy jsou takové, které se odlišují zcela nebo částečně svými cíly a učebními obsahy, formami učení a vyučování, organizací školního života a spoluprací s rodiči, od jednotných charakteristik státní/veřejné školy a tím nabízejí jinou možnost učení a vyučování. Alternativní školy vznikly z kritiky vznášené vůči veřejné škole a jsou považovány z hlediska základů za reformní školy. Alternativní školy jsou zpravidla školy s neveřejným zřizovatelem, tj. svobodné školy.[1)] “

Průcha[2)] tuto definici upravuje na české poměry, kde bývá zřizovatelem alternativních škol často i město nebo kraj: „Jako alternativní budeme chápat všechny druhy škol, bez ohledu na zřizovatele, tedy školy soukromé, církevní a veřejné, které mají jeden podstatný rys – odlišují se něčím od hlavního proudu standardních (běžných, převažujících) škol daného vzdělávacího systému. Odlišnost alternativních škol může spočívat v jiných:

- způsobech organizace výuky nebo života dětí ve škole;
- kurikulárních programech (změny v obsahu nebo cílech vzdělávání či v obojím);
- parametrech edukačního prostředí (např. nestandardní architektonické řešení učeben nebo jiná komunikace mezi učiteli a žáky);
- způsobech hodnocení výkonů žáků (např. slovní hodnocení);
- vztazích mezi školou a rodiči, školou a místní komunitou aj.“

Alternativní školy vycházejí z ideového proudu „nové výchovy“ či „reformní pedagogiky“, který vznikl již koncem 19. století a během 20. století se rozvinul a rozšířil po celém světě. Nejednalo se o ideově jednotné hnutí, ale jednotlivé směry měly společný pohled na dětství, které odmítaly brát jako přechodné období, ale akceptovaly jej jako plnohodnotnou etapu života s vlastními specifickými požadavky. Ve všech reformních směrech se také objevuje důraz na sepětí člověka s přírodou a přírodními zákony a na přirozené instinkty člověka. V současném školství plní alternativní školy především funkci kompenzační (nahrazují určité nedostatky standardního školství a uspokojují specifické požadavky dětí či rodičů), diverzifikační (zajišťují pluralitu ve vzdělávání) a inovační (tedy vnášejí do vzdělávacího procesu nové myšlenky a postupy a vytvářejí prostor pro experimentování s nimi).

Existují různé kategorizace a klasifikace alternativních škol. Průcha[3)] je dělí takto:

1. Klasické reformní školy – vycházejí přímo z reformního hnutí a patří mezi nejrozšířenější. Řadí se sem školy: waldorfské, montessoriovské, freinetovské, jenské a daltonské.
2. Církevní (konfesní školy) – katolické, protestantské, židovské, muslimské a další.
3. Moderní alternativní školy jsou nejpestřejší a nejobsáhlejší skupinou, jejíž výčet zdaleka není úplný. Patří sem školy: s otevřeným vyučováním, s volnou architekturou, magnetové, přesahující, „školy 21. sto-

letí“, bez ročníků, s alternativním programem, nezávislé, cestující, mezinárodní, odenwaldské, hiberniánské, „Gesamtschule“, „harmony schools“, brémská školní centra, obecné a občanské, „zdravé školy“, s angažovanýmučením, integrované, „škola hrou“ a další.

Již z definic je zřejmé, že školy s odlišným charakterem výuky mají i odlišné požadavky na stavebně-technické řešení a výtvarné pojednání prostor pro výuku. Následující stať je přehledem nejrozšířenějších typů alternativních škol, jejich charakteristik a požadavků na architektonické ztvárnění.

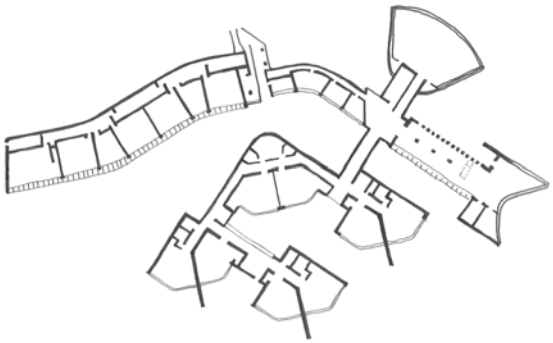

Obr. 1: Hallfield school, Pedington, Velká Británie, Architekt: D. Lasund, 1950

1 WALDORFSKÉ ŠKOLY

Waldorfská pedagogika má své základy v anthroposofické antropologii Rudolfa Steinera (1861-1925) a klade důraz na soulad výuky s vývojovými kroky dítěte a mladého člověka a rozvoj jeho vztahu ke světu. Kromě tradičního obsahu vzdělávání je zohledňováno zajišťování všestranného rozvoje žáka v uměleckých i řemeslných směrech (např. zahradnictví, keramika, dřevozpracující dílny…). Právě tento soulad pravdy (vědy), krásy (umění) a dobra (duchovních hodnot) se má stát základem pro úspěšné vzdělání. Waldorfské školy mají řadu příznivců, ale také množství kritiků, kteří jim vyčítají především provázanost se Steinerovou filosofií (která obsahuje řadu kontroverzních pasáží a podle některých odborníků má i rasistický podtext) a vnášení nevědeckých, spirituálních aspektů do vzdělávání[4)] .

Ze specifik waldorfské pedagogiky vyplývají také specifické požadavky na architekturu waldorfských škol. Vzorem a předobrazem pro waldorfské školy je architektonická tvorba zakladatele waldorfské pedagogiky Rudolfa Steinera, zejména jeho dvě nejvýznamnější budovy, centra Antroposofické společnosti – Goetheana. První Goetheanum (viz. obr. 2), v Dornachu ve Švýcarsku, bylo postaveno ze dřeva v letech 1913-1919 a jeho skulpturální tvary doplněné řadou uměleckých děl bývají uváděny jako příklad Gesamunstwerku. Po požáru a úplném zničení prvního Goetheana navrhnul Steiner na stejném místě novou budovu z betonu. Druhé Goetheanum stojí dodnes a v roce 1993 mu byl udělen status národní kulturní památky. Jeho tvarosloví, připomínající expresivní formy architekta Ericha Mendelsohna, představovalo v té době inovativní použití pohledových betonů v exteriérech i interiérech. Okolí Goetheana se stalo centrem příznivců Steinerovy filosofie a vznikl zde soubor celkem sedmnácti staveb, které jsou pokládány za základ tzv. antroposofické architektury. V antroposofickém stylu jsou budována například centra pro komunitní péči o mentálně postižené (tzv. camphilly) a také

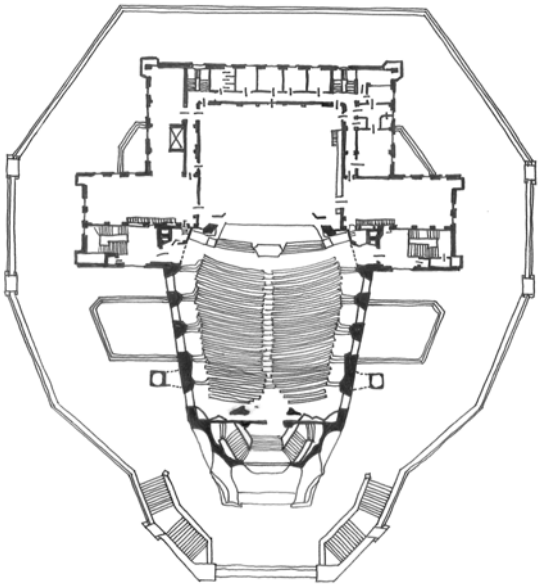

Obr. 2: Goetheanum, Dornach, Švýcarsko, Autor: R. Steiner, 1924-1928

waldorfské školy.

Ačkoliv neexistuje striktně stanovený soubor pravidel pro navrhování waldorfských škol, jsou zde určité společné znaky vyplývající z charakteru waldorfské pedagogiky.

1.1 Výběr pozemku, urbanistické souvislosti, začlenění do okolí

Při výběru staveniště pro waldorfské školy bývají preferována místa na okrajích měst, která jsou v těsném kontaktu s přírodou. Není-li to možné, pracují architekti alespoň se zelení v rámci pozemku školy, aby vytvořili podmínky pro pěstování rostlin a ekologickou výchovu, na kterou je ve waldorfské pedagogice kladen velký důraz. Nejdůležitějším urbanistickým aspektem tvorby waldorfských škol je práce s kontextem, duchem místa, začleněním stavby do okolí a orientace ke světovým stranám. Podstatou návrhu je, aby stavba přirozeně „vyrůstala“ z konkrétního místa.

1.2 Konstrukce a forma

Organické, často expresivní, až skulpturální budovy waldorfských škol mají podle svých autorů reflektovat

příznivé působení přírodních tvarů na lidskou psychiku a svou tvarovou pestrostí děti aktivizovat a povzbuzovat jejich zvědavost a touhu po vzdělání. Na rozdíl od typizovaných školních budov, se zde pracuje s různými výškami prostorů, které zohledňují přirozené měřítko odpovídající věku cílové skupiny. Ačkoliv se waldorfské školy z legislativních důvodů prezentují jako nábožensky neutrální, určitá spiritualita je v jejich výuce přítomna již z podstaty věci a někteří architekti se při formování výukových prostor odvolávají právě na potřeby „astrálního těla“ a další, spíše pocitové, než racionální zdůvodňování.

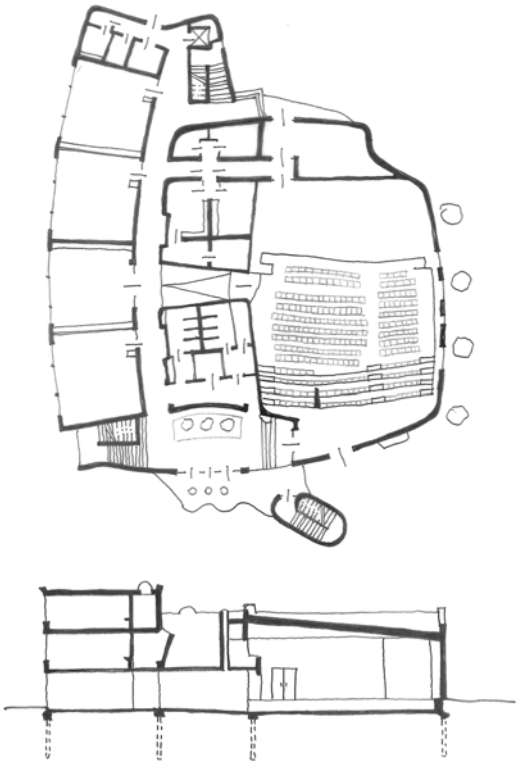

Obr. 3: Waldorfská škola, Freiburg, Německo, Architekti: LRO – Lederer + Ragnarsdóttir + Oei, 1980 - 2008

1.3 Typologické požadavky

Ačkoliv je ve waldorfských školách zvykem, že třídu provází po celou dobu výuky jeden třídní učitel, učebny se naopak proměňují podle věku a potřeb žáků. Důraz je kladen na to, aby každá třída ve škole byla jiná, originální, s nějakou vlastní přidanou hodnotou. Waldorfská pedagogika má dokonce tabulku doporučených tvarů jednotlivých kmenových učeben od první třídy, jejíž pravidelný šestistěn má děti uklidňovat a vytvářet pocit „objímající náruče“, až po vyšší stupně, které svými ostrými tvary studenty naopak aktivizují a vytrhávají z letargie typické pro dospívající mládež. Důsledné dodržení tohoto tvarosloví se však u realizovaných staveb prakticky nevyskytuje, protože při návrzích dochází k řadě kompromisů a zadavatelem projektu většinou ani není vyžadováno.

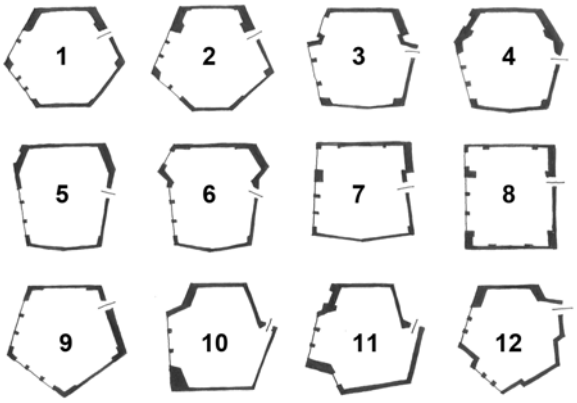

Obr. 4: Doporučené tvary učeben ve waldorfských školách

Srdcem waldorfské školy je velký sál (auditorium, divadlo), který by měl pojmout celou školu, a kde se odehrávají společná setkání, přednášky, divadelní představení, koncerty a podobně. Z úsporných důvodů může být využíván i jako školní jídelna.

Požadavky na specializované učebny jsou u waldorfských škol obdobné jako u škol konvenčních (hudebna, kreslírna, laboratoře,..). Důraz je tu kladen na ruční práce, práce se dřevem, keramické dílny a pěstování rostlin. Specialitou waldorfských škol je tzv. eurytmie - rytmická cvičení s prvky tance a hudby, pro niž je často vyžadován samostatný sál.

Za důležité jsou považovány také prostory (vnitřní i venkovní) pro vzájemnou interakci mezi různě starými žáky a prostory pro činnosti s rodiči, jejichž zapojování do života školy je jedním ze základních principů waldorfské (a obecně reformní) pedagogiky.

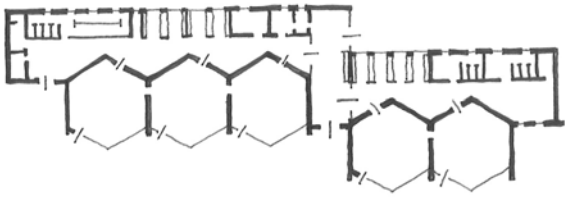

Obr. 5: Mateřská školka s družinou, Mnichov, Německo

1.4 Materiály a barevnost

Rudolf Steiner se velmi zabýval působením barev na lidskou psychiku a na základě jeho spisů existuje doporučená barevná škála pro jednotlivé kmenové učeny i ostatní prostory ve školách. Barvy však nemusí být uplatňovány jenom na stěnách a stropech, u kterých je naopak často ponechána přirozená barva materiálu, ale

například na nábytku, či textilních doplňcích. Výše zmiňovaného sepětí stavby s konkrétním místem bývá také dosahováno využíváním lokálních materiálů (kámen, dřevo, hlína) nebo použitím místních, tradičních stavebních postupů. Preferovány jsou vždy přírodní materiály (dřevo, kámen, nepálené cihly, hliněné omítky) a k přírodě příznivé stavební technologie (zelené střechy, zelené fasády, kořenové čistírny, solární zařízení, apod.).

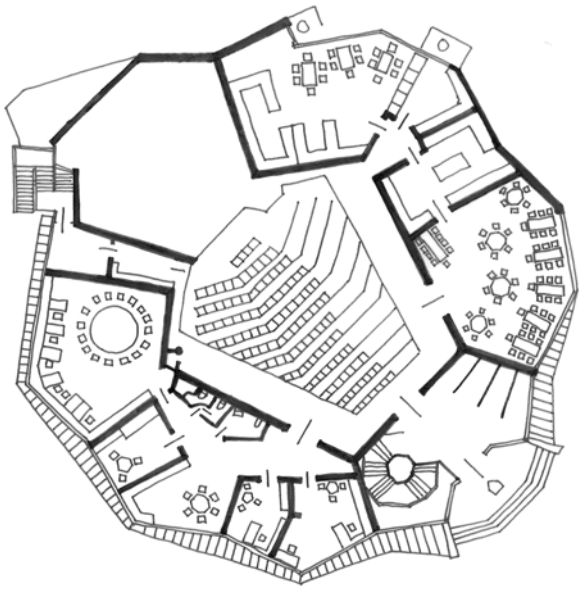

Obr. 6: Waldorfská škola Reutlingen, Německo, Architekt: P. Hubner

2 MONTESSORIOVSKÁ ŠKOLA

Zakladatelkou montessoriovské pedagogiky byla italská lékařka, pedagožka a aktivistka Marie Montessori (1879 – 1952). Její podstatou je vytvářet prostředí pro přirozený vývoj dětí, podobně jako waldorfské školství proto přizpůsobuje látku etapám vývoje, které nazývá senzitivními fázemi (fáze, kdy je dítě citlivé a vnímavé pro chápání určitých jevů – řeč, pohybové aktivity, čtení, jemná motorika,...). Důležité jsou speciální pomůcky, předem připravené prostředí a ústup učitele do pozadí vzdělávacího procesu. Poslední zmiňovaný aspekt bývá vyjádřen heslem: „Pomoz mi, abych to mohl udělat sám“. Koncept montessoriovské pedagogiky také odmítá striktní dělení do tříd podle věku a preferuje práci ve věkově smíšených skupinách. Součástí výuky je i tzv. „kosmická výchova“, která objasňuje vazby mezi člověkem a přírodou a vede děti k uvědomování si zásahů do ekosystémů a k zodpovědnosti za životní prostředí. Montessoriovské školy jsou rozšířeny zejména v Německu a Nizozemí, kdy fungují jako soukromé i jako státní školy. Produkcí „montessoriovských pomůcek“ se zabývá řada výrobců a dodává je i do konvenčních škol.

2.1 Výběr pozemku

Pro výběr pozemku na výstavbu motessori škol platí podobné zásady, jako pro stavbu škol konvenčních: „Pro vytvoření všestranně vhodného, klidného a hygienicky nezávadného prostředí je žádoucí situovat objekt nebo areál základní školy v plochách vzrostlé zeleně nebo alespoň v jejich blízkosti, mimo frekventované komunikace, mimo hlučný a hygienicky závadný prostor... Při dislokaci škol je proto nutné již v urbanistickém návrhu vyloučit zejména místa v inverzní poloze či inundovaném území, místa se silným větrem, sousedství průmyslových a zemědělských závodů, skládek, garáží, jatek a velkých nádraží atd... Pozemek školy má být celodenně osluněn a má umožňovat správnou orientaci budovy ke světovým stranám a zaručit co nejmenší úhel zastínění průčelí s učebnami okolní zástavbou.“[5)] Pro montessoriovské školy je z hlediska nároků na pozemek (a objekt školy) charakteristický zejména požadavek na propojování interiérů s exteriéry a možnost přenést výuku z učebny přímo do vnějšího prostředí.

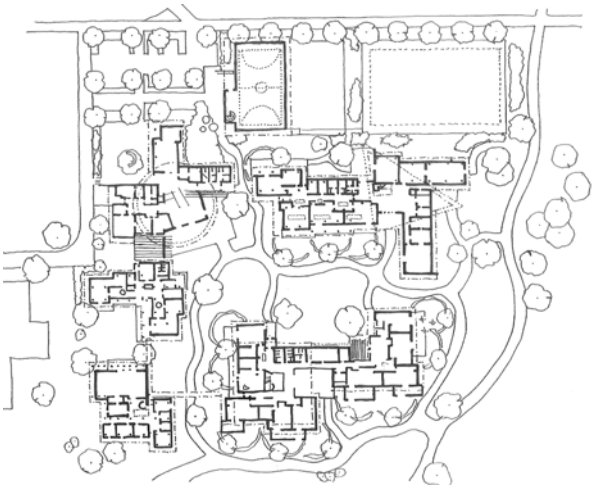

Obr. 7: Komplex Montessori škol, Ingolstadt, Německo, Architekt: Behnisch & Partners, 1993

Na Obr. 7 je znázorněn montessoriovský komplex v obytné čtvrti Ingolstadt – Hollerstauden, kde je na školním pozemku nakumulována řada různých funkcí: školka, základní škola, střední škola, komunitní centrum, sportoviště, terapeutické centrum, mateřské centrum a centrum mládeže. Celý areál, navržený ateliérem Behnisch& Partners, je organicky zasazen do systému veřejné zeleně a kromě vzdělávání slouží volnočasovému vyžití a rekreaci obyvatel čtvrti.

2.2 Konstrukce a forma

Marie Montessori se (na rozdíl od Rudolfa Steinera) nikdy nepokoušela o vlastní architektonickou tvorbu a nezanechala tak žádný „mustr“, kterým by se měla stavba montessoriovských škol řídit. Tím ponechala prostor

architektům, kteří se mohli zabývat výzkumem a návrhy školních budov bez nutnosti konfrontace s nějakým dogmatickým předobrazem. Montessoriovské školy ve světě tedy nemají žádnou ustálenou formu a jejich návrh je dán kontextem dobou a autorem. Najdeme příklady umírněných, holandsky strohých forem - obr. 10 Škola montessori v Delftu: Herman Hrertzberger i organických, postmoderních exhibic - obr. 8: Montessori školka ve Stuttgartu: Günter Behnisch.

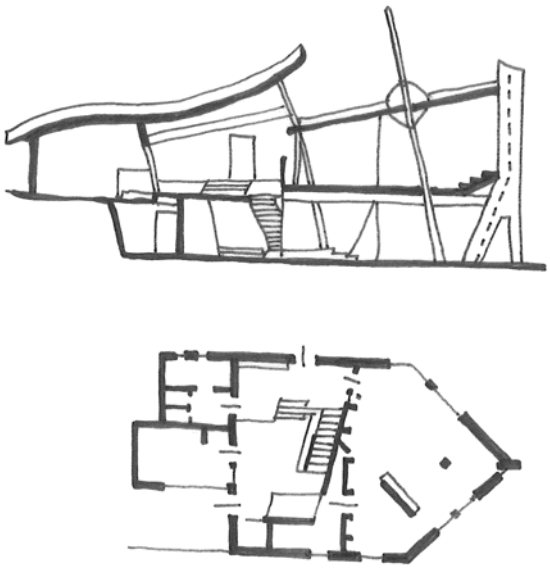

Obr. 8: Montessori školka, Stuttgart, Německo, Architekt: G. Behnisch, 1990

2.3 Typologie, vnitřní prostředí

Vnitřním prostředím montessoriovských škol se ve svém výzkumu zabýval například architekt James Dick (jehož manželka je ředitelkou montessoriovské školy) a ten formuloval několik obecných zásad pro navrhování:

- Respekt k potřebám, vjemům a fyziognomii dítěte. Prostor by měl být koncipován z hlediska vnímání světa jeho uživatelem – dítětem a nikoliv pro oči dospělých.
- Práce se světlem by měla být velmi důkladná, nejen z pohledu hygienických požadavků, ale i z výtvarného a funkčního hlediska (intenzita osvětlení jednotlivých míst ve škole by měla odpovídat jejich účelu a vhodně dotvářet prostředí).
- Barvy stěn ve výukových prostorách by měly být světlé a neutrální (přirozená barva přírodního materiálu nebo světlá omítka). Výrazné barvy (červená, žlutá, zelená) by pak měly mít učební pomůcky, které mají poutat a udržovat pozornost žáků.
- Učebny ve tvaru „L“[6] se jeví pro montessoriovskou pedagogiku jako optimální viz. obr. 9. Vytvářejí dlouhou diagonálu uvnitř asymetrického prostoru, který je rozdělen na pracovní kouty pro samostatnou, sou-

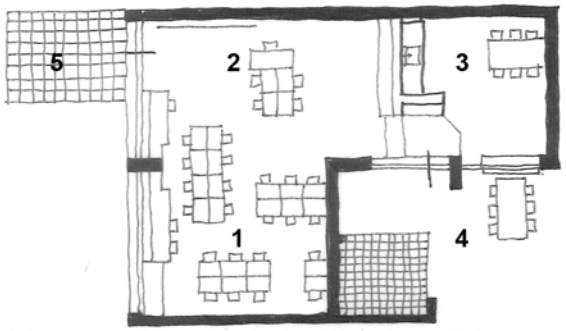

1/ koncentrovaná, samostatná práce, 2/ interakce s učitelem, 3/ pokusy, domácí práce, 4/ pracovní kout na školní chodbě, 5/ práce v exteriéru

Obr. 9: Učebna školy montessori v Delftu, Nizozemí, Architekt: H. Hertzberger, 1960 - 1981

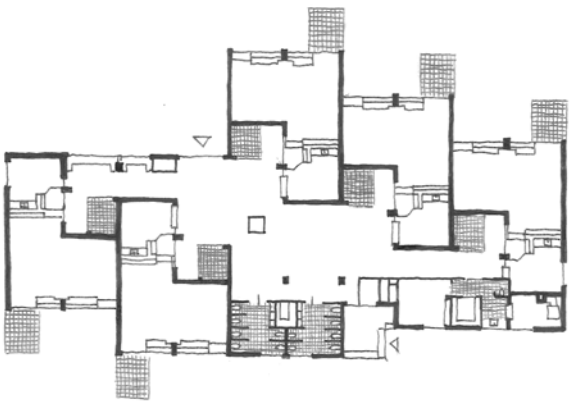

Obr. 10: Základní škola montessori v Delftu, Nizozemí, Architekt: H. Hertzberger, Stav z roku 1981

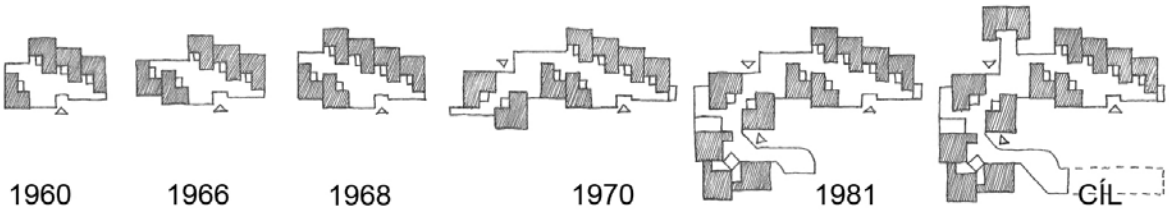

Obr. 11: Základní škola montessori v Delftu, Nizozemí, Architekt: H. Hertzberger, 1960 – 1981, postupná výstavba

středěnou práci, pro pokusy a domácí práce, pro činnost v exteriéru, pro práci na chodbě (možnost komunikace s žáky z jiných učeben) a pro interakci s pedagogem, který sedí uprostřed a má veškeré dění pod kontrolou.

3 DALTONSKÁ ŠKOLA

Zakladatelkou daltonské školy byla Helen Parkhurstová (1887 – 1973). Byla spolupracovnicí Marie Montessori a v roce 1919 založila v Daltonu (Massachusetts, USA) vlastní experimentální školu.

Ústředními principy daltonské školy jsou[7)] :

- „Svoboda žáka a jeho vlastní odpovědnost. Tento princip se projevuje konkrétně v tom, že každý žák má vytvořen svůj vlastní program práce na jeden měsíc (zvlášť pro každý předmět), v němž jsou vymezeny výsledky, jichž má v učení dosáhnout. Žák přitom postupuje svým tempem a zodpovídá za úspěch svého učení.
- Zdůraznění spolupráce a vytváření sociálního a demokratického vědomí u dětí.
- Osobní zkušenost na základě samostatné činnosti žáka.
- Vyvážené střídání mezi výukou v rámci celé třídy a skupinovou a individuální prací na úkolech, jejichž pořadí vypracování si žák určuje sám.“

Daltonské školství se z USA rozšířilo přes Velkou Británii do Nizozemí. Kritici mu vyčítají nesystematické poznávání látky, její nedostatečné opakování a znevýhodňování méně aktivních žáků se slabou vůlí, které nikdo nenutí k pravidelné práci a vstřebávání nezbytných vědomostí. Individuální přístup naopak usnadňuje integraci tělesně i mentálně postižených dětí a dětí se specifickými poruchami učení.

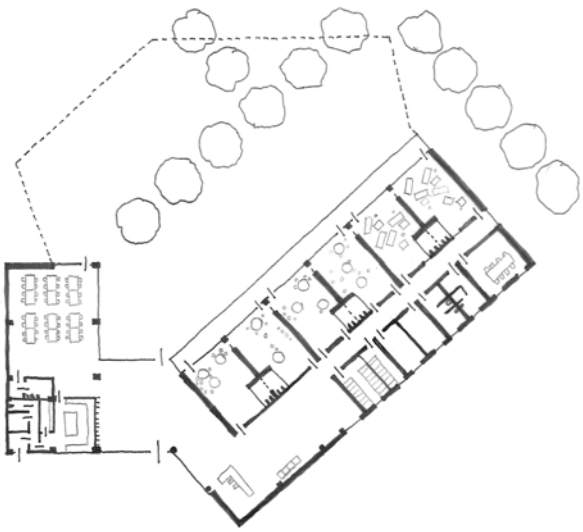

Obr. 12: Daltonská mateřská školka, Los Alcazares, Španělsko, Architekti: M. Rodenas, J. Olivares

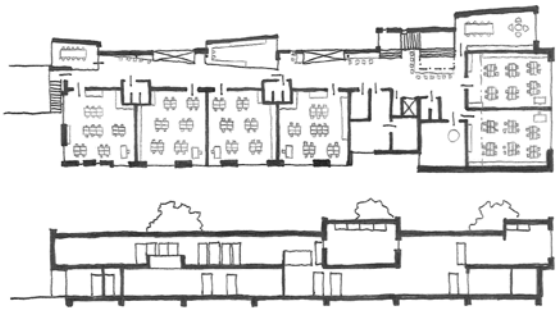

Obr. 13: Daltonská základní škola, Gronigen, Nizozemí, Architekti: O. Groen, K. de Wit, R. van Dijk, C. Pope, 2006

Na projektu realizované daltonské školy v Groningenu, viz. obr. 13, jsou vidět nejen klasické učebny pro výuku celé třídy, ale i samostatné místnosti pro projektové úkoly a pracovní místa na chodbách pro plnění individuálních úkolů.

4 JENSKÝ PLÁN

Tvůrcem koncepce jenské školy byl německý pedagog Peter Petersen (1884 – 1952), který vedl experimentální školu při univerzitě v Jeně, podle které se celý sytém nazývá. Základy jenského plánu jsou učební skupiny přesahující ročníky (například věková skupina 6-9 let), pracovní plán rytmicky střídající různé formy pedagogických situací, podíl dětí na vzhledu učeben a odmítání tradičních forem známkování a vysvědčení. Jenský plán je z klasických reformních škol nejotevřenější novým myšlenkám a poznatkům. Populární je zejména v Nizozemí (cca 250 škol).

5 FREINETOVSKÁ ŠKOLA

Freinetovská škola vychází z teorie „pracovní školy“ Célestina Freineta (1896 – 1966), který vymyslel vybavení učeben různými pracovními kouty, kde je možné se individuálně nebo ve skupinkách věnovat přírodním vědám, technice, domácím pracím, umění i diskusi. Freinetovská škola vyvinula řadu didaktických metod, které našly uplatnění i v konvenčním školství. Žáci si zde, podobně jako v daltonských školách, sestavují týdenní pracovní plán, který konzultují s učitelem. Freinetovské školy se, kromě Francie, nejvíce uplatnily v Belgii a Nizozemí.

6 OSTATNÍ ALTERNATIVNÍ ŠKOLY

6.1 Moderní alternativní školy

Tento pojem je souhrnným termínem pro současné alternativní školy, které nejsou zřizovány církvemi, ani přímo nesouvisejí s klasickými reformními školami. Existuje jich velké množství po celém světě a jenom jejich výčet by byl nad možnosti této stati.

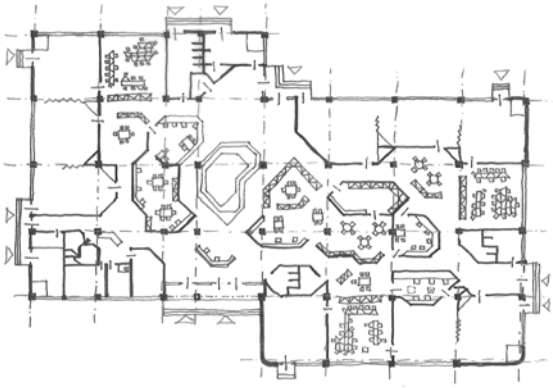

Obr. 14: Devítitřídní základní škola s volnou dispozicí, montovaný skelet 7,2x7,2 m, Francie, Architekti: A. Davy

6.2 Lesní školy

Lesní školy a zejména mateřské školky jsou fenoménem, který v dnešní přetechnizované a přehnaně sterilní společnosti získává stále větší oblibu. Ideou lesní školky je prosté vypuštění dětí do lesa a organizace veškerého jejich programu venku na čerstvém vzduchu. Lesní školky mají jen minimální zázemí, toalety a vyhřívaný přístřešek (například jurtu) pro případ extrémních mrazů nebo srážek. Lesní základní škola má podobně minimalistické nároky s tím, že zde didaktický proces přeci jen vyžaduje alespoň základní vybavenost pro psaní a výuku. Z architektonického hlediska je lesní škola/školka spíše záležitostí zahradních a krajinných úprav, než navrhování nějakých budov.

6.3 Komunitní školy

Komunitní škola je instituce, která kromě vzdělávání dětí, plní i kulturně-společenskou roli ve společenství obyvatel ve svém okolí. Škola zasahuje do fungování komunity a ta naopak participuje na jejím fungování.

V praxi to znamená otevření školy i po vyučování, pro sportovní a volnočasové aktivity, výstavy, koncerty, kurzy, debaty či vzdělávání dospělých. Tím se zvyšuje efektivita využití a ekonomie provozu školních budov. Taková škola má také pozitivní vliv na fungování komunity / sousedské jednotky. U nás se však tento model uplatňuje převážně jenom v menších obcích s fungujícím společenstvím a nedostatkem jiných možností vyžití.

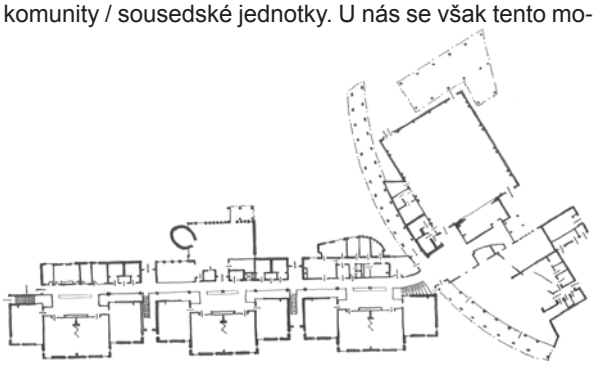

Obr. 15: Komunitní škola Cedar Halley, USA

6.4 Menšinové školy

Menšinové školy nejsou v pravém slova smyslu alternativními školami. Odlišují se pouze vyučovacím jazykem, který je jiný, než jazyk majoritní společnosti v dané zemi či oblasti. V české republice fungují z jazykových menšinových škol pouze základní a střední školy polské a to zejména v oblasti Karviné, Orlové, Havířova, Českého Těšína a Třince. Při vhodném architektonickém ztvárnění (viz. obr. 16 – ZŠ Hnojník), kdy menšinová škola slouží zároveň jako komunitní, však mohou být menšinové školy vhodným prostředím pro integraci a vzájemné poznávání minoritní a majoritní kultury.

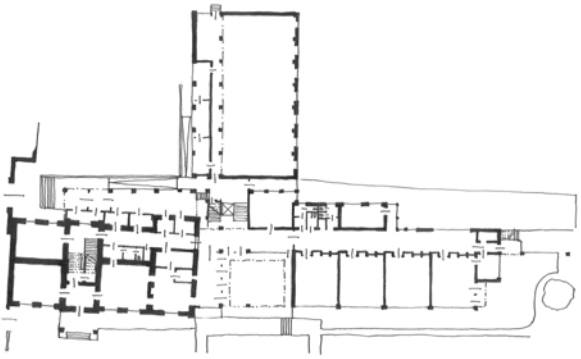

Obr. 16: Polská základní škola Hnojník – rekonstrukce a dostavba, Architekt: J. Kiszka, 1998

7 ZÁVĚR

Novela školského zákona v roce 2004 uvolnila, do té doby „tuhý“, systém základního školství v České republice. V současnosti již neexistují pevně dané osnovy, pouze rámcový vzdělávací program (RVP), který v hrubých rysech vytyčuje kompetence, které by měli žáci ve školách získat. Jednotlivé základní školy si pak sestavují vlastní školní vzdělávací programy (ŠVP), které konkretizují, jak bude těchto kompetencí dosaženo, v jakých předmětech a kolik času jim bude věnováno. Řada škol této svobody využila a ačkoliv nejsou reformními, ani jinak klasifikovatelnými alternativními školami, přebírají do svých ŠVP některé myšleny a didaktické postupy z těchto proudů.

Při navrhování školských staveb proto již dnes nestačí prostá znalost norem a tabulkových hodnot, ale je třeba mít mnohem širší rozhled a povědomí o různých směrech a systémech vzdělávání, včetně alternativního školství.

ODKAZY

1) SHAUB, ZENKE, 2000. Wörtebuch Pädagogik, s. 28 - 29
2) PRŮCHA, 2012.Alternativní školy a inovace ve vzdělávání, s. 25
3) PRŮCHA, 2012.Alternativní školy a inovace ve vzdělávání, s. 46
4) HEŘT, J. Antroposofie a waldorfské školství. Sisifos - klub českých skeptiků.
5) ZELEKOVÁ, J. 2003. Občanské stavby. Stavby školské. s. 45
6) LIPPMAN, P. The L-Shaped Classrooms
7) PRŮCHA, 2012.Alternativní školy a inovace ve vzdělávání, s. 55

LITERATURA

[1] A, J. Občanské stavby. Stavby školské. Praha: ČVUT, 2003. 240 s. ISBN 80-01-02502-0.

[2] BENISCH, H. Portfolio 1952-2005. [Online]. http://www.behnisch-partner.de/

[3] CROSBIE, M. Herman Hertzberber RIBA Gold Medal. [Online]. Architecture Week [Vid.12.8.2013]. Dostupné z: http://www.architectureweek.com/2012/0704/design_1-1.html

[4] Diversity and Democracy - 50 Years of School Design by Behnisch & Partner. Detail. 3/2003.

[5] DUDEK, M. Architecture of schools: The new learning environments. Oxford: Architectural press, 2002. 238 s. ISBN 978-0750635851.

[6] DYCK, J. A. The Built Environment's Effect on Learning: Applying Current Research. Montessori Life. 14 no1 Wint 2002. s. 53 – 56. WN 0234905892017.

[7] GRACOVÁ, B. Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže. Ostrava: Ostravská univerzita, 1998. 262 s. ISBN 80-7042-511-3.

[8] GRECMANOVÁ, H., URBANOVSKÁ, E. Aktivizační metody ve výuce, prostředek ŠVP. 1. vyd. Olomouc: Hanex, 2007. 180 s. ISBN 80-85783-73-8.

[9] GRECMANOVÁ, H. - URBANOVSKÁ, E. Waldorfská škola. Olomouc: Hanex, 1996. ISBN 80-85783-09-6.

[10] HERTZBERGER, H. Přednášky pro studenty architektury. Brno: MOX NOX, 2012. 287 s. ISBN 978-80-905064-0-4.

[11] HERTZBERGER, H. Portfolio. [Online]. Dostupné z: http://www.ahh.nl/

[12] HEŘT, J. Antroposofie a waldorfské školství. [Online]. Sisifos. Klub českých skeptiků [Vid.15.8.2013]. Dostupné z: http://www.sysifos.cz/index.php?id=vypis&sec=1165077007

[13] LIPPMAN, P. The L-Shaped Classrooms: A Pattern for Promoting Learning. [Online]. Design Share [Vid.12.8.2013]. Dostupné z: http://www.designshare.com/index.php/articles/the-l-shaped-classroom/1/

[14] MEZERA, P. Stavby pro výchovu a vzdělávání. Praha: ČVUT, 1998.

[15] PERKINS, B. – BORDWELL, R. Building type basic for elementary and secondary schools. 2nd ed. New Jersey: John Wiley & Sons, 2010. 338 s. ISBN 978-0-470-22548-6.

[16] PRŮCHA, J. Alternativní školy a inovace ve vzdělávání. 3. vyd. Praha: Portál, 2012. 192 s. ISBN 978-80-7178-999-4.

[17] PRŮCHA, J. Multikulturní výchova. Toerie – praxe – výzkum. Praha: ISV, 2001. 212 s. ISBN 80-85866-72-2.

[18] SCHAUB, H. – ZENKE, K.G. Wörtebuch Pädagogik. 4. Auflage. Mnichov: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2000. ISBN 978-80-01-04510-7.

[19] STÝBLO, Z. Nauka o stavbách. Školské stavby. Praha: ČVUT, 2010. 244 s. ISBN 978-80-01-04510-7.

[20] VÁŇOVÁ, M. Alternativní školy. Dingir. 4/2011. s. 116 – 119.

[21] ZELENKOVÁ, J. Občanské stavby. Stavby školské. Praha: ČVUT, 2003. 240 s. ISBN 80-01-02502-0.

Ing. arch. Valerie Zámečníková

Fakulta stavební, VŠB-TU Ostrava

Ludvíka Podéště 1875/17, 708 33, Ostrava - Poruba

valerie.zamecnikova@vsb.cz

Ing. arch. Martin Nedvěd

Fakulta stavební, VŠB-TU Ostrava

Ludvíka Podéště 1875/17, 708 33, Ostrava - Poruba

martin.nedved@vsb.cz

OBNOVA A KONVERZE OBJEKTŮ A ARCHITEKTONICKÝCH CELK

SÚČASNÁ ADMINISTRATÍVNA PREVÁDZKA V PROCESE OBNOVY A KONVERZIE BUDOV

CONTEMPORARY ADMINISTRATIVE ACTIVITIES IN BUILDINGS RECONSTRUCTION AND CONVERSION PROCESS

PAVEL NAHÁLKA

Abstrakt

V procese obnovy a konverzie budov nemožno očakávať, že architektúra, vzniknutá v úplne odlišných podmienkach a za úplne iných predpokladov jej používania, bude zodpovedať bez prispôsobenia tým podmienkam, ktoré sú typické pre dnešnú dobu a súčasné požiadavky administratívnej prevádzky. Napriek tomu je ale častým javom, že sa fyzický rámec historickej architektúry, v ktorom musí architekt realizovať požiadavky súčasného investora stáva inšpiráciou pre nové riešenia súboru vzťahov budúcich podmienok užívania takejto budovy. Často tak pôvodná funkcia objektu prináša možnosti, ktoré sú pozitívnym prínosom pre úplne nové funkčné využitie priestorov v administratívnej činnosti.

Abstract

In the process of restoration and conversion of buildings can not be expected that the architecture, resulting in completely different conditions and in completely different assumptions of its use, will correspond without adapting to conditions which are characteristic for today and the present requirements of administrative operations. Yet it is but a common occurrence that the physical framework of historical architecture in which shall architect realize the requirements of the current investor becomes the inspiration for a new set of solutions for future relations conditions of use of such buildings. Frequently the original object function provides options that are a positive contribution to a completely new functional use of space in administrative activities.

1 ÚVOD - FUNKCIA OBJEKTU A OBNOVA HISTORICKEJ ARCHITEKTÚRY

Každá budova musela v dobe svojho vzniku, predstavovaného projektovaním a realizáciou architektonického objektu, zodpovedať požiadavkám, ktoré pre ňu stanovil aj vtedajší spôsob výkonu činností na ktorú bola určená. Rovnako boli determinantmi pre jej plánovanú i výslednú podobu súdobé kultúrne a architektonicko-kompozičné zvyklosti i očakávania práve tak, ako stavebno-technické postupy, nástroje a materiálovo-konštrukčné možnosti. Samozrejme, nemožno opomenúť ani dobové riešenia úpravy prostredia, ktoré by pre jej funkciu vytvorili zodpovedajúce podmienky. Je nereálne očakávať, že by architektúra, ktorá vznikla v úplne odlišných podmienkach a za úplne iných predpokladov jej používania, zodpovedala bez prispôsobenia tým, ktoré sú typické pre dnešnú dobu a spoločnosť. Je však častým javom, že sa fyzický rámec historickej architektúry, v ktorom musí architekt realizovať požiadavky súčasného investora stáva inšpiráciou pre nové riešenia súboru vzťahov budúcich podmienok užívania takejto budovy. Často tak pôvodná funkcia objektu prináša možnosti, ktoré sú pozitívnym prínosom pre úplne nové funkčné využitie. Vtedy dochádza k „funkčnej premene, ale súčasne i k zachovaniu historických a kultúrnych hodnôt pôvodných objektov - areálov. Nefunkčnosť objektov / areálov je nahradená spoločensky príťažlivými riešeniami , ktoré aktuálne reagujú na potreby súčasnosti, pričom valorizáciou svojich vlastných hodnôt si zabezpečujú širokú príťažlivosť a ocenenie“. [1] Ako príklad uveďme konverziu pražského Centra současného umění DOX, kde architekt „citlivo dopĺňa charakteristickú priemyselnú architektúru a využíva jej výhody, ktoré možno uplatniť aj vo výstavných priestoroch. Architekt vytvára sofistikované nové usporiadanie vnútorných priestorov, ktoré možno variabilne prepájať a rozdeľovať a týmto spôsobom vytvárať rôzne koncepcie výstav.“ [2] Poznanie „existenčného príbehu areálu, jeho historickej ceny zohráva veľkú úlohu pri voľbe spôsobu jeho revitalizácie“. [3]

2 ADMINISTRATÍVNA PREVÁDZKA AKO FUNKČNÁ NÁPLŇ ARCHITEKTONICKÉHO OBJEKTU

Ako administratívne budovy označujeme budovy určené v prevažnej miere pre vykonávanie prác administratívneho charakteru, teda činností súvisiacich so získavaním, spracovaním, triedením a uchovávaním informácií predovšetkým o istých vzájomných vzťahoch nejakých subjektov. Spravovanie vzťahov medzi občanom, príslušníkom spoločenstva a spoločenstvom ako celkom, či medzi občanmi alebo spoločenstvami navzájom, sa v našich dejinách vyvíjalo prostredníctvom

Obr. 1: „Kancelárska krajina“ open space,
F.L. Wright: Johnson Wax Administration Building, 1939, USA

inštitucionalizovaného výkonu činností, ktoré v súčasnosti chápeme ako administratívu. Nešlo tu len o výkon štátnej, cirkevnej či verejnej správy, ale vo veľkej mieře napríklad aj o spracovávanie údajov o obchodných vzťahoch či právnych úkonoch. pre tieto činnosti bolo vždy treba vytvoriť aj nevyhnutné pracovné a rokovacie priestory. V histórii sa ich architektonizovaná podoba prejavovala predovšetkým postupným nachádzaním špecializovaných priestorov pre napĺňanie požiadaviek na výkon administratívnych činností v sídlach, budovách, či ich častiach. Ich navrhovanie obsahuje pomerne veľké množstvo urbanistických, ekonomických, hygienických a bezpečnostných predpisov a obmedzení, ktoré sa prejavujú v možných architektonických a urbanistických riešeniach.

Špecializované administratívne činnosti sa postupne profesionalizovali, a najmä v oblasti spojenej s ekonomickými aktivitami, ako je medzinárodný obchod a bankovníctvo sa vytváralo čoraz viac pracovných miest, najmä v kancelárskych priestoroch mestských rodových palácov renesančných magnátov, ako boli Mediciovci, či Fuggerovci. Hierarchická 4 až 5 stupňová pyramidálna štruktúra ich administratívnych zamestnancov (od guvernéra po pisára) po dlhé roky ovládala predstavy staviteľov o potrebách riešenia kancelárskych priestorov. Štruktúra pracovníkov sa od polovice 18. storočia diferencuje už aj podľa orientácie ich činností na jednotlivé oddelenia. O sto rokov neskôr, s rozmachom dopravy a medzinárodného obchodu, sa so zvýšením podielu administratívnej práce vo všetkých ekonomických sektoroch zložité úlohy v riadení a činnosti podnikov ešte precíznejšie diferencujú a vznikajú špecializované budovy pre administratívnu prácu, vrátane prenajímateľných. Pracovné priestory zamestnancov administratívy sa okrem veľkých sál s radmi stolov pre pisárov, či neskôr radových pracovníkov jedného oddelenia, vyšpecifikovali aj na typické trojtraktové riešenia bunkových kancelárií okolo centrálnej chodby, či ústrednej dvorany.

Tieto dve základné priestorové koncepcie sa udržali aj v ďalšom období, keď mohli reflektovať pomerne odlišnými spôsobmi na čoraz dokonalejšiu kancelársku techniku (elektrické osvetlenie, telefónne pripojenie pracovísk, mechanické písacie stroje, zdokonalené elektrické výťahy ap.) a od začiatku 20. storočia sa naplno prejavovali pri rozšírení administratívnych veží mrakodrapov s pomerne veľkou hĺbkou dispozície, s variabilne prispôsobeným členením podľa veľkosti jednotlivých oddelení. Znovuobjavený princíp veľkopriestorových pracovísk, na otvorených galériách okolo viacpodlažného átria v budove sídla spoločnosti Larkin od F. L. Wrighta, predznamenal okrem štúdia účinnosti administratívnej práce a optimalizácie administratívnych procesov aj oveľa väčšiu škálu priestorov a aktivít pre podporu a starostlivosť o pracovníkov.

Snaha o získanie maximálneho pracovného výkonu aj do administratívnych činností rozvinutých na základe taylorovských výskumov (v princípe ide o delenie pracovných procesov na základné úlohy a ich fázy so stanovením potrebných časových a priestorových štandardov) sa v neskoršom období odrazila na preferovaní predovšetkým veľkopriestorových konceptov. Tie si udržali prím (predovšetkým v USA) až do 60. rokov dvadsiateho storočia, kedy sa po prvýkrát začalo v administratívnych procesoch rátať s istou mierou vstupu osobných vkladov kancelárskych pracovníkov do činnosti spoločnosti prostredníctvom neformálnej komunikácie medzi zamestnancami. Priestorovým vyjadrením tohto využitia ľudského kapitálu bolo použitie konceptu tzv. „kancelárskej krajiny“ (Bürolandschaft, office landscape) so stanovením jednotlivých zón odrážajúcich aktuálnu organizačnú štruktúru pracoviska a s vyhradením istých častí veľkopriestorov na oddychové a komunikačné zóny, či priradenie konferenčných miestnosti a priestorov na občerstvenie.

Nové podnety do architektonických riešení administratívnych budov prinieslo v posledných desaťročiach 20. storočia poznanie vyčerpateľnosti našich energetických

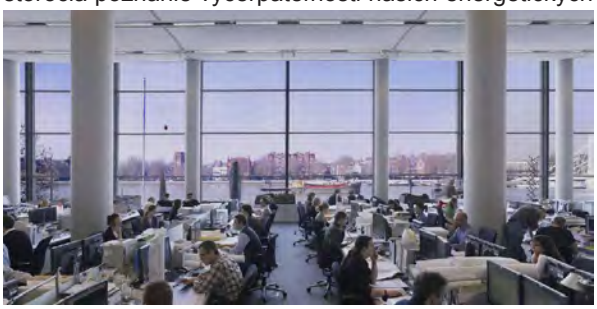

Obr. 2: Open space je súčasťou takmer všetkých dnes projektovaných a realizovaných budov pre administratívu.
Foster and partners – administratívne priestory vlastnej firmy

zdrojov na jednej strane a obrovský rozvoj kancelárskej techniky a neskôr i technológií spracovávania dát na strane druhej. Čoraz viac sa chápu aj ekologické dopady architektonických a technologických riešení stavieb budov, ktoré v súčasnosti zabezpečujú pracovné prostredie pre viac ako polovicu obyvateľstva rozvinutých krajín. Hlboká dispozícia veľkopriestoru je pociťovaná negatívne nielen svojou vysokou mierou nákladov na umelé osvetlenie a vetranie priestorov, ale aj sociálnymi dopadmi na prostredie výkonu administratívnej práce. Prostredníctvom získania istej intimity a zároveň optického prepojenia pracovísk priniesol v osemdesiatych rokoch combi-office do značnej miery nové spojenie výhod oboch základných priestorových konceptov.

3 ARCHITEKTONICKÉ PARAMETRE SÚČASNEJ ADMINISTRATÍVNEJ PREVÁDZKY

Osobný kancelársky počítač priniesol v kancelárskych činnostiach novú vlnu rozmachu stavebných zásahov. Pôvodné priestory prestali kvôli nárokom nových technológií vyhovovať a väčšina budov musela prekonať vážne zásahy nielen do kancelárskeho vybavenia, ale aj celkovej stavebnej obnovy. Tu, na konci 20. storočia sa ukázalo, že väčšina priestorov, ktoré boli priamo projektované pre administratívnu prácu, už novým požiadavkám ťažko vyhovejú. Dátové siete ešte viac spochybnili pôvodné priestorové schémy a rovnako, ako miniaturizácia nových prostriedkov spracovávania a výmeny informácií zvýšili mobilitu pracovníkov až takmer k nezávislosti na stabilnom mieste a čase výkonu administratívnej práce.

Administratívne pracovisko je dnes v prvom rade pracoviskom, ktoré je závislé na informačných a komunikačných technológiách. Ich prudký rozvoj priniesol rapídny odklon od klasických foriem administratívnej práce a úloh, ktoré pracovník vykonáva. Nevyhnutnosť ísť na svoje pracovisko a vykonávať tam rutinné činnosti spojené s narábaním s písomne podávanými informáciami sa nahrádza nevyhnutnosťou zapojiť sa na elektronickú informačnú sieť. Samozrejme, toto pripojenie nie je nevyhnutné vykonávať v priestore svojej bunkovej kancelárie, či za svojím stolom vo veľkopriestorovej kancelárii firmy. Preto sa postupne otvárajú nové organizačné i priestorovo transformované podoby výkonu administratívnych činností. Pracovník, ktorý kedysi väčšinu pracovnej doby strávil zabezpečovaním pracovného pochodu korešpondencie, ako výsledku tvorivej práce svojej, svojich spolupracovníkov, či zákazníkov, sa nevyhnutne môže oveľa viac sústrediť buď na vlastnú, individuálnu tvorivú prácu, alebo na poskytovanie svojich odborných znalostí v spoločnej práci tímu. Toto sústredenie v oveľa väčšej miere umožňuje rozširovať okruh získaných informácií, premieňať ich na znalosti a uplatňovať ich v pracovnom procese v záujme znalostne orientovanej spoločnosti.[1)]

Zmeny, ktoré si vyžaduje koncepcia práce na spoločných projektoch pracovníkov, vybratých pre konkrétny projekt, sa prejavujú aj v organizácii administratívnych pracovísk, vrátane zmien ich priestorového vymedzenia (prestaviteľné priečky, nábytkové členiace zostavy, mobilné zariadenia). Ak sa však možnosti využitia ľahkých deliacich priečok a presunu vstavaných nábytkových zostáv vyčerpajú, je potrebné siahnuť po riešeniach, ktoré nemusia byť založené na pevných teritoriálnych väzbách pracovníkov. Tímy, ktoré sú vytvorené za účelom vyriešenia konkrétneho projektu, pracujú v samotnej skupine iba sčasti. Veľký podiel na znalostne orientovanej administratívnej práci predstavuje individuálna, sústredená práca, ktorú odborník môže vykonávať relatívne nezávisle na ostatných členoch tímu. To umožňuje, aby si pracovník organizoval pracovný čas podľa svojho individuálneho rozvrhu, teda v mieste a čase, ktorý mu vyhovuje. Podniky profitujú z individuálneho rozvrhu aj umiestňovaním pobočiek s nižšími nákladmi na prenájom pracovnej plochy do okrajových častí mesta mimo ústredia firmy v blízkosti bývania týchto zamestnancov rovnako, pracovníci zas možnosťou práce z domova.

Pre vzťah pracovníka k firme je v súčasnosti často

Obr. 3: Administratívne pracovisko súčasnosti

1) Podľa sociológov, ekonómov a filozofov, prebieha revolučná sociálna, politická a ekonomická transformácia. Slogany, ako „tretia priemyselná revolúcia“, „druhá moderná doba“, „reflexná moderná doba“, „informačná spoločnosť“ a „znalostná spoločnosť“ popisujú vplyv nových technológií z rôznych perspektív. Nesporne sa ocitáme na historickej križovatke, ktorá revolucionizuje pracovné prostredie. V znalostnej a informačnej spoločnosti, to už nie je kapitál a práca, ktorá vytvára nadhodnotu, ale „rast vychádza dnes z „produktivity „a“ inovácie.“ Obe znamenajú uplatnenie poznatkov do práce.“ [4]

Obr. 4 Zóny pripojení mobilných pracovníkov vrátane individuálnej kontroly pracovného prostredia,
M. M. Dominguez: Dalton´s Digital Brother, Madrid, Španielsko

menej dôležité pridelenie vlastnej kancelárie, ako parametre prideleného individuálneho príslušenstva, ktoré sa v podobe dizajnérskeho artefaktu špičkového technologického zariadenia stáva symbolom a prejavom postavenia jednotlivca v organizácii. Súčasné technológie zároveň umožňujú, aby potrebná miera výmeny informácií medzi členmi tímu nebola závislá len na náhodných stretnutiach v ich pracovniach, ale najmä technológiami sprostredkovaná, alebo zámerne a cieľavedome organizovaná v zónach určených na stretávania pracovníkov.

Pre súčasnú administratívnu prácu možno akceptovať aj doteraz zaužívané priestorové formy, akými sú bunkové kancelárie, veľkopriestorové, či kombinované priestorové koncepty. Oveľa viac sa však môžu využívať a prispôsobiť požiadavkám mobilnej tímovej práce skupinové kancelárie a zóny biznis klubov. „Najčastejšie sa dá očakávať využívanie základných PC pracovísk, či pracoviska v zóne pripojenia mobilného pracovníka, v kombinácii s občasne využívanými špecializovanými pracoviskami, vybavenými špičkovou technológiou a priestormi vyhradenými pre vzájomné interakcie zamestnancov“ [5]. Ide napríklad o zasadacie, miestnosti, školiace a seminárne miestnosti, komunikačné zóny diskusných klubov, či ostrovov, relaxačné zóny, salóniky a jedálne, priestory foyeru a p. Pracovný modul, sám osebe schopný značnej variability v umiestnení do stavebnej a priestorovej štruktúry administratívnej budovy, tak môže byť doplnený o naozaj pestrú ponuku priestorov, zabezpečujúcich alternatívne činnosti a služby.

4 OBNOVA BUDOVY A MOŽNOSTI VYTVORENIA PODMIENOK PRE ADMINISTRATÍVNU PRÁCU

Dostatočný priestorový komfort administratívneho pracoviska je zvyčajne stanovovaný prostredníctvom hygienických a podobných predpisov, nariadení alebo odporúčaní, i keď značne rozdielnych v jednotlivých krajinách. Často býva určovaný ako minimálny štandard plochy pracoviska (Nemecko – 8 až 10m2, SR – 2m2

Tab. 1: *Rozsah optimálnych a prípustných hodnôt mikroklimatických podmienok pre teplé obdobie roka*

Trieda práce	Operatívna teplota t_o v ^{0}C		Prípustná rýchlosť prúdenia vzduchu v m.s^{-1}	Prípustná relatívna vlhkosť vzduchu v %
	optimálna	prípustná		
1a	21 – 25	20 - 28	≤ 0,2	30 až 70
1b	20 - 24	18 - 16	≤ 0,3	
1c	18 - 22	16 - 25	≤ 0,3	
2	16 - 19	12 - 24	0,1 – 0,3	

Tab. 2: *Rozsah optimálnych a prípustných hodnôt mikroklimatických podmienok pre chladné obdobie roka*

Trieda práce	Operatívna teplota t_o v ^{0}C		Prípustná rýchlosť prúdenia vzduchu v m.s^{-1}	Prípustná relatívna vlhkosť vzduchu v %
	optimálna	prípustná		
1a	20 – 23	20 - 26	≤ 0,2	30 až 70
1b	18 - 21	17 - 24	≤ 0,3	
1c	15 - 19	13 - 22	≤ 0,3	
2	12 - 17	10 - 20	≤ 0,3	

voľnej podlažnej plochy okrem zariadení a spojovacej cesty pri pracoviskách s denným osvetlením, 5m2 pri pracoviskách bez denného osvetlenia), alebo prostredníctvom objemu priestoru potrebného na pracovisko (Veľká Británia - 11m3, SR – najmenej 12m3 vzdušného priestoru pri pracoviskách s denným osvetlením a najmenej 20m3 vzdušného priestoru pri pracoviskách bez denného osvetlenia). Súčasťou starostlivosti o zamestnancov je aj stanovenie hygienických štandardov súvisiacich s kvalitou vzduchu, ktorú je potrebné v priestoroch pracovísk zabezpečiť. Architektonické a technické riešenie každej administratívnej budovy musí umožniť v dostatočnej miere splnenie podmienok, ktoré stanovuje záväzný predpis – napríklad s ohľadom na teplotu vzduchu. Odporúčaná teplota v administratívnom pracovisku je 20 až 210C (pri 260C klesá pracovný výkon na 85%, pri 300C klesne už na 75%). Pre teplé a chladné obdobie roka stanovuje Nariadenie vlády SR optimálne a prípustné hodnoty teploty vzduchu na pracovisku. (tab. 1 a tab. 2) [6]

Obr. 5 Flexibilita použitia administratívneho priestoru - využitie pozdĺžneho stenového nosného systému; P. Suchánek: Konverzia obytného domu na administratívnu budovu; Bratislava; SR

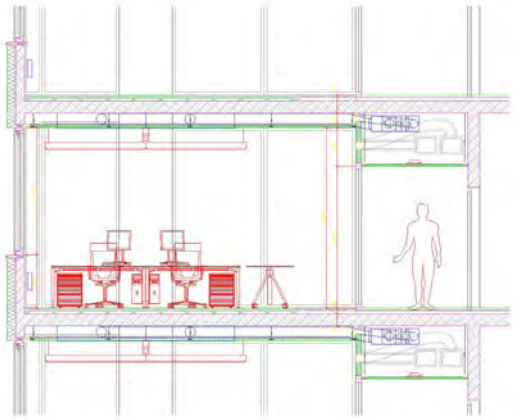

Obr. 6 Flexibilita administratívnych priestorov a možnosti riešenia vzduchotechniky

Zabezpečovanie tepelnej pohody a výmeny vzduchu pri bunkových kanceláriách môže byť v chladnom období roka aj klasickým spôsobom prostredníctvom ústredného vykurovania a otváravých častí výplní okenných otvorov, pri pracoviskách veľkopriestorových a kombinovaných sa musí vykurovanie i ochladzovanie priestorov zabezpečiť prostredníctvom vzduchotechnických zariadení rôznych typov (v chladnom i teplom období roka). Riešenie závisí nielen od ekonomiky budovy, le pri rekonštrukčných zásahoch aj od možností, ktoré definuje pôvodná stavebná podstata, napríklad použitý typ konštrukcie (stenový, skeletový nosný systém), či jej stavebné rozmery (rozpony, konštrukčné výšky a p.).

Často sa práve štandardizované rozmery použitých konštrukcií stávajú hlavnou prekážkou využitia existujúcej budovy, postavenej na administratívnu prevádzku, pre súčasné potreby kancelárskej práce a prostredia. Rozvody vzduchotechniky bývajú značne obmedzujúcim prvkom, ktorý sa dá ľahšie situovať do priestorov s vyššou konštrukčnou výškou, než bola obvyklá napríklad v kancelárskych budovách bunkového typu z 60. až 80. rokov minulého storočia.

Svetlé výšky priestorov budov, určených pôvodne na úplne iné funkčné využitie, naopak umožňujú prostredníctvom zdvojenej podlahy a zavesených podhľadov či voľne vedených rozvodov riešenie aj najnovších požiadaviek administratívnej práce. Preto sa konverzia výrobných a skladových halových priestorov, ba dokonca aj

Obr. 7 Mobilné riešenie ohraničení jednotlivých pracovísk prostredníctvom deliacich paravánov,
rekonštrukcia Unified Fields, Hairi and Hairi Architecture, New York, USA

obytných priestorov, ktoré kvôli lokálnemu vykurovaniu pevným palivom mávali dostatočné svetlé výšky, na administratívu ukazuje ako mimoriadne výhodné riešenie. Dá sa v nich zorganizovať súčasné plnohodnotné administratívne pracovisko s variabilnými riešeniami priestorov aj značne diferencovaných.

Obr. 8 Využitie spoločných a zdieľaných priestorov a zariadenia v administratívnej budove,
rekonštrukcia budovy pre firmu Mindfield, Shubin a Donaldson Architects, Marina del Rey, USA

Ich základná podoba ohraničení jednotlivých pracovísk prostredníctvom stien a montovateľných priečok či vstavaných nábytkových systémov (napríklad bunkovej kancelárie), či deliacich paravánov vo veľkopriestorovej kancelárii, sa môže stať neurčitým priestorovým rozhraním pôdorysu, zónovaného na jednotlivé pracovné oblasti iba prostredníctvom naznačených, virtuálnych hraníc, umožňujúcich napojenie pracovísk na špeciálne a spoločne využívané priestory. Ide napríklad o „spoločné administratívne služby technickej podpory, prípravu a odosielanie pošty, tlačiarenské a reprografické služby“ [7] , ale aj priestory „pripojenia na internet systémom coffee-office, zasadačky, hovorne, seminárne miestnosti, resp. aj miesta náhodného stretávania sa pracovníkov“ [8] .

V priestoroch takto rekonštruovaných sa dajú plne využiť výhody súčasnej znalostnej, tímovej práce, ktorá prináša aj pomerne značné úspory v čase, kedy sú jednotlivé pracoviská pracovníkmi skutočne obsadené, a teda aj v možnostiach úspor na reálnych nákladoch na prenájom a prevádzku administratívnych priestorov. Kombináciou využitia combi-office alebo biznis klubu namiesto bunkových kancelárií možno získať 20 až 30% pracovnej plochy, zdieľaním pracovísk (desk-sharing, hotelling) tiež 30% a napríklad „jednodňovou mobilnou prácou z domova formou teleworkingu až 20% plochy týždenne“. [9]

V interiéri sa takýto spôsob riešenia administratívnej prevádzky v rekonštruovanej budove prejavuje bohatou škálou diferencovaných pracovných zón, priestorov pre formálnu i neformálnu komunikáciu, vrátane špičkového a sofistikovaného dizajnu ich zariadenia, zameraného na individualizáciu pracovného prostredia, rovnako, ako i „technickými zariadeniami podporované subjektovo orientované zabezpečenie kvality životného prostredia pre zamestnancov“ [10] .

Všetky tieto princípy sú zároveň sprevádzané ekologickými konceptmi obnovy budovy ako celku, i jej jednotlivých súčastí. „V súčasnej dobe, keď je trendom znižovanie spotreby energií (a to nielen z pohľadu nákladov, ale najmä z pohľadu dostupnosti ich zdrojov), sú energeticky efektívne budovy aktuálnou požiadavkou dneška. Pre architektov a stavebníkov sa tu otvára priestor na citlivé, prostrediu priateľské a zároveň inovatívne riešenia s využitím aj rôznych foriem OZE a v ich rámci aj priamej výroby energie integráciou fotovoltiky

Obr. 9 Priestor členený na jednotlivé pracovné oblasti iba prostredníctvom virtuálnych hraníc,
Rekonštrukcia priestorov pre TBWA /Chiat/Day, Marmol Radziner, San Francisco, California, USA

do architektúry. Implementáciu súčasných aktuálnych požiadaviek na znižovanie energetickej náročnosti stavieb a dnes už očakávaný a štandardne požadovaný komfort vnútorného prostredia so všetkými jeho atribútmi, súčasne však so stále viac prítomným záujmom na ochrane architektonického dedičstva bude do budúcna potrebné jasne, ale citlivo naformulovať a navzájom skĺbiť" [11].

To si vyžaduje, aby pre túto špecifickú oblasť architektonickej tvorby, ktorou obnova pamiatok nesporne je, boli podmienky a prístupy k rekonštrukcii, obnove resp. revitalizácii vždy „šité na mieru". Pre znalostnú spoločnosť súčasnosti je však pri tom samozrejmá aktívna spoluúčasť zamestnancov, či aspoň predstaviteľov užívateľskej organizácie.

LITERATÚRA

[1] KONČEKOVÁ, D. Architektonické dedičstvo a súčasné požiadavky školských stavieb (so zameraním na územie Slovenska).In: Obnova kultúrneho dedičstva. : Zborník referátov z Vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Bratislava, SR, 21.6.2012,. - Bratislava : STU v Bratislave, 2012, pp. 94-97. ISBN 978-80-227-3811-8.

[2] KONČEKOVÁ, D. – SCHLEICHER, A.: Kunsthalle, Bratislava, In: Zborník z Vedeckej konferencie [ŠOV] BA 2012, I. roč., STU Bratislava 2012, s. 129. ISBN 978-80-227-3844-6.)

[3] ANDRÁŠ, M.: Retailing v transformačnom procese priemyselných budov In: Obnova kultúrneho dedičstva. : Zborník referátov z Vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Bratislava, SR, 21.6.2012,. - Bratislava : STU v Bratislave, 2012, pp. 194-197. ISBN 978-80-227-3811-8.

[4] BECK, U. 1999. Schöne neue Arbeitswelt, Vision: Weltbürgergesellschaft. Peter Gomez/Tim Zimmermann, Unternehmensorganisation: Profile, Frankfurt/New York: Campus Verlag, 1999, p.44. Dynamik, Methodik. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 1999, p.71-80.

[5] NAHÁLKA, Pavel: Obnova historickej architektúry a požiadavky na prevádzku administratívnej budovy súčasnosti. In: Obnova kultúrneho dedičstva. : Zborník referátov z Vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Bratislava,SR, 21. 6.2012,. - Bratislava : STU v Bratislave, 2012. - ISBN 978-80-227-3811-8. - S. 77-84

[6] Nariadenie vlády SR z 24. mája 2006 o minimálnych bezpečnostných a zdravotných požiadavkách na pracovisko, Z. z. č. 391/2006, Príloha č. 1, ods. 15. Rozmery miestností a voľný priestor v miestnostiach, voľnosť pohybu na pracovisku., s. 2882

[7] PICOT, R. and REICHWALD, K. „Bürokommunikation. Leitsätze für den Anwender." In R. Schweighofer, Ganzheitliche Büroraumgestaltung. Linz, 1994.

[8] SCHLEIFER, S. Small offices. Taschen, GmbH 2005, 189 pp. ISBN 3-8228-4180-3.

[9] ARNOLD, T. and coll., Design Principles of the Office Building. Berlin: Birkhäuser, 2002. 265 p. ISBN 3-7643-6650-8.

[10] ZEMÁNKOVÁ, H.Tvořit ve vytvořeném, nové funkční využití uvolněných objektů, Akademické nakladatelství CERN VUT v Brne, 2003, 155 s., ISBN 80–214-2365-x

[11] ORAVCOVÁ, Eva: Obnova architektonických pamiatok a fotovoltika. In: Obnova kultúrneho dedičstva. : Zborník referátov z Vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Bratislava, SR, 21.6.2012,. - Bratislava : STU v Bratislave, 2012. - ISBN 978-80-227-3811-8. - S. 85-93

Ing. arch. Pavel Nahálka, PhD.

Slovenská technická univerzita v Bratislave, Fakulta architektúry, Ústav architektúry občianskych budov

FA STU, Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava, SR

e-mail: nahalka@fa.stuba.sk

HOUSING REVITALIZATION AS A TOOL FOR PUBLIC SECURITY

JOANNA SERDYŃSKA

Abstract

The paper takes on a social approach to architectural revitalization, while the growth of safety is inevitably connected with more intensive land use and is shown to have increased the residents' sense of responsibility for their housing environment. Two programs are investigated in the paper: British "Secured by Design" and "Defensible Space" adopted in the US however, the focus is mainly on the architectural and spatial aspects of the revitalization, essential from the architect's point of view.

1 NEED FOR A CHANGE

Revitalization has become one of the main tasks of contemporary architecture and urban planning. There is a growing demand for refinement, reconstruction and transformation of the existing built environment due to changes in economy and everyday life. Revitalization can be carried out on post-industrial areas, so-called brownfields, public spaces, town centers and so on, but the need for change is most obvious when a space next door is taken into consideration. Housing areas ought to be more functional, safe and resident-friendly. Revitalization of malfunctioning housing areas has to be done, but the main question is what it should aim towards. In Poland, the question of objectives is even more important since there is no integrated development program for degraded areas, neither national nor regional.

2 DEFINITIONS

The revitalization is a long-term and multidirectional process of spatial, technical, social and economic changes. The main goal is to bring the given area out of the critical situation, which may be accomplished by either restoring its previous function or implementing new functions based on its endogenous features. The first step should be to define the crisis areas. There are some distinctive features of crisis areas (most of them may be observed in the degraded housing environments):

- high level of poverty and social exclusion,
- high rate of permanent unemployment,
- adverse demographic trends,
- low level of education and the deficit of qualification,
- high level of crime,
- high level of environmental decay,
- low value of housing stock.

The paper takes on a social approach to architectural revitalization. It's based on the assumption that security improvement should be the main objective of a revitalization programme since there is an inevitable connection between more intensive land use and the growth of safety, vandalism prevention, and the residents' sense of responsibility for their housing environment. An effort to make public spaces both secure and attractive to the residents must then be the prime objective of revitalization.

3 BRITISH VERSUS AMERICAN APPROACH

Two programs are investigated in the paper: British "Secured by Design"[1)] and "Defensible Space"[2)] adopted in the US. Since "Defensible Space" is a tool of revitalization housing areas "Secured by Design" isn't strictly a revitalization programme, it refers to new developments as well as the refurbished ones. It also doesn't aim only at housing but deals with the problems of housing environment. In both of them, however, guidelines are developed concerning housing environment in phases of: planning, designing, implementing and usage. This paper focuses mainly on the architectural and spatial aspects of revitalization, and shows the main determinants shaping the project of revitalization, essential from the architect's point of view. A comparison of the two programmes is given in a table below.

---

1) Designing for the public security is one of main objectives of the housing policy of Great Britain. It is regarding both newly erected buildings and those being subjects of revitalization. That's why the progamme „Secured by Design" was implemented there with the aim of supporting the efforts towards creating safer environment.

2) „Defensible Space" by Oscar Newman [1] is one of the more influential books in the discipline named „Crime Prevention through Environmental Design". Based on the theory described in this publication, in 1996r. the handbook „Creating Defensible Space" [2] was written by Oscar Newman with case studies of revitalizations of the housing areas in Ohio and New York.

Tab.1: Comparison of British and American security guidelines [2], [4].

"Defensible space" (USA)	*"Secured by Design"* (GB)
main assumptions	
the programme is created by the Institute for Community Design Analysis the aim is restructuring of the space of housing developments to the great extent it is based on the residents' self-control which makes it insensitive to political changes and the withdrawal of the government fonds	the owner of the programme is Association of Police Officers Chief (ACPO); it is supported by the government through Home Crime Reduction Office & Community Safety Group and Planning Section of The Office of the Deputy Prime Minister the aim is to support the process of designing and managing the physical environment (of public and housing areas) for promoting social integration
space organization	
housing areas subdivided into clusters - mini neighborhoods limited access to housing areas through portal markers, housing areas fenced out from public areas and other housing units grounds adjacent to apartments treated as a private space	clearly defined borders (physical or mental) and buffer spaces between areas of different functions limited numbers of housing area accesses
space design	
broad social consultations prior to the design, space designed to encourage the maximum inhabitants' participation and space usage	high standards of space design and maintenance as a stimulator of users' activity in the area, attractive environment, designs consulted by the residents
buildings	
diversified housing appearances main entrance controlled from the inside of a building and form an adjacent street vandal-resistant materials are preferable unless they resemble prison equipment appropriate lighting of the entrance must be provided	the minimum number of entrances should be provided, and unnecessary entrances eliminated main entrances should be fitted with an access control system entrance and exit doors should be of vandal-resistant material entrances should be well lit, both internally and externally
management	
self-management to the greatest possible extent	great care taken to proper management and maintenance
neighbours' supervision and preventing the anonymity of space users	
neighbours' supervision encouraged by design: controlled by neighbours (and the police): pathways, building entries, parking spaces, people being watched by the residents thanks to undisturbed insight into the housing area garbage containers assigned to individual buildings	roads and external areas visible from flats: controlled pedestrian paths, open areas, parking spaces, undisturbed insight from flats into the surrounding public areas, privacy protection of the interiors of apartments

internal street structure	
internal streets in cul-de-sac pattern, possibilities of driving through the housing areas limited to maximum extent	access roads arranged to encourage territoriality
pedestrian pathways	
reduction of unnecessary paths widening existing public walks, location of additional (recreational, play facilities) functions, illumination improvement	alternative footpaths to major facilities can be advantageous, however one should always consider their influence on lowering the safety paths for pedestrians and bicycles designed only when they will be used avoidance /elimination of recesses, blind corners, and hiding places paths must be lighted
greenery	
planted and cultivated individually by residents as the instrument of increasing the feeling of responsibility for housing environment plants don't disrupt the visibility plants cannot make the unauthorized access into flats easier	private gardens or patios to ground floor dwellings or communal facilities should be secured landscaping should not impede natural surveillance and must not create potential hiding places for intruders, frontages should be in open view. plants cannot disrupt the visibility
car parking	
car parking areas located in minimum distance 10' to the building, controlled by the residents from the insides of buildings	where communal car parking areas are necessary, they must be in small groups, close and adjacent to the owners which they serve and open the residents' view from regularly habitable rooms
others	
	security measures must not conflict with fire regulations

4 CONCLUSIONS

Programmes that provide an opportunity to remove or alter the features of a development that have contributed to crime and anti-social behaviour have been adopted in number of countries these days. To be effective they need to have the governmental support. Such are: "Secured by Design" in Great Britain and "Defensible Space" in the USA analyzed in this article. In Poland, to the contrary, there is a lack of such programmes while degraded housing settlements and housing developments are often areas of anti-social behaviors (vandalism, robbery, drug dealing etc.). Lots of housing settlements need to be revitalized and the revitalization programme that focuses on social issues must be applied. Questions of ways of transforming housing environment and the patterns that concern public security and a broader cultural issues demand quick response. Keeping in mind all the differences between Polish and American and British situation it is advisable to make use of their experiences in the search of Polish way of revitalization for security.

There is a lot of similarities in American and British approaches. The key issue in both of the analyzed programmes is improving the natural (informal) surveillance rooted in notion of the residents' territoriality. This may be achieved by number of steps, such as: subdividing the housing area into small units, implementing well--defined boundaries (physical or mental), limiting the accesses to the housing clusters and the dwellings, assigning the space strictly to its residents, encouraging the residents to maintain and control the housing area. The effort is put to make public spaces both secure and attractive to the residents.

In both programmes the role of architecture as one of the key issues was indicated. Structure of housing area, arrangement of space and architecture of dwellings must be carefully designed in order to fulfill the security requirements and deter misbehaviours such as acts of vandalism, drug dealing and access by criminals. The paper points out some of the main architectural factors, which are important for improving and maintaining public security.

LITERATURE

[1] Newman Oscar; "Creating „Defensible Space""; U.S. Department of Housing and Urban Development Office of Policy Development and Research; 1996; http://huduser.org/portal/publications/def.pdf ; access 30.06- 5.07.2013r

[2] Newman Oscar; „Defensible Space". Crime prevention through urban design; New York; Macmillan; 1972

[3] http://www.defensiblespace.com/start.htm; access 4.07.2013r.

[4] http://www.securedbydesign.com/; access 30.06.-5.07.2013 and 7-9.09.2013

dr inż. arch. Joanna Serdyńska

Politechnika Śląska, Wydział Architektury

ul. Akademicka 7 44-100 Gliwice, Poland

joanna.serdynska@polsl.pl

POVOJNOVÁ BYTOVÁ VÝSTAVBA A JEJ PREPOJENIE S INDUSTRIALIZÁCIOU SLOVENSKA

POST- WAR HOUSING ESTATES AND THEIR CONNECTION WITH INDUSTRIALIZATION OF SLOVAKIA

TEREZA BARTOŠÍKOVÁ

Abstrakt

Priemyselná výroba od svojich počiatkov v manufaktúrach bola úzko spätá s potrebou bývania. Pri manufaktúrach začali vznikať prvé robotnícke kolónie rôzneho štandardu. Výrazná zmena v chápaní potreby bývania nastala so zmenou režimu. Osídlenie sa vplyvom spoločenských a ekonomických pomerov menilo, čo sa odráža najmä v architektúre. Preto by mala odborná verejnosť plne pochopiť a prehodnotiť klady a zápory obytných súborov z povojnového obdobia. V závere článok poukazuje na potrebu urbanistickej vízie a regulácie, ako cesty k potlačeniu devastácii hodnotných architektonických štruktúr.

Abstract

The industrial production has been closely linked with the need of housing since it´s very inception. Nearby manufactures, the first worker colonies of various standard arose. With the ideology overturn, a huge change in housing approach occured there. Under the influence of social and economic relationships, the population settlements was being changed which is reflected in the architectire. Therefore professionals should fully understand and review all the pros and cons of housing units of the post- war period. At the end, the paper points out the need for an urban vision and regulation as a way to supress the devastation of valuable architectural structures.

1 PROGRES V OBLASTI SKVALITENIA OBYTNÉHO PROSTREDIA V POLOVICI 20. STOROČIA

Bývanie je jednou zo základných ľudských potrieb. Zväčša nadväzuje na miesto obživy[1)] , ktoré má priamy vplyv na obytnú štruktúru. Kultúra bývania a bytový stavebný fond zároveň citlivo reaguje na zmeny v spoločnosti, preto môže slúžiť ako zrkadlo sociálnych problémov, zmeny verejného zmýšľania aj pokroku v technike. Príspevok má za cieľ poukázať na zmeny v koncepcii obytných súborov v čase, ich časté nedocenenie a postupnú devastáciu. Predmetom skúmania boli najmä obytné súbory z 50. rokov 20. storočia, v ktorých sa verne odráža zmena politickej a hospodárskej situácie v krajine. Na daných súboroch bolo skúmané ich prepojenie s priemyselnými areálmi.

Na úvod je nutné poukázať na historické reálie späté s vznikom architektonických súborov na Slovensku. Bytová situácia po druhej svetovej vojne bola na Slovensku katastrofálna. Počet bytov bol nedostatočný a ich technický stav už nezodpovedali požiadavkám na moderné bývanie. „V roku 1945 bolo na území Slovenska okolo 550 tisíc bytov. Viac ako 90% z nich bolo v rodinných domoch. Len 7% malo vodovod, 3,9% kanalizáciu a len 0,4% ústredné kúrenie.“[2)]

Vo vojne bolo zničených 90 000 bytových jednotiek[3)] , dopravná infraštruktúra aj priemysel. „Od roku 1945 do roku 1952 vzrástol počet priemyselných podnikov na Slovensku o 107. Táto éra premenila agrárne Slovensko na Slovensko industriálne.“[4)] S povojnovou obnovou priemyslu a budovaním nových priemyselných závodov úzko súvisí aj urbanizácia krajiny. Ľudia sa vo vysokom počte sťahovali z vidieka za prácou k továrňam. Okolo priemyselných areálov začal byť akútny nedostatok ubytovacích kapacít. Riešením bolo budovanie typizovaných sídlisk.

2 CESTA K SOCIALISTICKÉMU REALIZMU

V rokoch 1948-1950 vznikali sídliská na zelených lúkach bez občianskej vybavenosti. Architektonické riešenie domov bolo často zanedbané, čo znižovalo kvalitu života v nich. Z ekonomických dôvodov sa budovali takzvané holotypy- bytové domy typu T11, T12, T20.[5)] Tieto bytové domy ešte nemali rohové sekcie ani dekoračné prvky, čo zapríčiňovalo ich jednotvárnosť.

Ako reakcia a kritika na daný stav, v súčinnosti s presadzovanou politickou ideológiou, sa začal do architektúry a urbanizmu presadzovať socialistický realizmus. Najviac sa prejavoval na obytných a občianskych stavbách. „Všeobecne proklamovaná teória socialistického realizmu mala jasné princípy: ideovosť, národnosť, pravdivosť a ľudovosť. Základné heslo- architektúra socialistická v obsahu a národná vo forme- sa obyčajne

spájalo s s otázkou dedičstva a tradície.“[6] Architektonická forma však často len kopírovala historické predlohy a motívy použité na fasádach neodrážali regionálne tradície. Zo strany projektantov išlo o povrchné poznanie súvislostí a mechanické kopírovanie historizujúcich prvkov do súdobej tvorby. Dekoračné prvky boli prevažne prefabrikované, autentická umelecká tvorba sa prejavovala skôr sochárskou a mozaikovou výzdobou v interiéroch aj exteriéroch. Urbanistická kvalita prostredia, ako aj zvýšený komfort bývania sa však týmto súborom nedajú odoprieť.

Vďaka novým teoretickým prístupom k výstavbe sa začali sídliská zapĺňať občianskou vybavenosťou, kultivovanou zeleňou a umeleckými prvkami. Architektonická tvorba sa stala aj tvorbou prostredia. Urbanisti vo svojich projektoch navrhovali priemyselné areály v kombinácii s ideálnymi obytnými kolóniami pre robotníkov. Pri bývaní sa dostávala do popredia aj oddychová, športová a kultúrna zložka mesta. Budovy boli silne kompozične radené, často symetricky. Rovnako bol využívaný rytmus a priehľady na body záujmu[7] . Kompozičným zámerom bol často podriadený aj terén.

Medzi najznámejšie príklady urbanistických súborov socialistického realizmu patrí na Slovensku Nová Dubnica (J. Kroha), sídlisko Hliny v Žiline(F. Čapka), sídlisko Predmostie v Nitre (M. Scheer), sídlisko Šaca v Košiciach (F. Zounek) a obytný súbor Miletičova v Bratislave (K. Paluš). Ani jeden z týchto súborov nie je v súčasnosti pamiatkovo chránený.[8]

3 SOCIALISTICKÉ MESTO ŽIAR NAD HRONOM?

Menej známym príkladom socialistického realizmu v urbanistickej štruktúre je mesto Žiar nad Hronom, ležiace v srdci Slovenska. Mesto vzniklo z obce Svätý Kríž nad Hronom v roku 1955, kedy bol zmenený názov obce. K obci s 266 domami a 1409 obyvateľmi[9] bolo roku 1950 naprojektované sídlisko pre 16 000 obyvateľov spolu so závodom na spracovanie hliníka.[10] V závode prebiehal proces výroby od bauxitovej rudy až po finálne výrobky z hliníka. S prípravami na stavbu závodu sa začalo už v roku 1951 a v auguste roku 1953 už závod produkoval prvý československý hliník.

Roku 1952 sa začala výstavba prvých obytných domov v obci. Za prvý rok výstavby bolo do užívania odovzdaných 172 bytov.[11] Prvý urbanistický návrh predpokladal rast mesta severozápadným smerom od pôvodnej obce. Z pôvodnej zástavby bol zaujímavý farský kostol, biskupský kaštieľ s parkom, pošta, banka, synagóga a niekoľko obchodov integrovaných do rodinných domov. Zvyšok obce bol tvorený sedliackymi a roľníckymi domami menšieho rozsahu na úzkych parcelách.

V prvých plánoch sa uvažovalo s rozdelením mesta na tri časti. Prvou časťou mala byť výrobná zóna situovaná v údolí rieky Hron. Dve obytné časti sa mali nachádzať na vyvýšenine nad závodom. Prvá obytná časť mala nadväzovať na pôvodnú zástavbu rodinných domov východne od hlavnej cesty na Handlovú. Druhá časť, umiestnená západne od hlavnej cesty, mala pozostávať zo sídliska, tvoreného nízkopodlažnými tehlovými bytovými domami.

Novej výstavbe muselo niekoľko pôvodných domov spolu s cintorínom ustúpiť. K asanácii objektov však došlo až v neskoršej fáze výstavby s budovaním panelového sídliska na Hviezdoslavovej ulici. V prvej fáze výstavby, ktorá bola projektovaná roku 1950, bolo nutné odvodniť územia pod plánovaným mestom. Nasledovala postupná výstavba obytných blokov. Najskôr boli budované provizórne baraky z dreva takzvané fínske domky. Nasledovali trojpodlažné sekciové tehlové bytové domy v riadkovej zástavbe. Zaujímavosťou je, že obyvatelia sa do týchto bytoviek sťahovali ešte v čase, keď neboli pripojené na verejné siete a kúrenie, čo zapríčinilo rôzne provizóriá, ako vyhrievanie objektov lokomotívami, stavbu drevených vodojemov pri bytovkách a dopravu robotníkov do závodu nákladnými autami, keďže peši strácali topánky v bahne.[12]

Postupne sa na sídlisku začali budovať polouzavreté bloky obytných domov koncipovaných symetricky v pravidelnom rytme sekcií (a-b-b-b-a) okolo centrálnej mestskej osi. Tieto boli prevažne typu T14 s tromi až štyrmi podlažiami a vabovou strechou. Smerom k námestiu pribúdali polyfunkčné štvorpodlažné domy s obchodnými priestormi v prízemí. Kompozičná os mesta bola na jednej strane ohraničená dominantou základnej školy na druhej strane nebola nikdy ukončená, keďže pri projektovaní mesta sa zmenili zastavovacie plány. V súčasnosti teda končí výhľadom na závod. Na osi mesta bližšie k základnej škole bolo postavené námestie uzatvorené kultúrnym domom, mestským úradom, bankou a hotelom. Návrh na riešenie centra vypracoval V. Klimeš[13] . Výtvarné prvky, tak typické pre socialistický realizmus, sa prejavili v ornamentálnej výzdobe a domových znameniach nad vchodmi a v sochárskej výzdobe námestí a dvorov.

Vo vnútroblokoch boli navrhnuté bazény, detské ihriská, oddychové priestory a bohatá zeleň. V dnešnej dobe sú bohužiaľ z väčšej časti zanedbané. Veľká rekreačná zóna bola situované k parku pri biskupskom kaštieli. Boli tu vybudované dva štadióny, tenisové kurty, kúpalisko aj športová hala. V štýle socialistického realizmu boli budované iba obytné budovy v centre mesta, ale charak-

Tab.1: Vzťah rastu mesta a závodu

rok	počet obyvateľov	počet bytových jednotiek	počet zamestnancov závodu
1950	1449	347	0
1960	8784	2584	4661
1970	12571	3963	5876
1980	17122	6154	7539

ter uzavretej blokovej výstavby si zachovala aj novšia výstavba. Do roku 1960 bolo odovzdaných do užívania 2584 bytových jednotiek.[14)]

V tabuľke 1. je možné vidieť previazanosť obytnej a výrobnej zóny mesta. Ak porovnáme plochu mesta a závodu sú približne rovnako veľké. Na mesto Žiar nad Hronom mala stavba závodu zásadný vplyv. Bez závodu by tu pravdepodobne nikdy nevzniklo dvadsaťtisícové mesto. Bohužiaľ, okolité obce také šťastie nemali. V Ladomerskej Vieske bola vyhlásená stavebná uzávera a obec Horné Opatovce musela byť asanovaná. Ekologické následky výroby sú v súčasnosti eliminované.

Po architektonickej stránke sa vo výrobnej zóne neprejavil vo veľkej miere socialistický realizmus. Funkčnosť prevládla nad ideológiou. Existujú síce plány na prestavbu administratívnej budovy v duchu socialistického realizmu, ale nikdy neboli realizované. V areáli závodu sa nachádzalo len niekoľko umeleckých sochárskych diel, inak bol oprostený od dekorativizmu.

4 SÚČASNÁ PODOBA MESTA

Na základe hore uvedených charakteristík môžeme povedať, že mesto Žiar nad Hronom získalo svoj charakter práve v 50. a 60. rokoch dvadsiateho storočia. Bohužiaľ, súčasný stav nasvedčuje tomu, že tento charakter onedlho stratí. Viac ako polovica bytových domov už prešla zateplením. Na väčšine nebol vôbec braný ohľad na pôvodný vzhľad a dekór budovy. Farebná škála sa pohybuje od fialovej až po zelenú. Vzory na fasádach popierajú tektoniku a hraničia s gýčom, v žiadnom prípade sa neriadia zásadou- menej je viac. Mesto zatiaľ nereguluje farebnosť fasád a tá je iba v rukách vlastníkov bytov. Mal by byť vypracovaný plán zóny s definovaním estetického riešenia dbajúceho na osobitý výraz budov. Tento plán by mal riešiť problematiku komplexne vrátane regulácie strešných vostavieb a nadstavieb. Nie každý obytný súbor socialistického realizmu musí byť pamiatkou, ale mali by sme vytvárať predpoklad na zachovanie takejto architektúry, keďže neodmysliteľne patrí k histórii. [15)]

ODKAZY

1) pole, chlievy, dielne, manufaktúry, továrne, priemyselné zóny
2) KILÁRSKY, M. Krátko o histórií panelovej výstavby vo svete a u nás I. online: http://www.akebyty.sk/clanok/Kratko-o-historii-panelovej-vystavby-vo-svete-u-nas-I#.UY9ILT4eWSo
3) Pinčíková, Ľubica. Spoločenská situácia na Slovensku v období 1945-1960 vo vzťahu k architektonickej tvorbe a stavebníctvu. In: Monumentorum tutela 20. 2009,Bratislava,PÚSR,ISBN 978-8089175-30-7 s.9. podľa Výstavba Slovenska v socialistickom Československu. Príspevok Zväzu architektov ČSSR k VII. Kongresu UIA v Havane na Kube. Vydavateľstvo Osveta, n.p. Bratislava, závod Martin, 1963
4) Bartošíková, Tereza. Vplyv výstavby socialistických priemyselných kombinátov na štruktúru sídel na príklade Kovohút Hron. In: Interdisciplinární mezinárodní vědecká konference doktorandů a odborných asistentů QUAERE 2013. Hradec Králové, MAGNANIMITAS, ISBN 978-80-905243-7-8.
5) Vodrážka, Peter. Urbanistické súbory socialistického realizmu na Slovensku. In: Monumentorum tutela 20.2009,Bratislava,PÚSR,ISBN 978-8089175-30-7
6) Pinčíková, Ľubica. Spoločenská situácia na Slovensku v období 1945-1960 vo vzťahu k architektonickej tvorbe a stavebníctvu. In: Monumentorum tutela 20. 2009,Bratislava,PÚSR,ISBN 978-8089175-30-7 s.12.
7) Školy, závody, kulturně domy, okresné výbory a i.
8) Pinčíková, Ľubica- Brósková, Darina. Stručný prehľad památkového fondu z 50. A 60. Rokov na Slovensku. In: Monumentorum tutela 20. 2009,Bratislava,PÚSR,ISBN 978-8089175-30-7, s.136
9) Stav počtu domov a počtu obyvateľov k roku 1940, Lexikón obcí Slovenskej republiky. In: Štátny štatistický úrad, Bratislava 1942, 190 s. online: http://www.upn.gov.sk/supis-zidov/zoznam-obci.php?okres=319
10) KAFKA, R., ČAMBALOVÁ, L. Z dejín výroby hliníka na Slovensku. Neografie, Martin. 2001. 224 s. ISBN 80-88892-39-2
11) RATKOŠ, P: Dejiny Žiaru nad Hronom. Martin: Osveta, 1978
12) KAFKA, R., ČAMBALOVÁ, L. Z dejín výroby hliníka na Slovensku. Neografie, Martin. 2001. 224 s. ISBN 80-88892-39-2
13) Pinčíková, Ľubica. Spoločenská situácia na Slovensku v období 1945-1960 vo vzťahu k architektonickej tvorbe a stavebníctvu. In: Monumentorum tutela 20. 2009,Bratislava,PÚSR,ISBN 978-8089175-30-7 s.18.
14) RATKOŠ, P: Dejiny Žiaru nad Hronom. Martin: Osveta, 1978
15) „Architektúra a urbanizmus 50. A 60. Rokov sú neoddeliteľnou súčasťou dejín architektúry ako doklad doby, v ktorej vznikli. Priniesli nové architektonické hodnoty, vytvorili výraznú novú kultúrnu vrstvu a pripomínajú pomery svojej doby takým spôsobom, že niektorý významný reprezentanti z nich si zaslúžia pamiatkovú ochran.“ Závery a odporúčania. Konferencia hodnoty a perspektívy ochrany architektúry a urbanistických štruktúr 50. a 60. rokov 20. storočia. In: Monumentorum tutela 20.2009,Bratislava,PÚSR,ISBN 978-8089175-30-7

LITERATURA

[1] Bartošíková, T. Vplyv výstavby socialistických priemyselných kombinátov na štruktúru sídel na príklade Kovohút Hron. In: Interdisciplinární mezinárodní vědecká konference doktorandů a odborných asistentů QUAERE 2013. Hradec Králové, MAGNANIMITAS, ISBN 978-80-905243-7-8.

[2] KAFKA, R., ČAMBALOVÁ, L. Z dejín výroby hliníka na Slovensku. Neografie, Martin. 2001. 224 s. ISBN 80-88892-39-2

[3] KILÁRSKY, M. Krátko o histórií panelovej výstavby vo svete a u nás I. online: http://www.akebyty.sk/clanok/Kratko-o--historii-panelovej-vystavby-vo-svete-u-nas-I#.UY9ILT4eWSo

[4] Kolektív autorov. Zborník z konferencie hodnoty a perspektívy ochrany architektúry a urbanistických štruktúr 50. a 60. rokov 20. storočia. In: Monumentorum tutela 20. 2009,Bratislava,PÚSR,ISBN 978-8089175-30-7

[5] RATKOŠ, P. Dejiny Žiaru nad Hronom. Martin: Osveta, 1978

[6] Stav počtu domov a počtu obyvateľov k roku 1940, Lexikón obcí Slovenskej republiky. In: Štátny štatistický úrad, Bratislava 1942, 190 s. online: http://www.upn.gov.sk/supis--zidov/zoznam-obci.php?okres=319

Ing. arch. Tereza Bartošíková

Ústav dejín, teórie architektúry a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry Slovenská technické univerzita Bratislava

Námestie slobody 19, Bratislava

t.bartosikova@post.sk

PROMĚNY PLOCH VELKOPRŮMYSLOVÝCH AREÁLŮ NA FRÝDLANTSKU V ČECHÁCH OD 2. POLOVINY 20. STOLETÍ

THE CHALLENGES OF THE BIG INDSUTRIAL AREAS IN FRYDLANT IN BOHEMIA SINCE 2ND HALF OF THE 20th CENTURY

TEREZA VOKURKOVÁ

Abstrakt

V současnosti je v naší zemi narušena celistvost dřívějších velkoprůmyslových areálů, které původně obsahovaly nejen výrobní, administrativní, skladovací apod. budovy , ale i budovy bydlení vedení a zaměstnanců podniku. Cílem tohoto příspěvku je ověřit stav velkoprůmyslových areálů na Frýdlantsku v Libereckém kraji, který je výsledkem vývoje v období od 2. poloviny 20. století po současnost. Na leteckých snímcích z let 1953 a 2011 jsou sledovány změny výměry ploch těchto areálů.

Abstract

At present time in our country the entirety of former big industrial areas is disturbed. These areas formerly encompassed production, administration, and storage buildings, and also buildings in which management and employees of the factory lived. The aim of this paper is to verify the state of the big industrial areas in the Frydlant region of the Liberec district. The present state is a result of the development from the 2nd half of the 20th century till present time. The changes in the size of these areas are traced using the air photographs from the years 1953 and 2011.

1 ÚVOD

Od 2. poloviny 20. století až do současnosti jsme v našem státě svědky změn dřívějších průmyslových areálů. Původní průmyslové areály prošly významnou reorganizací již v poválečné době, kdy byly zestátněny. V bývalých sudetských oblastech bylo zpřetrhání vazeb na původní průmyslové areály zesíleno změnou struktury obyvatelstva. Nové obyvatelstvo někdy neznalo přesnou funkci území, do kterého bylo nastěhováno, a začalo jej využívat po svém. Přizpůsobováním si území začala zanikat původní komplexnost některých průmyslových areálů, která byla charakteristická zejména pro velkoprůmysl. Komplexní velkoprůmyslové areály obsahovaly nejen budovy pro výrobu, skladování či administrativu podniků, ale někdy také bydlení vedení podniku a jeho zaměstnanců a příslušnou zeleň. V současnosti je jejich celistvost obvykle narušena a přehled o jejich stavu a změnách chybí. Cílem tohoto příspěvku je ověřit stav velkoprůmyslových areálů na Frýdlantsku v Libereckém kraji, který je výsledkem vývoje v období od 2. poloviny 20. století po současnost.

2 METODIKA

2.1 Materiál

Vybrané modelové území (viz Obr. 1) se nachází ve Frýdlantském výběžku v Libereckém kraji, který je považován za významnou průmyslovou oblast Čech. Modelové území o přibližných rozměrech 15x20 km je vymezeno státní hranicí České republiky a úbočím Jizerských hor. Jedná se o území s rozmanitými přírodními podmínkami a tradiční řemeslnou výrobou, na kterou mohlo navázat průmyslové období.

Obr. 1: Situační mapa modelového území

2.2 Metoda

2.2.1. Sestavení databáze velkoprůmyslových podniků

Databáze velkoprůmyslových podniků byla sestavena na základě rešerše literárních zdrojů. Názvy podniků byly sjednoceny a přeloženy do češtiny. Pokud tentýž objekt měnil během vývoje svůj podnikový název, byl vybrán název podniku, který se vtahoval k období jeho maximálního počtu zaměstnanců. Za velkoprůmyslový podnik byl podle Pfohla (1920) považován podnik, který

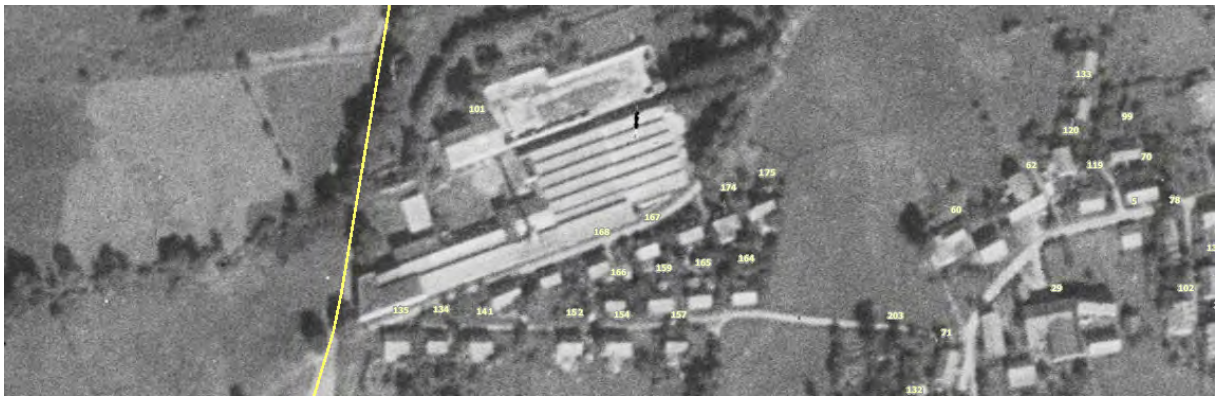

Obr. 2: Průmyslový areál Tkalcovny bavlny a hedvábí Otto Müller & Comp. v Habarticích na leteckém snímku z roku 1953

Obr. 3: Průmyslový areál Tkalcovny bavlny a hedvábí Otto Müller & Comp. v Habarticích na leteckém snímku z roku 2011

měl někdy v období 19. až první poloviny 20. století více než sto zaměstnanců. Podniky byly označeny pořadovými čísly podle velikosti podniku vzestupně od největšího průmyslového podniku na Frýdlantsku, kterým byl podnik Továrna na vlněné zboží Ignatz Klinger v Novém Městě pod Smrkem, která v roce 1914 zaměstnávala 4 tisíce dělníků (Pfohl 1920).

2.2.2. Výzkum velkoprůmyslových areálů

Výzkum proměn velkoprůmyslových areálů na Frýdlantsku v Čechách od 2. poloviny 20. století je založen na porovnávání leteckých fotografií ze dvou hraničních období. Prvním obdobím je rok 1953, kdy byly pořízeny ještě černobílé letecké fotografie (LS 1953), které jsou zdrojem informací o výchozím stavu velkoprůmyslových areálů. Druhým obdobím je rok 2011, kdy byly pořízeny již ostřejší barevné letecké fotografie (LS 2011), které jsou zdrojem informací o konečném aktuálním stavu velkoprůmyslových areálů. Letecké snímky byly porovnávány za pomocí příslušných webových aplikací.

Prvním krokem pro porovnávání leteckých fotografií bylo zjišťování polohy velkoprůmyslových areálů. Ta byla většinou přejata z literatury, v menším množství případů na základě sdělení místních obyvatel, kombinací dobového adresáře (Weber 1925) a uvedených mapových webových aplikací (LS 1953; LS 2011), případně kombinací porovnání mapových webových aplikací (LS 1953; LS 2011) a identifikovaných dobových historických fotografií s pozůstatky budov v terénu a informacemi místních obyvatel. Přesná poloha byla ve vyhodnocovací tabulce uvedena zkratkou PP a byly v ní rozlišeny následující kategorie:

- potvrzena, (zkratka a),
- nedostatečně potvrzena, (zkratka n) a
- dosud nenalezena, (znaménko X).

Dalším krokem bylo vymezení hranic někdejších průmyslových areálů. Podnikové areály byly definovány jako poměrně souvislé celky zastavěného území určité

1) Například z důvodu čitelnosti leteckých snímků dané určitou rozlišovací schopností leteckých snímků, z důvodu probíhání stavebních úprav v době pořízení leteckého snímku, z důvodu zaclonění fotografované plochy skladovaným materiálem apod.

sídelní jednotky. Mohly zahrnovat nejen výrobní a administrativní budovy podniku, ale také podnikové bydlení jeho vedení a zaměstnanců, a všechny nezastavěné plochy. Hranice areálu byly vztaženy k takovému období 19. až 1. poloviny 20. století, ve kterém podnik zaujímal svoji vůbec největší rozlohu. Vzhledem k tomu, že se jednalo o předběžný plošný průzkum, byly hranice někdejších velkoprůmyslových podniků stanoveny odhadem na základě zkušenosti z terénu a pozorováním leteckých snímků. K přesnějšímu stanovení hranic by byl zapotřebí náročnější podrobnější průzkum historických pramenů.

Vlastní výzkum byl u každého velkoprůmyslového areálu proveden jako srovnávání vymezených typů ploch na dvojici leteckých fotografií z roku 1953 a 2011. Vymezené typy ploch velkoprůmyslových areálů zahrnovaly:

1. plochy výrobních, skladovacích, administrativních apod. budov, (zkratka PVSAB),
2. plochy budov bydlení, (zkratka PBB),
3. venkovní plochy zpevněné, (zkratka VPZ),
4. venkovní plochy travnaté, (zkratka VPT) a
5. plochy korun dřevin, (zkratka PKD).

Tab. 1: Změny vybraných typů ploch areálů velkoprůmyslových podniků na Frýdlantsku v Libereckém kraji ve 2. polovině 20. století

PČ	NÁZEV A POLOHA PODNIKU	PP	PVSAB	PBB	VPZ	VPT	PKD
1	Továrna na vlněné zboží Ignatz Klinger –Nové Město pod Smrkem	a	0	+	0	-	+
2	Přádelna česané příze Anton Richter a synové -Luh pod Smrkem	a	-	0	+	-	0
3	Heinstchel a spol., továrna vlněného zboží –Jindřichovice pod Smrkem	a	+	0	+	0	0
4	Weigsdorfské textilní závody, akc. sp. –Višňová	a	+	+	X	0	+
5	F. Fritsch a spol., mechanická tkalcovna I –Hejnice	a	0	X	+	-	X
6	Rolffs a spol., kartounka, barvírna a apretura –Frýdlant	a	-	0	X	-	+
7	C. A. Preibisch, mechanická tkalcovna a úpravna –Dětřichov	a	0	X	+	-	0
8	Wilhelm Siegmund, továrna na sukno –Frýdlant	a	-	X	+	-	-
9	Tkalcovna bavlny Josef Ressel -Dolní Řasnice	a	-	0	+	-	+
10	C. B. Göldner, vigoňová přadelna –Frýdlant[1]	a	+	X	+	X	X
11	Tkalcovna bavlny a hedvábí Otto Müller & Comp. -Habartice	a	-	0	+	+	X
12	Heinstchel a spol., továrna vlněného zboží –Horní Řasnice	a	+	X	+	-	-
13	Ignatz Eisenschimmel I, barvení a apretura –Frýdlant	a	+	X	X	X	X
14	Textilní továrna G.A.Richter -Luh pod Smrkem	a	-	0	+	-	+
15	Dřevozpracující firma Christoph & Unmack –Černousy	a	+	X	X	X	X
16	Strojírny a slévárny Schicketanz –Frýdlant	n	-	+	X	X	X
17	Porcelánka Josef Kratzer a synové –Hejnice	X	X	X	X	X	X
18	Porcelánky G. Robrecht -Lužec	n	+	0	+	X	X
19	Barvírna a mechanická tkalcovna Inu Hermann Pollak, synové –Víska	n	X	X	X	X	X
20	Textilní továrna Friedrich Franz Leitenberger /Marie Simonová –Hejnice[2]	X	X	X	X	X	X
21	Přádelna Heinricha Müllera –Poustka	a	0	0	+	-	-
22	Továrna Göhl –Višňová	X	X	X	X	X	X
23	Textilka M. B. Neumann-union –Dětřichov	n	-	0	X	X	X
24	Továrna na bavlněné zboží, bratří Redlhammerové -Bulovka	X	X	X	X	X	X
25	Porcelánka Karla Persche -Hajniště	a	-	0	+	0	0
26	Porcelánka Josefa Mazela -Nové Město pod Smrkem	a	-	-	-	+	-
27	Trhárna a tkalcovna odpadu Karl Bienert -Raspenava	a	+	X	X	X	X
28	Tkalcovna Josefa Jäckela -Raspenava	a	+	X	+	-	-

2) C.B. Göldner, vigoňová přadelna ve Frýdlantě vznikla přestavbou mlýna na přádelnu bavlny roku 1877 a po roce 1918 převzal podnik Mauthner.

3) Původní textilní továrna, přádelna bratří Hermannových v Hejnicích, byla vybudována přestavbou dřívější pily v roce 1858, roku 1871 podnik přebral textilní magnát Friedrich Franz Leitenberger, od roku 1901 v továrně vyráběla bavlněné látky a pletací příze Marie Simonová.

U každého typu plochy bylo porovnáváním leteckých snímků v rámci daného velkoprůmyslového areálu zjišťováno:

• zdali je sledovaný typ plochy v areálu přítomen a bylo jeho srovnávání možné[1] , (pokud pravděpodobně nebyl přítomen nebo jeho srovnávání nebylo z nějakého důvodu možné, pak byl výsledek srovnání označen znaménkem X),

• zdali se rozloha určitého typu plochy od roku 1953 do roku 2011 spíše zvětšila odhadem alespoň o 30% původního rozsahu sledované plochy, (označeno znaménkem +),

• zdali se rozloha určitého typu plochy od roku 1953 do roku 2011 spíše zmenšila odhadem alespoň o 30% původního rozsahu sledované plochy, (označeno znaménkem -),

• rozloha určitého typu plochy zůstala od roku 1953 do roku 2011 přibližně stejná, tj. s odhadovanými odchylkami nejvýš do 30% původního rozsahu sledované plochy, (označeno znaménkem 0).

Názorný příklad pozorování Tkalcovny bavlny a hedvábí Otto Müller & Comp. v Habarticích.

Podle leteckých snímků lze odhadovat, že součástí areálu podniku byly nejen výrobní, skladovací a administrativní budovy, ale i dělnické domy na jih od těchto budov (viz Obr. 2 a 3). Zatímco první typ plochy (PVSAB) byl ve více než 30% rozsahu své původní plochy zbořen, (vyhodnoceno znaménkem -), rozsah ploch bydlení (PBB) se o více než 30% rozsahu své původní plochy nezměnil, (vyhodnoceno znaménkem 0). Zatravněná plocha se zvětšila o více než 30% (VPT +), zejména v místě zbořených budov. O více než 30% původního rozsahu se také zvětšila rozloha zpevněných ploch (VPZ +). Zobrazení korun dřevin na těchto snímcích dostatečně neumožňuje srovnání změny jejich rozsahu (PKD X).

3 VÝSLEDKY

V literárních zdrojích bylo nalezeno přibližně čtyři sta názvů různých výrobních objektů. U většiny výrobních objektů nebylo uvedeno období, ve kterém vyráběly. Lze odhadovat, že z doby před nástupem průmyslového období pochází asi třetina těchto objektů, (jednalo se o manufaktury, mlýny, hamry ap.). Zbylé dvě třetiny objektů vyráběly v průmyslové době.

Výrobní objekty a podniky průmyslového období zahrnují výrobní objekty a podniky různých velikostí. Údaje o počtu zaměstnanců byly literatuře uvedeny pouze u 35i položek, z nichž pod sto zaměstnanců jich mělo pouze sedm. Lze předpokládat, že větší množství materiálu a údajů o počtu zaměstnaných se dochovalo právě k významnějším průmyslovým podnikům.

Celkem bylo na Frýdlantsku nalezeno 28 velkoprůmyslových podniků, jejichž přehled je uveden v Tab. 1. Poloha byla dohledána a ověřena u většiny podniků. U čtyř podniků se zjistily neověřené ukazatele polohy. Čtyři velkoprůmyslové podniky nebyly nelezeny vůbec.

Změny vybraných typů ploch areálů velkoprůmyslových podniků na Frýdlantsku jsou uvedeny v Tab. 1. Jako více stabilní se projevily plochy areálů následujících podniků: 1. Heinstchel a spol., továrna vlněného zboží –Jindřichovice pod Smrkem, 2. Porcelánka Karla Persche –Hajniště, 3. Továrna na vlněné zboží Ignatz Klinger –Nové Město pod Smrkem, 4. C. A. Preibisch, mechanická tkalcovna a úpravna –Dětřichov, 5. Přádelna česané příze Anton Richter a synové -Luh pod Smrkem, 6. Přádelna Heinricha Müllera –Poustka. Souhrnné výsledky pro všechny velkoprůmyslové areály ukazuje Tab. 2. Z hodnot v tabulce vyplývá, že se v areálech velkoprůmyslových podniků na Frýdlantsku od 2. poloviny 20. století zvětšovala rozloha venkovních zpevněných ploch na úkor ploch zatravněných. Obecně se zastavěná plocha spíše zvětšila a přibližně neměnná zůstala asi jen u třetiny areálů. Poměrně výrazněji se projevil nárůst zpevňování venkovních ploch. Plochy korun dřevin se v prostoru projevily výrazně proměnlivé.

Tab. 2: Souhrnný výsledek změn vybraných typů ploch areálů velkoprůmyslových podniků na Frýdlantsku v Libereckém kraji ve 2. polovině 20. století

Typ plochy	Zkratka	Součet -	Součet +	Součet 0	Součet X
plochy výrobních, skladovacích, administrativních apod. budov	PVSAB	1	3	10	14
plochy budov bydlení	PBB	1	3	10	14
venkovní plochy zpevněné	VPZ	1	14	1	12
venkovní plochy travnaté	VPT	11	2	3	12
plochy korun dřevin	PKD	5	5	4	14

To odpovídá tomu, že se sice plocha korun rostoucích stromů postupně zvětšila, ale na některých místech byly stromy zcela odstraněny.

4 ZÁVĚR A DISKUSE

Změny, ke kterým došlo u bývalých velkoprůmyslových areálů na Frýdlantsku v Libereckém kraji od druhé poloviny 20. století, jsou velice různorodé a špatně srovnatelné už jenom proto, že samotné velkoprůmyslové areály byly značně různorodé. Problémem bylo poměrně nepřesné stanovení hranic původních areálů, které je ale pro předběžný průzkum dostačující. Z těchto důvodů je vhodné přijímat výsledky tohoto výzkumu pouze jako orientační.

Srovnávání mohlo být zkresleno rozdílností leteckých snímků z roku 1953 a z roku 2011. Zejména v případě porovnávání travnatých a zpevněných ploch se projevila nevýhoda černobílé fotografie oproti fotografii barevné. Porovnávání ploch mohlo být v případě starších černobílých fotografií zkresleno také jejich nižším rozlišením.

Pro přesnější porovnání areálů bude potřeba provést náročnější historický průzkum území každého podniku. Pro vyhodnocení vývoje velkoprůmyslových podniků na Frýdlantsku od 2. poloviny 20. století bude vhodný podrobnější individuální přístup, který zahrne například i stav a způsob využití jednotlivých typů ploch.

Příspěvek byl podpořen grantem SGS12/202/OHK1/3T/15 „Dědictví průmyslové éry / Úskalí nového využití“.

Poděkování za pomoc s vyhledáváním polohy některých průmyslových areálů patří také Lukáši Beranovi z VCPD v Praze a panu Horynovi z Habartic.

Literatura

[1] ANDĚL, Rudolf – KARPAŠ, Roman [eds.] et al: Frýdlanstko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor. Liberec, Nakladatelství 555, 2002. ISBN 80-86424-18-9.

[2] ANSCHIRINGER, Anton: Album der Industrie des Reichenberger Handelskammer-Bezirks (album průmyslu obvodu liberecké obchodní komory) z let 1858-1862. Obrazová část.

[3] BERAN, L. – VALCHÁŘOVÁ, V.: Industriál libereckého kraje. Technické stavby a průmyslová architektura. Praha: VCPD FA ČVUT, 2007. ISBN 978-80´01-03798-0.

[4] Industriální topografie. Databáze Výzkumného centra průmyslového dědictví (online), dostupné IX 2013 z www.industrialnitopografie.cz

[5] JETELOVÁ, Tamara, ČERNÁ, Jiřina: Inventář Černousy. Liberec 1989.

[6] JETELOVÁ, T., ČERNÁ, J., BINAROVÁ, O.: Sdružený inventář Hejnice. 1820-1977. Liberec 1990. Okresní archiv Liberec.

[7] KUHNOVÁ, Kateřina: Inventář archiv obce Raspenava 1663-1945(1948). Liberec 2003. inventář SOA Litoměřice, SOkA Liberec.

[8] KUHNOVÁ, Kateřina: Inventář obce Višňová 1769-1945. Liberec 2003. inventář SOA Litoměřice, SOkA Liberec.

[9] LACINOVÁ, H. – KOLÍN, P. – POKORNÝ, J.: Nové Město pod Smrkem. (1548) 1884-1989 (1990). Sdružený inventář. Liberec 1995. SOkA Liberec.

[10] LS 1953: Letecké snímky VGHMÚř Dobruška, 1953, (online), dostupné IX 2013 z www.kontaminace.cenia.cz

[11] LS 2011: Letecké snímky GEODIS BRNO, s. r. o., 2011, (online), dostupné IX 2013 z www.mapy.cz

[12] Městský archiv Frýdlant v Čechách. 1529-1945. Inventář. OA v Liberci.

[13] MÍČOVÁ, Marie: Archiv obce Habartice 1810-1937 (1946). Liberec 2010. inventář SOA Litoměřice, SOkA Liberec.

[14] MÍČOVÁ, Marie: Archiv obce Víska (1848) 1885-1943. Liberec 2009. inventář SOA Litoměřice, SOkA Liberec.

[15] PFOHL, Arnošt: Průmyslový atlas Československé republiky. Liberec: 1920. 40 listů 1:1 500 000, resp. PFOHL, Ernest: Wirtschafts-Atlas des Tschecho-Slowakischen Staates. Gebrüder Stiepel Reichenberg, po 1920.

[16] Sdružený inventář Bílý Potok pod Smrkem1610-1978. Liberec 1990 Okresní archiv Liberec.

[17] Sdružený inventář Boleslav. 1852-1959. Liberec 1990. OA Liberec.

[18] Sdružený Inventář Bulovka. 1770-1978. Liberec 1989. OA Liberec.

[19] TIMA, Václav: Nové Město pod Smrkem. Nové Město pod Smrkem: Občanské sdružení pro obnovu a rozvoj Nového Města pod Smrkem a okolí, 2010. ISBN 978-80-254-8871.

[20] VINKLÁT, Pavel D., FILIPOVÁ, Dana: Raspenava, město na Smědé. Liberec: KNIHY 555, 2007. ISBN 80-86660-18-4.

[21] WEBER, Reinhardt: Adressbuch des politischen Bezirkes Friedland. 1925.

Ing. Tereza Vokurková

FA ČVUT v Praze

Thákurova 9, Praha 6 Dejvice 166 34

vokurkova.tereza@email.cz

PROCES TVORBY V PAMIATKOVOM PROSTREDÍ NA PRÍKLADE KONVERZIE AREÁLU BÝVALÝCH ZOBORSKÝCH KASÁRNÍ V NITRE

PROCESS OF DEPELOPMENT IN HISTORICAL SETTING IN THE EXAMPLE OF THE CONVERSION OF FORMER ZOBOR GARRISON IN NITRA

ĽUBICA SELCOVÁ

Abstrakt

Areál bývalých Zoborských kasární na Martinskom vrchu v Nitre prestal plniť svoju armádnu funkciu na konci 20.storočia a následne bol delimitovaný ministerstvom vnútra SR väčšinovému vlastníkovi mestu Nitra. Mesto Nitra vypracovalo zámer nového využitia tohto historicky významného územia. Riešená lokalita Zoborských kasárni ma nesporné kvality, vyplývajúce z jej výhodnej polohy vzhľadom k centru mesta a tiež na základe kultúrno - historickej hodnoty územia. V roku 2012 vzniklo zadanie pre študentskú súťaž, ktorej predmetom bolo koncipovať multifunkčné využitie areálu tak, aby bol schopný poskytovať obyvateľom a návštevníkom mesta Nitra celodenný program s prevládajúcou funkciou kultúrno- spoločenskou, vedeckou, vzdelávacou, rekreačnou, športovou, prípadne obchodnou a obytnou. Aké sú výsledky tohto participatívneho projektu a ako ovplyvnili snahy okolo konverzie bývalých Zoborských kasární za uplynylý rok od skončenia súťaže, o tom informuje tento príspevok.

Abstract

The area of former Zobor Garrison on Martin‘s Hill in Nitra ceased its military function at the end of the 20th century and was subsequently delimited by the Ministry of Defence of the Slovak Republic to the majority owner the Town of Nitra. The Town Nitra has developed a new plan for using this historically significant area. Addressed location of former Zobor Garrison dispose of indisputable qualities, resulting from its advantageous position in relation to the city center and also to the cultural and historical values of the area. In 2012 was created the task for international student competition was to design multifunctional use of the area so that it could offer visitors and citizens a whole-day programme with prevailing cultural and social, scientific, educational, recreational, and perhaps even residential and commercial function. What are the results of a participatory project that had affected the afforts regarding the conversion of the former Zoborské Garrison during the last year after the contest, shall notify this contribution.

1 PARTICIPATÍVNY VÝSKUM

Riešená lokalita bývalých Zoborských kasárni na Martinskom vrchu v Nitre má nesporné kvality vyplývajúce z jej výhodnej polohy vzhľadom k centru mesta a tiež vzhľadom k historickej hodnote územia. Významná pamiatka vojenskej histórie nazývaná tiež Šiatortábor bola v roku 2010 vyhlásená za NKP. Celé územie Martinského vrchu dýcha dávnejšou i nedávnou históriou. Na týchto základoch bola postavená spolupráca školy a praxe v rámci participatívneho výskumu. Na jednej strane boli študenti a pedagógovia slovenských a českých fakúlt a katedier architektúry, ktorí v rámci ateliérových projektov alebo aj mimo nich riešili predmetné územie, na strane druhej Mesto Nitra, ktoré s podporou hlavného architekta a primátora vytypovalo pre mesto prospešnú lokalitu a spoločnosť Xella ako vypisovateľ vtedajšieho 17. ročníka medzinárodnej študentskej súťaže. Projekty, ktoré vznikli v rámci súťaže riešili širšie vzťahy celého územia, konverziu verejného priestoru bývalého Šiatortábora a navrhli nový multifunkčný objekt- horizontálny hybrid.

Daná téma sa konkrétne na Fakulte architektúry spracúvala už aj niekoľko rokov pred konaním súťaže a bola aj súčasťou výskumných projektov. Nie je nič ideálnejšie pre aplikovanie teoretických poznatkov o probléme, ako možnosť verifikovať ich projektmi

(research by design). Výsledkom súťaže bolo okolo 42 projektov, z ktorých mnohé boli priam vizionárske a experimentálne.

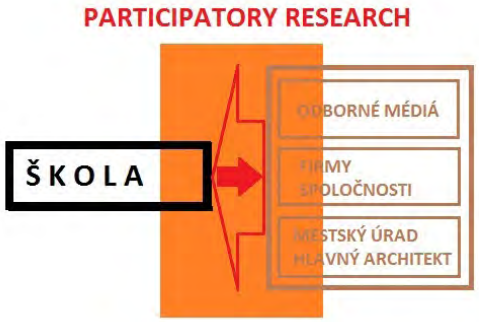

Obr. 01 : Schéma multilaterálnej spolupráce medzi školou a praxou prináša benefity obidvom zúčastneným stranám (Zdroj : Ľubica Selcová)

2 MESTO NITRA

V súčasnosti je mesto Nitra centrom hospodárstva, kultúry, cirkvi a športu, výstavníctva Nitrianskeho kraja a tiež je mestom mladých, univerzitným mestom.

Nitra je známa svojou bohatou históriou, s mestom sú úzko späté počiatky slovenských dejín. Nitra bola založená na siedmych pahorkoch a jej počiatky siahajú až do praveku. Ďalšími významnými míľnikmi histórie Nitry bolo keltské osídlenie v 4. storočí pred Kristom. Slovenská história Nitry sa začína koncom 5. storočia príchodom prvých Slovanov a pokračuje významnými štátnymi útvarmi, ktorých súčasťou bol Nitra – Samova ríša a Veľkomoravská ríša s jej najvýznamnejším panovníkom Svätoplukom. O stave osídlenia a význame Nitry v tomto období hovoria viaceré slovanské hradiská , jedným z nich je aj hradisko na Martinskom vrchu.

Významnou udalosťou bol príchod byzantských vierozvestov, bratov Konštantína - Cyrila a Metoda r.863, ktorí sú zakladateľmi slovanskej literatúry a tvorcami

Obr. 02 : Mesto Nitra –pohľad z vrchu Zobor a z Kalvárie (Foto: autor)

staroslovienčiny, ktorá sa už v tom období začala používať ako liturgický jazyk. Nitra prechádzala neustálymi zmenami, ktoré sa odzrkadlili i na jej súčasnej podobe. Mesto v súčasnosti prechádza procesom hľadania novej identity, ktorá by za každú cenu nemala prevýšiť jej historický význam, no naopak tento odkaz podporiť a povýšiť niečím novým, moderným s perspektívou rozvoja i do budúcnosti.

3 ZOBORSKÉ KASÁRNE

Rovnakými zmenami ako mesto prechádzalo aj územie v okolí Martinského vrchu, ktorý je jej neodmysliteľnou súčasťou. Riešená lokalita Zoborských kasární na Martinskom vrchu má nesporné kvality a vďaka svojej polohe v centre mesta môže spomínanú identitu mesta do značnej miery ovplyvniť. Preto by i výsledné riešenie malo mať prínos pre celé mesto, jeho obyvateľov, návštevníkov a aj široké okolie. Krajský pamiatkový úrad v Nitre predložil v roku 2010 návrh na vyhlásenie historicky atraktívnej časti areálu kasární - spomínaný „Šiator tábor“ za národnú kultúrnu pamiatku, ktorou sa predmetné objekty ešte v tom istom roku aj stali.

Obr. 03 : Mesto Nitra –pohľad z vrchu Zobor a z Kalvárie (Foto: autor)

Šiatortábor bol vybudovaný pôvodne ako barakový tábor v rokoch 1882-1883 (projektant J. Lyka). Tábor bol jedným z piatich sústreďovacích táborov Uhorska a tvorilo ho 24 drevených barakov a 10 murovaných budov. Kapacita areálu bola 300 mužov, 300 koní a 1200 prechodne ubytovaných vojakov. Zaujímavosťou je , že v roku 1887, počas manévrov, navštívil areál cisár František Jozef I.

V priestore kasární bol vykonaný archeologický výskum, ktorý tu odkryl pozostatky rozsiahleho slovanského opevneného hradiska zo začiatku 9. storočia a jeho predhradia, vrátane základov kostola, pravdepodobne tiež z 9. storočia.

V období socializmu malo územie dlhodobo špeciálnu funkciu, bolo vojenským obvodom, Ministerstvom obrany SR bolo toto územie nedávno uvoľnené, aby slúžilo všetkým obyvateľom, nie len armáde.

4 REVITALIZÁCIA AREÁLU ZOBORSKÝCH KASÁRNÍ

Ministerstvom obrany SR uvoľnený Areál Zoborských kasární na Martinskom vrchu o rozlohe 22 ha čaká na nové funkčné vyžitie a priestorové usporiadanie v súlade s územným plánom mesta Nitra, ktorý stanovuje pre túto lokalitu rozvoj spoločensko – rekreačných funkcií. Pre tento účel bol vypracovaný „Návrh koncepcie funkčného využitia Areálu Zoborských kasární“.

Je územím, ktoré v histórii viacnásobne plnilo dôležité poslanie, niekoľkokrát stratilo svoj pôvodný význam a začalo slúžiť novému účelu, ktorého posledným využitím bol vojenský areál s významnou históriou. Je to územie v súčasnosti zívajúce prázdnotou, neslúžiace nikomu, ale hľadajúce si svoju novú identitu. Je to územie, nachádzajúce sa takmer v centre mesta Nitra, ktoré má ambície rozšíriť funkcie centra mesta o aktivity, ktoré mestu chýbajú. „Je to úloha veľmi atraktívna, či už po stránke ekonomickej (netreba nové pozemky, vy-

Obr. 04 : Priestor bývalých zoborských kasární- Národná kultúrna pamiatka deklarovaná v roku 2010 (Foto : Vladimír Hain)

budovaná infraštruktúra), urbanistickej (lákavá poloha v rámci mesta, zväčša v centre mesta alebo blízko neho), architektonickej (veľkorysé priestory, často zaujímavá architektúra s výnimočnými detailami)".(Mikušková 2011:51)

Bude sa to diať revitalizáciou a konverziou zachovaného kultúrneho dedičstva a výstavbou nových objektov s novými verejnými priestormi. Pre súťažné zadanie bol zvolený multifunkčný objekt – horizontálny hybrid, ktorý môže mestu priniesť funkcie, ktoré v ňom v súčasnosti absentujú a spolu s verejnými priestranstvami, ktoré budú jeho súčasťou, bude zveľaďovať v súčasnosti devastované prostredie bývalých kasární.

4.1 Zámer Mesta Nitra

Z územného hľadiska je zámerom Mesta Nitra je začleniť územie do urbanistickej štruktúry mesta, keďže sa nachádza v ťažiskovej polohe formujúceho sa mestského centra Martinský vrch. Hlavnou úlohou súťažných návrhov teda bolo koncipovať multifunkčné využitie areálu tak, aby mohol poskytovať svojim budúcim návštevníkov (turistom, či domácim obyvateľom Nitry) celodenný program atraktívny pre rodinné i skupinové návštevy všetkých vekových aj sociálnych kategórií, aby bol verejným priestorom, ktorý neprestáva žiť ani po zavretí obchodných priestorov, či po skončení kultúrnych podujatí. Takýto cieľ sa dá uskutočniť len kombináciou komerčnej, kultúrnej, spoločenskej, vedeckej a športovo-rekreačnej vybavenosti s funkciou prechodného či trvalého bývania.

Obr. 05 : Priestor bývalých zoborských kasární- Národná kultúrna pamiatka deklarovaná v roku 2010 (Foto : Vladimír Hain)

Vlastníkom väčšiny pozemkov je Rímskokatolícky biskupský úrad Nitra. Objekty sú vo väčšinovom vlastníctve Mesta Nitra – 34 budov a Archeologického ústavu SAV v Nitre – 12 budov.

Obr. 06 : Riešené územie bývalých Zoborských kasární– ortofotomapa (Zdroj : HAIN, Vladimír.4D Park – Multifunkčné centrum v Nitre, diplomová práca pod vedením Doc. Ing. arch. Ján Ilkoviča, PhD. akad. rok 2010/2011)

Celé územie je podľa „Návrhu koncepcie funkčného využitia Areálu Zoborských kasární členené na 4 celky s nasledovným funkčným využitím, ktoré predstavuje zároveň záväzný regulatív Mesta Nitra, od ktorého sa celkom logicky odvíja aj zadanie súťaže :

Územie UPČ 1 je určené pre rekreáciu a šport – bude len predmetom komplexného urbanistického riešenia celého územia. Územie UPČ 2 je určené pre vyššiu vybavenosť, stavby a zariadenia vyššej vybavenosti nadmestského významu. Územie UPČ 3 je určené pre špecifickú vybavenosť, stavby a zariadenia spoločensko – kultúrneho a vedeckého zamerania. Územie UPČ 4 je určené pre stavby doplnkovej komerčnej a nekomerčnej občianskej vybavenosti pre potreby mesta a areálu.

4.2 Konverzia verejného priestoru pamiatkovo chráneného Šiatortábora

Meniace sa funkčné využitie územia dýchajúceho dávnejšou i nedávnou históriou prispievalo k jeho „historickému vrstveniu". Kultúrne dedičstvo z veľkomoravských čias, ktoré čaká na preskúmanie, odhalenie a prezentáciu. bolo „vrstvením" prekryté komplexom pamiatkovo chránených objektov bývalých zoborských kasární pôvodne z 19. storočia so zaužívaným názvom

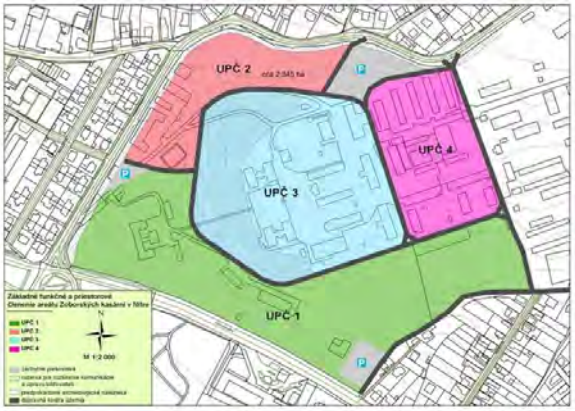

Obr. 07 : Návrh koncepcie funkčného využitia Areálu Zoborských kasární členené na 4 celky (Zdroj : MÚ Nitra)

Šiatortábor.

Súťažné návrhy by mali vybrať z jednotlivých historických vrstiev to najpodstatnejšie a vytvoriť ideový základ, či nosnú myšlienku pre úvahy o tom, čo môže byť charakteristické pre verejný priestor dneška, ako doposiaľ poslednú úroveň „vrstveného“ priestoru.

Predmetom návrhu teda nebola samotná pamiatková obnova objektov kasární, z ktorých niektoré z objektov boli v roku 2010 vyhlásené za NKP a teda budú podliehať pamiatkovej obnove. Práve tie objekty, ktoré sú NKP väčšinou patria Archeologickému ústavu SAV, ktorý ich aj využíva, zatiaľ však nie celkom v súlade so zámerom mesta, aby atraktívne prostredie, z ktorého priam dýcha história akoby navrstvená na Martinskom vrchu mohlo slúžiť kultúrnym voľnočasovým aktivitám obyvateľov a návštevníkov Nitry, prípadne prezentácii významých pamiatkovo chránených objektov vojenskej histórie (budova strážnice, hostinec, kolkáreň), ktoré by mohli „ožiť“ v pôvodnom armádnom duchu.

Obr. 08a : Návrh aktívneho voľnočasového využitia konvertovaného verejného priestoru – mestská lúka a zoologická záhrada (Zdroj :Pišteková Danica, Košová Eliška , VŠVU Bratislava)

4.3 Regulačné podmienky

Pre súťažné projekt bolo nevyhnutné rešpektovať aj určité regulačné podmienky : rešpektovať dopravné regulatívy mesta Nitra, upravujúce vstup do riešeného územia (vstup pre peších a s ním úzko súvisiaca poloha plánovaných troch záchytných parkovísk, ako aj vjazd obslužnej dopravy do územia), rešpektovať zásady ochrany objektov, rešpektovať autenticitu areálu kasárenských barakov, rešpektovať existenciu chránených drevín, morfológiu terénu s prirodzeným valom, v mieste ktorého bolo pravdepodobne lokalizované slovanské hradisko, zohľadniť výškovú hladinu okolitej zástavby a rešpektovať výšku zástavby jestvujúcich historických objektov – maximálna výška navrhovanej zástavby 4-5 nadzemných podlaží, dodržať výškové zónovanie , ktoré je limitované aj ochranným pásmom letiska Nitra –Janíkovce.

5 TROJITÁ ÚLOHA OBNOVY ÚZEMIA

Prvou súťažnou úlohou bol schematický urbanistický návrh celého 22 ha územia, akási urbanistická koncep-

Obr. 08b : Návrh aktívneho voľnočasového využitia konvertovaného verejného priestoru – mestská lúka a zoologická záhrada (Zdroj :Pišteková Danica, Košová Eliška , VŠVU Bratislava)

cia funkčno- prevádzkového členenia lokality a využitia verejných dopravno – obslužných a prístupových komunikácií, návrh statickej dopravy - záchytných parkovísk, návrh peších koridorov, peších nástupov do riešeného územia, návrh areálov verejnej zelene a pod.

Druhou úlohou bol schematický ideový urbanisticko-architektonický návrh konverzie pôvodného vojenského priestoru Šiatortábora na verejný priestor s novým funkčno-priestorovým využitím. Vo dvojici objektov symetricky umiestnených okolo hlavného zhromažďovacieho priestoru kasární sú plánované odborné pracoviská pre AÚ SAV (administratíva, reštaurátorské laboratória, depozitáre) a pre ostatné pamiatkovo chránené objekty (veliteľská budova, dôstojnícke pavilóny I. a II., budova strážnice, hostinec, kolkáreň, obytné budovy I., II.,

III.) by bolo vhodné počítať s priestormi pre výstavy a expozície (prezentácia archeologických historických a etnografických artefaktov z predmetných historických období, moderné súčasné formy prezentovania histórie - multimediálne prezentácie v exteriéri alebo v interiéri, prezentácia autentického života armády toho obdobia), so stravovacími zariadeniami, prvkami malej architektúry v rámci verejného priestoru.

Treťou úlohou bola architektonická štúdia multifunkčného mestského areálu - „ležatého“ hybridného multifunkčného mrakodrapu, čiže prevládajúco horizontálneho málopodlažného objektu (maximálne 4-5 nadzemných podlaží v súlade s regulačnými podmienkami, s možnosťou maximálne 2 podzemných podlaží). Objekt sa môže tiahnuť celým územím ÚPČ 2 .Návrh tvarovania a rozmerov objektu, rovnako ako kombinácia jednotlivých možností jeho funkčnej náplne zostal plne v kompetencii každého súťažiaceho. Horizontálny hybridný objekt by mal mať funkčnú náplň prechodného bývania, kultúrno spoločenskú a umeleckú, vedecko – bádateľskú, obchodnú, športovo - rekreačnú, všetky priestory navrhované v súlade so zásadami univerzálneho designu pre všetkých a bez bariér. Mal by uvažovať s rôznymi progresívnymi formami bývania pre študentov, štartovacím bývaním pre mladé rodiny, apartmánovým bývaním pre hosťujúcich prednášajúcich na UKF, apartmánovým bývaním pre archeologické tímy pre Archeologický ústav SAV, ďalej Business hotel, Art lofts – veľkopriestorové byty s voľnou dispozíciou, ďalej priestory obchodu a služieb, rôzne stravovacie zariadenia, malé kancelárske priestory prenajímateľné SOHO –Small Office /Home Office prepojené s konferenčným priestorom, bývaním, flexibilné priestory pre rôzne formy rekreácie ako strešné záhrady. Výhodou takého meandrovite tvarovaného prevládajúco horizontálneho objektu sú tvarovaním objektu vytvorené poloverejné a verejné vnútrobloky s parkovou úpravou, fontánami, športoviskami a detskými ihriskami, priestory pre kultúru a umenie ako centrum umení pre všetkých, letná umelecká škola, výstavné priestory, performance centrum pre multispektrálne umenie, štúdiá, ateliéry, tvorivé dielne, workshopy, výtvarný plenér pre verejnosť, paintig wall pre streetart, open air kino, múzeum hudby.

Ďalšíou možnou zaujímavou náplňou novonavrhnu-

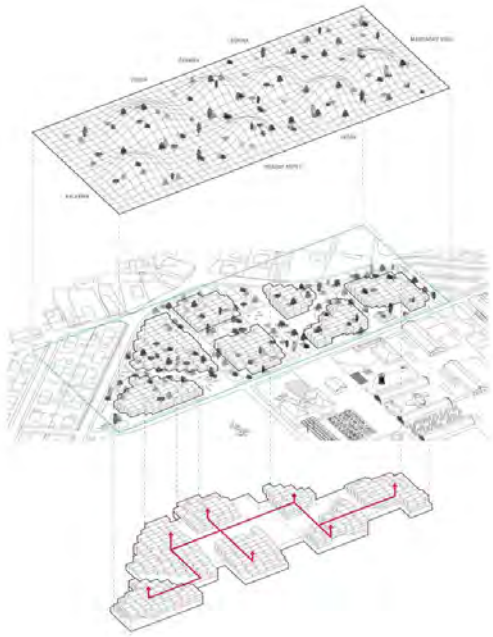

Obr. 09 : Živá platforma-Samostatné priestorové jednotky spájaním vytvárajú rôzne tvaru inšpirované siedmimi nitrianskymi pahorkami, čím vznikne horizontálna hybridná štruktúra, ktorá má časť prevádzky sústredenej pod úroveň terénu (Zdroj : Bujna Martin,Orihel Lukáš, FA STU Bratislava)

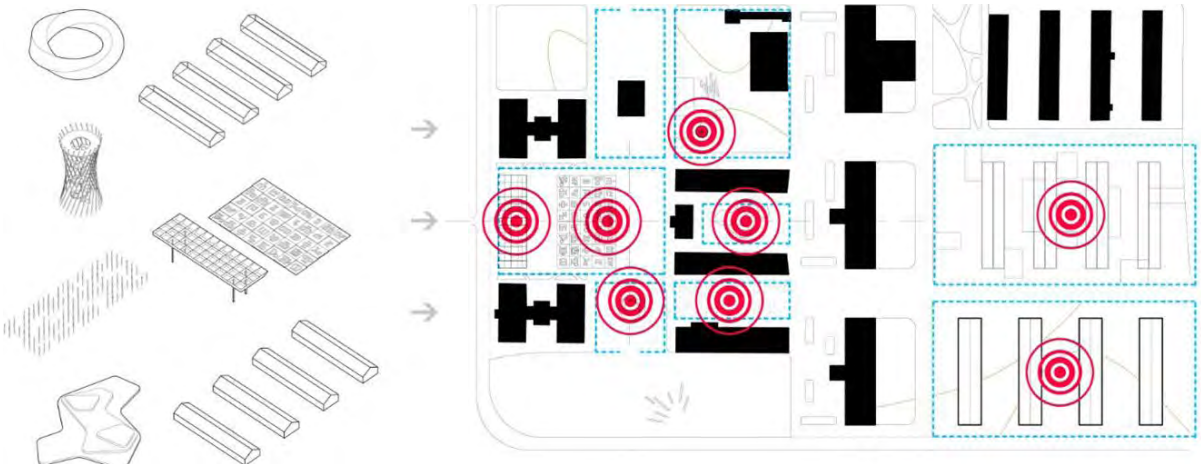

Obr. 010 : Návrh využitia novoartikulovaného verejného priestoru medzi pamiatkovo chránenými vojenskými objektami. Návrh vytvára námestie – fórum v strede. (Zdroj : Bujna Martin,Orihel Lukáš, FA STU Bratislava)

tého objektu môžu byť divadlo hudby, cirkus , centrum designu, priestory pre vedecko technologické centrum, pre podporu vedeckého bádania a vzdelania ako vedecko- technický park s experimentáriom, multimediálne centrum, viacúčelové kongresové centrum apod. „Parter pritom spája funkcie do jedného celku. Jeho línie by mali vymedziť zóny- nástupnú s väzbou na ulicu a parkovisko, a relaxačno - pobytovú s kontaktom na rekreačnú časť exteriéru.“(Tóthová 2011:34)

6 PODNETNÉ RIEŠENIA, PROGRESÍVNE NÁZORY

Študenti Martin Bujna a Lukáš Orihel povedali o svojom návrhu , že „ návrh bol inšpirovaný Romanum s pravouhlou kompozíciou modulárnych blokov. Hybrid je vytvorený živou štruktúrou s diferencovanými priestormi a funkciami s časťou objemu vnorenému pod úroveň terénu. Takmer každý z ďalších súťažných návrhov prinášal inšpiráciu na riešenie daného problému.

Takmer každý z ďalších súťažných návrhov prinášal inšpiráciu na riešenie daného problému.

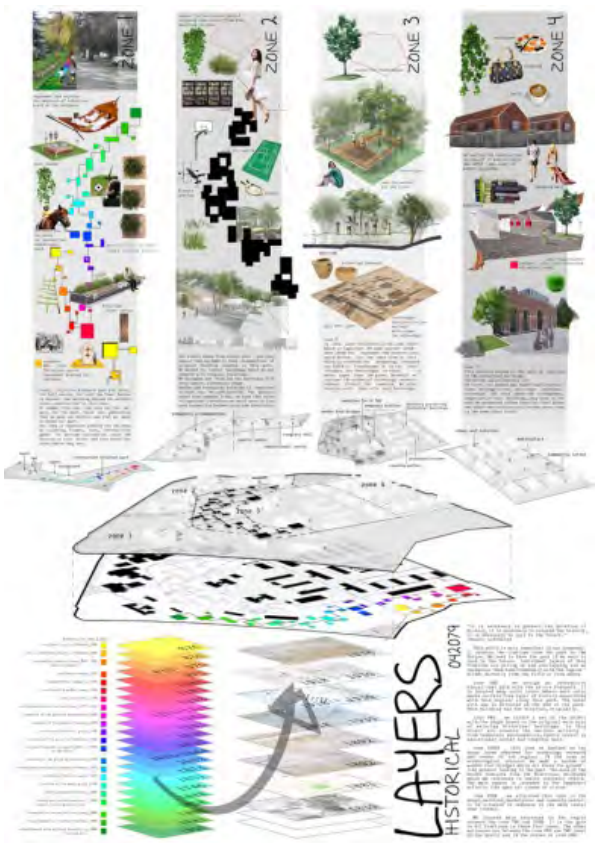

Obr 011 : 1.cena súťaže – návrh vrstvenia funkcií pripomínajúci vrstvenie historických periód riešeného územia (Zdroj : Dubeňová Ľubica, Bašová Michala, FA STU Bratislava)

Obr. 012a : Hybrid ako stena , ako systém opevnenia chrániaceho mesto v jeho vnútri – symbolická konsekvencia vojenského tábora a raného slovanského hradiska obsiahnutá v novom návrhu. (Zdroj : Borščová Barbara, Šranko Richard, FA STU Bratislava)

Obr. 012b : Hybrid ako stena , ako systém opevnenia chrániaceho mesto v jeho vnútri – symbolická konsekvencia vojenského tábora a raného slovanského hradiska obsiahnutá v novom návrhu. (Zdroj : Borščová Barbara, Šranko Richard, FA STU Bratislava)

7 CELKOM NA ZÁVER

Pri tvorbe vízií, to je dôležité nájsť metódy, ako s nimi oboznámiť širokú verejnosť, ako ich posunúť ďalej, ako inšpirovať myslenie cieľovej skupiny, pre ktorú sú vízie určené. Študenti zakladajú svoje návrhy na platnom územnom pláne, ktorý môžu upraviť podľa svojich vízií a potrieb, a vytvorili riešenia pre koncepčný rozvoj mesta. Veríme, že práca študentov inšpirovaná pôvodnými a často nekonvenčnými nápadmi, významne pomôže mestu vyvolať diskusiu medzi širokou aj odbornou verejnosťou o budúcom vývoji mesta Nitra.

Prvé ovocie tejto participatívnej spolupráce už je na svete. Súťaž bola ukončená v roku 2012 úspešnou výstavou súťažných návrhov vo výstavnej sále Univerzity Konštantína Filozofa, ktorú otvoril hlavný architekt mesta Nitra Ing. arch. Jozef Hrozenský.

Necelého štvrť roka po vyhlásení výsledkov súťaže bola predstavená urbanistická štúdia Areál kasární pod Zoborom v Nitre vypracovaná ateliérom SAN HUMA 90 (architekti Jarabica, Holejšovský), ktorá podľa finálneho návrhu bola vo veľkej miere inšpirovaná názormi vyslovenými súťažnými návrhmi.

V súčasnej dobe územie bývalých Zoborských kasární stále podnecuje diskusiu na odbornej úrovni o osude tohto atraktívneho územia. V prítomnej dobe je v prípravnej fáze projekt Mestské zásahy pre Nitru, , ktorý už tradične sa dotýka riešenia aktuálnych problémov mestského urbanizmu slovenských a aj českých miest zásluhou architektonického ateliéru Vallo – Sádovský, ktorí sú tvorcami tejto myšlienky

Obr. 13 : Urbanistická štúdia rozvoja území bývalých Zoborských kasární vytvorená pre Mestský úrad Nitra ((Zdroj:www.nitra.sk)

Literatúra

BAŠOVÁ, Michala-DUBEŇOVÁ,Ľubica 2012. Horizontálny hybrid a konverzia verejného priestoru v Nitre, 17. medzinárodná študentská súťaž Xella, akademický rok 2011-2012, Nitra, 1.cena

BORŠČOVÁ, Barbara - ŠRANKO, Richard. 2012. Horizontálny hybrid a konverzia verejného priestoru v Nitre, 17. medzinárodná študentská súťaž Xella, akademický rok 2011-2012, Nitra, 1.cena

BUJNA, Martin-ORIHEL, Lukas.. 2012. Horizontálny hybrid a konverzia verejného priestoru v Nitre, 17. medzinárodná študentská súťaž Xella, akademický rok 2011-2012, Nitra, 1.cena

HAIN, Vladimír.4D Park – Multifunkčné centrum v Nitre, diplomová práca pod vedením Doc. Ing. arch. Ján Ilkoviča, PhD. akad. rok 2010/2011)

HAIN, Vladimír. 2012. Výskum prostredníctvom tvorby pri obnove pamiatok. In: Veda vo výstavbe. Medzinárodná vedecká konferencia doktorandského štúdia v oblasti architektúry a urbanizmu, ALFA, 3/ 2012, ročník 17, číslo 3/2012, Bratislava : Fakulta architektúry STU. 2012. S. 22-25. ISSN: 1135-2679

MIKUŠKOVÁ, Dagmar: Špecifiká tvorby priestorov pre trvalé bývanie konverziou z priemyselných objektov.

In: Techné Ostrava 2011. X. ročník Medzinárodního festivalu filmů a televizních pořadů o technických a průmyslových památkách : Industriální historické objekty a jejich současnost. - Ostrava : DK POKLAD, s.r.o., 2011 - ISBN 978-80-87079-16-4. - S. 51

PARK,P.1993.What is Participatory Research? Voices of Change.Toronto: OISE Press.

[online]. [cit. 2013-03-08]. URL: <http://www.slideshare.net/vincentobrien/participatory-research

PER, Aurora Fernandez - MOZAS, Javier - ARPA, Javier. 2011.This is Hybrid, Vitoria-Gasteiz: a+t architecture publishers, 2011. ISBN 978-84-614-6452-4

PIŠTEKOVÁ Danica – KOŠOVÁ, Eliška. 2012. Horizontálny hybrid a konverzia verejného priestoru v Nitre, 17. medzinárodná študentská súťaž Xella, akademický rok 2011-2012, Nitra, 1.cena

ROCCO, Roberto. 2008. Research by design or design by research , In : Biggs and Buchler. Delft University of Technology. [online]. 2011 [cit. 2013-03-08]. URL: <http://www.slideshare.net/robrocco/research-by-design-1528328>

SELCOVÁ, Ľubica - HAIN, Vladimír. 2011. Horizontálny hybrid a konverzia verejného priestoru v Nitre, súťažné podmienky pre 17. ročník študentskej súťaže Xella, pre akademický rok 2011/2012

TÓTHOVÁ, Zuzana: Stratégie a typológia v navrhovaní mestské hotela.

In: Fenomén bývania v kontexte architektúry 21. storočia : zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou - 1. ročník, 27.11.2012, FA STU, Bratislava.

- Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, Ústav architektúry obytných budov, 2013. - ISBN 978-80-227-3930-6. - s. 34

BUJNA, Martin-ORIHEL, Lukas.. 2012. Horizontálny hybrid a konverzia verejného priestoru v Nitre, 17. medzinárodná študentská súťaž Xella, akademický rok 2011-2012, Nitra, 1.cena

HAIN, Vladimír.4D Park – Multifunkčné centrum v Nitre, diplomová práca pod vedením Doc. Ing. arch. Ján Ilkoviča, PhD. akad. rok 2010/2011)

HAIN, Vladimír. 2012. Výskum prostredníctvom tvorby pri obnove pamiatok. In: Veda vo výstavbe. Medzinárodná vedecká konferencia doktorandského štúdia v oblasti architektúry a urbanizmu, ALFA, 3/ 2012, ročník 17, číslo 3/2012, Bratislava : Fakulta architektúry STU. 2012. S. 22-25. ISSN: 1135-2679

MIKUŠKOVÁ, Dagmar: Špecifiká tvorby priestorov pre trvalé bývanie konverziou z priemyselných objektov.

In: Techné Ostrava 2011. X. ročník Medzinárodního festivalu filmů a televizních pořadů o technických a průmyslových památkách : Industriální historické objekty a jejich současnost. - Ostrava : DK POKLAD, s.r.o., 2011. - ISBN 978-80-87079-16-4. - S. 51

PARK,P.1993.What is Participatory Research? Voices of Change.Toronto: OISE Press.

[online]. [cit. 2013-03-08]. URL: <http://www.slideshare.net/vincentobrien/participatory-research

PER, Aurora Fernandez - MOZAS, Javier - ARPA, Javier. 2011.This is Hybrid, Vitoria-Gasteiz: a+t architecture publishers, 2011. ISBN 978-84-614-6452-4

PIŠTEKOVÁ Danica – KOŠOVÁ, Eliška. 2012. Horizontálny hybrid a konverzia verejného priestoru v Nitre, 17. medzinárodná študentská súťaž Xella, akademický rok 2011-2012, Nitra, 1.cena

ROCCO, Roberto. 2008. Research by design or design by research , In : Biggs and Buchler. Delft University of Technology. [online]. 2011 [cit. 2013-03-08]. URL: <http://www.slideshare.net/robrocco/research-by-design-1528328>

SELCOVÁ, Ľubica - HAIN, Vladimír. 2011. Horizontálny hybrid a konverzia verejného priestoru v Nitre, súťažné podmienky pre 17. ročník študentskej súťaže Xella, pre akademický rok 2011/2012

TÓTHOVÁ, Zuzana: Stratégie a typológia v navrhovaní mestské hotela.

In: Fenomén bývania v kontexte architektúry 21. storočia : zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou - 1. ročník, 27.11.2012, FA STU, Bratislava. - Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, Ústav architektúry obytných budov, 2013. - ISBN 978-80-227-3930-6. - s. 34

Ing. arch. Ľubica Selcová, PhD.

Ústav architektury obytných budov,
Fakulta architektury STU

Námestie Slobody 19, Bratislava

e-mail autora : lubica.selcova@stuba.sk

HLAVNÍ PŘEDPOKLADY A FAKTORY SOUČASNÉHO PROBLÉMU PRŮMYSLOVÉHO DĚDICTVÍ

THE MAIN PRECONDITIONS AND FACTORS OF MODERN INDUSTRIAL HERITAGE PROBLEM

OLEG FETISOV

Abstrakt

Článek se zabývá problematikou průmyslových měst — problémem konverze neprovozních a neefektivních průmyslových objektů (včetně průmyslového dědictví). Je zkoumán význam a aktuálnost problému postindustriálních objektů: současná architektonická průmyslová infrastruktura dnes vyžaduje novou experimentální úroveň, která znamená úroveň nového použití (např. konverze průmyslových objektů do nových udržitelných sociálních funkci: kulturní, administrativní, zábavné, obytné, rekreační atd.). Předpoklady moderního problému průmyslového dědictví byly v článku přezkoumány. Je jasné, že moderní pojetí architektury má dnes multidisciplinární charakter a je spojené s dalšími souvisejícími aspekty a obory. Mezi nejdůležitější aspekty průmyslové architektury v multidisciplinárním kontextu patří sociální a ekologické aspekty, které byly označeny a uváženy. Na základě analytické práce byl obecný model problému moderní architektury průmyslového dědictví nově rozvinut. Na základě provedené analitické práce jsou rozvinuty obecné závěry.

Abstract

The article deals with the important problem of industrial cities — problem of adaptive reuse of the non-operating and non-effective industrial objects (as well as in the status industrial heritage). The relevance and topicality of the problem of post-industrial objects have been defined: present-day architectural industrial infrastructure demands a new experimental level that means the level of adaptive reuse (for example, reconversion of industrial buildings into new with sustainable social functions: cultural, administrative, entertaining, residential, recreational etc.). The preconditions of modern problem of industrial heritage have been reviewed. It is defined, that the modern concept of architecture today has the multidisciplinary character and connected with the another related aspects and disciplines. Among the most relevant aspects of industrial architecture in a multidisciplinary context the social and ecological aspects have been noted and considered. Model of modern industrial heritage architecture problem in a context adaptive reuse has been developed. On the basis of analytical work carried out in the frame of the present research work the general conclusions have been developed.

1 PROBLEM STATEMENT

According to present conditions of industrial cities' industrial non-operating and non-effective architecture it is possible to assert that architectural industrial infrastructure demands a new experimental level that means the level of new use (for example, adaptive reuse with new sustainable social functions: cultural, administrative, entertaining, residential, recreational etc.) [1—3].

Moreover, relevancy of the present research is defined by an aggravating environmental situation in post-industrial cities because of „industrial component" that has a negative influence on health improvement, psychic and emotional state of people and demographic indices etc. [1].

Overview of the last researches and publications. The problem of protection and adaptive reuse of industrial buildings as well as industrial heritage is so relevant nowadays. There are many organizations and institutions which are connected with this problem: scientific and research centres in the leading educational and scientific institutions, committees, specialized organizations with competent professionals, social groups etc. For example, International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (United Kingdom) [4], Research Centre for Industrial Heritage (CTU in Prague, the Czech Republic) [5], International Visegrad Fund (the Slovak Republic) [6, 7] etc.

Research in the field of relevant problems of industrial architecture and industrial heritage, including the research of the city environment, carried out today by Prof. Ing. arch. T. Senberger, PhDr. B. Fragner, Prof. Ing. arch. P. Urlich, CSc. and Mgr. L. Beran (CTU in Prague, the Czech Republic), Ing. arch. H. Zemankova, CSc. (BUT, the Czech Republic), Prof. H. Benai, I. Lobov (DonNACEA, Ukraine), Sir N. Cossons („English heritage", United Kingdom), Prof. Dr. M. Mende (BUA, Germany) [5], Prof. M. Bevz (LPNU, Ukraine), Prof. M. Dyomin (KNUCEA, Ukraine) etc. [4—7].

The purpose of present work:

- to define the main preconditions and factors of the adaptive reuse problem of industrial heritage objects (in a context of adaptive reuse with new sustainable social functions);
- to develop the model of modern industrial heritage architecture problem.

The object of present research work: non-operating or non-effective industrial heritage objects.

The research area: industrial heritage architecture in the big and largest post-industrial cities in worldwide, including the Czech Republic.

The concept of present research work assumes the following methodology:

- analytical method (work with special literature and actual scientific and research works);
- modelling (including the grapho-analytical method);
- analysis and systematization of the studied material.

2 BASIC MATERIAL

2.1 Industrialization as the main precondition

It is defined, that during the all time of our civilization the development of relations between the person end environment are typical. This fact as the social factor is influenced like a precondition on „initiation of architecture“. It is reasonable to note, that the worldwide architecture development consists today of three general periods:

- primitive;
- preindustrial vernacular;
- modern (industrial and post-industrial) [8].

It is necessary to emphasize, that industrialization is the important period in all worldwide architecture development. Exactly at this period the qualitative new type of architecture like industrial buildings has been formed [9].

It is defined, that the first processes in industrialization at the first time were started in England at the end of 18th century [9]. Industrialization has made an impulse for large-scale production. Finally, this fact has changed the worldwide outlet [3, 9].

The first results of industrialization are following: decrease of production costs, developing of new products and changes in the structure of society, thinking and lifestyle in general. The maximal progress in the system of production at industrialization period was at the end of 20th century [6, 9]. It was connected with the fast adoption of innovation and development of new materials. As a result, the equipment has become electronic, more technological and automated; it was made from new materials and become more compact. Finally, industrialization made a significant influence on scientific and technological advance, development of automation, new technological concepts of production etc.

As the results, in the beginning of post-industrial period there was the following problem:

- impropriety of the industrial buildings and industrial zones for the future use (ineffective use of infrastructure of the industrial object);
- impossibility of introduction of new environmentally friendly production technologies;
- changing to part-time production or shutdown of the industrial object.

The problem of protection of the environment and rational use of the industrial infrastructure in the developed cities as well as the improving the socio-cultural level of the population become more relevant.

So, as the main preconditions, it is reasonable to expose first of all the changes in production (methods, technologies, concepts etc.), when the society in the advanced countries moved up from industrial to post-industrial stage [9]. As the result, industrial objects can not to produce and historical industrial fund with all recourses can not modernize and upgrade their infrastructure.

2.2 Multidisciplinary character

It is reasonable to note, that the modern concept of adaptive reuse of industrial architecture with new sustainable social functions as the conservation concept for new more effective use of industrial heritage in the developed cities of the Czech Republic today has the multidisciplinary character and connected with the another related aspects and disciplines. It means the connection with the art and the various fields of science: physics, aesthetics, demographics, ergonomics, biology, geography, medicine, psychology, economics, philosophy etc. [10].

2.3 Social and ecological aspects

Among the most relevant aspects of industrial architecture (including in the industrial heritage status) in a multidisciplinary context, it is reasonable to note the social and ecological aspects. Just social and ecological aspects have an influence on the development of modern architecture, including the architecture of industrial buildings of industrial and post-industrial periods.

Modern changes and progress of social level of population have influenced on humanization of social consciousness [1, 8, 11]. As a result, it is reflected on definition and formation of the problem of „reconversion“ of industrial architecture into new functions. And this problem has today a regional character as well as national and relevant in the worldwide.

It is defined, that more than fifty years the problem of protection and adaptive reuse of industrial heritage has a great importance and relevance. The protection and preservation of industrial heritage like a tendency has started from the sixties years of 20th century in the United Kingdom. Later this problem becomes relevant in the West Europe (Germany, France, Belgium etc.). In the Eastern Europe (the Czech Republic, Poland, Hungary etc.) — only after the fall of the Communism

in 1990 [5—7, 9].

Today the problem of protection and adaptive reuse of industrial heritage is relevant in the Czech Republic and Slovak Republic, Poland, Hungary, Germany as well as in the worldwide [3—7]. As the main preconditions, it is reasonable to expose changes in production (methods, technologies, concepts etc.), when the society in the advanced countries moved up from industrial to post-industrial stage [9]. As the result, industrial objects can not to produce and historical industrial fund with all recourses can not modernize and upgrade their infrastructure.

It is important to note, that the problem of use of non-operating and non-effective industrial objects as well as objects in industrial heritage status is very relevant now and one effective approach for solving of this problem connected with research in the field of use of this type industrial objects for a new goals and functions: medical, cultural, sports, residential, administrative, entertaining, scientific, recreational etc.

Today, there are also many other organizations that are connected with this problem: scientific and research centres in the leading educational and scientific institutions, specialized organizations with competent professionals, a number of social groups etc.

For example, The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH) like a public organization (the main goals of this Committee are following: research, analysis, preservation, documenting, restructuring and rehabilitation of industrial objects as the historical and cultural monuments and important elements of the socio-cultural environment of modern society), The International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) — a global non-governmental organization associated with UNESCO, the Industrial heritage of Wallonia and Brussels association, Research Centre for Industrial Heritage FA CTU Prague, Directorate for Cultural Heritage in Oslo, The Association for Industrial Archaeology in Telford, International Visegrad Fund etc. [4—7].

It is defined, that the evolution of humanity makes a direct action on the environment. In the frame of the ecological aspect it is reasonable to take into account that industrialization has changed not only the relationship between society and environment, but also the nature as well as ecosystem [2, 6, 9]. Consequently, the environmental aspects of industrialization should also be studied in a context of present work problem.

The modern industrial architecture, including non-operating buildings and industrial heritage objects, today is the objects with negative influence on environment [1, 3, 12]. Consequently, the relevancy of the present research is defined by aggravating environmental situation in industrial cities because of industrial component that has negative influence on health improvement, psychic and emotional state of people and demographic indices.

2.4 The model of modern industrial heritage problem

On the basis of carried out research work the model of modern industrial heritage problem have been developed (fig. 1). This model is considering the problem of conservation and new use of the industrial heritage architecture. The preconditions connected with the industrial and post-industrial period have been noted. The model is considering the sustainable development connected with the ecological and social aspects in a context of industrial heritage architecture adaptive reuse. Finally, the model assume that adaptive reuse of industrial architecture with new sustainable social functions as the conservation concept for new more effective use of industrial heritage is the way of improvement of social function and high social level of population in industrial cities.

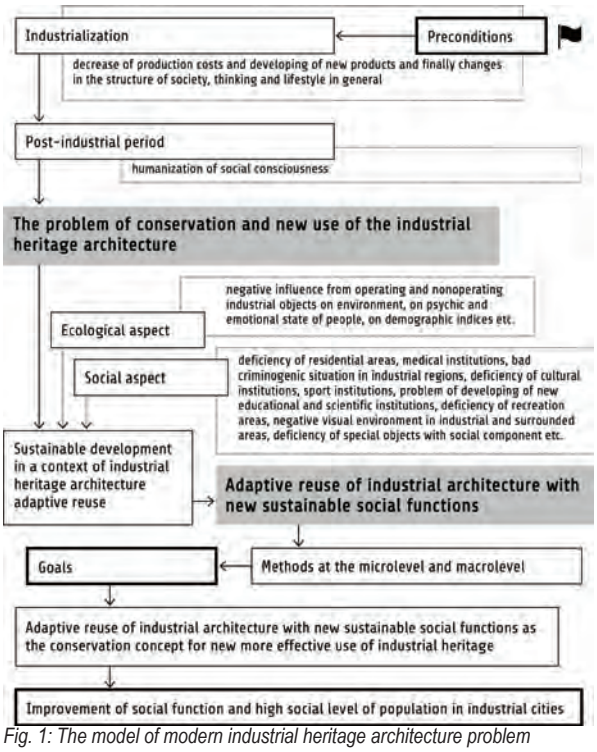

Fig. 1: The model of modern industrial heritage architecture problem

3 CONCLUSIONS

The relevance and topicality of the problem of adaptive reuse of post-industrial non-operating and non-effective industrial objects as well as industrial heritage have been defined.

The fact, that the modern concept of adaptive reuse of industrial architecture for new more effective use of industrial heritage has the multidisciplinary character and connected with the another related aspects and disciplines has been noted. The adaptive reuse of industrial architecture into new with sustainable social functions

as the reasonable method has been suggested. The social and ecological aspects have been noted as the most relevant aspects of industrial architecture in a context of present research work.

The model of modern industrial heritage architecture problem in a context of present research work has been developed.

Literatura

[1] MASLOV, N. Urban planning ecology. Moscow: „High school“, 2003. 284 pp. ISBN 5-06-004643-5.

[2] MOROZOVA, E. B. Architektura promyšlenných objektov: prošloje, nastojasšeje i budusšeje. Mn.: Technoprint, 2003. 316 pp. ISBN 985-464-349-2.

[3] UFFELEN, C. [Chris]. Re-use architecture. 1st ed. [Salenstein] : Braun, 2011. 407 pp. ISBN 978-3-03768-064-3.

[4] The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage [online]. The TICCIH web site [accessed 05.09.2013]. Available: http://www.ticcih.org/

[5] Výzkumné centrum průmyslového dědictví FA ČVUT [online]. Official web-page of the Research Centre for Industrial Heritage FA CTU Prague [accessed 05.09.2013]. Available: http://vcpd.cvut.cz/

[6] ZEMÁNKOVÁ, H. Tvořit ve vytvořeném: nové funkční využívání uvolněných objektů. Brno: Vysoké učení technické v Brně, 2003. 157 pp. ISBN 80-214-2365-X.

[7] Vestiges of industry: architectural conversion of industrial heritage in the Czech Republic 2000-2005. Praha: Karlínská studia, 2005. 167 pp. ISBN 802395440-7.

[8] VILKOVSKY, M. Sociology of architecture. Moscow: Foundation „Russian Avant-garde“, 2010. 592 pp. ISBN 978-5-91566-021-1.

[9] CHING FRANCIS, D. K., JARZOMBEK, M., PRAKASH, V. A global history of architecture. Hoboken: Wiley, 2006. 800 pp. ISBN 978-0-470-40257-3.

[10] FETISOV, O., STETINA, D. Sociological and Ecological Concepts in the Development of Architecture of Residential Buildings. Bulletin of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. 2012, vol. 4(96), no. 4, pp. 36-42. ISSN 1814-3296.

[11] SCHMEIDLER, K. [Karel]. Sociologie v architektonické a urbanistské tvorbě. Brno: “Zdaněk Novotný”, 2001. 292 pp. ISBN 80-238-6582-X.

[12] BELOV, S. V. Environmental protection. 2nd ed. Moscow: High school, 1991, 319p.

Oleg Fetisov

České vysoké učení technické v Praze,

Fakulta stavební, Katedra architektury

Thákurova 2077/7, 166 29 Praha 6 - Dejvice,

oleg.fetisov@fsv.cvut.cz

ADAPTÁCIA / KONVERZIA – PROGRAMOVÝ PRÍSTUP PRI TVORBE SÚČASNÉHO MÚZEA

ADAPTATION / CONVERSION – PROGRAMMATIC APPROACH IN DESIGN OF CONTEMPORARY MUSEUM

ALEXANDER SCHLEICHER

Abstrakt

Popri novostavbách veľká skupina múzeí vzniká adaptáciou spojenou s rekonštrukčnými zásahmi do objektov. Objekty, ktoré bývajú adaptované na múzeá predstavujú pestré typologické zastúpenie od historických objektov reprezentatívnych sídiel po nevyužívanú industriálnu architektúru a technické diela. Práve v súvislosti s poslednou uvedenou skupinou – industriálnou a technickou architektúrou hovoríme o konverziách objektov. Realizované príklady adaptácií a konverzií stavieb na múzeá potvrdzujú legitimitu a životaschopnosť tohto spôsobu vzniku múzejnej architektúry.

Abstract

Alongside new museum buildings a great number of museums are being created by adaptation connected with reconstruction of existing objects. The objects which are adapted to museums represent a wide range of typological variety - from historical representative residences to idle industrial architecture and technical works. It is mostly the last mentioned group - industrial and technical architecture where we commonly use the term object conversion. Executed examples of adaptations and conversions of buildings to museums confirm the legitimacy and viability of such way of creating museum architecture.

1 POJMY ADAPTÁCIA, KONVERZIA V MÚZEU

Múzeum je typologický druh s koreňmi siahajúcimi ďaleko do histórie a dlhým vývojom. Kým našlo múzeum svoju podobu v samostatnej účelovej budove múzea, boli múzeá situované v tradičných reprezentatívnych sídlach panovníkov, šľachty, cirkevných hodnostárov, prípadne majetných obyvateľov z radov mešťanov, ktoré mali povahu obytných a administratívno-správnych objektov. Už v období, keď ešte nemôžeme hovoriť o samostatnej účelovej budove múzea, hovoríme o prvej adaptácii budovy na múzeum – ide o galériu, ktorá našla v roku 1656 sídlo vo Viedni v Stallburgu vedľa Hofburgu a podľa sídla pomenovaná Stallburg-Gallerie[1)] . [1]

Obr. 1: Ferdinand à Storffer: Stallburg-Galerie

Ďalšie adaptácie objektov sú známe približne o pol storočia neskôr po vzniku viedenskej galérie Stallburg – začiatkom 18. storočia bolo v Drážďanoch na múzejné ciele upravených niekoľko objektov, ako napr. Klepperstall, Holandský palác, Geheime Verwahrung na Grünen Gewölbe, Stallhof, Zwinger a Pavilón vo Veľkom parku. [1]

Adaptácia tak stála už na počiatkoch múzea, ešte pred zrodom samostatnej účelovej budovy múzea, v tomto období znamenala smerovanie k zrodu nového druhu stavieb – múzeí. Adaptácia – úprava, prispôsobenie stavby inému, novému účelu má plnú, históriou potvrdenú legitimitu a je jednou z využívaných metód súčasnej pamiatkovej obnovy. Základ, na ktorý adaptácia býva naviazaná, môže mať rôznorodú povahu – od historických objektov reprezentatívnych sídiel po nevyužívanú priemyselnú architektúru, technické diela a pod. Práve v súvislosti s posledným typologickým druhom – priemyselnou architektúrou a jej premenou na múzejné objekty, resp. kultúrne objekty vo všeobecnosti, je používané špecifickejšie označenie konverzia, ktoré naznačuje hlbšiu premenu stavebnej štruktúry zásadným spôsobom a výraznú zmenu funkcie. Mnoho súčasných múzeí ako výsledok adaptácií sídli v budovách pôvodne určených iným účelom. Napriek tomu je však „častým javom, že sa fyzický rámec historickej architektúry, v

ktorom musí architekt realizovať požiadavky súčasného investora stáva inšpiráciou pre nové riešenia súboru vzťahov budúcich podmienok užívania takejto budovy“. [4] Nástrojom adaptácie (a konverzie) je vždy rekonštrukcia. Vo vybratých prípadoch, keď ide len o úpravy objektu už pôvodne určeného funkcii múzea, nehovoríme v súvislosti s rekonštrukciou nutne o adaptácii, rekonštrukcia v tomto prípade znamená obnovu stavebnej štruktúry s uvedením jej vlastností do pôvodného alebo vylepšeného stavu. V tomto zmysle je možné výraz rekonštrukcia použiť v širšom zmysle na označenie celej skupiny zásahov.

2 ADAPTÁCIA – SÚČASNÉ IMPULZY

Súčasné impulzy pre adaptáciu budov iných typologických druhov na múzeá sa čiastočne líšia od tých v minulosti. Na počiatku histórie samostatnej účelovej budovy múzea to bola absencia špecializovaného objektu pre účely múzea a potreba optimalizácie parametrov objektu iného druhu pre múzejné účely, neskôr, v mnohých prípadoch, to bola možnosť využitia a zhodnotenia priestorov, ktoré boli k dispozícii. V súčasnosti sa adaptácia a predovšetkým konverzia často stáva nielen dobrovoľnou voľbou, ale až programom.

Príkladom môže byť svetoznáma konverzia nezvyklých rozmerov bývalého priemyselného objektu na objekt určený kultúre, múzejnej funkcii – londýnsku galériu Tate Modern. Zaujímavé sú impulzy a diskusie, ktoré uvedenému počinu predchádzali. Pri rozhodnutí o konverzii priemyselného objektu bývalej elektrárne na múzeum umenia stál historicky starý rozpor medzi názormi kurátora – múzejníka a architekta ako tvorcu objektu múzea[2)] .

3 TATE MODERN – PROGRAMOVÁ KONVERZIA

Tate Modern je britská galéria moderného a súčasného svetového umenia vo všetkých jeho podobách[3)] (s datovaním diel približne od roku 1900 do súčasnosti) sídliaca v Londýne. Tate Modern je súčasťou britskej

Obr. 2: Tate Modern) (Obr. 3: Tate Modern – interiér

Obr. 3: Tate Modern – interiér

skupiny galérií Tate[4)] , v súčasnosti už presahuje hranice Londýna, v rámci ktorého pôvodne pôsobila. Objekt je príkladom úspešnej rekonštrukcie a konverzie iného typologického druhu na múzeum. Autorom rekonštrukcie sú švajčiarski architekti Jacques Herzog a Pierre de Meuron.

Tate Modern vznikla konverziou bývalej tepelnej elektrárne Bankside Power Station, ktorú navrhol Sir Giles Gilbert Scott, známy tiež návrhom typických britských červených telefónnych búdiek alebo ako konzultant pre stvárnenie architektúry ďalšej známej priemyselnej architektúry Battersea Power Station. Tvorba Sira G. G. Scotta zahŕňa obdobie od neskorého romantizmu neogotiky, až po zaradenie sa do hnutia moderny. Bankside Power Station je objekt príznačný masívnou tehlovou hmotou veľkolepých rozmerov (dĺžka 200 m) a voči objektu osovo umiestneným, vysokým komínom (99 m, výška komína bola limitovaná výškou Katedrály sv. Pavla, ktorú nesmel prevýšiť). Elektráreň bola situovaná v exponovanom mestskom prostredí Londýna na nábreží Temže, krížom cez rieku oproti barokovej Katedrále sv. Pavla. Bola postavená ako dôsledok nedostatku elektrickej energie v rokoch 1947–1963. V prevádzke bola v období 1952–1981, v roku 1981 bola v dôsledku neekonomičnosti a negatívneho dopadu na životné prostredie vyradená z prevádzky. Po odstavení bola budova roky ohrozená demolíciou, ale kontroverzný prvok v mestskom prostredí sa stal pre lokalitu signifikantný a ľudia si ho obľúbili – bolo zorganizovaných niekoľko petícií za zachovanie budovy s novou funkciou. Objekt sa v roku 1993 dostal aj do programu BBC One Foot in the Past (Jedna noha v minulosti), zameraný na objekty, ktoré by ako súčasť kultúrneho dedičstva mali byť zachránené.

V roku 1994 Tate Gallery oznámila, že objekt by sa mohol stať domovom budúcej galérie Tate Modern. Rozhodnutiu vybudovať novú galériu adaptáciou bývalej elektrárne predchádzali dlhé úvahy Tate Gallery o ďalšom smerovaní múzea a o filozofickom prístupe k no-

vému objektu, rovnako ako predchádzajúce skúsenosti Tate s adaptáciou objektov iného typologického druhu na umelecké múzeum, na ktorých si Tate takýto spôsob vzniku galérie mohla overiť – v roku 1988 otvorili Tate Liverpool. Tate Liverpool bol projekt vybudovaný ako adaptácia Albert Dock (Albertových dokov) v Liverpoole na umelecké múzeum podľa návrhu architektov Jamesa Stirlinga a Michaela Wilforda. V rámci úvah v Tate o novom objekte bola najskôr nastolená otázka, prečo chce múzeum novú budovu, namiesto ďalších zložitejších otázok kde ju umiestniť a ako by mala byť stvárnená. Odpoveď na otázku bola, že múzeum čiastočne potrebuje, ako mnoho iných inštitúcií, viacej miesta na výstavu uchovávaných nevystavovaných zbierok, rovnako ako potrebuje budovu pre potvrdenie svojej pozície prestížnej inštitúcie a vymedzenie svojho poľa pôsobnosti. Rozhodnutie o vytvorení novej galérie padlo v roku 1992. Tate Gallery si od začiatku 20. storočia udržiavala odlišnú pozíciu od Národnej galérie sústreďujúc sa súčasne na moderné a britské umenie. Vízia predstaviteľa Tate Gallery Nicholasa Serota bola oddeliť hlavnú pôvodnú galériu britského umenia a vytvoriť novú budovu, ktorá by zastrešila moderné umenie vo všetkých formách. Táto vízia v sebe niesla veľa dodatočných otázok, ako napr. mala by pôvodná galéria ostať len historickou zbierkou bez ďalších akvizícií? Alebo ako by mali budúce dve časti Tate pristupovať k žijúcim britským umelcom – mali by byť súčasťou zbierok súčasného alebo britského umenia? Nestratí pôvodná galéria Millbank prestíž na úkor novo sa formujúcej galérie? A konečne najdôležitejšia otázka nadväzujúca na otázku potreby nového sídla – akú formu by mala mať nová budova? Mala by to byť novostavba, rozšírenie alebo adaptácia nejakej existujúcej štruktúry? Nasledovala séria rozhodnutí vychádzajúca so stavu v súdobom múzejnom svete. Týkali sa predovšetkým vzťahu kurátora a architekta. Na jednej strane je tu výrazný druh múzea, orientačný a identitu vytvárajúci bod, ktorý začal svoju histórie niekde pri Guggenheimovom múzeu v New Yorku od Franka Lloyda Wrighta, možno ešte skôr. Takéto stavby dávajú charakter celým mestám, budujú si publikum akoby boli obrovskými architektonickými skulptúrami. No zároveň vyvolávajú nevôľu umelcov a ponúkajú otázku, či sú tým najvhodnejším pre výstavu umenia. Mnoho umelcov a kurátorov sa domnieva, že nie sú a tak napriek tomu, že Wrightova budova priťahuje pozornosť a návštevníkov, umenie sa o polstoročie neskôr vystavuje v novom krídle múzea s distingvovanými, diskrétnymi pravouhlo tvarovanými priestormi[5] . Je ťažko predstaviteľná situácia, kedy je umelec požiadaný, aby rozmerovo alebo farebne prispôsobil dielo špecifickým výstavným priestorom ich rozmerom, tvarovaniu alebo farebnosti. Úloha architektúry nesie so sebou bremeno užitočnosti a služby. Priťahujú nás múzeá výstavou alebo ich architektúrou a urbánnym aspektom? Obidva aspekty musia byť v rovnováhe. Výborná výstava v kombinácii s nezaujímavou budovou nie je východiskom. Ale ako dosiahnuť atraktivitu bez okázalosti súčasnej architektúry? Tate sa vo svojom riešení programovo obrátila na silu industriálnej architektúry, v tomto konkrétnom prípade silu Bankside Power Station. Tá nemá pôvod v exhibícii súčasnej architektúry, ale pramení z paradoxu existencie fabriky v meste, z jej gigantických rozmerov a špecifického výrazu. Veľkosť objektu zároveň umožňuje umiestniť do vnútra takmer čokoľvek, čo je pre múzeum súčasného a moderného umenia veľkou výhodou.

V roku 1994 Tate zorganizovala súťaž – na základe predkola bol zostavený krátky zoznam účastníkov, ktorí boli oslovení, aby predložili rozpracované návrhy[6] . Víťazmi sa stali architekti Jacques Herzog a Pierre de Meuron, ktorí v nasledujúcom roku začali s prípravou

Obr. 4: Tate Modern – Olafur Eliasson: The Weather Project

rekonštrukcie. Riešenie, ktoré si Tate osvojila, len potvrdilo zámer nechať objekt akoby v pôvodnom stave, so všetkými jeho typickými znakmi – neuplatnil sa teda Chipperfield navrhujúci zbúranie komína, ani Koolhaas navrhujúci viditeľnejšie zásahy do budovy. Bola prijatá koncepcia architektov, ktorá navonok len distingvovaným spôsobom signalizovala premenu – nad masívnou hmotou pôvodného objektu pribudla vznášajúca sa dvojpodlažná, v noci žiariaca, sklenená hmota a pribudlo sklenené ukončenie na komíne. Premena objektu bola vnútorná, zmenila sa jeho logika – Herzog a de Meuron vytvorili jeden z najdramatickejších interié-

rových priestorov v Londýne. Vo vnútri – v bývalej turbínovej hale impozantných rozmerov (152 m dlhá x 23 m široká x 35 m vysoká hala) vznikol priestor so širokou rampou, ktorý slúži ako vstup a vnútorné verejné námestie súčasne. Hala je zhora prirodzene presvetlená a sú v nej vnímateľné vitríny – sklenené boxy výstavných priestorov situovaných vo vyšších podlažiach. Výstavné priestory tvoria štruktúru pôdorysnou veľkosťou, výškou a rôznym spôsobom osvetlenia diferencovaných miestností, s jednoduchým výrazovým a materiálovým stvárnením interiéru, čím poskytujú variabilné možnosti výstavy, presne v duchu predstáv kurátora. Voľba výrazových prostriedkov a zásahov bola obmedzeného rozsahu – jednoduché pravouhlé hmoty a plochy, veľká rampa a ako materiál betón, nerez, dub a sklo, presne v duchu tradícií architektov Jacquesa Herzoga a Pierra de Meurona.

Tate Modern sa po svojom otvorení v roku 2000 (výstavba v rokoch 1998–2000) stala jednou z hlavných atrakcií nielen Londýna, ale celkovo Veľkej Británie. Od jej otvorenia ju navštívilo viac ako 40 miliónov návštevníkov a Tate Modern sa stala treťou najvyhľadávanejšou turistickou destináciou vo Veľkej Británii. [7]

V roku 2012 boli v rámci Tate Modern sprístupnené The Tanks – tri veľké nádrže kruhového pôdorysu, pôvodne určené ako zásobárne vykurovacieho oleja – paliva v bývalej elektrárni, ktoré prešli konverziou a v súčasnosti slúžia na performance a eventy. Tate Modern definuje priestor ako „prvé múzejné priestory na svete trvalo určené živému umeniu“. [8]

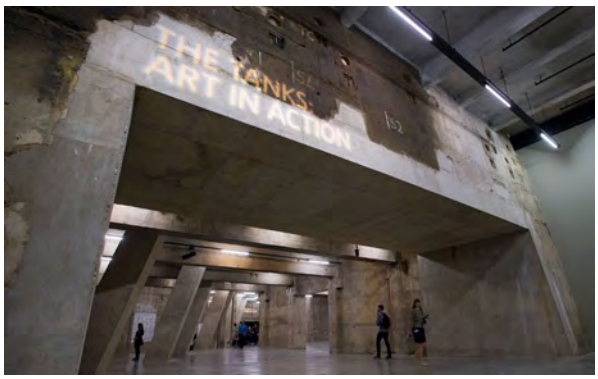

Obr. 5: Tate Modern – The Tanks

Po starostlivom zvažovaní Tate, akú koncepciu zvoliť, aby nové múzeum, ktoré bolo vytvárané – Tate Modern bolo na jednej strane výrazné, výrazom zodpovedajúce význame inštitúcie a priťahujúce návštevníkov, ale na druhej strane aby tento cieľ primárne nebol dosiahnutý výrazovými prostriedkami výbušnej súčasnej architektúry, čo vedenie galérie potvrdilo aj výberom víťazného návrhu od architektov J. Herzoga a P. de Meurona, ktorý bol zrealizovaný, prekvapivo pôsobia plány na rozšírenie Tate Modern. Rozšírenie je plánované formou adície novej hmoty, ešte prekvapivejšie je výrazné, pomerne expresívne tvarovanie hmoty. Prístavba bude realizovaná opäť podľa návrhu architektov Jacquesa Herzoga a Pierra de Meurona, autorov umiernenej rekonštrukcie Tate Modern z roku 2000. Rozšírenie je plánované od roku 2004. Po nevôli, ktorú vyvolali prvé návrhy prístavby formou stupňovitej sklenej pyramídy bol návrh zjemnený a prepracovaný. Desaťpodlažná stavba bude vybudovaná nad pôvodnými olejovými nádržami, jej ukončenie je plánované na roky 2015–2016.

Obr. 6: Tate Modern – plánovaná prístavba

4 ADAPTÁCIA – VŠEOBECNE

Adaptácia je postup, ktorým v súčasnosti popri novostavbách vzniká veľká skupina múzejných objektov.

Výhodou adaptácie je aj výber objektu spomedzi už existujúcich objektov – to znamená, že určité parametre sú už dané a známe. V niektorých prípadoch je dobré, keď nie je nutné riešiť návrh ako absolútnu neznámu s nemožnosťou zvážiť všetky dopady a efekty, ktoré návrh vyvolá, keďže každý objekt je originál a v mnohých ohľadoch ide len o úvahy o objekte a jeho parametroch, ktoré nie sú žiadnym spôsobom kvantifikovateľné. Nevyhovujúce parametre existujúceho objektu je zase možné rekonštrukčnými zásahmi vylepšiť a optimalizovať a tak ich prispôsobiť kladeným požiadavkám. Pri konverziách špecifického typu objektov – priemyselných objektoch sú výhodné ich rozmerové parametre – veľkosť priestorov, ktoré poskytujú. Na druhej strane je potrebné konštatovať aj nevýhody – v závislosti od rozsahu a povahy rekonštrukcie ide väčšinou o finančne náročnejšiu voľbu oproti porovnateľným novým objektom a rovnako nie všetky limity, ktoré existujúce stavebné štruktúry prinášajú, sú adaptáciou a rekonštrukciou riešiteľné.

V prípade rekonštrukcie múzea je dôležitá aj miera rekonštrukcie – v akom rozsahu, do akej hĺbky bude zrealizovaná a rovnako, či v nej bude prítomný aj faktor novostavby. V prípade, keď k rekonštrukcii pristupuje aj forma novostavby sa už pohybujeme v rámci spektra medzi rekonštrukciou a novostavbou od krajnej, vymedzenej polohy rekonštrukcie smerom k novostavbe. V tomto prípade nás zaujíma pomer novostavby voči rekonštrukcii a rovnako jej forma, či ide napr. o adíciu, vloženie alebo prerastanie s pôvodnou stavebnou štruktúrou. V prípade rekonštrukcie a najmä v prípade jej kombinácie s novostavbou, môžeme v závislosti na zvolených výrazových prostriedkoch rovnako ako u čistej novostavby uplatniť označenie výrazovo expresívna a umiernená.

Špecifickým zásahom často s povahou adaptácie je revitalizácia tzv. brownfields – väčších opustených území so zdevastovanými budovami, často industriálnej povahy. „Nakoľko cieľom revitalizácie vytypovaného územia je zvýšiť vhodnú koexistenciu väčšieho počtu zariadení a vytvoriť kvalitnejšiu identitu v rámci obytného celku, je potrebné v tomto kontexte posúdiť otázku: aký prospech prinesie nová funkcia do územia a akú enviromentálnu záťaž predstavuje pre životné prostredie ľudí.“ [9]

5 PRÍKLADY ADAPTÁCIÍ MÚZEÍ ZA OBDOBIE POSLEDNÝCH 20 ROKOV

Tate Modern predstavuje objekt, ktorý bol programovou konverziou – vedenie Tate zvolilo adaptáciu bývalého priemyselného objektu na múzejný objekt zámerne – so snahou vytvoriť výraznú architektúru podľa vlastných požiadaviek na parametre priestorov a funkciu, s minimalizovaním faktoru výrazného objektu za cenu výbušnej, expresívnej architektúry. Výrazová sila objektu vychádza aj z faktu veľkosti objektu a skutočnosti, že to bola jedna z najväčších premien priemyselného objektu pre účely kultúry a paradoxnej pozície funkcie pôvodného objektu v meste. Tate z pozície významnej inštitúcie a silného finančného zázemia mala voľbu a bolo to jej autonómne, programové rozhodnutie.

Uveďme niekoľko ďalších príkladov adaptácií/konverzií z obdobia posledných dvadsiatich rokov, ktoré sa líšia svojou povahou aj dobou vzniku a predstavujú rôzne variácie na tému adaptácia – od radikálnych prerodov z industriálnych objektov z 20. storočia cez prerod z výrobných a hospodárskych historických objektov, po úplne prirodzené adaptácie kultúrnej funkcie časti sakrálneho objektu na múzeum a administratívnej funkcie na múzeum.

5.1 Kunsthalle Krems, 1995, architekt: Adolf Krischanitz

Základy Kunstahalle[7)] Krems siahajú do obdobia začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia. V roku 1992 boli organizované výstavy v minoritnom kostole v Kremse. Takmer súčasne prebieha architektonická súťaž na

Obr. 7: Kunstahalle Krems) (Obr. 8: Kunstahalle Krems - interiér

Obr. 9: Galerie Benedikta Rejta, Louny

Obr. 10: Galerie Benedikta Rejta, Louny – interiér

adaptáciu bývalej tabakovej fabriky z polovice 19. storočia na jeden z najmodernejších rakúskych výstavných priestorov. V architektonickej súťaži zvíťazil architekt profesor Adolf Krischanitz[8)] . Kunsthalle Krems bola v novorekonštruovaných priestoroch otvorená v roku 1995.

Priestory priniesli široké spektrum výstavných možností podporených vyspelými technickými riešeniami.

Kunsthalle Krems sa stala ako mimoriadne ambiciózny projekt zariadenia typu Kunsthalle predobrazom mnohých ďalších projektov podobného zamerania. V prípade Kunsthalle Krems ide o adaptáciu objektu bývalej fabriky na diametrálne odlišnú funkciu – na kultúrny objekt Kunsthalle.

5.2 Galerie Benedikta Rejta, Louny, 1998, architekt: Emil Přikryl

Galerie Benedikta Rejta v Lounech vznikla v roku 1965 osamostatnením oddelenia okresného múzea. Činnosť zahájila v historickom dome na Pivovarské ulici. Do roku 1991 galéria vystavovala v prenajatých priestoroch v tzv. Malé síni na námestí. V rokoch 1967–1989 prebiehala rekonštrukcia budovy mestského barokového pivovaru pre účely galérie bez výraznejších výsledkov. V roku 1992 vypracoval návrh na adaptáciu objektu architekt Emil Přikryl a podľa neho bola s limitovanými finančnými prostriedkami zrealizovaná rekonštrukcia objektu v rokoch 1995 – 1998. Napriek výrazným finančným obmedzeniam vznikla výnimočná stavba, ktorá je najoceňovanejšou českou stavbou 20. storočia[9)] .

Objekt je situovaný na jednej z ulíc vedúcich k námestiu, v blízkosti kostola, ktorého autorom je práve Benedikt Rejt. Dvojpodlažný objekt je zasadený do svahu hradobného valu. Vstup do galérie je cez voľný priestor pokrytý drevenou palubovkou na úrovni vyššieho podlažia, na priestranstve je vytvorený raster stĺpov a umiestnený výrazný názov galérie. Vstupná časť je umiestnená v novom objekte, z ktorého človek zostupuje do nižšej úrovne a až tu si naplno uvedomí súvislosti a stáva sa súčasťou historického pivovaru, môže obdivovať pôvodné dispozície, detaily a výhľady. Interiér fascinuje návštevníkov minimálne tak ako samotná výstava, objektu je často vytýkané, že je veľmi výrazný. Je pravda, že galéria by mohla existovať aj sama o sebe a vystavovať len seba. Na druhej strane architekt použil minimum výrazových a materiálových prostriedkov, na väčšine miest len odkrýva a pracuje so svetlom, len necháva vyniknúť podstatu a pôvodnú stavbu, čím zdôraznil kvality priestoru. „Galerie Benedikta Rejta se mi jeví jako uskutečnění snu Jindřicha Chalupeckého o svatyni moderního umění," hodnotí profesor Rostislav Švácha prácu Emila Přikryla. [12]

Na príklade Galerie Benedikta Rejta, ktorá vznikla premenou bývalého pivovaru – historického a výrobného objektu (z dôvodu historického aspektu nie je vhodné zaradiť objekt do tradičného prúdu industriálnej architektúry) je možné vidieť, že konverzia so sebou prináša múzejným objektom špecifický a expresívny výraz prameniaci z ich podstaty, nielen zo súčasných výrazových prostriedkov.

5.3 MuseumsQuartier Viedeň, 2001-2002, architekti: Ortner & Ortner

MuseumsQuartier (skrátene MQ) je príkladom rozľahlého múzejného komplexu[10)] . MQ vznikol adaptáciou – rekonštrukciou historického areálu s doplnením nových objektov, čiastočne solitérnym spôsobom a čiastočne adíciou k existujúcim historickým objektom. Základ areálu tvorí uzavretý komplex budov bývalých Cisárskych stajní z roku 1725 vybudovaný podľa návrhu Johanna Bernharda Fischera von Erlach[11)] . Objekt prechádzal v priebehu svojej existencie početnými prestavbami a prístavbami. V rokoch 1850–1854 bola postavená centrálna klasicistická budova Zimnej jazdiarne (súčasná Hala E+G). V roku 1874 bola v Sattlerhofe pristavená oktogonálna jazdiareň (v súčasnosti sídlo Architekturzentrum). Jazdiareň stratila svoju funkciu po I. svetovej vojne po rozpade Rakúsko-uhorskej monarchie. Od roku 1921 slúžil areál ako výstavisko, v roku 1983 sa objavili úvahy o jeho premene na kultúrne fórum, v roku 1985 sa na výstavisku konala posledná výstava, kedy sa výstavisko presunulo s definitívnou platnosťou do okolia Prátra. V rokoch 1980–1986 prebiehali intenzívne diskusie o využití areálu. Tie vyústili do snahy o vytvorenie kultúrneho centra zoskupeného okolo múzea moderného umenia po vzore parížskeho Centre Pompidou. Okrem toho vznikla požiadavka na vytvorenie priestoru pre nové médiá, film, video, digitálne umenie a mediatéku. Takto bolo postavené zadanie pre účastníkov súťaže vyhlásenej v roku 1986. V dvojkolovej súťaži v roku 1987[12)] zvíťazili architekti Laurids Ortner a Manfred Ortner. Definitívny vzhľad areálu sa po negatívnej reakcii verejnosti a odborníkov voči niektorým aspektom návrhu niekoľkokrát menil. Z návrhu tak postupne vypadli veže, ktoré sa mali podľa pôvodných zámerov stať symbolom komplexu, pomerne veľké presklenia na fasádach sa po prizvaní odborníka na pamiatkovú ochranu a architekta Manfreda Wehdorna zmenili na plné steny obložené kameňom a v záverečnej fáze, pred schválením výstavby, návrh prešiel ešte úpravami z dôvodu redukcie finančných nákladov. S výstavbou sa začalo v roku 1998, areál bol otvorený v roku 2001, časť quartier21 bola otvorená v roku 2002.

V súčasnej podobe sú historické objekty bývalých cisárskych stajní v nádvorí doplnené o dve výrazné a na prvý pohľad vnímateľné hmoty – tmavé vulkanický

Obr. 11: MuseumsQuartier Viedeň

čadičom obložené Museum Moderner Kunst Stiftung Ludwig Wien (Múzeum moderného umenia nadácie Ludwig Viedeň, skrátene MUMOK) a svetlé vápencom obložené Leopold Museum (Leopoldovo múzeum). Leopold Museum a MUMOK tvoria v nádvorí výrazné protipóly ako vzájomným postavením, tak protikladným farebným riešením a textúrou materiálu, tretia nová hmota – Kunsthalle Wien tvorí nenápadný prvok kompozície, budova Kunsthalle je doplnená formou adície za objekt centrálne situovanej bývalej Zimnej jazdiarne. V rámci rekonštruovanej časti historického areálu sú situované Architekturzentrum Wien (časť AZW je umiestnená v oktogonálnom priestore historickej jazdiarne), kultúrne zariadenie pre deti s tvorivými dielňami Kindermuseum Zoom, detská scéna Dschungel Wien, centrum súčasného tanca Tanzquartier, priestor pre malé ateliéry, kancelárie, agentúry, redakcie, archívy a priestory pre kultúrne podujatia – quartier21 a viacero kaviarní a reštaurácií, veľké kníhkupectvo König atď. Nemenej dôležitou časťou MQ sú verejné priestranstvá vytvárané v nádvorí MQ, v okolí jednotlivých súčastí MQ. Sú vybavené priestorovými, rôzne usporiadateľnými geometrickými prvkami mobiliáru, ktoré sa stávajú súčasťou čulého ruchu života MQ. V exteriéroch MQ sa odohrávajú v závislosti na ročnom období rôzne podujatia, ktoré sú súčasťou kultúrneho života MQ.

Obr. 12: Centrum současného umění DOX, Praha

Obr. 13: Centrum současného umění DOX, Praha – interiér

MQ je príkladom viacstupňovej adaptácie – z objektu s prevažujúcou hospodárskou funkciou na objekt slúžiaci výstavníctvu a nakoniec na kultúrne – múzejné centrum. Plynulá premena objektu pristane a jej realizáciou vznikol jeden z najzaujímavejších kultúrnych areálov na medzinárodnej úrovni.

5.4 Centrum současného umění DOX, Praha, 2008, architekt: Ivan Kroupa

V Prahe na súkromnej báze už od roku 2008 úspešne funguje Centrum současného umění DOX[13] . Medzi ohlasmi na DOX možno dokonca zaregistrovať, že „DOX sa v priebehu krátkej doby stalo poprednou súkromnou Kunsthalle v Prahe“ (Prague Post, 2011) [18] a teda možno konštatovať, že toto zariadenie je vnímané ako určitá podoba kunsthalle.

Centrum současného umění DOX vzniklo rekonštrukciou a dostavbou priemyselných objektov, ktoré vznikali postupne od začiatku 20. storočia až do roku 1939. Pod návrh rekonštrukcie a prístavby pôvodných priemyselných objektov na Centrum současného umění DOX sa podpísal ateliér Ivan Kroupa architekti. Návrh citlivo dopĺňa charakteristickú priemyselnú architektúru a využíva jej výhody, ktoré možno uplatniť aj vo výstavných priestoroch – predovšetkým veľkoryso koncipované výrobné priestory. Architekt vytvára sofistikované usporiadanie vnútorných priestorov, ktoré možno variabilne prepájať a rozdeľovať a týmto spôsobom vytvárať rôzne koncepcie výstav. V DOX nechýba ani veľkorysý exteriérový výstavný priestor v podobe exteriérového dvora a striech – terás.

Nie je to len architektúra, čo robí z Centra současného umění DOX úspešnú a životaschopnú inštitúciu. Je to aj filozofia, charakterizovaná mottom: „V době, kdy stále více lidí myslí nebezpečně stejným způsobem, schopnost umění znejistit třeba jen na chvíli naše obvyklé způsoby vnímání, může být jeho největším přínosem.“ [19]

V DOX naplno chápu úlohu takéhoto zariadenia – vytvárať alternatívne centrum pre súčasné umenie. Cieľom je prezentovať české umenie v medzinárodnom kontexte a poskytnúť platformu pre dialóg medzi lokálnou a medzinárodnou umeleckou scénou. Rozvíjať výmenu a presahy medzi rôznymi umeleckými odvetviami a odbormi, od maliarstva a sochárstva po fotografiu, design, architektúru, film, video či nové médiá. Vytvoriť prostredie, ktoré umožňuje stretávanie, rozvíjanie a inšpiráciu prostredníctvom rozdielnych pohľadov. Cieľom sú „nielen“ prezentácie výstav a umeleckých diel, ale aj vytvorenie dynamického fóra pre spoločenskú interakciu.

5.5 Tatranská galéria, Poprad, 2009, architekti: Ján Kodoň a Bohuslav Kraus

Oficiálna história Tatranskej galérie sa začína písať

v roku 1960, keď bola dňa 13. mája 1960 uznesením MsNV v Smokovci galéria zriadená. Galéria niekoľkokrát menila svoje pôsobisko, najzávažnejšie zmeny sa odohrali po roku 1989. Galéria niekoľkokrát stratila svoje priestory. V roku 1992 sa mesto Poprad stalo vlastníkom bývalej parnej Elektrárne a poskytlo ju Tatranskej galérii do dlhodobého prenájmu. V roku 1993 sa konala v Tatranskej galérii prvá výstava a v priestoroch elektrárne boli organizované kultúrne podujatia. Pre havarijný stav priestorov však galéria mohla fungovať v elektrárni len päť mesiacov v roku, galéria stále vystavovala aj v priestoroch v Starom Smokovci.

Od začiatku, vzhľadom na nevyhovujúci stav objektu bolo zrejmé, že obnova objektu je nevyhnutnosťou. Už v roku 1992 sa konala architektonická súťaž na obnovu objektu elektrárne. V súťaži zvíťazil architektonický tím Kodoň, Kraus, Kaliský, Zavarský, Greguška.

Pôvodný objekt parnej elektrárne postavený firmou Siemens Schuckert Werke slúžil od augusta roku 1912 až do roku 1956 ako zdroj elektrickej energie pre tatranské električky. V čase počiatočnej elektrifikácie elektráreň s parnými turbínami firmy AEG významne prispela

Obr. 14: Tatranská galéria, Poprad)

Obr. 15: Tatranská galéria, Poprad – interiér

k rozvoju elektrifikácie v celej podtatranskej oblasti. Do roku 1992 objekt užíval Tatranský podnik miestneho priemyslu v Kežmarku, ktorý tu mal umiestnenú prevádzku chladiarenstva a veľkokuchyniarstva. V roku 2003 bol objekt s priľahlým komínom vyhlásený za kultúrnu pamiatku. Obnova sa týkala predovšetkým riešenia nevyhovujúceho stavu objektu rekonštrukčnými zásahmi – prvá etapa obnovy (okenné výplne, steny, konštrukcie medzipodlažia, technické vybavenie objektu a pod.) so snahou o dodržanie pôvodného výrazu objektu a prístavby administratívnej časti – druhá etapa obnovy.

Obnova elektrárne z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov nebola priamočiara. Projekt vznikal v rokoch 1992–2005, rekonštrukcia prebiehala v závislosti od množstva finančných prostriedkov v dlhom období v rokoch 1994–2009. V roku 2009 Tatranská galéria zahájila svoju činnosť v obnovených priestoroch. Záverečná – tretia etapa obnovy ešte nebola zahájená.

Poprad bol prvým mestom na Slovensku, ktorý začal využívať takýto industriálny objekt a jeho priestory na kultúrne aktivity. Tatranská galéria svojou premenou z objektu parnej elektrárne na umelecké múzeum poskytuje malú paralelu premeny Tate Modern v slovenských podmienkach, samozrejme v oveľa menšom rozsahu. Podstata a esencia však aj napriek mnohým nedostatkom a nedokonalostiam slovenskej realizácie ostáva – bývalý priemyselný objekt žije ďalej aj po exspirácií jeho pôvodnej funkcie a zostáva prítomný v životaschopnom súčasnom kultúrnom zariadení.

5.6 Židovské komunitné múzeum, Bratislava, 2012, architekt: Martin Lepej

V synagóge na Heydukovej ulici v Bratislave bolo v roku 2012 otvorené Židovské komunitné múzeum. Jeho zbierka sa začala formovať v roku 2008 z Bárkányovej zbierky judaík, priestory pre múzeum boli vytvorené stavebnými úpravami a riešením interiéru v objekte synagógy v rokoch 2011–2012 podľa návrhu architekta Martina Lepeja, múzeum bolo otvorené v roku 2012. Stála expozícia múzea je situovaná v nevyužívanej časti synagógy, v priestore bývalej ženskej galérie a priľahlého schodiska. Vytvorenie múzea predstavovala adaptácia časti interiéru objektu bez akýchkoľvek zásahov do vonkajšieho vzhľadu – ide o riešenie s úctou voči histórii a sakralite miesta. Architektonické riešenie interiéru je jednoduché a čisté, necháva vyniknúť vystaveným exponátom.

Židovské komunitné múzeum sprístupňuje návštevníkom poklady bratislavskej židovskej komunity s dlhou a bohatou históriou, čiastočne zahalenou rúškom tajomstva – vzácne židovské rituálne predmety, zlatom vyšívané plášte na sväté biblické zvitky, unikátne fotografie študentov preslávenej bratislavskej rabínskej školy aj obraz stvárňujúci hrôzy holokaustu alebo fragmenty života židovskej komunity v Bratislave po II. svetovej vojne. Po trvalej expozícii sprístupnenej v roku 2012, bola v roku 2013 sprístupnená aj dočasná výstava pre-

Obr. 16: Židovské komunitné múzeum, Bratislava

Obr. 17: Židovské komunitné múzeum, Bratislava – interiér

zentujúca počas II. svetovej vojny arizované umelecké predmety.

Bratislavské Židovské komunitné múzeum predstavuje adaptáciu, ktorá síce do pôvodného objektu synagógy prináša novú náplň, ale táto náplň je pevne zviazaná s pôvodnou funkciou objektu, nie je v diametrálne odlišná od pôvodného účelu objektu. Jedna kultúrna funkcia – obradná funkcia zariadenia duchovnej starostlivosti je doplnená novou kultúrnou funkciou – múzejnou funkciou. Je zaujímavým príkladom prinesenia nového života do funkčného sakrálneho objektu.

5.7 Galéria Nedbalka, Bratislava, 2012, architektka: Jarmila Kusá

V Bratislave bola v roku 2012 otvorená Galéria Nedbalka. Galéria vznikla ako súkromná múzejná inštitúcia venovaná slovenskému modernému umeniu, jej základ tvoria zbierky milovníkov umenia Artura Bartošku a Petra Paška.

Umelecké múzeum vzniklo adaptáciou objektu Slovenskej sporiteľne s charakteristickým centrálnym komunikačným priestorom a kruhovými podlažiami, ktorú viedla architektka Jarmila Kusá. Pre tento výrazný priestorový prvok interiéru a jeho tvarovú analógiu s Guggenheimovým múzeom od F. L. Wrighta zvykne byť galéria označovaná aj ako „slovenský Guggenheim“. [27] Interiér medzi prvým nadzemným podlažím – priestorom pre dočasnú expozíciu a druhým nadzemným podlažím, kde sa začína trvalá expozícia zaberajúca priestor štyroch podlaží, rozdeľuje veľkorozmerné výtvarné dielo od Ašota Haasa[14)] situované v centrálnom kruhovom otvore v strope.

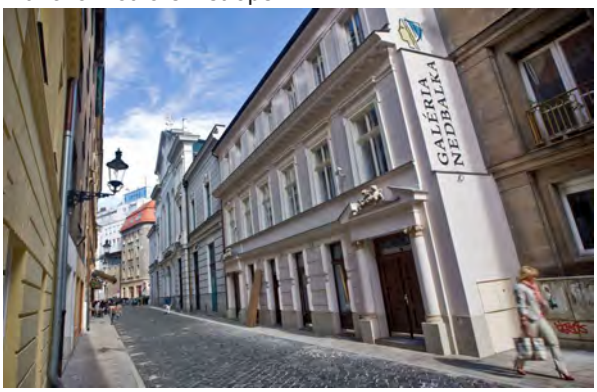

Obr. 18: Galéria Nedbalka, Bratislava

Obr. 19: Galéria Nedbalka, Bratislava – interiér

Adaptovaný objekt bývalej Slovenskej štátnej sporiteľne vznikol rekonštrukciou, nadstavbou a prístavbou klasicistického obytného objektu z 19. storočia situovaného v radovej mestskej zástavbe v centre Bratislavy (stavebnú históriu parcely možno sledovať až do stredoveku) podľa návrhu architektov Viktórie Cvengošovej a Virgila Droppu v prvej polovici deväťdesiatych rokov 20. storočia. Ich architektonické riešenie Slovenskej štátnej sporiteľne s centrálnym kruhovým prepojením podlaží bolo v roku 1995 ocenené „za prínos k zvýšeniu úrovne architektonickej tvorby“ Cenou Dušana Jurkoviča. [27] Po presťahovaní bankovej inštitúcie do novej centrály, banka objekt odpredávala ako nepotrebný. Signifikantný priestorový znak dispozície sťažoval predaj objektu, ale na účely umeleckého múzea bola budova vhodná výnimočne.

V prípade Galérie Nedbalka nemôžeme hovoriť o radikálnom prerode na kultúrnu funkciu umeleckého múzea, zaujímavý je však moment viacnásobnej adaptácie. K zásadnému prerodu došlo najmä pri prvej adaptácii obytného domu bankovou inštitúciou. Špecifická dispozícia a priestorové usporiadanie, ktoré takto vznikli obmedzovali budúce potenciálne využitie stavby, na kultúrnu funkciu však bolo vhodné. Možno konštatovať, že nová kultúrna funkcia s časovým odstupom riešenie prinesené adaptáciou z 90. rokov dvadsiateho storočia ešte zúročila, pozdvihla a posunula na kvalitatívne novú úroveň.

5.8 Centrale Montemartini, Rím, 2005

Obr. 20: Centrale Montemartini, Rím

Centrale Montemartini je zaujímavým príkladom adaptácie, kedy dochádza k využitiu bývalého industriálneho objektu – bývalej tepelnej elektrárne zo začiatku 20. storočia na výstavu umenia, ale so zásadným rozdielom oproti už uvedeným príkladom. Rozdiel je v tom, že umenie sa vystavuje síce v rekonštruovaných priestoroch bývalej tepelnej elektrárne, ale súčasťou výstavného priestoru ostávajú všetky pôvodné, zrenovované zariadenia pôvodného technického vybavenia objektu. Dochádza tak ku nezvyklému viacvrstvovému spôsobu výstavy – spojeniu technickej expozície, ktorá tvorí podkladnú vrstvu a umeleckej expozície. K nezvyklému spojeniu dvoch, vo svojej povahe diametrálne odlišných expozícií došlo v podstate náhodou. História múzea Centrale Montemartini – aktuálne súčasti rímskych Musei Capitolini (Kapitolských múzeí) sa začala v roku 1997. Počas úprav viacerých priestorov Kapitolských múzeí bola snaha ponechať umelecké diela sprístupnené verejnosti a tak boli stovky diel presunuté do priestorov bývalej tepelnej elektrárne – vtedajšieho Giovanni Montemartini Thermoelectric Centre. V elektrárni bola usporiadaná výstava Le macchine e gli dei (Stroje a Bohovia), diela boli vystavené priamo v industriálnom priestore so všetkými jeho technickými súčasťami a detailmi. Výstava postavila proti sebe dva protipóly – tradičnú archeológiu, v centre záujmu ktorej je klasické antické umenie a industriálnu archeológiu – smery, ktorých predmet záujmu je od seba vzdialený dve tisícročia. Hoci bola výstava zamýšľaná len ako dočasné riešenie vzniknutej situácie, vzbudila mimoriadny záujem. Preto keď sa sochy v roku 2005 vrátili na svoje pôvodné miesto do Kapitolských múzeí, bolo rozhodnu-

Obr. 21: Centrale Montemartini, Rím – interiér

Obr. 22: SantrallStanbul, Istanbul

Obr. 23: Santrallstanbul, Istanbul – interiér turbínovej haly

té, že priestor bude zahrnutý medzi stále výstavy Kapitolských múzeií a tak v podobe múzea Centrale Montemartini vznikol najmladší prírastok do skupiny Rímskych mestských múzeí.

Centrale Montemartini predstavuje posun oproti metóde tradičnej konverzie industriálneho objektu na objekt určený muzeálnej funkcii, kultúre, iným smerom. Ide o akceptovanie podstaty objektu so všetkými jeho súčasťami a využitie jeho zaujímavých stránok pre aktívne zapojenie do výstavy. Nejde teda len o využitie schránky industriálneho objektu a jeho priestorových a estetických kvalít, ale aj o využitie jeho pôvodného obsahu na zapojenie do kultúrneho diania. Je to mimoriadne zaujímavý prístup, ktorý v takto vyhranenej podobe zatiaľ nebol nasledovaný. V umiernenejšej forme, kde si vedľa seba nachádzajú svoje miesto galéria a technické múzeum (opäť expozícia bývalej tepelnej elektrárne) a sú vo vzájomnom kontakte a prepojení, vzniklo v podobe kultúrneho centra Santrallstanbul v roku 2007 v Istanbule (architekti Emre Arolat, Nevzat Sayin, Han Tümertekin).

6 ĎALŠIE SMEROVANIE?

Adaptácia a konverzia, tak ako to dokazujú zrealizované príklady, poskytujú v oblasti kultúry, pre múzeá, výnimočné možnosti vytvorenia zaujímavých priestorov so špecifickým charakterom a vynikajúcimi priestorovými možnosťami. Takto vzniknuté priestory sú vo veľkej miere akceptované aj samotnými múzejnými odborníkmi, ktorí často novostavby s príliš expresívnou architektúrou nepovažujú za optimálne ako pre výstavu, tak z hľadiska prílišného konkurovania architektúry výstave. Vývoj ale pokračuje ďalej. Kam bude smerovať? Niečo naznačuje múzeum Centrale Montemartini v Ríme. Bude mať ďalšie smerovanie múzeí po dlhom vývoji a dôslednom vyčleňovaní sa jednotlivých čoraz užšie špecializovaných druhov múzeí zase opačnú tendenciu a dôjde k spájaniu, vytváraniu hybridov zdanlivo nesúvisiacich druhov múzeí? To sú otázky, ktoré nám zodpovedia len ďalšie realizácie a podoby múzeí, ktoré vzniknú.

ODKAZY

1) Stallburg Gallerie vznikla ako umelecká komora milovníka umenia – rakúskeho arcivojvodu Leopolda Wilhelma Rakúskeho po jeho návrate do Viedne z pozície miestodržiteľa Španielskeho Nizozemska v roku 1656, kde zbierku zostavil. Bola vzorom pre viaceré dobové komory umeleckého typu. Komory alebo kabinety umenia, prírodnín, zaujímavosti a pod. boli ranné podoby múzea objavujúce sa od 15. storočia. Za Karola VI. Habsburského (na začiatku 18. storočia) dostala Stallburg Gallerie svoju tradičnú podobu. Obrazy boli zavesené vo viacerých radoch od podlahy až po klenbové lunety oproti čelnej stene galérie ako aj na čelných stenách a medzi oknami. Na pilastroch medzi oknami stáli na konzolách portrétové busty. Okná sa dali zatemňovať závesmi. Zbierka získala svoju podobu a nezameniteľný charakter vďaka viacerým generáciám umelecky cítiacich zberateľov z habsburskej dynastie. Umelecká zbierka sídlila vo viedenskom Stallburgu v rokoch 1656–1776. V roku 1776 bola presťahovaná do Horného Belvederu. Najvýznamnejšia časť zbierky je v súčasnosti súčasťou Kunsthistorisches Museum vo Viedni. [1] [2] [3]
2) Nemecký múzejník a prvý riaditeľ Hamburger Kunsthalle Alfred Lichtwark (1852–1914) už v druhej polovici 19. storočia, krátko po etablovaní špecializovaných múzejných budov v širšom meradle, kritizoval tzv. diktatúru architektúry a fakt, že dobové budovy majú božské fasády, ale vo vnútri sú sklamaním, lebo neposkytujú dostatočné a vhodne koncipované vnútorné priestory. [1]
3) Tate Modern sa vo veľkom rozsahu venuje aj inštaláciám a performance. Jednou z najzaujímavejších bola inštalácia Olafura Eliassona The Weather Project (2003–2004), ktorú nielen vzhliadlo, ale fakticky sa do nej aj zapojilo 2 mil. návštevníkov. [6]
4) Okrem Tate Modern sú v skupine galérií Tate Britain, Tate Liverpool a Tate St. Ives.
5) V roku 1992 pribudla k skulpturálej budove Guggenheimovho múzea v New Yorku od F. L. Wrighta prístavba pravidelného krídla múzea podľa návrhu architekta Gwathmey Siegela.
6) Návrhy na riešenie Tate Modern v rámci užšieho výberu predložili Tadao Ando, Rem Koolhaas, David Chipperfield a dvojica Jacques Herzog a Pierre de Meuron.
7) Kunstahalle je druh, ktorý nespĺňa všetky atribúty múzea – nemá vlastné zbierkové fondy. Napriek tomu ho spektrom poskytovaných funkcií a činností, ktoré vykonáva môžeme zaradiť do okruhu múzeu príbuzných zariadení.
8) Architekt profesor Adolf Krischanitz je aj autorom kontroverzného „okrového kontajnera“ na námestí Karlsplatz z roku 1992, ktorý začal písať históriu viedenskej Kunsthalle.
9) Stavba bola, medzi inými oceneniami, finalistom Európskej ceny za architektúru Miesa van der Rohe za rok 1999. [14]
10) V dobe svojho vzniku bol MQ ôsmy najväčší múzejný komplex – kultúrny areál na svete. [17]
11) Požiadavku na vybudovanie stajní pred vonkajšou mestskou bránou zadal v roku 1713 cisár Karol VI. Objekt po smrti otca Johanna Bernharda Fischera von Erlach dobudoval jeho syn Joseph Emanuel.
12) V prvom kole bolo z 88 návrhov vybratých sedem rovnocenných návrhov pre postup do ďalšieho kola, v druhom kole porota jednohlasne označila za víťazný návrh architektov Lauridsa Ortnera a Manfreda Ortnera.
13) Centrum současného umění DOX nie je tradičným múzeom. Predstavuje typ zariadenia fungujúci na princípe kunsthalle.
14) Ašot Haas – jeden z najvýraznejších predstaviteľov slovenskej najmladšej umeleckej generácie, ktorá stavia svoj výtvarný program na geometricko-konštruktivistických princípoch.

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

BBC British Broadcasting Corporation

(Britská vysielacia spoločnosť – britská televízna a rozhlasová verejnoprávna spoločnosť)

MQ MuseumsQuartier Wien
(MuseumsQuartier Viedeň)
MUMOK Museum Moderner Kunst Stiftung Ludwig Wien
(Múzeum moderného umenia nadácie Ludwig Viedeň)
AZW Architekturzentrum Wien
(Centrum architektúry Viedeň)
DOX Centrum současného umění DOX

LITERATURA

[1] WAIDACHER, Friedrich. 1999. Príručka všeobecnej muzeológie. Bratislava : Slovenské národné múzeum - Národné múzejné centrum, 1999. ISBN - 80-8060-015-5.

[2] The Restoration of Paintings at the Beginning of the Nineteenth Century in the Imperial Gallery. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://ceroart.revues.org/2336.

[3] History of the collection. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://www.khm.at/en/visit/collections/picture--gallery/history-of-the-collection/.

[4] NAHÁLKA, Pavel. 2012. Obnova historickej architektúry a požiadavky na prevádzku administratívnej budovy súčasnosti. In : Obnova kultúrneho dedičstva : Zborník referátov z Vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Bratislava, SR, 21.6.2012. Bratislava : STU v Bratislave, 2012. p. 77-84 ISBN 978-80-227-3811-8.

[5] LAMPUGNANI, Vittorio Magnano - SACHS, Angeli. 1999. Museums for a New Millennium: Concepts, Projects, Building. Munich : Prestel, 1999. ISBN 3-7913-2219-2.

[6] SULCAS, Roslyn. 2012. Olafur Eliasson Brings Sunlight Back to Tate Modern. http://artsbeat.blogs.nytimes.com/2012/07/12/olafur-elaisson-brings-sunlight-back-to-tate--modern/?_r=0. [Online] 12. 07 2012. [Dátum: 06. 09 2013.]

[7] History of Tate. [Online] [Dátum: 06. 09 2013.] dostupné na http://www.tate.org.uk/about/who-we-are/history-of-tate.

[8] Tate Modern. [Online] [Dátum: 06. 09 2013.] dostupné na http://en.wikipedia.org/wiki/Tate_Modern.

[9] ANDRÁŠ, Milan. 2012. Retailing v transformačnom procese priemyselných budov. In : Obnova kultúrneho dedičstva : Zborník referátov z Vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Bratislava, SR, 21.6.2012. Bratislava : STU v Bratislave, 2012. p. 196 ISBN 978-80-227-3811-8.

[10] Kunstahalle Krems. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://www.kunsthalle.at/en/kunsthalle-krems.

[11] Galerie Benedikta Rejta v Lounech. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://www.kudyznudy.cz/Aktivity-a-akce/Aktivity/Galerie-Benedikta-Rejta-v-Lounech.aspx.

[12] Nejoceňovanější česká stavba 20. století stojí v Lounech. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://bydleni.idnes.cz/galerie-benedikta-rejta-0vs-/architektura.aspx?c=A111209_140337_architektura_rez.

[13] Galerie Benedikta Rejta v Lounech. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://www.archiweb.cz/buildings.php?type=arch&action=show&id=639.

[14] Cena Miese van der Rohe. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://www.zlatyrez.cz/casopis/zr26/zr26.htm.

[15] UFFELEN, Chris van. 2011. Contemporary Museums - Architecture History Collections. Salenstein, Switzerland : Braun Publishing AG, 2011. ISBN 978-3-03768-067-4.

[16] ZEIGER, Mimi. 2005. New Museums: Contemporary Museum Architecture Around the World. New York : Universe, 2005. ISBN 0-7893-1227-1.

[17] MuseumsQuartier. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://de.wikipedia.org/wiki/MuseumsQuartier.

[18] Centrum současného umění DOX : Napsali o nás. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://www.dox.cz/cs/o-nas/napsali-o-nas.

[19] Centrum současného umění DOX. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://www.dox.cz/cs/.

[20] Centrum současného umění DOX. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://cs.wikipedia.org/wiki/Centrum_sou%C4%8Dasn%C3%A9ho_um%C4%9Bn%C3%AD_DOX.

[21] História Tatranskej galérie. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://www.tatragaleria.sk/?id_menu=83660.

[22] Tatranská galéria Poprad : Galéria s komínom. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://www.4-construction.com/sk/clanok/tatranska-galeria-poprad/.

[23] Tatranská galéria, Hviezdoslavova ul. : rekonštrukcia. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=709370&page=5.

[24] Synagóga Bratislava : Židovské komunitné múzeum. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://www.synagogue.sk/sk/zidovske_komunitne_muzeum.

[25] Otvorili nové Židovské komunitné múzeum. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://bratislava.sme.sk/c/6421785/otvorili-nove-zidovske-komunitne-muzeum.html.

[26] MIKLOŠ, Peter. 2013. Galéria Nedbalka, Rekonštrukcia objektu. In : Projekt, 2013, roč. 54 č. 1, p 4–12. ISSN 1335-2180.

[27] Galéria Nedbalka v Bratislave : Príklad spojenia kapitálu a umenia. [Online] [Dátum: 01. 09 2013.] dostupné na http://www.artplus.cz/cs/aukcni-zpravodajstvi/1/galeria-nedbalka-v--bratislave.

[28] Díl 10 : Galéria Nedbalka v Bratislave. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://artcasopis.cz/clanky/dil-10-galeria-nedbalka.

[29] Musei Capitolini : Centrale Montemartini : History of the museum. [Online] [Dátum: 08. 09 2013.] dostupné na http://en.centralemontemartini.org/il_museo/storia_del_museo.

[30] MAIER-SOLGK, Frank. 2008. Neue Museen in Europa - Kulturorte für das 21. Jahrhundert. München : Deutsche Verlags-Anstalt, 2008. ISBN 978-3-421-03669-8.

Ing. arch. Alexander Schleicher, PhD.

Fakulta architektúry STU, Ústav architektúry občianskych budov

Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava 1

alexander.schleicher@spde.sk

ALFRED PIFFL – POČIATKY OBNOVY BRATISLAVSKÉHO HRADU

ALFRED PIFFL – INCEPTION OF RECONSTRUCTION OF BRATISLAVA CASTLE

JANA POHANIČOVÁ

Abstrakt

Od počiatkov prác na obnove Bratislavského hradu pod vedením prof. Piffla už uplynulo 60 rokov. Niekdajšie kráľovské sídlo prešlo iba nedávno poslednou rekonštrukciou, ktorá tak ako predchádzajúce tvorivo nadviazala na začiatky jeho obnovy, spojené s pôsobením prof. Ing. arch. Alfreda Piffla, CSc. v rokoch 1953 – 1957. Architekt, pamiatkar, historik, archeológ, pedagóg i prvý dekan Fakulty architektúry a pozemného staviteľstva SVŠT v Bratislave si pripomenutie zásluh na vzkriesení ruiny Bratislavského hradu určite zaslúži.

Abstract

Sixty years have passed from the beginning of the reconstruction of Bratislava Castle by Prof. Piffl. The former royal residence recently underwent a reconstruction. The most recent reconstruction, just like the previous ones, is tied up to the activities of prof. Ing. arch. Alfred Piffl, CSc. in years 1953 – 1957. Architect, conservationist, historian, archeologist, pedagogue and the first dean of Faculty of Architecture and Civil Engineering of Slovak University of Technology in Bratislava deserves the recognition for resurrection of Bratislava Castle.

Druhý život pamiatky – aj takto by sme mohli nazvať dramatický príbeh obnovy Bratislavského hradu, od počiatkov ktorej už ubehlo 60 rokov. Niekdajšie kráľovské i župné sídlo dňa 28. mája 1811 zasiahol ničivý požiar, ktorý ho premenil na dlhé desaťročia chátrajúcu ruinu. A hoci existovali snahy o jeho záchranu – spomeňme činnosť Dušana Jurkoviča vo funkcii vedúceho Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku a jeho úsilie o obnovu hradov, resp. medzinárodnú architektonickú súťaž na riešenie areálu na hradnom vrchu roku 1941, – k systematickým rekonštrukčným prácam sa prikročilo až po 144. rokoch od vypuknutia požiaru. Vtedy neúnavní Janko Alexy, Šára Alexy a Alfréd Piffl so svojimi spolupracovníkmi vo veci záchrany tejto významnej kultúrnej pamiatky predložili dňa 1. decembra 1955 návrhovú štúdiu obnovy Bratislavského hradu vtedajšiemu československému prezidentovi Antonínovi Zápotockému.

Napriek tomu, že nepriazeň osudu v podobe represií totalitného režimu neumožnila Prof. Dr. Ing. arch. Alfredovi Pifflovi, CSc. (1907 – 1972) zbierať ovocie celoživotného úsilia, keď sa roku 1957 A. Piffl stal jednou z obetí vykonštruovaných procesov a jeho meno nielen v súvislosti s obnovou Bratislavského hradu zapadlo do zabudnutia, jednako mal tú česť stáť pri zrode a realizácii najvýznamnejšej pamiatkarskej akcie na Slovensku vôbec. Architekt, pamiatkar, historik, archeológ, pedagóg i prvý dekan Fakulty architektúry a pozemného staviteľstva SVŠT v Bratislave si pripomenutie zásluh na vzkriesení ruiny Bratislavského hradu určite zaslúži.

Čo-to o jeho prínose pre oblasť záchrany nášho kultúrneho dedičstva prezrádza i pamätná tabuľa na rodnom dome v Kerharticiach, na ktorej môžeme čítať nasledovné: V této budově se narodil v textilácké rodině dne 13. června 1907 Prof. Ing. arch. Dr. Alfred Piffl, CSc., architekt, historik a malíř. Za svého působení na Fakultě architektury a pozemního stavitelství SVŠT v Bratislavě založil a vybudoval Katedru dějin architektury a kreslení. Pod jeho vedením vyrostla první generace architektů – památkářů na Slovensku.

Rodák z Kerhartíc nad Orlicí mal už od čias štúdií (absolvent FAPS ČVUT v Prahe) popri architektúre veľmi blízko k archeológii a histórii.[1)] Tieto danosti spolu s mimoriadnym kresliarskym talentom ho predurčili k tomu, aby mnohým pamiatkam vdýchol v rámci ich obnovy nový život, či vzkriesil ruiny, alebo hľadal odpovede na hádanky a rébusy, ukryté pod kultúrnymi vrstvami minulosti. Roku 1947 A. Piffl prichádza za pracovnou ponukou z Čiech na Slovensko – do Bratislavy. Tu sa jeho novým pôsobiskom stáva pôda slovenskej techniky. V konkurznom konaní získal post mimoriadneho a neskôr riadneho profesora, i vedúceho na Ústave dejín architektúry (neskôr Katedry vývoja architektúry) pri Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave, v tejto roli zotrval až do roku 1957. V rokoch 1950 – 1952 sa stal vôbec prvým dekanom Fakulty architektúry a pozemného staviteľstva SVŠT. Mladým adeptom architektúry s nadšením a odbornou erudíciou odovzdával bohaté

skúsenosti architekta, pamiatkara, archeológa a znalca dejín architektúry. Jeho študenti často spomínali na profesorove pútavé i zábavné prednášky, sprevádzané bravúrnou kresbou kriedou na tabuľu. Dôraz kládol i na výskum a prácu so študentmi v teréne, písanie skrípt a paralelne aj odborných i vedeckých prác sa stalo samozrejmou súčasťou jeho odborného profilu. Avšak krutá hra osudu na konci 50. rokov 20. storočia, keď sa prof. Piffl stal jednou z mnohých obetí vykonštruovaných procesov komunistického režimu, priniesla koniec sľubnej kariéry. Roku 1957 bol A. Piffl nespravodlivo odsúdený a následne väznený v Příbrame i v Prahe na Pankráci. Po návrate z výkonu trestu sa už nemohol vrátiť ani za vysokoškolskú katedru, ani plne vykonávať svoju profesiu architekta-pamiatkára. No pre prof. Piffla sa najbolestnejším stal najmä ten fakt, že nemohol pokračovať v svojom životnom projekte – obnove Bratislavského hradu (1953 – 1957). [2] Realizácii tejto myšlienky venoval spolu s kolektívom svojich spolupracovníkov mimoriadne úsilie, ale zápas o Bratislavský hrad sa mu napokon stal osudným.

obr. 1 Ruina Bratislavského hradu pred rekonštrukciou, ARP.

Dňa 30. novembra 1955, teda deň predtým ako kolektív zaslal výsledok svojej práce – štúdiu obnovy Bratislavského hradu, - československému prezidentovi Antonínovi Zápotockému, si Alfred Piffl zapísal do denníka nasledovné verše s príznačným názvom – Večer po rozprave o Bratislavskom hrade:

„Lidé nepoctiví o nás roztrušují, že prý jenom blázni hrady opravují.

Jenže Don Quichoti, za které nás mají, nevlastní už ani Rozinantu v stáji.

Ale když už to tak u nás musí býti, tak nechť Bratislavský hrad jim k zlosti svítí.“ [3]

Skeptický podtón veršov tak zjavne dokumentoval menej optimistickú atmosféru, ktorá časom zavládla v súvislosti s obnovou bývalého kráľovského i župného sídla. Táto rozsiahla pamiatkarska akcia tak mala od počiatku svojich zanietených zástancov, ale i zarytých odporcov, pochádzajúcich najmä z radov architektov. Avšak ani hlasy neprajníkov, ani peripetie s dodávateľskými firmami i robotníkmi neodradili prof. Piffla od realizácie myšlienky záchrany Bratislavského hradu.

Pred prof. Pifflom a jeho spolupracovníkmi od začiatku záchranných a rekonštrukčných prác stála neľahká úloha – zdokumentovať stav hradnej ruiny a následne vypracovať projekt obnovy hradu. Fakticky tento proces začal dňa 28. mája 1953, keď sa prof. Alfred Piffl ako zástupca FAPS SVŠT v Bratislave zúčastnil stretnutia komisie vo veci preskúmania a určenia najpotrebnejších opráv Bratislavského hradu. Na stretnutí boli prítomní Ing. arch. M. Chlup a akad. arch. J. Marek za Poverenictvo školstva a osvety, Dr. A. Cidlinská za Slovenský pamiatkový ústav, Prof. Dr. E. Hrušku zastúpil Ing. arch. V. Ambrož (obaja za SVŠT) [4] , Prof. A. Piffl osobne ako zapisovateľ, ďalej tu boli zástupcovia KNV, ÚNV, Stavoprojektu a KNV IV. – Dr. M. Belanová. V zápisnici zo stretnutia sa jednoznačne konštatuje, že: „ ...ide o veľmi význačnú umeleckú a historickú pamiatku celoštátneho významu, charakteristickú a nenahraditeľnú dominantu mesta Bratislavy, ktorá žiada bezpodmienečné zachovanie.“ [5] Zároveň sa prítomní zhodli na fakte, že stav hradnej ruiny bol po stavebnej stránke priam katastrofálny. To, že prácami na záchrane a obnove hradu bola poverená Katedra vývoja architektúry pod vedením prof. Piffla, ktorý viedol kolektív spolupracovníkov v zložení – architekti: Mikuláš Bašo, Ján Lichner a Daniel Majzlík,- sa dozvedáme nielen zo spomenutej zápisnice, ale aj z profesorových osobných memoárov. V rovnaký deň si do svojho denníka zapísal nasledovné: „Slávna historická komisia na Bratislavskom hrade. Naša katedra

Obr. 2. Nádvorie Bratislavského hradu na počiatku rekonštrukčných prác v roku 1954, ARP.

dostala na starosť jeho rekonštrukciu ...“ [6] Vtedy, poctený touto úlohou, zaiste netušil, ako hlboko do jeho nasledujúceho života zasiahne zápas o Bratislavský hrad. S obrovským pracovným nasadením sa hneď pustil do práce, aj keď spočiatku zo strany kompetentných vládnych i pamiatkových orgánov vôbec nebolo jasné, na aký účel má obnovený hrad slúžiť a akým spôsobom ho treba obnoviť. [7]

Z hľadiska metodického prístupu sa vtedajšia polemika okolo rekonštrukcie hradnej ruiny rozvinula do troch základných rovín:

- odstránenie hradnej ruiny a jej nahradenie novou modernou architektúrou (tento prístup zastávali aj renomovaní architekti D. Jurkovič či E. Belluš)
- zakonzervovanie ruiny v dochovanej podobe, vyzdvihujúce symbolickú a umelecko-historickú hodnotu pamiatky (názorová línia, reprezentovaná historikmi umenia – G. Weyde, H. Sedlmayer, J. Hofman)
- rekonštrukcia ruiny do podoby, reprezentujúcej tereziánsku – t. j. neskorobarokovú etapu vývoja hradu (metóda slohovej rekonštrukcie, podporovaná architektmi i výtvarníkmi ako boli A. Piffl, J. Alexy, E. Hruška, neskôr D. Martinček). [8]

Posledne menovaný prístup k obnove hradnej ruiny

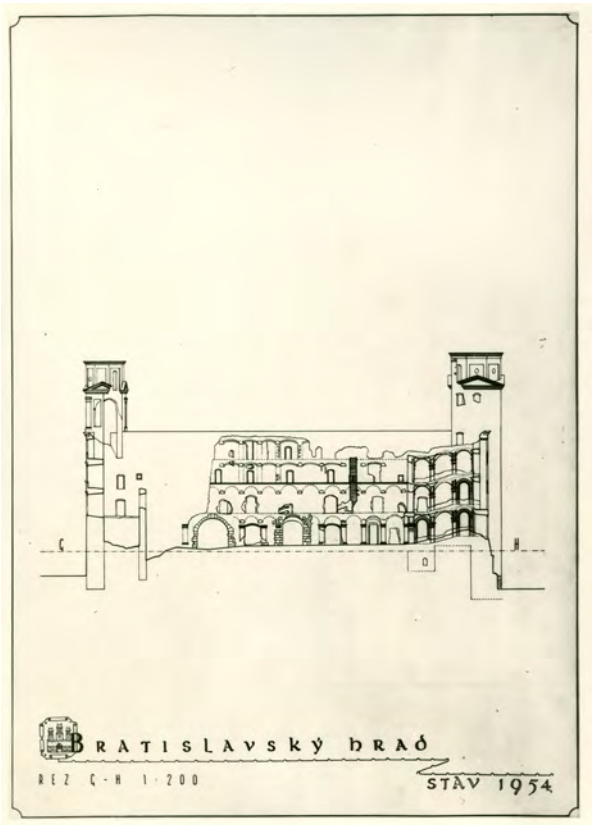

Obr. 3 Zameraná ruina Bratislavského hradu – stav z roku 1954, APÚ SR, A1362_14.

A. Piffl dôsledne uplatňoval od zahájenia prác na záchrane Bratislavského hradu. Do tejto náročnej úlohy zapojil aj študentov bratislavskej Fakulty architektúry, pre ktorých sa takáto prax stala miestom získania potrebných skúseností a zručností. Najskôr bolo treba ruinu preskúmať a zamerať, odstrániť obrovské zásypy zeminy na nádvorí i náletovú zeleň, zdokumentovať a zakresliť archeologické nálezy či následne vypracovať projekt jej obnovy.

Že to bola úloha neľahká, to nám prezrádzajú Pifflove vlastné zápisky, ale aj poznámky ďalšieho iniciátora obnovy hradu Janka Alexyho, i zápisnice z nespočetných schôdzí s pracovníkmi Povereníctva kultúry, pamiatkových inštitúcií, so zástupcami dodávateľov a v neposlednom rade aj s členmi architektonickej obce. [9]

Návrhovú štúdiu obnovy Bratislavského hradu prof. Piffla a jeho spolupracovníkov najskôr posúdila komisia, ktorá zasadala na pôde SVŠT dňa 17. januára 1955 v zložení: Václav Mencl, Josef Pošmourný, J. Šebek, Jiří Kostka, Emanuel Hruška, Ambrož, Alfred Piffl, Ján Lichner, Ján Svetlík, Záriš a Chlup. Zástupcovia pamiatkarskej, architektonickej a akademickej obce skonštatovali spokojnosť so splnením projektovej úlohy zavŕšením prvej etapy výskumných prác a vyslovili poďakovanie katedre a prof. Pifflovi za kvalitu a prepracovanosť predloženého elaborátu, konštatujúc, že: „katedra sa s úspechom zhostila ťažkého úkolu v pomerne krátkom čase.“ [10]

Dňa 5. novembra 1955 Návrhovú štúdiu obnovy Bratislavského hradu schválil aj Zbor povereníkov a 1. decembra 1955 Janko Alexy, Šára Alexy a Alfréd Piffl štúdiu odovzdali vtedajšiemu prezidentovi A. Zápotockému i predsedovi vlády spolu so sprievodným listom. Môžeme sa v ňom dočítať nasledovné: „...Píšeme nové dejiny, v ktorých bude pre budúcnosť zapísané, že to bolo obdobie Vášho prezidentského úradu, kedy po 144 rokoch od požiaru bratislavského hradu, pristúpilo sa k jeho záchrane. Prosíme, prijmite túto malú pozornosť našu s takou láskou, s akou Vám ju zasielame.“ [11] Výkresová dokumentácia obnovy hradu bola vyhotovená na veľkorozmerovom formáte a obsahovala zameranie aktuálneho stavu ruiny, prieskumovú správu i návrhovú štúdiu s vyhodnotením. [12] Pocit z dobre vykonanej a záslužnej práce však už vtedy zatieňovali silnejúce hlasy odporcov záchrany hradnej ruiny, ktorí kritizovali samotný spôsob obnovy metódou slohovej rekonštrukcie ruiny, ale aj postup výskumných a stavebných prác pod vedením prof. Piffla. Negatívne stanoviská prichádzali predovšetkým z radov niektorých architektov, ktorí nepochopiac celonárodný význam tejto kultúrnej pamiatky, brojili proti jej obnove slovami: „ ...v Bratislave padajú domy a tu investujeme peniaze do romantiky.“ [13] Aj tieto postoje sú však dôkazom toho, že pred Pifflom a jeho kolektívom stála neľahká úloha, ktorej realizáciu zákonite sprevádzali víťazstvá i prehry.

Zo skoršieho listu Janka Alexyho, adresovaného Po-

vereníctvu kultúry v Bratislave dňa 29. októbra 1955, v ktorom obhajuje myšlienku obnovy hradu podľa plánov prof. Piffla, cítiť nesmiernu osobnú angažovanosť vo veci záchrany hradnej ruiny. [14] Na adresu architektov, ktorí boli proti rekonštrukcii hradu J. Alexy napísal: „Jeho (Pifflova) činnosť v kruhu architektov vyvolala nepochopiteľnú nenávisť, hodnú odsúdenia. Chceli mať súťaž, ale tá pohltí mnoho času a najmä peňazí. V mnohých prípadoch hovorí z nich nedostatok úcty k našej minulosti, k historickej pamiatke tým viac... Mnohí architekti postupujú v tejto otázke celkom sebecky, ba až demagogicky, akoby trpeli na nedostatok kultúry... Mohol by som uviesť mnoho prípadov, kde architekti, takto zmýšľajúci, napáchali veľké škody, len sa o nich nehovorí.“ [15]

Práve s predstaviteľmi architektonickej obce viedol Alfred Piffl spolu s Jankom Alexym od roku 1955 diskusie o novej podobe siluety Bratislavského hradu. Názory sa totiž polarizovali do niekoľkých polôh – od radikálneho prístupu, ktorý počítal s odstránením ruiny a jej nahradením novostavbou, až po jej romantickú obnovu z čias tereziánskej prestavby. A aj v rámci nich ešte existovali ďalšie polarity. Ocitli sa tu proti sebe dve koncepcie – zastrešenie hradu i veží novotvarom plochej strechy na jednej strane a vžitá (tereziánska) podoba hradu so sedlovou strechou, resp. stanovými strieškami na vežiach na strane druhej. [16] Treba tiež povedať, že cesta hľadania optimálneho riešenia zastrešenia nebola ani pre Piffla jednoznačnou záležitosťou. Na mnohých kresbách si overoval sklony striech a výšku nadstavby ich deštruovaných častí. V archíve Slovenského národného múzea sa zachovalo päť variantných riešení nadstavby a ukončenia korunovačnej veže, ktoré podávajú obraz o Pifflových úvahách a hľadaní správneho riešenia. [17] Tu sa Piffl opieral o poznatky výskumu, ktorý preukázal, že korunovačná veža mala niekoľko stredovekých stavebných štádií – v staršom mala zubaté cimburie a v mladšom pavlačovú ochodzu na konzolách. Postupne sa však polemika okolo hradu vyostrovala. V liste zo dňa 13. novembra 1957 (teda už po Pifflovom zatknutí), adresovanom Pamiatkovému úradu, J. Alexy píše dr. Jursovi o neprijateľnom návrhu architekta Kusého a žiada o podporu tohto stanoviska aj Pamiatkový úrad: „Slovenský pamiatkový ústav za žiadnych okolností nemôže povoliť rovnú strechu akú Kusý chce uskutočniť.“ [18] Nakoniec tento pomyselný boj vyhral predsa len Pifflov návrh, podporovaný aj J. Alexym – hrad nadobudol vzhľad z čias tereziánskych. Túto líniu a metódu slohovej rekonštrukcie neskôr prebral aj architekt Dušan Martinček, ktorý vychádzal z profesorových návrhov z rokov 1954 a 1956. Tieto Pifflove projekty, týkajúce sa najmä rekonštrukcie fasád hradného nádvoria, Martinček zjednodušil a modernistickým jazykom redukoval pôvodne navrhované historizujúce tvaroslovie. Tvorivým spôsobom tak nadviazal na dielo svojho predchodcu, ktorý musel od nedokončeného diela nedobrovoľne odísť. [19]

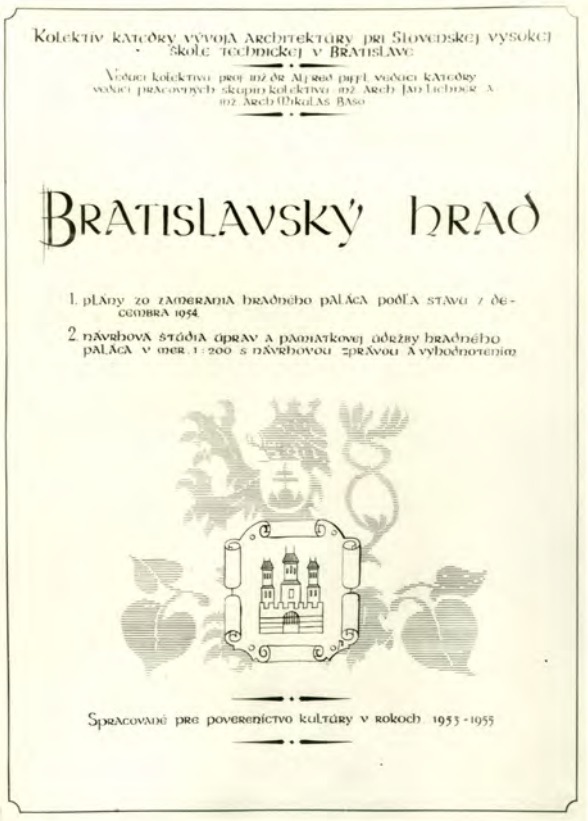
Kolektív katedry vývoja architektúry pri Slovenskej vysokej škole technickej v Bratislave

Vedúci kolektívu prof. ing. dr. Alfred Piffl, vedúci katedry
vedúci pracovných skupín kolektívu: ing. arch. Jaroslav Lichner a
ing. arch. Mikuláš Baso

BRATISLAVSKÝ HRAD

1. plány zo zamerania hradného paláca podľa stavu z decembra 1954.

2. návrhová štúdia úprav a pamiatkovej údržby hradného paláca v mer. 1:200 s návrhovou správou a vyhodnotením

Spracované pre poverenictvo kultúry v rokoch 1953-1955

Obr. 4 Bratislavský hrad – Plány zo zamerania hradného paláca podľa stavu z decembra 1954 a návrhová štúdia úprav a pamiatkovej údržby hradného paláca v mierke 1:200, spracované pre Poverenictvo kultúry v rokoch 1953 – 1955 pod vedením Prof. Ing. arch. A. Piffla, APÚ SR, A1362.

Popri všetkých ťažkostiach, s ktorými sa počas rekonštrukčných prác na hrade prof. Piffl boril, je treba obzvlášť oceniť jeho húževnatosť a odhodlanie. Nedostatok kvalifikovaných robotníkov, stavebného materiálu, či spory medzi dodávateľmi, ale aj nepriazeň architektonickej obce i nekompetentnosť niektorých krokov zo strany Pamiatkového úradu boli tým najčastejším dôvodom, prečo práce na hrade stagnovali a nepokračovali žiaducim tempom. Len na ilustráciu niekoľko zápiskov z Pifflovho denníka – z 12. decembra 1956: „Práce na hradnom paláci stoja. Na smetisku sa hádajú dvaja kohúti – Stavokombinát a Stavochema – a jeden druhému robí prieky. Polovicu suterénu západného krídla zobral zelovoc. Poverenictvo kultúry prenajalo celý severný suterén – tým nemáme prístup k vode. To snáď nie je možné.“ [20] , z 11. apríla 1957: „Kríza sa priostruje. Lichner priniesol zápisnicu z gremiálky Pamiatkového ústavu, v ktorej ma obviňujú z celého radu závažných vecí a ukladajú mi, napríklad, aby som predložil plány so zakreslením nálezov. Takúto prácu mi nikdy nikto nezadal. Bola to práve neschopnosť Pamiatkového ústavu, ktorá zapríčinila, že dnes je Hrad v slepej uličke.“ [21] alebo

z 12. apríla 1957: „Pamiatkovému ústavu som napísal list. Prvý raz som im napísal, že Hrad robím zadarmo a nemám sa pritom ani o koho oprieť – a najmenej o Pamiatkový ústav, ktorý je pod vedením študentov alebo jedného šéfa, ktorý diaľkovo študuje. Bolo mi nanič.“ [22)]

Pamiatkari i archeológovia, ale aj množiace sa negatívne stanoviská z radov architektov a kolegov z fakulty najviac kritizovali nedostatočnosť výskumov pri obnove hradu. [23)] Tu treba na Pifflovu obhajobu povedať, že jeho úsilie smerovalo predovšetkým k záchrane hradu, zameraniu ruín, ako aj následnej obnove a reanimácii tejto vzácnej kultúrnej pamiatky. Predstavu o rozsahu prác, vykonaných katedrou pod vedením prof. Piffla si môžeme urobiť po prečítaní Správy o katedrovom výskume a zaisťovacích prácach na Bratislavskom hrade, podanej A. Pifflom dekanátu fakulty dňa 28. februára 1957 na žiadosť štátneho výboru pre výstavbu.

Na štyroch stranách, tematicky rozdelený do viacerých oblastí tu prof. Piffl predložil súpis uskutočnených prác od roku 1953 až do februára 1957. Z rozsahu sondážnych prác (celkovo 20 bodov v správe) možno vybrať nasledovné: „Výkopový výskum východnej časti barokového vestibulu, kde bolo zistené renesančné schodište do dvora, pôvodná podlaha a stavebný stav pred barokovou prestavbou... V korunovačnej veži bola urobená sonda v suteréne, kde bola zistená keramika z 15. storočia... Bol prevedený výskum suterénov pod bývalými

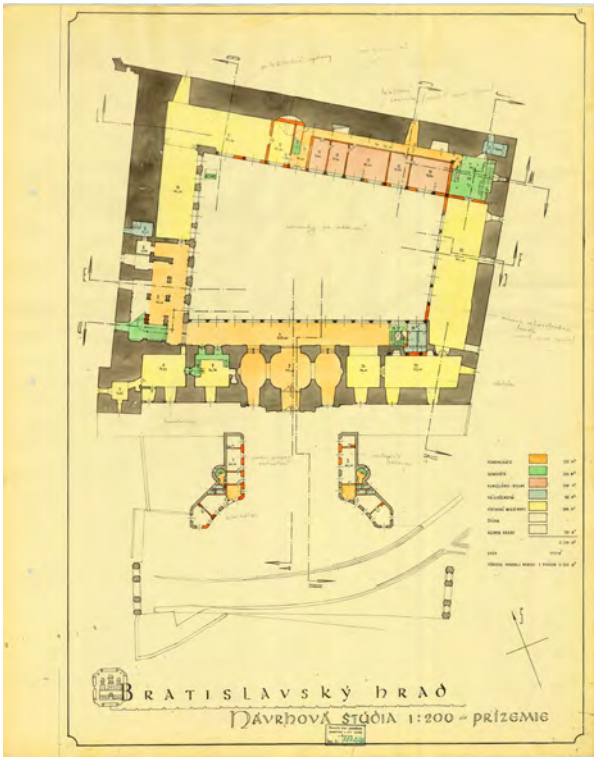

Obr. 5 Bratislavský hrad – Návrhová štúdia I. nadzemného podlažia hradného paláca, A. Piffl a kol., A PÚ SR, A1362_26.

Obr. 6 Prof. Piffl študuje vzorky mált a omietok z Bratislavského hradu, 28. august 1956, ARP.

cour d´honneurami... Na druhom poschodí západného traktu bol dokončený výskum kaplnky idúcej cez dve poschodia a identifikované zvyšky fresiek... Koncom roku 1956 bolo započaté s čistením hradnej studne, ktorá je dnes vyčistená do hĺbky 76 m a zistený neobyčajne cenný archeologický materiál ...“ [24)] Záchranné rekonštrukčné práce zahŕňali napríklad: „ ... rekonštruované hlavné schodisko, zničené v rokoch 1920 – 1950 a bolo tuná vymurovaných od-ruky a bez šalovania 36 kopulí a kobylích hláv... V rámci študentskej prázdninovej praxe 2. ročníka architektúry boli rekonštruované dve budovy tereziánskych cour de´honneurov...“ [25)] Na podklade prieskumov boli v návrhovej štúdii a v detailných návrhoch vypracované nasledovné plány: „Návrhová štúdia na využitie všetkých štyroch hradných krídiel, kde investorom je Poverenictvo školstva a kultúry... Návrhová štúdia bola prevedená s ohľadom na to, že na hrade bude umiestnená celoštátna kultúrna inštitúcia, zatiaľ nazývaná Pamätník slovenskej národnej kultúry... Boli vypracované rekonštrukčné plány na obnovu Luginsland bašty a jej okolia pre umiestnenie Pamiatkového úradu a inštitúcie Štátnej pamiatkovej starostlivosti... Bol vypracovaný návrh generelu zelene s rekonštrukciou pôvodnej parkovej úpravy... Boli vypracované podrobné plány na rekonštrukciu cour d´honneurov, Viedenskej brány, Korvínovskej brány a dnes neužívanej Leopoldovskej brány.“ [26)] Okrem toho na hrade zriadili príručné múzeum, z hradnej studne vyťažili zaujímavý materiál – pôvodné drevené pravdepodobne renesančné čerpacie potrubie a kempelenovské zariadenie púmp, pričom v tejto gotickej studni z roku 1434 profesor identifikoval prácu až 22 kamenárov. O postupe výskumných, záchranných a stavebných prác napísali členovia katedry viac ako dvadsať článkov a predniesli sedem verejných prednášok, o prácach na hrade natočili televízne šoty a krátky film. [27)] Sám prof. Piffl si napísal aj scenár k filmu, ktorý mal dokumentovať obnovu Bratislavského hradu. „Na vybetónovanej ploche III.

Obr. 7 Prof. Alfred Piffl nad modelom Bratislavského hradu, 28. september 1956, dielňa v Petržalke, ARP.

poschodia západného traktu stojí skupina projektantov katedry: prof. Piffl, Ing. Lichner, Ing. Majzlík a Ing. Bašo – majú roztiahnuté veľké formáty plánov a debatujú o založení steny III. poschodia. Záber je vedený od veže zvonice tak, aby bolo vidieť na nádvorie, kde sa pracuje. V prípade pekného počasia bude sa už dvorná stena III. poschodia murovať.“ [28] – asi takto si na základe zachovaných zápiskov predstavoval prvý záber k filmu o rekonštrukcii bratislavského hradu autor jeho scenára. A hoci film pravdepodobne nikdy nebol natočený, skutočný scenár príbehu snáď najrozsiahlejšej a najkomplikovanejšej pamiatkovej obnovy na Slovensku vôbec sa však písal ďalej. Aj keď neskôr profesora vystriedali iní aktéri obnovy a niektoré výskumné a metodické postupy Pifflovho kolektívu boli prehodnotené, či sa pristúpilo k podrobnému archeologickému a stavebno-historickému výskumu hradného areálu, záchrana Bratislavského hradu zostala jednako natrvalo spojená s menom prof. Alfreda Piffla. [29]

ODKAZY

1) K životu a dielu A. Piffla pozri POHANIČOVÁ, Jana: Život s pamiatkami, alebo ... Architekt Alfred Piffl – komplexný prístup. Projekt: revue slovenskej architektúry. 2007, IL, č. 5–6, s. 92–101, resp. POHANIČOVÁ, Jana: Alfred Piffl – architekt s dušou pamiatkara. Pamiatky a múzeá. 2007, LVI, č. 2, s. 57–61.

2) Z mnohých prác prof. Piffla popri obnove Bratislavského hradu možno spomenúť jedinečné rekonštrukcie pravekých obydlí, vykopávky v Starom Hradisku pri Prostějově a Brne-Maloměřicích, výstavu Pražské baroko, archeologické a konzervačné práce v Bratislavskom Podhradí, Rusovciach a na Devíne, či zamerania objektov v Banskej Štiavnici, Trnave i Banskej Bystrici, ale i viaceré vedecké práce, knihu, ktorá nikdy nevyšla – Chrám a veriaci, rekonštrukciu románskeho kostola v Bíni i stavebno-historický výskum kaštieľa vo Vranove – všetko práce, vypovedajúce o komplexnom prístupe architekta, pamiatkara, výskumníka, archeológa i pedagóga v jednej osobe.
3) Tieto verše vznikli po jednej z búrlivých rozpráv o obnove Bratislavského hradu, október 1955, súkromný Archív rodiny Piffl (ARP).
4) V zápisnici je vyškrtnutý nasledovný zápis: „Prof. Belluš sa nedostavil cez to, že bol priamo určený uznesením fakultnej rady FA.“ Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave (APÚ SR), a. č. KÚŠSOP-Ba-45076-9. Výňatok zo zápisnice, spísanej dňa 28. 5. 1953 prof. Pifflom.
5) Tamže.
6) PIFFL, Alfred: Zápas o Bratislavský hrad, Denník 1948 – 1972. Bratislava: Marenčin PT, 2007, s. 40. Podľa prílohy k zápisnici z druhého stretnutia komisie na obnovu hradu zo dňa 17. 7. 1954 bol Alfred Piffl a jeho spolupracovníci poverení vypracovaním návrhovej štúdie využitia hradného paláca. APÚ SR.
7) Najskôr sa uvažovalo o využití hradu ako sídla Akadémie vied či Slovenského národného múzea, napokon sa o hrade začalo uvažovať ako o budúcom sídle vrcholnej slovenskej kultúrnej ustanovizne.
8) K aktuálnemu odbornému diškurzu na tému metodického prístupu k obnove Bratislavského hradu spracované podľa: KVASNICOVÁ, Magdaléna: Na rozhraní dvoch svetov (Alfred Piffl ako architekt a projektant). In Holmanová, Anna (ed.): Profesor Alfred Piffl. Bratislava 2007, s. 100, resp. FIALA, Andrej: Profesor Piffl a jeho bádateľská činnosť. C. d., s. 38–40. K dejinám obnovy hradu tiež ALEXY, Janko: Tam ožila sláva .... Bratislava, 1970, resp. MARTINČEK, Dušan: Kronika obnovy Bratislavského hradu 1953 – 1957. Bratislava, 1988. Najnovšie zmapovala podiel a zásluhy prof. Piffla na obnove hradu výstava: Bratislavský hrad nezostal ruinou (kurátorky: POHANIČOVÁ, Jana a KVASNICOVÁ, Magdaléna), ktorá sa konala v Bratislave 20. – 27. 5. 2013 vo Výstavnej sále Univerzitnej knižnice v Bratislave.
9) Projektová dokumentácia k obnove hradu z čias pôsobenia A. Piffla sa nachádza v APÚ SR v Zbierke projektov a plánov.
10) Pozri APÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. A 1362.
11) Sprievodný list, adresovaný prezidentovi ČSR dňa 1. 12. 1955. ARP.
12) Neskôr bola priebežne spracovávaná ďalšia projektová dokumentácia obnovy hradu, ako Plán definitívnej stavebnej záchrany južného traktu z roku 1956, či Plán definitívnej stavebnej záchrany severného traktu z roku 1957. Pozri PORUBSKÁ, Lucia: Alfred Piffl a pamiatková obnova vo svetle dokumentov Archívu PÚ SR. In Holmanová, Anna (ed.): Profesor Alfred Piffl. Bratislava 2007, s. 70.
13) List Janka Alexyho z 29. 10. 1955. APÚ SR, KÚŠSOP-Ba-45100.
14) „Záchranu nášho hradu musí každý vzdelanec považovať za veľkolepý čin našej doby.“ Tamtiež.
15) Tamtiež.
16) Pozri zápisník J. Alexyho, APÚ SR v Bratislave.
17) Päť kresieb čiernym tušom na pauzáku, kolorovaných červenou ceruzou, formát A4. Archív Slovenského národného múzea v Bratislave (ASNM), pozostalosť A. Piffla.
18) List J. Alexyho z 13. 11. 1957, adresovaný Pamiatkovému úradu.
19) Dňa 9. 8. 1957 prof. Alfreda Piffla uväznili, obvinili z pokusu o verejné poburovanie a ohováranie spriatelenej veľmoci a odsúdili na dva a pol roka straty slobody.
20) PIFFL, Alfred: c. d., s. 106.
21) Tamtiež, s. 112
22) Tamtiež, s. 112. Spomenutý list A. Piffla sa nachádza v APÚ SR.
23) Faktom je však skutočnosť, že prof. Pifflovi a jeho spolupracovníkom z katedry nikto nikdy nezadal osobitú objednávku na vykonanie archeologického či historického výskumu Bratislavského hradu. K podielu prof. Piffla na výskumných prácach na hrade pozri napr. FIALA, Andrej: c. d., s. 39–41.
24) Správa o katedrovom výskume a zaisťovacích prácach na Bratislavskom hrade, podanej A. Pifflom dňa 28. 2. 1957, Archív SNM, s. 1-2.
25) Tamtiež, s. 2-3.

26) Tamtiež, s. 3.
27) Osnova scenára pre film a televíziu o rekonštrukcii bratislavského hradu sa zachovala v ARP, filmový šot sa nachádza v archíve STV.
28) Z osnovy scenára pre film a televíziu o rekonštrukcii Bratislavského hradu, ARP.
29) Osobitné poďakovanie autorky za poskytnuté materiály patrí synom prof. Alfreda Piffla – Ing. Janovi Pifflovi a Lukášovi Pifflovi. Ďakujem tiež PhDr. Viere Plávkovej (Archív PÚ SR v Bratislave) a PhDr. Elene Machajdíkovej (Archív SNM v Bratislave) za ochotnú spoluprácu.

LITERATÚRA:

ALEXY, Janko: Tam ožila sláva .... Bratislava, 1970.

FIALA, Andrej: Profesor Piffl a jeho bádateľská činnosť. In Holmanová, Anna (ed.): Profesor Alfred Piffl. Bratislava 2007, s. 38–41.

KVASNICOVÁ, Magdaléna: Na rozhraní dvoch svetov (Alfred Piffl ako architekt a projektant). In Holmanová, Anna (ed.): Profesor Alfred Piffl. Bratislava 2007, s. 100.

MARTINČEK, Dušan: Kronika obnovy Bratislavského hradu 1953 – 1957. Bratislava, 1988.

PIFFL, Alfred: Zápas o Bratislavský hrad, Denník 1948 – 1972. Bratislava: Marenčin PT, 2007.

POHANIČOVÁ, Jana: Život s pamiatkami, alebo ... Architekt Alfred Piffl – komplexný prístup. Projekt: revue slovenskej architektúry. 2007, IL, č. 5–6, s. 92–101.

POHANIČOVÁ, Jana: Alfred Piffl – architekt s dušou pamiatkara. Pamiatky a múzeá. 2007, LVI, č. 2, s. 57–61.

PORUBSKÁ, Lucia: Alfred Piffl a pamiatková obnova vo svetle dokumentov Archívu PÚ SR. In Holmanová, Anna (ed.): Profesor Alfred Piffl. Bratislava 2007, s. 70.

Archívy, zoznam použitých skratiek:

Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave (APÚ SR).

Archív rodiny Piffl (ARP).

Archív Slovenského národného múzea v Bratislave (ASNM).

---

doc. Ing. arch. Jana Pohaničová,PhD.

Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry Slovenskej technickej univerzity v Bratislave

Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava, Slovak republik

pohanicova@fa.stuba.sk

EKOLOGICKÉ ASPEKTY V ARCHITEKTUŘE

ARCHITEKTURA A OCHRANA KRAJINY

ARCHITECTURE AND LANDSCAPE PROTECTION

JIŘÍ KUPKA

Abstrakt

Ochrana krajinného rázu je v současnosti často užívaným institutem v rámci ochrany přírody a krajiny, ovlivňujícím i architektonickou a urbanistickou formu řady stavebních záměrů. Stavitel či architekt se s ní může setkat jak v chráněných územích, tak v běžné nechráněné krajině, ale i na území města. Tento článek se zabývá různými situacemi, na které může architekt či stavitel narazit v souvislosti s ochranou krajinného rázu.

Abstract

Landscape character protection is currently very often used tool of the nature and landscape conservation, which may influence the architectural and urban forms of many building projects. Builders and architects can meet with the landscape character protection not only in protected areas but also in normal unprotected landscape or in the city. This article deals with various situations in which architects and builders may run into in connection with the landscape character protection.

1 ÚVOD

Na soudobou architekturu a urbanistickou tvorbu je kladena řada požadavků z hlediska funkce a formy. Je mimo jiné hodnocena i z hlediska ovlivnění charakteru krajiny, a to zejména po znovuzavedení ochrany estetických hodnot krajiny přijetím zákona č. 114/92 Sb., o ochraně přírody a krajiny. Nejvýznamnějším institutem, na který může architekt, urbanista či stavitel narazit z hlediska architektonické a urbanistické formy, je ochrana krajinného rázu dle §12 zmíněného zákona.

2 OCHRANA KRAJINNÉHO RÁZU A VÝSTAVBA

Pojem krajinný ráz (ráz krajinný) však není v naší legislativě nový, objevuje se již v přídělovém zákoně z roku 1920 (zákon 81/1920 Sb., §20) a rovněž scelovací zákon 47/1948 Sb. hovoří ve svém §30 o zajištění ochrany krajinného rázu (Sklenička 2003). Od roku 1992 je institut krajinného rázu opět nově zformulován a aplikován (§12). Ačkoli se i dnes, po více než dvaceti letech aplikace §12, objevují krajní názory, dle kterých je institut krajinného rázu nejednoznačný, má velký podíl subjektivních hledisek (estetická hodnota) a poskytuje různé možnosti výkladu – k čemuž přistupuje odborné vybavení a nekonzistentní přístup některých orgánů ochrany přírody a krajiny využívajících rozhodování ve věci krajinného rázu pro záležitosti, které s krajinným rázem nemají nic společného – není potřeba ochrany krajinného rázu (charakteru krajiny) ve větší míře zpochybňována (Vorel 2006; Vorel & Kupka 2011). Poznání podstaty charakteru krajiny je totiž obtížně uchopitelné, přestože se jeho vyjádření věnuje literatura, výtvarné umění, hudba i věda, např. estetika (Vorel & Kupka 2011). Problém se obvykle objeví až v konkrétním případě konkrétního záměru, neboť řada argumentů pro zachování té či oné krajiny či krajinného prvku koneckonců pramení často spíše z estetických preferencí než z praktických či etických důvodů (Ptáčková & Stibral, 2002). Otevírá se tím problém metodického uchopení ochrany krajinného rázu, neboť obvykle víme, co je krásné, ale nevíme, co je krása (Wöbse, 2002). Po roce

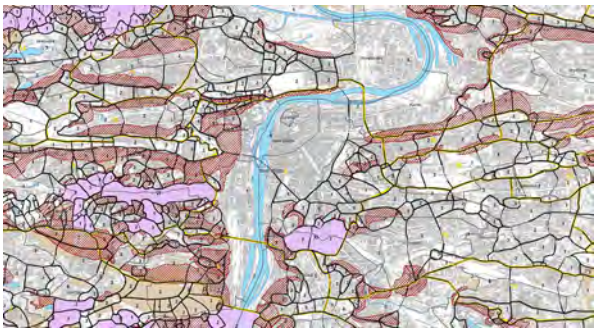

Obr. 2: Hodnota zástavby z hlediska významu v rázu krajiny na území přírodního parku Šárka – Lysolaje. Na území přírodního parku ležícího na území hlavního města Prahy byla provedena podrobná analýza stávající zástavby (Přírodní park Šárka – Lysolaje. Zásady ochrany krajinného rázu. Praha: Atelier V, 2002).

1995 se řada odborníků začala zabývat otázkou jednoznačného postupu hodnocení krajinného rázu a tím eliminace subjektivního přístupu. Série odborných článků v časopise Ochrana přírody vyšlých v roce 1997 začala diskuzi nad praktickým uchopením institutu krajinného rázu. Mezi tím následovalo přistoupení ČR k Evropské úmluvě o krajině (2004), včlenění krajinného rázu do nástrojů územního plánování, ale i odborné diskuze, různé metodiky a metodické návody či judikáty reagující na konkrétní kauzy. Způsobům identifikace znaků, hodnot a vizuálně vnímaných vlastností krajiny v praxi krajinného plánování, krajinné architektury a urbanismu se v současnosti věnuje řada autorů a v dnešní době již existuje mnoho prací věnovaných hodnocení krajinného rázu určitých území nebo posouzení míry vlivů navrhovaných záměrů na krajinný ráz. Vedle návrhu několika metodik užívaných různými autorskými kolektivy (např. Vorel 1997a, 1997b; Bukáček & Matějka 1997; Míchal & al. 1999; Löw & Míchal 2003, Vorel & al. 2004 a další), jsou k dispozici i metodické návody publikované v resortních věstnících (Metodické listy AOPK ČR, Věstník MŽP ČR). Ve všech metodikách je nutná úzká vazba na zákon, aby posouzení a jeho závěry byly uplatnitelné a právně obhajitelné (judikáty NSS). V tomto směru pak není prostor pro přílišné subjektivní či emocionální soudy. Podle dikce zákona se totiž hodnotí několik tzv. zákonných kritérií krajinného rázu, kterými jsou přírodní, kulturní a historická charakteristika, estetická hodnota, významné krajinné prvky, zvláště chráněná území, kulturní dominanty, harmonické měřítko a harmonické vztahy v krajině (Vorel & Kupka 2011). Dá se říci, že je v současné době institut krajinného rázu poměrně stabilizovaným nástrojem, odborně dobře reflektovaným a prakticky využívaným.

3 OCHRANA KRAJINNÉHO RÁZU V CHRÁNĚNÝCH ÚZEMÍCH

Teoreticky nepřekvapí ochrana rázu krajiny, který je tvořen i nejrůznější zástavbou, v chráněných územích či v přírodních parcích. Odhaduje se, že v kategorii nejvyšší a vysoké ochrany krajinného rázu by u nás mohlo být zahrnuto asi 15 až 31% území (Löw & Míchal 2003). Přesto i z vlastní praxe známe mnoho příkladů, kdy zde byl stavebník zaskočen nesouhlasem ze strany orgánu ochrany přírody a krajiny, a to z důvodů ryze architektonických (podlažnost, hmota, tvar a barva střechy, architektonické detaily, terénní úpravy, sadové úpravy atd.). V případě chráněných krajinných oblastí, se kterými se v rámci zvláště chráněných území stavebník či architekt může setkat nejčastěji, je v zákoně přímo uvedeno, že jde o rozsáhlá území s harmonicky utvářenou krajinou a mimo jiné také s dochovanými památkami historického osídlení (§25), což je pregnantně rozvedeno například ve zřizovací dokumentaci CHKO Kokořínsko (Výnos MK ČSR čj. 6070/76), kde se říká, že posláním oblasti je ochrana všech hodnot krajiny, jejího vzhledu a jejích typických znaků i přírodních zdrojů a vytváření vyváženého životního prostředí, přičemž k typickým znakům krajiny náleží také rozmístění a urbanistická skladba sídlišť, architektonické stavby a místní zástavba lidového rázu. Je zřejmé, že na území chráněných krajinných oblastí (příp. národních parků) musí být chráněn krajinný ráz ve zvýšené míře, musí být tedy chráněny všechny jeho typické znaky, a to vč. charakteru zástavby. Svým způsobem zde má ochrana krajinného rázu výrazně konzervační povahu (Löw & Míchal 2003), což je ovšem pro mnoho stavebníků velmi problematická teze. Ze zkušenosti lze říci, že správy CHKO bývají v otázce ovlivňování budoucí zástavby na svých územích velmi aktivní a výrazně zasahují jako orgán státní správy i do řešení architektury staveb a podoby sídel.

Protože je však plošná regulace výstavby v těchto rozlehlých územích značně problematická a leckdy i zbytečně přísná – ač se tak ve formě různých návodů na výstavbu běžně děje – objevují se v posledních letech snahy o diferencovaný přístup k usměrňování budoucí zástavby na základě evaluace hodnot krajiny a sídel (tzv. preventivní hodnocení krajinného rázu). Výsledkem je pak prostorová a charakterová diferenciace území CHKO (či NP), vymezení pásem odstupňované ochrany krajinného rázu a kategorizace sídel s definováním jejich rozvojových možností případně požadavků na novou zástavbu (Vorel & Kupka 2011; Vorel & al. 2009). Jsou zde obvykle stanoveny omezující podmínky jak z hlediska ochrany struktury zástavby (zachování, doplnění, dotvoření), tak z hlediska ochrany jejích forem (od respektování tradičních architektonických forem až po lokality bez omezení). Takový postup umožňuje směřovat ochranu krajinného rázu cíleně do těch území, která jsou jednak nejcennější, jednak se u nich předpokládá zvýšený tlak na výstavbu či změnu využití území (Vorel & al. 2007). V současné době mají všechny CHKO zpracovaná preventivní hodnocení krajinného rázu a postupně probíhají pod záštitou AOPK ČR jejich aktualizace. Podobná situace se týká přírodních parků, které se vyhlašují dle §12 k omezení činností, jež by mohly vést k rušení, poškození nebo k zničení dochovaného stavu území, cenného pro svůj krajinný ráz a soustředěné estetické a přírodní hodnoty. I zde může být ochrana krajinného rázu poměrně častým problémem při schvalování nejrůznějších záměrů, neboť předmětem ochrany krajinného rázu nejsou ani zdaleka pouze přírodní či přírodě blízká společenstva (Löw & Míchal 2003).

4 OCHRANA KRAJINNÉHO RÁZU V NECHRÁNĚNÉ KRAJINĚ

Potřeba ochrany krajinného rázu na území národních parků, chráněných krajinných oblastí a přírodních parků je pochopitelná, a ačkoli v některých konkrétních případech může docházet k nedorozuměním či konfliktů, není obecně zpochybňována. Institut krajinného rázu však patří k obecné ochraně přírody, tj. může být a je uplatňo-

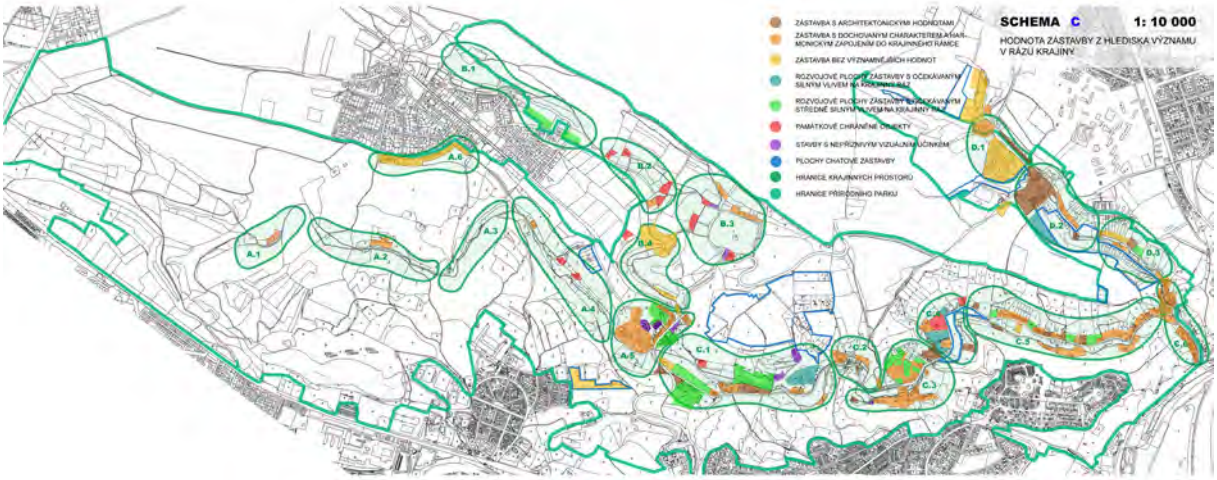

Obr. 2: Hodnota zástavby z hlediska významu v rázu krajiny na území přírodního parku Šárka – Lysolaje. Na území přírodního parku ležícího na území hlavního města Prahy byla provedena podrobná analýza stávající zástavby (Přírodní park Šárka – Lysolaje. Zásady ochrany krajinného rázu. Praha: Atelier V, 2002).

ván všude, neboť krajinný ráz je atributem každé krajiny, tedy i například krajiny severočeské hnědouhelné pánve zasažené velkoplošnou povrchovou těžbou (Sklenička 2003). Každá krajina má svůj ráz ve smyslu zákona, každou krajinu je možno popsat pomocí přírodní, kulturní a historické charakteristiky (§12). Krajinný ráz je však v různých oblastech a lokalitách různě výrazný, různě čitelný. V určitých situacích jsou přítomny četné znaky a rysy, které spoluvytvářejí krajinný ráz, tyto znaky mohou být dobře zřetelné a spoluvytvářet tak jedinečnost a nezaměnitelnost krajinné scény. V jiných typech krajiny nejsou znaky krajinného rázu příliš zřetelné, ty výraznější nejsou četné a celkově vzniká krajina, která zdánlivě není ničím specifická ani zajímavá. Přírodní a estetické hodnoty jsou nevýrazné nebo nejsou přítomny vůbec. V krajině tak můžeme nalézt území, která jsou rázovitá a území, která jsou charakterově indiferentní (Vorel & Kupka 2011).

Je logické, že v krajině s výraznými a jedinečnými znaky a hodnotami krajinného rázu bude umisťování staveb a záměrů změn využití území narážet na požadavky ochrany krajinného rázu mnohem více než v krajině, kde takové znaky a hodnoty nejsou. Stavba nebo záměr se bude muset v cenné krajině více přizpůsobovat zachování znaků a hodnot krajinného rázu nebo ji v daném rozsahu, objemu a architektonickém řešení nebude možné realizovat vůbec. V ostatních typech krajiny budou omezení z hlediska ochrany krajinného rázu slabší nebo vzhledem k absenci zákonných znaků a hodnot nebudou stanovena omezení žádná (Vorel & Kupka 2011).

Poměrně široké pojetí ochrany krajinného rázu zdánlivě nechává určitou volnost při jeho posuzování. Příkladem mohou být velmi rozdílné verdikty odborníků i správních úřadů. Na jedné straně je věnována velká pozornost výstavbě rodinných domků, jejich architektonickému výrazu, barevnosti a materiálovému řešení, na druhé straně je s velkým pochopením hodnoceno umístění vysokých stožárů vzdušného vedení velmi vysokého napětí nebo extrémně vysokých staveb větrných elektráren. Taková relativizace ochrany nemusí být projevem neodbornosti nebo neúměrné vstřícnosti investorům, ale může být výsledkem trendu v chápání vývoje krajiny, estetických hodnot a v racionální složce vnímání estetické atraktivnosti (Vorel 2007; Vorel & Kupka 2011). V každém případě se stalo posuzování vlivů záměrů na krajinný ráz standardní součástí povolování staveb a záměrů i v plošně nechráněné krajině.

5 OCHRANA KRAJINNÉHO RÁZU VE MĚSTĚ

Nejsložitější a nejproblematičtější otázkou je však posuzování vlivu na krajinný ráz v krajině urbanizované či přímo na území města, podobně jako v krajině industrializované, suburbánní, postindustriální a podobně (Vorel & al. 2004). Pod pojmem „krajina“ si většina z nás představí krajinu, ve které hlavní roli hraje příroda – kopce, údolí, lesy, skupiny stromů, aleje, meze, louky, pole, potoky, řeky, rybníky nebo jezera. Pro charakter městské krajiny jsou tedy významné takové prvky a složky přírodního prostředí, které jsou obyvateli přirozeně vnímány jako symboly krajiny, tj. reliéf terénu, charakter sítě vodotečí a vodních ploch, vegetační kryt. Městská krajina je tedy obyvateli v naprosté většině chápána ve spojitosti s vizuálně se projevujícími a čitelnými přírodními složkami (prvky a strukturami), tzv. přírodními atributy, které vytvářejí na území města struktury, jež přispívají ke specifické prostorové skladbě, odlišují dané místo v krajině od jiných míst a spoluvytvářejí specifické vlastnosti vizuální scény (Vorel 2000).

Hodnocení vlivu nejrůznějších záměrů na krajinný ráz ve městě přináší řadu problémů. Zařazení institutu krajinného rázu do obecné ochrany přírody dle zákona ukazuje, že může vzniknout rozpor mezi právním pojetím a odborným obsahem. Obecné pojmy, vyjádřené textem zákona, jsou obtížně použitelné v prostředí, kde přírodní složky jsou silně přetvořené, v charakteru prostředí hrají málo významnou roli, v panoramatech se projevují málo. Charakter prostředí vnímaný ve vizuální scéně je rozhodujícím způsobem vytvářen umělými prvky urbánní struktury – stavbami, zpevněnými plochami, liniemi a prvky technické infrastruktury, ale také městskými funkcemi – intenzivním užíváním prostoru, pohybem lidí a vozidel, hlukem, osvětlením atd. Vzhledem k významu umělých složek vystupují do popředí hlediska urbanistická a architektonická mnohem silněji než hlediska ochrany přírody a krajiny.

Použití ochrany krajinného rázu v extrémně urbanizované krajině bez přírodních a přírodě blízkých prvků (např. hustě zastavěné části středu města) je proto nejenom odborně obtížně proveditelné (nezbytně vyžaduje účast urbanistů a architektů a vymyká se tak kompetenci orgánu ochrany přírody), ale je také zřejmě nesprávné, neboť neodpovídá nejenom definici krajiny dle zákona, ale ani jeho účelu dle §1: (…) přispět k udržení a obnově přírodní rovnováhy v krajině, k ochraně rozmanitostí forem života, přírodních hodnot a krás, k šetrnému hospodaření s přírodními zdroji (...).

V případě silně urbanizované krajiny je navíc nutné uvážit, zda lze vůbec hovořit o krajině ve smyslu §12. Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 28. 12. 2006 k tomu podotýká: (…) pravomoc orgánu ochrany přírody k vydávání rozhodnutí o souhlasu či nesouhlasu se zásahem do krajinného rázu při umístění stavby (§ 12) bude dána především při splnění dvou podmínek: jde o stavbu, která svou charakteristikou může krajinný ráz ovlivnit, a dále, je umísťována v krajině krajinným rázem charakterizované. (…) Centrální část vysoce urbanizovaného prostředí nelze bez přistoupení dalších skutečností označit za „krajinu“ ve smyslu zákona o ochraně přírody a krajiny. Takovou další skutečností a jinou situací by bylo, kdyby tu byl významný krajinný prvek nebo dokonce zvláště chráněné území, území přechodně chráněné atp.

Městská krajina se vyznačuje výraznou individualitou – svébytností tkvící v prolnutí přírodní a urbánní struktury a vizuální jedinečnosti spočívající ve vnějším projevu přírodních podmínek a znaků kulturního vývoje krajiny a městského prostředí. Vždy – nejen v městské krajině – je tedy nutné uvažovat (neoddělitelně) všechny charakteristiky krajiny, přírodní i kulturní a historickou (Vorel & Kupka 2011b), neboť kulturní krajiny jsou chápány jako kombinovaná díla přírody a člověka, jež jsou dokladem vývoje lidské společnosti a sídel v průběhu historie (UNESCO 1992). Estetická hodnota může být bezesporu snížena také změnou urbanistické struktury, změnou prostorových vztahů daných stavbami a jejich soubory včetně infrastruktury, aniž by se změny dotkly přírodních složek (prvků a struktur) či přírodních atributů vizuální scény. Tyto otázky však nemohou být řešeny z pozice ochrany přírody a krajiny, nýbrž z pozice orgánů územního rozvoje, územního plánování, z pozice městských architektů a stavebních úřadů. Předmětem ochrany krajinného rázu v silně urbanizovaném prostředí nebo v městské krajině by měly být zejména přírodní atributy městské krajiny a jejich uplatnění v obraze městské krajiny (v krajinné scéně). Ochrana krajinného rázu by tedy měla být uplatňována tam, kde záměry změn využití území nebo záměry výstavby vizuálně zasahují do atributů přírodní struktury města – snižují jejich význam v krajinné scéně, fyzicky zmenšují jejich rozsah, likvidují je apod. (Vorel & al. 2004).

Ochranu krajinného rázu je tedy třeba uplatňovat na území města v odpovídajících krajinných souvislostech, přičemž zvláštní pozornost je třeba věnovat především třem situacím. Pokud se v případě záměrem dotčeného prostoru jedná o území přírodního nebo přírodě blízkého charakteru, které je významné svojí rozlohou nebo prostorovým významem, a v jehož prostorové scéně převládají (nebo hrají významnou úlohu) přírodní prvky (terén, voda, vegetace) oproti stavbám a zařízením. Zpravidla se jedná se o výrazné přírodní celky krajiny města. Druhým případem je situace, kdy se jedná o území, kde jsou přítomna chráněná území, významné krajinné prvky nebo přírodní parky. Poslední situace, kdy je hodnocení vlivu na krajinný ráz nutné i na území města, nastává tehdy, pokud má záměr takový význam ve struktuře města a v krajinné scéně, že bude ovlivňovat krajinu v celoměstských souvislostech (zásah do struktury přírodního a krajinného prostředí města, zásah do panoramat městské krajiny). Tato specifikace zamě-

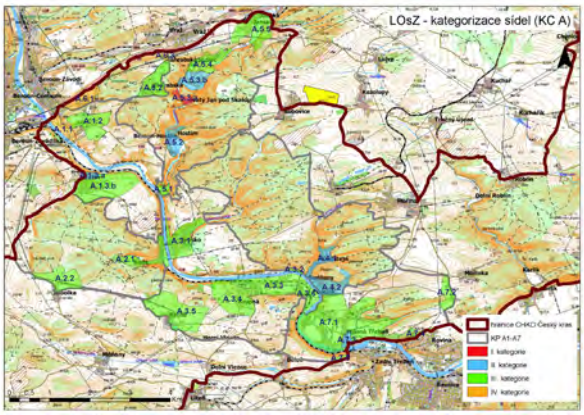

Obr. 1: Kategorizace sídel na území CHKO Český kras (krajinný celek KC A). V preventivním hodnocení krajinného rázu byla sídla zařazena do čtyř kategorií, a to zejména v závislosti na dochovanosti urbanistické struktury a možnostech změn v této struktuře, dochovanosti architektonických hodnot a typického charakteru zástavby (Preventivní hodnocení území CHKO Český kras z hlediska krajinného rázu. Praha: Atelier V, 2008).

ření ochrany krajinného rázu ve městě koresponduje i s mírou užití §12 v zastavěném území, jak ji definuje Metodický návod (Vorel & al. 2004): Péče o ráz krajiny musí být věnována rovněž územím v městské struktuře, kde krajinný ráz představuje zřetelnou hodnotu. Jsou to nejenom zvláště chráněná území nebo přírodní parky, ale i další části systému přírodního prostředí města – přírodní celky koridorů vodotečí, nezastavěné náhorní polohy a enklávy lesních porostů, rozsáhlých lesoparků a zemědělské půdy. Jsou to též polohy v urbanizovaných územích, kde rysy krajinné struktury (např. terénní horizonty, výrazné porosty, ozeleněné svahy, terénní dominanty) výrazně spoluurčují charakter prostorové scény.

Specifika posuzování krajinného rázu v urbanizované krajině jsou nakonec upřesněna i v Rozsudku Nejvyššího správního soudu ze dne 10. 9. 2009: Změny ve využití území v průběhu času, včetně nejrůznějších stavebních aktivit, jsou přirozenou součástí vývoje společnosti a jednotlivec jim a priori nemá právo bránit. Zvláště v urbanizovaných oblastech může být nová výstavba zcela přirozeným a logickým způsobem využití určitého ještě nezastavěného území. Nová výstavba tedy nemůže být odmítána a může do krajinného rázu dané lokality zasáhnout, a to nejrůznějším způsobem. Může krajinný ráz lokality jak zhodnotit, např. tím, že se urbanisticky vhodně začlení do krajiny a stane se třeba harmonickou součástí, dominantou či významným krajinným prvkem, tak sice znehodnotit, ale v míře, která v porovnání s jinými důležitými zájmy je únosná a povaze věci odpovídající. V obou těchto eventualitách je zásah do krajinného rázu přípustný. Je však třeba se v každém případě vyvarovat extrémních postojů a řešení a snažit se o vyvážení a harmonizaci konkurujících si zájmů a pokud možno o minimalizaci zásahů do právní sféry všech dotčených osob.

Proto není možné nové záměry, které vždy nějak krajinný ráz ovlivní, předem odmítat. Otázkou tak zůstává míra tohoto ovlivnění a míra uplatňování ochrany krajinného rázu. K tomuto tématu je k dispozici Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 09. 11. 2007, který – ač se týkal především výstavby větrných elektráren, je ve svém výroku důležitý i u jiných podobných staveb – říká se v něm, že samotné ovlivnění krajinného rázu nemůže odůvodnit nesouhlas s realizací stavby podle citovaného ustanovení § 12 odst. 2. Takový přístup by byl absurdní, neboť by znemožnil výstavbu větrných elektráren (či jakýchkoliv jiných podobných staveb) úplně, což jistě není smyslem zákona ani dotčeného ustanoven.

Institut ochrany krajinného rázu je tedy využíván i ve městě, ovšem jeho aplikaci je nutné v duchu účelu zákona uvážlivě přizpůsobovat specifickým vlastnostem urbanizované krajiny.

6 ZÁVĚR

Ochrana krajinného rázu představuje určitá omezení nejen z hlediska velkých stavebních záměrů, ale i v případě architektury jednotlivých staveb, přičemž je uplatňována nejen na chráněných územích či ve volné krajině, nýbrž se s ní lze setkat i na zastavěném území či přímo ve městě (ponechávám stranou diskusi nad odst. 4 dotčeného §12). Pro architekta a stavitele je důležitá znalost tohoto nástroje ochrany přírody a krajiny, která může předejít případným nepříjemným překvapením v procesu projednávání a schvalování nejrůznějších stavebních záměrů.

LITERATURA

[1] BUKÁČEK, R. & MATĚJKA, P. Hodnocení krajinného rázu v CHKO ČR – návrh metody. Ochrana přírody 52. 1997, č. 3. s. 82–84. ISSN 1210-258-X.

[2] LÖW, J. & MÍCHAL, I. Krajinný ráz. 1. vyd. Kostelec n. Č. lesy: Lesnická práce, 2003. 552 s. ISBN 80-86386-27-9.

[3] MÍCHAL, I. (red.) & al. Metodika hodnocení krajinného rázu a jeho uplatňování ve veřejné správě. In Vorel, I. & Sklenička, P. (eds). Péče o krajinný ráz. Cíle a metody. 1. vyd. Praha: ČVUT, 1999. s. 111–116. ISBN 80-01-01979-9.

[4] Preventivní hodnocení krajinného rázu. In Metodické listy Agentury ochrany přírody a krajiny ČR. č. 8.2, 2012.

[5] PTÁČKOVÁ, B. & STIBRAL, K. Estetika na dlani. 1. vyd. Olomouc: Rubico, 2002. 150 s. ISBN 80-85839-79-2.

[6] Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 28. 12. 2006 sp. zn. 6 A 83/2002-65.

[7] Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 09. 11. 2007, sp. zn. 2 As 35/2007-73.

[8] Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 10. 9. 2009 sp. zn. 7 As 52/2009–227.

[9] SKLENIČKA, P. Základy krajinného plánování. 2. vyd. Praha: Naděžda Skleničková, 2003. 321 s. ISBN 80-903206-1-9.

[10] VOREL, I. Žďárské vrchy – hodnocení území CHKO z hlediska krajinného rázu. Ochrana přírody 52, 1997a, č. 1, s. 11–15. ISSN 1210-258-X.

[11] VOREL, I. Námět metodického postupu hodnocení vlivu na krajinný ráz. Ochrana přírody 52. 1997b, č. 10. s. 314–316. ISSN 1210-258-X.

[12] VOREL, I. Přírodní, kulturní, estetické hodnoty a struktura osídlení – konflikt nebo harmonie (kulturní krajina z pohledu urbanisty). In Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit? 1. vyd. Praha: MŽP ČR, 2000. s. 126–133. ISBN 80-7212-134-0.

[13] VOREL, I. Krajinný ráz a jeho ochrana. Charakter, ráz a identita krajiny. Ochrana přírody 61, 2006, č. 9. s. 262–265. ISSN 1210-258-X.

[14] VOREL, I. Krajinný ráz a jeho ochrana, Cíle a limity ochrany krajinného rázu. Ochrana přírody 62, 2007, č. 2, s. 16–19. ISSN 1210-258-X.

[15] VOREL, I. & al. Metodický postup. Posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz. 1. vyd. Praha: Naděžda Skleničková, 2004. ISBN 80-903206-3-5.

[16] VOREL, I. & al. Preventivní hodnocení krajinného rázu jako podklad k usměrnění stavební činnosti v CHKO a přírodních parcích. In VOREL, I. & KUPKA, J. (eds.). Aktuální problémy ochrany krajinného rázu 2007. 1. vyd. Praha: Centrum pro krajinu, 2007, s. 74–80. ISBN 978-80-903206-9-7.

[17] VOREL, I. & al. Landscape charakter assessment at the regional level. Journal of Landscape Studies 2. 2009, vol. 1, pp. 17–25. ISSN 1802-4416.

[18] VOREL, I. & KUPKA, J. Krajinný ráz. Identifikace a hodnocení. 1. vyd. Praha: ČVUT, 2011a. 148 s. ISBN 978-80-01-04766-8.

[19] VOREL, I. & KUPKA, J. Význam zeleně v krajinném rázu města. Individualita obraz městské krajiny a ochrana krajinného rázu. In Zeleň ve městě – město v zeleni. 1. vyd. Brno: Ústav územního rozvoje, 2011b, s. 41–45. ISBN 978-80-87318-18-8.

[20] Výnos MK ČSR ze dne 19. března 1976 č. j. 6070/76, o zřízení chráněné krajinné oblasti „Kokořínsko“ (publ. Věstník MŠ a MK ČSR seš. 4/1976) (reg.) – částka 5/1976 Sb.

[21] WÖBSE, H. H. Landschaftsästhetik. Stuttgart: Ulmer. 2002. 304 s. ISBN 3-8001-3217-6.
22] Zákon ČNR ze dne 19. února 1992, č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění

[23] Zákon ze dne 30. ledna 1920, č. 81/1920 Sb. zák. a nař., kterým se vydávají po rozumu §u 10 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák. a nař., ustanovení o přídělu zabrané půdy a upravuje se právní poměr ku přidělené půdě (zákon přídělový)

[24] Zákon ze dne 21. března 1948, č. 47/1948 Sb. zák. a nař., o některých technicko-hospodářských úpravách pozemků (scelovací zákon)

---

doc. ThLic. Ing. arch. Jiří Kupka, Ph.D.

Fakulta stavební ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a územního plánování

Thákurova 7, 166 29 Praha 6

jiri.kupka@fsv.cvut.cz

BUDOVY S ENERGETICKÝM PRÍNOSOM

BUILDINGS WITH ENERGY BENEFITS

EVA ORAVCOVÁ

Abstrakt

Príspevok pojednáva o možnostiach integrácie FV systémov do architektúry - pri výstavbe, rekonštrukciách a revitalizácii rodinných a bytových domov, objektov občianskej vybavenosti, objektov pre poľnohospodársku a priemyselnú výrobu - v rôznych formách ich aplikácií do striech a fasád budov. Znalosť princípov tejto progresívnej formy navrhovania je nevyhnutným predpokladom kvalitného spracovania a zodpovedného prístupu k architektonickým konceptom súčasnosti ponúkajúcim perspektívu udržateľnosti, atraktívneho vzhľadu a nekonvenčnosti.

Abstract

The article refers to the possibilities of integration of PV systems in architecture - in the construction, reconstruction and revitalization of family residential houses and apartment buildings, civic amenities, buildings for agricultural and industrial production - in their various forms of application into the roofs and facades. The knowledge of the principles of this progressive form of design is an essential precondition for a quality-driven and responsible approach to current architectural concepts, offering the perspective of sustainability, attractive appearance and unconventional design.

1 ÚVOD

Do popredia záujmu verejnosti, nielen odborníkov sa čoraz viac dostáva problematika už zjavných klimatických zmien a potreba ochrany životného prostredia. Súčasný spôsob výroby energií z fosílnych zdrojov palív (uhlia, ropy, zemného plynu alebo uránu) nie je trvalo udržateľný. Ich zmenšujúce sa zásoby vyvolávajú potrebu zmeny súčasného stavu spotrebných technológií [1], podmienených novým spôsobom myslenia a ústretovou legislatívou.

Cestou zabezpečenia trvalo udržateľného rozvoja úzko súvisiaceho so znižovaním spotreby energie a palív a zároveň spoľahlivého zásobovania palivami je využívanie obnoviteľných zdrojov energie, ktorých základom je slnečné žiarenie (biomasa, vodná, veterná, geotermálna a slnečná energia). Sú ekologické a neznečisťujú životné prostredie. Dnes je zrejmé, že obnoviteľné zdroje energie by boli schopné plne nahradiť fosílne palivá [1].

V oblasti stavebníctva, kde sa viac ako 40% -mi spotreby energie podieľajú na emisiách CO_2 budovy, je pri navrhovaní čoraz nevyhnutnejšie siahať po technológiách a materiáloch šetrných k životnému prostrediu, šetriacich energie, prípadne schopných energiu (ekologicky čistú, bez splodín) aj produkovať. Fotovoltika je technológia, ktorá k nim nesporne patrí a do budúcnosti sa radí k tým najperspektívnejším obnoviteľným zdrojom energie. Od fotovoltiky, ktorej princípom je priama premena slnečnej energie a svetla na energiu elektrickú, sa preto právom očakáva, že sa v rôznych formách aplikácií (integrácia do striech a fasád budov, možnosti integrácie priamo do fasádnych prvkov okien, tieniacich systémov, zábradlí, markíz, prekrytia dvorán, hál, spojovacích komunikácií, svetlíkov, integráciou do krytiny šikmých a plochých striech - dokonca ako ich náhrada) stane viditeľným a významným zdrojom najčistejšej formy energie, elektriny. Záujem o tento ľahko a v podstate všade dostupný zdroj energie stúpa. Technický pokrok v tejto oblasti, ktorého cieľom je zvyšovanie výkonu - znižovanie ceny, zaznamenáva stále pozitívnejšie zmeny. Udržateľná budúcnosť si vyžaduje zmenu spôsobu a postojov k spotrebe energií ako aj k spôsobom jej získavania.

Nízkoenergetická výstavba sa stáva realitou pre nadchádzajúce obdobie. Spĺňať minimálne požiadavky na energetickú náročnosť, je povinnosť stanovená zákonom.

---

1) Energetická hospodárnosť je množstvo energie potrebnej na splnenie všetkých energetických potrieb súvisiacich s normalizovaným užívaním budovy. Určuje sa výpočtom a vyjadruje sa v číselných ukazovateľoch celkovej potreby energie a tvorby emisií oxidu uhličitého. . Zákon č. 555/2005 Z. z. ustanovuje jednotlivé faktory, ktoré sa musia pri výpočte zohľadniť. Podrobnosti o výpočte ustanovuje vyhláška Ministerstva výstavby a regionálneho rozvoja SR č. 311/2009 Z. z..

2 FOTOVOLTIKA (FV)

Fotovoltika (FV) je technológiou priamej premeny slnečnej energie na elektrinu.

Základnou jednotkou FV solárnych systémov sú články (solar cells), z ktorých sa budujú základné stavebné prvky – fotovoltické moduly, teda súbory väčšieho počtu FV článkov. Výhodou FV systémov je, že nevyžadujú priame slnečné žiarenie na to, aby fungovali. Sú schopné vyrábať elektrickú energiu aj pri oblačnom počasí, pri rozptýlenom svetle. Za takýchto nepriaznivých okolností sú síce menej účinné, ale neprestávajú „vyrábať".

Najčastejšie používaný materiál na výrobu FV článkov je kryštalický kremík (c-Si, mono a polykryštalický). Z hľadiska vysokej materiálovej úspornosti, nižších výrobných nákladov a lepších možností integrácie do stavebných prvkov budov, sú perspektívne nové tenkovrstvé technológie (thin-film, a-Si, CdTE, CGSi a ďalšie). Nanášané na rôzne podklady sú odolnejšie, prípadne ľahšie a majú lepšie a variabilnejšie vizuálne vlastnosti. Forma kryštalického kremíka ja zatiaľ v prevahe, i keď najmä od experimentálnych materiálov (viac vrstvové, polymérové, nanovláknové, organické a pod.) si experti sľubujú zvyšovanie účinnosti a zásadné zlacňovanie.

3 FOTOVOLTICKÉ SYSTÉMY V OBRAZE KRAJINY

Krajinný obraz - jeho vnímanie a hodnotenie sa v ostatnom období stáva predmetom záujmu ako aj protichodných diskusií odbornej i laickej verejnosti hlavne v súvislosti s rozsiahlymi fotovoltickými inštaláciami v krajine „na zelenej lúke". Jedná sa o tzv. Solárne parky – fotovoltické elektrárne (FVE), ktoré sú hlavne z estetického hľadiska obyvateľstvom negatívne vnímané.

Napriek argumentom obhajcov Solárnych parkov sú tieto krajinné diela často necitlivým zásahom do prírodného prostredia a zažitého obrazu krajiny. Doteraz uplatňovaná legislatíva, ktorá umožnila zastavovanie voľných plôch rozsiahlymi homogénnymi plochami fotovoltických elektrární, poškodzuje pozitívne vnímanie obnoviteľných zdrojov energie (OZE) ako celku. Je preto žiaduce odmietnuť koncepciu FV elektrární vo voľnej krajine na pastvinách a lúkach, alebo v okolí sídiel[2)] a orientovať sa na iné formy využitia tejto technológie, ktorá je bezpochyby ašpirantom na energiu budúcnosti. Je potrebné vytvárať podmienky a hľadať možnosti pre jej zmysluplné a aj z hľadiska výrazu pre tvorbu krajiny, ako aj mestského prostredia adekvátne využitie. Dnes už reálnou praxou, je integrácia fotovoltiky pri výstavbe, rekonštrukciách a revitalizácii rodinných a bytových domov, objektov občianskej vybavenosti, objektov pre poľnohospodársku a priemyselnú výrobu - v rôznych formách jej aplikácií do striech a fasád budov (obr. 1).

2) Nové FVE na voľnej ploche (ani na budovách) s výkonom nad 100 kW nie je možné v súčasnosti začať stavať. Možné je len dobudovávanie FVE, ktoré boli schválené pred 1. 5. 2010.

Dobre navrhnutý a vhodne nadimenzovaný fotovoltický systém je malou elektrárňou (FVE), schopnou naplniť energetické potreby užívateľov objektu z hľadiska zabezpečenia ich tepelnej pohody (vykurovanie, klimatizácia), požiadaviek na osvetlenie, chod domácich spotrebičov, prípravu TUV. Práve FVE na budovách s malým a stredným výkonom (do 100 kW) by mali byť cieľom fotovoltiky[3)].

Široko decentralizované umiestnenie malých FVE na budovách po celej krajine môže zabezpečiť, že „slnečná" elektrina pomôže znížiť energetickú závislosť na konvenčných zdrojoch energie (plynových, uholných aj jadrových). [8] Výroba tejto „zelenej" energie je podporovaná štátnymi dotáciami. Správca energetických sietí musí takto vyrobenú energiu vykúpiť od dodávateľa za štátom garantovanú cenu[4)], a to počas celej vopred zákonom zaručenej doby. Tie najväčšie výhody sú teda celkom zrejmé: úspora, ekológia, štátna podpora.

4 INTEGRÁCIA FOTOVOLTIKY DO ARCHITEKTÚRY

Cieľom každej inštalácie je maximálne množstvo vyrobenej elektrickej energie pri dlhodobom využití. To, koľko energie dokáže vyrobiť FV panel, závisí od mnohých faktorov. Veľký podiel má správna orientácia modulu v horizontálnom smere (juh, príp. JZ s odchýlkou do 15°), uhol, resp. sklon vo vertikálnom smere (30 - 40°), insolácia, tieň, ako aj potreba zaistiť odvetrávanie medzier (fasáda - panel). Za predpokladu, že sú splnené požiadavky na orientáciu a eliminované negatívne vplyvy okolia, sú plochami objektu vhodnými na inštaláciu fotovoltiky strecha a fasáda objektu v rôznych formách a plochy, ktoré sú výraznými nositeľmi samotnej formy architektúry.

Obr. 1: Príklady možností integrácie FV systémov do objektu (Zdroj: Brochure Optisol ENG)

3) Na Slovensku od 1. 5. 2010 platí novelizácia energetického zákona (č. 141/2010 Z.z.), ktorá začala deliť fotovoltické elektrárne na FVE na budovách a ostatné FVE. Hranicu regulovaného výkonu znížila na 100 kW.

4) Aktuálny výnos ÚRSO účinný od 1.7.2012, ktorým sa ustanovuje regulácia cien v elektroenergetike, stanovuje ceny elektriny vyrobenej zo slnečnej energie na rok 2013 nasledovne :Cena elektriny vyrobená zo slnečnej energie bude od apríla 2013 definovaná sumou 119,11 €/MWh s celkovým inštalovaným výkonom zariadenia do 100 kW. Zariadenie musí byť umiestnené na strešnej konštrukcii alebo obvodovom plášti budovy spojenej so zemou pevným základom. Od 1.7.2013 bude možné inštalovať solárnu fotovoltickú elektráreň s maximálnym možným celkovým výkonom modulov 30 kW.

Obr. 2: Príklad integrácie FV modulov na naklonenú plochu (strecha sedlová, pultová), Solarsiedlung am Schlierberg, Freiburg (Nemecko).

4.1 Strechy objektov

Plochá strecha - FV moduly vo vodorovnej aj mierne naklonenej rovine - na vlastnej konštrukcii alebo ako FV tenkovrstvé fólie. Naklonené plochy môžu byť riešené ako pevné systémy alebo otočné systémy

- šikmá strecha (pultová, sedlová, iná)
  - v strešnej rovine - FV moduly sú použité ako plnohodnotná náhrada strešnej krytiny, ukladajú sa priamo na krov strechy, kotvia, fixujú. Môžu to byť aj FV fólie lepené na povrch plechovej krytiny. Môže ísť o veľkoplošné FV moduly a malorozmerové FV moduly (špeciálne tzv. FV škridle, šindle, krytina typu Eternit, rohože, pásové krytiny...)
  - na strešnej rovine - FV panely rôzneho typu, farebnosti, veľkosti (v zásade však veľkoplošné) sú upevnené na vlastnej konštrukcii. Panel – strecha, vzniká prevetrávaná medzera. Jedná sa o väčšinu dodatočných aplikácií na existujúcu krytinu.
- šedová strecha (PV panely sú osadené na sklonitejšej, na juh orientovanej ploche
- strešné okná
- rôzne tvary zastrešení, resp. stropov zo skla
  - FV panely, najčastejšie však transparentné typy, tvoria strešnú konštrukciu rôznych geometrických tvarov – prekrývajú vnútorné priestory, ako sú átriá a dvorany, zimné záhrady, pasáže a spojovacie komunikácie, strešné svetlíky

4.2 Fasády objektov

Fasáda sa stáva konštrukčným prvkom, ktorý priestor nielen vytvára, chráni a snaží sa v ňom získanú energiu zachovať, ale tiež prvkom schopným energiu aktívne produkovať. FV fasáda je najefektívnejšia, ak je zabezpečená dostatočná ventilácia dutiny medzi FV panelom a stenou, príp. ak je ešte využité aj vzniknuté odvádzané teplo. Fasádne moduly spĺňajú všetky kritériá, ktoré sú kladené na moderné fasádne konštrukcie ako je ochrana pred poveternostnými vplyvmi, slnečným žiarením, ako protihluková a protipožiarna izolácia, ochrana proti vlámaniu.

Obr. 3: Príklad použitia FV modulov na fasáde objektu (Meusburger, Vorarlberg, Christine Kees)

FV moduly môžeme použiť na:

- plochy naklonené, resp. zvislé - buď na celú plochu fasády, alebo len na určitú časť plochy fasády vo vertikálnych al. horizontálnych pásoch (príp. ich kombináciou) (obr. 3).
- použiť na integráciu do prídavných prvkov fasády

Takto integrované FV články a moduly plnia dvojakú funkciu – funkciu určenú svojim účelom (tienenie...atd.) a integráciou fotovoltiky sa súčasne podieľajú na generovaní elektrickej energie - markízy, prístrešky, slnečné clony, žalúzie (vertikálne, horizontálne; pevné, otočné), zábradlia balkónov, loggií, terás, integrované do výplní otvorov (FV fólia na okne, transparentné varianty riešenia) . (obr. 4). Príchodom výpočtovej techniky do oblasti ochrany pred slnečným žiarením sa začína éra exkluzívnych tieniacich systémov, ktoré sa pomaly, ale isto stávajú každodennou samozrejmosťou našej architektúry. Najprogresívnejšiu technológiu predstavujú dynamické fasády [12]

Panely použité na fasáde môžu plniť rôzne funkcie a byť ako:

- plnohodnotná náhrada iného materiálu (napr. miesto kamenného obkladu)
- predsadená, na vlastnej samostatnej konštrukcii zavesená plocha, s prevetrávanou medzerou stena–modul, ktorá je upevnená do fasády
- sklenená fasáda (sklo - sklo) s integrovanými FV modulmi, tzv. transparentné fasády

Obr. 4: Príklad integrácie transparentných FV modulov do plochy zábradlia rodinného domu (Ertex Solar)

Obr. 5: Administratívna budova firmy Novartis (Bazilej, Švajčiarsko), Gehry Partners L.A.

Transparentné FV moduly (vo všeobecnosti) majú dvojakú polohu využitia - zachytávajú slnečné lúče, ktorých energiu premieňajú na energiu elektrickú a zároveň tienením chránia vnútorný priestor pred prílišným oslnením, prehriatím. Rozoznávame pri tom

- stupeň zatienenia (priehľadnosť udávaná v %)
- mieru zatienenia (resp. hustotu, ide o pomer plnej a priehľadnej plochy na ploche panelu, ktorá je daná rôznou veľkosťou medzier, rozostupom medzi článkami)

4.3 Iné plochy objektov

Jedná sa o plochy, ktoré sú výraznými nositeľmi samotnej formy architektúry.

Ide o použitie FV modulov – či už panelov transparentných (priehľadných, priesvitných s rôznou mierou, resp. stupňom zatienenia), ktoré sú výrazným nositeľom samotnej formy architektúry objektu ako celku, t.j. obaľujú, chránia, vymedzujú interiér. Sú to rôzne formy segmentov valcových, guľových, nepravidelne preliačených a zvlnených plôch, keď nerozlišujeme presne „kde končí fasáda a začína strešná konštrukcia“ a naopak. (obr. 5)

Pozoruhodným príkladom takéhoto uplatnenia FV systému je administratívna budova firmy Novartis (Bazilej, Švajčiarsko), ktorej autorom je svetoznámy architekt Frank Gehry_Gehry Partners L.A. Atraktívny, odvážne tvarovaný dynamicky pôsobiaci objekt je z oceľovej konštrukcie, ktorej obal tvorí transparentná FV fasáda. V tomto prípade má až trojitú funkciu – ochrannú obalovú, je zdrojom energie pre vykurovanie, príp. chladenie a plní aj funkciu zatienenia. Nezanedbateľný je aj efektný dizajn, interesantné interiérové vnemy, ako aj nočná iluminácia objektu. (obr. 5)

Pri návrhu FV systémov sa musí klásť dôraz na

- súlad zamýšľaného riešenia s miestnymi špecifickými podmienkami (sila vetra, množstvo snehových zrážok, svetelne podmienky, urbanistická zástavba... atď.),
- konštrukčnú nadväznosť (príp. až previazanosť) na ostatné prvky konštrukcie (strecha, obvodový plášť, iné),
- technologické prepojenie so systémami TZB,
- estetické začlenenie do celkového výrazu objektu,
- spôsob využitia produkovanej energie (priama spotreba, skladovanie pomocou akumulátorov, predaj do elektrickej siete alebo kombinácia týchto spôsobov) .

Skladba vrstiev FV panelu, hrúbka a druh použitého skla, atd. sa líšia podľa statických a tepelnotechnických požiadaviek, podľa konkrétnych potrieb použitia. FV fasáda - v prípade plnej obvodovej steny môže ísť o obklad ale zároveň zateplenie; pri transparentnej fasáde a zastrešení (prekrytí priestorov) o presvetlenie alebo naopak tienenie interiérov a pod.

5 INTEGRÁCIA FOTOVOLTIKY DO OBYTNÝCH A OBČIANSKYCH BUDOV

Fotovoltické inštalácie v architektúre obytných budov, či už bytových alebo rodinných nachádzajú svoje uplatnenie v rôznych podobách. Nie sú to len (dodatočné) inštalácie na strechách domov, ale môžu byť zámerom autora vo fáze projektovania a stať sa tak zaujímavou (a užitočnou) súčasťou kompozície fasády. Realizácie v zahraničí potvrdzujú správnosť a potrebu nasledovania týchto trendov. Zaujímavé sú príklady realizovaných „solárnych obytných zón a súborov“, kde sa uplatňuje integrovanie solárnych systémov do objektov ako jednotný princíp - napr. v prípade rozsiahleho, na cca 4km² rozprestierajúceho sa satelitného obytného súboru Nieuwland, Amersfoort (Holansko). FV moduly sú inštalované na zväčša šikmých strechách 2-podlažných radových rodinných domov s podkrovím s celkovým inštalovaným výkonom 1,351MWp.

Podobným satelitom je aj Solarsiedlung am Schlierberg, Freiburg (Nemecko). Je síce oveľa menší, ale okrem 2-3 podlažných radových rodinných domov ponúka aj bývanie v 4-podlažných bytových domoch. Všetky mierne naklonené pultové strechy sú konštrukčne zrealizované ako plne fotovoltické, s presahom, ktorý nahrádza markízu pre zatienenie priebežných balkónov

Obr. 6: Objekt Akademie Mont-Cenis v Herne (Nemecko)

Obr. 7: Fasáda obchodného domu Trop (Rakúsko – Tyrolsko)

najvyššieho obytného podlažia. (obr. 2).

Realizáciou, ktorá má nepochybne snahu byť súčasťou aktuálnych trendov v oblasti aplikácie solárnych systémov, je rodinný dom Övolution®) = Evolution + Ökologie (Rakúsko, autor R. Disch). Tento názov v sebe nesie všetko to, čo od neho môže jeho budúci majiteľ očakávať. Evolučný preto, lebo ide o stavebnicový systém, ktorý umožňuje vyskladať si podľa konkrétnej potreby izolovaný dom, dvojdom, radové rodinné domy. Ekologický je z hľadiska použitého progresívneho energetického konceptu (použitie kvalitných izolácií, obkladov fasády, dreva, orientáciu veľkými zasklenými plochami na juh, dobrú akumuláciu tepla, prípravu TUV solárnymi kolektormi, fotovoltické panely na výrobu energie)

Hmotovo a tvarovo čistou, kompozične dobre zvládnutou a výberom aktuálnych materiálov na dotvorenie priečelia kvalitnou súčasnou realizáciou je rodinný dom rodiny Schwarz, v Pettenbachu (Rakúsko). Na fasáde domu sú použité polykryštalické fotovoltaické moduly s výraznou vizuálnou „ľadovou“ štruktúrou panelov s výkonom 2,4 kWp.

Z oblasti verejných budov je zaujímavou realizáciou objekt Akademie Mont-Cenis v Herne (Nemecko) (obr. 8). Ide o tzv. objekt v objekte. Hlavný objem je vytvorený ako celosklenený kubus s transparentnými FV modulmi vo fasáde aj v celom zastrešení, s dômyselným riešením účinného prevetrávania interiéru. Vytvoril sa tak obal priestoru s priaznivou a vyrovnanou klímou (na princípe zimnej záhrady), v ktorom sú potom následne riešené vlastné objekty knižnice, spoločenské a výukové priestory, administratíva, reštaurácia, atd. s dotvorením ich okolia zeleňou, vodnou plochou, oddychovými zónami. Environmentálny charakter celého riešenia je podčiarknutý aj použitím dreva – lepených priehradových nosníkov, prievlakov, stĺpov – pri konštrukčnom riešení tohto veľkopriestoru .

Použitie celoplošného FV obkladu(412 m2) na fasáde obchodného domu z polykryštalických FV modulov, je príkladom náhrady napriklad kamenného, alebo iného obkladu. Okrem čisto reálnych prínosov (vyprodukujú 34 000 kWh energie za rok) - moduly sú formou zateplenia, vyrábajú energiu pre osvetlenie výkladov a na osvietenie fasády, podporujú klimatizáciu, vykurovanie – ušetria ročne aj 25 000 CO2.

Obr. 8: Fotovoltická fasáda_Stredná odborná škola, Imst, Rakúsko – Tyrolsko, 230 m2 FV panelov, inštalovaný výkon výkon 13 kWp, autori M9 ARCHITEKTEN Senfter + Lanzinger

Množstvo zaujímavých realizácií je aj v oblasti objektov školských stavieb (obr.10), kde použitie solárnych systémov v rôznej podobe má aj druhotnú, v budúcnosti isto zhodnotiteľnú, funkciu – didaktickú. V školskej praxi má vhodne navrhnutý model riešenia energeticky udržateľného objektu priamy vplyv na praktickú skúsenosť žiakov s takýmto typom budovy v praxi. Zakladá predpoklady na vybudovanie správnych environmentálnych návykov a pohľadov do budúcnosti [13]. Environmentálne cítenie sa k detskému užívateľovi takto dostáva nenásilnou cestou a stáva sa štandardnou súčasťou jeho života. Deti sa učia o nových technológiách, ktoré si môžu preveriť na mieste. Je vhodné, ak sa použijú transparentné FV- panely napr. na veľkopriestoroch ako sú telocvične, chodby, stropy dvorán, čiastočné prekrytia átrií, alebo na tieniacich prvkoch pred okenné otvory učební.

Z typologickej oblasti dopravných stavieb je jednou z najnovších realizácií, kde sú aplikované transparentné FV moduly, objekt Hlavnej železničnej stanice v Berlíne. Celé teleso koľajiska je presvetlené celosklenenou polvalcovou strešnou konštrukciou, ktorá priestory pod ňou vďaka integrovaným FV článkom čiastočne tieni, pričom tieto sa zároveň podieľajú na nočnom osvetlení objektu.

U administratívnych budov práve možnosť použiť tie najprogresívnejšie metódy pri návrhu vládnych budov a komplexov výrazným spôsobom podporujú ďalšiu tvorbu úspor pri ich využívaní, a to najmä v úsporách energií a znížením produkcie CO2 aj pri ochrane životného prostredi [14] . Poučným a zaujímavým príkladom je aj budova Reichstagu v Berlíne vybavená slnečnými článkami na streche, alebo atraktívna realizácia priam sochársky poňatej budovy BMW v Mníchove.

Aj Slovensko sa svojou realizáciou športovo-relaxačného centra Aquacity Poprad, kde bola zrealizovaná v súčasnosti jedna z najväčších transparentných FV fasád v Európe, tiež zviditeľnilo (aj keď je to zatiaľ len „prvá lastovička“) a priradilo sa tak k súčasným trendom - ku krajinám, ktorým nie je ľahostajná naša environmentálna budúcnosť.

6 ZÁVER

Pri navrhovaní a projektovaní nových budov alebo ich obnove a rekonštrukciách si treba uvedomiť, že štandardné riešenia so štandardným technologickým vybavením nemajú perspektívu. Aplikácia fotovoltiky ponúka kompozične zaujímavé, konštrukčne nenáročné, energeticky úsporné, takmer sebestačné, prakticky až ziskové riešenia pre navrhovanie a projektovanie. Architektonicky a vizuálne príťažlivá integrácia fotovoltických systémov do architektúry, sú pre architektov výzvou pre atraktívne stvárnenie objektov a ponúkajú nové alternatívy pre súčasnú modernú architektonickú tvorbu.

Otvára sa priestor vytvoriť a úspešne používať pre oblasť navrhovania nový architektonický štýl „solar design“.

LITERATURA

[1] Earth Trends Enviromental information http://earthtrends.wri.org/

[2] WENHAM, S.R., GREEN, M.A., WATT, M.E., CORCHISH, R., SPROUL, A.I: Applied Photovoltaics, vyd. Routledge, 2013, 304 strán, ISBN 1136528296, 9781136528293

[3] SOLAKI: Solar Photovoltaics: Fundamentals Technologies And Applications, vyd.: PHI Learning Pvt. Ltd., 2009, 478 strán, ISBN 8120337603, 9788120337602

[4] BALFOUR, J.R., SHAW, M. L., JAROSEK, S. : Introduction to Photovoltaics, vyd. Jones & Bartlett Publishers, 2011, 214 strán, ISBN 1449624731, 9781449624736

[5] ORAVCOVÁ, E., 2009, Podpora nízkoenergetických konceptov bývania - fotovoltika. In: „Technologické zariadenia pre výstavbu nízkoenergetických a pasívnych domov”, v edícii Stavajte a bývajte s nami (114 s.), 2009, ISBN 978-80-970239-0-4, s. 98-101

[6] ORAVCOVÁ, E., 2011: Fotovoltika – ekologický zdroj energie pre vidiek, In: Zborník z vedeckej konferencie “Urbanistické, architektonické a technické aspekty obnovy vidieka X“, 25.05.2011, ISBN 978-80-227-3536-0 SvF STU Bratislava

[7] ORAVCOVÁ, E.,2011: Integrácia FV systémov do novostaveb a pri rekonštrukciách budov, In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie “Zdravé domy 2011“, FA STU BA

[8] BIDLOVÁ, J.,2010, Fotovoltaické články ve venkovním prostředí In: Udržitelná energie a krajina, Hostětín, 11. 2010. Brno: ZO ČSOP Veronica, ISBN: 978-80-87308-05-9

[9] TYWONIAK, J.: Fotovoltaické systémy integrované do budov jako velká výzva, ČVUT v Praze - Fakulta stavební, http://www.tzb-info.cz/3563-fotovoltaicke-systemy-integrovane-do-budov-jako-velka-vyzva

[10] MARAČEK, Z, STANĚK, K. Integrácia fotovoltaických systémov do budov

http://www.asb.sk/stavebnictvo/technologie/integracia-fotovoltaickych-systemov-do-budov-1198.html

[11] http://www.pvdatabase.org/newentries.php?order=3

[12] ANDRÁŠ, M.: Protislnečná technika budov v optimalizácii pracovného prostredia, In: Nové technologické systémy v navrhovaní budov I.-Zborník prednášok z vedeckého seminára s medzinárodnou účasťouI 2008, FA STU BA, str. 31, ISBN 978-80-227-3383-0.

[13] KONČEKOVÁ, D.: Architektonická podpora nových vzdelávacích trendov . Tvorba objektov základného školstva v podmienkach Slovenskej republiky, Habilitačná práca, 2013, Bratislava, pp. 92

[14] NAHÁLKA, P.: Vládne mestečko. In: ŠOV BA 2012 Špičková Občianska Vybavenosť Bratislavy - problémy a perspektívy európskej metropoly : Zborník referátov z I. ročníka Vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou venovaný perspektívam a rozvoju hlavného mesta. STU FA Bratislava, Ústav architektúry občianskych budov, 17.10.2012. - Bratislava : Nakladateľstvo STU, 2012. - ISBN 978-80-227-3844-6. - S. 83-89.

Ing. Arch. Eva Oravcová, PhD.

Fakulta architektúry STU v Bratislave

Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava, SK

Ústav architektúry občianskych budov

oravcova@fa.stuba.sk

ZEMĚDĚLSKÉ FARMY PRO 21. STOLETÍ

AGRICULTURE FARM FOR THE 21 CENTURY

PETR DÝR

Abstrakt

Bývaly doby, kdy zemědělské výrobní objekty snesly srovnání s jakoukoliv jinou architekturou, obytnou či veřejnou. Socialistické zemědělské velkovýrobě se svoji filosofií podařilo fungující urbanistické uspořádání a architekturu zemědělských účelových staveb postupně zlikvidovat. Porevoluční, více jak dvacetileté hledání nového směřování zemědělské výroby přichází do fáze, kdy fyzická a morální opotřebovanost původních zemědělských podniků dosáhla vrcholu. Současní farmáři hledají nové možnosti, jak v rámci moderních způsobů zemědělské výroby (v případě živočišné tzv. welfare=-komfortní ustájení) vybudovat nové fungující areály. Areály, které budou ekonomicky prosperující, ale také třeba opět krajinotvorné architektonicky.

Abstract

There was a time when agricultural production buildings to withstand comparison with any other architecture, residential or public. Socialist agricultural mass with his philosophy succeeded functioning urban design and architecture purpose-built agricultural buildings gradually discarded. Post-revolutionary, more than twenty years of searching for a new direction of agricultural production comes to a point where physical and moral wear of the original farms peaked. Existing farmers looking for new opportunities, both within the modern methods of agricultural production (in the case of animal welfare = comfortable housing) to build a new working areas. Venues that will be economically prosperous, but also need to re-landscape architecture.

Období renesance přináší v českých zemích výraznou změnu v dosavadním způsobu zemědělského hospodaření. Do té doby běžně propojené funkce bydlení a hospodaření se oddělují. K vyššímu hospodářskému efektu zakládá šlechta i duchovenstvo samostatné venkovské statky.

Doba baroka pak přináší do zemědělského stavitelství výrazné estetické prvky. Z této doby se nám již dochovaly stavby a soubory, které dokumentují úroveň tehdejšího stavitelství. Ukázkovou hospodářskou stavbu doby je dvůr „Lyra“ od Jana Blažeje Santiniho, postavený kolem roku 1734 ve Žďáru nad Sázavou. Ve svém půdorysném založení symbolizuje býčí rohy nebo také připomíná tvar lyry.

Obr.1: Statek „LYRA“ J.B.Santiniho ve Žďáru nad Sázavou

(Obr.1: Statek „LYRA“ J.B.Santiniho ve Žďáru nad Sázavou).

Nové stavby – chlévy pro dobytek, vícepodlažní sýpky (stávají se dominantou statku), stodoly s trojdílnou dispozicí a kolny pro vznikající zemědělskou mechanizaci dávají dvorům novou hmotovou dimenzi. Původní, převážně dřevěné konstrukce, začínají být doplňovány a někde zcela nahrazovány zděnými. Převažující smíšené nosné zdivo (cihla + kámen) je hmotnější a zabírá v dispozicích více plochy. Objevují se klenby.

Vedle zámeckých sídel vznikají hospodářské tzv. „čestné dvory“ a stávají se tak jejich kompoziční součástí. Takto jsou koncipovány např. zámky v Kolodějích, Hoříně a Jemništi. Krásnou ukázkou jsou barokní stáje koní na zámku Buchlovice.

Obr.2: Zámek Buchlovice - vlevo s barokními stájemi koní - vpravo

Ke konci 19. Století je vydáváno množství odborných publikací, řešících zemědělskou architekturu. Za příklad mohu uvést publikaci Rady zemědělské pro království České: „Vzorné nákresy pro hospodářské stavby v Čechách“, vydanou v roce 1980.

Jiným dokladem existence výtvarného pojetí zemědělských staveb počátku 20. století je publikace „Stavby hospodářské“ profesora architekta V. Vočadla, která ve své obrazové části představuje příklady řešení typologie a architektury hospodářských staveb.

Druhá světová válka neponičila český venkov tak, jak např. v Rusku, Polsku či samotném Německu. Neblahé důsledky politického poválečného uspořádání se nejvíce dotkly českého pohraničí, vystěhováním původního obyvatelstva. Množství vesnic a zemědělských usedlostí zůstalo opuštěno s důsledky, které byly patrné ještě po mnohá další desetiletí.

Poválečné představy o funkci venkovského prostoru vycházely z předválečného stavu. Dominantní postavení měly soukromě hospodařící zemědělci na statcích velikosti 2 - 15 ha. Tomu odpovídaly i první územní plány, předpokládající výstavbu nových moderních zemědělských usedlostí po obvodu původní zástavby. Nové zákony umožnily vyvlastnění pozemků velkostatků a majetku vysídlených Němců o celkové rozloze 1,7 mil. ha a nově rozdělit mezi rolníky.

Radikální proměna našeho venkova začala po násilné změně společenského zřízení v roce 1948. Během následujících 40 let měl být a byl československý venkov zcela přeměněn v duchu socialistických a komunistických idejí, zcela potlačující staletou vývojovou identitu krajiny. Pozměnila se sídlištní struktura. Z celkového počtu 14 000 venkovských sídel ubývají menší sídla a snižuje se počet venkovského obyvatelstva. Je to důsledkem náborové politiky státu do průmyslu, násilné kolektivizace zemědělství a tlakem na koncentraci zemědělského osídlení, zejména po roce 1967.

Pod politickým nátlakem jsou zakládána jednotná zemědělská družstva (JZD) a státní statky (ČSSS) - soukromé vlastnictví půdy, zvířat a strojů je nahrazeno

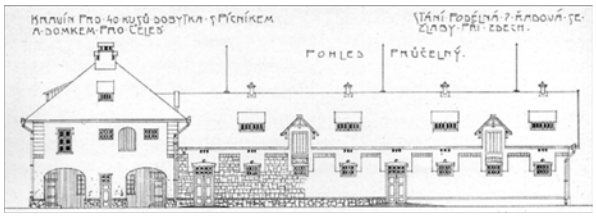

Obr.3: Architektura kravína dle publikace V. Vočadla z r.1914

družstevním či státním. Vzniklo cca 12 560 družstevních organizací, hospodařících na původních 692 000 drobných hospodářstvích.

Architekturu selských usedlostí a hospodářských dvorů postupně nahrazují stále se rozpínající velkokapacitní zemědělské komplexy, které jsou koncipovány ryze účelově. Krajinu zaplavily rozsáhlé zemědělské výrobní podniky, které svou unifikací, prefabrikací a výslednou monotónností likvidují tradiční drobnou strukturu venkovské zástavby.

Byť v projektech tehdejší státní projekční organizace Agroprojektu se snahy o kvalitní urbanistické i architektonické koncepce objevují, realita je často zcela jiná. Maximalizace zemědělské produkce a požadavek na rychlost výstavby ničí veškeré snahy o jakékoliv výtvarné pojetí.

Po roce 1989 nastává významná transformace zemědělství v souvislosti s politicko-ekonomickými změnami. Snaha vrátit restitucemi původní strukturu zemědělského hospodaření k roku 1948 se míjí účinkem. Staletá kontinuita hospodaření menších hospodářských celků je totiž zpřetrhána. Synové a vnuci původních sedláků své životní profesní dráhy již zaměřili jinam a k hospodaření nemají potřebné předpoklady. Majetky, vrácené v restitucích, proto převádějí (pronajímají) nově vznikajícím zemědělským podnikům, které se transformovaly (privatizovaly) z původních jednotných zemědělských družstev či státních statků a v podstatě kontinuálně pokračují ve stejných objemových i plošných strukturách. Jen velmi malé procento drobných zemědělců se vydává cestou soukromého hospodaření. Jen velmi těžko totiž konkurují velkým zemědělským podnikům.

Obr.4: Areál „GIGANT“ velkokapacitního vepřína na břehu rybníka Rožmberk u Třeboně

Dle statistik podnikalo v oblasti zemědělství v roce 2012 celkem 37 041 fyzických a 6 235 právnických osob v 22 864 zemědělských střediscích, zaměřených na rostlinnou, živočišnou či smíšenou produkci. Ve valné většině využívají k podnikání bývalé historické selské usedlosti nebo areály dřívějších zemědělských družstev či státních statků. Téměř čtvrtstoletí od revoluce (1989) již moderním trendům rozvoje zemědělské výroby, s využitím maximální mechanizace a automatizace, původní stavební struktura nevyhovuje. Urbanistické uspořádání farem je totiž pozůstatkem rozvoje především socialistické zemědělské velkovýroby. Hospodářské objekty, vybudované od 50. let 20. století jsou na konci životnosti, fyzicky i morálně.

Evropský sociální fond - investice do rozvoje vzdělávání, pořádá v rámci projektu „Partnerská síť mezi univerzitami a soukromými subjekty s vazbou na environmentální techniky v chovu skotu“ různé podpůrné aktivity k zvýšení zájmu o rozvoj venkova. Jednou z nich je zpracování urbanisticko-architektonických studií moderních farem pro chov masného a mléčného skotu, se zaměřením na efektivní technologie ustájení a výživy skotu, s cílem dosažení maximálního „welfare“ (= komfortu) ustájení.

Výsledkem spolupráce Mendelovy zemědělské univerzity v Brně, Vysokého učení technického v Brně, Fakulty stavební, Ústavu architektury a soukromého farmáře z Vlčnova na Uherskohradišťsku je rozsáhlá studie revitalizace a modernizace jedné poloviny areálu bývalého zemědělského družstva. Tu totiž soukromý farmář postupně získal do vlastnictví (pozemky a stávající budovy), což ve výsledku příznivě ovlivnilo možnost zásadní změny generelu budoucího zemědělského podniku. Jiným příznivým ukazatelem byl nízký počet stávajících objektů určených k revitalizaci (stodola, silážní žlab typu „A“ a objekt dílen), ostatní objekty a převážně panelové cesty bylo nutné odstranit. Vznikl tak volný prostor k návrhu „farmy pro 21. století“ – možnou vizi moderního hospodaření, se zaměřením na chov

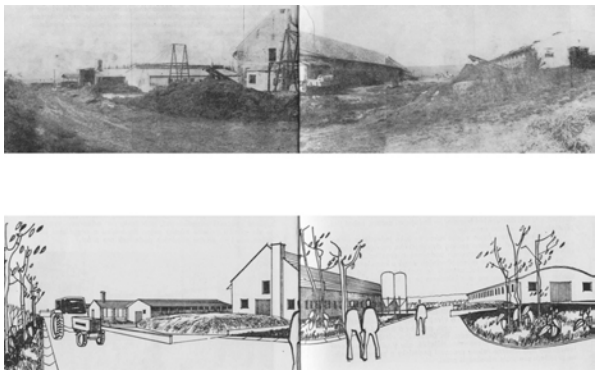

Obr.5: Agroprojekt Brno – Jiří Myslín: Studie architektonického řešení zemědělského areálu versus skutečná realita

Obr. 6: Farma pro 21.stol.- vizualizace stáje pro mladý skot; autor: Miroslav Strnad

mléčného skotu. Konkrétně šlo o požadavek na studii provozního, technického a urbanisticko-architektonického řešení farmy s objekty k ustájení 80 ks dojnic a volného ustájení mladého skotu. Revitalizace původní stodoly nabídla prostor k umístění mechanizace popř. stelivové slámy. Stavba jímky na kejdu, volné uskladnění vakuové senáže a siláže včetně nezbytných propojovacích komunikací se stala nezbytnou součástí hlavních objektů. Celý areál pak doplňuje rodinný dům farmáře s doplňkovou funkcí výroby a prodeje mléčných výrobků. Alternativně se doplňkový prodej řešil chovem několika sportovních koní pro zvýšení agro-turistické atraktivity v dané oblasti.

Návrh Miroslava Strnada, studenta 2. ročníku bakalářského studia architektury, zajímavým způsobem revitalizuje původní prefabrikovaný objekt silážního žlabu typu „A“ k ustájení mladého skotu. Střešní plášť pokrývají fotovoltaické panely, což přináší i významné energetické využití. Konstrukce sleduje jednoduchou účelovost stavby, avšak se silným architektonickým nábojem, což je pro daný druh staveb žádoucí. Studie je nominována na cenu za Český energetický a ekologický projekt.

Studie Anety Krejsové, studentky 2. ročníku bakalářského studia architektury, je zaměřena na netradiční řešení, využívající svažitost místního terénu. Stáj pro mladý skot je částečně zapuštěna do terénu, což vytvá-

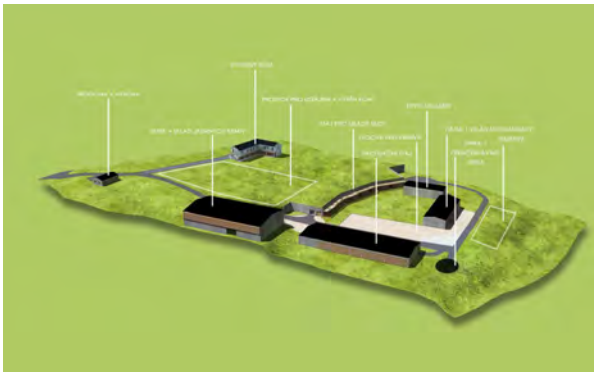

Obr. 7: Farma pro 21.stol.- návrh generelu farmy; autor: Aneta Krejsová

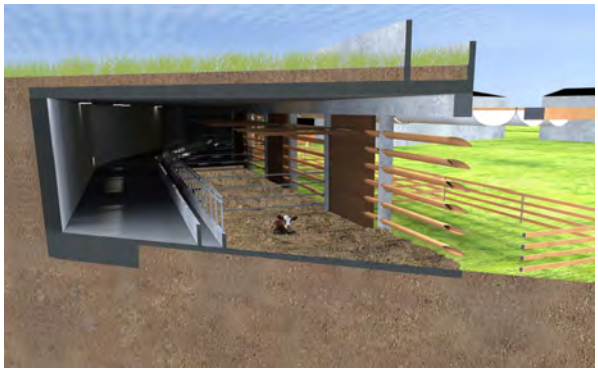

Obr. 8: Farma pro 21.stol.- stáj pro mladý skot - interiér; autor: Aneta Krejsová

ří příznivé měřítko zemědělské účelové (hospodářské) stavby k okolí a spolu s ostatními (původními) stavbami uzavírá farmu do tradičního dvorcového schématu. Zapuštění do terénu rovněž eliminuje problémové letní přehřívání stájí a zvyšuje tak komfort ustájení.

Všechny zpracovávané studie měly rovněž prokázat ekonomickou reálnost investice tj., že stavby takto navržené jsou ekonomicky porovnatelné s běžně dodávanými stavebními technologiemi standardních konstrukcí stájových aj. objektů. V porovnání se statistikou průměrných cen stavebních konstrukcí daného typového druhu, jsou cenové ukazatele CÚ 2013, kde náklad na m3 obestavěného prostoru dle JKSO 811.8 činí 3 786,-Kč, plně srovnatelné s propočty studií. Např. návrh Anety Krejsové počítá s 3 863,- Kč za m3 obestavěného prostoru.

Závěrem lze konstatovat, že vhodnou urbanistickou koncepcí, zejména uspořádáním provozů a použitím optimálního dopravního řešení, lze dosáhnou výrazných ekonomických úspor v koncepci zemědělského areálu. Studie rovněž prokazují, že využitím stávajících stavebních struktur, použitím vhodných materiálů, konstrukčních prvků, masivních detailů či vhodné barevnosti lze vrátit architekturu i zemědělské účelové výstavbě, a to bez výrazného navýšení nákladů.

Tuto skutečnost prokazují stále více a více se množící požadavky, zejména drobnějších zemědělských podnikatelů, na zpracování kvalitních architektonických studií a projektů. Jejich zájem o kvalitní architekturu toho druhu staveb je potěšující nejen pro architekty, ale důležitý i pro nás všechny, protože se snad dočkáme „comebacku“ architektury zemědělských staveb.

LITERATURA

[1] SÝKORA, KOŠATKA, DANEŠ. Hospodářské stavby. 1.vyd. Praha: ABF 1992.

[2] VOČADLO V. Stavby hospodářské. 1.vyd. Brno 1914.

[3] MYSLÍN J. Péče o tvorbu a ochranu pracovního a obytného prostředí zemědělských pracovníků. Praha: ČSDR 1970

[4] SEDLÁK J. Jan Santini – život a dílo. Katalog a průvodce expozicí. Žďár n.S.: KS SPPaOP 1977

[5] http://www.stavebnistandardy.cz/doc/ceny/thu_2013.html

[6] http://eagri.cz/public/web/mze/ministerstvo-zemedelstvi/

Ing. arch. Petr Dýr, Ph.D.

Ústav architektury, Fakulta stavební, Vysoké učení technické v Brně

Veveří 331/95, 602 00 Brno

dyr.p@fce.vutbr.cz

MOŽNOSTI PROFESIONÁLNÍHO UŽITÍ SLÁMY V SOUČASNÉ ARCHITEKTUŘE

PROFESSIONAL APPLICATION OF STRAW IN CONTEMPORARY ARCHITECTURE

MIROSLAV ŠČUDLA

Abstrakt

Sláma se v soudobém stavitelství používá okrajově, nejčastěji v rámci svépomocné výstavby. I když jsou pozitivní vlastnosti slámy již dlouho známy, nezískala si zatím širší důvěru mezi stavebníky ani projektanty. Stavební firmy se slámou zatím běžně pracovat nedovedou. V rámci vývoje zelených technologií se nyní objevují možnosti, jak slámu použít v profesionálních stavebních systémech, vhodných pro trvale udržitelnou architekturu. Proč je žádoucí používat ve stavebnictví slámu? Co je zapotřebí, aby se mohla stát sláma běžněji užívaným materiálem? Na tyto otázky se pokusí odpovědět můj příspěvek.

Abstract

In contemporary architecture, straw is used marginally, mostly in do-it-yourself construction. Although the convenient qualities of straw have long been known, it has not gained the trust of builders and designers. Construction companies have not learned to work with straw on a regular basis. In the scope of green technologies, an opportunity is emerging to use straw in professional building systems suitable for sustainable architecture. Why it is desirable to use straw? What is needed to make straw a common building material? These questions will be address in my talk.

1 ÚVOD

V České republice bylo v posledním desetiletí zrealizováno odhadem 40 až 50 staveb s významným podílem slámy v konstrukcích. Každá z těchto staveb je svým způsobem jedinečným experimentem, jak po stránce architektonické, tak i realizační. V porovnání s celkovou stavební produkcí, (17 tisíc rodinných domů v roce 2011)[1)], jde o nepatrný zlomek. I když slaměné stavitelství zažívá v západoevropských a severoamerických zemích renesanci už od 60. let, existuje řada mýtů, které slámu u odborné i laické veřejnosti prozatím diskreditují. Převládají pochybnosti o její trvanlivosti, požární odolnosti a obavy z přítomnosti nežádoucích organismů. Na druhé straně se díky energetické krizi a celosvětovému úsilí o udržitelný vývoj společnost více otevírá možným alternativním přístupům. Zda se stane sláma v architektuře více užívaným materiálem závisí zejména na jednoduché, dostupné a bezpečné stavební technologii schopné vyhovět legislativním požadavkům na bezpečnost konstrukcí a zároveň oslovit otevřené architekty a osvícené stavebníky. Nyní se objevují možnosti, jak slámu využít v profesionálních stavebních systémech. Zdá se, že sláma, vnímaná většinovým stavebníkem jako materiál „pro chudé“, může díky nápaditým technologiím oslovit i náročné, ekologicky uvědomělé stavebníky. Při dnešním stavu znalostí o tomto materiálu je možné postavit i energeticky pasivní dům s významným podílem tohoto materiálu v konstrukci stavby.

2 VLASTNOSTI SLÁMY

Sláma je ve své podstatě odpadní zemědělský produkt, kterého u nás na polích každoročně zbývá přibližně dva milióny tun. Pokud sklizeň proběhne za příznivých povětrnostních podmínek a je dodrženo několik jednoduchých pravidel, získáme množství již hotového

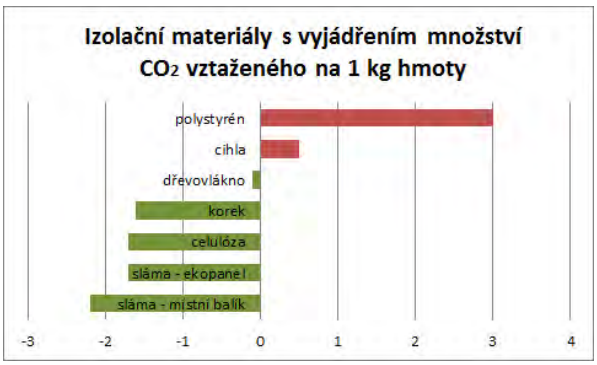

Obr. 1: Stavební materiály s vyjádřením množství kg CO2 vztaženého na 1 kg hmoty

1) Zdroj: Český statistický úřad

přírodního izolantu, který lze za určitých podmínek použít i jako materiál konstrukční.

2.1 Vliv na životní prostředí

Sláma je mimořádným materiálem z hlediska šetrnosti k životnímu prostředí. Jde o široce dostupný přírodní materiál, který užívaly bez dalších úprav generace našich předků při výstavbě svých obydlí. Ve srovnání se současnými široce užívanými stavebními materiály je její „životní cyklus“ energeticky nenáročný a přirozený. Chceme-li se podívat na slaměný balík z hlediska jeho uhlíkové stopy, bilance emisí skleníkového plynu oxidu uhličitého je u slámy negativní. To znamená, že během jejího vzniku je do biomasy zabudováno více oxidu uhličitého, než se poté vyprodukuje při její úpravě a zabudování do konstrukcí. (Wihan 2007) Graf na obrázku 1 ilustruje výjimečnou pozici slámy v porovnání s ostatními vybranými izolačními materiály.

Z výše uvedeného vyplývá, že sláma potřebuje velmi malé množství primární energie[2)] k tomu aby se stala stavebním izolantem: Dosahuje pouhých 14 MJ/m3. Například primární energie potřebná pro zpracování tepelné izolace z minerálních vláken činí 1077 MJ/m3, což je 77 krát více. Omezená potřeba primární energie PEI slámy ovlivňuje energetickou náročnost celé stavební konstrukce. (Chybík 2009). Graf na obrázku 2 srovnává primární energie na výrobu izolačních materiálu v kWh, přepočítané na m3.

2.2 Stavebně –technické parametry

2.2.1 Tepelně- technické vlastnosti

Podstatou izolačních vlastností slámy je dvojí systém vzduchových komor: primární dutiny ve stéblech a mikro-komůrky v obvodových stěnách dutin. Při lisování se většina primárních dutin poškodí, sekundární mikro-dutiny vytvoří oddělené jednotky s vlastní mikro-konvekcí vzduchu. I když tento přírodní princip není vlivem nesteinoměrného rozložení stébel v balíku schopen vytvořit spojitou vrstvu jako uměle produkované izolanty, tepelně izolační vlastnosti dosahují přibližně hodnot dřevovláknitých desek. Součinitel tepelné vodivosti λ se pohybuje v rozmezí 0,045 – 0,068 W/m2K na objemové hmotnosti (90 – 150 kg/m3) a absolutní vlhkosti materiálu. V menší míře také na orientaci stébel v konstrukci a míře konvekce vzduchu v izolaci. (Chybík 2009) Pokud není sláma v konstrukci vystavena přímému zatékání, nebo dlouhodobě v prostředí s vyšší relativní vlhkostí než 80%, pohybuje se přirozená úroveň absolutní vlhkosti materiálu v intervalu w = (5-15%). Sláma je velmi dobrým přirozeným transportérem vodní páry, faktor difůzního odporu μ se rovná přibližně hodnotě 2.

Obr. 2: Primární energie na výrobu vybraných izolačních materiálů (Zdroj: Hudec, Johanisová, Mansbart 2013)

Z dlouhodobých zkušeností vyplývá, že sláma, v kombinaci s vnitřní hliněnou omítkou vytváří v interiéru přirozený regulátor vzdušné vlhkosti. Vhodné je užití slámy v difuzně otevřené skladbě obálky budovy, kdy dochází k bezpečnému transportu vodních par z interiéru do exteriéru, aniž by docházelo k degradaci konstrukce.

2.2.2 Požární odolnost

I když to odporuje zažitým představám, nepředstavují slaměné konstrukce ve stavbě vážné požární riziko. Pokud slámu slisujeme do kompaktního bloku, sníží se i množství kyslíku, který podporuje hoření. Proto balíky, ať už volné nebo zabudované, pouze doutnají (Marton 2010). Sláma se v konstrukcích vyskytuje zpravidla chráněná dalšími vrstvami (sádrokarton, hliněná nebo vápenná omítka, dřevěný obklad apod.). Na požární odolnost proto musí být posouzena celá skladba. Některé evropské země již mají tento materiál uvedený v normách. Např. rakouská Önorm 3800 uvádí pro slaměný balík třídu hořlavosti B2, normální hořlavost, třídu reakce na oheň E. U slaměné stěny oboustranně omítnuté 20mm vápenné omítky se uvádí odolnost F 90. V rámci projektu č. 122 142 0507 Fsv ČVUT byla v červnu roku 2011 v požární zkušebně PAVÚS vyzkoušena konstrukční stěna z nosné slámy. Balíky byly z exteriéru omítnuty vápennou a z interiéru hliněnou omítkou, po celou dobu testu byla stěna pod statickým zatížením. Zkouška byla ukončena po 146 minutách a získala atest F 120. Na základě těchto skutečností lze slaměné konstrukce obhájit v požárně bezpečnostním řešení stavební dokumentace.

2.2.3 Akustické parametry

Dělící nebo obvodové slaměné konstrukce se vyznačují velmi dobrými akustickými vlastnostmi. Příčinou je kombinace vyšší objemová hmotnost při zachování pružnosti a vnitřní struktury materiálu. Např. U příčky z Ekopanelu o tloušťce 120 mm uvádí výrobce Rw= 45 dB. Slaměný stěnový panel o objemové hmotnosti 100 kg/m3 a tloušťce 400mm má atest na vzduchovou neprůzvučnost o hodnotě Rw= 54 dB (Zdroj: Ecococon)

2.2.4 Trvanlivost slaměných staveb

Sláma je organický materiál, jehož trvanlivost (stejně jako u dřeva) je závislá na správné poloze v konstrukci

2) Jedná se o energii, která je nutná k získání prvotní suroviny, její dopravě a k výrobě materiálu, dále k montáži a demontáži, recyklaci, případně likvidaci materiálu. Množství šedé energie ve stavebních materiálech vyjadřujeme pomocí svázané primární energie PEI (primary energy input) v MJ/kg, případně MJ/m3.

Obr.3: Maison Fuillette, Montarquis 1920

a důsledné ochraně proti zatékání. Pokud jsou tyto dvě podmínky splněny, není trvanlivost slaměných výplní oproti běžně užívaným materiálům nijak horší, jak o tom svědčí dům z roku 1920, který si postavil pan Fuillette v Montarquis nedaleko Paříže.

2.3 Architektonicko – estetické vlastnosti

Struktura povrchu slaměného balíku či panelu vykazuje zvláštní estetickou kvalitu. Až na výjimky je ale z technického a hygienického hlediska nutné opatřit povrch slámy omítkou či obkladem. Lze samozřejmě provést tzv. „okénko pravdy“, kdy se vnitřní materiál přizná pod tabulkou skla. Slaměné povrchy jsou ideálním podkladem pro aplikaci hliněných vícevrstvých omítek, které lze provádět i strojně s vysokou efektivitou a přesností v tloušťkách od 15mm. Předností hliněných omítek je snadná a zdravotně nezávadná aplikace případně drobné vysprávky nebo měkká modelace povrchů nebo zaoblení hran. Lze použít profesionální hliněné směsi, nebo pod vedením experta využít místní materiál přímo ze stavebního pozemku. Osobnost stavebníka se může doslova otisknout v designu interiérových stěn.

3 MOŽNOSTI UŽITÍ SLÁMY

3.1 Technologie použití slámy

3.1.1 Slaměný balík

V Česku se nejvíce používá sláma ve formě balíků. Ty mohou mít různou velikost závislou na typu lisu. U nás je nejdostupnější malý formát balíků o přibližném rozměru 30 x 50 x 65 cm, který váží kolem 10 kilogramů. Tyto balíky lze bez větších úprav použít jako výplně dřevěných skeletových stěn, případně jako vnější zateplení tenkých zděných konstrukcí. Zkušenější projektanti navrhují slámu i do podlahových a střešních konstrukcí, zde je ale její užití podmíněno promyšleným návrhem. Balík se může použít jako výplň mezi nosné dřevěné prvky, lze jimi obkládat plošné stěnové konstrukce, nebo jej použít jako nosný prvek. Samonosné stěnové systémy inspirované historickými příklady ze Spojených států se v Evropě vyvíjí zejména ve Velké Británii. Vůdčí osobností tohoto směru je Barbara Jones, zakladatelka organizace Amazonails, nyní Straw Works.

Výhodou balíků je jejich nízká cena, jejich dostupnost a kvalita je ale proměnlivá. Vše závisí na místních podmínkách, počasí při sklizni i na technickém stavu lisovacího zařízení. Dále je potřeba objemný materiál bezpečně uskladnit a chránit před přímou vlhkostí a to až do momentu zabudování a zaklopení v konstrukci.

3.1.2 Velkoplošný panel

Jedním ze způsobů, jak bezpečněji a efektivněji pracovat se slámou je příprava individuálních elementů stavby v krytém prostředí montážní haly – tedy prefabrikace plošných panelů. V této podobě se již jedná o produkty přesných rozměrů a relativně stejnoměrných fyzikálních vlastností. Tento stavební postup je mnohem méně závislý na počasí, které hraje roli pouze v krátkém momentu montáže. Vzhledem ke hmotnosti prvků stavbě je vždy potřeba těžká zvedací technika. Na evropském trhu již existuje více typů panelů vyráběných odlišnými způsoby. Jako příklad uvedu firmy Paille-tech (Belgie), která připravuje střešní a stěnové dílce z fošinkových rámových konstrukcí, plněných slaměnými maloformátovými balíky. V horizontální poloze pak strojně nanáší hrubou vrstvu hliněné omítky, takže na stavbu putují panely již „polomáčené“. V Evropě se slámě nejvíce věnují patrně nejvíce v Rakousku, kde dominuje tzv. suchý rakouský způsob, tedy zaklopení slaměných balíků deskovým materiálem bez vlhkých procesů. Příkladem jsou realizace firmy Kreativer Holzbau Kastner GmbH. Stěnové panely jsou dimenzovány na hloubku balíku, na stavbu se přivezou bez izolace, pouze s vnejší dřevovláknitou deskou. Balíky jsou po dokončení střechy vkládány ze strany interieru a poté se zaklopí vnitřní parobrzdnou konstrukční deskou. Společným rysem obou těchto způsobů je to, že rozměr balíku determinuje návrh nosných konstrukcí.

3.1.3 Modulový dílec

Zajímavým experimentem je systém modulových stěnových dílců, které vyvinula firma Ecococon (Litva). Základní panel dřevěné rámové konstrukce má tloušťku 0,4 metru, šířku 1,2 metru a výšku 3 metry. Jeho hmotnost ještě umožňuje manipulaci po staveništi bez pomoci zdvíhací techniky. Slaměná stébla se při lisování do panelu ukládají ve všesměrné orientaci při zachování objemové hmotnosti 100 kg/m3. Tato hodnota je již natolik vysoká, že nedochází k sedání slámy, zároveň je zajištěna dostatečná tuhost konstrukce a není třeba další ztužování stěn konstrukční deskou. Pokud se z exterieru přidá dřevovláknitá deska silná 60mm, součinitel prostupu tepla stěnové konstrukce je 0,116 W/m2K. Stěnové panely jsou ukládány přes dřevěný věnec na dobře izolovanou základovou desku. Systém byl vyvinut pro obvodovou stěnu jak přízemní, tak patrové stavby a v interiéru může být kombinovaný s libovolným skeleto-

Obr.4: Rychlá montáž stěn z modulových dílců

vou nebo stěnovou konstrukcí. Výhodou systému Ecococon je rychlost montáže – zdi o ploše 100 m2 lze ve čtyřech lidech postavit za jeden až dva dny. Spojování je zajištěno ručně šroubovanými vruty a tepelné mosty díky chytrému řešení konstrukce vůbec nevznikají. Stěna se při výstavbě provizorně chrání polyetylenovou folií do doby, než bude dokončena střecha a venkovní povrchová úprava stěn. Panely mají evropské certifikáty na požární odolnost, akustický útlum, součinitel prostupu tepla, stabilitu a únosnost. Výhodou tohoto systému je skutečnost, že zdrojem slámy jsou velmi dobře dostupné kulaté balíky. Nevýhodou je vysoká pracnost při kladení rozvolněné slámy do přesného balíku, což se odráží v ceně produktu.

3.1.4 Ekopanely

Z profesionálních produktů jsou na našem trhu dobře zavedeny Ekopanely. Jde o 6 cm silnou desku z lisované slámy o šířce 0,8 m a délkách od 1,2 do 3,2 m opatřenou na povrchu recyklovaným papírem. S nadsázkou ji můžeme nazývat „slámokarton“. Užití ekopanelu je vhodné především na samonosné vnitřní konstrukce, kde vyniká zejména vysokými hodnotami akustického

Obr. 5: Hrubá stavba z dřevoslaměných panelů

	BALÍKY	EKOPANEL	MODULOVÝ DÍLEC	VELKOPLOŠNÝ PANEL
určení	svépomocnou výstavba kombinace	stavební produkt pro široké použití	profesionální produkt	atypická výroba i montáž
dostupnost	nejistá, sezónní	skladem	skladem/ na zakázku	na zakázku
použití	zateplení stěnové výplně vodorovné výplně samonosné stěny	dělící konstrukce opláštění skeletu obložení podkroví	nosné obvodové stěny	stěnové panely stropní panely podlahové panely
manipulace	ruční	ruční	ruční/jeřábem	jeřábem
rychlost montáže	nízká	střední	vysoká	vysoká
přesnost prvku	nízká	vysoká	vysoká	vysoká
atesty a certifikáty	ne	ano	ano	
výhody	nízká cena	výborná hodnota vzduchové neprůzvučnosti	nosná i izolační funkce v jednom	nosná i izolační funkce, instalace
nevýhody	riziko zvlhnutí před zabudováním	není konstrukční deskou	relativně vysoká cena	relativně vysoká cena

Tab. 1: Srovnání hlavních technologických typů

útlumu. Vlivem velké objemové hmotnosti (380 kg/m3) jej bohužel nelze použít jako hlavní tepelně izolační vrstvu obálky budovy.

3.2 Úskalí při realizaci

Příznivci stavění se slaměnými balíky už předem musí počítat s tím, že stavba bude organizačně i časově náročná. Slaměný balík není komerční stavební materiál, jeho dostupnost a kvalita je závislá na subjektivních faktorech a přízni počasí v období sklizně. Během realizace může dojít vlivem nepříznivých povětrnostních podmínek ke komplikacím. Z letitých zkušeností se svépomocnou výstavbou slaměných domů vyplývá, že zásadní roli při úspěšné realizaci stavebního díla hraje:

- promyšlený návrh
- suché a rozměrově stejné balíky
- nadstandardně pečlivá realizace
- důsledná ochrana balíků proti přímé vlhkosti během stavby

Právě dva poslední zmíněné body se jeví jako problém při dodavatelském způsobu realizace stavební firmou. Neznalost a nedůvěra k materiálu ze strany neproškolených a nemotivovaných stavebních dělníků znemožňuje efektivnějšímu využití slámy v této podobě. Pro firmu je problémem i nákup materiálu mimo obvyklé sítě distributorů v potřebném množství a kvalitě. Plánování zahájení stavby podle termínu žní asi také není pro profesionální stavební firmu příliš přijatelné. Těžko si také představit, že by firma převzala kompletní záruku za dílo s tímto necertifikovaným materiálem.

Prefabrikace mnoho z výše uvedených nevýhod eliminuje. Výrobce dřevoslaměných dílců je zpravidla i dodavatelem celé stavby a má tudíž proškolený personál, který věnuje přípravě náležitou péči. Další důležitou podmínkou pro výrobce panelů je dostatek kvalitního materiálu. Někteří výrobci využívají i velké kulaté balíky, které jsou dostupnější a snadněji se s nimi strojně manipuluje. Také je nutné dbát na podmínky a kvalitu slámy při sklizni – musí být čistá, suchá a zlatavé barvy, poté ji lze skladovat a zpracovávat několik let.

4 ZÁVĚR

Je načase odpovědět na obě otázky z úvodu. Jak vyplývá z kapitoly 2, sláma je dnes poměrně dobře prozkoumaným a otestovaným materiálem. Jeho unikátní environmentální charakteristiky a dostupnost z něj činí atraktivní materiál pro tzv. trvale udržitelnou architekturu. Projektanti mají k dispozici dostatek informací, aby dokázali s použitím slámy vytvořit levnou, bezpečnou a kvalitní architekturu.

Zda se začne sláma v architektuře více užívat, závisí zejména na jednoduché, dostupné a bezpečné stavební technologii schopné vyhovět legislativním požadavkům a zároveň oslovit otevřené architekty a osvícené stavebníky. Z příkladů v kapitole 3 vyplývá, že proces profesionálního zpracování slámy pro stavební účely již započal. Zájem o tento materiál by mohla v blízké budoucnosti zvýšit i takzvaná uhlíková daň, penalizující výrobky s vysokou uhlíkovou stopou. Nejdůležitějším faktorem úspěchu ale bude nakonec zájem stavebníků.

LITERATURA

WIHAN, J. Nosná sláma a CO2 neutrální dům. Materiály pro stavbu. 2007, Nr. 3, pp. 32-35

HUDEC, M. & JOHANISOVÁ, B. & MANSBART, T. Pasivní domy z přírodních materiálů.1st ed. Praha: Grada Publishing, a.s. 2013, 157 pp. ISBN 978-80-247-4243-4

CHYBÍK, J. Přírodní stavební materiály. 1st ed. Praha: Grada Publishing, 2009. 268 pp. ISBN 978-80-247-2532-1

MARTON, J. Stavby ze slaměných balíků. 1st ed. Liberec, 2010, 204 pp. ISBN 978-80-254-6610-0

Pozn: Názvy produktů, firem apod. Použité v článku mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků.

Ing. arch. Miroslav Ščudla

FA ČVUT, 528 ústav navrhování II

Thákurova 9, 160 00, Praha 6

m.scudla@seznam.cz

DREVO - STAVEBNÝ MATERIÁL 21. STOROČIA: ARCHITEKTÚRA MODERNÝCH DREVOSTAVIEB

WOOD – BUILDING MATERIAL OF 21ST CENTURY: ARCHITECTURE OF MODERN WOODEN BUILDINGS

PAVOL KORČEK

Abstrakt

Drevo patrí medzi úplne obnoviteľné prírodné materiály. Vďaka jeho unikátnym vlastnostiam ho viacerí odborníci považujú za stavebný materiál 21. storočia. Charakteristika jeho vlastností. Najpoužívanejšie konštrukčné systémy na báze dreva. Príklady realizovaných drevostavieb

Abstract

Wood is one of the completely renewable natural materials. Thanks to its unique properties is by several experts considered building material of 21st century. Characteristics of its properties. The most commonly used structural systems based on wood. Examples of realized wooden buildings.

1 ÚVOD

Drevo možno zaradiť medzi najstaršie stavebné materiály, ktoré ľudia využívali. Tak ako sa vyvíjali ľudské poznatky vo všetkých oblastiach vrátane stavebníctva, vyvíjalo a zdokonaľovalo sa technické riešenie drevených stavieb. Aj keď v mnohých regiónoch sveta bolo drevo postupne nahrádzané novšími materiálmi, používalo sa v stavebníctve v obmedzenom rozsahu aj naďalej.

Začiatok 70. rokov 20. storočia priniesol nový pohľad na prejavy ľudskej činnosti a to najmä vo vzťahu k existujúcemu životnému prostrediu. Prvýkrát boli použité pojmy udržateľnosť a udržateľný rozvoj. V tomto období sa drevo opäť dostalo do pozornosti stavebného priemyslu, pričom už nebolo vnímané len ako ďalší stavebný materiál, ale aj jeho vlastnosti vo vzťahu k životnému prostrediu. Hľadali sa nové spôsoby jeho spracovania a využitia v stavebníctve.

V súčasnosti existuje na trhu široká škála stavebných materiálov na báze dreva. Technologický vývoj umožňuje využiť v podstate všetku vyťaženú drevnú hmotu vrátane kôry. Okrem toho sa drevo opäť používa aj ako energetický zdroj.

Popularita dreva v stavebníctve rastie najmä vďaka jeho vlastnostiam, ktoré v niektorých ohľadoch možno považovať za unikátne. Pravdepodobne k najzaujímavejším charakteristikám dreva patria tie, ktoré sú posudzované z environmentálneho hľadiska. Drevo patrí medzi úplne obnoviteľné prírodné materiály. Pri hodnotení vplyvu stavebných materiálov na životné prostredie sa v súčasnosti sledujú tri aspekty.

Prvým je množstvo viazanej primárnej energie (PEI), ktorý vyjadruje množstvo energie vynaloženej na získanie suroviny, výrobu a dopravu materiálu.

Druhý sledovaný aspekt je emisia CO2 ekv. (GWP), ktorá zahŕňa emisie látok prispievajúcich k skleníkovému efektu. CO2 sa vzhľadom na jeho množstvo, ktoré sa vyskytuje v atmosfére, používa ako porovnávací ekvivalent. Uvádza sa koľko CO2 sa uvoľnilo pri výrobe materiálu do atmosféry.

Poslednou hodnotenou charakteristikou materiálov je emisia SO2 ekv. (AP),ktorá vyjadruje mieru acidifikácie životného prostredia. Ako ekvivalent sa používa SO2. (Chybík, 2009)

Drevo v hore uvedených sledovaných aspektoch v porovnaní s inými stavebnými materiálmi dosahuje priaznivé hodnoty, takže jeho použitie v stavebníctve môže výrazným spôsobom prispieť k znižovaniu zaťaženia životného prostredia. Ale najzaujímavejšie hodnoty drevo dosahuje v hodnotení GWP, kde má zápornú bilanciu. V praxi to znamená, že počas rastu absorbuje viac CO2 ako sa uvoľní pri jeho spracovaní a zabudovaní na stavbe.

2 DREVO A JEHO VLASTNOSTI

Vlastnosti dreva určuje jeho štruktúra a chemické zloženie. Drevo je anizotropný organický materiál, ktorý sa skladá z buniek. Z hľadiska chemického zloženia je drevo komplexom látok, z ktorých základ tvoria prírodné polyméry – celulóza, hemicelulóza a lignín.(Vaverka, 2008)

Z fyzikálnych vlastností dreva je najdôležitejšia jeho vlhkosť, ktorá ovplyvňuje ďalšie vlastnosti dreva akými sú hustota, rozmerové zmeny, odolnosť voči hubám a hmyzu, mechanické vlastnosti. Drevo je hygroskopický

materiál, to znamená, že je schopný prijímať alebo odovzdávať vlhkosť z okolitého prostredia. (Vaverka, 2008) Túto schopnosť je nutné zohľadniť pri použití dreva vo výstavbe, kedy je nutné drevo vysušiť. Uplatňuje sa zásada, že drevo sa necháva vyschnúť na vlhkosť, ktorá zodpovedá prevádzkovej vlhkosti budovy. Hygroskopia dreva má na druhej strane pozitívny vplyv na vnútornú klímu stavieb, ktorú dokáže regulovať prirodzeným spôsobom.

Z ďalších fyzikálnych vlastností dreva je vhodné uviesť jeho tepelno-technické charakteristiky, ktoré dosahujú priaznivé hodnoty. Vďaka tomu je stavebno-technické riešenie konštrukčných detailov drevostavieb z hľadiska stavebnej fyziky jednoduchšie ako pri použití štandardných stavebných materiálov.

Mechanické vlastnosti dreva vyjadrujú jeho schopnosť odolávať účinkom pôsobenia vonkajších síl. Medzi základné mechanické vlastnosti patrí pevnosť dreva, ďalej jeho pružnosť a tvrdosť. pevnosť dreva závisí predovšetkým na jeho vlhkosti, potom na hustote, objemovej hmotnosti, druhu dreva a jeho kvalite. Anizotropný charakter dreva spôsobuje, že vykazuje výrazne odlišné hodnoty pevnosti v závislosti na smere pôsobiacej sily vzhľadom na smerovanie vlákien. V smere kolmom na vlákna sú hodnoty pevnosti výrazne nižšie, ako v smere rovnobežnom s vláknami. (Vaverka, 2008)

Napriek tomu drevo vykazuje pri pomerne nízkej hustote vysokú pevnosť, to znamená, že drevo má pri vysokej účinnosti (pevnosti) pomerne nízku hmotnosť. (Kolb, 2008). Táto vlastnosť sa veľmi efektívne využíva v konštrukčných systémoch na báze dreva. Relatívne nízka hmotnosť drevostavieb má vplyv aj na zakladanie stavieb, ktoré môže byť výrazne subtílnejšie a finančne menej náročné ako pri použití štandardných stavebných materiálov. Drevo sa vyznačuje aj pomerne vysokou pružnosťou, vďaka čomu sa drevostavby s úspechom využívajú v oblastiach so zvýšenou seizmicitou.

Pravdepodobne jeden z dôvodov, ktorý bráni väčšiemu rozšíreniu drevostavieb je horľavosť dreva. Táto vlastnosť drevo na prvý pohľad stavia do nepriaznivej pozície ak ho porovnávame so stavebnými materiálmi, klasifikovanými ako nehorľavé napr. betón a oceľ. Ale pri posudzovaní požiarnej odolnosti materiálov nie je dôležitá len ich reakcia na oheň, ktorá vyjadruje nehorľavosť resp. horľavosť materiálu. Veľmi dôležité je správanie materiálov počas požiaru. V nasledovnom texte porovnáme práve chovanie betónu, ocele a dreva v priebehu požiaru.

Trvanlivosť betónu pri vysokých teplotách závisí od jeho zloženia, a to najmä od použitého kameniva a jeho chemického zloženia. Niektoré prvky degradujú už pri relatívne nízkych teplotách, čo má za dôsledok výrazný pokles pevnosti betónu alebo dokonca jeho rozpad. Čím vyššie teploty pôsobia na betón, tým nižšie sú jeho pevnostné charakteristiky. Ďalším problémom je voda obsiahnutá v betóne. Pri vyšších teplotách sa mení na vodnú paru s niekoľkonásobne väčším objemom, ktorá následne spôsobuje praskanie betónu a odprýskavanie na jeho povrchu.

Správanie ocele pri požiari je nebezpečné. Do teploty približne 350°C parametre fyzikálnych vlastností ocele klesajú, ale to ešte neohrozuje bezpečnosť konštrukcie. Pri ďalšom zvyšovaní teploty začínajú deformácie oceľových prvkov a pri približne 500°C dochádza ku strate pevnosti ocele a stability oceľovej konštrukcie. Ak je oceľová konštrukcia staticky spojená s inými konštrukciami, resp. konštrukčnými prvkami, tak pri páde tieto strháva so sebou. Ďalším problémom je tepelná rozťažnosť ocele. Konštrukčný prvok z ocele dĺžky 1 m sa pri zahriatí na 400°C predĺži o 5 mm. Napätia od teplotnej rozťažnosti môžu (vo väzbe na statické riešenie konštrukcie) spôsobiť namáhanie ocele až na medzu jej únosnosti.

Jednou z unikátnych vlastností dreva je jeho chovanie počas požiaru. Horiace drevo je vo svojom vnútri stále funkčné, čo je spôsobené povrchovým horením dreva a jeho nízkou tepelnou vodivosťou. Postupne sa na povrchu dreva vytvorí vrstva uhlíka. Táto vytvorená povrchová vrstva dreva má už horšiu tepelnú vodivosť a spomaľuje teda prestup tepla do hlbších vrstiev dreva. Ďalej sa tu medzi zuhoľnatenou povrchovou vrstvou a spodnou drevnou hmotou vytvárajú vzduchové medzery, čím taktiež tepelná vodivosť klesá. Jadro dreveného prvku nie je ešte napadnuté horením a má teda ešte určitú únosnosť. Rýchlosť odhorievania dreva nemá lineárnu závislosť a je rozdielna v jednotlivých fázach odhorievania. V počiatočnej fáze horenia je rýchlosť odhorievania približne 46 mm/hod. V ďalšom priebehu horenia dochádza ku vzniku zuhoľnatených vrstiev, ktoré však majú nižšiu rýchlosť odhorievania a to približne 24 mm/hod. Je zrejmé, že rýchlosť odhorievania dreva je pri rôznych drevinách rozdielna. (Ďurica, 2010)

Práve schopnosť dreva vytvoriť zuhoľnatenú ochrannú vrstvu sa využíva na jeho jednoduchú ale veľmi efektívnu ochranu pred požiarom. Podľa požadovanej požiarnej odolnosti sa stanoví hrúbka ochrannej vrstvy, ktorá sa pripočíta k staticky určeným rozmerom nosného konštrukčného prvku. Týmto spôsobom sa zabezpečí, že mechanické vlastnosti dreva ostanú minimálne počas požadovanej doby zachované. Tento spôsob ochrany dreva je už v plnom rozsahu implementovaný do príslušných technických noriem.

3 KONŠTRUKČNÉ SYSTÉMY NA BÁZE DREVA

Konštrukcie na báze dreva majú za sebou dlhý vývoj. Ako už bolo spomenuté, v súčasnosti existuje pestrá škála konštrukčných prvkov a systémov, ktoré využívajú drevo ako základný stavebný materiál. Vzhľadom na obmedzený rozsah textu sa sústredíme na tie najviac používané staticky nosné systémy.

Z hľadiska typológie stavebných systémov na báze

dreva rozlišujeme dve základné skupiny a to podľa konštrukčného princípu ich základných nosných prvkov:

- prútové,
- masívne.

Prútové drevené stavebné systémy ďalej delíme na:

- rámové,
- skeletové.

Masívne drevené stavebné systémy delíme na:

- zrubové,
- panelové.

Rámové stavby patria v dnešnej dobe pravdepodobne k najrozšírenejším konštrukčným systémom na báze dreva. Na úvod je vhodné poznamenať, že samotný termín „rámový“ je zavádzajúci, pretože vôbec nevyjadruje rámové pôsobenie tohoto systému z hľadiska statického. Preto sa v odbornej literatúre možno stretnúť aj s označením stĺpiková konštrukcia, ktoré podstatne presnejšie vyjadruje základný konštrukčný princíp týchto stavieb.

Podstatou rámových drevostavieb je použitie nosných prvkov s rovnakým prierezom, ktoré sa navzájom spájajú vo vertikálnom a horizontálnom smere a tvoria drevený rám. Nosné prvky vždy prebiehajú cez jedno podlažie budovy, nesú stropnú konštrukciu na ktorú sa môže postaviť (v prípade viacpodlažných stavieb) ďalšia rámová konštrukcia. Priestorová tuhosť sa zabezpečuje zavetrovacími prvkami, pričom najčastejšie sa používa jednostranné celoplošné vystuženie doskovými materiálmi na báze dreva. Tieto plošné prvky môžu mať aj inú ako statickú funkciu. Na zabezpečení tuhosti stavby sa podieľajú aj stropné konštrukcie. Väčšinou sú tvorené z podobných prvkov ako vertikálne konštrukcie a ich zavetrenie sa realizuje na hornej strane alebo z oboch strán (vyššia pevnosť).

Drevostavby s rámovou konštrukciou sa môžu zhotovovať priamo na stavenisku, alebo sa ich jednotlivé nosné elementy pripravujú v dielni a následne sa dovezú na stavbu. V závislosti od veľkosti prefabrikovaných elementov sa definuje ako maloplošná alebo veľkoplošná prefabrikácia.

Skeletové stavby na báze dreva fungujú zo statického hľadiska na rovnakom princípe ako skelety z betónu alebo ocele. Keďže drevo má veľmi priaznivý pomer pevnosti a hmotnosti, nosné elementy drevených skeletov môžu byť pomerne subtílne. Kvôli pevnosti sa väčšinou používa lepené drevo. Základnými nosnými prvkami skeletov sú stĺpy a nosníky. Podľa riešenia stĺpov a nosníkov sa rozlišujú základné druhy skeletových stavieb. (Kolb, 2008)

Stropné konštrukcie skeletových stavieb fungujú na rovnakom princípe ako stropy rámových stavieb, ale dimenzie stropných nosníkov sú vzhľadom na väčšie rozpony a prenášané zaťaženie väčšie. Dôležitou súčasťou skeletových konštrukčných systémov sú stužujúce prvky. Zavetrenie stavieb sa navrhuje vo vertikálnom aj horizontálnom smere. Najčastejšie sa ako stužujúce prvky používajú:

- zavetrovacie pásy,
- diagonály z ocele,
- diagonály z dreva,
- dosky na báze dreva,
- masívne konštrukcie (schodiská, šachty, požiarne steny).

Zrubové stavby majú za sebou dlhú tradíciu. V súčasnosti tvoria len malý podiel na celkovom objeme realizovaných drevostavieb. Ich väčšiemu použitiu bráni ich charakteristický vzhľad a splnenie súčasných stavebno-fyzikálnych požiadaviek, ktoré sú kladené na modernú výstavbu. Klasická zrubová konštrukcia je riešená ako jednovrstvová z masívneho dreva. Vodorovné nosné prvky z drevenej guľatiny sú na seba kladené, pričom ich vzájomne spojenie sa realizuje vždy v rohoch stavby.

Kvôli stavebno-fyzikálnym nárokom boli zrubové stavby modifikované pridanou tepelnou izoláciou. Existujú rôzne systémy, ktoré reagujú na normové požiadavky, ale snažia sa zachovať charakteristický vzhľad zrubových stavieb. V mnohých prípadoch boli nosné prvky z drevenej guľatiny nahradené drevenými hranolmi.

Poslednou popisovanou skupinou sú panelové stavby. V odbornej literatúre sa používa aj termín masívne stavby alebo novodobé masívne stavby. V súčasnosti existuje na stavebnom trhu veľké množstvo panelových systémov na báze dreva. Systémy môžu byť značne rozdielne, ale ich spoločnou charakteristikou je, že masívna časť tvorí minimálne 50% podiel nosnej konštrukcie. (Kolb, 2008) Charakteristickou vlastnosťou panelových stavieb je umiestnenie tepelnej izolácie z vonkajšej strany a nosnej časti na strane vnútornej.

Zaujímavým aspektom týchto systémov je, že ako surovina sa v nich používa bočné rezivo, ktoré má nižšiu pevnosť. Ale vďaka pevnému spojeniu jednotlivých častí je výsledným produktom nosný panel, ktorý dosahuje vysokú pevnosť a stabilitu.

Z veľkej škály systémov sa bližšie sústredíme na panely z krížom lepeného dreva. Panely sú lepené z vrstiev, pričom dosky susedných vrstiev sú umiestnené kolmo na seba. Minimálne sa používajú tri vrstvy dreva, pričom počet vrstiev musí byť vždy nepárny. Takéto riešenie do značnej miery eliminuje anizotropné vlastnosti dreva, takže panel vykazuje v oboch smeroch rovnaké pevnostné charakteristiky. Zvyšovanie únosnosti panelov sa dosahuje zväčšením hrúbky jednotlivých vrstiev a zvyšovaním počtu zlepených vrstiev. Panely sa používajú na nosné steny,stropy,strechy ale aj vnútorné priečky. Všetky konštrukčné prvky sa vyhotovia vo výrobe, následne sa dovezú na miesto výstavby, kde prebehne samotná montáž.

Keďže nosná konštrukčia sa nachádza na vnútornej strane, je možné priznať ju v interiéri. Drevené panely z krížom lepeného dreva sú vzduchonepriepustné a parotesné, čo sa dá využiť v energeticky efektívnych budovách.

Obr. 1: Pohľad na nosnú konštrukciu nízkoenergetického rodinného domu

Obr. 3: Pohľad na nosnú konštrukciu letiskového hangáru

Okrem komplexných konštrukčných systémov sa drevo s úspechom využíva aj pri materiálovo kombinovaných konštrukčných systémoch, kde tvorí len niektoré nosné časti. Najčastejšie sa používa na strešné konštrukcie. V závislosti od tvaru striech a rozponov bola vyvinutá široká škála drevených strešných konštrukcií. Najviac rozšírené sú krokvové a väznicové sústavy, priehradové väzníky a plnostnenné nosníky.

4 PRÍKLADY MODERNÝCH DREVOSTAVIEB

Na záver sme vybrali štyri príklady realizovaných drevostavieb, ktoré dokumentujú široké možnosti využitia dreva vo výstavbe bez ohľadu na typologický druh a veľkosť stavieb.

Rodinný dom sa nachádza v Bratislave na Slovensku. Autormi návrhu sú Korček P. a Martin P. Objekt bol realizovaný v roku 2012. Je riešený v nízkoenergetickom štandarde. Nosné steny majú rámovú konštrukciu, strešná konštrukcia je tvorená drevenými priehradovými väzníkmi, ktoré sú spájané styčníkovými plechmi.

(Obr. 1: Pohľad na nosnú konštrukciu nízkoenergetického rodinného domu)

Ďalším príkladom je malý obytný súbor vo Viedni v Rakúsku. Autormi návrhu sú Kaufmann H. a Kaufmann J. Súbor bol realizovaný v roku 2006. Tvoria ho tri štvorpodlažné bytové domy, v ktorých sa nachádza celkovo 86 bytových jednotiek. Nosná konštrukcia pozostáva z panelov z krížom lepeného dreva.

(Obr. 2: Pohľad do vnútrobloku obytného súboru)

Na letisku Schwechat v Rakúsku je umiestnený VIP hangár. Autorom návrhu je projekčná kancelária Holzbauer und Partner. Objekt bol realizovaný v roku 2005. Drevené priehradové väzníky prestrešujú rozpon 75 metrov. Väzníky sú uložené na drevenom skelete, ktorý je kvôli väčšej stabilite zabezpečený stenami z betónových prefabrikátov.

(Obr. 3: Pohľad na nosnú konštrukciu letiskového hangáru)

Nákupné centrum G3 vo Viedni v Rakúsku je posledným príkladom drevostavieb. Autorom návrhu je pro-

Obr. 2: Pohľad do vnútrobloku obytného súboru

Obr. 4: Pohľad na strešnú konštrukciu obchodného centra

jekčná kancelária ATP Architekten & Ingenieure. Stavba sa realizovala v roku 2012. Drevo bolo použité na realizáciu strešnej konštrukcie, ktorej celková plocha je viac ako 58000 m2. Základom konštrukcie sú drevené lepené plnostenné nosníky, ktoré nesú panely z krížom lepeného dreva. Strecha obchodného centra bola projekčne aj realizačne veľmi náročná vzhľadom na jej zložitý organický tvar.

(Obr. 4: Pohľad na strešnú konštrukciu obchodného centra)

5 ZÁVER

Je zrejmé, že potenciál dreva ako stavebného materiálu je veľký, ale v súčasnosti ešte málo docenený. Zvýšeniu stavebnej produkcie drevostavieb okrem iného bráni aj pretrvávajúca nedôvera zo strany investorov, ale žiaľ aj zo strany projektantov. Pritom táto nedôvera pramení najmä z nedostatočnej znalosti dreva a jeho vlastností. Dúfajme, že tento stav sa v blízkej budúcnosti zmení a drevo zaujme v stavebníctve postavenie, aké si naozaj zaslúži.

LITERATURA

CHYBÍK, J. Přírodní stavební materiály. 1st ed. Praha: Grada Publishing, 2009. 272 pp. ISBN 978-80-247-2532-1.

VAVERKA, J. a i. Dřevostavby pro bydlení. 1st ed. Praha: Grada Publishing, 2008. 380 pp. ISBN 978-80-247-2205-4.

KOLB, J. Dřevostavby. 1st ed. Praha: Grada Publishing, 2008. 320 pp. ISBN 978-80-247-2275-7.

ĎURICA, T. Horľavosť stavebných materiálov – faktor požiarnej bezpečnosti stavieb. Stavebné hmoty. 2010, VI. Nr. 4-5, pp. 18-22. ISSN 1336-6041.

Ing. arch. Pavol Korček, PhD.

Fakulta architektúry STU v Bratislave

Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava, Slovenská republika

pavol.korcek@stuba.sk

Vydavatel:
Stavební fakulta
Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava
Ostrava 2013
Vydání první, 262 stran

ISBN: 978-80-248-3148-0

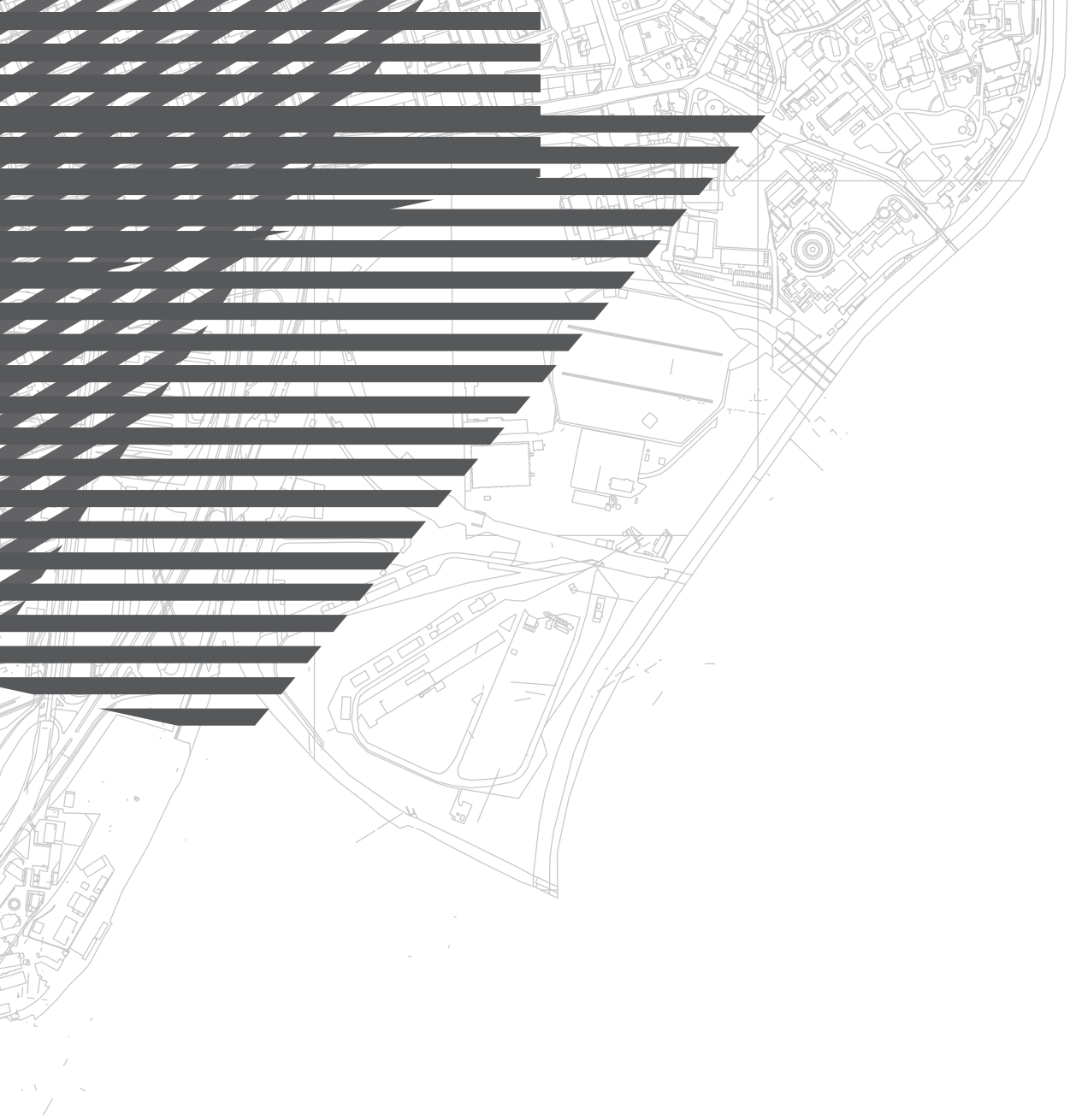

ISBN 978-80-248-3148-0